ЙОРДАН БАЕВ

10478

Системата за европейска сигурност и Балканите в годините на Студената война

издателство Дамян Яков

ЙОРДАН БАЕВ

Системата за европейска сигурност и Балканите в годините на Студената война

Баев, Йордан. Системата за европейска сигурност и Балканите в годините на Студената война. С., Издателство • Дамян Яков • 2010, 464 с.

Монографията се издава по научноизследователски проект на Институт „Диалог Европа“ (Centre of Excellence Dialogue Europe) с финансовата подкрепа на национален фонд „Научни изследвания“

Фонд „Научни изследвания“ – МОМН

СУ „Св. Климент Охридски“

Институт „Диалог Европа“

Научен редактор доц. д-р Стефан Мичев

© Йордан Баев, автор, 2010
© Институт „Диалог Европа“, 2010
© Кристина Йовчева, корица, 2010
© Издателство • Дамян Яков • 2010

ISBN 978–954–527–485–5

ЗЗЦ ГОВ

ЙОРДАН БАЕВ

Системата за европейска сигурност и Балканите в годините на Студената война

Издателство „Дамян Яков“
София, 2010

ДАРЕНИЕ

10478

1-0000232404

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД 9

ПЪРВА ГЛАВА
Структури за регионална сигурност в Европа след края на Втората световна война 29

1. Балканите и разделението на Европа 29
„Процентното" споразумение; Южнославянската федерация; Доктрината „Труман"

2. Западният съюз:
от Брюкселския до Вашингтонския договор 45
Балканският повод за Западния блок; Брюкселският пакт; Раждането на НАТО

3. Атлантическата солидарност 53
Организационно изграждане на НАТО; Първото разширяване на Алианса: Балканите; Европейската отбранителна общност; Планът „Молотов"; Стратегически възгледи на НАТО в Югоизточна Европа

4. Съветският модел на регионална система за сигурност 78
Възникване на източноевропейската отбранителна система; Организационно изграждане на Варшавския пакт; Доктринални схващания в източноевропейския блок; Кримските срещи; Стратегическо ръководство на отбраната в България

5. Балканският пакт: немислимият съюз
в условията на Студената война 118
Възможният неутралитет при двуполюсния модел; Война срещу Югославия?; Югославия в НАТО?; Балканският пакт; „Необвързана" Югославия

ВТОРА ГЛАВА
От конфронтация към разведряване и диалог 143

1. Междублоково противопоставяне в мирно време 143
Сценариите на НАТО за ядрени войни; Сценариите на ОВД за ядрени войни; Западни разузнавателни анализи за Варшавския пакт; Източноевропейски разузнавателни анализи за НАТО

2. Вътрешноблокови кризи 173
Варшавският пакт и политическите кризи в Източна Европа – 1956 г.; Полша – първият дисидент; Албания и Румъния; Интервенцията в Чехословакия; Военна намеса на Варшавския пакт на Балканите?; Първите вътрешни кризи в НАТО; Ген. дьо Гол и френската позиция; Кипърската криза и гръцко-турските отношения

3. Предистория на „разведряването" и европейския диалог 219
Разпространение на ядрено оръжие в Европа; Инициативи за безядрени зони в Европа; Към конференцията за общоевропейска сигурност

ТРЕТА ГЛАВА
Хелзинкски процес за европейска сигурност (1969 – 1979) 245

1. Предварителна подготовка на СССЕ 246
Различията във Варшавския пакт; Активизиране на двустранните консултации; Германският въпрос; Европейско политическо сътрудничество и отношенията СИВ – ЕИО; От двустранни към многостранни преговори; Югославският фактор

2. СССЕ в Хелзинки и Женева: етапи, позиции и резултати 277
Предварителна фаза; Първи етап на СССЕ; Втори етап на СССЕ; Трети етап на СССЕ

3. Виенските преговори за съкращаване на въоръжените сили в Централна Европа 298
Предварителни дискусии извън СССЕ; Ход на Виенските преговори

4. Белградската среща: провал или ново начало..... 309
Източна Европа след Хелзинки; Новата политика на САЩ; Срещата на СССЕ в Белград; Инициативи за многостранно балканско сътрудничество

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА
Процесът на европейска сигурност и краят на Студената война 331

1. Последната конфронтационна вълна 332
Евроракетите в Западна Европа; Европейският вектор; Полската криза и Варшавският пакт; Мадридската среща

2. Политиката на СССР в Източна Европа 361
Начало на промяната; Новият курс на Горбачов и реформирането на ОВД; Разпадане на източноевропейския блок

3. Повратът в преговорите за европейска сигурност 380
Стокхолмските преговори; От Рейкявик до Малта; Виенските преговори; Парижката харта и новата архитектура за сигурност в Европа

4. Преход към многостранно сътрудничество на Балканите 416
Гръцко-турските отношения и НАТО; Българо-турските отношения и ОВД; Многостранни инициативи; НАТО и възникването на „югокризата"

ЗАКЛЮЧЕНИЕ 433

СЪКРАЩЕНИЯ 437

ИЗТОЧНИЦИ И БИБЛИОГРАФИЯ 440

CONTENTS 458

Варшавският договор и НАТО:
двете части на реактора на Студената война 461

Увод

Характерно за по-старите исторически епохи в развитието на човешката цивилизация е паралелното съществуване на няколко регионални подсистеми, които сравнително рядко си взаимодействат по пътя на целенасочената експанзия или многостранното договаряне. Едва в периода на Новото време в резултат на индустриалната революция и великите географски открития можем да говорим за възникване на глобални международни системи за сигурност. Такива са Вестфалската система през XVII – XVIII век, създадена след подписването на мирния договор от 1648 г., както и Метерниховата система през XIX век, наложена след Виенския конгрес от 1815 г. „Свещеният съюз" между големите европейски империи, по замисъла на австрийския външен министър Метерних, е призван да играе ролята на върховен орган за колективна сигурност в стария континент с цел запазване на статуквото и баланса на интереси между „великите сили". След края на Първата световна война през 1919 г. победителите налагат Версайската международна система, а в края на Втората световна война през 1945 г. компромисът между държавите от антихитлеристката коалиция води до създаването на Ялтенската двуполюсна система.

С новите прояви на „пространствено глобализиране" през втората половина на XIX век се създават условия за изграждане на много по-стройна система от многостранни международни договори и конвенции и утвърждаване на междуправителствените организации като институционална форма на международно сътрудничество. Така се стига непосредствено след края на Първата световна война до осъществяване на уилсъновата идея за „формиране на глобална организация на нациите". В устава на Обществото на народите заляга доктрината за колективна сигурност, съгласно която държавите се ангажират със защита от евентуално нападение срещу всяка от страните, членки на ОН, чрез прилагане на икономически санкции и дори на военна сила. Различните тълкувания на поетите ангажименти и правото всяка страна членка да реши самостоятелно дали да се присъедини към предприетите санкции до голяма степен предопределят съдбата на Обществото на народите и краха на първия опит за създаване на регионална система за колективна сигурност в Европа през междувоенния период.

В годините на Втората световна война се изграждат основите на една универсална световна организация – Организацията на обединените нации. В устава на ООН, приет на конференцията в Сан Франциско на 24 юни 1945 г. от представители на 51 държави учредителки и влязъл в сила на 24 октомври с. г., се обявява нейната главна цел – „да поддържа международния мир и сигурност". Поради двуполюсната конфронтация и постоянната възможност суперсилите да блокират взимането на общо решение чрез употреба на правото на вето, доктрината за колективна сигурност не задейства в годините на Студената война, което дава тласък на превантивната дипломация и миропазване на ООН.

Историческите международни системи се отличават със специфични особености, които могат да бъдат разделени в няколко основни групи според следните критерии и показатели: граници и външна среда, характер и форми на взаимодействие между отделните субекти на международните отношения, правила и норми на взаимоотношения. Всяка международна система се състои от обособени подсистеми, изградени от сравнително устойчиви компоненти. Те могат да бъдат разграничавани по степен и характер на взаимоотношения между отделните елементи или по формационен признак в развитието на различните подсистеми. Главните форми на стратегическо взаимодействие в една международна система са двустранните и многостранни съюзи и коалиции и регионалните и международни организации за колективна сигурност.

Военните съюзи от индустриалната епоха и в съвременността се различават по няколко основни белези. Водещо начало при определяне на съюзните отношения в предходните исторически епохи е формулирането на така наречения „casus foederis", който уговаря оказването на подкрепа в случай на опасност за националната сигурност на някоя от страните в договора. Важно значение има ясното дефиниране на съюзническите цели и интереси, договорените рамки на задължения и отговорности на всяка от съюзените страни, степента на интеграция и субординация на въоръжените сили, географският обхват на действие на съюза. В наши дни все по-голяма роля за функционирането на многостранните съюзи играе тяхното институционализиране чрез изграждане на динамична структура на управление и контрол на наднационално равнище. Въпреки че имат редица сходства с военнополитическите съюзи, международните коалиции се различават от тях преди всичко по това, че се формират за осъществяване на конкретни и краткотрайни цели и обикновено не създават постоянни институционни структури.

Исторически обусловеното хилядолетно разделение на Стария континент

на Западна и Източна Европа, с различна културна и религиозна идентичност и съдба, несъмнено оказва негативно влияние върху осъществяването на лансираните проекти за общоевропейска интеграция. В продължение на столетия „паневропейската" федеративна идея се възприема на Запад в ограничените граници на католическо-протестантския свят.[1]

Възникването на двуполюсната блокова система в годините на Студената война допринася изключително много за новото политико-географско разделение на Европа след 1945 г. Глобализирането на международната политика и доминиращата роля на двете суперсили в периферията и извън територията на континента окончателно разчупват „европоцентристкия" модел на международните отношения. В същото време тези фактори предопределят появата на нови геополитически понятия като „евроатлантизъм" и „евразийско пространство", които разширяват радикално представите за границите на европейската сигурност. Още по време на Студената война видни европейски политици (Шарл дьо Гол, Франсоа Митеран, Михаил Горбачов) популяризират тези нови парадигми с призивите за обединяване на Европа „от Атлантика до Урал" или от „Ванкувър до Владивосток".

Предлаганото изследване има за цел да покаже развитието на системата за европейска сигурност от годините на Втората световна война до края на Студената война. Все още у нас не са били детайлно изследвани въпросите за еволюцията на доктринални възгледи в сферата на сигурността и отбраната и за цивилизационните измерения на прехода от едни коалиционни структури към други. Изключително важно значение продължава да има комплексният анализ на механизмите за преодоляване на възможните вътрешнокоалиционни конфликти и колизии, както и разкриването на сложните субординационни връзки между „национална", „регионална" и „глобална" сигурност и между „традиционен суверенитет" и „разширен интегритет". Едва в последните години обект на задълбочено проучване са разнообразните инициативи в рамките на многостранния преговорен процес за укрепване на сигурността и междудържавното сътрудничество в Европа. Специално място заслужава също въпросът за регионалните измерения на двуполюсната конфронтация и взаимодействие на Балканите.

Оригиналната българска историография по темата за военнополитическите съюзи и международната система за сигурност в годините на Студената

[1] Дори след края на Студената война Балканите се споменават в западни изследвания за „европейската идея" единствено във връзка с антична Гърция (но не и Византия) – Уилсън, Кевин; Ян ван дер Дусен, *История на европейската идея. Антология.* Пълно описание на цитираните под линия литературни и архивни източници е представено в библиографската справка в края на този труд. (б.а.)

война е твърде оскъдна. Многобройните преводни издания по тази проблематика недостатъчно фокусират вниманието върху специфичните регионални проблеми и мястото на Балканите в рамките на двуполюсния конфронтационен модел и в развитието на общоевропейския процес. Един от основните недостатъци е видимото разграничение между конкретни исторически публикации, общи трудове по история и теория на международните отношения и проучванията за военнополитическите аспекти на сигурността. Няколко са методологическите предпоставки за това състояние. В предходните десетилетия изследванията в областта на сигурността и отбраната обикновено бяха извън вниманието на гражданските академични структури, а достъпът до важни документални колекции и специализирана информация бе силно ограничен. И днес продължава да съществува до голяма степен изкуствено разделение между исторически и политологически школи, като едните проучват предимно конкретни исторически периоди без цялостно изясняване на проблема в генезис и перспектива, а другите изграждат обобщаващи конструктивни модели с известно пренебрежение към автентичните емпирични данни. В допълнение експертите по проблемите на регионалната сигурност и военнополитическите съюзи обикновено се специализират в разкриване еволюцията само на единия от двата основни военнополитически блока. Това затруднява представянето на комплексния исторически процес, протичащ паралелно и взаимносвързано в разделена следвоенна Европа.

Постигането на значими актуални цели в българската политика би следвало логично да провокира засилен обществен интерес. Поставените в последните две десетилетия национални приоритети и задачи за интегриране на страната в евроатлантическото пространство не предизвика обаче адекватен критичен анализ на историческите поуки от изграждането и функционирането на водещите военнополитически съюзи в следвоенния свят.

Липсата на оригинални български дискусии за историческото развитие на НАТО силно контрастира с многобройните международни проекти и дебати по тази тема. Това създава потенциална опасност за увеличаване на дистанцията и концептуалните различия с утвърдени изследователски школи в областта на военноисторическата наука, международните отношения и националната сигурност. Още по-плачевно е актуалното състояние с изследванията за историята на Варшавския пакт. Противно на обичайната логика, разкриването на българските архиви не доведе до по-сериозни дискусии по тази проблематика, чието критично научно изучаване бе категорично „табу“ за периода до края на съществуване на пакта. В известна степен това поведение контрастира с по-активните усилия на историци от други

източноевропейски страни, включително и обичайния „дисидент" вътре във Варшавския договор – Румъния.

ТЕОРЕТИЧНИ ШКОЛИ, РАМКИ И ПОДХОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ

Обсъжданата комплексна тема изисква съчетаване на различни методологични подходи. Водещите научни направления, които в една или друга степен разглеждат изследваната проблематика, включват гранични клонове от хуманитаристиката – история, международни отношения, политология, социология, психология, право, военно дело. В рамките на посочените научни направления се обособяват самостоятелни теоретични и тематични проблеми – история на Студената война, теория на международните съюзи, международни преговори и международно хуманитарно право, психология на конфликтите, теории за войната и мира, военна стратегия и т. н. През втората половина на XX век силно развитие получават нови интердисциплинарни научни дисциплини като национална и международна сигурност, гражданско-военни отношения, регионални изследвания (трансатлантически отношения, европеистика, балканистика). При проучване на международната политика за сигурност се използват четири равнища на анализ – глобално, междудържавно, национално и общностно-индивидуално.

Основните направления в теориите за международните отношения, международната сигурност и международните съюзи са анализирани в редица чуждестранни публикации, посочени в библиографската справка в края на настоящия труд. Сред българските изследвания по темата могат да се посочат колективният труд „Национална и международна сигурност" (публикуван от Военно издателство през 2005 г.) и монографиите на проф. Георги Стефанов.[2]

Тематично-хронологичният и фактологичен подход и моделирането на политическите процеси и механизмите за вземане на управленски решения, причинно-следствената линия на историческата реконструкция и многовариантните стратегически сценарии – това е само част от разнообразния методологичен инструментариум на съвременните изследвания по теория и история на международните отношения. Приоритетна роля в настоящото изследване има прилагането на сравнителния исторически анализ. Паралелната история на отделните компоненти в системата за европейска сигурност по време на Студената война може да бъде обективно пресъздадена само в тяхната цялост като взаимодействащи си субекти. По сходен начин

[2] Стефанов, Георги, *Международните съюзи* (1984); *Теория на международните отношения* (2004), *Теория на международната сигурност* (2005).

двустранните и регионалните конфликти и преговорен процес трудно биха могли да бъдат представени единствено чрез позициите на една от страните в спора. Вземането на съществени външнополитически и военностратегически решения на национално равнище, от своя страна, често е мотивирано от специфични вътрешнополитически фактори, не на последно място и от ролята на влиятелни политически личности. Сравнителният исторически анализ се основава на метода на „документалната мозайка“ чрез съпоставяне на разнообразни архивни (писмени) и устни свидетелства от няколко независими един от друг източници.

Важно значение за нуждите на настоящото изследване придобива също използването на организационно-системния анализ, който включва разглеждане на отделните подсистеми в зависимост от техните структурни, йерархични, функционални и интегративни връзки. В по-широк план еволюцията на отделните елементи от биполярната метасистема за европейска сигурност в годините на Студената война изисква диференциране на политическите модели и конкретните исторически режими в двата военнополитически съюза. Цивилизационният подход обуславя допълнителна обобщена периодизация на късномодерната и постмодерната епоха с по-ясно разграничение между слединдустриалната технологична революция от края на 50-те и началото на 60-те години и новата информационно-технологична революция от края на 80-те и началото на 90-те години. Особено място в анализа заемат някои специфични проблеми като приемственост и прекъсване в историческото развитие, реалната същност на „неутрализма“ в условията на блоково противопоставяне, инцидентното групиране по ценности и интереси между отделни държави в рамките на общоевропейските преговори за сигурност.

Съпоставянето на отделните коалиционни и национални отбранителни доктрини, военностратегически възгледи и политически възприятия за противостоящата страна неминуемо поражда необходимост от използване на специализиран стратегически (ситуационен) анализ. Негови съставни елементи са прогнозните сценарни варианти на конфликтен анализ и оценка на военнополитически ситуации и синтезиран преглед на отделните политически, икономически, ресурсни и други фактори за съответния военно-технически потенциал на противника. Подобни методи най-често се прилагат в аналитичните разработки и информационни справки на специализираните структури за сигурност и национална отбрана, както и от експертните звена за външнополитически проучвания.

В теорията на международните отношения, в частност теоретическите концепции за характера на военните и политическите съюзи, съществуват

три основни направления: реализъм, либерализъм и радикализъм. За класически предшественици на реалистката школа са считани Тукидит („Пелопонеските войни"), Николо Макиавели („Владетелят", 1531) и Томас Хобс („Левиатан", 1651). Сред най-изявените представители на „политическия" и „структуралния" неореализъм от втората половина на XX век са Ханс Моргентау („Политика между нациите", 1948) и Кенет Уолц („Теория на международната политика", 1979). Основно кредо на реалистката школа е концепцията за баланс на силите или, както се изразява Раймон Арон по време на термоядрената блокова конфронтация в разгара на Студената война (1957) – „баланс на страха". Реалистката парадигма за сътрудничеството в сферата на сигурността и теорията за международните съюзи е доразвита от Оле Холсти („Единство и дезинтеграция в международните съюзи", 1973), Джоузеф Грико („Сътрудничество между нациите", 1990) и Глен Снайдър („Политика на съюзите", 1997), който се опитва да представи пакет от динамични и взаимозависими „закони на съюзите" като своеобразен еквивалент на „дилемата за сигурността". Усилията на представителите на структуралистките теории, в които водещо начало са националните интереси и морално-етичните ценности, се оценяват като академичен опит за „хвърляне на мостове" между неореализма и неолиберализма.

Основоположник на либералната теория за всеобщ мир чрез „мирно федериране" на европейските държави в единна международна система е немският философ Имануел Кант („Към вечния мир", 1795). Представителите на неолиберализма в наши дни, като Майкъл Дойл („Пътища на войната и мира: реализъм, либерализъм и социализъм", 1997), продължават да твърдят, че демократичният мир може да бъде постигнат преди всичко чрез взаимодействие между либералните демокрации. Постмодернистите като Оле Уейвър („За сигурността", 1995) отиват още по-далеч с концепцията за „десекюритизация" – колкото повече се говори за сигурност и отбрана, толкова повече светът става несигурен. Съвременният неолиберализъм допринася също за развитие на теорията за съюзите – от „плуралистичните общности за сигурност" на Карл Дойч („Политическата общност и Северноатлантическото пространство", 1957) до нормативните възгледи на социалния конструктивизъм на Бари Бузан („Народи, държави и страх: дневен ред за изследвания по международна сигурност в ерата след Студената война", 1991).

Концепциите на политическия радикализъм имат различни корени и изходни позиции. Това, което условно ги обединява, е идеята за насилствена промяна на статуквото. Марксистката теория за класовата борба проповядва радикалната концепция за цялостно преустройство на политическата система,

но подобно на школата на реализма, тя се основава на принципа за естественото използване на сила в международните отношения. Теориите за етнонационално или расово превъзходство мотивират месиански и експанзионистични амбиции сред „избрани" общности и социални групи. Понякога зад естествения стремеж и грижа за съхраняване на националните традиции и идентичност са маскирани послания за собствената „изключителност" и претенции за исторически реваншизъм. По-специален случай представляват радикалните програми на антиглобалистките и антимодернизационни тенденции, които в действителност са реакция срещу ускорения ход на историческото развитие и напомнят пасторалните призиви от времето на Просвещението „назад към природата".

В западната историческа наука също се открояват три направления при изследванията за периода на Студената война. През първите две следвоенни десетилетия господстващо е консервативното направление на реалистката школа. Като реакция срещу „реалистката праволинейност" и „идеологическо доктринерство" през 60-те и 70-те години активно се проявява направлението на ревизионизма, което подлага на силен критичен прочит тезите на реалистите. От средата на 80-те години като своеобразен синтез между предходните две тези се обособява направлението на постревизионизма. Постревизионистите призовават предпоставените идеологически конструкции да бъдат заменени с детайлно проучване на автентичните документални факти. Най-изявен представител на постревизионизма е Джон Луис Гадис, който обаче след края на Студената война променя част от възгледите си и възприема редица аргументи от идеологическия арсенал на неореализма. С разкриването на огромен брой съществени архивни източници за действителните позиции на Изтока и Запада, през последните две десетилетия акцентът на историческите изследвания се премести от фокусиране върху външната политика на Вашингтон и Москва към по-обективно и многофакторно проучване на международната история на Студената война.[3]

Още през 70-те години на XX век експертите определят два традиционни типа международни съюзи, които могат да бъдат причислени съответно към реалисткия и либералния модел на международна система. Първият тип се опира на идеята за „баланс на силите" и „сфери на влияние", често характеризирана с понятието *Realpolitik*. Вторият тип международни съюзи се основава на „кооперативно поведение" между съюзените държави в резултат на сходност на мотиви и общност на интереси.[4] Своеобразни примери за двата модела представя един от изтъкнатите историци на Студената война Гейр

[3] Westad, Odd Arne (Ed.), *Reviewing the Cold War. Approaches, Interpretations, Theory*, p. 3-10.
[4] Jordan, Amos and William Taylor, *American National Security. Policy and Process*, p. 465-486.

Лундестад, който определя ролята на САЩ в западния блок като „империя по покана“ (empire by invitation) за разлика от СССР, изградил „империя чрез надмощие“ (empire by domination).[5]

Теоретичните модели за колективна отбрана и колективна сигурност са доразвити и обогатени непосредствено след края на Студената война в условията на предефиниране на бъдещата глобална и регионална архитектура за сигурност. През 1992 г. се появява новото понятие „кооперативна сигурност“, което освен традиционните две категории добавя още две категории – индивидуална сигурност и „поддържане на стабилност“.[6] В публикации на Николай Слатински и Димитър Йончев през последните години са представени актуалните схващания за петте нива (равнища) на сигурност: индивидуална (персонална), групова (общностна), държавна, регионална (колективна или коалиционна) и глобална (кооперативна) сигурност.[7] В монографичен труд за теоретичните основи на международните преговори Пламен Пантев коментира водещите възгледи по темата (Томас Шелинг, Уилям Цартман, Джефри Рубин и др.) и посочва характерните черти на двата базисни преговорни модели – „традиционно пазарене“ (traditional bargaining) и „съвместно решаване на проблема“ („shared problem resolving“ или „shared responsibility“).[8]

Когато разглеждаме изграждането на съвременните международни системи за сигурност в модерния (1900-1945), късномодерния (1945-1990) и постмодерния (след 1990 г.) свят, използването на съпоставителния анализ би открояло по-отчетливо характерните прилики и разлики и новите политически явления в историческите епохи след края на Първата и Втората световна война и т. нар. „Студена война“ от втората половина на XX век. Културно-цивилизационните и военнополитическите промени в периода „от Сараево (1914) до Сараево (1994)“ и водещите рамки на „новия световен ред“, установен от победителите след 1919, 1945 и 1991 г., са обект на задълбочена дискусия от страна на авторитетни западни историци и политолози.[9] В едно сравнително изследване на Джон Айкънбъри за установяване на нов международен ред след глобални военни конфликти към тези три епохи е добавен анализ и за „баланса на силите“ след Наполеоновите

[5] Lundestad, Geir, *The United States and Western Europe Since 1945: From „Empire“ by Invitation to Transnational Drift* (Oxford University Press, 2005). В предходна публикация Лундестад определя отношенията САЩ-Западна Европа като „империя чрез интеграция“ (empire by integration).
[6] Cohen, Richard and Michael Mihalka, *Cooperative Security: New Horizons for International Order, p. 10-14.*
[7] *Слатински, Николай*, Измерения на сигурността, с. 167-173; *Йончев, Димитър*, Равнища на сигурност, с. 68-71.
[8] Пантев, Пламен, *Международните преговори в областта на сигурността*, с. 27-28, 59, 96.
[9] Wells, Samuel (Ed.), *New European Orders 1919 and 1991.*

войни и установяването на „Метерниховата мирна система“ от 1815 г.[10] Характерна със своя компаративен подход и оригинални заключения е и една съвсем нова публикация на известния британски автор Тимъти Гартън Аш, в която се съпоставят резултатите и последиците от насилствените и мирните (т.нар. „нежни“ или „кадифени“) революции от 1789 до 1989 г.[11] Някои изследователи на Балканите и Югоизточна Европа припомнят също трите знаменателни дати в идейно-политическото и етно-религиозно разделение между Западна и Източна Европа: 1054 година (източно-западната схизма), 1453 година (падането на Константинопол) и 1945 година. Опит за обобщен сравнителен анализ на ключовите исторически промени в трите обособили се международни системи на XX век е представен в табличен вид по-долу:

МЕЖДУНАРОДНИТЕ СИСТЕМИ НА XX ВЕК: ИСТОРИЧЕСКИ ПАРАЛЕЛ

	1919	1945	1991
1	Наказателен мир срещу победените държави	Реинтеграция на победените страни (Германия, Япония)	Политика на партньорство с бившите противници
2	Версайски диктат	Нюрнбергски съд	Нов световен ред
3	Система за колективна сигурност в Европа	Военнополитически съюзи за колективна отбрана	Система за регионална и глобална сигурност
4	Общество на народите	ООН	ЕС и ОССЕ
5	14-те мирни принципи на Удроу Уилсън	Планът „Маршал“ за възстановяване на Европа	Парижката харта на обединена Европа
6	Разпадане на старите многонационални империи Казус: цялост на Австрия (баланс на силите в Централна Европа)[12]	Разпадане на колониалната система (деколонизация) Казус: двете Германии и статуса на Берлин (фактор за периодични международни кризи)	Разпадане на много-национални държави (СССР, СФРЮ, ЧСФР) Казус: отношение на Запада към дезинтеграционните процеси в Югославия и теорията за прецедента

[10] Ikenberry, John, *After Victory*.

[11] Garton Ash, Timothy, „Velvet Revolution: The Prospects“, *New York Times Review of Books*, No. 19, 3 December 2009. Според Гартън Аш ако символите на кървавите революции са гилотината и извънредните трибунали, то символи на „нежните“ революции могат да бъдат регулираното политическо споразумяване и преговорите на „кръглите маси“.

[12] До към средата на 1918 г. правителствата на Франция и САЩ са склонни да подкрепят съществуването на федерална държава в рамките на предишната Австро-Унгарска империя, но с промяна на монархическата форма на управление – Cronin, Bruce, *Institutions for the Common Good. International Protection Regimes in International Society*, p. 64.

7	Ляв и десен радикализъм – болшевизъм и фашизъм	Комунизъм (социализъм) и империализъм (капитализъм)	Промяна на традиционните политически парадигми
8	Паневропеизъм	Разделена Европа	Европейска интеграция
9	Защита на етно-национални малцинства	Защита на индивидуални човешки права и свободи (Харта на ООН)	Глобализация и нови цивилизационни проблеми: ресурси, екология, демография
10	Принудителни етнически миграции	Принудителни етнически и ндеологически миграции	Икономически миграции, бежански потоци и трансгранична престъпност
11	Защита на държавен суверенитет и национални територии срещу вражеско нападение	Подкрепа на съюз/коалиция и „ограничен суверенитет“ при заплаха от глобален (ядрен) конфликт между двата блока	Нови мирни мисии (peacekeeping) в условията на вътрешни конфликти, етно-религиозно насилие и тероризъм
12	Масови наборни армии	Масови наборни/ професионални армии	Малки мобилни професионални формирования
13	Национални военни операции и кампании	Коалиционни операции	Многонационални операции
14	Традиционните велики европейски държави и „баланс на силите“	Глобалните свръхсили и двуполюсният модел (+ ролята на Китай)	Многофакторен свят с участие на нови водещи актьори: Г-8 и Г-20
15	Победителите пренаписват историята	Победителите пренаписват историята	Победителите пренаписват историята?[13]

ИЗВОРИ, ИСТОРИОГРАФИЯ И РАБОТНИ ХИПОТЕЗИ

„Новата“ история на Студената война след „демонтирането“ на двуполюсния конфронтационен модел в много голяма степен се основава на новоразкритите автентични документални свидетелства, недостъпни за изследователите в предходните десетилетия. В повечето от страните, членки на двата военнополитически блока, в годините на Студената война националните архиви осигуряват днес реален достъп до своите документални колекции за периода до към началото на 80-те години. В почти всички държави от Централна и Източна Европа ключови партийни, дипломатически и разузнавателни архиви са публично достояние за целия период на Студената война. С решение от 1995 г. на Съвета на Северноатлантическия съюз през последното десетилетие започна процес на декласифициране и обнародване на голям

[13] Ned Lebow, Richard, *We all lost the Cold War*, p. IX – „При победителите отиват военните трофеи и възможността да наложат своята версия за историята на събитията“.

брой стратегически и доктринални документи от архива на НАТО в Брюксел. По силата на Закона за свобода на информацията (Freedom of Information Act) и декрет № 12 958 на президента Бил Клинтън от 1995 г. процесът на декласифициране на материали, свързани с политиката за национална сигурност на САЩ, в редица случаи надхвърлят ограничителните срокове, актуални за западноевропейските държави. Значително по-комплицирана е ситуацията с архивите на другата суперсила от годините на Студената война – Съветския съюз. Непосредствено след разпадането на СССР през периода 1992 – 1995 г. в Русия са декласифицирани голям брой документи от архивите на Кремъл. В края на 90-те години обаче достъпът до част от тях отново е ограничен. Подобен процес на ограничителен достъп се наблюдава и при някои неправителствени колекции като материалите в архива на фондация „Горбачов".

През 1990 – 1991 г. авторът на настоящото изследване имаше уникалния шанс да проучи голяма част от документацията на висшето българско ръководство (Политбюро на ЦК на БКП) за целия следвоенен период по проблемите на външната политика, отбраната и дейността на службите за сигурност. В следващите години бяха изследвани и други документални колекции в Централния държавен архив в София, включително и материалите от личния архивен фонд на Тодор Живков. От 1993 до 2001 г. последователно бяха проучени важни документални свидетелства от Дипломатическия архив на министерството на външните работи за историята на НАТО и ОВД, а през 2005 – 2006 г. допълнително бяха прегледани и подбрани голям брой материали за участието на България в различните етапи на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа (т.нар. Хелзинкски процес). През 1995 г. бе получен необходимият институционален допуск за работа с документи за Варшавския пакт и съветското военно присъствие в България след Втората световна война, съхранявани в Държавния военноисторически архив във Велико Търново. От 1997 г. започна също планомерна работа в Архива на МВР с документалния масив на бившата Държавна сигурност, а през 2008 – 2010 г. бе осигурена възможност за проучване на материали на българското външнополитическо разузнаване от периода на Студената война, съхранявани доскоро в Архива на Националната разузнавателна служба.

В качеството си на български представител в няколко авторитетни международни изследователски проекти авторът на предлагания труд имаше уникална възможност да проучи и подбере огромен брой разнообразни документални свидетелства от национални архиви на САЩ и десет европейски държави (Русия, Германия, Великобритания, Франция, Чехия, Полша, Унгария, Румъния, Сърбия и Гърция). По време на научна специализация

по линия на Международния исторически проект за Студената война към Центъра „Удроу Уилсън“ във Вашингтон през 1998/1999 г. бяха проучени редица новоразкрити документални колекции на Държавния департамент, Съвета за национална сигурност, Пентагона, ЦРУ и други правителствени агенции в САЩ.[14] Благодарение на съдействието на директора на Международния исторически проект за Студената война Крисчън Остерман и някои от сътрудниците му (Нанси Майерс, Мирча Мунтеану и др.) ползотворното ни сътрудничество продължи в следващите години с осъществяване на няколко по-малки тематични документални проекта. Твърде ценна подкрепа при издирването на нови чуждестранни архивни извори бе оказвана също от Том Блантън, Малкълм Бърн и Светлана Савранская от независимия Архив за национална сигурност, разположен в университета „Джордж Вашингтон“. По време на други изследователски специализации в Нобеловия институт в Осло (2002) и Националния отбранителен университет на САЩ във Вашингтон (2003)[15] бяха проучени голям брой документални издания, дигитални архивни колекции и специализирана литература по проблемите на войната и мира, гражданско-военните отношения, военнополитическите аспекти на сигурността и история на трансатлантическите отношения.

През 1999 г. стартира международният Паралелен исторически проект за НАТО и Варшавския пакт (PHP), създаден първоначално като част от приноса на Швейцария към инициативата „Партньорство за мир“, с участието на партньори от седем държави. Благодарение на научния координатор на проекта Войтех Мастни и колегите от Центъра за изследвания за сигурността в Цюрих (Андреас Венгер, Кристиян Нюенлист, Ана Лохер) през следващите години PHP се превърна в бързо разрастваща се изследователска мрежа с участие на близо 25 партниращи организации от 18 държави в Европа, Северна Америка и Азия. Виртуалният архив на проекта стана най-значимият извор на новоразкрита архивна документация за историята на Северноатлантическия съюз и Организацията на Варшавския договор.[16] Част от участниците в PHP реализираха в периода 2005-2008 г. друг документален проект по история на Хелзинкския процес за европейска сигурност и сътрудничество с научен координатор Готфрид Нийдхарт от университета в Манхайм.[17] В резултат на

[14] Копия на около 5000 страници от подбраните американски архивни документи са предоставени за ползване в Централния държавен архив в София – *ЦДА*, КМФ-19, № 945.
[15] Съобразно проект по линия на U.S. Institute of Peace *Solicited Grants Program* (SG 042-2F).
[16] От края на 2006 г. съвместната международна инициатива е с ново название „Паралелен исторически проект за кооперативна сигурност“ – www.php.isn.ethz.ch
[17] *Détente and CSCE in Europe: The States of the Warsaw Pact and the Federal Republic of Germany in their Mutual Perception and Rapprochement 1966-1975*, sponsored by the Volkswagen Stiftung – www.ostpolitik.net

съвместните усилия на учени, експерти и архивисти в рамките на посочените два международни проекти бяха издирени и подбрани разнообразни документални колекции, които допринасят изключително много за по-комплексно и детайлно изясняване на редица съществени проблеми от следвоенната еволюция на европейската система за сигурност. За документалното осветляване на историческото развитие на НАТО допринесоха редица учени от САЩ, Германия, Италия, Франция, Норвегия, Холандия, Дания, сред които следва специално да се посочи ролята на италианския междууниверситетски център за политически изследвания „Макиавели" (CIMA) с координатори Енио ди Нолфо, Леополдо Нути и Максимилиано Гудерзо. Историята на Варшавския пакт бе сравнително по-пълно изяснена чрез съпоставка на източноевропейските документални извори, за което реален принос имаха участниците в нашите изследователски групи Оливер Банге и Матиас Ул от Германия, Анджей Пачковски и Ванда Яржабек от Полша, Чаба Бекеш и Ласло Борхи от Унгария, Петр Лунак и Олдржих Тума от Чехия, Михаил Йонеску и Кармен Рижновеану от Румъния и много други колеги.

Сред основните дискусионни въпроси, разглеждани в западната историография през изминалите две десетилетия, продължават на преден план да са взаимните „реални или имагинерни" представи на двата противостоящи военнополитически блока един за друг и адекватността на политическите и военни решения за „сдържане" или „възпиране" на противника. Предходните дискусии за причините и началото на Студената война бяха допълнени с дебати относно предпоставките и причините за края на Студената война и разпадането на съветската военнополитическа система в Централна и Източна Европа[18]. Сравнително нови проблемни направления са историята на ядрената надпревара, обособяването на „европейския" стълб на НАТО, възникването и преодоляването на вътрешноблокови конфликти и кризи, развитието на многостранния общоевропейски преговорен процес (1969–1990). Новите познания за функционирането на двуполюсната система за сигурност в Европа допринасят едновременно за изясняване характера на Студената война (например защо от „студена" не премина в „гореща" война) и за фундамента на новия международен ред, установен след края на блоковата конфронтация.

Въпреки сравнително прагматичната основа на съвременните изследвания за Студената война, познати от предходната епоха предпоставени схеми и идеологеми продължават все още да бъдат тиражирани в някои публикации. Това е изразено по-силно в американската, отколкото в западноевропейската

[18] Mastny, Vojtech, „The New History of Cold War Alliances", *Journal of Cold War Studies,* Harvard & MIT Press, 2002, No. 2, p. 57-85; *A Cardboard Castle,* p. 73-74.

историография. Безспорен факт е непосредственото отражение на актуални политически пристрастия и конюнктурни международни и регионални проблеми върху развитието на професионалните изследвания в областта на хуманитаристиката.

В последните години подобна устойчива тенденция се наблюдава в съвременната руска научна книжнина. Отвъд предходните „идеологически" аргументи и изводи, днес се налагат геополитически тези за приоритетното значение на националните интереси във взаимоотношенията между двете суперсили. Популярност в Русия продължава да има твърдението, че Студената война все още не е приключила.[19] В защитена наскоро в Москва дисертация за научната степен „доктор на науките", посветена на историографията за Организацията на Варшавския договор, научните дискусии за характера на съветския блок се свеждат единствено до наличието на „проруска", „антируска" и „прозападна" позиция.[20] Характерно е впрочем, че и при изследване на съветско-китайския конфликт се появяват нови интерпретации – ако преди се наблягаше на „идеологическия спор" между двете водещи комунистически държави, в най-нови публикации се отбелязва важността на геополитическото съперничество помежду им за влияние в Третия свят.

Особено място в съвременната историография за Студената война се отрежда на въпроса за ролята на националните политически лидери в международната политика. Многобройни монографични публикации разкриват външнополитическите и стратегически възгледи на президентите и някои държавни секретари и министри на отбраната на САЩ. Засилен интерес продължават да предизвикват изследванията за „новата източна политика" (*Ostpolitik*) на Вили Бранд в Западна Германия, за специфичната политическа линия на френския президент ген. Шарл дьо Гол, за „твърдия курс" на министър-председателката на Великобритания Маргарет Тачър. Обект на проучване са действителните личностни качества и политически цели на съветските лидери.[21] Твърде различни и противопоставени са оценките за дейността на водещия „реформатор" в Кремъл Михаил Горбачов в Съеди-

[19] В поредица експертни интервюта за РИА „Новости" през 2005-2007 г. бившият ръководител на международния отдел на ЦК на КПСС и съветски посланик в Бон Валентин Фалин (представян единствено като „доктор на историческите науки") излага тезата: „Студената война не е приключила, тъй като не е изчезнала нейната подоснова – русофобията".

[20] Бруз, Владимир, *Деятельност ОВД по обеспечению европейской безопасности. Историографическое исследование* (Москва: ВУ, 2008), с. 36-38.

[21] През 2004 г. например Уилям Таубман получи литературната награда „Пулицър" за своята близо 1000 страници биография на Никита Хрушчов, писана почти две десетилетия – Taubman, William, *Khrushchev: The Man and His Era* (W. W. Norton & Company, 2003).

нените щати, Централна и Източна Европа и днешна Русия.[22] В разгара на медийната „рейгънмания“ след кончината на бившия американски президент през 2004 г. интерес предизвика твърдението на бившия директор на Международния исторически проект за Студената война Джим Хършбърг, че много по-голяма заслуга от Роналд Рейгън за рухването на съветската система и края на Студената война са имали социални феномени като Битълс и дейците на западната контракултура, които по ирония на съдбата самият Рейгън е ненавиждал.[23] Тази теза е близка до концепцията на Джоузеф Най за „меката сила“ (икономическите, културни и обществени фактори), която има не по-малка роля от „твърдата сила“ (демонстрацията на военна сила и прилагането на санкции) в развитието на международните отношения.

Присъствието на българската историография в международните дискусии за Студената война и проблемите на европейската сигурност засега е съвсем символично. Изследванията за историята на военнополитическите съюзи и организациите за регионална сигурност в следвоенния период са твърде ограничени. Сравнително повече публикации има за българската външна политика и нейното регионално балканско измерение, но относително слабо внимание се отделя на въпросите за влиянието на външни фактори върху оформянето на външнополитическата линия на София. Дори в обобщаващи колективни трудове по съвременна българска история се пренебрегва влиянието на международните фактори при определяне съдбата на българската държава, сякаш политическото развитие на страната протича изолирано и независимо от общия процес на регионално, европейско и световно взаимодействие в условията на двуполюсния конфронтационен модел.[24]

За актуалното състояние и интензивността на проучванията в международен план по изследваната тема могат да бъдат приведени и няколко конкретни цифрови данни. Обнародваната в Интернет сайта на РНР библиографска справка за историята на НАТО и ОВД и проблемите на европейската сигурност в годините на Студената война съдържа общо над 900

---

[22] Mastny, Vojtech, „Did Gorbachev Liberate Eastern Europe“, In: *The Last Decade of the Cold War: From Conflict Escalation to Conflict Transformation*, p. 402-423.

[23] Hershberg, James, „Just Who Did Smash Communism“, *Washington Post*, June 27, 2004. Любопитно потвърждение на това твърдение е решение на Секретариата на ЦК на БКП от юли 1968 г. за недопускане на Битълс на световния младежки фестивал в София, както и информация на председателя на КГБ Юрий Андропов до Кремъл от декември 1980 г., че са взети „всички необходими мерки да не се допуснат демонстрации в Москва в памет на убития Джон Ленън“.

[24] Например в монографията от над 700 страници под редакцията на Ивайло Знеполски *История на Народна република България. Режимът и обществото* (София: Сиела, 2009) се споменава единствено за конфликтните „македонски“ и „мюсюлмански“ проблеми, разглеждани обаче почти изключително във вътрешнополитически план.

научни публикации на автори от около трийсет държави.[25] В представително документално издание за Варшавския пакт са поместени 207 по-важни публикации, систематизирани в 23 тематични раздели.[26] При подготовката на ново двутомно енциклопедично издание за историята на Студената война бяха привлечени около 120 учени и експерти от двайсет държави от Европа, Северна и Южна Америка и Азия.[27]

Същевременно все по-голямо значение при представянето на новите документални свидетелства, концептуални възгледи и научни хипотези има тяхното обсъждане от голям брой представители на международната академична общност в съвместни научни форуми. През последните петнайсет години по линия на описаните по-горе три международни проекти авторът на настоящия труд имаше възможност да участва в близо трийсет научни и експертни дискусии в чужбина по изследваната проблематика. Почти толкова по брой научни форуми по въпроси от следвоенната история на европейската система за сигурност бяха проведени по линия на Международната комисия по военна история, работни групи „Военна история" и „Архиви" към Консорциума на военните академии и центровете за изследване на сигурността по инициативата „Партньорство за мир"[28], Международната асоциация по разузнавателна история, Международната асоциация за трансатлантически изследвания и някои национални изследователски центрове.[29] Твърде полезни

---

[25] http://www.php.isn.ethz.ch/publications/bibliography/index.cfm (видяно на 11 април 2010).

[26] *A Cardboard Castle,* p. 693-704.

[27] Dijk, Ruud van /Ed./, *Encyclopaedia of the Cold War*, Vol. 1-2, (MTM-New York/Routledge, London, 2008).

[28] Административният център на Консорциума, финансово подкрепян от САЩ, Германия, Швейцария, Австрия и НАТО, е разположен в Европейския център за изследвания за сигурността „Джордж Маршал" в Гармиш Партенкирхен.

[29] По-интересни от научните форуми в чужбина, които могат да се споменат тук, са: „Паметта и Втората световна война от сравнителна международна перспектива" (Амстердам, 1995), „Сталин и Европа, 1944-1953" (Будапеща, 1997), „Северните страни и Студената война" (Рейкявик, 1998), „Преначертаване на Европа: Балканите, Централна Европа и балтийските страни" (Хелзинки, 1999), „Полша 1986-1989: краят на системата" (Варшава, 1999), „Военноморската мощ на НАТО, 1949-1990" (Кефалония, 2001), „Студената война в Средиземноморския регион" (Кортона, 2001), „Източна и Западна Европа в Студената война, 1953-1965" (Есен, 2001), „От ескалация към трансформация на конфликтите: Студената война през 80-те години" (Осло, 2002), „Студената война и политиката на разведряване" (Москва, 2002), „НАТО, Варшавският пакт и възникването на процеса на разведряване, 1965-1972" (Добиако, 2002), „НАТО, Варшавският пакт и необвързаните страни в Европа: взаимни представи, доктрини и военни планове, 1949-1975" (Шпицберген, 2003), „НАТО и Варшавският пакт: формиращите години, 1948-1968" (Прага, 2003), „НАТО и Варшавският пакт: вътрешноблокови конфликти" (Кент, Охайо, 2004), „Влияние на радиопропагандата в Студената война" (Станфорд, 2004), „Варшавският пакт: от създаването до колапса, 1955-1991" (Вашингтон, 2005), „Корените на европейската система за сигурност: 30 години от Заключителния акт от Хелзинки" (Цюрих, 2005), „От национален комунизъм към национален колапс: Разузнавателни анализи на САЩ за Югославия, 1948-1990" (Вашингтон, 2006), „Концепциите за международна и вътрешна сигурност на страните от Варшавския пакт" (Потсдам, 2007), „Брюкселският пакт и неговото наследство" (Рим, 2008), „От Хелзинки към Белград, 1977-1978" (Белград, 2008).

са също организираните кръгли маси и работни срещи с активни участници в изследваните събития. Например по повод 30 години от подписването на Заключителния акт от Хелзинки бе организирана дискусия с дипломати от девет държави, участници в различни фази на многостранните преговори на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа (1973-1990).

Част от непубликуваните научни доклади и изключително съдържателните експертни обсъждания по време на проведените международни научни форуми са взети под внимание при работата над настоящия труд. Срещите и професионалните дискусии с над 200 изявени чуждестранни изследователи на Студената война и европейските (евроатлантическите) структури за сигурност обогатиха съществено собствените авторски представи и оценки по тази комплексна проблематика.

Сред колегите, които допринесоха със свои консултации, идеи и препоръки при дългогодишната работа на автора по разглежданите в монографията отделни проблеми, освен вече посочените би следвало да се споменат поне имената на Лорънс Каплан, Реймънд Гартхоф, Марк Креймър, Джеймс Хършбърг, Джефри Саймън, Рос Джонсън, Майкъл Кокс, Саки Докрил, Морис Вес, Винфрид Хайнеман, Беатрис Хойзер, Ервин Шмидл, Александър Чубарян, Леонид Гибиански, Думитру Преда, Любодраг Димич, Спиридон Сфетас.

Авторът изказва своята признателност също към представителите от различни академични и държавни институции у нас, които през последното десетилетие активно участваха в проектите, осъществени по линия на Българската изследователска група за Студената война.

Сред основните дискусионни проблеми и работни хипотези, които очертават вътрешните рамки на анализ в предлагания труд, могат да бъдат посочени най-малко десет, заслужаващи специално внимание:

1. Разделението на Европа поражда формирането на две коренно различни политически системи и създаването на два водещи военнополитически блока. Тяхното паралелно проучване допринася да бъде изяснена дилемата за реалния баланс между споделяне на общите политически и идеологически ценности и защита на традиционните национални интереси при всяка една от страните членки.

2. Вторият дискусионен проблем, предизвикал вниманието на научната общност през последното десетилетие, е доколко изграждането на Северноатлантическия съюз и Организацията на Варшавския договор представлява взаимосвързан процес на влияние при тяхното доктринално-организационно развитие или е независим паралелен процес на съвършено различни по характер системи за колективна отбрана и регионална сигурност.

3. Противоборството между двата блока постоянно индуцира международно напрежение и надпревара във въоръжаването. В редица експертни публикации се поставя още един дискусионен въпрос – доколко взаимните преценки за военната и икономическа мощ и политическо състояние са реални и достоверни или са резултат от съзнателно лансиране на митологеми и пропагандни тези за „агресивността“ на другата страна.

4. Една от сравнително новите теми в изследванията за НАТО и Варшавския пакт фокусира вниманието върху вътрешните съперничества и конфликти между съюзниците в двата противоборстващи блока, за механизмите за вземане на решения и субординационните отношения, както и за ролята на „дисидентите“ и „лоялните“ партньори.

5. Днес вече можем значително по-обективно да анализираме инициативите за европейски диалог за сигурност и сътрудничество. На преден план възниква необходимостта от изясняване на същностните различия в концепции, терминологичен речник, цели и намерения. Разнообразните исторически данни дават възможност също да бъдат представени основните изводи и поуки при сложното развитие на Хелзинкския процес и по-съществените компоненти на емпирично наложения модел за постигане на доверие, взаимни компромиси и консенсус между отделните позиции.

6. Една от обсъжданите хипотези в съвременните западни публикации е за специфичната роля на неутралните и необвързаните държави в рамките на двуполюсния конфронтационен модел и дали те се превръщат в самостоятелен и балансиращ трети фактор по време на преговорите за европейска сигурност и сътрудничество.

7. Не могат да бъдат пренебрегнати и „странични“ теми като въпроса за влиянието на конфликтите в периферните зони (Третия свят) върху преговорния процес в Европа. От друга страна не е изяснен напълно въпросът в каква степен резултатите от Хелзинкския процес имат отражение върху глобалната сигурност в света и в отделните конфликтни зони.

8. Комплексният анализ на системата за европейска сигурност в годините на Студената война предполага да се обърне внимание на ролята на други специфични проблеми и инициативи в икономическата (западноевропейската интеграция) и във военната (NPT, SALT, MBFR, CFE, INF, START) сфера. В тази връзка интерес представлява отговорът на въпроса дали идеите за „безядрени зони“ в Европа са демонстративни пропагандни акции или имат също така рационални прагматични цели.

9. Специално място в предлаганото изследване е отредено за разкриване ролята на Балканския регион като отделна подсистема в развитието на

общоевропейския диалог. Обособяването на тази тема би дало отговор и на въпроса доколко едностранните и многостранни инициативи на правителствата в отделните балкански страни представляват самостоятелни действия или са проекция в някаква степен на коалиционни цели и намерения.

10. Сред основните проблеми, които се разглеждат последователно в цялото изложение на предлагания труд, се откроява логично темата за мястото на България в двуполюсния свят и за спецификата на отношенията ѝ с останалите балкански и европейски държави.

Повечето от поставените дискусионни въпроси ще бъдат разисквани в следващото изложение на базата на конкретни исторически примери. В труда са използвани и някои предишни научни разработки на автора, които са допълнени и преработени съобразно целите на изследването.

ПЪРВА ГЛАВА

Структури за регионална сигурност в Европа след края на Втората световна война

1. БАЛКАНИТЕ И РАЗДЕЛЕНИЕТО НА ЕВРОПА

Първата концептуална визия на държавите от антихитлеристката коалиция за следвоенното устройство на света е обявена още в разгара на Втората световна война в емблематичната „Атлантическа харта". Вдъхновен от четиринайсетте принципа за глобалния мир на Удроу Уилсън от януари 1918 г., президентът на Съединените щати Франклин Рузвелт предлага преди срещата с британския премиер Уинстън Чърчил в Нюфаунленд в средата на август 1941 г. двамата да обсъдят общи принципи за осигуряване на „по-добро бъдеще за света". Уникалното в конкретния исторически момент е, че съвместната декларация е съгласувана между ръководителите на една воюваща и една формално неутрална държава, в която продължават да са силно изразени изолационистките настроения. Британският премиер и някои членове на неговия кабинет не са особено въодушевени от принципите за „свободна търговия" и правото на всички народи да избират своя форма на управление (защото пряко кореспондира и с правото на народите на самоопределение в колониалните империи). Въпреки това след спешни консултации с Лондон окончателният текст на декларацията е утвърден и публикуван на 14 август 1941 г. в името на приобщаването на Америка към общата борба срещу страните от Тристранния пакт.[1]

Сред водещите идеи на „Атлантическата харта" е създаване на „по-широка и постоянна система за глобална сигурност". Месец по-късно в Лондон представители на девет нации, включително и СССР, се присъединяват към

[1] В изявление пред конгреса на САЩ на 21 август 1941 г. Рузвелт изтъква демократичния характер на обявените осем принципа, които отговарят на ценностите на „нашия тип цивилизация". Подробен анализ на документа в: Brinkley, Douglas & David Facey (Eds.), *The Atlantic Charter* (New York: St. Martin's Press, 1994).

общите принципи, изложени в декларацията на Рузвелт и Чърчил. Тази концепция е потвърдена на 1 януари 1942 г. с „Декларацията на Обединените нации", преподписана до март 1945 г. от правителствата на 42 държави.

Конкретно политическо решение за изграждане на следвоенна система за обща сигурност с основна цел „поддържане на международния мир и сигурност" е прието на Московската конференция от представителите на Съветския съюз, САЩ, Великобритания и Китай през октомври 1943 г. Въпросът за съдбата на Германия и контурите на следвоенна Европа са по-обстойно обсъдени по време на Техеранската конференция през декември 1943 г. Принципите на „Атлантическата харта" залягат и в „Декларацията за обединена Европа", приета на следващата конференция между Йосиф Сталин, Франклин Рузвелт и Уинстън Чърчил на 11 февруари 1945 г. в Ялта. С решенията от конференцията в Сан Франциско през юни 1945 г. се поставят основите на уникалната организация за поддържане на световния мир и сигурност – Организацията на обединените нации.

Паралелно с глобалните „идеалистки" възгледи за следвоенния „демократичен" свят, някои от водещите държави от антихитлеристката коалиция се стремят да договорят помежду си съгласувани механизми за управление на бъдещия модел на международна система. По сходен начин е процедирано преди това и през 1815 и 1919 г. в рамките на обичайната практика на европейската „*Realpolitik*". Най-голяма активност проявява правителството на Великобритания, водено от стремежа да защити традиционните си стратегически интереси в континентална Европа и Средиземноморието при ясното съзнание за неизбежното отслабване на своята доминираща роля и влияние от предвоенния период. Два са водещите „инструмента", залегнали в основата на британските инициативи от 1943 – 1944 г. – политиката на „баланс на интересите" и възраждането на федеративната концепция като съществен елемент от геополитическото инженерство на великите сили.

Федеративната идея за възможна интеграция на следвоенна Европа се свързва най-често с призива на Уинстън Чърчил за „Съединени европейски щати" в известната му реч в Цюрих на 9 септември 1946 г. В действителност той използва за пръв път този израз през февруари 1930 г. в статия за *Saturday Evening Post.* Десет години по-късно през декември 1940 г. в качеството си на министър-председател на Великобритания лансира също концепцията за изграждане на четири – пет конфедерации в Европа[2]. През пролетта на 1943 г. Чърчил подновява идеята за „конфедерации" в Югоизточна Европа –

[2] Mauter, Wendell „Churchill and the Unification of Europe", *The Historian*, September 1998, p. 67-84.

Дунавска конфедерация с център Виена, а също и Балканска федерация, в която би могла да се включи и враждебна България, след като бъде отстранена свързаната с Германия царска династия. Други популярни западноевропейски политици като ген. Шарл дьо Гол и Пол Анри Спаак предлагат в края на 1944 г. да се обсъдят някои практически стъпки за осъществяването на следвоенната европейска интеграция.[3] Важно е да се припомни обаче, че подобни инициативи са ориентирани предимно към Западна Европа.

В меморандум на британския министър на външните работи Антъни Идън от 7 юни 1944 г. се твърди, че федеративните проекти са били изоставени поради категоричната съпротива на Съветския съюз. Ръководството на СССР виждало в идеята някакъв план за създаване на антисъветски „санитарен кордон" след войната. Новоразкритата след края на Студената война документация от руските архиви опровергава становището, че съветското ръководство по принцип отхвърля обсъждането на подобна тема. Когато Идън посещава Москва в средата на декември 1941 г., при разговорите му в Кремъл става въпрос за следвоенното устройство на Европа. Сталин излага своите бележки в „обща схема за реорганизиране на европейските граници след войната" и изрично декларира: „Съветският съюз няма да възразява срещу създаване в Европа на държавни федерации". В отговор британският външен министър споделя, че „форма на федеративно обединение" може да бъде установена и на Балканите[4]. Месец след тази среща по предложение на В. М. Молотов Сталин утвърждава създаването на комисия по следвоенните проекти за държавно устройство на Европа. В навечерието на Московската конференция от октомври 1943 г. се обособяват три отделни комисии: по въпросите за мирните договори и следвоенното устройство (с ръководител М. М. Литвинов), по въпросите на примирието (с ръководител К. Е. Ворошилов) и по репарационните въпроси (с ръководител И. М. Майски).[5] В един от първоначалните документи, представен на 9 септември 1943 г. на Сталин и Молотов от председателя на „Комисията по подготовка на мирните договори и следвоенното устройство" Максим Литвинов, освен конкретни териториални проблеми и въпроса за „международна организация за запазване на мира и сигурността" се маркират и възможните варианти на евентуални федеративни проекти:

„IV. Въпроси за международните съюзи и блокове в Европа

1. Общоевропейска федерация (Пан-Европа),

[3] *Documents on the History of European Integration*, vol. 3, p. 5.
[4] *Новая и новейшая история*, Москва, 1994, № 2, с. 94.
[5] *Источник*, Москва, 1995, № 4, с. 116-139.

2. Скандинавска федерация,
3. Дунавска федерация,
4. Балканска федерация,
5. Източноевропейска федерация,
6. Полско-чехословашка федерация,
7. Гръцко-югославска федерация,
8. План за създаване на блок на латинските страни,
9. Блок на атлантическите страни."[6]

Очевидно е, че Кремъл няма принципни възражения срещу обсъждане на „федеративния инструмент" за изграждане на система за регионална и колективна сигурност, но отхвърля британските схващания по този въпрос. Неуспели да получат съветската подкрепа за своя план, през пролетта на 1944 г. Чърчил и Идън спешно предлагат нова инициатива за постигане на евентуално двустранно споразумение със СССР по отношение на Югоизточна Европа.

„ПРОЦЕНТНОТО" СПОРАЗУМЕНИЕ

В своите известни мемоари за Втората световна война, публикувани десетилетие след победата над нацистка Германия, Уинстън Чърчил образно описва своите разговори с Йосиф Сталин на 9 октомври 1944 г. в Москва. По време на срещата изненадващо за своя кремълски домакин британският премиер подхвърлил ръкописно листче с имената на отделните балкански страни и Унгария, срещу които имало предложени процентни цифри за „разпределение на отговорностите" между Съветския съюз и Англия в този район. Без да каже и дума, Сталин сложил утвърдителен знак върху листа и го върнал на своя гост[7]. Тази твърде наивна легендарна версия на Чърчил в продължение на десетилетия (включително и в наши дни) продължава да се тиражира в различни медийни публикации. Повече от четвърт век в Москва въобще се отричаше или мълчаливо заобикаляше (подобно на пакта Молотов – Рибентроп и последвалият секретен договор за „дружба и граници" от 1939 г.) темата за съществуването на „процентното" споразумение. Едва през

[6] Оригиналите на използваните тук документи от комисията „Литвинов" се съхраняват в: *Архив внешней политики РФ*, Москва, Ф. 06, Оп. 6, Д. 949а, а техни микрофилмирани копия са в Конгресната библиотека на САЩ: *LOC*, Manuscript Division, Volkogonov Papers, Microfilm Shelf No. 21 595, Reel 1.

[7] Чърчил, Уинстън. *История на Втората световна война*, т. VI, с. 218-219.

1979 г. личният преводач на Сталин и Молотов Валентин Бережков разказва в спомените си за версията на Чърчил, но бърза веднага декларативно да я отхвърли като противоречаща на „ленинската външна политика“ на СССР[8]. Разкритите материали от личния архив на бившия английски посланик в Москва Арчибалд Кларк Кър (лорд Айнвърчапъл)[9] документално изясняват цялата тази история, която има съдбоносно значение за бъдещото следвоенно развитие на Югоизточна Европа.

Още на 5 май 1944 г. в разговор със съветския посланик в Лондон Ф. И. Гусев английският външен министър предлага по въпроса за Гърция приоритет да има Великобритания, а за Румъния – СССР. В съветската „зона на влияние“ е включена и България. Съветското правителство проявява интерес към английското предложение, но изчаква и становището на САЩ. Администрацията на Рузвелт обаче не желае да се обвърже с подобно решение на Балканския въпрос. В телеграма до британския посланик във Вашингтон лорд Халифакс на 8 юни Чърчил пише: „Изглежда приемливо, че руснаците ще имат работа с румънците и българите, където са спрели техните армии, и че ние ще имаме работа с гърците, които са в нашия определен театър на действие, които са наши стари съюзници и за които пожертвахме 40 000 души през 1941 г.“ В мемоарите си Уинстън Чърчил откровено обяснява своята позиция: „Никога не съм имал впечатлението, че предишните ни отношения с Румъния и България биха изисквали специални жертви от наша страна. Напротив, съдбата на Полша и Гърция ни засягат в най-висока степен.“

Кремъл дава да се разбере, че предварителните сондажи през май с нищо не са ангажирали съветската страна. На 21 август 1944 г. Молотов съзнателно изтъква пред британския посланик в Москва, че между двете съюзнически държави не е постигнато споразумение за Гърция. В действителност още в края на юли представители на съветската разузнавателна мисия, прехвърлена секретно в Тесалия, категорично уведомяват гръцките комунисти, че войските на Трети украински фронт нямат намерение да напредват на юг на гръцка територия.

При обсъждане на ситуацията на Балканите в средата на септември Антъни Идън внася известни корекции в позицията на своята страна. Съветското доминиращо влияние в Румъния му изглежда естествено поради общите гра-

---

[8] Бережков, Валентин. *Путь к Потсдаму* (Москва: Международные отношения, 1979), с. 108-109.

[9] Документите бяха коментирани за пръв път у нас в: Баев, Йордан и Николай Котев. „Споразумението Чърчил – Сталин за сфери на влияние на Балканите от октомври 1944 г.“, *Международни отношения*, София, 1993, № 1, с. 89-102. Вж. и *България – непризнатият противник на Третия райх*, с. 83-86, 89-98.

ници, но положението на България като съседна на Гърция и Турция страна е по-особено – географското място на България е в стратегическия подстъп към Проливите и Средиземноморието.

Чърчил и Идън пристигат в Москва на 9 октомври 1944 г. и същата вечер при първата среща със Сталин и Молотов британският премиер представя своето „процентно" предложение за разделяне на балканските страни (и Унгария). Докато за Румъния се предлага 90% съветско влияние, а за Гърция съответно 90% английско влияние, за България вече е налице коригирана цифра за „разделяне на отговорностите" – 75% съветско влияние и 25% английско. Тези предложения са предмет на твърде оживена дискусия между двамата външни министри следващия ден. Антъни Идън категорично отказва да приеме виждането, изложено от Вячеслав Молотов, за 90% съветско влияние в България. Така се стига до новата среща помежду им на 11 октомври, когато е прието компромисно предложение на Молотов за 80% съветско влияние в България и Унгария и 50% в Югославия.

В някои изследвания се дискутира въпросът доколко правителството на Съединените щати е информирано за тези конфиденциални договорености. В секретно послание до президента Рузвелт на 11 октомври Чърчил посочва: „Съвършено необходимо е да се опитаме да постигнем обща гледна точка относно Балканите, за да предотвратим гражданската война в редица страни, при която вие и аз бихме симпатизирали на едната страна, а Сталин на другата... Аз съм уверен, че вие няма да възразите срещу нашия опит да постигнем единно мнение с руснаците."[10] На 28 октомври във Вашингтон е получен по-детайлен доклад за разговорите между Чърчил и Сталин. В меморандум до държавния секретар на САЩ американският посланик в Москва Аверил Хариман пише: „Аз не присъствах на обсъжданията между Сталин и Чърчил, както и между Молотов и Идън за англо-съветските отговорности на Балканите. Чърчил и Идън обаче ме информираха тезисно за тези обсъждания."[11] Официално най-обща информация за постигнатото „много полезно споразумение" за Балканите Чърчил предоставя в своя реч в британския парламент.

Посочените документи съвършено ясно показват, че при посещението на английската официална делегация в Москва през октомври 1944 г. е било постигнато принципно съгласие между двете правителства за разделяне „сферите на влияние" в Югоизточна Европа. Предвидени да действат до края на войната, тези договорености на практика остават в сила и в следвоенния

[10] *Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence,* Vol. 3, p. 353.
[11] *NAUK*, FO. 371/48 220, p. 208

период. За това, че постигнатото в преговорите споразумение е прието съвсем сериозно в Кремъл и се разглежда в по-широка европейска перспектива, говори и един анализ на Максим Литвинов от 15 ноември 1944 г. В документа се обосновава:

„Единственото крупно противоречие в англо-съветските отношения, онаследено от миналото, може да произтече от съображения за равновесието на силите в Европа. Това противоречие може дори да получи нова острота в резултат на нарасналата мощ на СССР, който след поражението на Германия и отслабването на Франция и Италия ще се окаже единствената могъща континентална европейска държава. Това тласка Англия към споразумение с нас, осъществимо при взаимно разграничаване на сферите за сигурност в Европа по принципа на най-близкото съседство. Съветският съюз смята за своя максимална сфера на интереси Финландия, Швеция, Полша, Унгария, Чехословакия, Румъния, славянските страни на Балканите и Турция. В английската сфера безусловно могат да бъдат включени Холандия, Белгия, Франция, Испания, Португалия и Гърция...

Такова разграничение означава, че Англия трябва да се задължи да не установява особено близки споразумения със страните, влизащи в нашата сфера за сигурност... Такива задължения можем да поемем и ние към английската сфера за сигурност, с изключение на Франция... Третата – неутрална сфера – включва Норвегия, Дания, Германия, Австрия и Италия, с които двете държави следва да си сътрудничат на еднакви основания при постоянни консултации помежду си...

Англия едва ли ще се съгласи на сключване на формален договор, тъй като това би било предизвикателство към Рузвелт. Може да става реч засега само за постигане на договорност, но тя трябва да е възможно най-пълна и точна и да има формата на джентълменско споразумение.“[12]

Постигнатите договорености за „разделяне на отговорностите“ имат важно значение за политическото развитие на балканските страни независимо от специфичните особености във всяка една от тях. Най-ефективно и бързо споразумението започва да действа с навлизането на английските войски в Гърция, окупацията на столицата и действията за „неутрализиране“ на партизанските отряди на левицата, които по това време контролират 33 от общо 35 области на територията на страната. Известна е телеграмата на Уинстън Чърчил до командващия британските части в Гърция ген. Роналд Скоби от 4

[12] *LOC*, Manuscript Division, Volkogonov Papers, Microfilm Shelf No. 21 595, Reel 1.

декември 1944 г., в която населението на „съюзническа“ Гърция се третира като победен противник: „Не се колебайте да действате така, като че ли сте в завладян град, където е в разгара си местен бунт.“ Дори във Вашингтон са шокирани от характера на британската военна офанзива в Атина, която е в разрез с принципите на „Атлантическата харта“.[13]

Примерът с Гърция е особено показателен, така както три месеца по-късно в обратна посока задейства същият механизъм по отношение на Румъния. В края на февруари 1945 г. в Букурещ е предизвикана политическа криза и с активната намеса на съветската военна администрация е извършена безкръвна правителствена промяна. По време на събитията Лондон инструктира румънският крал Михай да не се противопоставя открито на съветския натиск. В секретно послание до президента Рузвелт британският министър-председател откровено признава:

> „За да имаме свобода да спасим Гърция, Идън и аз през октомври в Москва признахме, че руснаците ще имат преобладаващ глас в Румъния и България, докато ние застанахме начело в Гърция. Сталин се придържаше съвсем стриктно към това споразумение по време на трийсетдневните битки срещу комунистите в Атина въпреки факта, че всичко това бе съвсем неприятно за него и обкръжението му. Сталин сега провежда противоположен курс в двете черноморски балкански страни... След октомврийските англо-руски разговори в Москва Сталин се подписа под принципите от Ялта, които бяха потъпкани в Румъния. Въпреки всичко аз съм много загрижен да не подчертавам тези възгледи до такава степен, че Сталин да каже: „Аз не се месих във вашата дейност в Гърция, защо вие не ми давате същата свобода в Румъния?“[14]

Независимо от сериозните разногласия, проявени в дискусиите на Потсдамската конференция между СССР, САЩ и Великобритания през юли 1945 г., съотношението на силите в спорните зони не се изменя. Твърде характерна е оценката, която съветският външен министър Молотов дава пред българския комунистически лидер Георги Димитров след приключване на Потсдамската конференция: „Основно тези решения са изгодни за нас. Фактически е призната като наша [на СССР] тази сфера на влияние.“[15] Впрочем това добре се разбира и от некомунистическите политически дейци в България, въпреки опитите им да си

[13] Чрез представители на американското военно разузнаване (УСС) „изтича“ информация и секретната телеграма на Чърчил е публикувана във „Вашингтон поуст“ още на 12 декември 1944 г. – *NARA*, RG 59, Decimal Files. 868.00/12-544.
[14] *Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence*, Vol. 3, p. 489.
[15] Димитров, Георги. *Дневник*, с. 492

осигурят решаваща западна подкрепа. В интервю за „Чикаго трибюн“ през септември 1945 г. българският външен министър проф. Петко Стайнов си позволява да изрази открито своето лично мнение, че „България не иска да стане част от някаква източноевропейска група държави, която ще контрабалансира образуването на един западен блок“. В отговор на въпрос на американския журналист за „руската окупация“ българският външен министър недвусмислено подчертава:

> „Ние сме с впечатлението, че като един малък народ ние сме като буфер между англосаксонците и Русия. Истинският спор е между тези велики сили. Адресират се ноти до нас, които всъщност са предназначени за Русия. Ние желаем, щото „тъй наречените“ съюзници да се разберат взаимно по-добре и да решат въпросите помежду си. Ние не желаем да бъдем подмятани като топка.“[16]

Може би това откровено становище допринася за директния натиск от страна на Молотов в средата на март 1946 г. проф. Стайнов да бъде отстранен от правителството на Отечествения фронт в България. В резултат на разгарянето на Студената война в Европа през 1946 – 1947 г. предишното многофакторно влияние, характерно за страните от Балканския полуостров, се заменя с еднопосочно антагонистично противопоставяне на два идейно-политически лагера. Тази лагерна психика диктува априорното следване в следващите десетилетия на линията, възприета от едната от двете световни сили.

ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА ФЕДЕРАЦИЯ

Точно по времето, когато големите европейски сили провеждат консултации за разпределение на „сфери на влияние“ на Балканите, две съседни славянски балкански държави започват двустранни преговори за реализиране на първия конкретен федеративен или конфедеративен проект в следвоенна Европа. Различните становища и варианти за създаване на южнославянска федерация, които се обсъждат в София, Белград и Москва през септември – декември 1944 г., са подробно осветлени в българската научна и документална историопис[17].

---

[16] Фонд на музей „Г. Димитров“, *КМВК*, а.е. 1776 – Радиограма до В. Коларов чрез РСА, Ню Йорк, 18.9.1945.

[17] Даскалов, Георги, *Българо-югославски политически отношения 1944-1945* (София: УИ, 1989); Лалков, Милчо, *От надежда към разочарование. Идеята за федерацията в Балканския югоизток 1944-1948* (София: Век 22, 1993); Мичев, Добрин, *Македонският въпрос и българо-югославските отношения 1944-1949* (София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1994); *Македонският въпрос в българо-югославските отношения 1944-1952* (София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2004).

Не е излишно да се припомни, че освен комунистическата партия и другите политически партии в състава на правителството на Отечествения фронт (звенари, земеделци и социалдемократи) традиционно са подкрепяли идеите за разрешаване на заплетените национални проблеми в региона чрез създаването на балканска или южнославянска федерация. Още на своя XX конгрес през 1914 г. БРСДП (о) в специална резолюция възприема виждането за изграждане на обща федеративна република на Балканите, в която ще се даде „пълна политическа и културна автономност на потиснатите националности". Партията на широките социалисти изразява подкрепа и за становището на авторитетния лидер на международната социалдемокрация Карл Кауцки за „Балкански съединени щати". По време на управлението на Александър Стамболийски след Първата световна война правителството многократно се обявява за южнославянска федерация или конфедерация. В годините на Втората световна война лидерът на БЗНС д-р Г. М. Димитров излага пред американски дипломати в Кайро схващанията за разрешаване на националните и териториални проблеми по пътя на изграждане на обща балканска федерация. В първите седмици след 9 септември 1944 г. новият български премиер Кимон Георгиев официално декларира: „Българският народ е напълно подготвен да подкрепи идеята за тясно сближение и сътрудничество на южните славяни". От своя страна представителят на БЗНС в правителството Никола Петков говори за това сближение „като първа стъпка към балканската федерация".

По време на водените в края на 1944 г. поверителни преговори между София и Белград за южнославянска федерация е потърсено и „арбитражното" мнение на Йосиф Сталин, който охотно приема тази роля. На официална вечеря с югославска делегация в Кремъл на 22 ноември 1944 г. Сталин дори насърчава своите гости: „Трябва да ускорите процеса на федеративното обединение с България". На 25 декември Георги Димитров препраща на Сталин и Молотов съгласуваният проект за съюзен договор между България и Югославия. Коментарът на съветските ръководители е, че „този крупен въпрос" се нуждае от „солидна подготовка". Промяната в позицията на Москва се дължи най-вече на негативната реакция на Лондон и Вашингтон.

Плановете за създаване на евентуална южнославянска федерация са посрещнати с остри възражения от британското правителство в паралелни дипломатически демарши до Белград, София и Москва. Още през ноември английският политически представител в София Хаустън Босуъл разговаря по този въпрос с българския външен министър Стайнов. Британската позиция е официално изразена в нота до СССР от 1 януари 1945 г. На 7 януари

английският представител в Белград ген. Фицрой Маклийн разговаря с Тито по същия въпрос. Британският външен министър Антъни Идън формулира по следния начин категоричното становище на своето правителство:

> „Докато правителството на Негово Величество би приветствало федерация между всички балкански страни – както приятелски, така и вражески – с възможно включване и на Турция, то не би могло да одобри специален съюз или федерация между Югославия и България."[18]

Новата тактическа линия на поведение на Москва е изразена в писмо на съветския заместник-външен министър В. Г. Деканозов до Форин офис. В него се посочва „благоприятното" становище на СССР към българо-югославски съюзен договор, а що се касаело до южнославянската федерация „този въпрос сега не е актуален и няма практическа стойност". Своята действителна позиция Сталин откровено излага в среща с българска и югославска делегация на вилата си в Кунцево на 28 януари 1945 г. вечерта. По време на вечерята той подчертава, че „съюзът между България и Югославия има характер на превратв историята на Европа с огромно историческо значение – начало на съюза на всички славянски народи". По този начин съветският ръководител за пореден път акцентира върху лансираната в годините на войната идея за „славянското единство" срещу германската експанзия на Изток. Макар да не взема окончателно становище по спорния проблем за характера на проектираната южнославянска федерация (двустранна или многостранна), Сталин категорично отхвърля британското схващане: „Идеята за включване на Турция в някаква си Балканска федерация (авансирана например от Англия) е нелепа. Никога балканските народи, които са били под турско иго, не ще се съгласят Турция отново по един или друг начин да засили своето влияние на Балканите... Турция няма място на Балканите."[19] Думите на Сталин съответстват на стремежа на Москва от тези месеци да си осигури достъп и изграждане на военни бази в черноморската проливна зона.

По инициатива на британската делегация по време на Ялтенската (Кримска) конференция на 4 – 11 февруари 1945 г. е проведен обмен на мнения между ръководителите на Великобритания, САЩ и СССР специално по въпроса за южнославянска федерация и подготвяния съюзен договор между двете съседни балкански държави. Британският външен министър Идън, подкрепен от американските представители, настоява изрично за осуетяване на подобна инициатива поради неуреденото международноправно положение

[18] *NAUK*, FO. 371/48 181, 48 182, 48 183.
[19] *ЦДА*, Ф. 147-Б, Оп. 2, а.е. 1025; *ДА МВнР*, Оп. 2ш, а.е. 45.

на победена България. В началото на март 1945 г. по нареждане на съветското правителство представителите на СССР в Съюзната контролна комисия в София посещават българския министър-председател Кимон Георгиев с искане да бъдат прекратени преговорите по подписване на българо-югославския съюзен договор. Така първоначалната инициатива за южнославянска федерация се налага да бъде отложена за периода след подписване на мирните договори с бившите съюзници на нацистка Германия.

Разговорите за българо-югославското сближение, отново с „арбитражното" участие на Сталин, са подновени през май – юни 1946 г. Намеренията на трите правителства и по-конкретно „руските планове да се направи южнославянска федерация от Югославия, България и Албания" са предмет на обсъждане във Форин офис в края на юли началото на август 1946 г. В британските анализи се предлага да се блокира подобно федериране, тъй като неговата цел очевидно е да се превърнат трите балкански страни в „един придатък на Руската империя, използван да плаши държави като Румъния и Гърция". В друг меморандум на Форин офис се предполага, че подобно българо-югославско сближение може да бъде последвано от „нова Балканска или Южнославянска антанта" под „патронажа" на Москва.[20]

Няколко месеци след подписването на мирните договори в Париж през февруари 1947 г. министър-председателите на Югославия и България Йосип Броз Тито и Георги Димитров възобновяват конфиденциалните консултации за по-тясно сътрудничество и интеграция между държавите с комунистическо управление на Балканите. Въпросът е обсъждан специално на двустранна среща в Блед (Словения) в началото на август 1947 г. По време на тристранна секретна среща в Кремъл на 10 февруари 1948 г. Сталин и Молотов грубо нападат българските и югославските лидери, че не са координирали предварително с Москва предложения в Блед двустранен българо-югославски договор за приятелство и взаимна помощ. Подобна критика е напълно неоснователна, тъй като още в първата седмица на юли 1947 г. Димитров е изпратил проектодоговора до Сталин и Молотов. В своя отговор Йосиф Сталин приветства характера и съдържанието на договора между двете балкански страни. Единственият му „съвет" е договорът да бъде обявен публично след ратификацията на мирните договори[21]. По време на лична среща с българския премиер на 12 август 1947 г. Сталин пояснява, че обявяването на предложения българо-югославски договор би предоставило

[20] Тошкова, Витка. „Великите победители и провалът на проектите за Южнославянска федерация след Втората световна война", *Историческо бъдеще*, София, 2000, № 1-2, с. 3-55.
[21] *ЦДА*, Ф. 146-Б, Оп. 4, а.е. 639, л. 9; Оп. 6, а.е. 1064, л. 1.

подходящ повод за англичаните и американците да увеличат своята военна и материална подкрепа за роялистките войски в Гърция.[22] След московските критики от 10 февруари 1948 г. и последвалия съветско-югославски политически конфликт идеята за създаване на обща южнославянска федерация е окончателно погребана.

Интересно е да се посочи и един коментар на американски официален представител два месеца след Бледските споразумения между Тито и Димитров. На 30 септември 1947 г. България е посетена за кратко от представителна делегация на Конгреса на САЩ, в която са включени единайсет сенатори и конгресмени. Същинската цел на делегацията е да обясни пред обществеността и управляващите среди в Източна Европа условията на плана „Маршал" за подпомагане икономическото възстановяване на следвоенна Европа. Съгласно доклад на Георги Андрейчин до българския външен министър Кимон Георгиев, по време на официалния обяд ръководителят на американската делегация Александър Смит, сенатор от Ню Джърси, доверително споделил:

> „Няма да има мир на Балканите, докато не се организира една Балканска федерация, която от своя страна, заедно с федерацията на дунавските страни, влезе в общоевропейската федерация, по подобие на Съединените американски щати."[23]

ДОКТРИНАТА „ТРУМАН"

В предпочивния петъчен следобед на 21 февруари 1947 г. английският посланик във Вашингтон търси спешна среща с държавния секретар на САЩ Джордж Маршал. Посланието, получено в Държавния департамент същата вечер, наистина има екстраординарен характер. Американското правителство е уведомено, че само след шест седмици ще бъде спряна английската финансова и материална помощ за Гърция, където е в разгара си ожесточена гражданска война. Правителството на Великобритания изразява надежда, че Съединените щати ще поемат техните отговорности в района на източното Средиземноморие. Това болезнено за имперското самочувствие на Обединеното кралство решение е взето след като министърът на финансите Хю Далтън изтъква пред външния министър Ърнест Бевин и командването на

[22] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 7, а.е. 898, л. 1-2.
[23] *ДА МВнР*, Оп. 4, а.е. 22, л. 4-5. Информация за посещението на сенатора в България може да бъде намерена също в: Princeton University, Seeley Mudd Library, Alexander Smith Papers, Series IV, Boxes 93-94, *Voice of American Smith-Mundt trip to Europe*, 1947.

обединения Генерален щаб изключително сериозните финансови затруднения на следвоенна Великобритания.

Спешното британско послание не изненадва правителствените среди във Вашингтон. Месеци преди това са формулирани някои от приоритетите в глобалистката следвоенна политика на Съединените щати, сред които важно геостратегическо значение се отрежда и на Балканския регион. В паметна записка от помощник-държавния секретар на САЩ Уилям Клейтън от 25 септември 1946 г. се изброяват задачите на американската политика за осигуряване на „трите опорни точки" в Близкия и Средния изток – Турция, Гърция и Иран. В документа се изтъква: „Много признаци свидетелстват, че Гърция става централно звено в сегашните напрегнати международни отношения и нейната съдба може да изиграе ролята на решаващ фактор в бъдещата ориентация на страните от Близкия и Средния изток."[24] Тези констатации оформят все по-твърдото убеждение на американското правителство в края на 1946 г. за оказване на „спешна помощ" за гръцкия режим.

Проявеният от Съединените щати интерес към района на Балканите не остава скрит от Москва. В информация от Атина с дата 26 октомври 1946 г., получена дни по-късно в Кремъл, се съобщава: „Вероятно скоро англичаните ще концентрират своите войски в Пелопонес и Средна Гърция, а в останалите райони, особено Македония, ще дойдат американци". Тази информация се допълва от друго съобщение (с източник Генералния щаб на правителствените гръцки войски) за получаване на американска военна литература и материали във всички родове войски, което означава най-вероятно че се „очаква идване на американски части".[25] Това е първата по-сериозна индикация за Москва, че британското военно присъствие в Гърция предстои да бъде заменено с усилване на американската военна помощ.

Незабавно след получаване на посланието от 21 февруари 1947 г. заместник-държавният секретар на САЩ Дийн Ачесън възлага на няколко групи експерти през двата почивни дни да изготвят необходимите справки и препоръки за организиране на спешна американска намеса на Балканите. За броени дни управляващите среди във Вашингтон съгласуват становището за оказване на значителна американска политическа, военна и финансова помощ за правителствата на Гърция и Турция. Аргументите на държавната администрация са изложени от Джордж Маршал и Дийн Ачесън в закрито

[24] Смирнова, Нина „Политика США в Греции в 1944-1947 гг." В: *Балканите в международните отношения. 1944-1948*, с. 66; McCullough, David, *Truman*, p. 544. В меморандум на държавния секретар Бърнс от 21 октомври още по-отчетливо се обявява, че подкрепата за Гърция и Турция представлява важна цел на американската политика „в борбата срещу съветската експанзия".
[25] *ΑΣΚΙ*, φ=20/16/4, 6, 12, 13.

заседание на Сенатската комисия по външни работи на 27 февруари. Според държавния секретар става въпрос не просто за инцидентно решение с местно значение:

„Ние сме изправени пред първата криза от една серия, която може да доведе до съветско господство в Европа, Близкия изток и Азия".[26]

Един от ключовите мотиви в изложението на заместник-държавния секретар подчертава ролята на Съединените щати като лидер на „свободния свят" и либералната демокрация. Ачесън не може да пренебрегне факта, че нито гръцкото, нито турското правителство в конкретния момент са оценявани като достатъчно представителни и демократични. Той обаче посочва основния аргумент, който може да обедини демократичното малцинство и републиканското мнозинство в Конгреса – необходимостта от противопоставяне на съветската експанзия в Европа. Така се ражда новата външнополитическа концепция за „сдържане на комунизма".

Глобалните елементи в предлаганата концепция включват и конкретни геополитически измерения, които значително разширяват дотогавашните рамки при дефинирането на националната сигурност. Надмощието на просъветската групировка в гръцката гражданска война, посочва Дийн Ачесън, би оказало несъмнено въздействие и ефект на три континента – „заразата на комунизма" би могла да се пренесе на Изток (през Иран), на юг (през Мала Азия и Египет) и на запад (през Италия и Франция). По такъв начин предлаганата помощ за Гърция и Турция не означава просто „вадене на британските кестени от огъня", а е „въпрос за изграждане на собствената национална сигурност" на Съединените щати.[27] За разлика от времето на изолационизма американската сигурност не се ограничава до регионалните рамки на Новия свят, а се разпростира до всички по-важни геостратегически райони в света.

Контурите на формулираните нови приоритети в американската външна политика са разгледани на заседание в Овалния кабинет на Белия дом при президента Хари Труман на 7 март. На 12 март президентът на Съединените щати в реч пред съвместно заседание на двете камари на Конгреса провъзгласява принципите на първата следвоенна американска национална доктрина, приела неговото име. Отделни пасажи, отнасящи се до геостратегическите мотиви на американското ръководство, са заличени в окончателния вариант на речта, тъй като „нямало да бъдат разбрани от американския народ" в

[26] Creg, Ed. *General of the Army. George Marshall: Soldier and Statesman*, p. 595.
[27] Harper, John, *American Vissions of Europe. Roosevelt, Kennan and Acheson*, p. 276; Brown, Seymor, *The Faces of Power. Constancy and Change in US Foreign Policy from Truman to Clinton*, p. 28.

мирновременните условия. Самият президент настоява думите му да представят фактите пред обществеността като „глобален конфликт“ на ценности и идеологии. Поради това той не възприема мнението на видни външнополитически експерти като Джордж Кенън и Чарлз („Чип“) Боулън за твърде „реторичния“ стил на документа.[28]

Водещият акцент в речта на Труман е: „Политиката на Съединените щати трябва да подкрепя свободните народи, които се съпротивляват срещу опитите за поробване от въоръжени малцинства или от външен натиск“. Тази политика е в интерес и на сигурността на САЩ, дебело подчертава американският президент, тъй като „ако се поколебаем в нашето водачество, можем да застрашим световния мир и със сигурност ще застрашим благополучието на тази нация“.[29]

Предложенията на президента получават мнозинство от 2 3 при разискванията в Конгреса и Сената на САЩ. Един от биографите на Хари Труман така описва реакцията на законодателите от Капитолийския хълм: „Когато той свърши речта си, никой не се съмняваше, че нацията е изправена пред едно историческо решение“.[30] Други автори обявяват периода на формулиране на „доктрината Труман“ за времето, „в което бе създадена следвоенната американска външна политика“. Дейвид Фромкин например завършва изложението по темата с извода: „Така бе родена доктрината Труман – Съединените щати заеха мястото на Англия в поддържането на европейския баланс на силите в източното Средиземноморие, но претендираха при това да оглавят световния идеологически кръстоносен поход срещу комунизма“.[31] Различните интерпретации за характера и измеренията на „доктрината Труман“ показват всъщност корените и фундамента на много от основните тенденции в съвременния свят и несъмнено представляват интерес за всички, които се интересуват от военнополитическите проблеми на сигурността.

[28] McCullough, David, *Truman*, p. 545.
[29] *Two Centuries of U.S. Foreign Policy. The Documentary Record.* p. 110-115.
[30] Hamby, A. *Man of the People. A Life of Harry S. Truman*, p. 392. Вж. и Ferrel, R. *Harry S. Truman. A Life.* (Univ. of Missoury Press, 1994), p. 251-252.
[31] Fromkin, David, *In the Time of the Americans. The Generation That Changed America's Role in the World*, p. 499-500.

2. ЗАПАДНИЯТ СЪЮЗ: ОТ БРЮКСЕЛСКИЯ ДО ВАШИНГТОНСКИЯ ДОГОВОР

БАЛКАНСКИЯТ ПОВОД ЗА ЗАПАДНИЯ БЛОК

Два месеца преди подписването на договора за Западния съюз в Брюксел и преди началото на конфиденциални преговори за по-широк трансатлантически съюз, британският външен министър Ърнест Бевин обявява за пръв път публично инициативата за западноевропейската политическа интеграция. Като формален повод за своята инициатива той използва непремерено изявление на българския министър-председател Георги Димитров относно перспективите за създаване на евентуална Балканска федерация.

Какъв точно е бил смисълът на думите на Георги Димитров по време на импровизираната пресконференция в кораб по Дунав на 16 януари 1948 г. след подписване на българо-румънския съюзен договор в Букурещ? В действителност българският премиер отговаря на въпрос на западен кореспондент относно перспективите за евентуална федерация на източноевропейските страни, включително Полша, Унгария и Чехословакия. След като отбелязва, че в момента подобен въпрос е „преждевременен", все пак Димитров добавя, че когато въпросът „узрее", в бъдеще народите на Румъния, България, Югославия, Албания, Чехословакия, Полша, Унгария и... Гърция (Димитров специално подчертава името на Гърция) „ще решат какъв тип федерация или конфедерация да създадат"[32]. В съответствие с обичайната практика изявлението на българския премиер е публикувано също в съветския партиен официоз „Правда".

Два дни след като на Запад става известно интервюто на Димитров, то е използвано в реч на Бевин на 22 януари в Камарата на представителите, за да обяви концепцията за Западния съюз и „запазването на Европа като сърцевина на западната цивилизация". В съвременната историография публичната инициатива на Бевин не се разглежда като „изненадващ ход", предизвикан от тайни замисли в югоизточната част на Стария континент. Както посочва проф. Енио Ди Нолфо, речта на Бевин отбелязва само началото на „оперативната фаза" в процеса на създаване на Западноевропейския съюз[33].

---

[32] *Работническо дело,* София, №. 14, 20 януари 1948.

[33] Di Nolfo, Ennio „The Forming of the Atlantic Pact: Some Problems of Interpretations", In: *The Atlantic Pact Forty Years Later: A Historical Reappraisal*, p.11.

Два дни след речта на британския външен министър Георги Димитров получава секретна телеграма от Сталин. Репликата му за възможна „федерация или конфедерация" е оценена в Москва като „вредна" за народнодемократичните страни и „улесняваща борбата на англичаните и американците срещу тези страни". Часове след получаване на критиката Димитров отговаря, че приема направените бележки и ще направи „необходимите изводи" за себе си.[34] Въпреки светкавичното приемане на критиката, на 28 януари в. „Правда" публично обявява несъгласието на Кремъл с изявлението на Димитров. Тъй като това е първата официална критика на Москва срещу източноевропейски ръководител, тя поражда много коментари в западните дипломатически и политически среди и в медиите. В писмо до Сталин от 30 януари Димитров окачествява като „вредна" публичната дискусия, оценявана на Запад като начало на сериозни съветско-български разногласия. В отговор е получена лаконична шифрограма от Михаил Суслов. Разясненията на Димитров са квалифицирани като „несправедливи и съвършено неубедителни", поради което му се отказва да бъдат напечатани в „Правда".[35]

Както е добре известно, няколко дни по-късно Сталин отправя „покана" българска и югославска делегация да посетят Москва за обсъждане на възникналите „разногласия". Основният рефрен в грубите нападки на Сталин и Молотов на срещата на 10 февруари 1948 г. е, че не ставало дума за случайна „грешка", а за „съществени различия" в позициите на българското и съветското правителство. Според Молотов идеята за балканска или балканско-дунавска федерация само „улеснявала работата по създаване на Западния блок". Сталин добавя императивно, че „само три федерации са възможни и естествени" в Източна Европа: 1. Югославия и България (с включване на Албания); 2. Румъния и Унгария; 3. Полша и Чехословакия. Предполагаема конфедерация между всички тези страни, според Сталин, е „нещо напълно измислено".[36]

БРЮКСЕЛСКИЯТ ПАКТ

За пръв път още през октомври 1945 г. по инициатива на ген. Шарл дьо Гол френският Генерален щаб разработва концепция за създаване на силна западноевропейска отбранителна организация с американско участие. Включването на френските комунисти в правителството осуетява по-нататъшната

[34] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 7, а.е. 1313, л. 1-3.
[35] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 7, а.е. 1314, 1339.
[36] *ЦДА*, Ф. 147-Б, Оп. 2, а.е. 62, л. 1-49; Димитров, Георги, *Дневник*, с. 596-603.

дискусия по въпроса, но след тяхното напускане през лятото на 1947 г. френският Генерален щаб отново повдига въпроса за военен съюз с американска подкрепа. Скоро след приемането на плана „Маршал" за икономическо възстановяване на Европа, британският външен министър Ърнест Бевин отбелязва, че реализирането на плана „Маршал" създава предпоставки за изграждане на „западен блок". През декември 1947 г. министрите на външните работи на Великобритания, Франция и САЩ обсъждат конкретно необходимостта от създаване на западна военнополитическа организация. Според образното твърдение на държавния секретар на САЩ Джордж Маршал при срещата му с Бевин на 17 декември във Вашингтон, това би бил не просто един формален съюз, а „духовна федерация" на западната цивилизация, подкрепена от „сила, пари и действия".[37]

На 4 януари 1948 г. в меморандум до своето правителство Бевин обосновава за пръв път като реална задача в близко бъдеще изграждането на западноевропейски отбранителен съюз[38]. Документът е приет в заседание на британския кабинет четири дни по-късно, след което се пристъпва към подготовка на секретни преговори във Вашингтон.[39] На 13 януари британският посланик във Вашингтон лорд Айнвърчапъл обобщава възгледите на своя външен министър за предлагания Западен съюз, който би включвал не само Великобритания, Франция и страните от Бенелюкс, но в по-широка перспектива също скандинавските страни, Италия и дори Португалия и Гърция[40]. По мнението на Бевин и на неговия френски колега Жорж Бидо за юридическа основа на бъдещия западноевропейски съюзен договор би могъл да послужи френско-британският договор за съвместна защита от евентуална нова германска агресия, подписан в Дюнкерк на 4 март 1947 г.

Още преди началото на конкретни преговори за Западен съюз, възгледите на Бевин са посрещнати с аргументирани възражения в Западна Европа и САЩ. Белгийският външен министър Пол Анри Спаак коментира на 18 януари, че всеки западен отбранителен съюз без участието на Съединените щати ще е „без практическа стойност". В писмено становище от 20 януари 1948 г. до държавния секретар на САЩ Маршал един от архитектите на следвоенната американска политика Джордж Кенън посочва, че моделът на договора от Дюнкерк не е подходящ, тъй като предварително изключва възможно бъдещо участие на Германия в подобен проект. Според Кенън

[37] *FRUS*, 1948, Vol. III, p. 1.
[38] *NAUK*, CAB 129/23.
[39] Reynolds, David /Ed./, *The Origins of the Cold War in Europe. International Perspectives*, p. 84-87.
[40] Kaplan, Lawrence, *NATO 1948. The Birth of the Transatlantic Alliance*, p. 27.

западноевропейските държави би следвало да започнат със създаване на „политически, икономически и духовен съюз", а едва след това да се занимават с постигане на военна интеграция[41].

Идеята за създаване на „западен блок", публично обявена от Бевин в Камарата на общините на 22 януари 1948 г., е представена официално пред общественото мнение като реакция на казаното от българския министър-председател Георги Димитров на 16 януари за евентуална балканска или балканско-дунавска федерация. Интерпретацията на речта на британския външен министър като непосредствен отговор на изявлението на Димитров всъщност е просто поредният пропаганден ход в разгарящата се психологическа война между Изтока и Запада. Действителните сериозни аргументи за необходимостта от западноевропейска военнополитическа интеграция се появяват едва два-три месеца по-късно (политическият преврат в Чехословакия в края на февруари, парламентарните избори в Италия през април и началото на първата Берлинска криза в средата на юни).

Преговорите между премиерите на Белгия, Холандия и Люксембург започват в Брюксел на 29 февруари 1948 г., а в началото на март към тях се присъединяват и външните министри на Франция и Великобритания. Представителите на Бенелюкс излизат с обща позиция западноевропейският съюз да се основава на постановките в Устава на ООН. Същевременно те призовават в съвместния документ да има изрична гаранция в случай на външна агресия съюзните държави да си окажат „незабавно и автоматично" взаимна военна помощ. В самия край на преговорите по идея на Ърнест Бевин е добавена клауза (чл. 7) за създаване на постоянен Консултативен съвет, както и секретариат на новата регионална европейска организация. Френският външен министър Жорж Бидо набляга на важното значение за осигуряване ефективно сътрудничество в сферата на отбраната и сигурността. В заседание на Даунинг стрийт 10 след завръщането си в Лондон Бевин изрично посочва:

> „Аз бях впечатлен в Брюксел от факта, че другите външни министри споделят моето желание да се предприемат енергични стъпки, за да направим този договор перспективен инструмент за международно сътрудничество във всяка една област."[42]

Януарската инициатива на британския външен министър е въплътена в реалност на 17 март 1948 г. с подписването на Брюкселския договор между Великобритания, Франция и държавите от Бенелюкс. Създаването на Брюк-

[41] *FRUS*, 1948, Vol. III, p. 7-8.
[42] *NAUK*, CAB 129/26, p. 30.

селския пакт е посрещнато със сравнително умерена и спокойна реакция в Източна Европа. В доклад на министерството на външните работи в София се отбелязва, че „политическото значение“ на пакта ще бъде оценявано от гледна точка на действителните намерения на западноевропейските държави към „уреждането на международните спорове и конфликти“[43].

Макар Брюкселският пакт от 17 март 1948 г. да ознаменува началото на политическото обединение на Западна Европа, създаването на НАТО година по-късно обрича на неуспех колебливите усилия за изграждане на самостоятелна западноевропейска система за сигурност в следващите години. Повече от петдесет години западноевропейската система за сигурност се свързва пряко и категорично със Северноатлантическия съюз.

РАЖДАНЕТО НА НАТО

Игнорирането на темата за военнополитическите съюзи в следвоенния свят позволи продължаващо тиражиране на стари пропагандни клишета в българската историопис. Така например възникването на западната отбранителна организация бе свързвано главно с разгарянето на Берлинската криза от юни 1948 – май 1949 г. Както вече бе посочено обаче, първите двустранни консултации стартират още през декември 1947 г.

Директният натиск на Кремъл през февруари 1948 г. върху финландското правителство за подписване на двустранен съюзен договор и върху норвежкото правителство за сключване на „пакт за неутралитет“ също се посочват сред факторите за активизиране на многостранни преговори за изграждане на атлантическа организация за колективна отбрана. Отхвърлянето на шведската идея за създаване на регионален скандинавски отбранителен съюз през март 1948 г. и сондажите на норвежкото правителство по същото време до Лондон се оценяват от изследователите днес като съществен момент от историята на създаването на Северноатлантическия съюз. В отговор на норвежко настояване, на 11 март 1948 г. британският външен министър Бевин се обръща към държавния секретар на САЩ Маршал с предложение за създаване на значително по-широк „Атлантически съюз за взаимна помощ“ с участието на САЩ, Великобритания, Канада, Ирландия, Исландия, Норвегия, Дания, Португалия и Франция. Според Бевин, в зоната на „Атлантическата сигурност“ би могло да съществуват три взаимообвързани системи за сигурност –

[43] *ДА МВнР*, Оп. 1-П, а.е. 58, л. 426.

Брюкселският пакт, Атлантическият пакт и система за сигурност в района на Средиземноморието с привличане главно на Италия. Ден след получаване на британското предложение Вашингтон изразява пълно съгласие за стартиране на конфиденциални американско-британски преговори за изработване на проектодоговор за Атлантически пакт.

Няколко дни след подписването на Брюкселския пакт, на 22 март 1948 г. в сградата на Пентагона започват секретни преговори между делегации на САЩ, Канада и Великобритания за създаване на евентуален „Атлантически пакт". Франция е изключена от тези първоначални консултации поради две основни причини – същностни различия относно целите на бъдещия общ съюз с участие на Съединените щати, както и опасения, че от Париж чрез все още влиятелната ФКП би могла да изтече поверителна информация към Москва[44]. В действителност Сталин получава достоверни сведения за разискванията от участвалия в секретните преговори британски дипломат Доналд Маклийн – един от прословутата „Кеймбриджка петорка" агенти на КГБ.

Участието на САЩ в регионална отбранителна организация съвсем не е лесно осъществимо, въпреки желанието на американската администрация да подпомогне западноевропейската сигурност, особено след комунистическия „преврат" в Чехословакия в края на февруари и блокадата на Берлин в средата на юни 1948 г. Това би създало прецедент, тъй като в цялата американска история след френско-американския съюз от 1778 г. Съединените щати не са участвали във военнополитически съюз с Европа в мирно време. Традиционното влияние на изолационизма в американската външна политика и противопоставянето на влиятелни среди в Конгреса на САЩ срещу приемането на каквито и да е категорични военни задължения са трудно преодолими психологически препятствия, с които привържениците на трансатлантическите връзки трябва да се съобразяват. Впрочем и в администрацията на президента Хари Труман не са склонни да приемат някои от ключовите формулировки на Брюкселския договор (например изискването съгласно чл. 4 за автоматична военна подкрепа след нападение срещу страна членка на съюза).

С цел облекчаване на бъдещите преговори и преодоляване на съпротивата на Конгреса, на 11 юни 1948 г. в американския Сенат е прокарана „Резолюцията Ванденберг", а Държавният департамент лансира идеята за изграждане на по-широк „Северноатлантически съюз". Както посочва висш американски дипломат, Брюкселският пакт е твърде ограничен като членство и прекалено разширен като ангажименти. На 6 юли 1948 г. във Вашингтон са

[44] *FRUS*, 1948, Vol. III, p. 59.

инициирани официалните преговори за изграждане на северноатлантическата отбранителна организация.

Независимо от резервираността на някои от западноевропейските партньори, Съединените щати настояват за включване в бъдещия алианс на Скандинавските страни и Португалия. Аргументите са, че е немислимо осигуряването на ефективна американска подкрепа без изграждането на военни бази във важни геостратегически райони на Северния Атлантик – Гренландия, Исландия, о-в Шпицберген, Азорските острови. По предложение на архитекта на „стратегията за сдържане" Джордж Кенън е потърсена компромисна формула за предотвратяване на автоматично включване във война съгласно чл. 5 на проектодоговора, което би противоречало на американските конституционни норми. Философията на бъдещия съюз се основава в международноправно отношение на „правото на индивидуална и колективна самоотбрана" в съответствие с чл. 51 от устава на ООН.

Въпреки настоятелното желание на САЩ и Великобритания за включване на Швеция и Ейре, изразено неколкократно по дипломатически път в Стокхолм и Дъблин, шведското и ирландското правителства отказват по различни съображения (принципът на „постоянен неутралитет" за едната държава и неразрешеният „ирландски" въпрос за другата). Раждането на Северноатлантическия алианс става след продължителни деветмесечни консултации във Вашингтон. В периода от 6 юли 1948 г. до 15 март 1949 г. са проведени общо 18 срещи на подготвителната група за формулиране на договора за „Северноатлантически съюз", както и серия от дискусии на създадените спомагателни работни групи. В процеса на преговорите възникват отделни проблеми с някои правителства (в Лисабон и Рейкявик), които са урегулирани едва в средата на март 1949 г.

През декември 1948 г. по настояване на Франция е поставен въпросът за включване на Италия в новия съюз. Изказаните резерви от Вашингтон и Лондон се дължат на съществуващите военни ограничения за Италия по силата на Парижкия мирен договор от февруари 1947 г., както и на нестабилното вътрешнополитическо положение в страната и продължаващото силно влияние на комунистическата партия. Допълнителни аргументи се съдържат в мнение на Пентагона до Държавния департамент на САЩ: „Главното съображение за включване на Италия в НАТО или Брюкселския пакт е от политически характер. Няма военна необходимост Италия да бъде включена в Северноатлантическия пакт."[45] След като в заседание на Консултативния

[45] *FRUS*, 1949, Vol. IV, p. 11-12.

съвет на Брюкселския пакт в Лондон в края на януари 1949 г. окончателно са снети възраженията срещу участието на Италия, на 16 март е отправена и официална покана към италианското правителство за включване в новия евроатлантически съюз. Сондажите от правителствата на Турция и Гърция остават без последствия, но Анкара и Атина получават неколкократни гаранции, че тяхната защита остава „грижа" на Запада.

В средата на февруари 1949 г. преговарящите страни постигат съгласие за компромисната формула на чл. 5 от бъдещия Северноатлантически договор, която едновременно да удовлетвори САЩ и страните членки на Брюкселския пакт. Както посочва Ърнест Бевин в заседание на британския кабинет: „Последната редакция изяснява, че това е въпрос за взаимна помощ, а не за подкрепа от страна на САЩ за Европа".[46] Проектодоговорът е окончателно съгласуван в средата на март, а на 2 април във Вашингтон се събират министрите на външните работи на дванайсетте страни учредителки на Северноатлантическия съюз (Белгия, Великобритания, Дания, Исландия, Италия, Канада, Люксембург, Норвегия, Португалия, Франция, Холандия и САЩ). На церемонията при подписването на Вашингтонския договор на 4 април е изслушано и послание от президента на Съединените щати Хари Труман. Договорът за НАТО влиза в сила на 24 август 1949 г. след ратифицирането му от парламентите на страните членки.

В последните години някои американски историци коментираха достоверността на сензационен новоразкрит документ от колекциите на Държавния департамент на САЩ. Става дума за секретна паметна записка относно конфиденциална „частна" беседа на президента на САЩ Хари Труман в неделната вечер на 3 април 1949 г., ден преди подписването на договора за Северноатлантически съюз. На срещата в Белия дом присъстват държавният секретар Дийн Ачесън, военният министър Луис Джонсън и външните министри на съюзните държави – Ърнест Бевин, Робер Шуман, Пол Анри Спаак, Дирк Стикер, Карло Сфорца и Халвард Ланге. Според съхранения машинописен запис в словото си президентът Труман подчертал: „Атлантическият пакт е голяма стъпка напред в развитието на общо контранастъпление за сдържане и побеждаване на световния комунизъм."[47]

За разлика от сравнително умереното поведение на държавите от „Съветския блок" година по-рано при сключването на Брюкселския пакт, тяхната реакция този път е значително по-рязка. Още през 1948 г. Москва от-

[46] *NAUK*, CAB 128/15, p. 49-50.
[47] *COSMIC-TOP SECRET* – NARA, RG 59, Records of Robert Komer, 1948-1968, Box 1. По изрично настояване на Труман на срещата присъстват само ръководителите на западните дипломации.

правя остра нота до норвежкото правителство относно евентуално участие на страната в подготвяния „Атлантически военен пакт". На 31 март 1949 г. в навечерието на подписването на Вашингтонския договор е представена нова съветска протестна нота до правителството на САЩ. В свой доклад българската легация във Вашингтон окачествява Северноатлантическия пакт като „напълно военен съюз, който прави стъпки към нова световна война"[48]. Френският дипломатически представител в София Жак Парис информира Ке д'Орсе на 12 април 1949 г. за разгарянето на „военна психоза" в България[49], а неговият британски колега съобщава до Форин офис на 9 април: „Като контрамярка срещу създаването на Атлантическия пакт бе предприета енергична „мирна кампания" едновременно в пресата и на срещи и митинги в цялата страна"[50]. Вероятно не е случайно, че в края на април 1949 г. българското външно министерство с дипломатически ноти до легациите на САЩ и Великобритания в София изисква намаляване състава на техния персонал, като обръща особено внимание на „големия брой военни аташета"[51].

3. АТЛАНТИЧЕСКАТА СОЛИДАРНОСТ

ОРГАНИЗАЦИОННО ИЗГРАЖДАНЕ НА НАТО

В първите няколко месеци от своето създаване НАТО функционира като политическа организация с предимно консултативни функции. През септември 1949 г. с решение на Съвета на НАТО е създаден Комитет по отбраната (DC), в който участват министрите на отбраната от страните членки. Впоследствие той е преименуван в Комитет по планиране на отбраната (DPC). По същото време се създава и Военният комитет (MC) на Алианса, в който участват началниците на ГЩ от съюзните армии. Формирана е Постоянна работна група (Standing Group) от военни представители на САЩ, Великобритания и Франция, упълномощена да заседава между заседанията

[48] *ДА МВнР*, Оп. 1-П, а.е. 13, л. 112.
[49] *MAE*, Archives Diplomatiques, Serie Z, Europe. 1944-1949, Bulgarie, Vol. 19, Politique Exterriere, p. 335.
[50] *NAUK*, FO, 371/78 238, p. 41.
[51] *ДА МВнР*, Оп. 2-ш, а.е. 186, л. 55.

на Военния комитет. Към Постоянната група функционират пет групи за регионално планиране.

Корейската война (юни 1950 – март 1953) е главният катализатор за превръщането на съюза в ефективна система за колективна отбрана с изградени военни структури. Три месеца след началото на Корейската война Северноатлантическият съвет утвърждава създаването на интегрирани въоръжени сили на алианса под централизирано командване. През декември 1950 г. за пръв главнокомандващ обединените въоръжени сили на НАТО в Европа (SACEUR) е назначен ген. Дуайт Айзенхауер. Утвърденият принцип за балансирано представителство в ръководните органи на съюза предвижда военното командване да се оглавява от висш американски военноначалник, а политическото ръководство (Генерален секретар на пакта) от европеец. От 2 април 1951 г. започва да функционира главната квартира на съюзническото командване за Европа (SHAPE/ШЕЙП), а година по-късно са изградени и останалите три регионални командвания на НАТО. Първоначално в ШЕЙП, чието седалище е в Роканкур (Ил де Франс), са назначени 183 офицери от девет страни членки на Алианса.

Някои от първите заседания на Съвета на НАТО се провеждат в един хотел в Лондон. В началото на 1952 г. е взето решение главната квартира на Алианса да се разположи в Париж, близо до административната сграда на Брюкселския пакт във Фонтенбло. Домакинството на Франция е осигурено, след като за първи генерален секретар на НАТО е избран представителят на Великобритания лорд Исмей. Първоначално френските власти предлагат седалището на организацията да е в департамента Сена-и-Ойсе, на 35 км от Париж, но след допълнителни консултации е взето решение да се изгради нова административна сграда в Порт Дофин до Булонския лес[52]. Заседанията на политическото ръководство на Алианса се провеждат наблизо в двореца Шайо (Трокадеро).

Единственият основен орган на северноатлантическата организация, който остава във Вашингтон, е Постоянната работна група. Предложението на лорд Исмей за преместването ѝ в Париж е отхвърлено със съображението, че нейното значение като военностратегически планиращ орган изисква в условията на война или сериозна военна заплаха да действа от по-защитена територия.

В онези начални години е установен уникалният „метод на НАТО" за постигане на консенсусни решения след интензивни конфиденциални

[52] Съвсем по „закона на Паркинсън" архитектурният комплекс в Порт Дофин е завършен окончателно през 1964 г., две години преди седалището на НАТО да се премести в Брюксел.

консултации между представителите на т. нар. „триумвират“ (Съединените щати, Великобритания и Франция). Поради икономическата зависимост на Западна Европа в началото на 50-те години Съединените щати най-често имат „контролният глас“ при извоюване на приемлив за водещата суперсила консенсус по възлови спорни въпроси. Най-често това става с цената на известна „размяна“ по второстепенни проблеми, удовлетворяващи по-малките съюзници. Този гъвкав механизъм на известни отстъпки и компромисни решения е характерен за променливото развитие на трансатлантическите отношения в следващите десетилетия и допринася за преодоляване на възникнали сериозни кризи във взаимоотношенията между съюзниците.

В аналитичен материал за Генералния секретар на НАТО от 1963 г. се разглежда подробно еволюцията в развитието на политическите консултации на Алианса.[53] Първият етап в процеса на усъвършенстване на политическите консултации приключва с решенията на Лисабонската сесия на Съвета на НАТО през февруари 1952 г. за „засилване координацията... и механизма за приемане на съгласуваните решения“. По време на втория етап (1952-1956) се създава Отделът по политически въпроси като важен помощен орган на Генералния секретар. Консултациите между националните представители се провеждат в три паралелни формата – официални дискусии, конфиденциални заседания и неформални срещи. За периода 1952 – 1956 г. са проведени общо 184 поверителни и неформални дискусии.

През 50-те и началото на 60-те години се оформят ръководните принципи и методи в процеса на осъществяване на политически консултации и координация. След създаване на институциите на Генералния секретар, Секретариат, Международен щаб и Отдел по политически въпроси, през 1957 г. е създаден Комитет на политическите съветници, а през 1961 г. – Съветническа група за атлантическа политика, възприела практиката за дългосрочно планиране. Решаващ фактор в процеса на консултации е утвърдената през 1960 г. консенсусна формулировка: „Страните членки са длъжни да информират Съвета за всяко развитие, което може съществено да повлияе на /политиката на/ Алианса“.

Съществена роля изиграва т.нар. институция на „Трите мъдреци“. За пръв път „Комитет на трите“ е създаден още през октомври 1951 г. с участието на Аверил Хариман от САЩ, Жан Моне от Франция и лорд Едуин Плоудън от Великобритания с основна цел да предложи мерки за увеличаване на военната продукция на страните членки на съюза. През май

[53] *NATO Archives*, „The evolution of NATO political consultations 1949-1962“, Paris, May 2, 1963.

1956 г. Съветът на НАТО предлага сформиране на нов „Комитет на тримата мъдреци", този път съставен от авторитетни представители на други страни членки – външните министри на Норвегия (Халвард Ланге), Италия (Гаетано Мартино) и Канада (Лестър Пиърсън). В продължение на няколко месеца „Тримата мъдреци" заседават в двореца Шайо в Париж и провеждат интензивни консултации с правителствата на всички страни членки. Основната цел на комитета е да предложи на ръководството на НАТО съгласувани мерки за укрепване на невоенното (политическо и икономическо) сътрудничество в рамките на Съюза.

Предвид възникналите политически противоречия между отделни държави (Гърция и Турция) вътре в организацията оживена дискусия предизвиква предложената резолюция за „мирно уреждане на вътрешните спорове", приета в окончателен вариант от Съвета на НАТО на 13 декември 1956 г.[54] Политическото сътрудничество между държавите от „Атлантическата общност" (изразът не фигурира във Вашингтонския договор и за пръв път е използван от Лестър Пиърсън) може да се изгражда, според документа, единствено на основата на „доверието и разбирателството" между страните членки. В случай на политически конфликт между отделни държави от НАТО се предвижда използване на т. нар. „добри услуги" от Генералния секретар или отделни страни членки, включително чрез прилагане инструментите на проучване (установяване на фактите), посредничество и арбитраж. В приетите документи се предвижда засилване на политическото и икономическо сътрудничество и информационния обмен, както и изграждане в националните парламенти на групи за асоциация с НАТО.

ПЪРВОТО РАЗШИРЯВАНЕ НА АЛИАНСА: БАЛКАНИТЕ

Въпреки че темата за включването на Турция и Гърция в НАТО е намерила най-общо място в специализираната литература, новоразкритата архивна документация дава възможност да се видят редица специфични проблеми, сред които са: различията в позициите на водещите съюзници в НАТО и на общественото мнение в двете балкански страни по въпроса за присъединяването към НАТО; равнището на оперативна готовност на гръцката и турската армия да се адаптират към изискванията за военна интеграция с американската и западноевропейските армии; разширяването на обхвата на действие на

[54] *NATO Archives,* CT-WP/7, Paris, December 18, 1956.

алианса в посока към Източното Средиземноморие и Близкия изток; идеята за привличане и на други държави в Северноатлантическия пакт.

Ключова роля за приобщаването на Балканите към евроатлантическата отбранителна зона изиграва обявяването на Доктрината Труман през март 1947 г. Стратегическото значение на региона се подчертава в различни военнополитически разработки още преди това с цел да се мотивира западното военно присъствие в тази част на Европа. През октомври 1946 г. специалният Комитет за военно планиране към Обединения комитет на началник-щабовете на САЩ изготвя обстойно проучване (над 120 стр.) с кодово название „*Калдрон*", в което детайлно се разглеждат оперативно-тактическите характеристики, необходими за водене на евентуални военни действия в обширната област от Алпите до Хималаите през периода юли 1947 – юли 1949 г. Основно внимание в разработката е отделено на балканските страни и Италия. Месец по-късно този документ е допълнен с оперативния план „*Кокспур*", където се разглежда главно военният потенциал на Съветския съюз и неговите „сателити" и готовността на американските и съюзнически войски да се противопоставят на военно нападение от Изток[55].

Непосредствено след приемането на доктрината Труман, наред с превъоръжаването на гръцката и турската армия, в района са изпратени първите групи американски военни специалисти. В разгара на гръцката гражданска война под прякото ръководство на американската военна мисия е осъществена цялостна реорганизация на гръцката армия и преработване на гръцките военни планове. Американското командване излага своите концепции за водене на военни действия на Балканите в специалния оперативен план „*Люгуорм*", изготвен през февруари 1949 г. и модифициран на няколко пъти в следващите години. Главните компоненти на този план са заложени и в гръцкия военен план „*Феникс*", разработен от групата американски военни съветници в Гърция през 1950 г. и видоизменен на два пъти след влизането на страната в НАТО[56]. Американски военни съветници са изпратени във всички войскови подразделения от дружина нагоре. По инициатива на ръководителя на американската военна мисия вицеадмирал Ван Флийт са сменени 10 от всичко 11 генерал-лейтенанти, както и редица други висши офицери в командния състав на гръцката армия. Въпреки това в западните военни анализи през 1948 и 1949 г. продължават острите критични оценки за „лошо ръководство", „липса на настъпателен дух" и пълно непознаване на „модерната бойна техника, управление и поведение в боя" по време на операциите на

[55] *NARA*, RG 218, Geografic File, 1948-1950, Box 70.
[56] *NARA*, RG 218, Geographic File, 1948-1950, Box 27.

правителствените войски срещу партизанските части на левицата[57]. Поради това в един доклад от 1 декември 1948 г. се посочва: „Твърде малко помощ може да се очаква от Гърция в случай на конфликт между САЩ и СССР".

През есента на 1947 г. пристига и първата американска военна мисия в Турция. В редица документи се отчитат големият потенциал на турските въоръжени сили при евентуално нападение от страна на СССР и „високият боен дух" на турския войник при традиционно голямото уважение на населението към армията. Същевременно не се спестяват и редица недостатъци – примитивна икономика, обусловила слаба инфраструктура и пътна мрежа, остаряла бойна техника, неподходящи за съвременните условия пристанища и летища, недостатъчно модерно подготвен нисш и среден офицерски състав. Впечатлението на западните експерти е, че въпреки голямата си територия и потенциални ресурси, страната продължава да бъде „индустриален пигмей". В един от американските военни анализи се твърди, че за периода 1947 1951 г. близо 58% от турските войници били неграмотни[58].

Създаването на Северноатлантическия пакт през април 1949 г. не ограничава американското военно присъствие на Балканите, а приетите през 1949 г. от Конгреса регламентиращи документи за оказване на военна помощ на други страни подсилват още повече това присъствие. В послание на президента на САЩ Хари Труман до турския премиер Исмет Иньоню от 26 април 1949 г. се посочва: „Създаването на Северноатлантическия пакт същевременно увеличава сигурността на Турция.[59]" С утвърждаването на програмата за предоставяне на военна помощ за „взаимна отбрана" (*MDAP*, а от 1951 г. *MAP)* се увеличават значително американските военни доставки за Турция и Гърция.

Правителствата на двете балкански страни поставят за пореден път искане за приемане в НАТО през септември 1950 г. Тази тема е засегната в заседание на Военния комитет на НАТО през декември с. г. Сред възможните причини въпросът за включване на Гърция и Турция в НАТО да влезе в дневния ред именно през 1951 г. могат да се посочат най-малко три. На първо място, ситуацията на Балканите продължава да предизвиква засилено безпокойство на Запад преди всичко поради възможността от разгаряне на съветско-югославския конфликт и постъпващите сведения за рязко увеличение на военния потенциал на Румъния, Унгария и България през 1950-1951 г. От разсекретени в последните години български, румънски и други източ-

[57] Μπαεω, Ι. Ο εμφιλιοζ πολεμοζ οτην Ελλαδα., σελ. 162, 186.
[58] *NSA*, Record 232, Defense & Intelligence Organizations Collection, Box 6 – „USAF Operations in Turkey. 1947-1959, Part. 1.
[59] *ДА МВнР*, Документация, V/1/4.

ноевропейски документи наистина се вижда, че свиканото от Сталин през януари 1951 г. в Москва координационно военно съвещание възприема курс към ускорено превъоръжаване на трите източноевропейски страни.[60] Това е отчетено в секретните анализи на НАТО, които отбелязват нарастването на числения състав и бойните способности на българската, румънската и унгарската армии.[61] На второ място, активното турско и гръцко участие в Корейската война се оценява като израз на солидарност със Западния свят. Турция изпраща в рамките на „силите на ООН" в Корея 25 000 военнослужещи, а в резултат на военните действия дава над 720 жертви. През юни 1951 г. гръцкото правителство е първото, което официално обявява решение за удвояване на своите войски в Корея (предложението всъщност е направено след недвусмислен натиск от страна на посолството на САЩ в Атина[62]). На трето място, очевидно дискусията за разширяване зоната на отговорност на НАТО е свързана с положението в Близкия изток – развитието на Египетската криза от 1951 г. и продължаващото намаляване на британското влияние в района пораждат опасения за възможен пробив от страна на СССР и неговите съюзници в резултат на локален въоръжен конфликт към петролните рафинерии в Близкия и Средния изток.

По същото време ръководните среди в Северноатлантическия съюз дискутират и други проблеми, свързани с необходима реорганизация на командните военни структури и разширяване отбранителните отговорности на пакта: вкл. създаването на Средиземноморско или Близкоизточно обединено командване; въоръжаването и използването на западногермански дивизии в интерес на общата западноевропейска отбрана. По отношение на Германия след консултации с британски и френски представители е избран подходът за постепенно въоръжаване на военни подразделения с окрупняване на отделни бригади в дивизии.

Въпросът за създаване на Близкоизточен или Средиземноморски отбранителен блок като сателитна на Северноатлантическия алианс регионална организация първоначално конкурира идеята за прякото включване на Гърция и Турция в НАТО. През май 1951 г. френският дипломатически представител в Атина представя аргументите на своето правителство в подкрепа на един Средиземноморски пакт с включване в него на САЩ, Франция, Великобритания, Италия, Гърция и Турция:

---

[60] ЦДА, Ф. 1-Б, Оп. 64, а. е. 124; Mastny, Vojtech, „Did NATO Win the Cold War? Looking over the Wall", *Foreign Affairs*, Washington, 1999, Nr. 3, 176-89..

[61] NATO Archives, Brussels, International Staff, C8-D/4.CMC 33.

[62] *NARA*, RG 59, Lot File 52-26, Box 39.

„(1) Отделният пакт би бил по-малко „провокиращ“ за Съветите и дава по-малко цвят на пропагандното обкръжение;

(2) включването на Гърция и Турция в Северноатлантическия пакт би изисквало нова парламентарна ратификация от всички членове, което може да се окаже мъчно и трудно в онези страни, които се противопоставят на включването.“[63]

Когато по-късно се решава окончателно въпросът с разширяването на НАТО да бъде включен в дневния ред на сесията в Отава, проблемът за близкоизточно обединено командване не отпада, а придобива нови измерения. Британското правителство продължава последователно да отстоява тезата за Близкоизточно командване, в което очевидно вижда себе си като водеща сила. Нарастващото напрежение в британско-египетските отношения все повече отдалечава възможността за реализиране на подобна идея. Франция защищава по-скоро тезата за Средиземноморско командване. Едновременно с това по същото време френското правителство за пръв път прави сондажи да въвлече НАТО при разрешаване на своята най-голяма външнополитическа грижа в момента – Индокитайската война. Американските представители в първите месеци на дискусията са по-склонни да приемат идеята за създаване на Средиземноморско командване, като дори предлагат в него да се включи и една африканска държава – Египет[64]. В редица послания от Анкара до Вашингтон се подчертава, че Турция не би се съгласила да участва в обединено командване, оглавено от британски висш офицер, докато в същото време е съгласна да бъде под командването на ген. Айзенхауер.[65]

При обсъждане на въпроса за присъединяване на Гърция и Турция в НАТО на двете държави се отрежда различна роля и значение в общата отбранителна система. От стратегическа гледна точка се приема, че Турция би следвало да изпълнява отбранителни задачи главно в подстъпите към района на Източното Средиземноморие и Близкия изток, докато Гърция е възприемана по-скоро като европейска и балканска държава. В същото време Гърция е смятана за страна, която няма особено голям военен потенциал и е в състояние да изиграе предимно спомагателна роля на балканския театър

[63] *NARA*, RG 59, Lot File 52-26, Box 39.

[64] *NARA*, RG 218, Chairman's Files, Gen. Bradley, 1944-1953, Box 3.

[65] В разговор с ръководителя на групата за планиране към военната мисия на САЩ в Турция на 26 септември 1951 г. ген. Егели от Турския ГЩ на няколко пъти отбелязва антибританските настроения в региона и директно заявява: „Казвам ви откровено още веднъж, Турция няма да приеме британски генерал за командващ на Близкоизточното командване – американски лейтенант, да, но британски генерал, не...“ – *NARA*, RG 218, Chairman's Files, Gen. Bradley, 1944-1953, Box 3.

на военни действия. Турция е разглеждана като регионална сила с „ключова роля“ за общата Средиземноморска отбрана. В някои анализи се изтъква особено, че турчинът „независимо от липсата на технически способности и обучение е превъзходен войник, особено в действия, които изискват минимум адаптация към модерната механизирана война“. Показателно е писмото на ген. Айзенхауер от 9 октомври 1951 г. до ген. Бредли, британския фелдмаршал Слим и френския ген. Жуин, в което прославеният военноначалник излага своето гледище относно предложението за поставяне на Турция под командването на върховния съюзен главнокомандващ войските на НАТО в Европа:

„От гледна точка на репутацията на турците като превъзходни бойци, всеки командир би се радвал да ги има в своята организация. Нещо повече. Решимостта на Турция да се противопостави на комунистическата агресия ясно я прави едно значимо допълнение към НАТО. Освен това турската мощ е от голямо значение за изпълнението на поставената ми задача за отбраната на Западна Европа, от Норвегия до Италия. Южният фланг на този фронт ще бъде пряко засегнат от развитието в Източна Европа и Турция, чийто район не само доминира по пътя към Близкия изток, но и пази източните подходи към Средиземноморието. Но като разглеждаме въпроса за военната организация и командване, ние сме принудени да отчетем трудните факти на географията и разстоянието. Въпреки важния принос, който Турция може да даде за отбраната на моя южен фланг, аз считам, че е непрактично от военна гледна точка да се наблюдава развитието на Турските въоръжени сили и да се контролират операциите от главната квартира на НАТО.

Аз вярвам, че би било от най-добър интерес за НАТО и за самата Турция, ако тя бъде включена в Близкоизточното командване. От друга страна, очевидно е необходимо да бъде създадена тясна връзка между Близкоизточното командване и главното командване за Европа. Аз винаги ще бъда готов да окажа такава помощ за Близкоизточното командване, каквато съществуващата ситуация изисква.“[66]

След като на срещата в Отава е поставен въпросът за присъединяване на двете балкански страни към НАТО, в секретни послания до техните ръководители на 20 септември 1951 г. президентът Труман предлага незабавно да започне непосредствената подготовка за това, без да се чака формално решение. За целта в Атина и Анкара в средата на октомври е изпратена съ-

[66] *NARA*, RG 218, Chairman's Files, Gen. Bradley, 1944-1953, Box 3.

южническа военна мисия начело с председателя на Обединения комитет на началник-щабовете на американските въоръжени сили ген. Омар Бредли. В мисията са включени също британският представител фелдмаршал Уйлям Слим и френският представител ген. Шарл Льошер. Любопитна е мотивировката за посещението на ген. Бредли, изготвена в неговия щаб още на 26 септември:

> „1. От редица шифрограми става ясно, че турците нямат ясна идея за НАТО и може би работят с погрешни очаквания, които ги объркват. 2. Турците имат естествено желание да разберат процедурите, вкл. от формирането на командните структури до окончателното утвърждаване /на решенията/ от НАТО. ...4. Турците изпитват естествено недоверие към Великобритания. 5. Турците вярват на Съединените щати ."[67]

Разширяването на НАТО на Балканите е оформено международноправно с Лондонския протокол от 22 октомври 1951 г. Конгресът на Съединените щати ратифицира това решение през януари 1952 г., а официалното присъединяване се счита валидно от влизането в сила на това решение на 18 февруари 1952 г., след като всички страни от алианса са ратифицирали Лондонския протокол.

Въпросът за вътрешнополитическите реакции към влизането на двете балкански държави в НАТО е сравнително обстойно изследван в научната литература. От създаването на модерна турска държава през 20-те години на XX век Турция поддържа традиционно позиция на неутралитет и присъединяването ѝ към пакта създава своеобразен външнополитически прецедент. Влиятелните политически сили в страната обаче нямат никакви съмнения за правилността на избора. Те по-скоро използват в своите вътрешнополитически борби трактовката, че за НАТО стратегическата роля на Турция е в Близкия изток, Мала Азия и Източното Средиземноморие, което би следвало да означава, че тя не е възприемана от Запада за европейска държава.[68] В Гърция продължава силното политическо противопоставяне и разделение след петгодишната гражданска война. Освен комунистите, единствено социалистите на проф. Сволос и проф. Циримокос се обявяват против включването в НАТО и представят такова становище пред Социалдемократическата партия в Дания[69].

Външнополитическите реакции също са предсказуеми. Съветската

[67] *NARA*, RG 218, Chairman's Files, Gen. Bradley, 1944-1953, Box 3.
[68] *NARA*, RG 59, Lot File 52-26, Box 40.
[69] *NARA*, RG 59, Lot File 52-26, Box 39.

нота срещу включването на Турция и Гърция в НАТО е очаквана и дори управляващите среди в САЩ и Турция коментират нейния чисто формален характер без предприемане на каквито и да е други дипломатически мерки. Още на 15 юни 1951 г. екип на Централното разузнавателно управление на САЩ е изготвил специален доклад за евентуалната съветска реакция по този въпрос. В документа се посочва: „Ние вярваме, че включването на Гърция и Турция в пакт за сигурност със САЩ би имало слаб ефект върху желанието на Кремъл да предприеме по-голям риск за глобална война чрез локални действия където и да е по света в подкрепа на своите политически цели..." Според анализа на ЦРУ Съветският съюз би разглеждал подобно разширяване на НАТО само като „ограничена и локална потенциална заплаха за сигурността на СССР".[70] Съветската реакция наистина е далеч по-сдържана от острия протест срещу включването на Норвегия в пакта и се ограничава до обичайните „психологически мерки". Формален характер има и българската вербална нота от 22 февруари 1952 г. срещу присъединяването на Турция към Северноатлантическия пакт.[71] (По това време между България и Гърция няма нормални двустранни отношения и не е възможно предприемане на официални дипломатически стъпки).

Сравнително малко е писано по друг съществен проблем с реална практическа стойност и в наши дни – за приспособяването на въоръжените сили на Турция и Гърция към командните структури и модерното въоръжение на западните армии. В редица експертни военни анализи и разработки се отчита, че Турция в действителност започва да създава със значителна американска подкрепа необходимите условия за постигане на оперативна съвместимост с армиите от НАТО едва от 1953 – 1954 г. насетне. В общи линии процесът на адаптация се счита за завършил някъде между 1959 – 1962 г., т. е. десетилетие след влизането на страната в пакта. Положението с гръцката армия е дори още по-комплицирано.

Първоначалното внимание на американската военна мисия в Турция е насочено главно към изграждане на нови военновъздушни бази и летища, тъй като се смята, че това има далеч по-важно стратегическо значение от значително по-трудното модернизиране и подготовка на 500 000 души турска армия. В продължение на четири години от декември 1954 до юли 1958 г. Съединените щати изграждат главната военновъздушна база на НАТО в ре-

[70] *NARA*, RG 263, CIA Special Estimate Nr. 7, 15 June 1951.

[71] *ДА МВнР*, Оп. 2ш, а. е. 352, л. 1; Оп. 11п, а. е. 596, л. 5-7. На 5 май 1952 г. в българското външно министерство е изготвена специална справка относно включването на Турция в Северноатлантическия пакт.

гиона, близо до гр. Адана (база Инджирлик). За преимущественото значение на ВВС пред останалите видове въоръжени сили говори и фактът, че 67, 6 % от около 6 000 души военен персонал на САЩ в Турция в края на 50-те години са от ВВС и ПВО[72]. През 1957 г. възниква конфликт между турското и американското правителство след отказа на Военния комитет на НАТО да санкционира разполагането на три батальона с модерни ракетни комплекси „НАЙК", а вместо това предлага разполагане на два батальона с по-стари ракети „Онест Джон". Истински „шок" за турското военно ръководство е и искането за съкращения в сухопътните сили на страната. Обяснението може да се открие в поверителната кореспонденция между председателя на Обединения комитет на началник-щабовете на американските въоръжени сили адм. Артър Редфорд и върховния съюзен главнокомандващ на НАТО в Европа ген. Лари Норстед. Главният аргумент е, че колективната сигурност на Запада зависи, според американската стратегия, от „сдържащата ядрена мощ на Съединените щати". Експертните анализи показват, че Турция не отговаря на изискванията за усвояване, поддържане и използване на съвременни оръжейни системи. Според ясно изразеното становище на адмирал Редфорд, развитието на турските въоръжени сили през изминалото десетилетие след обявяването на доктрината Труман има предимно количествен, а не качествен характер. Това налага внимателно преосмисляне на параметрите на американската военна помощ предвид несъстоятелността на концепцията за поддържане на „огромни конвенционални сили в Турция", след като те не са в състояние да внедрят, изучат и използват новите модерни оръжейни системи.[73]

Разногласията между военното ръководство на НАТО и балканските съюзници в алианса, както и продължаващите проблеми с постигането на оперативна съвместимост с армиите от НАТО, не са тайна за представителите на „Съветския блок". Докладите и информациите по линия на Държавна сигурност и РУМНО относно състоянието на войските на Гърция и Турция и посещенията на генералния секретар на НАТО Пол Анри Спаак и висши военни представители на алианса в Атина и Анкара неднократно засягат тези теми.[74] В шифрограма от българската легация в Анкара от 6 април 1962 г. по повод посещението на ген. Лари Норстед в Турция се съобщава изрично, че главнокомандващият силите на НАТО в Европа настоял за по-бърза и ефек-

[72] *NSA*, Record 232, Defense & Intelligence Organizations Collection, Box 6 – „USAF Operations in Turkey. 1947-1959, Part 2.
[73] *NARA*, RG 218, Chairman's Files, Admiral Radford, 1953-1957, Box 17.
[74] *АМВР*, Ф. 1, Оп. 10, а. е. 62, 80.

тивна реорганизация на турската армия, „която още не била модернизирана напълно по стандартите на НАТО“.[75]

Първото разширяване на НАТО показва, че в началния период от съществуването на организацията в условията на ожесточено двуполюсно противопоставяне, на преден план излизат стратегическите цели и интереси. Недостатъчната оперативна съвместимост, липсата на утвърдени демократични вътрешнополитически норми и процедури, социално-политическата и икономическа изостаналост и трудно преодолимото разделение на обществото в двете балкански държави не играят толкова голямо значение при вземането на решение в рамките на съюза. Други държави по-късно като Испания изчакват цели 25 години именно по вътрешнополитически причини включването си в НАТО – САЩ за първи път повдигат въпроса за приемане на Испания през 1955 г., а страната е приета след падането на франкистката диктатура и общонароден референдум през 1981 г.

Първото разширяване на НАТО на Балканите през 1951 г. и противоречивото присъствие на Гърция и Турция в пакта в следващите десетилетия показват, че никоя страна не притежава „идеалните“ условия и предпоставки за бързо и неусетно приспособяване към изискванията на една модерна, от гледна точка на западните схващания и стандарти, военнополитическа коалиция. Дори напротив – именно включването в структурите на пакта създават необходимите условия за по-бързо адаптиране и в някаква степен тушират исторически и икономически обусловени остри конфликти и разногласия между страните членки на евроатлантическия съюз.

ЕВРОПЕЙСКАТА ОТБРАНИТЕЛНА ОБЩНОСТ

Западноевропейската интеграция в следвоенните условия започва да се гради на основата на концепцията на Жан Моне за създаване на европейски икономически общности като първи етап на Европейската федерация. Тази концепция е официално обявена в декларация на френския външен министър Робер Шуман от 9 май 1950 г., в която се посочва:

> „По този начин просто и бързо ще се осъществи сливането на интереси, необходимо за образуването на една икономическа общност, а така също ще бъде заложен катализатор за създаването на една по-широка и по-дълбока общност между страни, от дълго време противопоставяни

[75] *ДА МВнР*, Оп. 4ш, а. е. 52, л. 23.

помежду си от кървави разделения... Това предложение ще положи първия камък на една Европейска федерация, необходима за запазването на мира."[76]

Западноевропейската икономическа интеграция става реален факт през март 1957 г. с подписване на римските договори за създаване на Европейската икономическа общност (ЕИО). От 1969 г. започва изграждането и на европейско политическо сътрудничество в рамките на ЕИО и процес на последователно разширяване на организацията.

Съвсем скоро след създаването на Брюкселския пакт и НАТО в евроатлантическото пространство започва да се пропагандира идеята за единна европейска армия и европейска отбранителна общност. Основният мотив за лансирането на подобна инициатива е свързан със стремежа за интегриране на формиращата се под американски контрол западногерманска армия в общата отбранителна система на Западна Европа. Проблемът с евентуалната милитаризация на Западна Германия предизвиква очаквани негативни реакции предвид съществуващите след края на Втората световна война психологически нагласи в западното общество и затова са потърсени съответните „предпазни инструменти" като взаимно контролираната военнополитическа интергация. Концепцията за *европейска армия* е подкрепена от влиятелни политици като федералния канцлер Конрад Аденауер, бившия британски премиер Уинстън Чърчил и държавния секретар на САЩ Дийн Ачесън. Първоначалната конкретна обосновка на новата идея е представена през август 1950 г. в проучвателен документ на германската секция в Държавния департамент на САЩ („Подход към формирането на европейска армия") и в изявление на държавния секретар Дийн Ачесън през септември.

Все пак изненадващо за мнозина на 24 октомври 1950 г. френският премиер Рене Плевен обявява публично амбициозен план за скорошно създаване на единна наднационална европейска армия с общо командване и военен бюджет. Предложено е също създаване на длъжността *Европейски министър на отбраната.* В някаква степен френската инициатива се възприема като модифицирана контратеза на предходното американско становище. Както става известно по-късно, подобно на плана „Шуман", планът „Плевен" е обоснован основно от един от „бащите" на европейската интеграция Жан Моне, но не е бил предварително съгласуван дори с Генералния щаб на френската армия.[77] Съвсем не е случайно, че идеята е посрещната със скептицизъм както във Франция, така и в други страни от НАТО. В кореспонденция

[76] Фонтен, Паскал. *Една нова идея за Европа. Декларацията Шуман 1950-1990*, с. 29-30.
[77] Trahtenberg, Mark. *A constructive peace: The making of the European settlement, 1945-1963*, p. 110.

между президента на САЩ Труман и държавния секретар Ачесън планът е квалифициран като „нереалистичен и преждевременен". Предложената концепция за *европейска армия* се коментира с раздразнение и във ФРГ, тъй като формирането на западногермански въоръжени сили се предвижда да бъде осъществено не от правителството в Бон, а от бъдещото наднационално европейско командване. В по-късни експертни анализи се твърди, че действителният замисъл на плана „Плевен" е бил да се предотврати евентуално засилване на германското военно влияние при интегрирането на ФРГ в западноевропейската система за сигурност. Съществува и противна хипотеза, че френската инициатива е целяла забавяне и отлагане на изграждането на сериозен военен потенциал в Западна Германия.

На 15 февруари 1951 г. в Париж се събират министрите на външните работи на Франция, Италия, Белгия, Холандия и Люксембург, за да обсъдят видоизменен вариант на френския план за изграждане на Европейска отбранителна общност с участието на Западна Германия. На срещата присъства федералният канцлер Конрад Аденауер, както и наблюдатели от САЩ и Великобритания. В края на 1951 и началото на 1952 г. се провеждат още четири срещи, а през февруари 1952 г. държавният секретар на САЩ Ачесън предприема серия от консултации в Париж със своите френски и британски колеги Робер Шуман и Антъни Идън и с канцлера Аденауер. Основна тема на разговорите е уреждането на взаимоотношенията и координацията между НАТО и бъдещата Европейска отбранителна общност [EDC]. Съгласно постигнатите договорености единната европейска армия ще бъде на разположение на Върховното командване на НАТО, което ще осъществява общо оперативно командване във военновременен период. Постигната е договореност структурата на европейската армия да се състои от армейски корпуси с численост 80 000 – 100 000 души, всеки от които съставен от 3-4 национални контингента. В перспектива се предвижда създаване на централизирани политически органи – Съвет на еврокомисарите, Съвет на министрите и Общо събрание (Европейски парламент). В един аналитичен материал се посочва, че предложената организационна структура се разглежда като преходен етап към „бъдещата федерална или конфедерална структура на Европа".[78]

Интересна е оценката на Хърбърт Морисън, изпълняващ длъжността външен министър на Обединеното кралство след оставката на Ърнест Бевин през април 1951 г. В заседание на британското правителство в края на август 1951 г. Морисън посочва:

[78] *FRUS*, 1952-1954, Vol. V, part 1, p. 241.

„Мотивът на германците е да постигнат отново национално равенство [с останалите европейски народи], за да се превърнат в *Primus inter pares* в една интегрирана европейска система. Френската цел е да обединят [около себе си] Западна Европа едновременно срещу руската заплаха и прекомерното влияние на САЩ, като свържат Германия към Запада... Французите оценяват НАТО не като интегрирана система, а по-скоро като модернизирана форма на старата система от съюзи."[79]

Скрит скептицизъм към френските намерения проявяват и по-малките съюзници от Бенелюкс. В поверителен разговор с американския посланик в Брюксел през януари 1952 г. новият белгийски премиер Жан Ван Хоут откровено заявява:

„Планът Плевен представлява френското желание за доминация, но накрая ще остави Германия доминираща сила в Западна Европа, а малките страни като Белгия ще бъдат изоставени и безпомощни. Белгийското правителство и народ не биха приели да отдадат своя суверенитет, както предлага планът Плевен."[80]

След едногодишни преговори, насърчавани от Вашингтон и Лондон, на 27 май 1952 г. в Париж е подписан договорът за създаване на Европейска отбранителна общност. Под документа слагат подписите си правителствените ръководители на ФРГ и Италия Конрад Аденауер и Алчиде де Гаспери и външните министри на Франция, Холандия, Белгия и Люксембург. В следващите месеци обаче дискусиите в националните парламенти на държавите участници показват силни настроения срещу ратифицирането на договора, което предизвиква „двугодишна агония" на трудно осъществената инициатива. Дори във Франция общественото мнение е силно противопоставено по този въпрос. Влиятелни политици като голисткия лидер Мишел Дебре излизат със специални декларации срещу ратифицирането на договора. Въпреки че правителствата на Съединените щати и Великобритания продължават да настояват за по-бързо реализиране на европейския отбранителен проект с цел предстоящото военно интегриране на Западна Германия, тайно се обмислят възможни алтернативни варианти. По време на секретна дискусия в Пентагона през януари 1953 г. новият държавен секретар на САЩ Джон Фостър Дълес прекъсва рязко началника на обединения комитет на началник-щабовете ген. Омар Бредли с думите: „Изумен съм от вашето мнение,

[79] *NAUK*, CAB 129/47, p. 17-19.
[80] *FRUS*, 1952-1954, Vol. V, part 1, p. 586-587.

че смятате германското членство в НАТО за по-добро от това в Европейската отбранителна общност. От политическа гледна точка членството в Европейската отбранителна общност е за предпочитане."[81] Един от обсъдените алтернативни варианти е осигуряване формирането и превъоръжаването на германската армия под двустранен американски и британски контрол. В заседанията на британското правителство надделява становището на премиера Уинстън Чърчил и външния министър Антъни Идън, че в случай на провал на ратифицирането на Парижкия договор следва спешно да се предложи включване на Федерална република Германия в НАТО.[82]

На 30 август 1954 г. Френското национално събрание отхвърля ратифицирането на договора за Европейска отбранителна общност, с което окончателно обрича на провал инициативата на собственото си правителство. В секретен меморандум на Държавния департамент на САЩ този акт е окачествен като „трагично събитие в следвоенната история на Западна Европа", а федералният канцлер Конрад Аденауер го нарича „черен ден за Европа".[83] По предложение на британския външен министър Антъни Идън през септември – октомври 1954 г. в Париж са проведени две конференции, призвани да вземат решения по два паралелни, но взаимосвързани проблеми – за преобразуване на Брюкселския пакт в Западноевропейски съюз (ЗЕС) с включване на ФРГ и Италия в него и за покана до правителството на ФРГ за присъединяване към Северноатлантическия съюз. Съгласно приетия протокол № 1 за модифициране на Брюкселския договор е заличена предходната формулировка от март 1948 г. за противодействие на евентуално възраждане политиката на агресия от страна на Германия, която се заменя с новата цел за „подпомагане единството и насърчаване постепенната интеграция на Европа". В съответствие с предходна декларация на федералния канцлер Конрад Аденауер, допълнителният протокол № 3 утвърждава поетото задължение от правителството на ФРГ „да не произвежда на своя територия атомно, биологическо и химическо оръжие"[84]. Договорът за ЗЕС влиза в сила след ратифицирането му от парламентите на седемте страни членки през април – май 1955 г.

Сформираният през октомври 1954 г. Западноевропейски съюз има амбицията да бъде чисто европейска организация за колективна отбрана.

---

[81] *FRUS*, 1952-1954, Vol. V, part 1, p. 712.
[82] *NAUK*, CAB 128/24, 27; CAB 129/57, 65; PREM 11/618, 843.
[83] Kühnhardt, Ludger. *Crises in European Integration: Challenges and Responses, 1945-2005*, p. 33-44.
[84] Анализ на текстовете на модифицирания договор за ЗЕС и допълнителните протоколи е направен в: Bloed, Arie & Ramses Wessel, *The Changing Functions of the Western European Union. Introduction and Basic Documents* (Utrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1994).

До разтварянето си в Европейския съюз през 1999 г. обаче ЗЕС, с малки изключения, не развива собствен капацитет и ресурси за реални действия в областта на европейската сигурност и отбрана. Създадената с Протокол № 4 от 23 октомври 1954 г. Агенция за контрол на въоръженията в действителност не изиграва никаква особена роля, а решенията на ежегодните съвещания на Съвета на ЗЕС имат формален характер и по-скоро отразяват формулировките в решенията на Съвета на НАТО.

ПЛАНЪТ „МОЛОТОВ"

В месеците след Парижките споразумения от май 1952 г. основен външнополитически мотив в действията на Кремъл неизменно е „ремилитаризацията на Западна Германия" и включването ѝ в западноевропейската отбранителна общност. На сесията на Съвета на НАТО през април 1953 г. изрично се коментира „съветското мирно настъпление", енергично провеждано от наследниците на Сталин в СССР. Намеренията на Кремъл за лансиране на нови дипломатически инициативи са предугадени от западните съюзници. На заседание на британското правителство на 11 януари 1954 г. Антъни Идън съобщава за възможен „Проект за сигурност в Европа", който се очаква да бъде представен от Москва на предстоящата конференция на четиримата външни министри в Берлин, за да предотврати „възраждане на германския милитаризъм". В анализа си британският външен министър обобщава позицията на своето правителство:

> „Руснаците са изградили най-ефективна система за сигурност в Източна Европа. Тяхната основна цел сега е да отстранят САЩ от Европа. Руснаците издигат позицията „Европа за европейците"... Всяко предложение на руснаците за нов пакт за взаимопомощ или ненападение може да породи фалшиви надежди на Запад... Ще се противопоставим на всяко съветско предложение за демилитаризиране на Германия, което ще остави вакуум в Централна Европа... Ако руснаците направят своите обичайни обвинения срещу НАТО и Европейската отбранителна общност, ние ще посочим мрежата от двустранни съюзи в Източна Европа."[85]

С изпреварващ дипломатически ход на срещата в Берлин в началото на февруари е представен планът „Идън" за провеждане на избори и „сво-

[85] *NAUK*, CAB 129/65, p. 30-33.

бодно обединение на Германия". От своя страна, на 6 февруари съветският външен министър Вячеслав Молотов представя своята очаквана инициатива за създаване на общоевропейска система за колективна сигурност (т.нар. план „Молотов"). В занимателен коментар сп. „Тайм" описва „мъртвата тишина" в конферентната зала, когато Молотов бавно и отмерено прочита предложението за сключване на петдесетгодишен „Договор за колективна сигурност в Европа", открит за всички европейски държави „без значение на тяхната социална система". В момента на изчитане на предложения чл. 9 (който предвижда към договора да бъдат поканени да се присъединят в качеството на „наблюдатели" САЩ и КНР) от страната на американската делегация се чул спонтанен смях. В кратко изявление държавният секретар на САЩ Дълес възкликнал: „Не се съмнявам, че казаното от г-н Молотов е една лоша шега".[86] Основната критика към плана „Молотов" е оставена на френския министър на външните работи Жорж Бидо.

Месец по-късно последва нова изненадваща инициатива от съветска страна. На 31 март 1954 г. Молотов връчва на посланиците на Съединените щати, Великобритания и Франция в Москва нота от десет листа, в която се изразява готовността на съветското правителство „да разгледа съвместно със заинтересованите правителства въпроса за участието на Съветския съюз в Северноатлантическия договор". Това, разбира се, е пореден пропаганден политически ход, с който се цели по-скоро ангажирането с постановката: „Образуването на всяка групировка на едни държави неизбежно предизвиква съответни мероприятия от страна на други държави в интерес на осигуряване на тяхната сигурност"[87]. Тази формулировка е първата декларация за евентуални намерения на СССР да формира военнополитически блок с източноевропейските си съюзници.

В ответни декларации правителствата на трите западни държави отхвърлят направените предложения. Английската нота от 7 април е допълнена с мотива, че поддържането на „разделението и неутрализацията на Германия... може да продължи несигурността и разделението в Европа". Според британското правителство ФРГ не можела да бъде оставена без собствена защита. Що се отнася до идеята СССР да се присъедини към НАТО, това би противоречило на принципите на Северноатлантическия съюз за защита на Западна Европа, тъй като Съветският съюз би имал правото да налага вето и по този начин да блокира решенията на алианса в отбранителната област[88].

---

[16] *Time*, February 22, 1954 – „They Have Grown Up".
[17] *Новое время*, Москва, № 14, 3 апреля 1954, с. 1-4.
[18] *NAUK*, PREM 11/670; *Collective Security*, Miscellaneous No. 13, (London: HMSO, 1954)

Във френската ответна нота до съветското правителство се отбелязва, че в актуалната международна обстановка съществуват три типа сигурност: глобална (световна) сигурност, западна сигурност и съветска сигурност. „Ние не сме против съветската сигурност и сме готови да я отчитаме, посочва френската нота, но стига това да не е с цената на собствената ни сигурност“[89].

Съветската инициатива е отново формално отхвърлена по време на срещата на външните министри от НАТО в Париж на 23-24 април 1954 г. Няколко месеца по-късно на 23 октомври 1954 г. е подписан протокол за присъединяване на Западна Германия към Северноатлантическия съюз. Документът влиза в сила на 6 май 1955 г. след одобрението му от всички правителства и последвалата ратификация от парламентите на държавите от НАТО.

Въпреки че инициативи като плана „Молотов“ нямат никакви шансове за реални резултати, възобновяването на диалога между четирите велики сили създава предпоставки за по-видимо намаляване на международното напрежение след първата ожесточена вълна на Студената война. Израз на новото крехко „размразяване“ е провеждането на първата след Втората световна война среща на ръководителите на САЩ, СССР, Великобритания и Франция, състояла се в Женева на 18 – 23 юли 1955 г.

Интересни са предварителните оценки в аналитична информация, изпратена от Андрей Громико до ЦК на КПСС в навечерието на „срещата на върха“. В документа се привеждат сведения относно модификации на плана „Идън“ за обединение на Германия. Коментират се също получените данни за евентуални нови инициативи на западните правителства в противовес на съветското предложение за сключване на Общоевропейски договор за колективна сигурност. Френското правителство възнамерявало да предложи свой проект на пакт за ненападение между двата военнополитически блока. Паралелен план „за създаване в Европа на система за сигурност, основана на пакт за ненападение между двете групи държави или на сключено между тях гаранционно споразумение от типа на Локарнския договор от 1925 г.“, се очаквало да бъде предложен от правителството на Великобритания. Според получените в Москва сведения правителството на Съединените щати „се отнася отрицателно към създаване в Европа на каквато и да е (обща) система за сигурност“. Администрацията на президента Айзенхауер поставяла акцент върху проблема за намаляване на въоръжените сили в Европа[90].

Както е известно, най-интересната инициатива на Женевската конферен-

[89] *FRUS*, 1952-1954, Vol. V, part 1, p. 493-494.
[90] *РГАНИ*, Ф. 89, Оп. 70, Д. 1, л. 72-75.

ция през юли 1955 г. идва именно от Дуайт Айзенхауер с лансираната идея за „Открито небе“. Що се отнася до позицията на британската делегация в Женева, министър-председателят Антъни Идън предложил две взаимосвързани предложения – за създаване на „демилитаризирани зони (зони с намалено напрежение) между Изтока и Запада“ с обхват от 100 – 150 км в Централна Европа и за изграждане на „система за взаимни инспекции“ в Европа[91].

СТРАТЕГИЧЕСКИ ВЪЗГЛЕДИ НА НАТО В ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА

Първият проект на „Стратегическа концепция за интегрираната отбрана на Северноатлантическата зона“ е изготвен в Постоянната група половин година след създаването на Съюза и е обсъден в заседание на Военния комитет на 29 ноември 1949 г. Окончателният вариант е приет в заседание на Комитета по отбраната в Париж на 1 декември 1949 г. Отчетено е възражението на датския военен министър относно формулировката за използване на ядрено оръжие. Първата Стратегическа концепция е окончателно утвърдена на Третата сесия на Съвета на Алианса, проведена във Вашингтон на 6 януари 1950 г. На следващо заседание в Лондон през май е отчетено обаче като слабост, че не съществува необходимата координация между военните и цивилните агенции в рамките на Съюза.

В основни линии стратегическите възгледи на Северноатлантическия съюз се изменят в съответствие с промяната в доктриналните схващания в резултат от развитието на международните отношения и военното дело и съотношението на въоръжените сили на двата военнополитически блока. Концептуалните възгледи на водещата държава в Алианса, изложени в публични изявления на президентите на САЩ Хари Труман, Дуайт Айзенхауер или Джон Кенеди (доктрините за „сдържане“, „масирано възмездие“ или „гъвкаво реагиране“) намират адекватен израз в основополагащите политически документи на НАТО. В тези документи са отразени най-вече военностратегическите схващания. Възможността за използване на междуконтинентални балистични ракетни средства след края на 50-те години внася също значителни изменения в геостратегическото значение на определени региони (например Исландия или Азорските острови).

---

[91] *РГАНИ*, Ф. 89, Оп. 70, Д. 1, л. 211-215. Британските интерпретации на съветската позиция на срещата в Женева са изложени от Антъни Идън в заседание на кабинета на 26 юли 1955 г. – *NAUK*, CAB 128/29, p. 248.

Еволюцията в стратегическите концепции на Алианса в първите двайсет години от неговото съществуване (1949 – 1969) може да бъде илюстрирана със следната таблица:

DC 6/1	1.12.1949	Стратегическа концепция за отбрана на Северноатлантическата зона
MC 3/5	3.12.1952	Стратегическа концепция за отбрана на Северноатлантическата зона
MC 14/2	23.5.1957	Обща стратегическа концепция за отбрана на организационната зона на Северноатлантическия договор
MC 14/3	16.1.1968	Обща стратегическа концепция за отбрана на организационната зона на Северноатлантическия договор
MC 48/3	8.12.1969	Мерки за изпълнение на стратегическата концепция за отбрана на зоната на НАТО

Още след приемането на първата Стратегическа концепция и преди разширяването на Съюза в югоизточна посока страните членки обсъждат и въпроси, свързани с отбраната на този регион. В „Стратегическо ръководство за Северноатлантическото регионално планиране“ от 28 март 1950 г. (MC 14) за Гърция, Турция, Япония, Филипините и страните от Латинска Америка се посочва, че в случай на глобален военен конфликт се очаква да бъдат в „активен съюз с НАТО“. За пръв път след приемането на Турция и Гърция тяхната колективна отбрана е по-детайлно разгледана в „Стратегическо ръководство на НАТО“ от 1 декември 1952 г. (MC 14/1). Сред основните задачи са задържане на линията на отбрана на Гърция при р. Струма и „защита на Проливите при Босфора и Дарданелите, които са от най-жизнено значение“. Главните поставени цели са „провеждане на агресивна отбрана“ и „задържане на широка териториална зона на северните Балкани и Анадола, която може да бъде използвана като опорна база за настъпателни действия в бъдеще“. В регионален план Южна Европа има за стратезите от НАТО предимно „второешелонно“ флангово значение като „географска бариера“ между СССР и районите на Средиземноморието и Близкия изток.

В меморандум до президента на САЩ Дуайт Айзенхауер през ноември 1954 г. е предложена съществена промяна в стратегията на НАТО, обоснована с формулировката: „Ефективната ядрена способност е крайно необходима за максимално сдържане и съществена за отбраната на Западна Европа“. Някои от съюзниците проявяват колебание относно предложената концепция за незабавна употреба на ядрени оръжия като „главен елемент от военните операции в случай на военни действия“. След като държавният секретар на САЩ Джон Фостър Дълес съвместно с британския и канадския си колеги Антъни Идън и Лестър Пиърсън изработват компромисна формула, която

предвижда съюзнически консултации непосредствено преди употребата на ядрени оръжия, на сесията на Съвета на Северноатлантическия съюз през декември 1954 г. е приет допълващ документ (МС 48) към Стратегическата доктрина на НАТО.[92]

Интересна е активната позиция на представителите на Турция и Гърция на сесията на Съвета на НАТО през май 1956 г. и в последвалите консултации за структурни и функционални промени в организацията, проведени от „Комитета на тримата мъдреци". Гръцкото правителство поставя въпроса за оказване на по-голяма военна помощ предвид „опасността от Север" и предлага осъществяване на мероприятия за неутрализиране на новата „мирна агресия" на СССР. Турското правителство настоява за по-тясна координация на НАТО със създадения през 1955 г. регионален Багдадски пакт (от 1959 г. СЕНТО) като „единствен инструмент за отбрана срещу руското проникване в Близкия изток".[93]

В новата Стратегическа концепция на НАТО от 23 май 1957 г. (МС 14/2) формулираните основни цели предвиждат „установяване на ефективни механизми за сдържане на агресията" чрез използване на ядрени и други „адекватни" бойни средства, а също и провеждане на необходимите оперативни мероприятия, за да се „внуши на потенциалния агресор, че атаката срещу НАТО представлява фатален риск и че в случай на война съюзниците ще я доведат до успешен завършек". Само три години след приемане на новата стратегическа концепция във Вашингтон започват експертни дискусии, в които се прокарва становището, че при наличието на стратегически ядрен паритет не е целесъобразно незабавно използване на ядрено оръжие в началния период на евентуални военни действия в Европа.[94] В любопитен аналитичен материал „Военната концепция на НАТО" от 4 май 1960 г. „атомната патова ситуация" е описана образно като битка на „два скорпиона, затворени в една бутилка".[95]

В следващите години въпросите за отбраната на Балканите и съгласуването на перспективните военни планове на Гърция и Турция периодично са предмет на конкретно обсъждане в отделните комитети и работни групи на Северноатлантическия съюз. По време на сесията на Съвета на НАТО през ноември 1959 г. например представителите и на двете балкански страни

---

[92] *FRUS*, 1952-1954, Vol. V, p. 1, 534, 561.
[93] *NATO Archives,* C-R (56) 23, Paris, May 5, 1956; CT-R/4 (Turkey), September 14, 1956; CT-R/6 (Greece), September 15, 1956.
[94] "The North Atlantic Nations Tasks For the 1960's. A Report to the Secretary of State, August 1960", *Nuclear History Program Ocasional Paper 7* (University of Mariland: CISS, 1991).
[95] *COSMIC-TOP SECRET* – „NATO Military Concept".

настояват за значително увеличаване на военните ангажименти на Алианса за защита на „Южния фланг". Министърът на външните работи на Гърция Евангелос Авероф обосновава искането за увеличаване на отбранителната помощ с аргумента, че страната му била застрашена („притисната") едновременно от Албания и България. Турският външен министър Фатин Зорлу, от своя страна, призовава да се предприемат незабавни действия срещу „съветската кампания за разведряване", тъй като „Източна Европа е била завзета (от СССР) в момент на разведряване"[96]. Някои от по-важните концептуални и регламентиращи документи на НАТО за периода 1959 1969 г. относно „отбраната на Балканския регион" са представени в следната таблица[97]:

I. Документи на Военния комитет (MC)		
MCM-196-60	27.12.1960	Отбраната на Балканите съгласно принципите на Стратегията за изнесена напред отбрана. Меморандум, представен от началника на гръцкия ГЩ
MC/CS 28	21.5.1962	Статут на отбраната на Балканския регион съгласно основите на Стратегията за изнесена напред отбрана. Доклад на председателя на Военния комитет на НАТО
MC 097	7.6.1962	Отбраната на Балканския регион съгласно основите на Стратегията за изнесена напред отбрана. Заключителен документ
II. Документи на Постоянната група (SG) към Военния комитет		
SG 255/5	18.5.1965	Военната заплаха на Съветския блок към Южния фланг на НАТО и оказване на военна помощ в района на Балканите, Близкия изток и Северна Африка
SG 255/6	1.5.1966	Военната заплаха на Съветския блок към Южния фланг на НАТО и оказване на военна помощ в района на Балканите, Близкия изток и Северна Африка. Заключителен документ
III. Документи на Комитета по планиране на отбраната (DPC)		
DPC/D/66/4 GREECE	25.7.1966	Преработен военен план-минимум за Гърция за периода 1967-1970, утвърден от Комитета по планиране на отбраната
DPC/D/66/4 TURKEY	25.7.1966	Преработен военен план-минимум за Турция за периода 1967-1970, утвърден от Комитета по планиране на отбраната
DPC/D/67/23	9.5.1967	Решение на Комитета по планиране на отбраната за коригиране на военните планове на Турция и Гърция с оглед на оценката за възможната военна ситуация до към 1975 г.
DPC/D/69/62	4.12.1969	Решение на Комитета по планиране на отбраната за утвърждаване на мерките по прилагане Стратегическата концепция за отбрана на Северноатлантическия регион, докладвани от директора на Международния военен щаб на Военния комитет ген.-лейт. Н. Палеологопулос

В резултат на излизането на Франция от военните структури на Алианса

[96] *FRUS*, 1958-1960, Vol. VII, part 1, p. 544.
[97] Данните са взети от каталозите в Архива на НАТО – *NATO Archives*, Brussels.

през 1966 г. възниква необходимостта от преформулиране на основните принципи и цели и усъвършенстване на механизмите за политически консултации на организацията. В духа на предходна канадска инициатива белгийският външен министър Пиер Армел предлага през декември 1966 г. провеждане на задълбочено проучване за определяне бъдещите задачи на Съюза в новите условия. На 15 февруари 1967 г. по предложение на генералния секретар Манлио Брозио Съветът на НАТО приема решение за създаване на комисия от пет изтъкнати представители на отделни страни членки, които да координират изготвянето на заключителен доклад[98]. Създадени са четири работни групи (за отношенията Изток-Запад, вътрешносъюзните отношения, атлантическата отбрана, политиката към регионите извън евроатлантическото пространство). Механизмът на координация и консултации, възприет от комисията „Армел", демонстрира по-ясно намаляването на йерархическите зависимости и повишаването ролята на по-малките съюзници при вземането на дълготрайни стратегически решения.

Окончателният вариант на доклада „Армел" („Бъдещите задачи на Алианса") е приет от Съвета на НАТО на 14 декември 1967 г. Две са общите цели, формулирани в доктриналния документ – 1. „Предоставяне на ефективна защита за териториалната цялост, политическата независимост и сигурност на страните членки", 2. „Разрушаване на бариерите, които разделят Европа и Германия, и установяване на справедлив и траен ред в Европа, гарантиран от балансирана и жизнеспособна система за европейска сигурност". Един от водещите изводи за новите измерения на политическите задачи на НАТО е: „Военната сигурност и политиката на разведряване не са противоречащи си, а допълващи се."[99]

През ноември 1966 г. са осъществени консултации между Вашингтон, Бон и Лондон за преформулиране и на военностратегическите възгледи на Северноатлантическия съюз. След приемането на доктрината за „гъвкаво реагиране" от Съвета на НАТО през май 1967 г.[100] допълнително са преработени основните директивни и регламентиращи документи. В „Ръководство за мерките по прилагане на Стратегическата концепция за отбрана на Северноатлантическия регион" (MC 48/3) от 8 декември 1969 г. изрично се отбелязва:

„Южният район на Съюзническото командване за Европа образува преграда между страните от Варшавския договор и средиземноморския

[98] *NATO Archives,* DPA/67/45 – „Future of the Alliance", Brussels, February 21, 1967.
[99] *NATO Archives,* C-R/67/51, „Future Tasks of the Alliance", December 13, 1967, p. 1-9; C-M (67) 74, „Future Tasks of the Alliance. Final version", December 20, 1967, p. 1-9.
[100] Концепцията за „гъвкаво реагиране" е формулирана от администрацията на президента на САЩ Джон Кенеди през 1961 г. Неин основен поддържник е министърът на отбраната Робърт Макнамара.

и близкоизточния регион, чиито стратегически ресурси, както и сигурността на линиите за комуникация са от огромно значение за Съюза. Гърция и Турция правят трудно нахлуването на Варшавския пакт в Средиземноморието и представляват отлична база за операции, насочени срещу южния фланг на врага...

Черно море, със значителните си по мащаб пристанища, корабостроителници и бази на разположение на Варшавския договор, представлява основен източник на съветската военноморска заплаха спрямо Средиземноморието...

Турция е единствената страна членка на НАТО, която представлява мишена за заплахите на съветските морско-десантни операции в Черно море. И Гърция, и Турция ще трябва да разчитат във висока степен на подкрепления отвън в случай на агресия срещу техни територии."

Стратегическата концепция на Съюза от 23 май 1967 г. е валидна близо четвърт век до края на Студената война. Тя е заменена с нов доктринален документ едва по време на Римската сесия на Съвета на НАТО през ноември 1991 г.

4. СЪВЕТСКИЯТ МОДЕЛ НА РЕГИОНАЛНА СИСТЕМА ЗА СИГУРНОСТ

Сред продължаващите дискусионни теми за изграждането на източноевропейския военнополитически съюз са „странните" на пръв поглед въпроси: Кога в действителност е бил създаден този съюз?; Защо именно през май 1955 г. бе подписан Варшавският договор?; Можем ли да говорим за „нормално функциониращо" военна коалиция?; Процесът на вземане на решения на най-висше равнище не е ли бил урегулиран и направляван по-често извън официалните съвещания на организацията?; Имало ли е взаимно влияние между процесите на структурно изграждане на НАТО и ОВД?; Дали мястото, отредено на Българската армия и въобще на Балканското стратегическо направление във военните планове на коалицията, не е било подчинено на главния „предно-ешелонен" сблъсък между двата блока в Централна и Западна Европа? Някои от тези въпроси бяха разгледани в синтезиран вид на основата на новоиздирените архивни документи по линия на Международния

сравнителен проект за НАТО и Варшавския пакт (РНР)[101]. За съжаление, част от най-спорните въпроси продължават вече две десетилетия след разпускането на Организацията на Варшавския договор (ОВД) да бъдат избягвани или подминавани в научни дискусии и мемоари на участници в събитията от близкото минало[102].

В развитието на източноевропейския военнополитически съюз биха могли да се очертаят четири основни периоди. Първият обхваща предисторията и процеса на формиране на „Съветския блок". Противоречивият характер на събитията от 1956 г. в Източна Европа до голяма степен обуславя тенденциите на следващия период, който продължава до началото на 1969 г. Третият период се характеризира с окончателно структуриране на организацията и най-силно развитие на военнополитическото взаимодействие между страните членки. Четвъртият период се свързва със закъснелите опити за цялостна трансформация на характера, представителството и механизмите за вземане на управленски решения в ОВД след 1985 г. От структурна гледна точка първият период се характеризира с форсирано унифициране на обществено-политическите системи, в това число и на въоръжените сили, и определяне на общите принципи и приоритети в коалиционната стратегия на „съветския блок". Вторият период би могъл да се квалифицира като формативен, третият – като функционален, а четвъртият – като реформаторски или „перестроечен" с очевиден стремеж у част от съюзниците за приспособяване към изискванията на съвременното развитие.

ВЪЗНИКВАНЕ НА ИЗТОЧНОЕВРОПЕЙСКАТА ОТБРАНИТЕЛНА СИСТЕМА

Днес с по-голяма увереност можем да отговорим на въпроса за предисторията на създаването на източноевропейския военнополитически съюз. Фактите показват, че подписването на Варшавския договор през май 1955 г. всъщност символизира края, а не началото на този процес. Първият етап приключва някъде към 1948 – 1949 година. По това време е изградена системата от двустранни съюзни договори, която създава политическата

[101]Напр.: Mastny Vojtech, *Learning from the Enemy. NATO as a Model for the Warsaw Pact* (Zurich 2001); „The New History of Cold War Alliances", *Journal of Cold War History,* No. 2, Spring 2002, pp. 55-84

[102]Напр.: Грибков, Анатолий, *Судьба Варшавского договора*; Золотарев, Владимир *Военная безопасность отечества*; *Строителството на Българските въоръжени сили. История и политика*, и др.

рамка на оформящия се източноевропейски блок. Характерна особеност е неясното формулиране на принципа *casus foederis* при тези първи договори за „сътрудничество и взаимна помощ" т. е. не са дефинирани конкретно случаите и механизмите за оказване на необходимата военна помощ. Докато на Балканите този въпрос се разглежда в по-широката рамка на „заплаха от трета страна", правителствата на страните от Централна Европа изрично настояват на по-ограниченото тълкуване за „заплаха" от Германия или трета страна, свързана с Германия. Както вече бе посочено в предходните страници, подобно същностно различие отличава също западноевропейските съюзни договори от Дюнкерк (1947) и Брюксел (1948).

Важно условие, предявено за пръв път от Йосиф Сталин по време на скандалната тайна среща с югославски и български ръководители на 10 февруари 1948 г. в Кремъл, е императивното изискване за „консултации" и координация на външната политика на по-малките съюзници със СССР по всички международни въпроси. Характерна е оценката на българския министър-председател Георги Димитров в секретно послание до министъра на въоръжените сили на СССР Н. А. Булганин от 18 ноември 1948 г.:

> „В случай на империалистическа агресия позицията на нашата партия и правителството по отношение отбраната на България и нейното участие в общия фронт е, че Българската армия ще действа на Балканите и по-специално на своя участък като съставна част от великата Съветска армия и под нейното общо командване."[103]

Вторият етап е ознаменуван с проведеното по инициатива на Сталин тайно съвещание на високо равнище на 9 – 12 януари 1951 г. в Москва. Всички присъстващи политически и военни източноевропейски ръководители подкрепят идеята за създаване на „Координационен комитет за съгласуване на мероприятията по изграждане на Въоръжените сили в страните с народна демокрация". Още във встъпителното си слово й. В. Сталин отправя сериозни критики за слабата координация и за остарялото въоръжение на източноевропейските армии, чието равнище не отговаря на „изискванията за водене на съвременна война". Поставена е общата задача за период от две-три години въоръжените сили на „народнодемократичните страни" да се превърнат в „модерни армии". Работна група под ръководството на военния министър на СССР маршал А. М. Василевски предлага конкретни цифри за увеличаване мирновременния и военновременния състав на източноевропейските армии,

[103] *ЦДА*, Ф. 146-Б, оп. 2, а.е. 1703, л. 10.

приет е и план за тяхното превъоръжаване през 1951 – 1954 г. В последвалата дискусия е обърнато специално внимание на Балканите и са коригирани някои от първоначалните предложения за Унгария, Румъния и България. Предложеният военновременен състав на Българската армия е увеличен от 350 000 на 400 000 д., а в заключителното си слово Сталин настоял военната помощ за България (предвид геостратегическото ѝ положение) да бъде увеличена с предоставяне на въоръжение за още една авиодивизия. За председател на Координационния комитет е утвърден маршал Николай Булганин. Със специално решение на Политбюро на ЦК на БКП за постоянни български представители в Координационния съвет са предложени министър-председателят Вълко Червенков и министърът на отбраната ген. Петър Панчевски[104].

Архивната документация показва, че в следващите години усилено се изграждат по съветски модел редица механизирани, танкови, военновъздушни дивизии, военноморски дивизиони и брегови батареи, приемат се нови бойни устави, в съветски военни академии се подготвят голям брой офицери от различните родове войски. Особено показателен е случаят с Полша, където на ръководни длъжности (министър и заместник-министри на националната отбрана, заместник-началници на ГЩ, началници на отдели в МНО, началник на военното контраразузнаване и т. н.) до средата на 1953 г. са били общо 87 генерали и 630 офицери от съветската армия[105]. Само за две години е извършена радикална чистка (над 80 %) сред висшия и старши офицерски състав в унгарската армия[106]. Сходна е ситуацията и в останалите „народнодемократични страни".

От 1951 г. започва регулярното провеждане на по-големи войскови учения, осъществявани с ръководно „консултантско" участие на съветските военни съветници и в присъствието на военни делегации от останалите източноевропейски страни. В тези години държавите от Източна Европа възприемат съветските военнодоктринални възгледи и изграждат своите Въоръжени сили в съответствие с действащите принципи на организация, обучение и командване в Съветската армия.

И в наши дни продължава по инерция да се повтаря старото пропагандно твърдение, че Организацията на Варшавския договор е била създадена

---

[104]*ЦДА*, София, Ф. 1-Б, Оп. 64, а. е. 124; Cristescu, C. „Ianuarie 1951: Stalin decide Inarmarea Romaniei", *Magazin Istorie*, Bucharest, No. 10, 1995, pp. 15-23. В последните години бяха намерени персонални бележки за съвещанието на различни източноевропейски ръководители (Матияш Ракоши, Алексей Чепичка, Едвард Охаб), но най-подробни са записките на румънския министър на отбраната Емил Боднараш.

[105]Nalepa, Edward. *Oficerowie Radzieccy w Wojsku Polskim w latach 1943-1968,* t. II, s. 266.

[106]*ВИБ* III/1277, л. 35, 40.

като непосредствен отговор на създаването на Северноатлантическия съюз. Години наред при излагането на тази теза дори не се поставяше въпросът защо ОВД се създава шест години след основаването на НАТО. И това става тъкмо през 1955 г. – годината на започнало „разведряване" на международната обстановка с осъществяване на първата след Втората световна война среща на ръководителите на СССР, САЩ, Великобритания и Франция в Женева, както и с публично обявеното от Н. С. Хрушчов решение за драстично съкращаване на съветските въоръжени сили.

Първоначалните очертания на бъдещата източноевропейска военнополитическа организация се определят с най-общи щрихи на Московското съвещание на правителствените ръководители на страните от „Съветския блок" (29 ноември – 2 декември 1954 г.). И ако в първите изказвания централният акцент е поставен върху „опасността" от Парижките споразумения за превъоръжаване на Западна Германия, към края на съвещанието пропагандните елементи отстъпват пред формулирането на същностно нов момент: „Да се вземат нови допълнителни мерки, както в организацията на Въоръжените сили и създаване на единно командване за укрепване на тяхната отбранителна мощ, така и други необходими съвместни мерки за запазването на мира и безопасността на нашите народи". След завръщането си от Москва ръководителят на българската делегация Антон Югов изрично подчертава в свой доклад пред пленум на ЦК на БКП: „Правителството и партията трябва да направят всички необходими изводи за нашата страна, да вземат редица практически мерки за укрепване на нашите Въоръжени сили, за повишаване на тяхната боева подготовка и боеспособност на тяхното командване."[107]

Ратифицирането през пролетта на 1955 г. на Парижките споразумения за включването на ФРГ в НАТО и подновените по инициатива на СССР преговори за подписване на мирен договор с Австрия поставят своевременно на дневен ред въпросът за обявяването на новата източноевропейска военнополитическа организация.

От наличната документация косвено може да се съди, че до началото на март 1955 г. източноевропейските партньори на СССР не са имали точна информация за същността на предлагания съюз и дори за ориентировъчната дата на неговото учредяване. В заповед на българския министър на отбраната ген. Петър Панчевски от 8 март 1955 г. се обявява, че от 9 до 13 май под негово ръководство ще се проведе учение на войските на ВВС и ПВО[108], т. е. все още

[107]ЦДА, Ф. 1-Б, оп. 5, а. е. 159, л. 4-8.
[108]ДВИА, Ф. 1, Оп. 3, а. е. 17, л. 8.

не се е знаело, че точно в тези дни ще бъде свикано международно съвещание. На 19 март обаче министър Панчевски спешно заминава за Москва. Три дни по-късно Министерството на външните работи на СССР съобщава официално за проведени консултации с участието на делегации от Албания, България, ГДР, Полша, Румъния, Съветския съюз, Унгария и Чехословакия във връзка с решенията на Московското съвещание. Подготвеният в съветското външно министерство първоначален вариант на проектодоговора е имал предимно политически характер. Едва в заседание на съветското партийно ръководство на 1 април 1955 г. военният министър маршал г. К. Жуков е натоварен да подготви проект за обща военна структура на бъдещия съюз, поради което първоначалната дата за откриване на конференцията се отлага от 25 април за началото на май. Източноевропейските ръководители са уведомени на 2 май 1955 г., че подготвяното учредително съвещание на организацията ще се проведе от 11 до 14 май във Варшава[109].

Преди самото откриване на съвещанието в последни предварителни консултации на министрите на външните работи и министрите на отбраната се уточнява окончателното съдържание на проектодокументите. Ген. Панчевски заминава за полската столица още на 6 май, придружаван от началника на Оперативно управление на ГЩ полк. Атанас Семерджиев, и остава там три дни след приключване на съвещанието.[110] В своите спомени А. Семерджиев посочва: „Бях силно притеснен от пълното неведение по конкретните ми задължения през следващите дни... А дадените ми в София указания бяха твърде скромни."[111]

Всички делегации се водят от министър-председатели, в тях задължително са включени също министрите на външните работи и на отбраната. В качеството на наблюдател присъства и заместник-председателят на Министерския съвет и министър на отбраната на КНР ген. Пън Дехуай. За съгласуване на протоколите от заседанията на Варшавското съвещание е създадена специална работна група, а окончателният вариант на проектодоговора и официалните комюникета се изготвят в Обединения секретариат, в който влизат представители на министерствата на външните работи на страните участнички. Генерален секретар на съвещанието е представителят на страната домакин в Обединения секретариат.[112] Съвещанието се

[109]Mastny Vojtech. „We Are in a Bind. Polish and Czechoslovak Attemts at reforming the Warsaw Pact, 1956-1969", *CWIHP Bulletin,* (Washington 1998), Issue 11, p. 230.
[110]ДВИА, Ф. 1, Оп. 3, а.е. 17, л. 154.
[111]Семерджиев, Атанас, *Преживяното не подлежи на обжалване* , с. 171.
[112]ДА МВнР, Оп. 7-П, а.е. 602 – Протоколи от заседанията на Обединения секретариат, изпратени от българския посланик във Варшава на 27 май 1955 г.

провежда в днешния Президентски дворец, по онова време седалище на полското правителство.

Ръководителят на българската делегация и министър председател на НРБ Вълко Червенков се изказва на третото пленарно заседание на 12 май. Специален акцент в неговото изказване е поставен върху положението на Балканите, по-специално за военните бази на Северноатлантическия пакт в Турция и Гърция. Представени са данни за наскоро проведени учения на гръцки и турски войски и силите на Шести американски флот в Източна и Западна Тракия. Тези данни служат като основна аргументация за желанието на българското правителство да подпише предлагания колективен договор за взаимна помощ.[113]

Внесеният проект за договор е приет единодушно от ръководителите на отделните делегации в четвъртото заседание на 13 май 1955 г., председателствано от съветския премиер Н. А. Булганин и продължило само 25 мин. Съгласно клаузите на Договора главен ръководен орган на ОВД е Политическият консултативен комитет /ПКК/. Документът регламентира основите на новата военнополитическа организация – консултации по всички важни международни въпроси, които засягат общите интереси на страните участнички, и незабавна помощ с всички средства, включително и прилагане на въоръжена сила, срещу външна агресия. В чл. 11 на Варшавския договор декларативно се обявява:

> „В случай че в Европа бъде създадена система за колективна безопасност и за тази цел бъде сключен общоевропейски договор за колективна безопасност... настоящият договор ще загуби своята сила от деня на влизането в действие на общоевропейския договор.“[114]

На отделно закрито заседание ген. А. И. Антонов докладва по въпроса за създаване на Обединени въоръжени сили /ОВС/ на Организацията на Варшавския договор. Прието е специално решение за създаване на Обединено командване на въоръжените сили. За пръв главнокомандващ на ОВС е назначен маршалът на Съветския съюз И. г. Конев. Негови заместници са министрите на отбраната (или „други военни ръководители“) на държавите участнички в пакта. При главнокомандващия ОВС е създаден Щаб на Обединените въоръжени сили /ЩОВС/ със седалище в Москва. За пръв началник на Щаба е назначен армейски генерал А. И. Антонов. В ЩОВС са делегирани представители на СВ, ВВС и ВМФ. На учредител-

[113] *Народна армия*, № 2076,14 май 1955

[114] *Организация на Варшавския договор. Документи и материали*, с. 9-13.

ното Варшавско съвещание не са конкретизирани други организационни структури, но съгласно чл. 6 от колективния Договор се предвижда към Политическия консултативен комитет да бъдат изградени допълнително „спомагателни органи".

В съответствие с обичайната практика за вземане на политически решения в страните от Източна Европа процедурата по ратификацията на Варшавския договор приключва за по-малко от месец след неговото официално подписване. Както отбелязва в обобщителен доклад от 10 юни 1955 г. българският посланик в Полша Георги Петров: „Правителствата на участващите страни с изключителна бързина свикаха парламентите за ратифициране на сключения договор... Съгласно договора ратификационните книжа са вече предадени от всички страни на съхранение от правителството на ПНР."[115] Западната реакция на идеята за създаване на Варшавския пакт е резюмирана в изявлението на държавния секретар на САЩ Джон Фостър Дълес от 11 май на сесия на Съвета на НАТО в Париж: „Формална форма на нещо, което вече се е случило"[116].

Към началото на 1955 г. броят на съветските военни съветници в България възлиза на 65 души, а след влизането в сила на Варшавския договор той е съкратен почти наполовина (до 31-37 души). Институтът на съветските военни съветници към източноевропейските армии съществува до май 1958 г., когато е решено да бъде заменен със значително по-малък състав на апарата на представителството на Главнокомандващия ОВС. Текущата дейност на Обединеното командване е осъществявана от апарата на Десето главно управление на ГЩ на Съветската армия.

В съответствие с решението на Варшавското съвещание за създаване на Обединено командване е предвидено разполагането на ОВС на териториите на държавите участнички да става на основата на отделни споразумения. През юли – август 1955 г. са подписани двустранни споразумения за оставането на съветските войски на територите на Румъния и Унгария, след като подписването на мирния договор с Австрия е лишило от основание тяхното пребиваване в тези държави. Това всъщност е един от първите практически резултати от подписването на Варшавския договор.

---

[115] *ДА МВнР*, Оп. 7-П, а.е. 602, л. 119-120.
[116] *FRUS, 1955-1957*, Vol. IV, p. 8.

ОРГАНИЗАЦИОННО ИЗГРАЖДАНЕ НА ВАРШАВСКИЯ ПАКТ

Четири месеца след учредителната конференция, на 7 септември 1955 г. Н. С. Хрушчов изпраща до своите източноевропейски колеги проект на „Положение /статут/ за Обединеното командване на ОВС". В него се очертават най-общо функциите и правата на Главнокомандващия ОВС и неговите заместници, Щаба на ОВС и взаимоотношенията между Щаба и Генералните щабове на държавите участнички в пакта. Въпреки че някои от съюзниците бързат да отговорят утвърдително на предложения проект още същия месец[117], въпросът за окончателното приемане на документа е оставен за предстоящото първо редовно заседание на висшия политически орган на Варшавския договор.

Съвещанието на ПКК на ОВД се провежда на 27 – 28 януари 1956 г. в Прага. Подобно на учредителното Варшавско съвещание на заседанията на ПКК в Прага се разглеждат вече предварително уточнените документи, а изказванията на ръководителите на отделните делегации имат предимно информативен характер. По първа точка от дневния ред главнокомандващият ОВС маршал Конев докладва проекта на „Статут за Обединеното командване". Избраният на учредителното съвещание за началник-щаб на ОВС армейски генерал А. И. Антонов фигурира в документите на Пражкото съвещание и като генерален секретар на ПКК[118]. В това си качество той докладва по някои „организационни въпроси" относно структурата и дейността на Политическия консултативен комитет. На първо място, това се отнася за учредяването на два помощни органи при ПКК: Постоянна комисия за изработване на препоръки по външнополитически въпроси и Обединен секретариат. Главна задача на Постоянната комисия е да изготвя основните политически препоръки, които могат във вид на обръщения, декларации и други официални документи да представят позицията на ОВД по най-важните проблеми на международното развитие. В предложения проект „Организация и служби на Обединения секретариат" (ПКК/АДМ/I/1) като основна функция на този орган се определя подготовката на протоколите от заседанията на ПКК и

[117] Утвърдителният отговор на Т. Живков е изпратен на 29 септември 1955 – *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 64, а. е. 218.

[118] В продължение на близо 30 години на тази длъжност е неизменно представител на СССР, а ротационният принцип на национално представителство е приложен едва през 1983 г. Най-продължително време (1960-1983) Генерален секретар на ПКК е съветският заместник-министър на външните работи Н. П. Фирюбин.

провеждане на останалите необходими организационни мерки.[119] Обединеният секретариат се състои от Генерален секретар, заместник-генерален секретар и членове – представители на всички страни участнички. Друг от организационните въпроси на Пражкото съвещание е определяне срока на свикване заседанията на ПКК – „не по-рядко от два пъти в годината" – като тяхното материално осигуряване се поема от страната домакин. За официални езици се считат всички национални езици на страните участнички, а за работни езици – немски, полски, руски и чешки.

Ръководителят на българската делегация и заместник-председател на Министерския съвет Райко Дамянов се изказва втори в заседанието на 27 януари 1956 г. По-специално българският представител заявява:

> „Българското правителство на дело показа своята готовност да работи за по-нататъшно разведряване на международната обстановка, като намали своите Въоръжени сили с 18 000 души и съкрати срока за военна служба. Няма съмнение, че в общата обстановка на Балканите тези мерки на българското правителство са ново доказателство за искрения стремеж на България да създаде в тази част на света атмосфера за взаимно доверие."

Представителите на Румъния и Чехословакия също съобщават за съкращаване на личния състав на своите армии съответно с 40 000 и 34 000 души, а унгарският премиер обявява, че през 1956 г. неговото правителство е готово да съкрати значително военните разходи в държавния бюджет. Най-остро и в дисонанс с останалите прозвучава изказването на китайският представител маршал Не Жунчжен за борбата и ударите срещу „американския империализъм". След информация на делегацията на ГДР, че на 18 януари в Националната камара е бил утвърден законопроект за създаване на Национална армия и Министерство на националната отбрана на ГДР, ПКК приема решение за включване на части от тази армия в ОВС на ОВД. (По предложение на китайския представител това решение допълнително е включено в отделен пасаж към заключителното комюнике на Пражкото съвещание[120]. Това показва, че въпреки статута на „наблюдател" той е участвал равностойно с предложения по дневния ред и характера на обсъжданите документи).

---

[119]Някои автори определят Обединения секретариат не като помощен, а като главен орган на ОВС, тъй като според тях „ не начинът на създаването, а характерът на функциите определя квалификацията и систематичното място на даден орган в една институционна система" (*Организацията на Варшавския договор*. 1955-1975. С., 1975, с. 173). В документацията на Пражкото съвещание обаче Обединеният секретариат еднозначно е определен като помощен орган на ПКК.

[120]*ДА МВнР*, Оп. 32-П, а.е. 1 – Протоколи от съвещанието на ПКК, Прага, 27-28 януари 1956 г.

В съответствие с решенията на ПКК през март 1956 г. в Москва се провежда многостранно съвещание за координиране на „военното производство и военните доставки между СССР и страните с народна демокрация". В допълнителни консултации с маршал Конев се дискутират и проблеми за бойната и оперативна подготовка на армиите, като са набелязани мерки за доставка на нови съветски самолети, изграждане на допълнителни летища и противоядрени съоръжения в страните от Източна Европа[121]. На 30 юли в Москва е подписано дългосрочно споразумение за производство и взаимна доставка на въоръжение за периода 1957 – 1965 г. В рамките на общото споразумение са сключени и двустранни спогодби между отделни източноевропейски държави (например българо-полска спогодба за доставка на въоръжение за периода 1957-1960 г.).[122] Въоръжението се заплаща съгласно предложената още през 1951 г. от Сталин формула за отпускане на дългосрочни десетгодишни кредити, които съставляват две-трети от стойността на доставяното ново въоръжение за източноевропейските армии. Относителният дял на всяка отделна съюзна държава при получаване на модерно съветско оръжие може да се види от следната таблица, която показва обемът на договорените дългосрочни кредити в милиони рубли[123]:

Държава	България	*ГДР*	*Полша*	*Румъния*	*Унгария*
1951-1956	260	-	2 600	500	?
1954-1956[124]	85	-	70	100	95
1963-1965	59	149	154	112	88

Въпреки изричното изискване ПКК да се събира не по-рядко от веднъж годишно, следващото заседание се провежда две години по-късно. През този период многостранните консултации на политическо равнище се осъществяват при срещи на първите партийни ръководители, военно-икономическото сътрудничество – в Комисията по отбранителна промишленост на СИВ, външнополитическите консултации – в работни срещи с ранг на заместник-министри на външните работи. Що се отнася до военното сътрудничество, неговите най-характерни форми са двустранни срещи, разговори по време на съвместни учения или учения на съветската армия, командировки на представители на отделните източноеврпейски армии за консултации в Москва.

[121] *ЦДА*, Ф. 1- Б, Оп. 64, а. е. 226.
[122] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 3, а. е. 44, л. 52; Ф. 22, Оп. 1, а. е. 359, л. 143-146.
[123] Быстрова, Ирина. „Военно-промышленный комплекс СССР на международной арене", *Отечественная история*, Москва, 2006, № 2, с. 56-73.
[124] Допълнителен кредит, отпуснат от СССР за закупуване на произведено в Чехословакия оръжие за нуждите на страните от Източна Европа.

Протоколите от заседанията на постоянните органи на Съюза и обсъжданите в тесен кръг информации за техния характер съдържат многобройни данни за наличие на разнородни, нерядко и противоположни становища и оценки по важни въпроси. И ако за широката публика са известни по-скоро конфронтационните сблъсъци в Унгария – 1956 г. и Чехословакия – 1968 г., то конфиденциалните информации показват различни гледища и на други правителствени ръководители на държави участнички в организацията: полското ръководство (1956-1959), албанското ръководство (след 1960 г.), румънското ръководство (след 1963 г). В отделни моменти се случва противопоставяне на две групи страни вътре в коалицията. Така например, в средата на 60-те години ГДР и Полша се противопоставят на стремежите на държавите от „южния фланг" (Унгария, Румъния и България) да установят по-интензивни контакти със Западна Германия, използвайки промяната и в съветската позиция след урегулирането на Берлинската криза[125].

Поради своето важно местоположение в центъра на Европа и неизяснения си международноправен статут ГДР често има активна и в много случаи потвърда позиция. Българското ръководство остава най-верен и лоялен съюзник на СССР от всички източноевропейски държави. В определени моменти дори оттегля свои предложения в интерес на постигането на обща позиция. През целия период на съществуване на Варшавския договор Централна и Западна Европа представляват „предният ешелон" на глобалната конфронтация между двата блока. Балканският ТВД очевидно заема второстепенно флангово положение в съветските военни планове. Също и поради това албанското отделяне и румънското „дисидентство" по-късно не предизвикват сериозни опити за силово противодействие от страна на Кремъл, за разлика от въоръжената намеса в Унгария и Чехословакия.

Въпреки че следващото съвещание на ПКК е проведено едва през май 1958 г., през 1957 г. на най-висше държавно и партийно равнище се провеждат няколко двустранни и многостранни срещи, на които се обсъждат и проблеми за „укрепване отбранителната мощ на социалистическия лагер".[126] В резултат на качествените изменения във въоръженията и новите експертни оценки за промяна в съотношението на силите между двата военнополитически блока, в периода 1957 – 1961 г. се формулират основните елементи на новата външнополитическа и военна доктрина на СССР, възприета и от останалите страни членки на ОВД. Сред първостепенните мотиви за новата линия са три комплексни

[125]Selvage, Douglas, „The Warsaw Pact is Dissolving: Poland, the GDR and Bonn's Ostpolitik, 1966-1967" – *NATO, the Warsaw Pact and the Rise of Détente, 1965-1972*, (Florence: CIMA, 2002).
[126]*ЦДА*, ф. 1-Б, оп. 5, а. е. 270, л. 240.

извода: 1. Последователно потвърдено е, че „войната не е фаталистично неизбежна“ поради силата на социалистическия лагер и на националноосвободителните движения, довели до рухване колониалната система на империализма. 2. Според мнението на Н. С. Хрушчов и другите съветски ръководители във военно отношение СССР вече „изпреварва“ Съединените щати. 3. Качественото изменение характера на въоръженията предопределя според съветските експерти категоричното становище, че бъдещата война задължително ще придобие характер на „ракетно-ядрена война“, независимо че в нейния начален етап е възможно воюване и с обикновени конвенционални средства. Оттук категорично се отхвърлят западните теории за „ограничените“ или „локални“ войни. За военно-технологичната еуфория на Изток и психологическия стрес на Запад изключително допринася изстрелването на първия съветски космически сателит *СПУТНИК* през октомври 1957 г. Общият дух на посочените настроения е отчетливо изразен в реч на Тодор Живков пред съвещание с ръководители на български дипломатически мисии в чужбина на 29 юни 1957 г.:

> „Ако империалистите до този момент не предприемат въоръжени действия срещу нашия социалстически лагер, то една от причините е обстоятелството, че Съветският съюз изпревари империалистите по модерните оръжия... Както е известно, Съветският съюз пръв извърши експлозия на водородна бомба... Съветският съюз изпревари империалистите и по отношение на изтребителната авиация... Американските империалисти изостанаха и в ракетната техника.“[127]

По време на съвещанието на партийните и правителствени ръководители от Източна Европа (без Полша), проведено в Москва от 1 до 4 януари 1957 г., се обменят мнения и по военни въпроси. Очевидно в резултат на проведените консултации, на 3 януари главнокомандващият ОВС маршал Конев с телеграма до ген. Панчевски предлага българска военна делегация да замине за Москва с цел подписване на споразумение за „снабдяване на БНА с необходимото въоръжение и бойна техника“. След тази покана в края на януари за съветската столица заминава делегация, водена от българския министър на отбраната.[128] В съответствие с достигнатите през януари-февруари 1957 г. договорености, се осигурява значително количество съвременно въоръжение и бойна техника за БНА.

Особено значение по време на водените в края на януари преговори в Москва се отдава на модернизирането и организацията на войските на ПВО

[127] *ЦДА*, ф. 1-Б, Оп. 5, а. е. 270, л. 235 – 236.
[128] *ДВИА*, ф. 1, Оп. 3, а. е. 42, л. 89.

и ВВС. От името на Обединеното командване на ОВС през май 1957 г. в София е изпратен проектодокумент за „Основни принципи на организацията на единна система ПВО на страните участнички във Варшавския договор". В документа залягат основните ръководни принципи за координация, субординация и контрол в рамките на военните структури на ОВД:

> „1. Включването на силите и средствата на ПВО на всяка от страните от ОВД в единната система на ПВО не нарушава принципите на тяхната подчиненост на националното командване... 3. Координацията на въпросите на ПВО в системата на командването на ОВС се осъществява от Главнокомандващия войските на ПВО на Съветския съюз. 4. Необходимите мероприятия на единната система на ПВО се провеждат от Главнокомандващия войските на ПВО на Съветския съюз непосредствено чрез командващите ПВО на страните. Въпросите от принципен характер, отнасящи се до взаимодействието на силите и средствата на ПВО на тези страни, се решават със знанието на Главнокомандващия ОВС и със съгласието на министрите на отбраната..."[129]

През 1957 – 1958 г. се усъвършенстват и принципите за осъществяване на съвместно обучение и информация в рамките на армиите на страните членки на ОВД. Чрез маршал Иван Конев в София и другите източноевропейски столици са изпращани регулярни информации, подготвяни в ЩОВС, за „подривната дейност на капиталистическите държави срещу страните с народна демокрация". На българска и румънска територия се организират съвместни командно-щабни и войскови учения, в които участвуват части и от състава на съветските войски в Румъния. Тези първи съвместни маневри все още имат ограничен характер (с по-малко от 100 000 участници и с включване само на някои родове войски) и се отличават по мащаб и цели от последвалите крупни многостранни учения през 60-те години.

На 24 май 1958 г. в Москва се провежда второто редовно съвещание на ПКК на ОВД. Предният ден е приключило съвещанието по линия на СИВ, на което стават оживени разисквания по т. 2 от дневния ред „За съгласуване на плановете за производство и взаимни доставки на въоръжение и военна техника". Взетите решения по този въпрос предопределят по-нататъшното специализиране и развитие на отбранителната промишленост на отделните страни членки на пакта. В своето изказване по тази точка българският премиер А. Югов предупреждава, че „при определяне обема на военните доставки

[129] *ДВИА*, ф. 1, Оп. 3, а. е. 42, л. 224-226.

трябва да се държи сметка за икономическите възможности и ресурси на всички страни". По въпроса за специализацията в областта на специалното производство почти всички участници приемат съветското предложение обикновена военна техника да се произвежда във всички източноевропейски държави, а „съвременна по-сложна техника, реактивна авиация, ракетна техника и др. да се произвежда само в Съветския съюз". Полските представители се опитват да отстояват позицията, че биха могли да произвеждат някои образци ракетна техника и бойни реактивни самолети, но останали в изолация, са принудени да отстъпят и приемат съветското предложение.[130] В резултат на тази дискусия на съвещание за координиране на общите мобилизационни планове на държавите от Варшавския пакт през ноември 1958 г. се приемат допълнителни съгласувани решения. По предложение на Никита Хрушчов от 27 февруари 1959 г. на съвместното съвещание през май 1959 г. окончателно се конструира Комисията по отбранителната промишленост на държавите членки на ОВД, която функционира в рамките на СИВ[131].

В съвещанието на ПКК на 24 май 1958 г., председателствано от ръководителя на българската делегация А. Югов, са поставени важни въпроси във военната област. По първа точка от дневния ред относно разисквания по международното положение кратки изявления правят ръководителите на отделните делегации[132]. Главнокомандващият ОВС маршал Конев докладва по втора точка „За ново съкращение на Въоръжените сили на страните участнички във Варшавския договор и изтегляне на съветските войски от РНР". В доклада се предлага съкращение на Въоръжените сили с още 419 000 души (от които 300 000 души за Съветския съюз), като се припомня, че за периода 1955 – 1957 г. всички участници в ОВД неоднократно и едностранно са намалявали своите армии с общо 2 477 000 души (от които 2 140 000 само СССР). Маршал Иван Конев аргументира предложението с думите: „Социалистическият лагер притежава сега такава армия, с която може да сразри врага във всяка точка на земното кълбо". Същевременно той изтъква засилената необходимост от „по-голяма грижа за овладяване на новата военна техника и поддържане Въоръжените сили в състояние на пълна бойна готовност". Участниците в съвещанието единодушно приемат предложението за извеждане на съветските войски от територията на Румъния и изтегляне на една съветска дивизия от територията на Унгария.

Наличните данни сочат, че обявеното извеждане на една дивизия от

[130] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 5, а. е. 339, л. 86-96.
[131] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 64, а. е. 257, 258.
[132] *ДА МВнР*, Оп. 14, а.е. 713.

Унгария всъщност повтаря частично съветско официално заявление от януари 1958 г. за осъществено съкращение на съветски войски от ГДР (41 000 души) и Унгария (17 000 души). Въпросът за изтегляне на съветските войски (в състав от 5 дивизии) от румънска територия е обсъден вероятно също не по-рано от началото на януари 1958 г.[133], но се осъществява в периода между май и юли с.г. Главни причини за направеното предложение са: публичните инициативи на СССР за съкращаване на чуждите войски в Европа, целящи предизвикване съкращаване на американските войски в Западна Германия; качествените изменения във въоръженията и бойната техника, довели до изключително повишаване самочувствието на съветското ръководство и последвала промяна в неговата военна доктрина; насочване на вниманието на Кремъл от Балканите към Централна Европа.[134]

За пръв път на Московското съвещание на ПКК през май 1958 г. действа обособен орган на министрите на външните работи, председателстван от съветския външен министър Андрей Громико. Комисията на министрите на външните работи представя на пленарното заседание проекта за обща Декларация и проекта за Пакт за ненападение между държавите участнички в ОВД и НАТО. В заключителното комюнике се посочва стандартно, че по обсъдените проблеми и документи е било постигнато „пълно единодушие", но в информацията, изнесена от А. Югов пред пленум на ЦК на БКП след завръщане на българската делегация, се отбелязва наличието на някои спорове „главно с полските другари".[135]

Сформирането на Комисия на външните министри по време на съвещанието на ПКК от май 1958 г. поставя началото, макар и в твърде зачатъчен вид, на специализирани комитети извън подготовката на конкретните съвещания на ПКК. До окончателното институционализиране на този вид органи минава едно десетилетие, но в периода между 1959 – 1969 г. периодично действат т. нар. Съвещания на министрите на външните работи и на министрите на отбраната.

Следващото заседание на ПКК от 4 февруари 1960 г. е предизвикано най-вече от изострянето на „Германския въпрос". За пръв път в петгодишната история на съюза в съвещание на неговия най-висш орган участват като наблюдатели представители освен на КНР, също и на КНДР, МНР и ДРВ. (В

[133]В изпратения през декември 1957 г. в Обединеното командване на ОВС план за мероприятията на МНО и ГЩ на БНА за 1958 г. за м. май 1958 г. е фиксирано провеждане на съвещание съвместно с командването на съветските войски в Румъния – *ДВИА*, Ф. 22, Оп. 1, а. е. 362, л. 5.
[134]По-подробно вж. Verona, Sergiu, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania. 1944-1958.*
[135]*ЦДА*, ф. 1-Б, Оп. 5, а. е. 339, л. 100-101.

официалните съобщения името на ДРВ е пропуснато, за да не се предявяват обвинения към правителството на Хо Ши Мин, че е „нарушило Женевските споразумения").

Съветският лидер Никита Хрушчов се спира в своята реч и на въпроса за модернизирането на Въоръжените сили на СССР с най-нови оръжия, като обръща специално внимание на ролята на ракетната техника в съвременната война. В речта на Хрушчов се споменава, че военното превъзходство на СССР позволява да се мисли в скоро време за изтегляне на съветските войски от Полша и Унгария. Този въпрос обаче не получава по-нататъшно развитие в следващите години.

По втора точка от дневния ред докладва главнокомандващият ОВС маршал И. г. Конев. Той информира за решенията на декемврийската сесия на Съвета на НАТО от 1959 г. и отбелязва специално за „изоставане на западните държави в ракетно-ядреното въоръжаване". В същото време маршал Конев посочва продължаващото изграждане на ракетни бази на НАТО, три от които се създават на територията на Италия и Турция. Според него през 1959 г. ОВС на ОВД са осъществили „качествено подобряване на войските на ВД, тяхното снабдяване с нова бойна техника и най-модерно оръжие" [136]. Като основни задачи, които стоят пред съюзните армии маршал Конев определя: „поддържане на постоянна бойна готовност, задълбочено изучаване провеждането на съвременни операции, особено за първоначалния период на войната, овладяване на новите оръжия, изучаване бойните свойства на оръжията за масово поразяване." Направен е изводът, че „Обединените въоръжени сили на Варшавския договор могат да дадат съкрушителен отпор на империалистите".

В общата Декларация на съвещанието на ПКК от 4 февруари 1960 г. наред с „германския проблем" като втори основен акцент се поставя въпросът за разоръжаването. Обявено е решението на съветското правителство за едностранно съкращаване на своите Въоръжени сили с 1 200 000 души, т.е. с 1/3 от личния им състав. Месец след съвещанието на ПКК, при посещение на българска военна делегация в Москва по покана на ГЩ на СА, на българските съюзници от ОВД е обяснено:

> „Ние сме при особено положение – решението за съкращаване на армията... Ние не намаляваме бойната готовност, а извършваме крупна реорганизация и ще изясним, че при съкращаване на армията трябва да се вземат мерки и неимоверно повече да се увеличи майсторството и боеспособността на нашата армия."[137]

[136] *ЦДА*, ф. 1-Б, Оп. 5, а. е. 415, л. 3-16.
[137] *ДВИА*, ф. 1, Оп. 2, а. е. 74, л. 187.

ДОКТРИНАЛНИ СХВАЩАНИЯ В ИЗТОЧНОЕВРОПЕЙСКИЯ БЛОК

По нататъшно изясняване основните положения на новата съветска военна доктрина, която автоматично се превръща във водеща доктрина и за останалите страни членки на ОВД, става по време на годишното съвещание в Обединеното командване на ОВС за отчитане резултатите по бойната подготовка за 1960 г. и набелязване задачите за 1961 г. Съвещанието се провежда на 17 октомври 1960 г. под ръководството на новия главнокомандващ ОВС маршал А. А. Гречко. Българската делегация се ръководи от зам.-министъра на отбраната ген. Д. Джуров. В заключителния доклад на маршал Гречко се обръща специално внимание на въпроса за новото съдържание и новото качество на бъдещата война поради „непълно познаване природата и характерните черти на съвременната война". Категоричното становище на главнокомандващия ОВС е, че „бъдещата война ще бъде ракетно-ядрена война". Според него „ракетно-ядреното оръжие ще се използва не само на фронтовете за решаване на оперативно-тактически задачи, но и на цялата територия на двата лагера". Поради това отново е направен изводът за изключителното повишаване ролята на ПВО и ВВС. Същевременно маршал Гречко посочва: „Разгромът на основните сили ще се постига чрез използване на ракетните войски, но овладяването на територията ще става от сухопътните и въздушно-десантни войски". В тези условия коренно се променя и характерът на началния период на войната, като се предвижда организирането на „активни бойни действия още в първите часове", след което „нанасяне на мощни ракетни удари по важни центрове и обекти" и едва впоследствие пълна мобилизация на Въоръжените сили. Допълнителни разяснения за смисъла на „превантивната война" се дават в краткото изказване на министъра на отбраната на СССР маршал Радион Малиновски:

> „Когато казваме, че ние няма първи да нанесем удар, това не значи, че ще чакаме да ни ударят. Това значи така да се организира работата, че да разкрием мига на нанасянето на атомни удари и незабавно да ги изпреварим. Това значи нашите ракетно-ядрени удари веднага да полетят по своето предназначение."[138]

Този начин на мислене още веднъж показва изключителната сериозност на ситуацията две години по-късно по време на кубинската ракетна криза,

[138] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 2, а. е. 75, л. 155-185.

когато за пръв път човечеството наистина е изправено пред унищожителна термоядрена катастрофа.

От 1960 г. подобен род съвещания с командния състав или висши представители на армиите от страните, участнички във Варшавския договор, се провеждат ежегодно и практически за известен период от време изпълняват ролята на бъдещия Военен съвет. От следващата 1961 г. се свикват и периодични съвещания на министрите на отбраната, които де факто осъществяват функциите на бъдещия специализиран Комитет на министрите на отбраната. Друга форма на взаимни консултации и обмяна на опит са организираните от началото на 60-те години командни сборове на Главнокомандващия ОВС и крупни оперативно-тактически учения, на които обикновено присъстват всички министри на отбраната и началници на ГЩ.

На редовното заседание на ПКК от 28 – 29 март 1961 г. в Москва са обсъдени нови мерки за „по-нататъшно укрепване отбранителната способност" на ОВС. Прието е секретно решение за превъоръжаване на източноевропейските армии със съвременна ракетна техника (съгласно постановление на правителството на СССР № 546-229 от 8 юни 1961 г. ракетите Р-11М се предоставят без ядрени бойни глави)[139]. Със специално решение от 29 март е утвърден статутът на Института на постоянните представители на Главното командване на ОВС в съюзните армии, създаден непосредствено след съвещанието на ПКК от май 1958 г.[140]

От 3 до 5 август 1961 г. в Москва се провежда среща на партийните лидери от страните членки на ОВД.[141] Седмица по-късно е огласена Декларация на правителствата на държавите участнички във Варшавския договор, посветена изцяло на „Берлинската криза". На основата на твърдения за милитаризиране на ФРГ и частична мобилизация в страните от НАТО в документа се мотивира необходимостта от въвеждане на извънредни мерки „по западноберлинската граница" на ГДР. С това се обявява създаването на Берлинската стена – един от символите на Студената война и блоковото противопоставяне. Новоразкритата документация от руски и източногермански архиви показва, че инициативата за августовската среща на ОВД и за взетите на нея решения принадлежи на Валтер Улбрихт, който в продължение на два месеца полага активни усилия да убеди своите източноевропейски колеги

[139]Така например, двустранното съветско-унгарско споразумение предвижда за закупуване на ракетна техника през 1962-1963 г. с цел формиране в унгарската армия на ракетна бригада със специално предназначение СССР да предостави дългосрочен кредит в размер на 3,2 млн рубли.
[140]*SAPMO-BA*, DY 30/3386; J IV 2/2/757.
[141]*ЦДА*, ф. 1-Б, Оп. 6, а. е. 4559, л. 2.

и съветския ръководител Хрушчов в необходимостта от осъществяване на предлаганите мероприятия по отношение на Западен Берлин.[142]

На 8 – 9 септември 1961 г. във Варшава за пръв път се провежда самостоятелно съвещание на министрите на отбраната на страните членки на ОВД. Непосредствено след завръщането на българската делегация от Варшава в доклад до висшето ръководство на страната от 15 септември министърът на отбраната ген. Иван Михайлов предлага редица мероприятия за „повишаване боеспособността на БНА". В заседание от 20 септември Политбюро на ЦК на БКП приема специално решение № 230 „За укрепване отбранителната мощ на страната".[143] Наскоро след първото съвещание на министрите на отбраната, на 30 януари – 1 февруари 1962 г. в Прага се свиква ново съвещание, което допълнително обсъжда „въпросите по укрепване на ОВС". От 1964 г. се провеждат и самостоятелни съвещания на началниците на ГЩ на съюзните армии.

По време на следващата среща на партийните лидери от държавите членки на ОВД в началото на юни 1962 г. е прието решение по принцип подобни срещи на високо равнище да се провеждат най-малко веднъж годишно.[144] Това решение на практика има значение и за периодичността на съвещанията на ПКК на ОВД, тъй като обикновено срещите на партийните ръководители преминават в заседания на Политическия консултативен съвет. Така проведената в Москва на 6 – 7 юни 1962 г. среща последователно разглежда общи въпроси на международното комунистическо движение, след това се обсъждат проблеми на Съвета за икономическа взаимопомощ (сред приетите решения е и за създаване на постоянно действащ Изпълком на СИВ), а в края на втория ден се провежда заседание на ПКК, което приема отделна политическа декларация след доклад на съветския външен министър Андрей Громико[145]. В рамките на тази среща са проведени също двустранни разговори на Никита Хрушчов с ръководителите на отделните делегации.[146] Установената вече практика е спазена и през следващата 1963 г. На 25 юли 1963 г. в Москва съвещанието на първите секретари на комунистическите партии и ръководителите на правителствата на държавите участнички във

---

[142]Вж.: *Холодная война. Новые подходы, новые документы*, с. 268-270, 287-289.
[143]*ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 6, а. е. 4581, л. 1-31.
[144]*ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 5, а. е. 525, л. 207.
[145]*ДА МВнР*, Оп. 18, а.е. 55.
[146]По време на срещата на Хрушчов с Тодор Живков например се обсъждат въпроси за подпомагане българската икономика с нови съветски кредити и доставки на нефт. Същевременно се стига до общо становище за нецелесъобразността от преименуване на НРБ в Социалистическа република (СРБ), тъй като идеолозите на националната революция Левски и Ботев завещали идеята за „свята народна република".

Варшавския договор обсъжда преговорите на СССР с Великобритания и САЩ по подготовката на договор за забрана на ядрените опити в Космоса, в атмосферата и под водата. На следващия ден в съвещание на ПКК партийните и правителствените ръководители изслушват доклад на Главнокомандващия ОВС маршал А. А. Гречко за състоянието и бойната готовност на съюзните армии[147].

На Варшавското съвещание на ПКК, проведено на 19 – 20 януари 1965 г., в духа на традициите от предходните години основното изказване е на новия съветски лидер Леонид Брежнев. Предвид схващанията на САЩ и НАТО за водене на „локални войни" Брежнев обръща внимание и на въпроса за „усъвършенстваване и на оръжията от обикновен тип". Това първо признание за промяната във възгледите на Москва относно възможностите за водене на „локални войни" в термоядрената епоха до голяма степен е предизвикано от развитието на Виетнамската война и еволюира впоследствие под влияние на развитието на близкоизточния конфликт.

Ръководителите на източноевропейските делегации наблягат в своите изказвания на темите, които преди всичко ги вълнуват – В. Улбрихт говори за милитаризирането на Западна Германия, Вл. Гомулка – за по-нататъшно развитие на полската инициатива за създаване на система за европейска колективна сигурност, г. Георгиу-Деж призовава към провеждане на политика за „постепенно ликвидиране на военните блокове", а Т. Живков настоява за увеличаване на икономическото сътрудничество и взаимодействие между социалистическите страни. В информация пред ПКК Главнокомандващият ОВС маршал Гречко прави преглед на съотношението на силите между НАТО и ОВД и поставя въпроса за „внедряване на нова военна техника в армиите от Варшавския договор".

Специалният акцент в доклада на Главнокомандващия ОВС маршал Андрей Гречко е поставен на въпроса за „подобряване структурата на органите за управление при Главното командване на ОВС". В разискванията по този проблем се излагат убедителни аргументи за много по-добрата структура и механизми за управление в Щаба и отделните регионални военни командвания на НАТО, което налага усъвършенстваване и на организационната структура на органите за управление при ПКК и Главното командване на ОВС. В хода на дискусията обаче румънската делегация се обявява против създаването на „постоянно консултативно съвещание на външните министри", както и против създаване на Обединен щаб на Главното командване. Тодор

[147] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 5, а.е. 583; Оп. 6, а.е. 5171.

Живков, от своя страна, предлага не само формиране на Обединен щаб, но и създаване на подобен регионален механизъм, който да координира военните усилия на Балканското стратегическо направление. Поради несъгласието на румънската страна въпросът за структурни промени в ръководните органи на ОВД се отлага до съгласуването му в специална работна комисия.[148]

Проблемът за съществено усъвършенстване на военните органи за коалиционно ръководство на ОВД заема все по-сериозно място в провежданите двустранни срещи през следващите месеци. През февруари 1966 г. в Москва се организира специално заседание с участието на началниците на ГЩ от съюзните армии, на което е изложен пакет от предложения за промени в структурата на военните органи за управление. Новата структура предвижда създаване на Военен консултативен съвет и Технически комитет, както и създаване на Щаб на ОВС като работен орган на Главнокомандващия. Приемането на пакета от предложения е блокирано от категоричното несъгласие на румънската делегация почти по всички въпроси. Основното възражение е срещу общия замисъл на предвижданите структурни изменения – вместо изграждане на ефективни военни органи за коалиционно ръководство, които водят до „накърняване суверенитета на националните командвания", румънската страна се изказва за стесняване функциите и ролята на Главното командване. Категорично е румънското възражение срещу създаването на Военен консултативен съвет към ПКК с участието на министрите на отбраната, като вместо това се предлага изграждане на Военен съвет към Обединеното командване на ниво заместник-министри. Що се отнася до усъвършенстване функциите и структурата на Щаба на ОВС, румънската страна настоява неговата дейност да се ограничи до „обмен на военна информация". Направено е също така предложение длъжностите Главнокомандващ и Началник щаб на ОВС да се заемат от военноначалници от всички страни членки на ОВД, а Институтът на постоянните представители на Главното командване да се ликвидира.

Естествено при толкова сериозни и съществени възражения от румънска страна, не е възможно утвърждаването с консенсус на направените предложения. Част от изложените бележки са взети под внимание и през май 1966 г. на съвещание на министрите на отбраната на страните членки на ОВД се разглежда и приема новото съветско предложение за „Положение на Обединените въоръжени сили и структурата на военните органи на Варшавския договор". В документа се предвижда за в бъдеще длъжностите Глав-

[148] *ДА МВнР*, Оп. 32-П, а.е. 6, 7; *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 34, а. е. 1.

нокомандващ и Началник щаб на ОВС за се заемат и от генерали от всички съюзни армии, но на този етап те да бъдат възлагани на маршали и генерали от Съветската армия поради техния значителен боен и оперативно-тактически опит и големия относителен дял на СССР в колективната отбрана. След почти единодушно приемане на направените нови предложения румънският военен министър също подписва документа, като остава с особено мнение единствено относно функциите, подчинеността и названието на Военния консултативен съвет.[149]

Подобни дискусии възникват и на съвещанието на министрите на външните работи на 6 – 17 юни 1966 г. в Москва. При обсъжданията на проекта „за подобряване дейността на Организацията на Варшавския договор", предложен от делегацията на ГДР, основни възражения отново представя румънската страна. Румънският външен министър Корнелиу Мънеску заявява: „Не е целесъобразно да се регулира дейността на ПКК... Да се поставят консултациите в някакви правила означава да се лиши сътрудничеството между страните от неговата гъвкавост и ефективност..." Съветският външен министър А. Громико контрира:

> „Ние сме поставени в сложно положение... Цяла редица от действия на ПКК не е урегулирана... В интерес на ефективността на ПКК е този орган да взима решения. Ако се провеждат само консултации, Организацията на Варшавския договор не ще работи ефективно. Трябва да постигнем договорност. Как стои този въпрос на Запад – блока на НАТО – всичко, което е направено в организационно отношение, работи прецизно. Техният механизъм действа почти с автоматизъм... Действително западните страни не биха навреждали на себе си и ако това не отговаря на техните интереси, те не биха следвали този метод."

Предвид румънската позиция не се стига до единно становище по тази точка от дневния ред. Българският външен министър Иван Башев дори решава да не внася за разглеждане на заседанието подготвения български проект за „Статут на ПКК"[150].

Въпреки проведената подготвителна работа, съвещанието на ПКК, състояло се от 4 до 6 юли 1966 г. в Букурещ, преминава при определени разногласия по редица въпроси. В навечерието на съвещанието румънският министър на отбраната неочаквано обявява, че оттегля своя подпис от достигнатото през май споразумение за структурни измененеия във военните органи на

[149] *ДА МВнР*, Оп. 20-П, а. е. 804, л. 163-171.
[150] *ДА МВнР*, Оп. 32-П, а. е. 12, 17.

Съюза. В резултат на това ПКК е изправен пред невъзможността да вземе единодушно решение и тази точка от дневния ред изобщо не е внесена за обсъждане на пленарно заседание[151].

Разногласията в средите на ОВД по въпросите за реформиране на военната структура на съюза не остават скрити за експертите в САЩ и НАТО и предизвикват няколко конфиденциални коментарни доклади. Например сред разсекретените документи от архивите на ЦРУ интерес представлява „Националната разузнавателна оценка" с дата 4 август 1966 г. В документа се отбелязва:

> „В последно време източноевропейските членове на Варшавския договор, особено Румъния, проявяват нарастваща тенденция към отстояване на своите национални интереси въпреки съветския диктат. В същото време тези комунистически режими ценят ОВД като съветска гаранция за тяхното оцеляване и осигуряване на териториалната им цялост. Целта им не е разпускане на организацията, а придобиване на реално право на глас при вземане на решения... Паралелно с тази тенденция обаче СССР се стреми да укрепва военно-командната структура на ОВД и да повиши ефективността на източноевропейските Въоръжени сили. Въпреки това, при запазване на сегашните тенденции към автономност, ОВД ще еволюира към обикновен военен съюз..."[152]

Въпросът за структурни промени в органите на ОВД е поставен на дневен ред на поредното съвещание на ПКК, проведено на 6 – 7 март 1968 г. в София. Формалното предложение за провеждането на това съвещание произлиза от Николае Чаушеску, който излиза с румънска инициатива за декларация относно „въпроса за неразпространение на ядреното оръжие", разглеждан в Комитета на 18-те при ООН. След предварителни консултации с Москва българското ръководство приема предложението в качеството си на пореден домакин да насрочи съвещанието на ПКК за началото на март. Българското министерство на външните работи чрез своето посолство в Ханой съгласува с правителството на ДРВ основните акценти в подготвяната Декларация на ПКК относно войната във Виетнам.

Главният дискусионен проблем и на съвещанието в София продължава да бъде въпросът за промените в организационната структура на ОВД. През февруари 1968 г. в Прага се провежда предварителна среща на началниците

[151] *ДА МВнР*, Оп. 32-П, а.е. 20; *ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 34, а.е. 39.
[152] *NSA*, The Soviet Estimate: U. S. Analysis of the Soviet Union, 1947 – 1991, NIE 11-15-66.

на ГЩ от съюзните армии, на която са обсъдени и приети проектодокументи за статут на Военен съвет при Главното командване със съвещателни функции, изграждане на развърнат Щаб на ОВС и Технически комитет с пропорционално участие на генерали и офицери от съюзните армии. Въпросът за премахване на Института на постоянните представители на Главното командване не се повдига поради настояване на повечето делегации, но е постигнато компромисно решение неговото практическо реализиране да става „по взаимна договореност на двустранна основа".

При формулиране на дневния ред на съвещанието в София Чаушеску възразява срещу предложената трета точка „За създаване на Военен съвет, Щаб на ОВС и Технически комитет", като настоява да бъде заменена с по-общата формулировка „Въпроси от военен характер". Още по първа точка възниква оживена дискусия относно румънските предложения към декларацията за „неразпространение на ядреното оръжие". Според А. Дубчек, В. Гомулка, В. Щоф и А. Косигин внасянето на такива предложения би забавило и саботирало окончателното приемане на проектодоговора, а Я. Кадар характеризира румънските предложения като „неосъществими". Главният дебат обаче се провежда по точка трета от дневния ред. В доклада на Главнокомандващия ОВС маршал И. И. Якубовски се посочва, че организационните и структурни промени са наложителни главно поради настъпилите революционни промени във военното дело, постигнатото от НАТО в областта на усъвършенстване на своите военни органи, както и бързото насищане на армиите от ОВД със сложна нова бойна техника и въоръжение. Направен е изводът, че:

> „Съществуващите органи за военно ръководство, както по своето правно положение, така и по своята структура и състав, се оказват не в състояние да решават цялостно въпросите по осигуряването отбранителната способност на страните от социалистическата общност. Особена тревога предизвиква изоставането в изграждане на органи за коалиционно ръководство на ОВС във време на война... Известно е, че липсата на единно ръководство бе една от основните причини за поражението на арабските страни през юни 1967 г."

По предложените документи за статут на Военния съвет, Щаба на ОВС и Техническия комитет е постигнато принципно съгласие, но Н. Чаушеску възразява документите да се приемат преди да е внесено окончателното „Положение за функциите на ОВС". Поради направеното румънско възражение, ПКК взема решение за втори път да отложи приемането на документите за

структурни промени, като възложи на министрите на отбраната в срок от 6 месеца да внесат окончателно съгласувани предложения.[153]

В следващите месеци наистина са проведени активни консултации на двустранна и многостранна основа и на различно равнище за благоприятно разрешаване на дългоотлагания въпрос за структурната реформа в органите на ОВС на ОВД. Така например, по време на разговорите си с чехословашкия лидер Александър Дубчек в Прага на 23 април 1968 г. Тодор Живков покрай другото не пропуска да изтъкне:

> „Назряла е необходимостта да се повиши ролята на Обединеното командване на страните членки на Варшавския договор. Очевидно не може да се примирим с това, че е създадена една стройна организация на Обединените сили на НАТО, а ние по някои въпроси редица години спорим и не можем да вземем решение."[154]

Въпреки усложнената обстановка във връзка със събитията в Чехословакия и навлизането на войски на ОВД на нейна територия, през септември са проведени нови съвещания на равнище заместник-началници на ГЩ и заместник-министри на отбраната, а на съвещание на министрите на отбраната в Москва на 29 – 30 октомври са утвърдени документите „Статут за ОВС и ОК", „Статут за Комитета на министрите на отбраната", „Статут за Военния съвет", „Статут за единната система на ПВО", както и „Принципна схема за организацията на Щаба на ОВС и Техническия комитет". Този път ръководителят на румънската делегация подписва проектодокументите, като е с особено мнение само по една алинея (за „правото на Главното командване на ОВС във военно време да размества войски на територията на съответната страна в съответствие с оперативните планове и съгласувано с правителството на същата").[155]

На 17 март 1969 г. в Будапеща се провежда съвещанието на ПКК, на което най-сетне са утвърдени отлаганите няколко поредни години структурни промени в органите за коалиционно ръководство на ОВС на ОВД. Непосредствено преди началото на съвещанието се провежда половинчасово заседание на партийните и правителствени ръководители от страните членки на пакта, на което окончателно се уточнява дневният ред и процедурните въпроси. Леонид Брежнев съобщава, че предварително е бил съгласуван текстът на обръщение относно подготовката и провеждане на общоевропейско съвещание

---

[153] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 35, а. е. 109, л. 1-2; Оп. 58, а. е. 2, л. 63-101; *ДА МВнР*, Оп. 32-П, а. е. 30.
[154] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 60, а. е. 7, л. 19.
[155] *ДА МВнР*, Оп. 20-П, а. е. 804, л. 163-171.

за сигурност и сътрудничество в Европа, по който няма различия. Поради това основният въпрос в дневния ред на Будапещенското съвещание остава за структурните промени във военните органи на организацията.

По тази тема докладва Главнокомандващият ОВС маршал Иван Якубовски. Той припомня консултациите и работните срещи в периода след Софийското съвещание от март 1968 г. и информира за решенията на съвещанието на министрите на отбраната от края на октомври 1968 г. Съгласно предложения Устав на Комитета на министрите на отбраната, предвижда се той да е военен орган на ОВД, чиито основни функции са „разработване на съгласувани препоръки и предложения по укрепване отбранителната способност", както и „повишаване бойната готовност на Обединените въоръжени сили" на съюза. В новия „Устав на ОВС и Обединеното командване" са залегнали „целите и организационните принципи на Въоръжените сили, структурата на Обединеното командване и органите за управление". Отделно се предлага създаването на Военен съвет като основен орган на ОВС с консултативни функции. В предлагания документ за функциите на Военния съвет изрично е отбелязано, че той разглежда „въпросите за състоянието и развитието на ОВС". Неговите предложения се решават от правителствата „чрез разпореждания на министрите на отбраната или чрез указания на Главнокомандващия ОВС", т.е. при съгласуване на отделните становища се стига до известно компромисно решение предвид предишната румънска позиция. Представени са също нормативни документи за създаване на Единна система на ПВО и на Технически комитет. Към документите за Военен съвет и Технически комитет са приложени схеми за числеността, състава и структурата на тези нови органи на ОВС.

В последвалите след доклада на маршал Якубовски изказвания на ръководителите на отделните делегации няма принципни възражения по отношение на представените документи. Леонид Брежнев, Янош Кадар, Валтер Улбрихт, Владислав Гомулка, Тодор Живков и председателстващият заседанието Александър Дубчек изразяват безусловно съгласие представените документи да бъдат утвърдени от ПКК. В изказването на ръководителя на българската делегация се излагат следните аргументи: „Укрепването на военното командване на Варшавския пакт се налага и от обстоятелството, че нашите вероятни противници – страните от НАТО – въпреки съществуващите различия успяха да изградят цялостна система за военно ръководство... Със създаването на Комитет на министрите на отбраната фактически се узаконява наложилата се досегашна практика... Създаването на Щаб на Главното командване на ОВС ще внесе по-голяма съгласуваност и координа-

ция в дейността на националните армии..." Румънският партиен и държавен лидер Николае Чаушеску този път също изразява съгласие с текстовете на представените уставни документи и внася само една процедурна поправка – вместо „Решение на ПКК" да се счита, че документите са били приети с „Решение на делегациите или на правителствата на държавите участнички във Варшавския договор".[156] Това несъществено процедурно предложение е прието и включено в заключителното комюнике за съвещанието на ПКК.[157]

С това продължилият повече от десетилетие процес на усъвършенстване органите за коалиционно ръководство на Обединените въоръжени сили приключва успешно. На Будапещенското съвещание на ПКК окончателно се утвърждава статутът на един от двата главни помощни органи на ПКК – Комитета на министрите на отбраната (КМО). ЩОВС и Техническият комитет са конструирани и започват своята работа в края на ноември 1969 г. Тяхното седалище е в центъра на Москва – *Ленинградский проспект* № 41.[158] Първото заседание на Военния съвет е на 9-10 декември, а на КМО – на 22-23 декември 1969 г. На 21 януари 1970 г. е утвърдено *Положение за управленията и отделите в ЩОВС*, а през 1976 г. с решение на ПКК са разширени функциите на Техническия комитет. В периода от 1970 до 1990 г. в информационните сборници на ЩОВС са поместени общо 2 255 материали по актуални военни проблеми. [159]

Съобразно възприетите принципни положения, представителството във военните органи на ОВД и сформирането на общия военен бюджет се определят въз основа на принципа за съответния относителен дял на националните армии в общата отбрана на съюза. Същевременно обаче всички ръководни и основни експертни длъжности се заемат от съветски генерали и офицери[160]. Поради това и в състава на коалиционните военни органи има преобладаващо съветско присъствие. Така например, Военният съвет се състои от 11 висши офицери от съюзни армии, от които петима са съветски представители (сред тях са началникът на Техническия комитет и командващият войските на ПВО на ОВД). Според ген. Войчех Ярузелски, от 523 души в състава на военните структури на пакта само 173 са представители на източноевропейските съюзници, а останалите 350 души били военнослужещи от Съветската армия[161].

---

[156] *ДА МВнР*, Оп. 20-П, а.е. 804, Протоколи от Съвещанието на ПКК, Будапеща, 17 март 1969 г.
[157] *Организация на Варшавския договор*. Док. и мат. 1955-1985, с. 114.
[158] След разпускане на Организацията на Варшавския договор и разпадането на СССР, от 1992 г. на този адрес се намира Щаба на ВС на Организацията на независимите държави (ОНД).
[159] Золотарев, Владимир. *Военная безопасность*, с. 165.
[160] Грибков, Анатолий. *Судьба Варшавского договора*, с. 38.
[161] "Oral History Interviews with Polish Generals, September 2002 – *www.php.isn.ethz.ch*

Представителството във военните органи на ОВД се определя главно въз основа на принципа за съответния относителен дял на националните армии в общата отбрана на съюза, както се вижда от следната таблица[162]:

СЪОТНОШЕНИЕ НА ВС НА ДЪРЖАВИТЕ ЧЛЕНКИ НА ОВД – 1969 г.

Държава	СВ	Съединения	ВВС	Самолети	ВМФ	Кораби	ОБЩО ВС	ЩОВС
УНР	95 000	6	7 000	140	-	-	102 000	6,0%
ГДР	85 000	6	25 000	270	16 000	184	136 000	6,0%
НРБ	125 000	12	22 000	250	6 000	31	153 000	7,0%
СРР	150 000	9	15 000	240	8 000	63	173 000	10,0%
ЧССР	175 000	14	50 000	600	-	-	225 000	13,0%
ПНР	185 000	15	70 000	750	19 000	134	274 000	13,5%
СССР	2 000 000	140	305 000	10 000	465 000	2 000	2 770 000	44,5%
ОБЩО	2 815 000	202	494 000	12250	514 000	2412	3 833 000	100%

Нагледна илюстрация за относителното съотношение на отделните източноевропейски страни във военните структури на Варшавския договор представляват данните за дейността на Комитета на министрите на отбраната /КМО/ от неговото създаване през 1969 г. до последното редовно заседание през юни 1990 г. Протоколите от проведените общо 27 редовни и извънредни заседания на КМО за този период вече са достъпни, след като във ФРГ бяха разкрити за ползване източногерманските военни архиви. За целия период от съществуване на КМО в неговите заседания са били разгледани общо 78 доклади и информации, 32 от които представени от Главнокомандващия ОВС или Началника на ЩОВС. Повече от половината от останалите информации са докладвани от висши съветски военни. Сред източноевропейските участници най-активно присъствие имат представителите на Полша и ГДР. От четирите български доклада за периода 1969 – 1989 г. два са аналитични разузнавателни информации (представени от ген. Васил Зикулов), един за „обучението на военни кадри във военни и граждански учебни заведения" (представен от ген. Добри Джуров) и един за „защитата от империалистическата пропаганда" (представен от ген. Кирил Косев)[163].

В следващите години е доизградена окончателно цялостната структура на ОВД с нормативно уреждане на „правомощията, привилегиите и имунитета" на състава на ръководните органи (1974), функционалното утвърждаване

[162]Данните от таблицата за ВС са според изданието на Лондонския международен институт за стратегически изследвания *The Military Balance*, а за процентното представителство в ЩОВС – според посочените публикации на ген. А. И. Грибков и ген. В. А. Золотарьов.
[163]От общо над 8 000 стр. документация на КМО през 2001 г. бяха публикувани около 2 500 стр. протоколи и информации.

на Комитета на министрите на външните работи и Обединения секретариат (1976) и статута на Обединеното командване на ОВС във военновременния период (1980). С последния документ е свързана една любопитна подробност, която не само символизира йерархическата същност на организацията, но и абсурдите на установената в Източна Европа политическа система изобщо. В документа от март 1980 г. за дейността на Обединеното командване във военновременен период не е било уточнено ръководството на Обединеното командване в случай на война. Поради това на 30 април 1980 г. е прието специално допълващо решение, в което персонално е посочено името на генералния секретар на ЦК на КПСС Леонид Брежнев като върховен главнокомандващ, въпреки неговото здравословно състояние и възраст[164]. Това решение не е променено до прекратяване дейността на договора през февруари 1991 г., независимо от обстоятелството, че Л. И. Брежнев умира още през ноември 1982 г. Така повече от осем години Варшавският пакт се ръководи де юре – в съответствие с действащите уставни документи – от един покойник!

КРИМСКИТЕ СРЕЩИ

Личните контакти често играят ключова роля в междудържавните отношения. Неформалните срещи между монарси, президенти и генерални секретари по време на лов или спортно събитие, в крайморски и планински резиденции, на „работна" закуска или среднощен коктейл са уреждали сложни двустранни проблеми и регионални кризи. Това, което не са могли да сторят изнурителните официални преговори с методите на „традиционната" дипломация.

В историята на Варшавския пакт подобен пример са оживените дискусии по време на прословутите „Кримски срещи" на гостите от източноевропейските страни с домакините от Кремъл. За разлика от протоколните заседания на Варшавския пакт, където обикновено се произнасят официални слова и се подписват предварително уточнени документи, разговорите в летните резиденции на съветското ръководство в Ялта и Сочи са далеч по-открити и непринудени.

Добре известно е, че още по времето на Сталин редица важни беседи са били провеждани в неформална обстановка. Така например, през юни 1946 г. в краймосковската си вила в Кунцево „вождът" е обсъждал със своите балкан-

[164]Решението е подписано от всички източноевропейски ръководители с изключение на Николае Чаушеску – Грибков, Анатолий. *Судьба Варшавского договора*, с. 196-197.

ски гости Тито и Димитров въпросите за т. нар. „южнославянска федерация“ и необходимостта да се ускори удара срещу „буржоазната опозиция“. Три години по-късно в частни беседи с Мао Цзедун и Ким Ир Сен по време на неговия 70-годишен юбилей Сталин сондира мненията на азиатските съратници за окончателно разрешаване на „Корейския проблем“. Подобни непринудени срещи е обичал и неговият наследник Никита Хрушчов. Така например, на 23 юли 1961 г. Хрушчов води продължителна беседа в правителствената кримска резиденция в Сочи с Тодор Живков и други чуждестранни гости. Година по-късно, както свидетелстват мемоарите на Хрушчов, от другата страна на черноморското крайбрежие в държавната българска резиденция край Варна съветският лидер стига до мисълта за разполагане на ракетни бази в Куба като противовес срещу дислоцирането на американски ракети „Юпитер“ в Турция. По принцип подобни срещи и беседи не са били формално протоколирани и част от данните за тях са твърде откъслечни.

Ежегодната традиция за организиране на съвместни беседи по време на лятната почивка в Крим е поставена от Леонид Брежнев през 1971 година. Първите три дискусии са многостранни и на тях се обсъждат редица злободневни теми за международното положение и взаимното сътрудничество. На многостранната среща в Крим на 2 август 1971 г. например чехословашкият и полският лидери Густав Хусак и Едвард Герек докладват за мерките по преодоляване на вътрешните кризи в своите страни. Съгласно информация на Тодор Живков, на тази първа среща той бил предложил създаването на „координационен център на седемте братски партии за борба против маоистката идеология“[165].По този въпрос имало очаквани разногласия с румънския ръководител Николае Чаушеску. На следващата многостранна среща в Крим на 31 юли 1972 г. сред основните разисквани въпроси е темата за взаимното сътрудничество и координацията на външната политика на страните от Варшавския пакт[166].

По време на третата среща на 30 – 31 юли 1973 г. се разгаря истински скандал. В характерния си изблик на гняв Николае Чаушеску плаши с напускане на срещата, ако Тодор Живков не си оттегли критичните бележки. Инцидентът е преодолян само след решителна намеса на съветския домакин. Вероятно това е една от причините, наред с влошеното здравословно състояние на Брежнев, през следващите години той да не свиква общи дискусии, а да кани последователно на интимни двустранни беседи в Крим всеки един от източноевропейските лидери поотделно. Впрочем на 18 март 1975 г. в

[165] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 35, а.е. 2499, л. 10, 21.
[166] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 35, а.е. 3390, л. 1-6.

Будапеща има още една кратка неформална обща „другарска“ среща без официален дневен ред. Показателно е, че в нея участват всички лидери на държавите от Варшавския пакт без Румъния. Леонид Брежнев обяснява, че няколко месеца е бил болен, поради което не е могъл да проведе предварително договорените срещи с Кадар, Хонекер, Хусак, Герек и Живков. В края на кратката среща Янош Кадар изразява общото „задоволство“ на присъстващите от подобрението в здравословното състояние на Брежнев и му „пожелава“ да не се преуморява в бъдеще[167]. Този епизод е симптоматичен и отбелязва настъпването на т. нар. период на „застоя“ в съветската вътрешна и външна политика. От този момент нататък до смъртта си през ноември 1982 г. Леонид Брежнев е по-скоро дегенерираща и безволна политическа фигура, удобна за стремежите на „геронтократското“ държавно и партийно ръководство на Съветския съюз да запази колкото е възможно по-дълго дотогавашното „статукво“ на безпределна лична власт и привилегии.

В българските архиви са запазени редица стенограми, които разкриват също основните моменти от конфиденциалните разговори на Брежнев с Живков в последните години от неговия живот. В началото на август всяка година от 1976 до 1982 г. българският ръководител, както и повечето негови колеги от Източна Европа, заминава за „кратка почивка“ в Крим, където разговаря с Брежнев. Сред водещите теми, освен развитието на международната обстановка и съветско-американските отношения, главно място заема дискусията за общата политическа и икономическа ситуация в страните от Варшавския пакт, както и проблемите на двустранните отношения. Приоритетно значение се отделя на нерешените икономически въпроси. Това по удивителен начин припомня проницателната фраза от култовия американски филм от 70-те години „Телевизионна мрежа“: „За какво си мислите, че разговарят в Кремъл? За идеология? Съвсем не! Те дискутират за нефт и кредити, за долари и рубли...“.

Така например, при срещата в Ялта на 14 август 1978 г. Тодор Живков връчва на съветския лидер писмо с конкретни икономически искания. Характерен е диалогът между двамата, последвал прочитането на писмото:

БРЕЖНЕВ: Добре е, че ти изложи в писмен вид своето гледище по нерешените въпроси в нашите взаимоотношения...

ЖИВКОВ: Имайте предвид, другарю Брежнев, че за да поставя тези въпроси, положението вече е станало неудържимо... Никак не беше лесно да се реша да изложа тези въпроси пред Вас.

[167] *ЦДА*, Ф. 378-Б, а.е. 429, л. 1-18.

БРЕЖНЕВ: Въпросите, които ти, Тодоре, повдигаш не могат да се решат веднага. Но аз сега мога да ти дам гаранция и да обещая да помогна за решаването на тези въпроси."[168]

Подобна дискусия възниква по време на двустранната среща в Крим на 7 август 1980 г. Тодор Живков настоява категорично за съдействието на Брежнев за стимулиране вноса на българска селскостопанска продукция и храни в СССР, което е от решаващо значение за българската икономика, ориентирана основно към Съветския съюз. Брежнев отвръща: „Откровено казано, нашите компетентни органи смятат, че този въпрос изобщо не можел да намери решение, но аз те уверявам, че той ще бъде решен."[169]

След смъртта на Леонид Брежнев, през юни 1983 г. неговият наследник Юрий Андропов провежда в Москва съвещание с източноевропейските си съюзници. Михаил Горбачов също неколкократно води многостранни беседи с тях – в Москва, Берлин или други източноевропейски столици. Традицията и атмосферата на „Кримските срещи" обаче не се завръща, а и по време на „перестройката" различията и разногласията между отделните ръководители на държавите от Варшавския пакт се задълбочават. По такъв начин беседите в Крим от 70-те години остават специфична форма на консултации и политическа координация в историята на Съветския блок.

Процесът на изграждане организационната структура на ОВД показва няколко специфични особености в развитието на източноевропейската военнополитическа организация. Те могат още по-отчетливо да бъдат очертани на фона на паралелния процес на преструктуиране в ръководните органи на Северноатлантическия алианс. Докато в началния етап от историята на НАТО се обръща внимание предимно на военния характер на съюза и до към 1955 г. в основни линии се създава стройна структура на коалиционните органи за военно управление с акцент върху създаване на регионални командвания и специализирани комитети[170], гражданските политически и информационно-технологични структури се развиват и усъвършенстват през 60-те години.

За разлика от НАТО, първоначалната ориентация в дейността на ПКК на ОВД е към развитие на консултативните политически функции на равнище висши представители на изпълнителната власт. Комунистическите лидери на източноевропейските страни, които в действителност са реалните носители на еднолична власт, имат ефективно участие в текущата работа на ПКК от

[168] *ЦДА*, Ф. 378-Б, а.е. 495, 960.
[169] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 66, а.е. 2507, л. 21-23.
[170] *NATO Strategy Documents. 1949 – 1969*, (Brussels: NATO Archives, 1999).

началото на 60-те години. Именно тогава се усещат празнотите и слабостите в механизмите за функциониране на ръководните органи на организацията от гледна точка на нейния коалиционен характер.

Военната структура на Варшавския пакт дълги години остава в най-общо очертан рудиментарен вид, което е предизвикано главно от абсолютната субординация спрямо върховното военно командване в Москва още от времето на Сталин. До началото на 60-те години всички основни директиви, решения и препоръки във военната област се вземат в съветското Министерство на въоръжените сили и съветския Генерален щаб и най-често се „спускат" до по-малките партньори чрез съветските военни представители в източноевропейските столици. Обективните качествени промени във военното дело налагат преосмисляне на тази практика и стремеж към усъвършенстване на коалиционните органи за ръководство на ОВС. Това не е постигнато напълно до края на функционирането на съюза, въпреки приетите нови регламентиращи документи и закъснелите опити за по-радикално реформиране на организацията от края на 80-те години.

СТРАТЕГИЧЕСКО РЪКОВОДСТВО НА ОТБРАНАТА В БЪЛГАРИЯ

След присъединяването на България към антихитлеристката коалиция и провеждането на допълнителна мобилизация личният състав на Въоръжените сили наброява 570 хиляди души, организирани в пет армии, два самостоятелни корпуса, 16 пехотни дивизии и една бронетанкова бригада. Военните клаузи на Парижкия мирен договор (1947) предвиждат значително съкращение на личния състав (общо до 65 000 души, от които 55 000 сухопътни и гранични войски) и ограничения във въоръжението на армията. В периода до средата на 1946 г. командните структури на българската войска запазват своята организационна и функционална характеристика от годините на войната. В резултат на приемането на Закона за контрол и ръководство на войската през юли 1946 г. по предложение на специално назначена правителствена комисия от армията са уволнени над две хиляди „царски" офицери, а в следващите две години са отстранени още над хиляда и петстотин. През януари 1947 г. е прието постановление на Министерския съвет, с което Министерството на войната се преименува в Министерство на народната отбрана (МНО), а Щабът на войската в Генерален щаб на БНА (ГЩ). През този период в българската армия има четири вида въоръжени сили: сухопътни (СВ), военновъздушни (ВВС), войски за противовъздушна отбрана (ПВО) и военноморски (ВМС).

Във връзка с изостряне на международната ситуация в Европа и на Балканите през 1949 г. е приет нов Закон за военните сили, с който се отхвърлят някои от ограниченията на Парижкия мирен договор. В условията на ескалираща глобална милитаризация по време на Корейската война (1950-1953) личният състав на българската армия се увеличава двойно. С цел попълване и обучение на офицерския състав в тези години са разкрити две нови военни академии (Военнополитическа и Военнотехническа) и десет нови специализирани военни училища, с които техният брой нараства до 18 военноучебни заведения[171]. Отделно голям брой офицери и генерали преминават обучение в съветски военни академии и училища. Например, през август 1948 г. българското правителство отправя искане до Москва за приемане в съветски военни академии на 61 български офицери и за краткосрочно обучение в СССР на други 350 офицери[172]. За периода 1950-1954 г. Политбюро на ЦК на БКП приема общо девет решения за изпращане на групи български военнослужещи в съветски военни учебни заведения.

За пръв път след Втората световна война въпросът за създаване на партийно-държавен орган за стратегическо ръководство на отбраната на България е поставен в началото на 50-те години на XX век. В съответствие с установената практика и в духа на действащата от 1947 г. Конституция, процесът на вземане на решения преминава през три управленски равнища. Първоначално всяко едно решение се предлага, обсъжда и утвърждава от Политбюро на ЦК на БКП, след което се изпраща за изготвяне на постановление (разпореждане) от Министерския съвет, което законодателно се оформя с указ на Президиума на Народното събрание.

С решение № 4 от 6 март 1952 г. на Политбюро на ЦК на БКП се предлага създаването на нов орган за държавно управление на пряко подчинение на Министерския съвет – *Държавен комитет на отбраната* (ДКО). Политбюро възлага на генералния секретар на БКП и министър-председател на НРБ Вълко Червенков, на члена на Политбюро (отговарящ за въпросите на отбраната) генерал-полковник Иван Михайлов и на министъра на народната отбрана генерал-полковник Петър Панчевски да изготвят положения за статут на ДКО за мирно и за военно време. В предложените проекто-документи основните функции на ДКО в мирно време са „решаване на всички въпроси", свързани със строителството на въоръжените сили и икономическата подготовка за евентуална бъдеща война (отбранителна промишленост, мо-

[171] След 1955 г. започва обратен процес на укрупняване на военнообразователните заведения в България.
[172] *ДВИА*, Ф. 7, Оп. 1, а.е. 205, л. 13-15.

билизационни резерви и т. н.)[173]. Със секретно постановление № 252 от 22 март 1952 г. Министерският съвет одобрява предложените проектоустави за статута и състава на новия държавен орган, които са утвърдени впоследствие от Президиума на Народното събрание.

Съгласно приетите решения, съставът на ДКО в мирно време се състои от шест души, а във военно време – от девет души. Председател на ДКО е главнокомандващият въоръжените сили съобразно чл. 35, т. 16 от Конституцията на НРБ от 1947 г. Със специално решение от ноември 1952 г. председателят на ДКО Вълко Червенков и членът на ДКО и секретар на ЦК на БКП Тодор Живков са удостоени с генерални военни звания. Както е видно от документацията в поверителния архив на Министерския съвет, до края на 1952 г. ДКО е издал 16 постановления, свързани с отбраната на страната. В края на 1953 г. по предложение на съветските военни съветници в България и с лично разпореждане на министър-председателя Вълко Червенков дейността на ДКО е прекратена.

След XX конгрес на КПСС и пленума на ЦК на БКП от началото на април 1956 г., утвърдил ръководната роля на Тодор Живков в комунистическата партия, във висшия офицерски състав на Българската народна армия възникват брожения и оживени дискусии относно настъпилите промени в ръководството на партията. Това очевидно е едно от главните съображения, наред с участието на България в Организацията на Варшавския договор, за възобновяване дейността на държавен орган за управление и координация на всички въпроси, свързани с отбраната и националната сигурност, който се ръководи пряко от партийния лидер.

През юли 1956 г. министърът на народната отбрана отправя предложение до първия секретар на ЦК на БКП Тодор Живков за възстановяване дейността на Държавния комитет на отбраната. След разглеждане на предложението в ЦК на БКП през ноември с. г. Живков поставя положителна резолюция върху документа.[174] В заседанието си от 19 март 1957 г. Политбюро на ЦК на БКП приема предложението на ген. Панчевски „Относно положението, задачите и функциите на Държавния комитет на отбраната". С постановление № 80 от 29 април 1957 г. Министерският съвет одобрява „Положението за задачите и функциите на ДКО".

В документа изрично се посочва, че ДКО е „орган на Правителството и на Централния комитет на Партията". Основните задачи на новия правителствен орган в мирно време са „всестранно да подготвя страната за отбрана;

[173] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 64, а.е. 164.
[174] *ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 24, а.е. 215, л. 1-3.

да укрепва боеспособността на БНА и на войските на МВР". Съгласно т. 3 от постановлението решенията на ДКО „са задължителни за всички министерства и ведомства". Същевременно според т. 2 „съществуването на Държавния комитет на отбраната ни най-малко не ограничава и не намалява отговорността на съответните министерства по въпросите за отбраната на страната". Новият орган няма самостоятелен административен персонал и използва техническия апарат на Министерския съвет, МНО, МВР и ЦК на БКП. За председател на ДКО е предложен първият секретар на ЦК на БКП Тодор Живков, а за заместник-председатели членът на Политбюро (отговарящ за въпросите на отбраната) генерал-полковник Иван Михайлов и министърът на народната отбрана генерал-полковник Петър Панчевски[175].

В заседанието си от 14 юни 1962 г. Политбюро на ЦК на БКП обсъжда предложение за разширяване мирновременният състав на ДКО от шест на девет души. Решението на партийния орган е оформено със специално секретно Разпореждане № 1059 на Министерския съвет от 21 юни, с което се предлага на Президиума на Народното събрание да издаде указ за утвърждаване новия състав на ДКО. За председател е предложен отново първият секретар на ЦК на БКП Тодор Живков, а за членове – председателят на Министерския съвет Антон Югов, членовете на Политбюро и заместник-председатели на Министерския съвет Станко Тодоров (председател на Държавната планова комисия) и Иван Михайлов (отговарящ за работата на МНО и МВР), членът на Политбюро и секретар на ЦК на БКП Боян Българанов, министрите на отбраната и на вътрешните работи генерал-полковник Добри Джуров и генерал-полковник Дико Диков, завеждащият отдел на ЦК на БКП генерал-полковник Иван Бъчваров (бивш началник на Генералния щаб и първи заместник-министър на отбраната) и началникът на Генералния щаб генерал-полковник Атанас Семерджиев[176].

Съвсем скоро след утвърждаването на новия състав на ДКО, в правителството и ръководството на комунистическата партия са извършени сериозни промени. През ноември 1962 г. Тодор Живков отстранява своя съперник за властта – министър-председателя Антон Югов, който е изключен и от партията. Самият Живков заема и премиерския пост. През април 1965 г. за критики към партийния лидер и евентуално участие в неуспешния опит за военен преврат срещу Тодор Живков е отстранен също ген. Бъчваров. Тези и други последващи смени не са отразени в специални решения на правителството. С други секретни решения на Министерския съвет обаче (№

[175] *ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 6, а.е. 3194, л. 1-4.
[176] *ЦДА*, Ф. 136, оп. 83, а.е. 949; Ф. 1-Б, оп. 6, а.е. 4822.

426 от 19 октомври 1964 и № 686 от 31 декември 1965 г.) в състава на ДКО са привлечени заместник министър-председателят Живко Живков, членът на Политбюро Пенчо Кубадински, завеждащият отдел в ЦК на БКП Ангел Цанев и председателят на Комитета за държавна сигурност Ангел Солаков.

С приемането на новата Конституция на НРБ през юни 1971 г. се създава висш орган за държавно управление – Държавен съвет. Партийният лидер Тодор Живков е избран за председател на Държавния съвет на НРБ с ранг на държавен глава, а премиерският пост заема Станко Тодоров. Това пряко се отразява и на подчинеността на ДКО – от Министерския съвет (изпълнителната власт) към Държавния съвет. В чл. 93, т. 10 от новата Конституция изрично се посочва, че Държавният съвет „назначава и освобождава от длъжност членовете на Държавния комитет на отбраната“[177]. Това е и първото официално споменаване на Държавния комитет на отбраната в годините на неговото съществуване, тъй като всички документи за неговата дейност и състав до този момент са били засекретени.

Във връзка с промяната в подчинеността на ДКО на 28 януари 1972 г. Политбюро на ЦК на БКП обсъжда въпроса „За състава и функциите на Държавния комитет на отбраната“. Основните функции на ДКО в мирно време се свеждат до:

> „а) да направлява дейността по укрепване на бойната и мобилизационната подготовка на въоръжените сили и тяхното материално, техническо и медицинско осигуряване;
>
> б) да определя насоките за подготовката на икономиката, населението и територията на страната за отбрана;
>
> в) да ръководи изграждането на системата за ръководство на войната;
>
> г) да осъществява общо ръководство на дейността на държавните органи и обществените организации по подготовката на страната за отбрана“[178].

В хода на обсъжданията в заседанието на Политбюро е предложена и формулировка за функциите на ДКО във военновременния период, съгласно която „ДКО е върховен орган за ръководство на въоръжените сили и страната. Той обединява политическата, държавната, военната и стопанската власт и решава всички въпроси по отбраната на страната в съответствие с решенията на ЦК на БКП и препоръките на Политическия консултати-

[177] *Държавен вестник*, № 31,1971.
[178] *ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 64, а.е. 411.

вен комитет на страните членки на Варшавския договор". Приемането на подобен правен статут на ДКО обаче би съставлявало нарушение на Конституцията на страната, поради което в заседанието на Политбюро се изоставя идеята за конкретизиране функционалната компетентност на ДКО във военно време[179].

С решението на Политбюро от 28 януари 1972 г. се предлага съставът на ДКО в мирно време да се увеличи от 11 на 13 души, като се допълва с цивилни лица, заемащи отговорни постове в Политбюро и Секретариата на ЦК на БКП. За председател на ДКО отново е посочен първият секретар на ЦК на БКП (от 1981 г. генерален секретар) и председател на Държавния съвет Тодор Живков, който е и главнокомандващ въоръжените сили. В документа изрично се посочва, че министърът на отбраната е заместник-главнокомандващ. За пръв път към ДКО се предлага създаване на помощен орган – Секретариат на ДКО, оглавяван от заместник-началника на Генералния щаб. Основните правомощия на Секретариата са: да разработва годишните и перспективните планове за работа на ДКО; да подпомага министерствата, ведомствата и регионалните органи на изпълнителна власт при организирането и изпълнението на решенията на ДКО и осъществява контрол при тяхното изпълнение; да участва в провеждането на учения, тренировки и други мероприятия по подготовката на органите за ръководството на страната във време на война. В документа са регламентирани също и конкретните правомощия на Министерския съвет, Министерствата на отбраната и на вътрешните работи, Държавния комитет по планиране и Гражданската отбрана.

Държавният комитет на отбраната функционира до падането на режима на Тодор Живков на 10 ноември 1989 г. С ликвидирането на Държавния съвет през март 1990 г. престава да съществува и ДКО.

Във формално правно-нормативно отношение механизмите за вземане на решения в сферата на отбраната и националната сигурност имат ясно изразени колективни форми и разпределят балансирано институционалната отговорност. Силно централизираният и персонализиран характер на двуединното партийно-държавно управление обаче предполага възможности за приемане на субективни и волунтаристични решения без осъществяване на какъвто и да е ефективен контрол. В една експертна разработка `за механизма за вземане на решения по националната сигурност се посочва: „Така изградената система на управление на тези процеси е с висок мобилизиращ

[179]Проданов, Николай „Държавният комитет на отбраната – правнонормативни аспекти", *Военноисторически преглед/Годишник на Център „Военноисторически изследвания"*, Военна академия Г. С. Раковски, София, 2004, с. 94.

ресурс, политически ефикасна от системно-идеологическа гледна точка, но същевременно политически неефективна от стратегическа гледна точка.“[180]

Възниква основателният въпрос доколко малка България е можела да си позволи непосилното бреме на оръжейната надпревара предвид нейните ограничени ресурсни и финансови възможности и икономически потенциал. Във връзка с това е интересно да се проследи кореспонденцията на най-високо партийно и държавно равнище със съветските ръководители относно превъоръжаването на българската армия. Например в резултат на приетото през септември 1961 г. решение на Политбюро на ЦК на БКП за „увеличаване отбранителната мощ“ е одобрено закупуване от СССР на 150 самолети от най-ново поколение МиГ-17 и МиГ-15 и 9 реактивни разузнавателни самолети Ил-28. Тяхната обща стойност възлиза на огромната сума от над 180 млн. лева. След преговори със съветската страна се стига до споразумение да бъдат заплатени 60 млн лева, а останалата сума да бъде изплатена под формата на десетгодишен кредит. Две години по-късно, в писмо до Никита Хрушчов от 23 май 1963 г. българският премиер Тодор Живков алармира, че планираните в рамките на източноевропейския военнополитически блок разходи за отбрана и въоръжение на българската армия са „прекомерни“ и „превишават възможностите на НРБ“. В ответно послание от 15 юли съветският ръководител информира: „С голямо внимание се отнесохме към вашата молба и решихме за периода 1963-1965 г. да доставим като дар от съветското правителство [за България] въоръжение и военна техника на стойност 74, 3 млн рубли“.[181]

В ново писмо до Н. С. Хрушчов от 14 юли 1964 г. Тодор Живков съобщава, че българското правителство не е в състояние да отдели повече от 250 млн лева от своя годишен бюджет за отбрана, въпреки предвидените в рамките на Варшавския договор 320 млн лева годишно. Молбата за допълнителна военна помощ е подновена при разговорите на Живков с новия съветски партиен лидер Леонид Брежнев в Москва през ноември 1964 г. С писмо от 25 февруари 1965 г. Л. И. Брежнев уведомява София, че съветското ръководство е „намерило за възможно“ да окаже съответната помощ на България за периода 1965-1970 г. чрез „безвъзмездни доставки на въоръжение и бойна техника“.[182] Тази практика се запазва и през следващото десетилетие. Например, в послание от Леонид Брежнев до Тодор Живков от 31 май 1974 г. се съобщава:

„Проучих внимателно вашето писмо за оказване на военна помощ...

Като отчитаме вашата молба, в Политбюро [на ЦК на КПСС] обсъ-

[180]Дойков, Йордан „Механизъм за вземане на решения по националната сигурност (1947-1971 г.) и членството на България в ОВД“, В: *100 години независима България: стълбовете на държавността*, София, 2009, с. 83.
[181]*ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 64, а.е. 298, 308.
[182]*ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 64, а.е. 329.

дихме всестранно този въпрос и сметнахме за възможно през периода 1974–1980 г. безвъзмездно да доставим на НРБ някои видове въоръжение и военна техника на общата сума от 35 млн рубли".[183]

С участието си в дейността на военните структури на ОВД Българската армия натрупва уникален опит на участие в съвременна военна коалиция, която макар и с регионален характер притежава планетарни способности за водене на военни действия, модерно въоръжение и глобално влияние, каквото до този момент България не е имала в нито един момент от своята многовековна история. В същото време в продължение на близо половин век българската държава няма своя собствена военна доктрина, а нейната външна и отбранителна политика е почти изцяло субординирана към основните стратегически цели на водещия коалиционен партньор.

Задълбоченото и критично изследване на историческия опит от участието на България във Варшавския договор, пряко обусловило развитието на Българската армия в годините на Студената война, би допринесло несъмнено за осмислянето на редица важни поуки за участието на страната във военнополитически коалиции от близкото минало. Този анализ би могъл същевременно да бъде своеобразен ключ към разбирането на радикалния и бърз преход към ефективно сътрудничество на българските въоръжени сили в евроатлантическата система за колективна сигурност и отбрана.

5. БАЛКАНСКИЯТ ПАКТ: НЕМИСЛИМИЯТ СЪЮЗ В УСЛОВИЯТА НА СТУДЕНАТА ВОЙНА

В процеса на изграждане на двуполюсния модел на европейска система за сигурност специфично място заема „периферията" между двата противопоставени военнополитически блока. В условията на ожесточена и непримирима конфронтация между Западна и Източна Европа през първото следвоенно десетилетие в политическата карта на Стария континент освен традиционно неутрални държави като Швейцария и Швеция се появяват нови политически обусловени неутрални или „необвързани" страни (Финландия, Югославия, Австрия). В началото техните международни позиции предизвикват по-скоро

[183] *ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 64, а.е. 415.

скептицизъм, подозрителност или демонстративно неглижиране, но с усилването на общоевропейския диалог в началото на 60-те години ролята им чувствително нараства. В стратегическите и външнополитически анализи на Вашингтон и Москва в определен момент дори се заговорва за обособяване на „блок на неутралните и необвързаните (N+N) страни". Още по-неочаквани са опитите за изграждане на военнополитически съюзи между държави с различни обществени системи, какъвто е случаят с т. нар. „втори балкански пакт" от 1953 1954 г. Темата за европейската „периферия" и „третия път"[184] в годините на Студената война е съвсем бегло засягана в българската историография и все още поражда погрешни интерпретации или илюзии в масовото публично пространство.

ВЪЗМОЖНИЯТ НЕУТРАЛИТЕТ ПРИ ДВУПОЛЮСНИЯ МОДЕЛ

След края на Студената война на основата на голям брой новоразсекретени документи от различни дипломатически, военни и политически архиви бяха направени твърде интересни и неочаквани изводи за същността на т. нар. „неутралитет" в разгара на Студената война. Темата за различните проявления и действителния смисъл на позицията на неутралитет в първите следвоенни години бе в центъра на оживени разисквания на проведените през последното десетилетие няколко международни дискусии за ролята на скандинавските държави по време на Студената война (например, конференциите в Рейкявик през юни 1998 г., в Осло през юни 2002 г. и на о-в Шпицберген през юни 2003 г.).[185]

За да се обясни установяването на финландския неутралитет, е необходимо преди всичко да се отговори на въпроса какво се случва през пролетта на 1948 г., когато окончателно е избрана позицията на Финландия в следвоенните условия. Въпреки че страната се намира на границата на разгарящата се Студена война и финландските комунисти продължават участието си в правителствената коалиция (за разлика от Италия и Франция), те са единствената управляваща европейска комунистическа партия, която не е поканена да участва в създаването на Коминформбюро през есента на 1947 г. По същото време обаче в Пети европейски отдел на съветското външно ми-

[184]За пръв път още в началния период на Студената война (1946) концепцията за „третата позиция" между комунизма и капитализма издига с демагогски цели за „вътрешнополитическа консумация" аржентинският популистки диктатор ген. Хуан Доминго Перон.

[185]Данните и анализите по тази тема в следващите страници са извлечени от докладите на колеги от Швеция, Дания, Норвегия и Финландия, представени на посочените три конференции.

нистерство се работи върху проект за съюзен договор с Финландия, сходен с предложените на някои „народнодемократични“ страни – България, Румъния, Унгария. Първоначалният вариант за военен съюз с пълни гаранции е смекчен впоследствие по указание на външния министър Вячеслав Молотов, но финландският президент Юхо Кусти Паасикиви избира тактиката на изчакване и лавиране и до края на 1947 г. отлага изпращането на правителствена делегация в Москва.

На 5 януари 1948 г. Сталин отделя време за среща с ген.-лейт. Григорий Савоненков, бивш заместник-председател на Съюзната контролна комисия за Финландия и новоназначен съветски дипломатически представител в Хелзинки. Седмица по-късно ген. Савоненков предава в Хелзинки сталиновите инструкции на Политбюро на Финландската компартия да се осигури на всяка цена сключване на съюзен договор и скорошно посещение на президента Паасикиви в Москва.

В писмо до финландския президент от 22 февруари 1948 г. Сталин предлага официално подписване на съюзен договор, „подобен на съветско-унгарския и съветско-румънския“ договор. Както посочват някои финландски историци, „това бе предложение, на което не можеше да се откаже“. Управляващите среди във Финландия са силно впечатлени и от събитията в Чехословакия по същото време – отстраняването на некомунистическите партии от правителството на Клемент Готвалд.

На 7 март 1948 г. след публична демонстрация на малката крайнодясна „Радикална“ партия срещу предложението на Сталин, доминираната от комунистите секретна полиция *Валмо* предприема ответни мерки. Някои автори (Киммо Рентола) привеждат свидетелства, че тази акция е била провокирана от *Валмо* по указание на резидента на съветското разузнаване в Хелзинки Сергей Истомин. На 9 март президентът Паасикиви дава най-сетне положителен отговор на предложението на Сталин и на 6 април 1948 г. в Кремъл е подписан съветско-финландският договор за приятелство, сътрудничество и взаимна помощ. С него фактически Финландия се третира като съществен елемент от съветската „сфера на сигурност“. Във вътрешната политика на страната обаче Москва не се противопоставя на развитието на западна демократична политическа система и на излизането на комунистите от правителството.

Много изследователи тълкуват избрания от финландските управляващи среди „принудителен“ неутралитет, „дружелюбен“ към могъщия източен съсед, като избор на „по-малкото зло“. В документацията на Финландското външно министерство могат да се срещнат аргументи, че при глобална война страната не би имала избора да остане неутрална. Нейното географско разпо-

ложение, наличието на съветска военна база в Поркалла и предполагаемото западно настъпление на Изток неминуемо биха привлекли Финландия на съветска страна. Вероятно това са водещи мотиви за просъветския неутралитет на страната в следващите години, изразен най-ярко в прочутата „пижамена реч" на премиера Урхо Кеконен на 23 януари 1952 г., с която се предлага обявяване на „неутралитет" от всички скандинавски страни, включително членуващите в НАТО Дания и Норвегия. Новоразкритите документи показват, че основните моменти от тази инициатива финландският премиер предварително е споделил със съветския представител Лебедев, чиято информация получава одобрението на Молотов и Сталин и била утвърдена на специално заседание на Политбюро на Комунистическата партия от 10 януари 1952 г.

През втората половина на 50-те години Москва поставя неколкократно чрез своите „тайни канали" (резидентът на КГБ Владимир Владимиров) въпроса за работни „военни консултации" с финландското правителство. В отговор на „заплахата от консултации" президентът Урхо Кеконен провежда през октомври 1958 г. секретни сондажи с правителствата на Дания и Норвегия, за които не е уведомен дори външният министър Виролайнен. През есента на 1961 г. се разиграва т. нар. „криза на дипломатическите ноти", по време на която съветският военен представител в Хелзинки ген.-майор В. И. Лазарев подновява искането за военни консултации с финландския Генерален щаб. Правителството на Финландия заобикаля това искане, но се съгласява да сключи споразумение за съветски военни доставки за „укрепване" на финландската армия. В края на 70-те години при посещенията си в Хелзинки маршалите Дмитрий Устинов и Виктор Куликов лансират идеята за провеждане на съвместни съветско-финландски военни учения в Далечния Север и в района на Балтийско море. Президентът Кеконен отново отклонява предложенията за по-активно двустранно сътрудничество във военната област.

Значителен интерес предизвиква също дискусията за границите и политическата идентичност на шведския неутралитет. В средата на 90-те години на XX век публично бяха огласени резултатите от анализите на Комисията за проучване „политиката на неутралитет", създадена от правителството на Швеция през 1992 г. Подобно на финландския пример, случаят с Швеция разкрива някои неизвестни факти за относителната стойност на обявения неутралитет в условията на двуполюсния конфронтационен модел.

В разгара на Студената война традиционният шведски неутралитет[186] се приема с подозрение и враждебност едновременно в Москва и Вашингтон.

[186]Шведският неутралитет е обявен за пръв път още през 1834 г. – *Neutrality and Defence: The Swedish experience*, Revue Internationale D'Histoire Militaire, No. 57, Stockholm, 1984.

В началото на 1948 г. американският посланик в Стокхолм Фрийман Матюз организира силна кампания срещу политиката на неутралитет на шведското правителство. През март 1948 г. той обяснява на шведския външен министър Устен Унден, че ако Швеция остане неутрална в една бъдеща война, „нашето задължение за самосъхранение и отговорност към свободните западни нации биха наложили превантивна въздушна акция, за да се предотврати евентуалният достъп на Съветите до развитата шведска промишленост". Още по-откровен е съветникът в американското посолство Хю Къминг, заявил на британския пълномощен министър Хендерсън, че в случай на голяма война „САЩ ще бъдат принудени да бомбардират шведски индустриални центрове, за да не могат техни продукти да достигнат Русия, независимо от неутралитета" на Швеция. Подобни оценки се съдържат в анализите на Съвета за национална сигурност на САЩ (напр. Директива NSC 28 1). От американска перспектива липсата на интерес към интеграция със Западния съюз се интерпретира като липса на желание за присъединяване към „Свободния свят" срещу Съветския блок, т.е. в условията на конфронтация между „демокрацията и тоталитаризма" не може да има място за какъвто и да е неутралитет. Известна е квалификацията на Джон Фостър Дълес в една от първите му речи, след като е избран за държавен секретар на САЩ през 1953 г., че „неутрализмът" е „морално банкрутирала концепция".[187]

Правителството на Великобритания действа по-балансирано и предпазливо, като поддържа конфиденциални приятелски контакти с шведски правителствени и военни дейци. Създаването на НАТО с участието на Дания и Норвегия в него променят политиката на шведското правителство в посока на установяване на т. нар. „едностранен" неутралитет. В строга секретност през март 1951 г. шведският военен министър обменя военна информация за отбранителните планове на своята страна с британския си колега. По същото време се създава канал за обмен на военна информация между Шведското министерство на отбраната и Северното командване на НАТО в Осло. От друга страна, социалдемократическото правителство на Таге Ерландер многократно декларира своята неизменна принадлежност към Запада. Швеция е подложена на американски натиск до 1952 г., когато след тайни преговори е постигнато споразумение за присъединяване на страната към ограничителния списък на КОКОМ за износ в страни от Съветския блок срещу ответно споразумение за достъп до военни доставки от САЩ. През декември 1952 г. Военният комитет на НАТО разглежда въпроса за защита

[187] Best, Anthony (Ed.), *International history of the twentieth century and beyond*, p. 314.

на цялата територия на Скандинавия, включително и за евентуална военна интеграция на Швеция в случай на война в Европа. Правителствената комисия за проучване „политиката на неутралитет" публикува през 1994 г. данни за секретни планове, които предвиждат в случай на европейска война да бъде организирано национално военно командване и „правителство в изгнание" в Лондон.

Шведските управляващи среди полагат значителни усилия в разгара на Студената война да намерят някакъв среден път между „изолирания неутралитет и открития ангажимент към Запада". През 1952 г. по шведска инициатива се създава Северният съвет с участието на Дания, Норвегия и Исландия. Към четирите скандинавски държави през 1956 г. се присъединява и Финландия. Междувременно в секретно послание до своя шведски колега Акерман от 24 юли 1954 г. началникът на Генералния щаб на норвежката армия Берг предлага осъществяване на тясна координация между силите на ВВС и ПВО на двете скандинавски държави. Година по-късно шведското правителство подписва споразумения за отбранително сътрудничество с двете натовски съседки Дания и Норвегия[188]. Според проф. Улаф Ристе изградената „нордическа общност" реално функционира в следващите десетилетия като своеобразна подсистема на западноевропейската система за сигурност.[189]

В края на 50-те години окончателно е формулирана и американската позиция към шведския неутралитет, изразена в Директива 6006/1 на Съвета за национална сигурност на САЩ по следния начин:

> „При сегашните условия, шведското членство в НАТО не е необходимо за западната отбрана... В случай на едностранна агресия на Съветския блок срещу Швеция САЩ са готови да подпомогнат Швеция като съставна част от НАТО или като отговор на ООН срещу агресията."[190]

Шведският „едностранен" неутралитет придобива други измерения едва при управлението на социалдемократическото правителство на Улоф Палме, което се стреми да провежда в ООН и в Европа „активна неутрална политика". В края на 60-те – началото на 70-те години шведското правителство се опитва също да действа като посредник между двата блока в преговорите за изграждане на колективна сигурност в Европа. В същото време в годините

---

[188]Dalsijo, Robert, *Life-Line Lost: The Rise and Fall of „Neutral" Sweden's Secret Reserve Option of Wartime Help from the West.*

[189]Riste, Olav. „NATO, the Northern Flank, and the Neutrals", In: *A History of NATO. The First Fifty Years,* Vol. 3, p. 255.

[190]Документът е възпроизведен в публикувания през 1994 г. доклад на шведската правителствена комисия „по политиката на неутралитет".

на „разведряването“ и двете суперсили демонстрират умерено уважение към неутралитета като политически факт. Едва след края на Студената война редица шведски експерти поставят въпроса за ревизия на традиционната доктрина за неутралитет предвид засилените интеграционни процеси в Западна Европа.

ВОЙНА СРЕЩУ ЮГОСЛАВИЯ?

Съветско-югославският конфликт от пролетта на 1948 г. и осъдителната резолюция на Коминформбюро от юни 1948 г. срещу режима на Йосип Броз Тито кардинално променят геостратегическата ситуация в Югоизточна Европа. В продължение на десетилетия причините за излизането на Югославия от „Съветския блок“ и историята на съветско-югославските отношения в първите следвоенни години бяха описвани единствено съобразно достъпните версии на югославската страна (Едвард Кардел, Милован Джилас и официалният биограф на Тито Владимир Дедиер). Новоразсекретените данни от руски и други източноевропейски архиви в редица отношения коригират и допълват известните преди интерпретации[191]. По сходен начин днес можем с по-голяма яснота да отговорим на въпроса наистина ли са съществували военни планове на страните от „Съветския блок“ за нападение срещу Титова Югославия (1949-1953), за каквито алармира многократно западната преса и представителите на страните от НАТО в Белград. Аргументация за наличие на такива военни планове е изложена в мемоарите на бившия началник на унгарските сухопътни войски ген. Бела Кирай, хвърлен в затвора през 1951 г. и успял да замине на Запад през ноември 1956 г. Версията на ген. Кирай е възпроизведена в трудовете на известни историци като Иво Банац от Йейлския университет и Беатрис Хойзер от Кралския колеж в Лондон. След края на Студената война стана възможно тази тема да бъде документално проучена в достъпните руски, унгарски, румънски и български архиви.

С изграждането на източноевропейската система от двустранни съюзни договори се увеличава и многостранното политическо, икономическо и военно сътрудничество. През 1949 – 1950 г. започва ускорена структурна реорганизация и превъоръжаване на въоръжените сили на Унгария, Румъния и България. Съветските военни доставки за армиите на трите бивши съюзници на нацистка Германия скоро далеч надхвърлят ограниченията на

[191] Гибианский, Леонид. „Столкновение Сталин – Тито: мифы и историческая реальность“, В: *Тито – Стальин. Зборник радова*, с. 23-39.

Парижките мирни договори, въпреки че техният числен състав и въоръжение са силно преувеличени в информациите на британските и френските военни представители в Букурещ и София.[192] Съгласно доклад на главния съветски военен съветник в България ген.-лейт. В. Емелянов, докато в края на 1949 г. численият състав на българските въоръжени сили е бил около 120 000 души, в началото на 1953 г. те достигат 146 000 души.[193] В западните анализи от това време се лансират сведения за 160 000 – 200 000 души числен състав на българската армия през 1950-1951 г.[194] На 31 декември 1948 г. в Москва е подписано военно споразумение за доставка на 386 танка Т-34, 12 ТД торпедни катера, три подводници и 32 изтребителя ТУ-2 за превъоръжаване на българската армия. На 6 октомври 1949 г. министър-председателят Васил Коларов в писмо до съветския военен министър маршал А. Василевски отправя молба за доставка на нови реактивни изтребители.[195]

До юни 1948 г. няма никакви налични данни за военни или разузнавателни приготовления от българска територия срещу Югославия. На 26 юли 1948 г. в шифрограма до Сталин и Молотов министър-председателят Георги Димитров уведомява за придобита разузнавателна информация относно предислоциране на 16-та югославска пехотна дивизия от Щип към Цариброд. В документа за пръв път се настоява да бъдат обсъдени спешни превантивни мерки за защита на границата с Югославия.[196] Само до края на 1948 г. над 300 гранични инциденти допълнително засилват политическото напрежение в двустранните българо-югославски отношения. През 1949 г. са изградени три нови гранични застави на границата с Югославия – „Драва" (в Михайловградско), „Бистрица" (в Софийско) и „Ерма" (в Благоевградско). Предприети са допълнителни мерки за изграждане на отбранителни заграждения в полосата от 3 до 20 км по цялата българо-югославска граница. По същото време са организирани три секретни поста на българското военно разузнаване срещу Югославия във Видин, Сливница и Дупница, откъдето периодично са изпращани нелегални агенти на югославска територия.[197]

През октомври 1949 г. българското правителство денонсира двустранният съюзен договор с Югославия, подписан през ноември 1947 г. През следващата 1950 г. двете съседни балкански правителства си разменят няколко про-

[192]*NAUK*, FO. Political. 371/87586, 95074; *MAE*, Archives Diplomatiques. Serie Z, 1949-1955, Carton 68, Dossier 1, v. 23 [Defense Nationale].
[193]Васильева, Нина; Гаврилов, Виктор, *Балканский тупик,* с. 261
[194]По сходен начин численият състав на унгарската армия е определян между 265 000 и 290 000 души, докато нейният най-голям размер в началото на 1953 г. е около 205 000 военнослужещи.
[195]*ДВИА*, Ф. 22, Оп. 1, а.е. 322, л. 9-10, 49.
[196]*ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 7, а.е. 1315.
[197]Зикулов, Васил, *Военното разузнаване на България и Студената война*, с. 188, 194-196.

тестни дипломатически ноти, обвинявайки се взаимно за провокирането на сериозни гранични инциденти с човешки жертви.[198] Граничните инциденти през следващите две години зачестяват и предизвикват истинска „война с дипломатически ноти". Само през 1952 г. от българска страна са изпратени до Белград 31 протестни ноти, а от югославска страна до София – 44 протестни ноти[199]. В тези години продължава да е тревожно положението и по южните граници на страната. Поражението на партизанската армия на левицата и краят на гражданската война в Гърция през есента на 1949 г. не намалява враждебността и граничните инциденти между двете държави. Масовата емиграция на турско население през 1950 1951 г. допълнително усложнява също българо-турските отношения.

По време на секретно посещение в Москва през юли 1950 г., непосредствено след разгарянето на Корейската война, българският министър-председател Вълко Червенков обсъжда със Сталин въпроса за засилване на отбранителните фортификации по границата с Югославия, Гърция и Турция. Няколко дни по-късно група съветски генерали начело с ген.-полк. И. Галицки пристига в България. В следващите три месеци групата инспектира българската западна и южна граница и изработва план за изграждане на отбранителни рубежи на разстояние 20 км от границата с трите балкански съседи. Препоръките на съветските военни предвиждат още предислоциране на няколко механизирани и танкови дивизии в Западна и Югоизточна България (София, Враца, Казанлък, Хасково).[200]. През декември 1950 г. България получава допълнително от СССР 28 нови самолети Як-9 и Як-11 и други 20 Як-23 за създаване на две нови военновъздушни дивизии.[201]

Западните военни представители много внимателно следят и се опитват да открият всяко придвижване на военни части или провеждане на учения на българска територия с участието на войски от други източноевропейски страни. Строежът на отбранителни рубежи по границата с Югославия засилва тяхното подозрение за евентуална подготовка на нападение срещу западната съседка. В няколко поредни информации през 1950-1951 г. френското военно аташе майор Марсел Сима съобщава в Париж за преструктуриране и ново дислоциране на няколко български дивизии.[202]. В доклад до Лондон от 18 януари 1951 г. британският му колега полк. Ерик Бачелър също раз-

[198] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 8, а.е. 1145, 1164, 1601, 1911, 1960; Ф. 214-Б, Оп. 1, а.е. 354.
[199] *ДА МВнР*, Оп. 10-П, а.е. 424, л. 86-87.
[200] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 7, а.е. 1607, л. 1-8; а.е. 1610, л. 1-2.
[201] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 7, а.е. 1611, л. 1-3.
[202] *MAE*, Archives Diplomatiques, Europe 1949-1955, Bulgarie, Vol. 21 [Defense Nationale], p. 4-5, 88, 206, 218, 253, 308-310.

глежда възможностите за „настъпателни операции“ на българската армия срещу Източна и Западна Тракия. В същото време той изразява съмнение в сериозността на слуховете за планиране на подобна настъпателна операция срещу Югославия.[203]

Главните сигнали за „агресивни военни планове“ на българското правителство идват от Балканите и са свързани преди всичко с актуалния дискутиран въпрос за евентуалното приобщаване на страни от региона към НАТО. Тази алтернатива предизвиква инициирането на публична медийна кампания в края на 1950 началото на 1951 г., най-вече в гръцките и югославски печатни издания. На 11 ноември 1950 г. началникът на югославския генерален щаб ген.-полк. Коча Попович обявява в Белград, че българската, румънската и унгарската армии са увеличили числения си състав три пъти над допустимите ограничения по силата на Парижките мирни договори. В изказване пред югославския парламент на 28 декември 1950 г. Йосип Броз Тито декларира, че България е увеличила своята армия до 195 000 души. Сходни обвинения отправя от Атина и гръцкият външен министър Евангелос Авероф. Тези „данни“ са тиражирани в кореспонденциите и коментарите на известните американски журналисти Сайръс Сулцбъргър, Джеймс Рестън и Уолтър Липман, публикувани в „Ню Йорк Таймс“, „Ню Йорк Хералд Трибюн“, а също в лондонския „Икономист“, парижкия „Монд“ и други влиятелни западноевропейски издания.[204]

Анализът на колекцията с доклади на съветските военни съветници в София, Букурещ и Будапеща, изпращани до началника на ГЩ на СА армейски генерал Сергей Щеменко в периода 1949-1951, показва недвусмислено, че трите източноевропейски армии по онова време все още изпитват сериозни кадрови и организационни проблеми. Според съветските военни експерти те нямат достатъчен боен опит и съвременно въоръжение, за да се противопоставят на югославските въоръжени сили, камо ли да осъществят широкомащабно военно настъпление на югославска територия. Румънското военно командване през втората половина на 1951 г. пристъпва към изграждане на сериозни отбранителни съоръжения в полосата за прикритие на границата с Югославия.[205] Един аналитичен документ от 21 февруари 1951 г. с подписа на началника на Оперативно управление на румънския ГЩ ген.-лейт. И. Теклу разкрива загрижеността на румънското ръководство от ефективността на югославската армия и евентуална нейна активност към границата с Румъния.

[203] *NAUK*, FO. Political. 371/95 074, p. 8.
[204] *ЦДА*, Ф. 214-Б, Оп. 1, а.е. 711, л. 14, 22, 33, 59, 67, 71, 77, 124.
[205] Васильева, Нина; Гаврилов, Виктор. *Балканский тупик*, с. 259-260.

Допълнително в документа се разглежда възможността за дислоциране на американски и английски военновъздушни части на югославска територия.[206]

Проучването на военните архиви в Будапеща от Имре Окват, Ласло Ритер и други унгарски автори внасят сериозни корекции в тезата на ген. Бела Кирай и потвърждават другите източноевропейски източници. В сценарния замисъл на проведено през септември 1950 г. дивизионно учение се предвижда последователно осъществяване на отбранителна и контранастъпателна операция срещу евентуално нападение от страна на Югославия. Една от основните задачи, поставени от ГЩ на унгарската армия в края на 1950 г. след съгласуване със съветските военни съветници, е насочена към ликвидиране на възможни „провокации и гранични инциденти" от югославска територия. В утвърдения унгарски военен план от лятото на 1951 г. дори се обсъжда хипотезата за подготовка на „югославско-англо-американско нападение" срещу народнодемократичните страни в Югоизточна Европа.[207]

ЮГОСЛАВИЯ В НАТО?

Дипломатическият представител на Съединените щати в София Доналд Хийт в доклад до Вашингтон от 30 юни 1948 г. коментира изненадващия разрив в отношенията между Москва и Белград и използва образното историческо сравнение за „протестантски бунт срещу комунистическия Ватикан".[208] Същият ден в шифрограма до Пентагона американското военно и военноморско аташе в Белград за пръв път повдига въпроса за необходимостта от американска военна подкрепа за Тито срещу евентуално съветско военно нападение.[209] Само няколко дни по-късно първите секретни американско-югославски сондажи за възможно военно сътрудничество стартират в Белград.[210]

От началото на съветско-югославската криза американските военни експерти отблизо следят събитията и анализират перспективите политико-идеологическата конфронтация да се превърне в локална война. В доклад, представен в Съвета за национална сигурност на САЩ на 17 ноември 1949 г., се разглеждат четири вероятни сценария за съветски действия срещу Югосла-

[206] *AMR*, MSM, Direcția Operații, Nota Nr. 59.093 din 21.02.1951 referitoare la Jugoslavia, p. 79-83.
[207] Ritter, Laszlo. *War on Tito's Yugoslavia? The Hungarian Army in Early Cold War Soviet Strategies*, PHP Collections, Zurich, February 2005.
[208] *NARA*, Washington, RG 59, Decimal File 860.H.00/7-548.
[209] *Assessing the Soviet Threat.* The early Cold War years. Center for the Study of Intelligence. CIA 1997 – Daily Summary, No. 84, 30 June, 1948.
[210] *NAUK*, FO, Political. 371/72 582, 72 583.

вия. В отделно становище председателят на Обединения комитет на началник-щабовете отбелязва, че „без наша значителна подкрепа не можем да очакваме Тито да постигне успех“ срещу евентуална съветска инвазия.[211] В друг меморандум на военното разузнаване на американската армия от септември 1950 г. се посочва: „В случай на нападение срещу Югославия Съединените щати трябва да бъдат готови да предоставят военна помощ, участвайки със свои собствени войски в хипотетичния военен конфликт.“[212]. Тази съвършено нова гледна точка в балканската политика на САЩ най-вероятно е повлияна от развитието на Корейската война. В последващи аналитични доклади на ЦРУ от 20 март и 4 май 1951 г. и в информация на военното разузнаване от 24 септември с.г. американските експерти все още оценяват като „сериозна“ вероятността от съветско нападение срещу Югославия[213]. По същото време Вашингтон и Белград активно работят върху съгласуването на споразумение между двете правителства за предоставяне на американска военна помощ. Споразумението е подписано на 14 ноември 1951 г. в рамките на Програмата на САЩ за взаимна военна помощ (MDAP). В изпълнение на споразумението до края на годината в Югославия е изпратена американска военна мисия в състав от 30 офицери. Година по-късно в Белград се провеждат нови военно-стратегически преговори с югославското военно командване, в които участват представители на армиите на САЩ, Великобритания и Франция.[214]

По въпроса за началото на дискусията за приобщаване на Югославия към НАТО интерес представлява размяната на мнения между ген. Бредли и ген. Айзенхауер. В писмо до „Айк“ Айзенхауер от 7 септември 1951 г. ген. Бредли отбелязва: „Ние смятаме, че планът за подпомагане на Югославия трябва да бъде проблем на НАТО“[215]. Върховният съюзен главнокомандващ войските на НАТО в Европа поддържа сходно становище, но отчита и необходимостта от по-продължителен период на съгласуване на позициите с Великобритания, Франция и Италия. В ново писмо от 19 септември ген. Бредли настоява за провеждане на двустранни разговори с посочените страни за изработване на извънреден план с цел „даване пряка военна подкрепа за Югославия с войски и средства“. По-късно се приема, че политическото обсъждане в НАТО на въпроса за Югославия може да срещне спънки от някои страни членки на пакта, поради което се предлага оказването на военна помощ да се съгласува

[211] *FRUS*. 1950, vol. IV, p. 1339-1344
[212] *FRUS*. 1950, vol. IV, p. 1391, 1441-1444, 1454
[213] *The Soviet Estimate*: US Analysis of the Soviet Union, 1947-1991, CIA, NIE 29-51, Probability of an invasion of Yugoslavia on 1951
[214] По-подробно: Lakovic, Ivan, *Zapadna vojna pomoc Jugoslaviji 1951-1958.*
[215] *NARA*, RG 218, Chairman's Files, Gen. Bradley, 1944-1953, Box 3.

само на тристранна основа с Великобритания и Франция. Опасенията за блокиране вземането на съответно решение са основателни. Година по-късно на сесията на Съвета на НАТО в Париж италианският премиер Алчиде де Гаспери категорично се противопоставя на идеята да се обсъди предложението за включване на Югославия в НАТО (основният мотив, разбира се, е продължаващият итало-югославски спор за Триест). При разговорите на Антъни Идън в Белград през 1952 г. и по време на посещението на Йосип Броз Тито в Лондон през март 1953 г. темата е включена за обсъждане в дневния ред. Британските представители с известно учудване констатират наличието на „известно колебание у югославяните да се присъединят към НАТО".[216]

Югославия продължава да получава военна и финансова помощ до края на 50-те години. Правителството на Тито излиза с официална декларация на 15 юли 1957 г. за едностранно прекратяване на споразумението за военна помощ, което е сключено за период от 28 години, но продължава само седем години. Главните причини за решението на Белград са постепенното нормализиране на съветско-югославските отношения след смъртта на Сталин, както и засилване на двустранните и многостранни връзки с редица антиимпериалистически режими от Третия свят. За периода 1950 – 1957 г. американската военна помощ за Югославия възлиза на 745 млн. долара.[217] За същия период Югославия е посетена от 23 американски военни делегации, а 762 югославски военнослужещи получават специализирано обучение в страни от НАТО (САЩ, Великобритания, Франция, Холандия и Западна Германия).[218]

Съединените щати не зачеркват Югославия автоматично след декларацията на Белград от 15 юли 1957 г. Името на страната продължава да фигурира и в официалните списъци от 1958 г. за държавите, които следва да получават американска военна помощ.[219] В доклад на Пентагона до Съвета за национална сигурност на САЩ от 22 септември 1958 г. ясно се посочва: „Нашите най-силни съюзници в Европа са партньорите ни в НАТО. Въоръжените сили на държавите от НАТО и тези на Испания и Югославия са впечатляващи по своя размер."[220]

[216] *NAUK*, PREM 11/316, 576.
[217] *FRUS*, 1958-1960, vol. X, Part 2, p. 313.
[218] По-подробно: Dimitrijevic, Bojan, *Jugoslavia I NATO*.
[219] *NARA*, RG 218, Geographic File, 1958, Box. 23.
[220] *NSA*, PPRD Collection, Box 10, NSC 5819, p. 8.

БАЛКАНСКИЯТ ПАКТ

Тристранният Балкански пакт, създаден в последните години на първата конфронтационна вълна на Студената война, е сравнително слабо изследван в предходните десетилетия в сравнения с двустранния съветско-югославски конфликт от лятото на 1948 г. Той е описван по-скоро като куриозен пример за „немислим военен блок" или „мъртвороден" съюз между държави с противоположни обществени режими. В действителност обаче анализът на реалните предпоставки, цели и резултати от политическото и военно сътрудничество между Гърция, Турция и Югославия би могъл да бъде от значение при разкриване на „балканската специфика" и влиянието на суперсилите върху държавите в региона. Историята на Балканския пакт е тясно свързана също с въпроса за първото разширяване на НАТО в началото на 50-те години на XX век.

Въпреки че „вторият" Балкански пакт не е предмет на детайлно обсъждане в западната историография, неговото място е посочвано дори в по-общи трудове по теория на международните отношения на известни автори като Йохан Галтунг и Джон Гренвил.[221] Важен принос по темата още по време на Студената война има проф. Беатрис Хойзер[222], а в последните две десетилетия на основата на новоразкрити архивни материали се появиха и нови журнални публикации като студията на Дейвид Стоун.[223] Съвременната сръбска политическа, дипломатическа и военна историография прояви в последно време подчертан интерес към историята на Балканския пакт, което е мотивирано от желанието да се представят исторически аргументи за връзките на Белград със Запада. Така през 2005 – 2008 г. бяха публикувани няколко ценни документални и изследователски сборници с материали за създаването и функционирането на Балканския пакт от 1953-1954 г.[224]

В началото на 50-те години мястото на Балканите в бъдеща европейска война се разглежда в средите на Северноатлантическия съюз в тясна връзка с осигуряване необходимата координация на съвместните действия на гръцката, турската и югославската армии. В строго секретна телеграма от посолството на САЩ в Атина от края на 1951 г. се цитира мнението на

[221] Grenwille, John /Ed./, *The Major International Treaties of the Twentieth Century*, p. 750; Galtung, Johan, *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*, p. 93.
[222] Heuser, Beatrice, *Western „containment" policies in the cold war: the Yugoslav case, 1948-1953.*
[223] Stone, David. „The Balkan Pact and American Policy", *East European Quarterly*, Vol. 28, No. 3, 1994, p. 393-407.
[224] *Balkanski pakt 1953-1954. Zbornik dokumenata* (Beograd: ISI-OVI, 2005); *Balkanski pakt 1953-1954. Zbornik radova* (Beograd: ISI-OVI, 2008); *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961. Zbornik radova* (Beograd: INIS, 2008).

гръцкия министър-председател Софоклис Венизелос: „Ако войната избухне, гръцката и югославската армия би трябвало заедно да навлязат в Албания, за да премахнат заплахата в своя тил."[225] Също така в официални интервюта за британския „Дейли мейл" едновременно Венизелос и началникът на гръцкия генерален щаб (и бъдещ премиер) фелдмаршал Александрос Папагос обявяват, че трябва да бъде създадена „ударна сила" от 60 гръцки, турски и югославски дивизии, способни да се противопоставят на българската, румънската, унгарската и албанската армии.[226]

Първата информация за подготовката на евентуален балкански договор е получена в София в края на 1952 г. В обобщен доклад от началото на декември 1952 г. началникът на секция „Югославия" в българското външно министерство Любомир Пентиев коментира възможните резултати от разговорите на Тито от 28 ноември с гостуваща гръцка военна делегация.[227] В дипломатически отчет от 3 януари 1953 г. се анализира новата стратегическа концепция, приета по време на годишната сесия на Съвета на НАТО в Париж през декември предходната година. Според доклада в случай на изненадващо съветско нападение в Западна Европа доктрината предвижда „турските, гръцките и югославски войски да са в състояние незабавно да организират контранастъпление на Балканите". Въпросът за югославското участие в съвместни военни действия е предложен от гръцкия и турския представител на сесията на НАТО, но италианският представител де Гаспери силно се противопоставил на предложението"[228]. В действителност в „Стратегическата доктрина за отбрана на Северноатлантическия регион" (МС 14-1), утвърдена от Военния комитет на НАТО на 9 декември 1952 г., ясно се подчертава, че „макар и да не е член на НАТО Югославия – единственият отклонил се сателит – изглежда готова да се присъедини в отбранителната война срещу Съветския блок и по този начин да предостави значителни психологически предимства и известна военна помощ на съюзниците".[229]

На 15 януари 1953 г. българският дипломатически представител в Анкара Йордан Чобанов обсъжда със своя съветски колега Александър Лавришчев „развитието на въпроса за създаване на турско-гръцко-югославски пакт". Според мнението на съветския посланик, от един месец се наблюдава видимо

[225] *NARA*, RG 59, Lot File 52-26, Box 39
[226] *ЦДА*, Ф. 214-Б, Оп. 1, а.е. 663, л. 56; а.е. 665, л. 125; а.е. 711, л. 91-92.
[227] *ДА МВнР*, Оп. 10-П, а.е. 424, л. 94.
[228] *ДА МВнР*, Документация. V/2/2/6 – „Дейността на Атлантическия пакт за 1952 г.", Дирекция II, 3 януари 1953, л. 6; V/3/16 – „Преглед на Парижката сесия на Съвета на НАТО", 25 декември 1952, л. 8.
[229] *NATO Strategy Documents*. 1949-1969, p. 217.

активизиране в това направление. Двамата дипломати разискват също така въпросът за италианската позиция срещу интегрирането на Югославия в западната отбранителна система.[230]

Първите коментари за съдържанието на „Договора за приятелство и сътрудничество" между Турция, Гърция и Югославия, подписан в Анкара на 28 февруари 1953 г., се съдържат в шифрограма от българската легация в Турция от 2 март. Оценката на българския пълномощен министър е: „От един военен договор го отличава това, че не се предвижда автоматично задължение за оказване на помощ. Не е създадено също общо командване както при атлантическия пакт."[231] На 23 март легацията изпраща в София пълен превод на съдържанието на договора, направен по официалната версия на френски език. Още по-подробен доклад е изпратен от Йордан Чобанов до министерството на външните работи в София на 25 март 1953 г. Мнението на българския дипломат е, че става по-скоро дума за „формален акт" без сериозни военни ангажименти. По-нататък се пояснява, че споразумението не съдържа някакви „органически връзки" с НАТО, а съгласно чл. 8 на договора задълженията на Турция и Гърция към Северноатлантическата отбранителна система по никакъв начин не се свързват с тяхното сътрудничество с Югославия. Чобанов подчертава изрично, че Балканският пакт „доста се различава от един настоящ военен договор" и отбелязва: „Някои добре осведомени наблюдатели направо употребяват израза *неуспех* по повод на пакта."[232]

На 13 април 1953 г. българският заместник-министър на външните работи Любен Герасимов изисква нов по-детайлен анализ от дипломатическата мисия в Анкара. В допълнителния коментар на Чобанов от 4 май се привеждат оценки в някои западни вестници, че значението на Балканския пакт силно е намалено поради итало-югославските противоречия за Триест.[233] Наличната архивна документация показва, че този двустранен проблем освен демонстрирането на „вето" от Италия като страна членка на НАТО има и обратна страна. В заседание на британското правителство няколко месеца по-късно специално е разгледана информация за „югославски възражения Италия да се присъедини към Балканския пакт"[234].

Подобен на формалната реакция на източноевропейските страни към присъединяването на Турция и Гърция към НАТО е и техният „отговор" на съобщението за подписването на Балканския пакт. През април 1953 в българ-

[230] *ДА МВнР*, Оп. 11-П, а.е. 40, л. 2.
[231] *ДА МВнР*, Оп. 2-ш, а.е. 399, л. 29.
[232] *ДА МВнР*, Оп. 11-П, а.е. 40, л. 14-15.
[233] *ДА МВнР*, Оп. 11-П, а.е. 40. л. 24-28.
[234] *NAUK*, PREM 11/795.

ското външно министерство е подготвена вербална нота срещу подписването на договора от 28 февруари, но тя никога не е връчена на правителствата в Анкара или Белград. Най-силното обвинение в проекта на документа е: „ Договорът има за цел да координира агресивните действия на Турция и Гърция с тези на Югославия и... да ускори военната подготовка в тези страни. Правителството на НРБ преценява Договора, сключен между Турция, Гърция и Югославия, като военен съюз между трите страни, насочен пряко срещу сигурността на НРБ и сериозна заплаха за мира и сигурността на Балканите."[235] Дипломатическите доклади на българската легация в Анкара и на генералното консулство в Истанбул от тези месеци наблягат много повече на съобщенията за разполагане на американски войски и тактическа авиация и плановете за изграждане на военни бази в Турция.[236]

Следващият етап на тристранното военно сътрудничество в рамките на Балканския пакт е обект на по-внимателно проучване от българските дипломатически и военни представители. Преговорите между делегации на генералните щабове на Югославия, Гърция и Турция в Белград през ноември 1953 г. са проследени в три доклада на българската легация в югославската столица. Оценката на министерството на външните работи в София за тези дипломатически анализи е негативна, тъй като в тях не се разкрива същината на водените преговори, както и отношението на югославската общественост към военните ангажименти по линия на тристранния пакт.[237]

В друг доклад от 26 май 1954 размяната на военни делегации и осъществяването на съвместни военни учения в непосредствена близост до българската граница се оценяват като „съгласуване на действията между трите армии в една бъдеща война срещу НР България".[238] Специален интерес предизвикват посещенията на маршал Тито в Гърция и Турция през април 1954 г. В доклад на българската дипломатическа мисия в турската столица се споменава за големия брой висши военни в състава на югославската делегация. В същото време се посочва, че Гърция и Турция са твърде „сдържани" да споделят тайни на НАТО относно балканския театър на военни действия, докато югославяните не са склонни да предоставят на НАТО подробна информация за собствените си въоръжени сили. Изводите на един от дипломатическите доклади до министъра на външните работи Минчо Нейчев са обобщени по следния начин:

---

[235] *ДА МВнР*, Оп. 11-П, а.е. 596, л. 45-46; Оп. 12-П, а.е. 17, л. 1-5. Върху проекта на нотата е поставена резолюция: „По нареждане на др. Минчо Нейчев да не се връчва. 5. 4. 1953."
[236] *ДА МВнР*, Оп. 2-ш, а.е. 351, л. 134; а.е. 452, л. 99.
[237] *ДА МВнР*, Оп. 10-П, а.е. 73, л. 11, 40-42, 45, 72.
[238] *ДА МВнР*, Оп. 10-П, а.е. 78, л. 67-68.

„1. Посещението на Тито се явява като резултат от неизживените вътрешни противоречия между страните от Балканския пакт.

2. Крайната цел на водените разговори е да бъдат отстранени съществуващите противоречия и се изгради основата за превръщане на Балканския пакт във военен съюз."[239]

Бледското споразумение от 9 август 1954 г. с наличието на по-силни военни задължения и ангажименти е оценено в българското външно министерство по-скоро като един „символичен акт". Интересен коментар се съдържа в шифрограма от Истанбул до София от 11 август. Документът се позовава на информация от „надежден източник" за същността на подписаното военно споразумение. Отделни турски и гръцки авторитетни лица твърдели, че:

„Ако Турция или Гърция бъдат нападнати от България, Югославия се намесва, но ако същите бъдат нападнати от Съветската армия – Югославия остава неутрална. Ако Югославия бъде нападната от българската армия или Съветската армия – Турция и Гърция се намесват. В последния случай, само ако Съветската армия нападне Югославия, страните от атлантическия пакт влизат във войната."[240]

Българската сравнително „мека" реакция към новите споразумения по линия на Балканския пакт лесно може да бъде обяснена с възприемането на „нов курс" на нормализация на отношенията с Югославия, Турция и Гърция скоро след смъртта на Сталин. Първите стъпки към възстановяване на българо-югославските отношения са предприети през август 1953 г. с утвърждаване на две правителствени решения – да се прекрати режима на ограничаване пътуванията на югославски дипломати в София и да се изиска агреман за изпращане на нов български посланик в Белград. Първоначалните стъпки са последвани от двустранни разговори по гранични въпроси и съществено намаление на граничните инциденти в началото на 1954 г. Подобни разговори по гранични проблеми са осъществени с турски официални представители през август и ноември 1953 г., последвани от действия на „добра воля" като екстрадирането от България на осъдения на смърт за шпионаж турски поручик Мустафа Шемлу и премахването на някои военни заграждения на граничния пункт „Чаир куле". През ноември 1953 г. в Париж започват преговори за възстановяване на дипломатическите отношения с Гърция, които приключват успешно през април 1954 г. В решение на Политбюро на ЦК на

[239] *ДА МВнР*, Оп. 11-П, а.е. 47, л. 2-8.
[240] *ДА МВнР*, Оп. 2-ш, а.е. 454.

БКП от 8 юни 1954 г. се определят следващи стъпки за нормализиране на отношенията със страните от Балканския пакт.[241]

Неочакваното посещение на най-отговорна съветска делегация (Н. Хрушчов, Н. Булганин и А. Микоян) в Белград в края на май 1955 г. възбужда нови дебати за развитието на българо-югославските отношения. На 3 юни 1955 г. делегацията начело с Никита Хрушчов пристига в София, за да информира българското ръководство относно преговорите с Тито. В конфиденциална среща с партийния актив няколко дни по-късно Вълко Червенков подчертава: „Тази среща има голямо международно значение. 40 дивизии, другари, са неутрализирани; не могат повече американците да разчитат на югославските дивизии.[242] На 25 юни Хрушчов изпраща от Москва подробна информация (20 стр.) до София за договореностите в Белград. В информацията е цитиран коментар на Тито по отношение на Балканския пакт:

> „Югославия бе срещу включването на Италия в Балканския пакт, тъй като се обявяваше против превръщането на пакта във военен блок. По отношение на Северноатлантическия договор Югославия има твърде негативно отношение поради неговата идеологическа природа.“[243]

Следвайки съветската политика българското партийно ръководство приема специална резолюция на 2 юли 1955 г. и утвърждава мероприятия за подобряване на българо-югославските отношения. Резолюцията предвижда прекратяване напълно на тайните операции срещу Югославия. В документа е налице твърде наивна директива разузнавателните служби на двете страни да си сътрудничат в бъдеще срещу „империалистическите сили“.[244]

Реално съдбата на Балканския пакт е предрешена не от стоплянето на съветско-югославските отношения през май 1955 г., а от влошаването на гръцко-турските отношения скоро след срещата в Блед през август 1954 г., причинено от повдигането на Кипърския въпрос.[245] Официални представители на двете съперничещи си съюзнически държави се опитват да ангажират в подкрепа на своите позиции дори представителите на „вражеска“ България. През август 1956 г. българският представител в ООН Петър Вутов информира София, че е имал последователни посещения от страна на гръцкия и турския

[241] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 6, а.е. 2192, л. 134-144.
[242] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 7, а.е. 1764, л. 7.
[243] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 5, а.е. 169, л. 5-6.
[244] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 6, а.е. 2592, л. 1.
[245] Rubin, Barry and Kemal Kirisci /Eds./, *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, (Boulder, 2001), p. 50; Stefanidis, Iannis, *Isle of Discord: Nationalism, Imperialism, and the Making of the Cyprus Problem*, (New York University Press, 1999), p. 52-55, 218.

си колега в Ню Йорк. Представителят на Гърция предоставил подробни сведения за позицията на своята страна по Кипърския проблем. От своя страна, турският представител възкликва по време на разговора помежду им:

„Ние сме изненадани от вашите странни опити да подобрите отношенията си с Гърция. Ние смятаме, че подобряването на българо-турските отношения може да бъде критичната основа за осигуряване на мира на Балканите."[246]

Според информация от българската легация в Атина изненадващи оценки изказал бившият гръцки премиер Константинос Цалдарис, който по време на Парижката мирна конференция през 1946 г. има силно националистически претенции за коригиране на гръцко-българската граница „по стратегически съображения" до 30 км от Пловдив. В конфиденциална беседа с българските представители Цалдарис споделил, че „едно споразумение с България от Север е с много по-голямо значение от така наречената приятелство с Турция".[247] В друго строго поверително съобщение от българския пълномощен министър в Атина Коста Ламбрев до министъра на външните работи Карло Луканов се преразказва не по-малко куриозен разговор с авторитетния гръцки издател и бивш министър на културата Дросос:

„Един от характерните въпроси, които ми зададе бе – Какво мисля аз по въпроса за сключване на един отбранителен пакт между Гърция, Югославия и България. Този въпрос зададе в реда на мислите, че Балканският пакт фактически не съществува... Отговорих му, че не съм оторизиран да изкажа официално мнение по такъв въпрос. Припомних обаче, че по силата на Варшавската декларация [Варшавският договор] ние сме разположени да разгледаме въпроса за сключване на пактове за приятелство и ненападение с нашите съседки...

Той продължи да прави алюзия за тристранен пакт. Каза, че такъв [пакт] между една страна, която участва в НАТО, страна, която участва във Варшавския договор и една страна като Югославия ще съставлява нещо ново, ще покаже на дело, че и такива държави могат да се разбират, могат да си сътрудничат."[248]

През 1957 – 1958 г. продължават неформалните сондажи за подобряване на отношенията на Турция с България, предвид засилващите се противоречия

[246] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 5, а.е. 218, л. 29-30.
[247] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 5, а.е. 218, л. 8.
[248] *ДА МВнР*, Оп. 5-ш, а.е. 72, л. 169.

със съюзническа Гърция. През есента на 1957 г. ръководителят на българската дипломатическа мисия в Анкара Борис Манолов обобщава в доклад до София:

> „Балканският пакт заема в момента второстепенно място в турската политика поради противоречията с Гърция... Турция е много по-загрижена да преобразува Багдатския пакт във военен съюз.“[249]

По същото време очевидно Турция води тайни преговори и с други държави от Близкия изток за евентуално политическо, военно и разузнавателно сътрудничество срещу „Съветския блок“. Едва в средата на 90-те години на XX век стана известно, че през 1958 г. е било подписано секретно споразумение между Израел и Турция, наречено в наши дни „Периферният пакт“. Споразумението предвижда обмен на специализирана разузнавателна информация и оказване на взаимна помощ в случай на извънредни кризисни ситуации. Турската страна се ангажира също да съдейства в НАТО и пред Вашингтон за подобряване на отбранителните способности на израелската армия. Този „Периферен пакт“ има в действителност съвсем кратък живот поради по-голямото обвързване на Анкара с мюсюлманските страни в Близкия изток от началото на 60-те години.[250] Разузнавателните контакти между Израел и Турция са част от общата политика на НАТО. По инициатива на британското разузнаване на съвещание на разузнавателните служби от НАТО през 1959 г. е взето решение за „активно използване възможностите на израелското разузнаване в полза на западните държави.“[251].

Официално Балканският пакт е обявен за приключил своето съществуване през юни 1960 г.[252] Обективните предпоставки за неговия кратък живот са, че е създаден точно по времето на съществени промени във външнополитическата линия на Съветския блок след смъртта на Сталин и по този начин е загубил своите разумни основания още от самото начало. Историята на Балканския пакт може да бъде оценявана днес в две основни направления. От една страна, това е типична проява на „модела на ескалиране на напрежението“, причинено от взаимните подозрения и неразбиране поведението и истинските намерения на противната страна. От друга страна, Балканският пакт е специфичен пример за военно сътрудничество между държави с различни политически режими в разгара на двуполюсната конфронтация в Европа по време на Студената война.

---

[249] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 5, а.е. 270, л. 50-51.
[250] За съжаление израелските и турски архивни документи за двустранното споразумение от 1958 г. продължават да са изцяло недостъпни за изследователите.
[251] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 72, л. 188-194; а.е. 83, л. 28-42.
[252] *The Times*, London, 25 June 1960.

„НЕОБВЪРЗАНА" ЮГОСЛАВИЯ

Основната причина през втората половина на 50-те години Югославия да се отдръпне от Балканския пакт и да откаже продължаване на военното сътрудничество със Съединените щати е активната роля, която Йосип Броз Тито отрежда на страната си при създаването на Движението на необвързаните страни в условията на „взрив" от антиколониални революции в Третия свят. По време на Суецката криза през лятото на 1956 г. Тито се ангажира решително с подкрепа на арабската кауза срещу политиката на Великобритания, Франция и Израел[253]. При разговорите на югославския президент с Джавахарлал Неру и Гамал Абдел Насър на о-в Бриони през юли същата година тримата държавни ръководители съвместно формулират концепцията за „необвързаност" спрямо съществуващите военнополитически съюзи в духа на петте принципа („панча шила") от Бандунг за равнопоставеност и мирно съвместно съществуване. Пет години по-късно по инициатива на Йосип Броз Тито през септември 1961 г. в Белград се провежда първата конференция на 25 държавни и правителствени ръководители[254], която поставя институционните основи на „Движението на необвързаните страни" (*NAM*).

В началото на 60-те години на XX век се установява военнополитическо и военнотехническо сътрудничество между Югославия и СССР. В съответствие с постигнатото двустранно споразумение от 1962 г. започва изпращането на ограничен брой югославски военнослужещи за краткосрочно обучение в съветски военни академии и училища. Постигнати са също договорености за взаимни военни доставки с някои други страни членки на Варшавския договор (Чехословакия, Полша). В резултат на изпълнението на двустранна правителствена спогодба от 1966 г. например през периода 1967 – 1971 г. от Полша е получено въоръжение и боеприпаси за общата сума от близо 32 млн щатски долара, в това число танкове и транспортни хеликоптери.[255]

Независимо от охладняването на отношенията със страните от Варшавския пакт след военната интервенция в Чехословакия, от началото на 70-те години контактите и сътрудничеството по военна линия постепенно се възстановяват и разширяват. След 1975 г. СССР се превръща в основен доставчик на съвременно въоръжение за югославската армия. Въпреки че съветското политическо и военно ръководство отклонява исканията на Белград за по-

[253]Zivotic, Alexandar, *Jugoslavija I Suecka kriza 1956-1957* (Beograd: INIS, 2008).
[254]В първата Белградска конференция участват само три делегации извън Азия и Африка (Югославия, Кипър и Куба). Петдесет години по-късно в *NAM* участват 118 държави.
[255]*AJBT*, KPR, K. 76 – „Odnosi PNA – JNA", Beograd, 12. 6. 1972, s. 4-5.

лучаване на лицензи за производство на зенитно-ракетни системи „Стрела 1-М“ и „Р-13-М“, противотанкови установки РПГ-18 и танкове Т-72, през 1976 г. е подписано ново двустранно петгодишно споразумение за доставка на оръжие от СССР на обща стойност 980 млн щатски долара, една трета от които чрез предоставяне на дългосрочен кредит. В информация до президента Тито относно постигнатите договорености със СССР се изтъква: „Реализацията на тази програма е от голямо значение за техническата модернизация на въоръжените сили на СФРЮ“.[256]

В отношенията си със Съединените щати и останалите държави от НАТО Югославия поддържа през 60-те години формални контакти във военната област, което е свързано най-вече с активната лидерска позиция на Тито в Движението на необвързаните страни. Въпреки публично декларирания „антиамериканизъм“ и „антиимпериализъм“ на режима в Белград по време на Алжирската (1958-1962), Индокитайската (1964-1975) и Арабско-израелските (1967 и 1973) войни, във Вашингтон не изключват алтернативните варианти за ново развитие на военните контакти с Югославия. Тази тенденция е добре изразена в разузнавателна оценка на ЦРУ от 23 май 1961 г.:

> „Югославяните се въздържат от установяване на формални съюзни отношения със западните сили. Балканският пакт с Гърция и Турция, който се създаде по време, когато заплахата от Съветския блок изглеждаше реална, вече е виртуално замиращ. Въпреки това Белград не намалява връзките си с тези две страни, тъй като те са някаква форма на осигуряване срещу бъдещо възраждане на евентуален натиск от страна на Варшавския пакт срещу Югославия. Тези връзки са също форма на индиректни контакти със западната отбранителна система, която един ден може да бъде полезна за Югославия, въпреки че сегашната ѝ политическа линия е основана на обвинения срещу НАТО.“[257]

В средата на 60-те години администрацията на президента Линдън Джонсън инцидентно разглежда перспективите за възстановяване на военното сътрудничество с Югославия, които са оценени като малко вероятни[258].

---

[256] *AJBT*, KPR, K. 84 – „Informacija o vojnoj politiku, oruzanim snagova SSSR-a I odnosima JNA I Sovjetske armije“, Beograd, 16. 7. 1977, s. 1-13.

[257] *The Soviet Estimate*, NIE-15-61. Outlook for Yugoslavia, p.11. Важна роля изиграва предложението на посланика на САЩ в Белград Джордж Кенън от 28 ноември 1962 г. за провеждане на гъвкава политическа линия към Югославия предвид на стратегическите американски интереси в района на Балканите и Средиземноморието. – *FRUS*, 1961-1963, vol. XVI, p. 292-309.

[258] *LBJ Library*, Papers of Assistant Secretary of State Anthony Solomon, Box 10 – US Policies toward Yugoslavia, Washington, July 15, 1965, p. 1-4.

Нов преглед на двустранните отношения е извършен в навечерието на посещението на президента Ричард Никсън в Белград през септември 1970 г. – първо посещение на американски държавен глава в Югославия. По това време и югославското правителство обсъжда темата за активизиране на двустранните връзки. По отношение на военните отношения със САЩ в информация до Тито категорично се подчертава, че те имат „протоколно-дипломатически характер" и са „без особено значение" за югославската армия[259]. Впрочем в анализи и на експерти от Съвета за национална сигурност на САЩ до Пентагона е обосновано становището, че Съединените щати не са заинтересувани от разширяване на военните контакти и „трансфер на модерна военна техника" за Югославия[260]. Водещият аргумент в американската позиция е, че в качеството си на лидер на Движението на необвързаните страни Югославия би могла да предаде секретна информация за военни технологии на САЩ към трети държави, които провеждат политика в разрез с американските интереси.

[259]ASCG, Fond 507, IX-109/5, p. 5-6.
[260]*FRUS, 1969-1976, Documents on Eastern Europe, 1973-1976,* Volume E-15, Part 1, Memos from March 10th and October 17th, 1973.

ВТОРА ГЛАВА

От конфронтация към разведряване и диалог

1. МЕЖДУБЛОКОВО ПРОТИВОПОСТАВЯНЕ В МИРНО ВРЕМЕ

СЦЕНАРИИТЕ НА НАТО ЗА ЯДРЕНИ ВОЙНИ

Предвид ядрения монопол на Съединените щати в началните следвоенни години съвсем логично първите военнополитически планове за използване на атомно оръжие са създадени във Вашингтон. Първият подобен план с кодово наименование „Пинчър" за употреба на атомни бомби срещу ключови обекти в СССР е докладван на президента Хари Труман още на 12 юни 1946 г. от началника на службата за военно планиране в Пентагона ген. Джордж Линкълн. Няколко месеца преди успешната детонация на съветска атомна бомба на 29 август 1949 г. в Обединения комитет на началник-щабовете на американските въоръжени сили е поставена задачата за изработване на дългосрочен оперативен план за подготовка на ядрена война със СССР за периода до към 1957 г. Разширен вариант на този план с кодово название „Дропшот" е представен в Пентагона на 19 декември 1949 г.[1]

В съответствие със стратегическите оперативни планове на военното командване на САЩ се предвижда на обширната европейска територия от р. Рейн до Черноморските проливи използване общо на 117 пехотни, 30 бронетанкови и 9 въздушни дивизии. В началния период на военните действия се очаква дислоциране в „южното направление" (Турция и Гърция) на 27 дивизии, а в следващите настъпателни операции през България към Букурещ, Трансилвания и Краков включване на общо над 50 дивизии. Основна цел на операция „Дропшот" е разрушаване още с първия масиран ядрен удар на 85% от индустриал-

[1] Brown Cave, Anthony. *Operation World War III: Dropshot. The US Plan for War with the Soviet Union in 1957*; Ross, Steven, *American War Plans, 1945-1950*, p. 127-132.

ния потенциал на територията на Съветския съюз с употреба на 75-100 атомни бомби. Обекти на ядрения удар са главните военни и политически контролни центрове в около 100 съветски града (от Москва до Хабаровск). В страните от Източна Европа се планира също атака срещу столиците, най-важните морски пристанища и „градските центрове от стратегическо значение". Американските военни експерти предвиждат при първия удар срещу „сателитите" участие на една тактическа военновъздушна групировка с употреба на 73 атомни бомби и 9305 т конвенционални бомби. В представения през декември 1949 г. план „Дропшот" (който не е утвърден официално, но се има предвид в стратегическите планове до края на 1951 г.) изрично се пояснява:

> „За да се постигне максимален ефект, атомните атаки трябва да бъдат проведени с оптималната мощ на най-ранната възможна дата след деня „Д" [начало на военните действия] и трябва да бъдат осъществени за най-краткото възможно време."

Някои схващания за водене на военни действия при бъдещ въоръжен конфликт в Европа залягат в секретните британски военни планове от началото на 50-те години. Британските стратези се основават на предположението, че няма да има „начален застрашаващ период" и че и двете враждуващи страни ще използват атомно оръжие. Поради това англо-американската стратегия в началния период на войната предвижда в плана „Феърфакс" (1952), сменил предходния план „Сайкъмор" (1951) „стратегическо въздушно настъпление с едновременна употреба на конвенционални и атомни бомби". Основен приоритет в бойните действия е отбраната на Западна Европа. Относно „южния фланг" британският военен план предвижда оказване възможната подкрепа за Турция и предотвратяване „окупация" от съветски войски на територии в Близкия изток и Източното Средиземноморие.[2]

Тезата за безусловно използване на ядрено оръжие е формулирана официално в средите на Северноатлантическия съюз в доклад на Върховния главнокомандващ войските на НАТО ген. Матю Риджуей от 10 юли 1953 г. В доклада е отбелязано, че в началния период на войната вероятно ще бъдат използвани над 1000 тактически ядрени оръжия (850 от НАТО и около 300 от СССР). След назначаването на новия върховен главнокомандващ войските на НАТО ген. Алфред Грюнтър тази концепция е доразвита с „нов подход" за „масирано възмездие".[3] През декември 1953 г. президентът на САЩ Ду-

[2] *COSMIC-TOP SECRET* – NAUK, DEFE 4/58, „Plan FAIRFAX", November 27, 1952.
[3] Wheeler, Michael. „NATO Nuclear Strategy 1949-1990", In: *A History of NATO: First Fifty Years*, Vol. 3, p. 126.

айт Айзенхауер утвърждава доклад на Съвета за национална сигурност *NSC 162/2*, озаглавен „Целите на САЩ срещу СССР в случай на война". Главният извод в директивния документ е жизнената необходимост за Вашингтон да поддържа „способност за възмездие", която да не може да бъде неутрализирана при внезапно съветско ядрено нападение. Две от формулираните цели обосновават нуждата от съюзническа подкрепа (поради което „нашите съюзници трябва да бъдат убедени в неотложността от използване на атомно оръжие") и предприемане на възможните политически, икономически, психологически и подривни мероприятия за отслабване на съветския контрол над източноевропейските „сателити".

В проучвателен материал от 2 септември 1954 г., подготвен от щаба на Обединените въоръжени сили (ШЕЙП) за Постоянната работна група на НАТО, е представена разширена „тактическа концепция за сухопътна и въздушна ядрена война" и се предлага Върховният главнокомандващ силите на Алианса да получи „пълномощия да използва атомни оръжия за незабавно възмездие" на противника. Документът пледира за употреба на „ядрени и термоядрени оръжия" още в началото на евентуални враждебни действия срещу територията на НАТО. След съгласуване с правителствата на страните членки предложението е утвърдено в заседание на Военния комитет.[4]

В друг документ на Върховния главнокомандващ силите на НАТО относно „Извънреден отбранителен план за 1957 г." се прилага концепцията за масирани ядрени удари (ASP) с цел спиране на съветското настъпление в Западна и Югоизточна Европа. Една от приоритетните задачи в „южното направление" е осигуряване контрол над Проливите и предотвратяване излизане на съветския Черноморски флот към Средиземноморието. Предвижда се времето за първоначална употреба на ядрени удари (*R-Hour*) да бъде определено още в деня на началото на военни действия между двата блока.[5]

През август 1960 г. американският министър на отбраната Том Гейтс нарежда изготвяне на уникален дългосрочен стратегически документ за водене на глобална ядрена война. За целта е създадена специална експертна агенция с привличане на 247 военни и 22 цивилни специалисти, включително и от корпорацията РЕНД. С цел запазване на пълна секретност проектът получава извънредна степен на класифицираност *ЕСИ* [Extremely Sensitive Information], сходна с най-висшата степен на класифицирана информация в НАТО „КОСМИК-Топ сикрет". На 2 декември 1960 г. новият интегриран оперативен план за водене на ядрена война *SIOP-62* [Single Integrated

[4] *COSMIC-TOP SECRET* – NAUK, DEFE 6/26, SHAPE/330/54, 384/54; *NAUK*, PREM 11/849.
[5] *COSMIC-TOP SECRET* – NAUK, DEFE 4/90, „SACEUR Emergency Defence Plan".

Operational Plan] е утвърден от президента Айзенхауер. Два месеца по-късно новият министър на отбраната Робърт Макнамара също застава зад одобрения план, който е представен на президента Джон Кенеди и влиза в сила от 1 април 1961 г.[6]

В интегрирания оперативен план заляга концепцията за два типа ядрени удари – „изпреварващ" удар в случай на непосредствена съветска заплаха и „удар на възмездие" след внезапно съветско атомно нападение. В първия случай американските стратези предвиждат употреба на около 3200 ядрени оръжия срещу над 1000 цели в СССР, Китай и страните от „Съветския блок". Набелязани са приблизително 130 града в „комунистическите държави", които подлежат на „неутрализиране" с първите масирани ядрени удари чрез комбинирано използване на стратегически бомбардировачи (предимно B-52), подводници „Поларис" и ракетни установки със среден радиус на действие „Атлас". Основната цел на *SIOP-62* е „разрушаване или неутрализиране на стратегическите сили и главните военни и държавни контролни центрове, както и водещите индустриални центрове в СССР, Китай и комунистическите страни от Съветския блок". По своите мащаби *SIOP-62* е сравняван от някои автори с германския военен план „Шлифен" от 1914 г. за осъществяване на „стратегическа изненада" и решително настъпление.

В западните медии и получаваните в България допълнителни поверителни сведения се разкриват отделни детайли и сценарни варианти на подготвяните от НАТО войскови и командно-щабни учения в „Южноевропейския театър на военни действия" с употреба на атомно оръжие. В съответствие със стратегическите и доктринални схващания на политическото и военно ръководство на Северноатлантическия съюз основно внимание се обръща на отбраната на Черноморските проливи и акваторията на Егейско море. В съвместните учения на НАТО на Балканите и в Източното Средиземноморие обикновено участват войски и командвания от пет държави (САЩ, Великобритания, Турция, Гърция и Италия), но от средата на 60-те години в някои по-големи учения (Съмър експрес, Мармара експрес, Съншайн експрес, Фалекс и др.) са привличани за участие и представителни военни части от други западноевропейски страни (ФРГ, Белгия, Холандия).[7]

Още при първите по-големи съвместни военни учения в Източна Тракия и Северна Гърция „Трайдънт-I" през февруари – март 1955 г. се разработва контранастъпателна операция на „сините" (НАТО) над „зелените" с учас-

[6] *NSA*, „The Creation of SIOP-62", Electronic Briefing Book No. 130, July 13, 2004.
[7] *БТА-МИНФ*, № 243, 31.8.1966, с. 21; № 263, 20.9.1966, с. 21; № 74, 15.3.1969, с. 29; № 338, 4.12.1970, с. 22-23

тие на стратегическа авиация (Шести американски флот и военната база в Суда, Крит) и използване на ядрени удари.[8] Две години по-късно в района на Средиземноморието (от Гибралтар до Истанбул и източните граници на Турция) се провежда серия от взаимосвързани военни маневри (с кодови названия „Медфлекс", „Дийп уотър", „Ред епок") под контрола на командващия южната група войски на НАТО в Неапол адмирал Брискоу. В контекста на стратегическите концепции за масирани ядрени удари и оживените дискусии за разполагане на атомни оръжия и направляеми ракети в Италия, Турция и Гърция в сценарните варианти се предвижда едновременна употреба на атомни и конвенционални бомби. Българските дипломатически мисии в Анкара, Истанбул и Атина своевременно уведомяват София за подготвяни десантни операции в Източна и Западна Тракия с „действителен огън" и хвърляне на „въображаема атомна бомба"[9] В западни медии, цитирани в служебния бюлетин на Българската телеграфна агенция, масираният ядрен удар образно е назован „мечът на НАТО".[10] По време на поредните военни учения в Източното Средиземноморие през юни 1959 г. командващият обединените военновъздушни сили на НАТО в Южна Европа ген. Ричард Линдси публично декларира:

> „Ако един неприятел се осмели да нападне територията на НАТО, той ще бъде неутрализиран за три дни. Само пет минути са достатъчни самолети от южното крило на НАТО да полетят срещу неприятелските обекти [от базите ни в Турция, Италия и Гърция]."[11]

Употребата на ядрено, а дори и на химическо оръжие срещу държавите от Варшавския пакт продължава да фигурира в сценариите на съвместните военни учения и в плановете на НАТО и през следващите десетилетия. Това е характерно за периоди на международни кризи и особено изразено по време на последната конфронтационна вълна на Студената война от първата половина на 80-те години („Ейбъл Арчър-83", „Уинтекс-Симекс-85"). Официално в ръководството на Алианса подлагат на преразглеждане концепцията за употреба на ядрено оръжие в Европа през 1988 г., след като предната година е обявена новата отбранителна доктрина на Варшавския договор.

---

[8] *БТА-МИНФ*, № 50, 19.2.1955; № 87, 13.4.1955.
[9] *ДА МВнР*, Оп. 3ш, а.е. 151, л. 194, 207-209, 213, 250.
[10] *БТА-МИНФ*, № 118, 21.5.1957, с. 21.
[11] *БТА-МИНФ*, № 137, 12.6.1959, с. 35-36.

СЦЕНАРИИТЕ НА ОВД ЗА ЯДРЕНИ ВОЙНИ

В продължение на десетилетия във военните доктрини и на двата блока господстват концепциите за водене на ракетно-ядрена война, независимо от оценките за неизбежните масови поражения. Тези концепции залягат в сценарните замисли на провежданите военни игри и учения и при осъществяване на координирани тайни операции на специалните служби. В рамките на Паралелния исторически проект за НАТО и Варшавския пакт през последното десетилетие публикувахме няколко сензационни най-вече със своите ужасяващи сценарии – военни планове на страните от Организацията на Варшавския договор[12]. Те напълно потвърждават мисълта на Раймон Арон от декември 1957 г. във „Фигаро" за „равновесието на ядрения ужас" и до голяма степен кореспондират с известния акроним *MAD*: *Взаимно осигурено унищожение (*Mutual Assured Destruction). На няколко последователни международни конференции през последните години бе направен сравнителен исторически анализ на военните планове на двата водещи военнополитически блока в годините на Студената война и техните взаимни представи за реални или имагинерни заплахи от страна на „главния противник".[13]

През май 1961 г. по време на разбор за резултатите от проведено съвместно съветско-източногерманско военно учение маршал Радион Малиновски недвусмислено подчертава:

> „В съвременните условия главната задача за поражение на врага се реализира чрез нанасяне на ядрени удари. Сухопътните войски трябва да се възползват в началния период на войната от резултатите на стратегическите ядрени удари...
>
> Според оценките, времето, необходимо за намаляване равнището на радиация, може да се измери в дни и дори часове. Нашите войски могат да навлязат в поразените зони не по-рано от пет-шест часа след ядрения удар. Има вариант да се навлезе в поразената зона и по-рано с използване на танкови и бронирани части, които притежават антирадиационна защита."[14]

В друго изказване на главнокомандващия ОВС маршал А. А. Гречко

[12] Оригиналните документи, цитирани по-нататък в настоящия текст, са публикувани на Интернет страницата на проекта: www.php.isn.ethz.ch .
[13] Mastny, Vojtech and Sven Holstmark /Eds./, *War Plans and Alliances in the Cold War: Threat Perceptions in the East and West*,; Mary Ann Heiss and Victor Papacosma /Eds./: *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts*.
[14] *A Cardboard Castle*, p. 120.

през октомври 1962 г. при разбора на армейско учение на полска територия с участие на съветски и източногермански части отново се набляга на два взаимосвързани компоненти – организиране на решителни настъпателни бойни действия в отговор на нападение от НАТО и предварително планиране на „обектите, по които ще бъдат нанесени ядрени удари". В заключителното си слово маршал Гречко определя значението на „стремителното настъпление" по фланговете за осигуряване на победата в централноевропейското стратегическо направление:

> „Решителните и бързи действия на нашите сухопътни войски, авиация и флот за разгрома на Северния фланг на НАТО още в първите дни на бойните действия придобиват решаващо значение за успешните действия в централната част на европейския театър на военни действия."[15]

В различни вариации тази много хлъзгава и неясно очертана теза за „превантивни ядрени удари" се запазва в следващите три десетилетия. В указанията за ученията „Есен-88" през октомври 1988 г. например се говори за организиране на „скрита подготовка и осъществяване на внезапен удар".

Първото голямо коалиционно учение на страните от Варшавския договор с кодово название „Буря" се провежда през октомври 1963 г. на териториите на ГДР, Полша и Чехословакия. В речта си при разбора на учението източногерманският министър на отбраната ген. Хайнц Хофман интерпретира „изпреварващия контраудар" на войските на Варшавския пакт срещу НАТО като отговор на подготвяна от главното командване на Северноатлантическия съюз настъпателна операция, разкрита от източноевропейските военноразузнавателни служби. Изказването на Хофман е в унисон с възгледите, изразени от маршал Малиновски през октомври 1960 г., което означава, че Кубинската ракетна криза от края на 1962 г. не се е отразила съществено на водещите военностратегически концепции във Варшавския договор. Сценарият за провеждане на учение „Буря" предвижда нанасяне на масирани ядрени удари по целия централноевропейски фронт от Балтика до границите на Австрия. Съгласно замисъла на учението, на втория ден след ядрените удари съветските и източногерманските войски достигат на 80-100 км в територията на ФРГ по посока Рур, Франкфурт и Мюнхен. Същевременно полските войски овладяват Хамбург, а на третия ден достигат границата с Дания. На деветия-десетия ден от началото на бойните действия се прогнозира достигане до р. Сена и окупация на Париж.

[15] *VHA*, MNO-1963, sg. 2/1-16, s. 6.

Паралелно с учение „Буря“ през април 1963 г. в Полша е организирано командно-щабно учение „Мазовше“ за отразяване на масиран вражески ядрен удар. Направена е оценка, че в резултат от ядрената атака на НАТО ще бъде заразена до 70 % от територията на Полша с около половин милион жертви сред цивилното население и още около един милион ранени и пострадали граждани. Сценарият на учението предвижда в отговор изстрелване на 276 ядрени заряда, от които 86 срещу територията на САЩ, а останалите 190 – срещу ФРГ, Дания, Холандия и Великобритания[16].

Подобно на „Буря“ известният чехословашки военен план от октомври 1964 г. предвижда след внезапни масирани ядрени удари от НАТО незабавно придвижване на войските на Варшавския договор по направление Нюрнберг-Щутгарт, с разстановка на втория ден да се стигне до Пасау, на четвъртия ден – Страсбург, на осмия ден – Лион и на десетия ден – образно казано – да си пият кафето в Париж. Всичко това след масирани ядрени удари![17]

Унгарската военна игра от май 1965 г. „реалистично“ предвижда първи ядрен удар от „западните“ с 30 ядрени бомби, четири от които с по 1000 кт, като на третата минута е разрушена Будапеща, а на четвъртата минута – Дебрецен и Мишколц. Ответните ядрени удари от „източните“ водят до пълно разрушение на Виена, Мюнхен, Верона, Виченца и 70% разрушение на Линц и Клагенфурт.[18] Полската оперативна директива 02 от 31 май 1967 г. (операция „Лято-67“) пък предвижда, след като противникът овладее територията на ГДР, да бъдат нанесени ответни 57 ядрени удара с общо 3200 кт срещу Хановер, Ротердам, Брюксел, Копенхаген, редица пристанища, летища и стратегически обекти.

През септември 1967 г. се провежда най-голямото съвместно войсково учение на чехословашка територия „Вълтава“ с участието на 17 чехословашки, съветски, източногермански и унгарски дивизии, както и три ракетни бригади с обща численост от 102 000 военнослужещи. В пет последователни етапа на учението участващите военни части „играят“ ролята на пет армейски съединения на „розовите“ (НАТО) и четири армейски съединения на „зелените“ (ОВД). Още в първия етап на въоръжения конфликт сценарият на учението предвижда нанасяне на 84 ядрени удара от армиите на „розовите“ и ответно 89 ядрени удари от армиите на „зелените“. След „стремителен“ контраудар войските на Варшавския пакт достигат на третия ден Мюнхен, а на шестия ден – Щутгарт и Улм. По време на следващите етапи от военните

[16] *A Cardboard Castle*, p. 131-136, 140-148.
[17] *A Cardboard Castle*, p. 160-169.
[18] *A Cardboard Castle*, p. 189-191.

операции са нанесени няколко стратегически удара с използване на ядрено и химическо оръжие – от страна на „розовите“ с обща мощност 27 000 кт, а от „зелените“ – с обща мощност 31 000 кт. В разбора на учението са приведени данни и за сериозните поражения на чехословашка територия:

> „В резултат на ядрените удари бяха заразени 44% от територията на Южноморавска област, 15% от територията на Централния военен окръг и 63% от територията на Източния военен окръг на ЧССР. На около 11% от територията на страната нивото на радиация достигна над 1200 рентгена, на 30% до 1200 рентгена и на 25% от територията – до 400 рентгена.“[19]

Ядрени удари се предвиждат и по време на ученията на Варшавския договор през 70-те и 80-те години, въпреки че в началото на бойните действия обикновено се очаква използване само на конвенционални оръжия. В сценарните варианти за многостранното тактическо учение „Съюз-83“, което се провежда от юни до август 1983 г., се описва употреба от „западните“ само в първите два дни след началото на бойните действия на шест масирани ядрени удари с общо 5000 ядрени заряди и поразяване на територия от 600 до 1000 км навътре в страните от Варшавския пакт. Сценарият за командно-щабното учение „Гранит-86“ предвижда използване при първите атаки от армиите на НАТО на тактически въздушни удари от стратегически бомбардировачи и ракети „Першинг-2“, след което „западните“ осъществяват контрол над Братислава, Вроцлав и Познан и достигат границата със Съветския съюз. Съгласно направените изчисления, „източните“ се очаква да понесат значителни човешки загуби след ядрените удари в първите три дни на войната между двата военни блока.

Логично е да се запитаме доколко реално са оценявали „стратезите“ в генералните щабове на армиите от Варшавския договор предложените сценарни варианти с масирана употреба на ядрени оръжия. Подобен въпрос е дискутиран по време на кръгла маса в Стокхолм през април 2006 г. с участие на бивши генералщабни офицери от армии на НАТО и Варшавския договор. Според източноевропейските участници те са имали „прекалено оптимистични оперативни планове“, някои от които дори тогава изглеждали като „научна фантастика“. След като експертните оценки, приведени по време на ученията през 60-те години, категорично потвърдили изключително сериозните („катастрофални“) последствия след употреба на ядрено оръжие, в

[19] *VHA*, MNO-1967, sg. 4/4-16/64, s. 1-38.

следващите години такива оценки не са били прилагани към документацията на ученията. Според полски, чешки и руски генерали, от началото на 70-те години, подобно на западните си колеги, политическите и военни ръководители на Варшавския пакт използват наличието на ядрени оръжия предимно като психологическо „сдържащо" средство и са били твърдо убедени, че не бива да се допусне прерастването на военнополитически конфликт между двата блока в ядрено-ракетна война[20]. В действителност едва след ядрената авария в Чернобил през април 1986 г. и политическите елити, и обществата като цяло осъзнават реалните ужасяващи параметри и последствия от разгарянето на термоядрен конфликт в Европа.

Обобщеният анализ на българските военни сценарии и доктринално-нормативни документи показва, че обикновено в стратегическите, оперативно-тактически и командно-щабни учения разделението е между „северни" и „южни" или „червени" и „сини". Винаги, разбира се, първото нападение е от противника, а сразяващият контраудар от „нашите". Така е впрочем и в ученията на НАТО на териториите на Турция и Гърция[21].

Някои особено анекдотични примери от военни учения привежда в спомените си „Невъзможни истини" ген. Славчо Трънски. След като по сценарий силите на НАТО са навлезли на 80-100 км на българска територия, те неочаквано са обкръжени с удар от три неизвестно как появили се толкова бързо отвъд р. Дунав съветски дивизии. Както коментира ген. Трънски, това става „като намесата на божествените сили в древногръцките трагедии". Втори случай – след нанасяне на въздушен удар от противника със 180 ядрени заряда, непосилната задача била до 15-20 денонощия да се приведат в ред поразените войски и заразената територия. Тъй като това е технически абсурдно, командването внесло спешно корекции ядреният удар на НАТО да е само с 50 бойни заряда. Въздушен десант от „южните" към Стара планина съгласно реалните разчети на разузнаването трябвало да се извърши с въздушнодесантна бригада в състав от 150 хеликоптери. И тъй като това противоречало на предварителните планове за ответна контранастъпателна операция, лично главнокомандващият ОВС на ОВД маршал Иван Конев внесъл корекции в заданието – вместо с бригада противникът от НАТО да атакува с малка хеликоптерна част, която естествено не може да осъществи решителна и успешна десантна операция.[22]

---

[20] По-подробно: Hoffenaar, Jan (Ed.), *Military Planning for European Theatre Conflict during the Cold War*.

[21] Баев, Йордан: "Български разузнавателни анализи за военноморската мощ на НАТО в Източното Средиземноморие 1955-1975", *Годишник на Военноморския музей*, Варна, 2001, т. 1.

[22] Трънски, Славчо, *Невъзможни истини*, с. 194-198.

В едно от първите съвместни тристранни учения между армиите и флотите на СССР, Румъния и България през юни 1959 г. се описва масиран удар от „южните" на Тракийското направление на балканския фронт с овладяване на Ямбол и Бургас и последвало настъпление към Русе още през първите два дни от началото на бойните действия. Задачата на войските на „северните" в тези първи дни е преминаване в активна отбрана „с цел да задържи настъплението на „южните" до подхождане на главните сили на Западния фронт".[23] След провеждане на друго оперативно-стратегическо учение „Вълна" на българска територия през юни 1961 г. с участие на войски от Одеския военен окръг, главнокомандващият ОВС на ОВД маршал Андрей Гречко формулира четири основни задачи за по-нататъшна бойна подготовка на войските от БНА. Сред тях важно място заема и задачата: „Да се готвят войските за действия в условията на радиационно заразяване на местността и атмосферата. Да се търсят способи за запазване боеспособността на войските чрез използване на средства за защита и своевременното извеждане на частите и подразделенията от заразените райони."[24] По време на разбора след учението маршал Иван Баграмян посочва, че съобразно направените разчети при масово използване на ядрено оръжие „санитарните загуби на войските на Балканския фронт през първите четири дни на войната съставляват над 12% от списъчния състав".[25]

Замисълът на учението с войските за противовъздушна отбрана на страните от Варшавския договор „Съюз-63" разглежда възможностите за „отразяване от войските на ПВО на ОВД на масирани удари от авиация и крилати ракети на противника". Бойните действия на армиите от НАТО (САЩ, ФРГ, Великобритания, Италия, Турция и Гърция) щели да бъдат осъществени чрез два масирани удари с използване на 14 балистични оперативно-тактически ракетни установки, 12 пускови установки за крилати ракети и 1044 самолети на тактическата и палубната авиация на армиите от НАТО. След началото на военните действия „северните" нанасят ответни масирани удари по „войските, летищата, средствата за управление, военноморски бази, административно-политически и промишлени центрове" на противника с основна цел извеждане на Турция и Гърция от войната.[26]

В сценарния вариант на командно-щабното учение „Шипка-77" е заложено при първия масиран ядрен удар от „противника" срещу военни и

[23] *ДВИА*, Ф. 24, Оп. 2, а.е. 4, л. 101-106.
[24] *ДВИА*, Ф. 22, оп. 8а, а.е. 8, л. 34.
[25] *ДВИА*, Ф. 22, оп. 8а, а.е. 8, л. 180.
[26] *ДВИА*, Ф. 22, оп. 8а, а.е. 17, л. 78-79.

промишлени обекти в България да бъдат използвани 165 ядрени боеприпаса. При разбора на учението се посочва, че някои командири допуснали сериозна недооценка и „примитивизъм" при анализа на възможната ситуация, тъй като подобен ядрен удар би имал изключително сериозни последствия върху сравнително малка страна като България.[27]

При повечето случаи, както е при голямото учение на Варшавския пакт на територията на България „Щит-82", основна цел е „унищожаване ракетно-ядрените средства на противника".[28] Два конкретни примера могат да илюстрират стратегическите възгледи при организиране на военни игри и учения. В плана за командно-щабно учение „Балкани-87" се предвижда след първите ядрени удари на „южните" (с използване на стратегическа авиация от близо 1000 самолети), при ответната първоешелонна отбранителна операция „северните" да нанесат 180 удара с 230 ядрени боезаряди на Балканското стратегическо направление (Чанаккале-Дарданелите-Истанбул) и впоследствие към Средиземноморието. В разчетите на учението е отбелязано, че за ликвидиране последствията и попълване на загубите от личен състав след употреба на оръжия за масово поразяване Българската армия ще се нуждае от мобилизиране на още 126 000 души. В други указания на Обединеното командване на ОВС за Балканското стратегическо направление се посочва, че основната задача след задържане на противника от 3 до 12 часа на българска територия и ответна въздушна настъпателна операция от съветските ВВС е да се премине към контранастъпление с овладяване на Босфора-Дарданелите до Сароския залив, а в гръцко направление – овладяване на Западна Тракия и Егейска Македония.

При условие, че България не притежава на своя територия ядрено оръжие, в редица бойни устави, директиви и наставления се поставя задачата за „унищожаване на противника с ядрени удари и ракетен огън". Например в бойния устав на сухопътни войски от 1975 г. се твърди изрично, че „успехът в съвременния бой се постига, като се унищожи противника с ядрени удари".[29] Друг вид абсурдни указания относно „съвременния бой" наставляват за „устройство на ядрени минни заграждения на българо-турското стратегическо направление и тяхното бързо преодоляване в последваща настъпателна операция" (1973). Или пък за „възстановяване боеспособността след първия мощен ядрен удар на противника" (1980). В „Наставление за защита на вой-

[27] *ВИБ*, 001394/30.06.1977 – Изводи и указания от министъра на народната отбрана по учението „Шипка-77".
[28] *ВИБ*, 002308/15.12.1982 – Изводи и препоръки от учението „Щит-82".
[29] *Боен устав на Сухопътни войски*, (София: МНО, 1975), с. 7-8.

ските от оръжията за масово поразяване“ от 1966 г. се съдържат подробни инструкции, разработени в общо 246 конкретни параграфа! Ядреният кошмар си остава едно от най-характерните проявления на абсурдистка политическа митология в историята на Студената война.

В края на 60-те години, в резултат на поуките от войните в Близкия изток и Индокитай, Обединеното военно командване на Варшавския договор променя своите предишни стратегически концепции за неизбежността на „ракетно-ядрената война“. При провеждане на учения и маневри вече се предвижда и участие в „локални войни“ с използване на конвенционално оръжие. Така например, в Директива за подготовката на Обединените въоръжени сили на Варшавския пакт през 1969 г. като основна слабост в дотогавашната подготовка се посочва: „...не се отчитат възможностите за водене на продължителни бойни действия без използване на ядрено оръжие.“[30] При разбора на проведените през март 1969 и юни 1970 г. военноморски учения в Черно море изрично се отбелязва, че военното ръководство на НАТО полага големи грижи за развитие на организационните структури на своите въоръжени сили и снабдяването им с нови видове конвенционални оръжия за водене на локални войни.[31]

ЗАПАДНИ РАЗУЗНАВАТЕЛНИ АНАЛИЗИ ЗА ВАРШАВСКИЯ ПАКТ

В духа на „Атлантическата харта“ още в годините на Втората световна война е поставено началото на институционално трансатлантическо разузнавателно сътрудничество. На 17 май 1943 г. между Съединените щати и Великобритания се подписва секретно споразумение (*BRUSA*) за обмен на разузнавателна информация. След края на войната през 1947 г. това двустранно сътрудничество се превръща в многостранно с подписване на споразумение за сътрудничество в областта на техническото разузнаване между пет специални служби от САЩ, Великобритания, Канада, Австралия и Нова Зеландия (*UKUSA*)[32]. Най-тайният мащабен разузнавателен комуникационен проект за глобално проследяване и подслушване по линия на *UKUSA*, чието съществуване бе потвърдено официално едва през 2000 г. по време на дискусия в Европейския парламент[33], носи кодираното название *ЕШЕЛОН* (първоначално описван като „Проект 415“).

[30] *ДВИА*, Ф. 1027, Оп. 13, а. е. 7, л. 72.
[31] *ДВИА*, Ф. 1027, Оп. 13, а. е. 13, л. 62-65; а. е. 35, л. 60.
[32] Riste, Olav (Ed.), *Intelligence in the Cold War. Organisation, Role and International Cooperation*.
[33] *European Parliament*, Directorate General for RSTOA, PE 168.184: „Intelligence Capabilities 2000“. За реакцията на Конгреса на САЩ относно дискусията в Европейския парламент – *CRS Report* RS 20 444: „Project ECHELON. US Electronic Surveillance Efforts“, Washington DC, March 2, 2000.

Според някои твърдения неговото начало е поставено още през 1957 г. като отговор на изстрелването на съветския космически сателит *СПУТНИК*. Според други публикации ефективното функциониране на *ЕШЕЛОН* (с използване на стационарни радарни станции в САЩ, Великобритания, Австралия, Италия, Турция, Германия и Япония) започва през 1971 г.

Съвсем скоро след създаването на Северноатлантическия съюз, в синхрон с изграждането на военните структури на алианса, се обръща специално внимание на разузнавателния обмен между страните членки и координацията на разузнавателните анализи относно идентифициране на формулираната „главна заплаха" – евентуалните агресивни намерения и експанзия на „Съветския блок" към Запада. По инициатива на американската страна през януари 1952 г. военните представители на САЩ, Великобритания и Франция обсъждат представените от директора на ЦРУ примерни „Насоки за тайни операции". През същата година в НАТО са създадени две секретни работни групи, едната от които е посветена на организиране сътрудничеството между страните членки срещу „подривната дейност" на територията на Алианса, а другата проучва „тенденциите в съветската политика". От началото на 1953 г. започва да функционира строго секретният *Специален комитет* на НАТО, чиято основна цел в началните години на съществуване е организиране на координацията „за борба с разузнаванията на тайните служби от Съветския блок" и обмен на специализирана разузнавателна информация. В началото на 70-те години сред новите възлови задачи на *Специалния комитет* е осъществяване на сътрудничество в борбата с международния тероризъм, а от началото на 80-те години е създаден и нов орган – Съветнически комитет за специално разузнаване на НАТО (*NACSI*).[34]

Създаването на Службата за национални разузнавателни анализи в ЦРУ през 1950 г. отбелязва началото на важен етап в историята на разузнавателната общност на САЩ. Въпреки това в критични експертни публикации се твърди, че е създадена главно по вътрешноведомствени причини – за да се преодолеят възраженията на Държавния департамент и Пентагона ЦРУ да „придобие независима власт", каквато е била амбицията на нейния директор ген. Уолтър Бедел Смит[35]. Признатият за създател на „школата" на Националните разузнавателни анализи (*NIE*) в ЦРУ Шърман Кент дефинира същността на новия подход:

---

[34] Aldrich, Richard, *Espionage, Security and Intelligence in Britain 1945-1970*, p. 202-205; De Graaf, Beatrice (Ed.), *Battleground Western Europe: Intelligence operations in Germany and the Netherlands in the twentieth century*, p. 238-242.

[35] Montague, Ludwell. „The Origins of National Intelligence Estimating", *Studies of Intelligence*, (Washington D.C. – CSI), 1972, № 2, p. 63-70.

„Като се има предвид високият ранг на създателите и потребителите на *NIE*, тези анализи трябва да станат най-доброто усилие на разузнавателната общност да се справи творчески и разсъдливо със съответните сведения. Те трябва да насочват по-нататък разузнавателните данни по такъв начин, че да е ясно на потребителя кое е ново знание и кое е основателна преценка. И в тази пространна област на мнения каква е степента на безспорност във всяко ключово твърдение."[36]

Дори през онези години обаче някои експерти подлагат на съмнение достоверността и ефективността на разузнавателните оценки. Например в меморандум от бившия посланик в Москва Чарлс Боулън до държавния секретар Дийн Ръск от 22 март 1968 г. се обръща внимание на разминаващи се данни за съветската военна мощ и въоръжение в докладите на ЦРУ и военното разузнаване от последните месеци[37]. През 1969 г. Абът Смит повдига в секретното специализирано издание на ЦРУ въпроса за акуратността на Националните разузнавателни анализи: „Ако някой се опита да очертае точните резултати от разузнавателните анализи за последните двайсет години, ще трябва да проучи не по-малко от 25 000 преценки. Дори да изследва само една дузина от Националните разузнавателни анализи, ще трябва да провери няколкостотин различни оценки, съдържащи се в тях."[38] Скоро след края на Студената война голям брой разузнавателни доклади бяха изцяло или частично декласифицирани в съответствие със Закона за свобода на информацията (FOIA) от 1966 г. и Директива № 12 958 на президента Бил Клинтън от 17 април 1995 г. Достъпът до новата документация на ЦРУ за икономическия и военен потенциал на СССР възбуди оживени професионални дискусии относно същността и достовереността на разузнавателните преценки и адекватността на прилаганите аналитични методи. Това предизвика ответни защитни коментари сред разузнавателната общност. Например бившият заместник-директор на ЦРУ Дъглас Макийчин (1993-1995) оспори публичните критики за съзнателни преувеличения на съветската военна мощ и икономическа стабилност, съдържащи се в редица доклади на ЦРУ и Съвета за национална сигурност на САЩ. [39]

Още по време на третата сесия на Съвета на НАТО в Париж е предста-

[36] Kent, Sherman. „Words of Estimative Probability", *Studies of Intelligence,* 1964, № 4, p. 49-65; „Estimates and Influence", *Studies of Intelligence,* 1968, № 3, p. 11-21.
[37] *COSMIC-TOP Secret* – NARA, RG 59, SV 1967-1969, DEF 6 USSR.
[38] Smith, Abbot. „On the Accuracy of National Intelligence Estimates", *Studies of Intelligence,* 1969, № 3, p. 25-35.
[39] MacEachin, Douglas. *CIA Assessments of the Soviet Union: The Record Versus the Charges.* An Intelligence Monograph. CIA: CSI 96-001, May 1996; „CIA Assessments of the Soviet Union", *Studies of Intelligence,* 1997, № 1, p. 57-65.

вена детайлна оценка за състоянието на армиите отвъд „Желязната завеса". В материал на Комитета на министрите на отбраната от 28 март 1950 г. (DC 13) е отбелязано:

> „Българската армия се е усъвършенствала през последните две години, но все още не може да бъде разглеждана като внушителна машина за водене на бой. Румънската и унгарската армия са със силно увеличен състав, но още не може да се смятат за ефективни при водене на военни действия в близките няколко години."

Мястото на България и нейните Въоръжени сили в източноевропейския военнополитически съюз и съветските планове за използване на българската армия в бъдеща коалиционна война са оценявани сравнително обективно в редица специализирани анализи на военните представители на страните от НАТО в София. Например в доклад на британското военно аташе полк. Ерик Бачелър от 23 февруари 1950 г. се разглеждат две оперативни възможности:

> „1. Ако българската армия бъде въвлечена в локална война, ще трябва да бъде подготвена за бой в планински район, което влиза в оперативните планове на Първа армия...
>
> 2. Втората алтернатива е българската армия да се сражава като част от въоръжените сили на Съветския съюз и в този случай ще бъде използвана за защита на границата, без да е активно въвлечена във войната."[40]

В обширен доклад „Военният потенциал на България", изготвен през август 1955 г. във Второ бюро на френския генерален щаб на базата на получаваните разузнавателни информации от София, неколкократно се подчертава:

> „Българските въоръжени сили са добре екипирани, с бърза мобилизационна готовност, подкрепени от добра логистична организация, достатъчна да ги осигури в началото на един конфликт. Те са идеално адаптирани за операции в Югоизточна Европа...
>
> България разполага с мощ, която не е за пренебрегване, било за военни операции, било като инструмент за локални действия, като същевременно пряко не се намесва командването в Москва.
>
> В случай на ограничен конфликт ще бъдат използвани от 5 до 7 дивизии към границата с двете южни съседки за настъпление срещу Егейското крайбрежие и Истанбул, при взаимодействие със съветската авиация. При [глобален] конфликт на съветския блок със силите на

[40] *NAUK*, FO 371/ 87 584, p. 7.

НАТО българските войски ще са неспособни за настъпателни действия, а при въздушна съветска подкрепа ще имат готовност за отбрана срещу гръцките и турските части.“ [41]

В разузнавателен анализ на ЦРУ на САЩ от 1956 г. за боеспособността на армиите от Варшавския договор се посочва: „Като цяло българската армия е вероятно най-надеждната, най-добре обучена и ефективна от всички сателитни армии... Обучението на запасните чинове в Българската армия е грижливо и с широк обхват.“[42]

В доклад на военното разузнаване от 1 октомври 1958 г., предназначен за командването на американските войски в Европа, е направена нова съпоставка между боеготовността на унгарската, румънската и българската армии. В анализа за състоянието на българската армия се съдържат и критични оценки за „организационни проблеми“ при спешното провеждане на войсково учение в близост до турската граница през август 1958 г., предизвикано „поради критичната ситуация в Близкия изток“.[43]

Аналитичните справки на американското разузнаване за Варшавския договор от началото на 60-те години наблягат на измененията в съветските доктринални възгледи и във взаимоотношенията между отделните източноевропейски страни. В разузнавателен доклад на ЦРУ от 12 март 1963 г. са разкрити водещите мотиви в съветската военна политика на осигуряване стратегическо предимство пред САЩ, които се дължали на „съветските страхове да бъдат въвлечени в локална война, която според тях неминуемо ще прерасне в глобална ядрена война“.[44] В разузнавателен анализ от 1961 г. за „сателитните армии“ се твърди, че „висшият команден състав е напълно надежден“, но по-вероятно било съюзните войски да бъдат натоварени от Обединеното командване на ОВС „да изпълняват отбранителни задачи в собствените си територии“. В друг доклад на ЦРУ година по-късно отново се отбелязват „различните равнища на ефективност и надеждност“ на източноевропейските войски. Американските разузнавателни експерти допускат, че Москва има намерение да използва част от тях „в съвместни бойни операции чрез интегриране на отделни дивизии под пряко съветско командване“. Ос-

[41] *MAE*, Archives Diplomatiques, Europe, 1949 – 1955, Bulgarie, Vol. 23, No. 4694, p. 100-I – „Le Potentiel Militaire de la Bulgarie“, 1 Sept. 1955.
[42] *NARA*, RG 263, Entry 29, Box 9: NIE 12-56 „Probable Developments in the European Satellites Through 1960“, February 7, 1956.
[43] *COSMIC-TOP SECRET* – Periodic Intelligence Report 3-58 (4) USAREUR.
[44] *NARA*, RG 263, Entry 29, Box 11: NIE 11-4-63 „Soviet Military Capabilities and Policies 1962-1967“, March 13, 1963.

таналите „сателитни войски ще бъдат оставени под национално командване за вътрешни нужди и резерв". Разузнавателният анализ предвижда приблизително половината от общо 60-63 източноевропейски дивизии да бъдат въвлечени в бойни операции срещу съюзните войски на НАТО в случай на въоръжен конфликт между двата блока в Европа.[45]

Подобно на своите източноевропейски противници, в НАТО внимателно събират и анализират всяка налична информация за характера и обхвата на провежданите многостранни военни учения на Варшавския пакт. Показателни са например „ситуационните анализи" на Изследователския отдел в Радио „Свободна Европа"[46] за провежданите съвместни учения между съветската, румънската и българската армии на територията на НРБ и в прилежащата акватория на Черно море. В информациите специално се съобщава за присъствие на министрите на отбраната и висши офицери от другите страни членки на Варшавския договор, както и оценки на главнокомандващите ОВС маршал А. А. Гречко и маршал И. И. Якубовски при разбора на приключилите оперативно-тактически или командно-щабни учения.[47]

В хода на усилията за усъвършенстване военните структури на Варшавския пакт в средата на 60-те години американските стратези неколкократно дискутират „парадоксалната" тенденция при увеличаващо се желание на източноевропейските правителства да „осигурят по-добре националната си независимост", Москва да избягва прекия диктат от предходните десетилетия, а „да търси съгласие по въпроси, които ги засягат". Основната цел на СССР е „подобряване военната ефективност на източноевропейските въоръжени сили". Отчита се и обособилото се различие между две групи страни – „първият стратегически ешелон" (ГДР, Полша и Чехословакия) и „фланговите" държави (Унгария, България и Румъния"), които вероятно щели да бъдат „въвлечени само във второстепенни операции". Специално внимание е обърнато и на вероятностите от използване на тактическо ядрено оръжие от съюзниците на Съветския съюз:

> „Анализът на военните учения показва, че в случай на война източноевропейските командвания очакват да получат достъп до ядрени оръжия. Съветите няма да предоставят такива оръжия в мирно време.

[45] *NARA*, RG 263, Entry 29, Box 16: NIE 11-14-62 „Capabilities of the Soviet Theater Forces", December 5, 1962. За България се посочва, че вероятно ще предостави десет дивизии с общо 22 000 души личен състав за нуждите на Обединеното командване на ОВС.

[46] От създаването си през 1950 г. до 1969 г. РСЕ/РС все още са почти изцяло финансирани и координирани от ЦРУ – Ross Johnson, A. (Ed.), *Cold War Broadcasting Impact: Radio Free Europe and Radio Liberty* (Budapest & New York: CEU Press, 2010).

[47] *OSA*, Fond 300, Subfond 20, RFE Situation Report: Bulgaria, 22 September 1964, p. 3-4 ; 23 September 1965, p. 5 ; 29 August 1967, p. 1-2.

Такива оръжия могат да бъдат на разположение по време на война, но под строг съветски контрол."[48]

Посочените оценки са допълнени с нови данни в разузнавателен анализ от декември 1969 г., в който последователно (на основата на проучени военни планове) се разкриват намеренията и тактическите замисли на Варшавския пакт за водене на военни действия срещу силите на НАТО в три направления – Централния район, Северния фланг (Скандинавия и акваторията на Северно море) и Югоизточния фланг (Балканите и Източното Средиземноморие). За българската армия се отбелязва, че „би могла да допринесе за една настъпателна операция, подкрепена от силите на Одеския военен окръг" срещу Гърция и Европейска Турция. В документа се дават придобити сведения за относителния дял на всяка една източноевропейска армия в рамките на общите въоръжени сили на Варшавския пакт[49]:

Държава	Числен състав	Дивизии	(некомплектувани)	Самолети	Кораби
България	125 000	12	4	300	51
ГДР	90 000	6	-	305	232
Полша	200 000	15	3	885	161
Румъния	170 000	9	2	275	64
Унгария	90 000	6	2	145	-
Чехословакия	154 000	10	3	555	-

В анализ на Пентагона от същото време, включен в обобщаващ съпоставителен документ на Съвета за национална сигурност на САЩ относно военния потенциал на НАТО и Варшавския договор, са формулирани предполагаемите най-важни цели на източноевропейския блок в трите основни направления. Главната цел на „Югоизточния фланг" била осигуряване „свободен излаз" през Проливите и Егейско море към Средиземноморието и Близкия изток. Сравнителният преглед на американското военно разузнаване за съотношението на въоръжените сили на двата военнополитически блока, представен в Белия дом, включва конкретни данни в района на Балканите за войските на България, Турция и Гърция, отделени за нуждите на съюзните командвания. Сведенията за румънските и унгарските войски са изпуснати в приложената таблица поради тяхната второстепенна роля при съветската офанзива на балканското стратегическо направление, а „италианският фронт

[48] *NARA*, RG 263, Entry 29, Box 16: NIE 11-14-66 „Capabilities of Soviet General Purpose Forces", November 11, 1966.
[49] *NARA*, RG 263, Entry 29, Box 17: NIE 11-14-68 „Soviet and Eastern European General Purpose Forces", December 4, 1969.

не се коментира, тъй като ще има малко значение в бъдещата война между двата блока“[50]:

	Денят М (начало на войната)			Денят М + 30		
Държава	България	Гърция	Турция	България	Гърция	Турция
Числен състав	57 000	56 700	143 000	169 000[51]	157 000	340 000
Дивизии	10	5	16	17	12	18
Танкове	1260	461	2514	2425	632	2514

Още по-детайлен анализ на ролята на „Югоизточния фланг“ е направена в разузнавателна преценка на ЦРУ от януари 1979 г., в която източноевропейските съюзници са квалифицирани като „териториален буфер между НАТО и Съветския съюз“. Балканският регион за пореден път е оценен като „второстепенен театър на военни действия“, в който решаващо значение ще има контранастъпателната въздушно и морско десантна операция за по-ранно овладяване на проливната зона (Босфора и Дарданелите). Американското разузнаване предполага, че съветското командване не предвижда ефективно използване на румънски войски в началния период на войната, поради което най-вероятно те щели да останат под собствено национално командване във „втория ешелон“ на съвместната отбрана. Преценката за реалните шансове на десантната операция за овладяване на Проливите е умерено критична поради направения извод за невъзможността от бързо прехвърляне в България на войските от Одеския военен окръг (12 дивизии), необходими за контранастъплението в Източна Тракия и към Дарданелите.[52]

Показателно е, че в процеса на изграждане и развитие на военните и политически структури на ОВД се променят квалификациите и оценките в анализите на НАТО. Ако в началния период след подписването на Варшавския договор източноевропейските страни и техните армии са споменавани най-често като „съветските сателити“, а през 60-те години като „държавите от Съветския блок“, в последните две десетилетия от съществуването на съюза неизменно се употребява дефиницията „армиите от Варшавския пакт“ и все по-често се съпоставят действията на ОВД и НАТО. Това в известна степен е признак за определена легитимация на ОВД като „нормална“ военнополитическа коалиция, особено след приемането на Единната отбранителна съюзна доктрина през май 1987 г.

[50] *NSA*, PPRD Collection, Box 4 – NSSM 84, March 1970.

[51] Данните за България в деня М+30 включват също четири съветски дивизии от Одески военен окръг.

[52] *NARA*, RG 263, Entry 29, Box 17: NIE 11-14-79 „Warsaw Pact Opposite NATO“, January 31, 1979.

ИЗТОЧНОЕВРОПЕЙСКИ РАЗУЗНАВАТЕЛНИ АНАЛИЗИ ЗА НАТО

Създаването на Организацията на Варшавския договор през май 1955 г. не променя съществено зависимостта на по-малките източноевропейски съюзници от Кремъл, установена по времето на Сталин. След създаването на организацията същевременно всяка една от страните членки е натоварена със специфични задължения за проследяване и анализ на боеспособността и военната мощ на държавите от противниковия блок НАТО в непосредствена близост до нейната територия. Отговорността за проучване действията и намеренията на НАТО в Югоизточна Европа и Близкия изток е възложена на Румъния и България.[53] Поради влошаване на отношенията между Москва и Букурещ в края на 60-те години тази задача ляга главно върху плещите на българските специални служби.

Разсекретените в последното десетилетие български и други източноевропейски архиви показват каналите за получаване и обмен на сведения относно състоянието на отделните видове въоръжени сили на НАТО. Това е приоритетна цел на разузнавателните и контраразузнавателни органи в службите за сигурност, военното разузнаване и докладите на българските военни аташета в държавите от НАТО. Част от получената обобщена информация се обсъжда по време на многостранни срещи и съвещания на Варшавския договор. Първото многостранно съвещание по линия на външнополитическите разузнавателни и контраразузнавателни служби се провежда в Москва в началото на март 1955 г. През 1961 г. в Москва се провежда и първата многостранна среща на военните контраразузнавания, а през 1964 г. в София – първото многостранно съвещание на военните разузнавания на страните от Варшавския договор.[54]

От средата на 60-те години силно нараства обменът на разузнавателна информация между Съветския съюз и източноевропейските съюзници. Само за периода 1969 – 1975 г. например от Москва в София са получени над 8000 разузнавателни справки и анализи, голяма част от които са посветени на „главния противник" (САЩ и НАТО), на положението на Балканите и по-важните военнополитически конфликти в различни райони на света[55]. Много ценни и достоверни сведения за НАТО се получават и от ГДР. Съществуват изрични договорености такива разузнавателни анализи регулярно да се изпращат за сведение и оценка до съседните съюзнически държави. Така например, в

[53] Вж. *КГБ и ДС – връзки и зависимости. 1950-1991. Документален сборник.*
[54] Баев, Йордан. *КГБ в България,* с. 81, 86-87.
[55] Баев, Йордан. *КГБ в България,* с. 117-162.

изпълнение на двустранен договор за сътрудничество от 1963 г. службите за държавна сигурност на България и Румъния за едно десетилетие до 1974 г. (когато тези контакти са замразени) си разменят близо 200 информации за НАТО с общ обем около 1500 стр. До София ежеседмично се изпращат сводки, анализи и съобщения от КГБ и ГРУ в Москва, свързани с политическата и военна обстановка в различни кризисни райони в света. Бюлетини със „Специална информация" пристигат и от Щаба на Обединените въоръжени сили на Варшавския пакт.

Водещите теми, които интересуват политическото и военно ръководство на държавите от източноевропейския блок, са свързани с политиката и стратегията на НАТО, дислокацията на ядрено и ракетно оръжие и на войски на САЩ в Европа, взаимодействието и противоречията вътре в Северноатлантическия съюз. Важно място неизменно се отрежда на състоянието на видовете въоръжени сили и участието им в общи маневри и учения на НАТО. Ценна информация за оценките и прогнозите на военното командване в Източна Европа може да се открие и при разбора на задачите, поставени по време на съвместни учения на Варшавския пакт. Необходимостта от осъществяване на по-задълбочен сравнителен анализ на автентичните данни от времето на Студената война определя значението на новите свидетелства и оценки за историческото развитие на НАТО, открити в източноевропейските архиви. При всички случаи обаче трябва да се има предвид влиянието на господстващите идеологически, политически и стратегически концепции в Съветския блок, както и относителната достоверност на използваните разузнавателни източници.

В съответствие със стратегическите концепции в Обединеното военно командване на Варшавския договор за „ракетно-ядрена война" в края на 50-те години основното внимание на българското военно и външнополитическо разузнаване е насочено към откриване на ракетни и ядрени бази на НАТО и САЩ в Турция и Гърция. Това е особено силно изразено по време на разгарянето на остри глобални и регионални кризи /Ливанската криза от 1958 г., Берлинската криза от 1961 г., Кубинската ракетна криза от 1962 г./.

В специална военнополитическа информация от Обединеното военно командване на Варшавския пакт в Москва от 26 април 1957 г. Генералният щаб на Българската армия е уведомен за началото на американско-гръцки преговори относно изграждането на ядрена база на о-в Крит. В същата информация се отбелязва и доставката на ракети за турските въоръжени сили.[56]

[56] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 3, а. е. 42, л. 126-128.

Подобни сведения пристигат и по дипломатическите канали. В коментари от българската легация в Атина изрично се посочва, че при посещенията на адмирал Бъркс през юни 1957 г. и на адмирал Брискоу през ноември с. г. в Гърция е бил обсъждан въпросът за атомни бази в Гърция и доставка на ракети на гръцките въоръжени сили.[57] Легацията в Анкара съобщава от своя страна за доставката на ракети със среден радиус на действие „НАЙК" за Турция, които щели да бъдат използвани за защита на военноморската база при Гюлджук. Според българските експерти това вече било „опасно оръжие за нападение, а не за отбрана".[58] Всички тези сведения мотивират молбата на българското правителство до Кремъл за безвъзмездна доставка на патрулни и торпедни катери и подводници за охрана на българското Черноморско крайбрежие. При консултациите на командващия българския военноморския флот контраадмирал Бранимир Орманов в Москва през декември 1957 г. е предложено да се създадат нови организационни форми на взаимодействие между флотите на България, Румъния и Съветския съюз в Черно море, тъй като „поради характера на началния период на войната в съвременните условия" организирането на такова сътрудничество след началото на войната ще бъде закъсняло.[59]

В разгара на Берлинската криза през лятото и есента на 1961 г. българското военно разузнаване подготвя редица анализи и информации за взаимовръзката между изострената глобална военнополитическа обстановка и засилената активност на кораби на НАТО в близост до Черно море. В информация от 5 август 1961 г. се посочва, че американското правителство поставило пред Турция искане, ако СССР не отстъпи по въпроса за Берлин, Турция да затвори Черноморските проливи. Съгласно друга информация на Разузнавателно управление на Министерството на отбраната /РУМНО/ от 1 септември 1961 г., командването на Черноморската база в Ерегли било приведено в състояние на повишена бойна готовност и получило нареждане ежедневно да докладва на командването на турските Военноморски сили в Анкара относно обстановката по Черноморското крайбрежие.[60]

С особено внимание се проследява провеждането на ученията на НАТО „Ред фокс", „Менцип конвой" и „Шахмат" в района на Средиземноморието през септември – октомври 1961 г., които също се анализират от гледна точка на развитието на Берлинската криза. В докладите се съобщава, че

[57] *ДА МВнР*, Оп. 3 ш, а. е. 129, л. 91, 153, 313, 328.
[58] *ДА МВнР*, Оп. 3ш, а. е. 212, л. 75-76.
[59] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 3, а. е. 44, л. 26; Ф. 22, оп. 2, а. е. 15, л. 35-41.
[60] *АМВР*, Ф. 1, Оп. 10, а. е. 73, л. 29, 77-78.

основна цел на ученията била удържане на Проливната зона от силите на НАТО, осъществяване на десант с 5000 души от морската пехота в района на Сароския залив под прикритието на палубна авиация и корабна артилерия и подготовка на контранастъпление на Север.[61] В един от докладите на българското контраразузнаване се отбелязва дори анекдотичното сведение, че „главнокомандващият турския военноморски флот посетил бургаското пристанище, представящ се за старши помощник на търговски кораб".[62] В дипломатическа информация от Истанбул се отбелязва, че в случай на военен конфликт по Берлинския въпрос въоръжените сили на Турция и Гърция следва от първия момент да бъдат подчинени на общото командване на НАТО. Друг източник, близък до американски дипломатически представители в Истанбул, съобщава за планове за ускорено изграждане на военни съоръжения по Черноморското крайбрежие, тъй като наличните съоръжения „не можели да осигурят ефективна отбрана при евентуално нападение"[63] Предвиждала се и спешна доставка на десет американски подводници за Турция, „построени съобразно особеностите на Черно море". През април 1962 г. по време на посещението си в Турция Върховният главнокомандващ войските на НАТО в Европа ген. Лари Норстед обсъжда въпроса за цялостна реорганизация и модернизация на турските въоръжени сили.[64]

Интересно е да се отбележи, че нерядко в непосредствена близост до държавните граници на България с Турция и Гърция се провеждат паралелно войскови учения на НАТО и Варшавския пакт, които допълнително изострят политическото напрежение в региона. По време на провеждане на ученията „Шахмат" в Източна Тракия през септември 1961 г. представител на НАТО публично обявява, че две български дивизии са дислоцирани само на 50 км от сухопътните маневри на войски на Алианса в Сароския залив. Поради инцидент с нарушаване на българското въздушно пространство е отменено предвиденото учебно контранастъпление с участие на американската тактическа авиация, базирана в Южна Европа.[65] По сходен начин по време на голямото войсково учение на Варшавския пакт „Родопи-67" в съседство на територията на Северна Гърция е организирано ученията на НАТО „Съншайн експрес".

Кубинската ракетна криза също има непосредствено въздействие върху ситуацията на Балканите и в района на Средиземноморието. В навечерието

[61] *АМВР*, Ф. 1, Оп. 10, а. е. 73, л. 7-9, 20, 22, 30, 54; *ДА МВнР*, Оп. 3ш, а. е. 433, л. 222-224.
[62] *АМВР*, Ф. 1, Оп. 10, а. е. 72, л. 126.
[63] *ДА МВнР*, Оп. 3ш, а. е. 433, л. 197, 263.
[64] *ДА МВнР*, Оп. 4ш, а. е. 52, л. 23.
[65] *OSA*, Fond 300, Subfond 20, RFE Situation Report: Bulgaria, 18 September 1961, p. 3.

на кризата, от 15 до 19 октомври 1962 г. в Румъния и България и прилежащата акватория на Черно море се провежда оперативно-тактическо учение на Варшавския пакт. При разбора на учението главнокомандващият Обединените въоръжени сили маршал Андрей Гречко отделя специално внимание на въоръжените сили на НАТО на Балканите и в Средиземно море. Според неговите думи основна военноморска сила на НАТО в региона са Шести американски флот и британската средиземноморска флота. В състава на Шести американски флот има до 50 бойни кораба, а на борда на двата самолетоносача до 250 самолета, както и общо 1030 единици ядрено оръжие. Маршал Гречко изрично подчертава значението на навлизането на американски бойни кораби в Черно море в последните години, което е директна „военна демонстрация" в близост до брегoвете на България, Румъния и Съветския съюз. Това показва значението на Черноморските проливи в геостратегическите планове на НАТО като пресечна точка на три континента и подстъп към най-важните Средиземноморски комуникации.[66]

Характерен е и един доклад на българското контраразузнаване, от който се вижда, че в дните на Кубинската криза по инициатива на американското военно аташе в София се е провела серия от конфиденциални съвещания с военните аташета на Франция, Италия, Гърция и Турция с цел координиране дейността по събиране на разузнавателни сведения за въоръжените сили на България и евентуалното движение на съветски войски на Балканите.[67]

Достатъчно изследвана в научната литература е темата за обвързването на въпроса за изтегляне на съветските ракети *SS-4* (8 К 63) от Куба с изтеглянето на американските балистични ракети „Юпитер" от Турция[68]. След урегулирането на Кубинската криза вниманието на източноевропейските секретни служби се насочва към проблема за заменянето на ракетите „Юпитер" с по-съвременните ракети „Поларис", базирани на американски подводници в Средиземноморието, както и към дискусията в НАТО за изграждане на обединени ядрени сили на алианса. В началото на февруари 1963 г. български дипломатически източници съобщават от Турция, че в Източното Средиземноморие в близост до турската територия са изпратени три американски подводници с ракети „Поларис", които били на оперативно подчинение на Шести американски флот и постоянно базирани в Рота, Испания. Съгласно някои по-късни доклади, в среща между началниците на Генералните ща-

[66] *VHA*, MNO – 1963, 65/65, sg. 17/1.
[67] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 10, а. е. 83, л. 97.
[68] Criss, N., „Strategic Nuclear Missiles in Turkey: The Jupiter Affair, 1959-1963", *The Journal of Strategic Studies*, London, No. 3, September 1997, p. 97-122.

бове на Турция и Гърция гръцката страна изтъкнала, че не е подготвена да приеме в гръцки териториални води подводници с ядрени балистични ракети „Поларис“. От турска страна отбелязали, че те са в състояние да приемат американските подводници, но в такъв случай те щели да бъдат използвани единствено за отбраната на Турция.

По въпроса за многостранните ядрени сили на НАТО турското правителство заявява, че в тези сили трябва да бъдат включени турски офицери и матроси, но финансово те могат да участват в осъществяването на плана. Гръцкото правителство също подкрепя идеята за създаване на многостранни ядрени сили на НАТО. Отбелязва, че присъствието на Атлантическия главнокомандващ сили на НАТО в Европа в Генщаб ще улесни домакина, че територията на Гърция ще има пълно ядрено покритие. И турската, и гръцката страна поемат ангажимент в бъдеще в рамките на кризата да получат нови подводници от САЩ, а дотогава те се осигуряват алтернативна военна подкрепа от ФРГ.“

Според преданата на двете балкански страни членки на НАТО в отношенията им при американските подводници с ракети „Поларис“ въпросът е Турция. Съветският съюз изпраща в Средиземно море свои подводници и предприема мерки за доставки на по-модерно въоръжение в България.[76] Този аргумент се използва често за получаване на нови военни помощи от САЩ и западноевропейските съюзници.

Както вече бе изтъкнато, всяка източноевропейска съюзна държава обръща специално внимание върху особеностите на своя ТВД. Така например в анализи за състоянието на обединените сили на НАТО чехословашкият генерален щаб разглежда предимно доктрините, възгледи, бойната подготовка и военните планове на западногерманските и френските въоръжени сили и Седма американска армия, дислоцирана в Западна Германия. Интересно е обаче, че в аналитичните разработки на чехословашките и унгарските военни експерти известно внимание се обръща и на състоянието на австрийската армия, въпреки конституционно обявения „неутралитет“ на Австрия.[77] В някои разузнавателни информации се анализират най-общо и измененията в стратегическите схващания на НАТО с въвеждането на новите доктрини за „гъвкаво реагиране“ и „изнесена напред отбрана“. Наред с оценките за концепцията за „ограничени локални войни“ неизменно се дискутират и те-

[75] ДА МВнР. Оп. 5ш, а.е. 110, л. 78, а.е. 26, л. 1966; 2111, а.е. 556, л. 1115, а.е. 559, л. 344; 2294, а.е. 1185, л. 3229, а.е. 2008, л. 1776.
[76] ДА МВнР. Оп. 5-ш, а.е. 26, л. 2910.
[77] VHA, MNO-19663, sg. 177/1-1; MNO-19664, sg. 30/1-2.

мата за използване на оръжия за масово унищожение. Например в специална информация на чехословашкото военно разузнаване от 1965 г. се привеждат данни за промени във възгледите на стратезите от НАТО за употреба на „превантивни ядрени удари", както и за промяна във времето за тяхното първоначално използване след началото на бойните действия.[72]

В проучвателен доклад на Оперативно управление в румънския Генерален щаб от април 1965 г. се отбелязва, че Военноморските сили на НАТО разполагат общо с около 1300 бойни и спомагателни кораби, от които 370 основни бойни кораби; 45 ескадри морска авиация с над 680 самолети; 8 батальона морска пехота. Основната морска групировка на Северноатлантическия пакт, състояща се от военноморските сили на САЩ, Великобритания, Франция, Италия, Турция и Гърция, е съсредоточена в Средиземно море. Ударна сила на военноморските сили на НАТО в региона е Шести американски флот, който притежава 3-4 самолетоносача със самолети носители на ядрени заряди от типа А-3В и А-4В с еквивалент до 300 кт и радиус на действие съответно 2400 и 1500 км. Едновременно с това в Средиземно море патрулират още 3-4 американски ядрени подводници с ракети „Поларис-А2" с далекобойност 2800 км.[73]

Според официални съветски данни от 1970 г. обединените ВМС на НАТО в Средиземно море (в които вече не се включва френският военноморски флот), базирани на о-в Малта, разполагат с 260 кораби и до 120 самолети и хеликоптери. Ударна сила на военноморските сили е 16-а ескадра американски атомни подводници, базирана в Рота, Испания. Отделно Шести американски флот включва около 60 кораби, 2 самолетоносачи със 180-200 самолети, 20 ескадрени миноносци, 1-2 ракетни крайцери и подразделения на морската пехота.[74]

Българските и румънските разузнавателни анализи отделят специално внимание на състоянието на гръцките и турските военноморски сили и участието им в общи учения и маневри на НАТО. В обобщаващо изследване на Разузнавателно управление на Генералния щаб на Българската армия „Изводи за проведените учения на Обединените въоръжени сили на НАТО на Южноевропейския театър на военни действия през периода 1960-1972 г." се анализират както по-големи натовски учения като „Денс кроп", „Доон патрул", „Соут експрес", „Фалекс", така и специализирани военноморски учения като „Медсабекс", „Медтаксек", „Ехой Нептун", „Подводен ескорт",

[72] *VHA*, MNO-1965, sg. 31/1-8.
[73] *AMR*, Marele Stat Major, Direcţia Operatii, Fila 110-119, 17/04/65.
[74] *ДА МВнР*, V/I/4, 1970.

„Агравейт ескорт" и др. В изследването се отбелязва, че в ученията от началото на 60-те години се отработват задачи предимно по организиране на първоначална отбранителна операция с последващо нанасяне на внезапен ядрен удар по противника, осъществяване на морски и въздушен десант и преминаване в настъпление. В началото на 70-те години се допуска все по-ограничено използване на тактическо ядрено оръжие. Времето за оповестяване на съюзните формирования се променя от 3-5 часа след началото на военните действия през 1963-1966 г. до 2,5 – 4 часа през 1970-1972 г. „Като правило морските десанти на Южноевропейския театър на военни действия се провеждат с участието на постоянно намиращите се в района на Средиземноморието военноморски единици на САЩ, Великобритания, Италия, Турция и Гърция, както и на части от морската пехота на САЩ". [5]

В българския Генерален щаб е изготвен и специален анализ на оперативно-тактическата и бойна подготовка на турските и гръцките военноморски сили за периода 1969 – 1972 г. В документа се посочва, че участието на двете страни във военноморски учения на НАТО през този период бележи постоянно увеличение. Така например, докато през 1969 г. Турция е взела участие в 3 военноморски учения на алианса, през 1971 г. – вече в 7, а през 1972 г. – в 10. Само през 1972 г. Гърция е участвала в 3 международни и 5 национални учения по стоварване на морски десант с използване на новите диверсионно-разузнавателни части „командос" и 32-и полк на морската пехота. Обикновено Военноморският флот на Гърция привлича за участие в тези учения до 25-30 бойни кораби и 10-15 спомагателни кораби. След установяването на трайно съветско военноморско присъствие в Средиземно море пред гръцката флота са поставени и нови задачи за борба срещу съветските бойни кораби и подводници.

Черноморската проливна зона се определя в доклада като основен стратегически обект на Южноевропейския военен театър, „от удържането на който, по мнение на военното ръководство на НАТО, ще зависи стратегическата стабилност на целия южен фланг". Анализирано е участието на турския флот в „Дениз курду", „Тайфун" и други военноморски учения. Основните задачи, които се поставят пред турските военноморски сили, са отбрана на Черноморските проливи, противолодъчна защита, стоварване на тактически морски десант, нанасяне на ракетно-торпеден удар. В ученията участват обикновено около 50 турски бойни и спомагателни кораби, тактическа и морска авиация. След 1967 г. една трета от турските военноморски сили в

[5] РУ ГЩ МНО *Изводи за проведените учения на Обединените въоръжени сили на НАТО на Южноевропейския театър на военни действия през периода 1960-1972 г.* София ВИ 1972

състава на НАТО са базирани в Черно море – предимно торпедни и ракетни катери и подводници.[76]

При планиране на командно-щабното военноморско учение „ВАЛ-72“ през февруари 1972 г., ръководено от командващия българския военноморски флот контраадмирал Васил Янакиев, се включват два нови момента. Сведенията за увеличаване на турския военноморски флот с 23 нови кораби и наличието на планове за евентуално базиране на Шести американски флот в непосредствена близост до Черноморските проливи се тълкуват като нарастване стратегическото значение на Проливната зона за военноморското командване на НАТО в Южна Европа. От друга страна, в сценария на ученията за пръв път се включва и ситуацията в Кипър. Разгледан е хипотетичният вариант за „смъкване правителството на Кипър и създаване на условия за използване на острова като база на НАТО“.[77] При разбора на друго командно-щабно учение, проведено през април 1973 г. край българското Черноморско крайбрежие с участието на 36 кораба и 2 подводници от българския военноморски флот, 6 кораба от румънския военноморски флот и 6 кораба от съветския Черноморски флот, отново се подчертава:

> „По оценка на командването на НАТО Черноморските проливи, Босфора и Дарданелите ще бъдат най-важни райони на военни действия на Южноевропейския театър на военни действия“.[78]

В следващо подобно изследване за проведените учения на гръцките и турските въоръжени сили през периода 1972 – 1981 г. се отбелязва наличието на нов момент, свързан с развитието на Кипърската криза. За пръв път в националните военни учения на Гърция и Турция „Птолемеос“, „Филипос“, „Йълдъръм“, „Баръш“ и други се отработват задачи за отразяване на нападение не само от „Север“, но и при евентуална агресия на съседната съюзна страна. Друга нова тенденция през 70-те години е, че при глобален военен конфликт се предвижда увеличаване на безядрения период в началото на войната. По време на специалните военноморски учения „Парменион“, „Дениз курду“ и др. се разглежда и темата за създаване на ракетно-ударни групировки. Използването на ядрен удар вече се предвижда не във връзка с опасността от пробив, а като „отговор на масирано използване от Варшавския договор на химическо оръжие“. В тези учения предварително зададените сили

[76] РУ ГЩ МНО. *Анализ на оперативно-тактическата и бойна подготовка на гръцките и турските военноморски сили за периода януари 1969 – май 1973 г.* (София: ВИ, 1973).
[77] *ДВИА*, Ф. 1027, Оп. 16, а. е. 44, л. 121, 129; а. е. 45, л. 47.
[78] *ДВИА*, Ф. 1027, Оп. 19, а. е. 21, л. 2; а. е. 22, л. 94.

на двата блока са почти изравнени. Така например, в първия стратегически ешелон на направлението Босфор – Дарданелите се очаква сблъсък на 12 съединения от Варшавския пакт срещу 11 съединения от НАТО.[79]

Разузнавателни сведения за обединените сили на НАТО в района на Балканите и Източното Средиземноморие регулярно са представяни в заседанията на Комитета на министрите на отбраната и Военния съвет на Варшавския договор. Например в заседание на КМО през декември 1976 г. началникът на българското военно разузнаване ген. Васил Зикулов представя обобщаващ доклад „Насоки и развитие на войските на НАТО в югозападното направление". Последователно се привеждат данни за италианската, турската и гръцката армии и Шести американски флот. Особено внимание е отделено на наличието на балистични ракети, тактическа авиация и подводници, въоръжени с ядрени бойни заряди. Ген. Зикулов посочва, че в мирно време Алиансът разполага в региона с 1 100 000 военнослужещи, които съставлявали 37 % от общия числен състав на войските на НАТО в Европа. В друго заседание на КМО през декември 1984 г. в Будапеща началникът на съветското военно разузнаване ген. П. И. Ивашутин специално се спира на въпроса за модернизирането на въоръжените сили на Италия, Турция и Гърция. Според ГРУ бойните способности на СВ в региона са увеличени с 12%, а на ВВС – с над 30%. Анализът на съветските военни експерти показва, че промените в турските въоръжени сили са в посока на увеличение на техните „настъпателни способности". В Югоизточна Европа силите на НАТО разполагат с над 700 ракетни ядрени установки.[80]

Посочените документални свидетелства дават информация за възгледите и оценките на държавите от Организацията на Варшавския договор относно плановете, оперативно-тактическите схващания и бойния потенциал на обединените сили на Северноатлантическия пакт в района на Балканите и Източното Средиземноморие до средата на 80-те години. Тези „представи от Север" за възможностите и намеренията на военното командване на НАТО на Южноевропейския ТВД могат да допринесат за уплътняване на ситуационния фон и допълване на общата картина на блоково противопоставяне в годините на Студената война. Те същевременно биха могли да бъдат използвани за по-детайлно разкриване историческото развитие на Северноатлантическия алианс като най-дълготрайния действащ военнополитически съюз в съвременния свят.

---

[79] РУ ГЩ МНО. *Изводи от проведените учения на Въоръжените сили на Гърция и Турция през периода 1972 – 1981г.* (София: ВИ, 1981).

[80] Документацията от заседанията на КМО от източногерманските военни архиви е публикувана на сайта на Паралелния исторически проект – www.php.isn.ethz.ch .

2. ВЪТРЕШНОБЛОКОВИ КРИЗИ

ВАРШАВСКИЯТ ПАКТ И ПОЛИТИЧЕСКИТЕ КРИЗИ В ИЗТОЧНА ЕВРОПА – 1956 Г.

Обществено-политическите кризи в страните от Централна и Източна Европа след насаждането на сталинския политически модел в края на 40-те години на XX век са предизвикани от сходни причини и притежават редица общи закономерности. В тяхното развитие се наблюдават аналогични социални противоречия и общи форми на проява. Те се отличават най-вече по степента, в която се въвлича в тях обществото, и по остротата на социалното напрежение. Въпреки това във всяка отделна източноевропейска страна се проявяват характерни специфични особености, породени най-вече от историко-културните различия и икономическото развитие.

Първата сериозна криза във взаимоотношенията между източноевропейските съюзници от Варшавския договор е обусловена до известна степен от развитието на процеса на „десталинизация“ след „секретния доклад“ на Никита Хрушчов на XX конгрес на КПСС през февруари 1956 г. Обществени настроения срещу наложената „отгоре“ политическа рамка за „козметични“ промени и запазване на статуквото се наблюдават във всяка една източноевропейска страна, с изключение вероятно само на Албания, където промени просто няма. Работническите и студентските вълнения в Полша през юни 1956 г. и завръщането на Владислав Гомулка на лидерския партиен пост в началото на октомври предизвикват загриженост в Кремъл, което води до изненадващата визита на съветска делегация начело с Н. С. Хрушчов във Варшава на 19-20 октомври 1956 г.

Първоначално съветският лидер заема твърда линия по време на драматичните десетчасови разговори в президентския дворец „Белведере“, но късно вечерта на 19 октомври показва желание за постигане на компромис. При доверителна беседа с Владислав Гомулка година по-късно в Крим съветският военен министър маршал Г. К. Жуков признава, че през октомври 1956 г. е имало вариант за съветска въоръжена намеса в Полша, като съветските войски на полска територия били поставени в повишена бойна готовност. Ключовият момент за промяна на съветската позиция настъпва, когато полското ръководство категорично декларира, че няма никакво намерение да изведе страната от Варшавския договор. В същото време Гомулка настоява за отзоваване обратно в СССР на министъра на отбраната маршал

Константин Рокосовски и за по-голяма свобода във вътрешната политика предвид специфичните полски условия (преобладаващо частно селско стопанство и малки индустриални предприятия, сравнително по-голяма независимост сред културните и образователни институции, силно влияние на католическата църква). Две десетилетия по-късно Гомулка споделя пред историка Анджей Виерблан (по това време член на партийното ръководство) за главния аргумент, който използвал пред Хрушчов на 19 октомври 1956 г. вечерта – „Полша се нуждае от съюз с Москва повече от СССР", тъй като този съюз е гаранция за защита на западните и северни следвоенни граници на страната (линията Одер-Ниса).[81] Полският комунистически ръководител дава подобни гаранции (за оставане в „съветската сфера на влияние") и при следващата си среща с Никита Хрушчов на 1 ноември в Брест.

Две са основните предпоставки, които характеризират различията в отношението на Кремъл към политическите събития във Варшава и Будапеща от края на октомври 1956 г.: 1. отношението към политическата система и мястото на комунистическата партия в нея; 2. участието във Варшавския пакт. По сходен начин същите предпоставки повлияват върху моделите за разрешаване на обществено-политическите кризи в Чехословакия и Полша през следващите три десетилетия. След първоначално използване на съветски военни части за потушаване на обществените бунтове в Будапеща (24 – 28 октомври 1956 г.)[82], в следващите два дни съветското ръководство проявява склонност за намиране на компромисно решение при решаване на унгарската политическа криза. Това ясно личи от записките на завеждащия отдел в ЦК на КПСС Владимир Малин по време на дискусиите в Политбюро от 30 – 31 октомври.

Съдбоносното събитие, което радикално променя позицията на Кремъл, е декларацията на унгарското правителство от 31 октомври за цялостно изтегляне на съветските военни части, публично обявена следващата сутрин по националното радио от министър-председателя Имре Наги[83]. В заседание на унгарското правителство на 1 ноември в 4 часа следобед е прието постановление за напускане на Организацията на Варшавския договор. Утвърдена е и „Декларация за неутралитет" на страната, в която се издига призив за „свободна, независима, демократична и неутрална Унгария". По време на народното въстание в Будапеща са популярни и по-радикални призиви за смяна на режима и отстраняване на комунистите от властта. Сведения за ес-

[81] *The Polish October 1956 in World Politics*, p. 30.

[82] Действията на съветските войски в Будапеща са в съответствие с предварителния военен план „Компас" от юли 1956 г., преработен на 23 октомври под кодово наименование „Вълна".

[83] Унгарската транскрибция на името е Надь.

калирането на политическите искания незабавно са препратени от съветския посланик в унгарската столица Юрий Андропов и докладвани в Кремъл от завърналите се от Унгария специални представители на съветското партийно ръководство Анастас Микоян и Михаил Суслов и председателя на КГБ ген. Иван Серов. В Москва оценяват развитието на ситуацията като „начало на контрареволюция".

В записките на В. Малин се открояват два акцента в изказванията на водещите съветски лидери Никита Хрушчов и Николай Булганин. В заседанието на Политбюро на 31 октомври Хрушчов предлага анулиране на решението от предния ден за търсене на компромисно решение. Аргументите му са: „Трябва да вземем инициативата за възстановяване на реда в Унгария. Ако се оттеглим от Унгария, американските, английските и френските империалисти ще преценят това като наша слабост и ще преминат в настъпление. Не можем да допуснем това". В заседанието от 1 ноември Булганин допълва: „Международното положение се промени. Не можем да загубим Унгария". Главнокомандващият ОВС на ОВД маршал Конев е още по-директен: „Решението е – окупация".[84] В консултации на Никита Хрушчов с Лю Шаоци на 31 октомври в Москва, с Владислав Гомулка на 1 ноември в Брест, с чехословашки, румънски и български ръководители на 2 ноември в Букурещ и с Йосип Броз Тито на 3 ноември на о-в Бриони Кремъл получава подкрепа от своите комунистически съюзници за осъществяване на подготвяната военна операция.

На 4 ноември 1956 г. главнокомандващият ОВС на ОВД маршал Иван Конев дава заповед за започване на военната операция „Вихър". Заповедта е обоснована с много неубедителни аргументи за необходимостта от „изпълнение на съюзническите задължения" съгласно чл. 4 на Варшавския договор. На 4 ноември в 6 часа сутринта по сигнал „Гръм" в Унгария са въведени над 60 000 съветски военнослужещи, както и специализирани части на КГБ. В операция „Вихър" участват четири дивизии от Специалния корпус в Секешфехервар, четири дивизии от 8-а армия, пет дивизии от 38-а армия, две дивизии от Одеския военен окръг, а също и две въздушнодесантни дивизии.[85] Безвъзвратните загуби сред съветските военнослужещи по време на военните действия (4-11 ноември) са 720 души, а ранените и травмираните са 1540 души.[86] От унгарска страна загиват общо 2502 души, ранени са близо 20 000 души, а други над 200 000 души успяват да емигрират от страната.

---

[84] "The „Malin Notes" on the Crises in Hungary and Poland, 1956", *CWIHP Bulletin*, Issue 8-9, Washington DC, 1997, p. 392-395.

[85] По-подобно: Огорков, Александр. *Секретные войны Советского Союза*, с. 593-614.

[86] Данните са според: *Россия и СССР в войнах XX веке. Потери вооруженных сил.*

Първоначалната официална реакция на Северноатлантическия съюз при въвеждането на съветски войски в Унгария е сравнително пасивна и изчакателна. Генералният секретар на НАТО лорд Исмей обяснява впоследствие, че е бил много повече ангажиран с въпроса за консолидиране на Алианса след Суецката криза, отколкото с отговора на съветската военна интервенция. В спомените си години по-късно западногерманският политик Франц Йозеф Щраус, по-това време военен министър, споделя: „И дума не можеше да става за военна намеса от страна на НАТО. Потушаването на унгарското народно въстание от Червената армия не се разглеждаше като акция, която засяга пряко интересите на НАТО".[87] Последствията от унгарската криза са разгледани по-подробно в заседания на Постоянната група на Алианса във Вашингтон на 28 ноември и на Съвета на НАТО в Париж на 11-14 декември 1956 г.[88]

Унгарският пример повдига за пръв път два изключително важни проблема в историята на източноевропейския блок: за използване на клаузите от Варшавския договор и за дефиниране на концепцията за „ограничения суверенитет", публично обявена в реч на Леонид Брежнев едва през ноември 1968 г., но *де факто* влезла в действие още през ноември 1956 г. Съветската военна акция може да се разглежда като първа сериозна проява на основната политическа функция на Варшавския договор извън официално декларираните цели за колективна защита.

ПОЛША – ПЪРВИЯТ ДИСИДЕНТ

След октомври 1956 г. на заседания на ПКК на Варшавския договор и Изпълкома на Съвета за икономическа взаимопомощ, както и по време на многостранни и двустранни комунистически срещи позицията на Владислав Гомулка често се посреща с критични коментари от страна на останалите източноевропейски ръководители. „Полският път към социализъм" нерядко се сравнява с „ревизионизма" на югославския ръководител Йосип Броз Тито. В края на 50-те години на XX век Полша несъмнено е смятана за източноевропейския „дисидент" в Съветския блок, така както в средата на 60-те години подобна роля е отредена на Румъния.

Един от най-показателните документи, които разкриват специфичните позиции на полското политическо и военно ръководство в рамките на из-

[87] Щраус, Франц-Йозеф *Воспоминания* (Москва, 1991).
[88] Kecskes, Gusztav. „The NATO and the Hungarian Revolution in 1956", In: *The Ideas of the Hungarian Revolution*, p. 112-141.

точноевропейския военнополитически блок, е „Меморандум за Варшавския договор и за плана за развитие на ВС на ПНР“[89], изготвен в полския Генерален щаб на 10 януари 1957 г. Още в началните редове на „Меморандума“ се изказва становище, че Варшавският договор и двустранните военни споразумения между СССР и ПНР „изискват коренен анализ и преразглеждане“, тъй като „не отговарят на политиката на независимост и суверенитет на нашата страна“. Сред главните критични бележки на експертите в полския ГЩ са „формалният характер“ на организационната структура на Обединеното командване на ОВС, „свръхнационалният характер“ на статута на Главнокомандващия и Щаба на ОВС и „изкуственото разделяне“ на ВС на страните членки на две части – придадени на разположение на Обединеното командване и оставени под национално командване. Представените препоръки целят все пак не ограничаване на координацията и сътрудничеството между съюзните армии, а усъвършенстване организационните структури на Варшавския пакт, включително и създаване на нов съвместен орган – Военен консултативен съвет.

Полският октомври поражда определени проблеми и в развитието на българо-полските отношения. Създалото се в края на 1956 г. напрежение в двустранните отношения има четири съществени измерения. На първо място са идейно-политическите различия във възгледи и оценки и забележимо неприязнените отношения между ръководителите на двете славянски държави, изразени чрез ключовите идеологеми „ревизионисти“ и „неосталинисти“. Недоверието на българските партийни лидери към Владислав Гомулка и неговите привърженици се пренася и в отношението и оценките на българското посолство във Варшава за политическата ситуация в Полша след октомври 1956 г. Това отношение е косвен продукт също на позициите на Кремъл и някои други източноевропейски държави (ГДР, Румъния, Чехословакия). На второ място, възникват конкретни противоречия в развитието на икономическите отношения между двете страни. На трето място, в края на 1957 г. се проявява явно съперничество и противопоставяне дори в областта на международните отношения поради издигане на паралелни външнополитически инициативи. Не на последно място, за известен период от три години след октомври 1956 г. са влошени културните връзки и контактите между академични и обществени организации от двете страни; не са рядкост негативните и критични коментари и оценки в българския и полския печат.

[89] Оригиналният документ се съхранява в: Centralne Archiwum Wojskowe (*CAW*), Warszawa, 1924/64/33, l. 232-244. Фотокопие има в колекцията мкрофилми на Конгресната библиотека във Вашингтон – *LOC*, European Reading Room, Microfilm Collection No. 96/6398, W-15.

Това е един съвършено нов момент в историческото развитие на отношенията между двата народа.

По време на конфиденциални срещи със своите източноевропейски колеги и на закрити вътрешнопартийни дискусии Тодор Живков ясно изразява негативните си оценки за политиката и личността на Владислав Гомулка, които са в съзвучие със становището на съветския лидер Никита Хрушчов. При една партийна дискусия в отговор на зададен въпрос Живков откровено споделя мнението си за ситуацията в Полша:

> „По моему, в Полша има големи люшкания... Следва там положението да се овладее на всяка цена, за да не се случи най-лошото, със сила да овладяваме порядъка."[90]

При срещи с ръководители на съседни на Полша централноевропейски страни неизменно става дума за влошените двустранни отношения, както и за позицията на Гомулка. През юни 1957 г. на посещение в София е унгарският партиен лидер Янош Кадар. Той доверително съобщава на своя български колега Живков:

> „Отношенията ни не са съвсем ясни. Фактически нямаме официални връзки с Полската обединена работническа партия. Полската партия не прие, че в Унгария е имало контрареволюция. За нас също положението в Полша представлява голям проблем, защото оказва влияние и у нас. Преди три месеци поляците позволиха да се съберат пари в тяхната страна в помощ на затворниците в Унгария."[91]

Определени проблеми съществуват и в развитието на полско-чехословашките партийни и държавни отношения. По време на среща на Тодор Живков с ръководителите на български дипломатически мисии в чужбина в края на юни 1957 г., българският посланик в Прага Стоян Караджов информира:

> „Най-обтегнати са отношенията с Полша и Югославия. Вие знаете декларацията, която се подписа между чехословашкото правителство и полската делегация и която беше до голяма степен компромисна по вина на поляците. Чехословашките другари поставиха пред Циранкевич въпроса, че главната опасност в нашия лагер сега не е догматизмът, а ревизионизмът. Поляците обаче не приеха това и казаха: „Вярно е, че ревизионизмът е главната опасност, обаче за нас и догматизмът е също реална опасност."

[90] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 5, а.е. 256, л. 46.
[91] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 5, а.е. 268, л. 8.

Втори въпрос, по който те не се съгласиха, това беше, че ръководяща сила, естествен център на международното работническо движение и на нашия лагер е Москва. Те казаха: „Това ние не можем да приемем."

Освен това имат различия и по други финансови и стопански въпроси..."[92]

На съвещанието с дипломатическите кадри неколкократно възниква въпросът за позицията на полските ръководители. Тодор Живков подканя съветника в българското посолство във Варшава Никола Петев да се изкаже по-подробно за положението в Полша, а самият той подхвърля: „Не са случайни тези техни позиции. Те се коренят в редица все още неправилни техни мировъзрения по някои основни въпроси..."[93]

За съществуващото напрежение в междуличностните отношения на лидерите на двете страни е твърде характерна размяната на реплики и проявените различия в разговорите между Тодор Живков и Владислав Гомулка при посещението на полска партийно-правителствена делегация в България между 5 и 9 май 1958 г.[94] В началото на своето изложение Гомулка се опитва да разясни на своите български колеги спецификата на ситуацията в Полша след октомврийските събития от 1956 г., състоянието на комунистическата партия и направените структурни и персонални промени в нея, ролята на католическата църква, защо се е наложило разпускане на младежката организация и т. н. Когато се опитва да изясни дискусионната концепция за „работническото самоуправление", от българската делегация го прекъсват с думите: „Ние сме чели речите на др. Гомулка". След „изчерпателната информация" на полския лидер Тодор Живков директно му поставя провокационния въпрос за „състоянието на идеологическия фронт в Полша и за борбата срещу ревизионизма". Гомулка отклонява отговора с думите „времето няма да стигне" и от своя страна бърза да постави два от спорните въпроси в икономическите отношения между двете страни: „въпроса за въоръжаването и кооперирането на производството на въоръжението на нашите армии и въпроса за цветните метали".

Полската страна настоява да се спазят договореностите в подписаното на 30 юли 1956 г. споразумение за периода 1957-1960 г. за доставка на зенитни оръдия и друго въоръжение, произведено в Полша, за нуждите на българ-

[92] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 5, а.е. 270, л. 206
[93] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 5, а.е. 270, л. 244.
[94] Стенографските протоколи от разговорите в: *ЦДА*, Фонд 1-Б, Оп. 5, а.е. 336, л. 1-65.

ската армия[95]. Живков обосновава българската позиция за преразглеждане на предишните договорености със следния аргумент:

> „Ние смятаме, че трябва да се спре незабавно производството на неперспективно оръжие, изхождайки от това, че сега стават качествени изменения във въоръжаването и очевидно във воденето на самата война. Да хвърляме средства, да произвеждаме неперспективно оръжие, това по наше мнение е нецелесъобразно."

Първият от спорните въпроси по време на българо-полските разговори за взаимните доставки на въоръжение – е предмет на продължителна дискусия на съвещанието на ръководители на правителства от страните членки на СИВ, проведено в Москва на 23 май 1958 г. Оживените разисквания са именно по т. 2 от дневния ред „За съгласуване на плановете за производство и взаимни доставки на въоръжение и военна техника".[96]

Полските ръководители отстояват своите възгледи и при други срещи с представители на българското правителство и на БКП. В информация от българското посолство във Варшава след разговор на Владислав Гомулка и Юзеф Циранкевич с членове на българска стопанска делегация на 18 септември 1958 г. се посочва: „Гомулка без каквото и да е основание доста раздразнен каза, че това не са въпроси и впечатления, а направо критики, без да се познават особеностите на Полша".[97]

Вероятно идеологизираните параметри на задълбочаващия се китайско-съветски конфликт са онзи психологически фактор, който допринася за затихване на полемиката за „полския ревизионизъм" и „българския догматизъм" в началото на 60-те години. Непосредственият ефект от реакцията на българското ръководство спрямо влиянието на „полския октомври" и „унгарския ноември" обаче се изразява преди всичко във възобновяване на твърдата репресивна вътрешна политика и стриктно следване на съветската външнополитическа линия в България за повече от едно десетилетие. По сходен начин насилственото потушаване на „Пражката пролет" през август 1968 г. прекратява плахите стъпки за осъществяване на социални реформи в България от средата на 60-те години.

Границата между 50-те и 60-те години на XX век е белязана с изключително порасналото самочувствие на комунистическото ръководство в Съветския съюз. Това намира практически израз в обявената триумфално от

[95] *ДВИА*, Ф. 22, Оп. 1, а.е. 359.
[96] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 5, а. е. 339, л. 86-96.
[97] *ДА МВнР*, Оп. 3ш, а.е. 204, л. 230.

Никита Хрушчов амбициозна 20-годишна програма за осигуряване на съветско превъзходство над Съединените щати. Съвсем скоро след въоръжената интервенция в Унгария ситуацията в Източна Европа като че ли вече изглежда напълно под контрол, въпреки плахите опити на полския лидер Владислав Гомулка да изрази собствена позиция по ключови европейски въпроси (план „Рапацки" и план „Гомулка") и силния стремеж на източногерманския лидер Валтер Улбрихт към ожесточаване на общата политика към Западна Германия.

АЛБАНИЯ И РУМЪНИЯ

Политическата обстановка в Южния фланг на Варшавския пакт също е консолидирана и благоприятна за съветската политика. Повече от десетилетие Румъния продължава да е съветската опора на Балканите. Непосредствено след разгарянето на конфликта Сталин – Тито през лятото на 1948 г. централата на Коминформбюро се премества от Белград в Букурещ. Последват я някои други сателитни регионални организации. Не случайно и прочутият таен фонд „Москва" за финансиране на десетки леворадикални партии и организации в Западна Европа и Третия свят (със среден годишен размер над 10 млн долара) формално се нарича „Международен профсъюзен фонд за помощ на леви работнически организации към Румънския съвет на профсъюзите"[98]. Румънското ръководство е най-активен поддържник на съветската военна намеса в Унгария, а след потушаване на въстанието арестуваните унгарски лидери са държани под стража на румънска територия близо две години до тяхната екзекуция.

В края на 50-те години Албания също изглежда верен съветски форпост в района на Средиземноморието. След триумфалното посещение на Никита Хрушчов в Тирана през 1959 г. са подписани допълнителни военни споразумения за използване на албанската военноморска база Вльора от съветски бойни кораби и подводници, плаващи под прикритието на албанския национален флаг.

Няколко години по-късно картината е драматично променена. Албания се превръща в най-яростния противник на „съветския ревизионизъм". Румънските ръководители започват да провеждат неотстъпно политика на противопоставяне на съветските инициативи в рамките на Варшавския договор. В допълнение на тези лоши вести, през април 1965 г. тайните

[98] *РГАНИ*, Ф. 89, Оп. 38, Д. 1-56.

служби на Тодор Живков разкриват най-сериозния опит за военен преврат в държава от Варшавския договор. Организаторите на преврата – членове на комунистическото ръководство и генералитета в България – са заклеймени като привърженици на маоистки Китай. Така само за броени години Балканите се превръщат от най-здравото и лоялно звено в съветската система в най-проблематичния регион на съветска доминация. Въпреки всичко Кремъл не изпраща свои войски срещу Тирана и Букурещ, както стори в други източноевропейски столици. Нито организира сериозни подмолни опити за сменяне на Енвер Ходжа или Николае Чаушеску, както преди това Сталин бе замислил да направи с Йосип Броз Тито.

Изостряне на вътрешните конфликти в Южното крило на Варшавския пакт не може да се обясни с известните особености на характера и импровизациите на Никита Сергеевич Хрушчов, нито с появата на нови форми на „национален комунизъм". Монолитността на системата очевидно е разтърсена от процесите на „десталинизация", разгарянето на концептуалния спор между двете водещи комунистически сили, новия тур на задкулисни вътрешнопартийни борби сред източноевропейските елити. Всъщност „десталинизацията" и китайско-съветският конфликт[99] представляват също удобен фон за разчистване на лични сметки и отстраняване на стари конкуренти за балканските комунистически лидери Георге Георгиу-Деж и Тодор Живков. Макар да са участвали активно в сталинските репресии от края на 40-те години с лична роля в процесите срещу Трайчо Костов и Лукреций Патрашкану, в края на 50-те и началото на 60-те години и двамата последователно се справят с други свои колеги (Паукер и Кишиневски в Румъния, Червенков и Югов в България), заклеймени като „непоправими сталинисти".

До лятото на 1960 г албанските ръководители демонстрират стремеж към най-тясно сътрудничество в рамките на Съветския блок, въпреки негласното недоволство и несъгласие с курса на „десталинизация" и опитите за подобряване на отношенията с Тито. Едномесечното посещение на Енвер Ходжа в България през август – септември 1959 г. и ответната официална визита на Тодор Живков в Тирана през октомври не подсказва изобщо обрата, който настъпва през юни 1960 г. На третия конгрес на румънските комунисти в Букурещ, както и на международното комунистическо съвещание в Москва през ноември албанските ръководители са значително по-груби в нападки-

[99] Съветско-китайският конфликт е обясняван в предходните десетилетия предимно като „идеологически", но в най-нови изследвания се обосновава неговото „геополитическо" измерение като съперничество за влияние в страните от Третия свят, а не толкова като борба на два марксистки политически модела – Luthi, Lorenz, *Sino-Soviet Split. Cold War in the Communist World*; Radchenko, Sergey, *Two Suns in the Heavens: The Sino-Soviet Struggle for Supermacy.*

те си срещу СССР от китайските представители. В същото време именно Георге Георгиу-Деж и Тодор Живков се превръщат в най-твърди критици на прокитайската позиция на Енвер Ходжа. Албанският лидер дори отказва предвидена двустранна среща с българския комунистически ръководител в Москва поради острите лични нападки на Живков към него.[100]

През ноември – декември 1960 г. се променя кардинално и съветската държавна политика спрямо Албания, за да се стигне до преки обвинения в некоректно и враждебно отношение към съветския военен контингент във военноморската база Вльора на Адриатическо море. На 24 февруари 1961 г. албанският премиер Мехмет Шеху в среща с представителя на Обединеното командване на ОВС в Тирана ген.-полк. А. М. Андреев се опитва да изясни проблема с взаимоотношенията между съветския и албанския личен състав. На писменото послание от главнокомандващия ОВС маршал А. А. Гречко от 22 март 1961 г. правителството на Албания изпраща пространен отговор, в който отхвърля съветските обвинения. Въпросът е поставен от маршал Гречко на заседанието на ПКК на ОВД в края на март. В дискусията след две последователни изказвания на албанския министър на отбраната ген.-полк. Бекир Балуку активно участва българският партиен лидер Тодор Живков. Той обвинява албанското ръководство, че не е уведомило Обединеното командване за налична заплаха от нападение срещу Албания, с което е нарушило съюзническите си задължения „при заплаха от нападение своевременно да информира за това държавите – членки на Варшавския договор“[101]. В повторно изказване Живков подкрепя „съображенията“ на Никита Хрушчов, че „при създадената обстановка в Албания следва да се помисли няма ли да бъде по-целесъобразно тази военноморска база на Варшавския договор [във Вльора] да се изтегли“.[102]

Последва изтегляне на съветските специалисти и прекратяване на съветската икономическа и военна помощ за Албания, подобно на случилото се година преди това в Китай и десетилетие по-рано в Югославия. По инициатива на Тодор Живков през юни 1961 г. е подготвено специално писмо до Н. С. Хрушчов с проект за предложение до Политическия консултативен комитет за „изключване“ на Албания от Организацията на Варшавския договор[103]. Оказва се обаче, че такава процедура не е предвидена в договора, поради което предложението не е внесено официално.

---

[100] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 5, а.е. 442.

[101] В информация пред българските дипломатически представители в чужбина в началото на юни 1961 г. външният министър Карло Луканов отново набляга на това обвинение – *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 33, а.е. 662, л. 63.

[102] *ЦДА*, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 60, л. 9-19, 26-31.

[103] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 6, а.е. 4490, л. 1-3

Защо руснаците така лесно се отказват от наличието на съюзник и от поддържането на своя военноморска база в района на Средиземноморието? В спомените си по-късно Никита Хрушчов споменава за „стратегическото разположение" на Албания. Показателно е обаче, че тя е единствената източноевропейска комунистическа държава, която не е била поканена от Сталин да участва в създаването на Коминформбюро през 1947 и в СИВ през 1949 г. В разговор с Мао Цзедун през август 1958 г. Никита Хрушчов посочва, че при обсъждане въпроса за създаване на Варшавския пакт през пролетта на 1955 г. В. М. Молотов първоначално не искал да предлага включване на Албания в източноевропейския военен съюз.[104] Възможно е в Москва да са преценили, че бремето на икономическата и военна поддръжка за тази малка и бедна балканска страна не е съпоставимо с нейното ограничено геостратегическо значение. В същото време обаче Съветският съюз оказва огромна материална помощ за много по-проблематични арабски и африкански режими, в които е разположил свои военни бази – Египет, Сирия, Сомалия, Етиопия...

По предложение на румънската страна специална покана за участие във Варшавското съвещание на ПКК през януари 1965 г. е изпратена и до правителството на Албания. В обстоен отговор (22 стр.) с остър и категоричен тон албанското ръководство представя няколко предварителни условия – да бъде денонсиран Московският договор за забрана на ядрените опити (1963), който бил в „интерес на американските империалисти, подпалвачи на война" и Албания да бъде „материално обезщетена за нанесените ѝ вреди от СССР". Същевременно албанското ръководство заявява, че като ответна мярка срещу разполагането на ядрено оръжие в Западна Германия, трябвало „да бъдат въоръжени ефективно всички социалистически страни с ядрено оръжие". След получаването на такова послание ПКК на ОВД единодушно решава, че „по-нататъшното участие на Албания в работата на Варшавския договор зависи от решението на самото албанско правителство".[105]

Месец след въоръжената интервенция в Чехословакия, сесията на албанския парламент на 13 септември 1968 г. утвърждава след доклад на Мехмет Шеху декрет за излизане на страната от Варшавския пакт. Според декрета, „Народна република Албания повече не ще поема върху себе си никакви задължения, установени с този договор". Интересни са коментарите към този акт, подготвени в справка на отдел „Договорно-правен" на министерството на външните работи в София, предоставени за сведения и на останалите

[104] Zubok, Vladislav, „The Mao-Khrushchev Conversations, July-August 1958", *CWIHP Bulletin*, Issue 12-13, Washington DC, 2001, p. 260.
[105] *ДА МВнР*, Оп. 32-П, а.е. 7, л. 47-68, 86.

шест съюзни държави. Според българските експерти, преждевременното оттегляне не е регламентирано от Варшавския договор, поради което нарушава правилото *pacta sunt servanda* на международното право. Коментиран е специално казусът доколко би могло при новосъздадената ситуация в случай на евентуално нападение срещу Албания да се приложат задълженията по член 4 от Варшавския договор за автоматично и незабавно предприемане на съответни действия в помощ на нападната страна. Заключението на юристите е, че независимо от оттеглянето на Албания от пакта при нейно искане или мълчаливо съгласие за оказване на военна помощ останалите държави членки биха могли да се позоват на чл. 4 на договора.[106]

Румънското дистанциране от Кремъл започва две години след албанското оттегляне през 1961 г. В някои публикации такава тенденция се съзира още от 1958 и дори от 1955 г. В действителност обаче изтеглянето на съветските войски от Румъния през 1958 г. е чисто съветско решение и представлява съставна част от пакета инициативи на Хрушчов за съкращаване на Въоръжените сили и изтегляне на отделни съветски части от Централна Европа. Още през януари 1958 г. Москва изтегля 41 000 души от Източна Германия и 17 000 души от Унгария. В разговор с Мао Цзедун през август Никита Хрушчов информира също, че е предложил на Янош Кадар пълно изтегляне на съветските войски от Унгария[107]. Предложението за изтегляне на съветските войски от Румъния е представено официално в писмо от Москва до Букурещ от 17 април 1958 г. В своя отговор до ЦК на КПСС от 23 април Г. Георгиу Деж недвусмислено посочва, че изпълнението на това решение е предназначено главно за „световното обществено мнение" и декларира, че Румъния ще продължи да изпълнява „с чест" в новите условия „своите задължения, възложени ѝ в рамките на социалистическия лагер".[108] В резултат на постигнатото на 24 май в Москва двустранно споразумение до 15 август 1958 г. окончателно от румънска територия са изведени съветските войски, дислоцирани до този момент в районите на Констанца, Галац, Тимишоара, Плоещ и Яш.

Тезата, че съветско-румънският спор стартира в резултат от различията по въпроса за международното икономическо разпределение между социа-

---

[106] *ДА МВнР*, Оп. 20-П, а.е. 804, л. 20-27. Според бившия унгарски заместник външен министър Янош Ньод през 70-те години на Унгария е възложена задачата да поддържа контакти на официално равнище с Албания от името на Варшавския пакт – интервю с автора, Будапеща, 26 февруари 2010 г.

[107] В речта си на срещата на ръководителите на Варшавския пакт в Москва на 4 февруари 1960 г. Никита Хрушчов отново разглежда възможността за изтегляне на съветските части от Унгария и Полша.

[108] Scurtu, Ioan (Ed.), *Retragerea trupelor sovietice, 1958*, p. 273-274.

листическите страни на заседание на СИВ през август 1961 г., изглежда също преувеличена и се интерпретира от гледна точка на последвалите събития. Внимателният преглед на стенограмите от заседанията на СИВ показва нагледно, че за разлика от срещите на Варшавския пакт, през целия период от съществуване на икономическата организация на Съветския блок съществува борба на интереси между отделните партньори. Всяка една държава се опитва да извоюва благоприятни за себе си позиции в съответствие с конкретните условия[109]. Това обаче не е решаваща причина, а само една от многото предпоставки за дистанциране на Румъния от Москва. Още повече, че и след споменатото заседание на СИВ, на XXII конгрес на КПСС през октомври 1961 г. и на партиен пленум през декември с. г. румънските лидери продължават да подкрепят активно съветските критики срещу Албания и Китай.

Значително по-правдоподобна изглежда хипотезата, че един от ключовите фактори за драстична промяна в румънската линия на поведение е въздействието на Берлинската (1961) и Кубинската ракетна криза (1962). През 1993 г. на конференция в Москва Реймънд Гартхоф съобщи изненадващата новина за тайна лична среща на румънския външен министър Корнелиу Мънеску с държавния секретар на САЩ Дийн Ръск в началото на октомври 1963 г. по време на сесия на ООН в Ню Йорк. Румънският представител пояснил, че в случай на „ядрен конфликт" Букурещ възнамерява да запази „неутралитет" и поискал гаранции, че „Съединените щати няма да нанесат удар върху Румъния поради грешното разбиране, че Румъния ще бъде съюзник на Съветския съюз в тази война".[11]

За пръв път за възникнали принципни различия се говори в писмото на ЦК на РРП до Москва от 15 март 1963 г. и последвалата дискусия на румънското ръководство със секретаря на ЦК на КПСС Юрий Андропов на 3 април 1963 г. Непосредствено след разговорите с Андропов е проведено заседание на ръководството на РРП, на което са обсъдени съществуващите „разногласия" между двете партии.[111] За разлика от разногласията си с други комунистически държави, Кремъл заема по-умерена и примирителна позиция в началните месеци на споровете с румънските ръководители. След като Г. Георгиу-Деж отклонява поканата да посети Москва, отправена му чрез Юрий Андропов, само две седмици след получаването на ново писмо от ЦК на РРП

[109] Например в доклад от съветския представител в СИВ Михаил Пасечко до Н. С. Хрушчов от 5 май 1963 г. се дават разнообразни примери за разногласия на Полша, ГДР, Унгария и България, а Румъния е спомената само между другото.

[110] „Кога и как Румъния се дистанцира от Варшавския пакт". *Свидетелства за Студената война*, с. 101–104.

[111] *ANIC*, CC al PCR, Cancelarie, Dosar 39/1963, ff. 122–128.

от 7 юни 1963 г. Никита Хрушчов лично идва в Букурещ. Месец по-късно румънското правителство категорично се обявява против молбата на монголския ръководител Ю. Цеденбал от 16 юли 1963 г. за приемане на страната му във Варшавския договор. Румънската позиция е мотивирана от стремежа на Букурещ да заеме по-балансирана линия на поведение в ескалиращия по същото време съветско-китайски конфликт[112]. В крайна сметка, въпросът за приемане на Монголия в ОВД е отложен по тактически съображения, тъй като по думите на Н. С. Хрушчов този акт би могъл да се изтълкува погрешно, след като точно по същото време е подписан Московският договор за неразпространение на ядреното оръжие[113].

Ако през 1964 г. не се провежда ежегодно съвещание на ПКК, това се дължи изключително на възникналите разногласия с румънското ръководство. През януари 1964 г. Валтер Улбрихт излага предложението на ГДР за провеждане съвещание на ПКК в средата на март с. г.[114] Съвещанието обаче се осуетява от обявения в началото на 1964 г. „нов курс" на румънското партийно и държавно ръководство. В писма от 13 януари и 25 март 1964 г. румънската страна продължава да отстоява своите възгледи, които са публично обявени на пленума на ЦК на РРП през април с. г. Проведените през юни в Москва преговори между делегации на двете страни, както и визитите в Букурещ на Николай Подгорни през юли и на Анастас Микоян през август не довеждат до изглаждане на разногласията. Непосредствено след свалянето на Никита Хрушчов, по време на разговори с новия съветски лидер Леонид Брежнев на 10 ноември 1964 г. румънските ръководители протестират срещу „дискриминационната политика" и „опитите за внедряване на цял комплекс форми и методи, водещи към нарушаване независимостта и националния суверенитет" на Румъния. Тази позиция е още по-силно заявена в писмо от ЦК на РРП до ЦК на КПСС от 4 януари 1965 г.[115] в отговор на писмото на ЦК на КПСС от 24 ноември 1964 г.

Първите практически последствия от румънското дистанциране се изразяват в категорично искане за изтегляне на съветските съветници при румънските секретни служби. Дни след свалянето на Никита Хрушчов от власт в Москва в писмо от 21 октомври 1964 г. Георгиу Деж изисква отзоваване на всички съветски съветници при румънските тайни служби. В спешен отговор

[112]Първоначалната полска позиция също е колеблива – външният министър Адам Рапацки изказва мнение, че политическите последствия от това разширяване на Варшавския пакт в Азия са „съмнителни и рисковани". – *AAN*, KC PZPR, XI A/103, k. 527-530.
[113]По информация на Янош Кадар – *MOL*, M-KS-288, f. 5/309.
[114]*ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 51, а. е. 552, л. 1-2.
[115]*ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 51, а. е. 429, 430.

на следващия ден председателят на КГБ Владимир Семичастни напомня, че Румъния продължава да се намира под „съветска защита". Месец по-късно Семичастни и началникът на съветското външно разузнаване Александър Сахаровски (представител на КГБ в Румъния от 1950 до 1953 г.) водят неуспешни преговори в Букурещ, след което са принудени да отзоват всички свои представители в Румъния. Единственото условие е, че румънското външнополитическо (DGIE) и военно (DIA) разузнаване имат задължения към общата отбрана на страните от Варшавския договор.[116]

Румънската страна първоначално отказва и участие в съвещание на заместник-министрите на външните работи през декември 1964 г. във Варшава, но отстъпва единствено след „настойчива намеса" на инициатора на съвещанието Валтер Улбрихт. Избирането на новия партиен и държавен лидер Николае Чаушеску след смъртта на Деж през март 1965 г. по-скоро втвърдява румънската позиция и в следващия четвърт век страната неизменно се оказва в ролята на „самотния вътрешен дисидент" във Варшавския пакт.

Политиката на Чаушеску повлиява не само на отношенията с Кремъл, но в различни аспекти се отразява върху контактите с останалите източноевропейски държави. Румънско-съветските разногласия са удобен повод да се възобнови спорът с Унгария за Трансилвания в средата на 60-те години.[117] Източногерманското правителство яростно атакува Чаушеску за едностранното решение Румъния да установи дипломатически отношения със Западна Германия през януари 1967 г. Поляците са силно раздразнени от румънските обструкции на техните инициативи за колективна сигурност в Европа и на идеята за търсене на компромисен мирен изход от Виетнамската война. През януари – февруари 1967 г. правителствата на Полша и ГДР упражняват пряк натиск върху Будапеща и София, за да предотвратят техни намерения също да установят дипломатически отношения с коалиционното правителство на Георг Кисингер във ФРГ.[118]

Показателен е също примерът с реакциите на румънското ръководство по повод на Шестдневната израелско-арабска война в Близкия изток на спешната среща на лидерите на Варшавския пакт в Москва на 9 юни 1967 г. Николае Чаушеску и Йон Георге Маурер отказват да подпишат подготвената обща декларация за осъждане на „израелската агресия", поради което в публикувания същия ден документ тяхното присъствие на срещата дори не е обявено. На

[116] *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe*, p. 292.
[117] Botoran, Constantin & Mihai Retegan, *Transylvania and the Romanian-Hungarian Relations. A New Approach*, p.113-114.
[118] *ДА*, Оп. 24, а.е. 933; *MOL*, M-KS-288, f. 5, cs. 417.

следващата извънредна среща на ръководителите на Варшавския пакт на 11-12 юли в Будапеща по повод на урегулирането на Близкоизточния конфликт румънска делегация изобщо не е поканена[119]. За сметка на това за пръв път от двайсет години в многостранни съвещания на източноевропейските лидери участва югославският президент Йосип Броз Тито, а през август 1967 г. висши югославски военни представители присъстват на голямото войското учение „РОДОПИ" на българска територия. По изрично настояване на румънската страна на срещата на външните министри от Варшавския договор в полската столица в края на декември 1967 г. определението за „израелска агресия" е заличено в окончателния вариант на съгласуваното общо комюнике.[120]

Още преди смъртта на румънския партиен лидер Георгиу Деж, но особено след идването на власт на неговия приемник Николае Чаушеску през април 1965 г. се наблюдава известно изостряне на отношенията на Румъния със съседна България. След среща с Чаушеску през лятото на 1965 г. Тодор Живков споделя в Политбюро за наличие на „охлаждане и обтегнатост" в българо-румънските отношения (напр. по въпроса за ползване на р. Дунав). Българският премиер добавя обаче, че не бива да се „драматизират някои националистически прояви на румънците", тъй като през румънска територия минава целият обмен на стоки, енергийни ресурси, комуникации между България и Съветския съюз.[121] Това е и главната причина за създаване на пряка фериботна връзка между България и СССР по Черно море десетилетие по-късно.

ИНТЕРВЕНЦИЯТА В ЧЕХОСЛОВАКИЯ

Историята на „Пражката пролет" и военната интервенция на войски от Варшавския договор е сравнително добре изследвана в последните две десетилетия на базата на новоразкритите архивни материали. С оглед на тематиката на настоящия труд ще обърнем внимание по-скоро на няколко военнополитически проблема – процеса на вземане на решение на най-висше равнище, подготовката на военната операция и ролята на отделните източноевропейски армии в нейното провеждане, реакциите на отделните страни от НАТО, както и последствията въобще за източноевропейската отбранителна организация.

[119] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 34, а.е. 66; Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 732.
[120] *ДА МВнР*, Оп. 23, а.е. 3722а, л. 69-79.
[121] *ЦДА*, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 152.

Сред дискусионните доскоро въпроси по тази тема бяха – за точната дата на приемане решението за военна интервенция; позицията на отделните източноевропейски лидери по този въпрос; съставът и задачите на военните формирования от петте източноевропейски страни; информираността и намеренията на западните правителства. По въпроса например за позицията на Тодор Живков бяха излагани най-малко три различни версии. Едната от тях лансира тезата, че българският ръководител пръв от всички източноевропейски ръководители настоява пред Леонид Брежнев за използване на „крайни мерки", т. е. въвеждане на чужди войски в Чехословакия. Тази версия обикновено се базира на казаното от Петър Младенов по време на пленум на ЦК на БКП по въпросите на външната политика от октомври 1973 г.[122] Другата теза, базирана главно на официални публични изявления и коментари в пресата, е за сравнително по-умерената линия на българското ръководство до юли 1968 г.[123] Третата версия, лансирана от самия Живков в интервю пред западни журналисти през 1990 г. и отново повторена в неговите мемоари, твърди, че той симпатизирал на „Пражката пролет", но бил принуден да се съобрази с решението на Кремъл. Някои български историци развиха още една хипотеза, че Тодор Живков бил най-довереният човек на Брежнев, използван като „посредник" в първоначалните опити за влияние върху чехословашкия партиен ръководител Александър Дубчек.[124]

Първият от източноевропейските лидери, който обръща вниманието на Москва върху събитията в Чехословакия през януари 1968 г., е Владислав Гомулка. Заедно със своя източногермански колега Валтер Улбрихт Гомулка е сред най-твърдите критици на „Пражката пролет", като двамата публично се обявяват против „антисоциалистическата контрареволюция" в Чехословакия още през март. Що се отнася до „посредническата" роля, документите показват, че тя е отредена по-скоро на най-умерения от източноевропейските ръководители Янош Кадар.

Позицията на Тодор Живков се изразява в две посоки – официална, която наистина е сравнително умерена до началото на юли, и конфиденциална (по време на срещите на най-високо равнище на съюзниците от Варшавския пакт), където той не само е солидарен със съветските лидери, но и проявява определена инициативност. Становището на Живков може да се проследи

[122] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 58, а.е. 85.
[123] Kramer, Mark „The Prague Spring and the Soviet Invasion of Czechoslovakia: New Interpretations (part 2)," *CWIHP Bulletin*, Washington, Issue 3 (Fall 1993), pp. 4-6.
[124] Чичовска, Весела „Българско-чехословашките отношения през 40-те – 60-те години", *Минало*, София, 1994, № 2, с. 75.

не само от протоколите на заседанията на Политбюро или на ЦК на БКП[125], но и от някои разсекретени доклади и донесения на съветския посланик в София Александър Пузанов. По време на пленум на ЦК на КПСС на 21 март 1968 г. съветският партиен лидер Леонид Брежнев изрично отбелязва: „В София [на съвещанието на ПКК] и след това към нас се обръщаха др. Живков, Гомулка и Кадар с молба КПСС да предприеме някакви мерки за урегулиране на положението в Чехословакия." Впоследствие е решено да се проведе среща на ръководителите на СССР и съседните на Чехословакия източноевропейски страни (ГДР, Полша и Унгария) с ръководството на ЧКП в Дрезден. По изрично настояване на Тодор Живков българска делегация също е поканена да вземе участие в срещата[126].

Интересно е да се отбележи, че военната подготовка за евентуална въоръжена интервенция в Чехословакия предхожда приемането на политическо решение по този въпрос, както става ясно от новопубликувани руски материали.[127] Подобна директива за военно решение е предложена за пръв път в ГЩ на СА още на 8 април, а възможността за военна намеса е разглеждана като реална алтернатива в Политбюро на ЦК на КПСС едва в средата на май 1968 г.

Важно е също да се изясни отношението на чехословашкото ръководство към Варшавския договор. В реч на 11 май 1968 г. новоизбраният председател на чехословашкия парламент Йозеф Смърковски подчертава, че страната държи на своите съюзнически завължения. В доклад пред комисията по външна политика министърът на външните работи Иржи Хайек изтъква: „Сътрудничеството със Съветския съюз и другите социалистически страни е гаранция за сигурността, независимостта и стабилността на ЧССР... Нашето участие в ОВД и СИВ изразява нашата основна ориентация". В призивите и документите на „Клуб 231" и други формиращи се опозиционни организации, както и в манифеста „2000 думи" не се поставя изобщо въпросът за промяна на „съюзническите задължения". Единствено в апел от 7 юни нелегалната Социалдемократическа партия декларира искане за „излизане от Варшавския договор и обявяване на ЧССР за неутрална държава по примера на Австрия".[128] В същото време в писмо от главнокомандващия ОВС на ОВД маршал Иван Якубовски от 18 юли до чехословашкия ръководител Алек-

[125] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 58, а.е. 4, л. 96-99.
[126] Пихоя, Рудолф „Чехословакия 1968 год: взгляд из Москвы", *Новая и новейшая история*, Москва, 1994, № 6, с. 11.
[127] По-подробно: Окорков, Александр, *Секретные войны Советского союза*, с. 648-661.
[128] По-подробно: Баев, Йордан, *Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България*, с. 192-210.

сандър Дубчек и в последвала официална нота на съветското правителство от 20 юли 1968 г. се отправят обвинения за публични изявления на чехословашки функционери, насочени към „подриване дейността на Варшавския договор" и за „разгласяване на строго секретни данни" на пакта.[129] В отговор на обвиненията в чехословашкото министерство на националната отбрана е подготвена строго секретна справка „Варшавският договор и ЧССР". В документа се припомнят нови факти, че държавното и военно ръководство на страната държат на своите „съюзнически задължения" за „отбраната на целия социалистически лагер".[130]

Историята на „поканата" за интервенцията прилича на политически трилър. През пролетта на 1968 г. по линия на съветското посолство в Прага и на КГБ пристигат различни информации от представители на „здравите сили" в ЧКП с призиви за „подкрепа срещу контрареволюцията". В едно от получените в началото на юни писма се изисква СССР „да изпълни своя дълг и въведе свои войски". На 3 август 1968 г. по време на среща на партийните ръководители на държавите от Варшавския пакт в Братислава се осъществява полунелегална среща между украинския партиен шеф Петро Шелест и лидера на словашките комунисти Васил Биляк. На нея Биляк предава секретно лично послание до Леонид Брежнев, подписано от него и още четирима представители на „здравите сили" в Президиума на ЧКП. В писмото се настоява СССР да използва всички средства на свое разположение, включително и военна сила, за да „предотврати неминуемата заплаха от контрареволюция". Няколко дни по-късно при тайна среща със съветския посланик Степан Червоненко един от подписалите „поканата" Алоиз Индра изисква да се предаде в Москва, че редица съображения от вътрешнополитически характер налагат военната акция да се проведе не по-късно от 20 август.

Военнополитическата операция „ДУНАВ" за въвеждане на войски от СССР, ГДР, Полша, Унгария и България на територията на Чехословакия се планира окончателно в Щаба на Обединените въоръжени сили на Варшавския пакт в Москва през втората половина на юли 1968 г. Преди това по инициатива на Кремъл „като начин за оказване на натиск върху чехословашкото ръководство" от 24 юни до 2 юли в Чехословакия е проведено командно-щабното учение на Варшавския договор „Шумава". На него, по спомени на участници, „са отработени редица въпроси, свързани с въвеждане на

[129] *NA*, AUV KSC, F. 07/15. Фотокопия от документите са публикувани в: Bencik, Antonin. *Rekviem za Prazske jaro.Duverna informace o priprave a provedeni spmove intervence varsavske petky v Ceskoslovensku 1968.*
[130] *VHA*, MNO-1968, sg. 2/1-9.

съюзническите войски на територията на Чехословакия".[131] След завършване на учението за изненада и притеснение на Прага част от съветските военни части са оставени на чехословашка територия[132].

На 25 юли 1968 г. в щаба на Северната група съветски войски в Легница (Полша) се провежда съвещание под ръководството на главнокомандващия Обединените въоръжени сили на Варшавския договор маршал Иван Якубовски. На съвещанието е определено количеството съюзнически войски за участие в планираната военна операция. От полска страна са предвидени да участват три дивизии с общ състав около 20 000 души под командването на ген. Флориан Шивицки, тринадесет години по-късно взел ръководно участие в установяването на военно положение в Полша. Съгласно разсекретени източногермански документи, същият ден командващият Трети военен окръг на ГДР (Лайпциг) ген. Ханс Ернст получил заповед до 29 юли частите на 7-а танкова дивизия (Дрезден) и 11-а мотострелкова дивизия (Хале) да бъдат предислоцирани в района на 20-а гвардейска армия от Групата съветски войски в ГДР (Еберсвалде), като си взаимодействат и с 1-а гвардейска танкова армия в района на Дрезден[133]. От Южната група съветски войски, базирани в Унгария, се предвижда използването на 93-а и 254-а мотострелкови и 13-а гвардейска танкова дивизии, както и 11 гвардейска авиоизтребителна и 103-а гвардейска авиодесантна дивизии. Към тях са придадени допълнително формирования от Одески и Прикарпатски военни окръзи. Унгарските войски, командвани от генералите Ференц Щютц, Дюла Ремени и Йожеф Калаши, наброяват общо 10 372 души, като главната роля е отредена на 8-а мотострелкова дивизия.

Българското участие включва военни формирования от 2 мотострелкови полка с обща численост 2164 души. Под формата на учение подразделения от 12-и Елховски полк под командването на полк. Александър Генчев са транспортирани до Западна Украйна и оттам в съответствие с плановете на Обединеното командване след началото на операцията (при обявен сигнал „Вълтава-666") следва на собствен ход да преминат 400 км и достигнат до Кошице, Зволен и Банска Бистрица в Словакия. Подразделенията от 22-и Харманлийски полк под командването на полк. Иван Чавдаров са прехвърлени в нощта на операцията от съветското военно летище Коломия в района на летищата Рузине и Водоходи в Прага. Освен охранителни функции им е

---

[131]Золотов, Семен, „Шли на помощ друзям", *Военноисторический сборник,* Москва, 1994, №. 4, с. 14-17.

[132]*VHA,* MNO/1968, D. Sumava.

[133]Първоначалният план е предвиждал използване на шест източногермански дивизии, но предвид травматичните спомени от Втората световна война техният брой е намален наполовина.

наредено в случай на нужда да взаимодействат със Седма съветска въздушнодесантна дивизия на територията на чехословашката столица.

Окончателното решение за провеждане на въоръжената интервенция е взето от съветското партийно ръководство на 17 август 1968 г. На следващия ден в Москва са извикани партийните лидери на останалите четири източноевропейски страни, които изразяват съгласие с взетото от Кремъл решение. Въоръжените сили на Варшавския договор са концентрирани на 18-19 август в три армейски групи в райони на ГДР, Полша, Унгария и Западна Украйна. Общият първоначален състав на войските на Варшавския договор наброява 165 000 души, които разполагат с 4 600 танка и 700 самолета[134]. Създадени са три армейски групировки, първата от които трябва да навлезе в северна Моравия и северозападна Бохемия, втората да установи контрол над Прага и някои райони в южна Моравия, а третата – да прекоси в бърз марш Словакия, като достигне Банска Бистрица и Кошице. Главна роля е отредена на т. нар. „Пражка групировка", в която са включени общо 13 дивизии (8 съветски, 3 полски и 2 германски). Двете основни цели на операция „ДУНАВ" са – овладяване на столицата с неутрализиране на основните сили на Чехословашката армия и провеждане на бърз маньовър със сили на трите армейски групировки за блокиране на югозападната граница с Австрия и ФРГ, дълга 900 км.

В своите спомени бившият началник на ГЩ на БНА ген.-полк. Атанас Семерджиев посочва, че по време на престоя си на чехословашка територия (21 август – 23 октомври 1968 г.) българските военни части са били поставени под оперативното командване на специално създадения Оперативен щаб на войските на Варшавския договор, оглавен от армейски генерал Иван Павловски. Българското национално военно командване е „освободено от отговорност" относно планиране, организация и ръководство на последващите действия по време на операция „Дунав".[135] По-пълни сведения за пребиваването на българските войски в Чехословакия и реакциите на местното население се съдържат в подробен доклад на министъра на отбраната ген. Добри Джуров до Политбюро на ЦК на БКП от 30 септември 1968 г.[136]

В друг доклад на ген. Джуров до Тодор Живков от 21 октомври 1968 г. се съобщават някои изводи от съвещание в Москва на министрите на отбраната на страните от Варшавския пакт, участвали във въоръжената интервенция в Чехословакия. В изказването на съветския министър на отбраната маршал

[134]В някои публикации се твърди, че оперативният план предвиждал използване при нужда на общо до 500 000 военнослужещи – *Секретные войны Советского Союза*, с. 653.
[135]Семерджиев, Атанас, *Преживяното не подлежи на обжалване*, с. 244.
[136]*ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 49, а.е. 158, л. 1-9.

А. А. Гречко се признава, че „отношението на чехословашкото население и чехословашката армия към нас в повечето случаи беше недружелюбно, а често и враждебно". Същевременно оставането на съветски войски (около 130 000 души) на чехословашка територия след оттеглянето на войските на Варшавския договор е оценено от маршал Гречко като стратегическо предимство за „бързо развръщане на нашите войски" срещу войските на НАТО в случай на оперативна необходимост.[137] В по-късни военни информации се обобщава, че в периода август 1968 – януари 1969 г. безвъзвратните загуби на съветските войски (в това число при аварии, катастрофи и самонаранявания) достигат 98 души, а ранените – 87 души.[138] В различни публикации данните за жертвите сред чехословашкото население варират между 72 и 108 души, а ранените и травмираните (включително от косвени аварии и пътни катастрофи) надхвърлят 500 души.

Съвършено откровени оценки от догматично-консервативни позиции за резултатите от военнополитическата операция на армиите от Варшавския договор се съдържат в строго секретен доклад до съветското ръководство от началото на ноември 1968 г. Анализът започва с безапелационната констатация, че въоръжената акция в Чехословакия е била единственото средство „да се предотврати реставрацията на капитализма в тази страна". Основната препоръка за следващите месеци е „да се допълни военният контрол с политически и административен". В тази насока документът пряко призовава „за най-решителна намеса в работите на Чехословакия, за осигуряване на натиск по всички линии включително и чрез ултимативни искания". Сред предложените мерки е създаване на 10-12 нелегални резидентури на КГБ в „ключовите пунктове" на страната. Авторите на секретния анализ отчитат, че в конкретния момент чехословашката армия не е „боеспособна" като „инструмент на Варшавския договор" и препоръчват сериозни „чистки" сред нейния команден състав.[139] По своя дух документът поразително напомня информативните доклади на съветските съветници от периода на насаждане на сталински режими в страните от Източна Европа в края на 40-те години.

Още през май 1968 г. в дипломатическите и военни среди на Запад се обсъждат евентуалните последици от съветска военна намеса в Чехословакия. В същото време от съветското посолство във Вашингтон Кремъл получава успокоителни информации, че в неофициални разговори висши американски

[137] *ДВИА*, Ф. 24, оп. 10а, а.е. 22.
[138] *Россия и СССР в войнах XX веке. Потери вооруженных сил*, с. 533. Българските войски дават една жертва – старши сержант Николов, убит извън Прага с цел отнемане на личното му оръжие.
[139] *РГАНИ*, Ф. 5, Оп. 6, Д. 776, л. 128-144.

служители дали да се разбере, че „САЩ признават интересите на СССР в Източна Европа и няма да допуснат САЩ да стане причина за конфронтация между великите сили." Различните разузнавателни анализи в страните членки на НАТО през май – юни фиксират точно групирането на съветски военни формирования край границите с Чехословакия, но същевременно са единодушни, че няма опасност от нападение срещу „югозападния фланг на НАТО".

Към средата на юли западните експерти вече не се съмняват във възможността от осъществяване на военна операция на Варшавския договор. В телеграма от Лондон до Вашингтон от 18 юли се подчертава: „Нашата оценка е, че руснаците ще се опитат да избегнат пряка военна интервенция в Чехословакия, но възможността за такава интервенция е много вероятна". В ответен отговор заместник-държавният секретар Чарлс Боулън потвърждава, че според оценките на Държавния департамент „заплахата от съветска военна интервенция е налице".[140] На 29 юли съветското посолство във Вашингтон информира с поредната шифровка: „Сериозен източник съобщи, че заместник- държавния секретар Боулън се върна от Москва с убеждението, че Съветският съюз е готов в случай на необходимост за военна намеса в ЧССР." Три дни по-късно главнокомандващият войските на НАТО в Европа ген. Лаймън Лемницър призовава политическите ръководители на съюза да обсъдят положението. Политическият съвет на НАТО решава, че не е необходимо обявяване на специална тревога, тъй като няма непосредствена опасност от нападение срещу Западна Европа. В ръководните среди на НАТО е разпространена неофициална информация от Москва с твърдението, че действията на Кремъл в Чехословакия „в никакъв случай не са насочени срещу Запада". Броени часове преди началото на операцията съветският посланик във Вашингтон Анатолий Добринин е инструктиран спешно да се срещне с президента Джонсън в неделната вечер на 20 август и да го информира за предстоящата акция, като акцентира на уверението, че тя „в никакъв случай не засяга държавните интереси на САЩ".[141] Веднага след получаване на информацията е свикано извънредно заседание на Съвета за национална сигурност на САЩ[142]. По сходен начин през нощта на 20 срещу 21 август съветският посланик в Лондон спешно уведомява държавния секретар на Форин офис лорд Чалфънт, който незабавно организира пристигането на

[140] *NAUK*, PREM 13/1993.
[141] Версията на Добринин в неговите мемоари: Добринин, Анатолий, *Строго секретно*, с. 185-189.
[142] *LBJ Library*, National Security Council, Box 3 – Notes of meeting on August 20, 1968.

британския военен министър с хеликоптер в Лондон в 4 часа сутринта и спешно правителствено заседание за ситуацията в Чехословакия.

Сведенията за обхвата на военната операция пристигат първоначално в щаба на командващия Седма американска армия (разположена във ФРГ) ген. Джеймс Полк. В своите спомени бившият командващ Втори корпус на Бундесвера ген. Вилхелм Тило отбелязва, че когато му докладвали за появата на руски танкове в близост до западногерманската граница, на своя глава заповядал да бъдат предприети „необходимите мерки", пренебрегвайки висшето командване на НАТО в Монс.

Американските експертни оценки за целите на военната интервенция са обобщени в доклад на Държавния департамент на САЩ от началото на септември 1968 г. В документа се отбелязва:

> „Съветите нападнаха Чехословакия понеже очевидно вярваха, че процесът на либерализация създава заплаха за другите източноевропейски страни и за самия Съветски съюз. Отвъд тяхната загриженост за идеологическата чистота, Съветите вероятно вярваха, че Чехословакия може да се оттегли от Варшавския пакт. От гледна точка на Съветите това би създало пробив в системата за сигурност на СССР."[143]

В средата на септември 1968 г. е свикана извънредна среща на Съвета на НАТО по „чехословашкия въпрос". В специална декларация, подготвена за държавния секретар на САЩ Дийн Ръск за срещата на външните министри от Алианса, акцентът е поставен върху военнополитическите измерения на въоръжената акция за сигурността на Северноатлантическия съюз:

> „Ние препоръчваме НАТО да вземе навременни ефективни мерки, за да подобри своята отбрана в светлината на интервенцията на Варшавския пакт в Чехословакия. Въпреки че съветските действия не са пряко насочени срещу НАТО, те въведоха нови елементи в отношенията Изток-Запад с присъствие на над 200 000 съветски войски в Чехословакия, включително шест-седем дивизии на границата с ФРГ...
>
> За да намали дестабилизиращите ефекти от съветското присъствие в Чехословакия и демонстрира твърдостта на НАТО, Съюзът трябва да отговори със солидарни мерки в отбранителната област... Тези мерки следва да бъдат умерени, а не провокативни. Не бива да елиминираме надеждите за бъдещи усилия за изграждане на мостове със Съветския съюз."[144]

[143] *LBJ Library,* Papers of Anthony Solomon, Box 10 – Position Paper, September 1968
[144] *LBJ Library,* Papers of Anthony Solomon, Box 10 – Implications for NATO of Czechoslovakian Crisis, September 1968.

Западните анализи са категорични в две свои оценки. От военнотехническа гледна точка осъществяването на операция „Дунав“ е оценено като „пълен военен успех“ на Варшавския договор. В същото време трайното установяване на съветски дивизии в близост до границата на ФРГ се тълкува като сериозна промяна в стратегическо отношение. Интервенцията в Чехословакия дава силен импулс на военната и политическа интеграция на Западна Европа, преживяла известни сътресения след излизането на Франция от военните структури на НАТО.

Що се отнася до положението в самата Чехословакия, военнополитическата операция на армиите от Варшавския договор не постига своята непосредствена политическа цел и оставя дълбоки травми сред чехословашкото общество. В разнообразни информации от Чехословакия, получавани в българското външно министерство, се привеждат мнения за „голямата грешка“, допусната от страните членки на Варшавския пакт, които със своите действия „накърнили националните чувства на чехи и словаци“. Показателна е позицията дори на просъветски настроения началник на Братиславския гарнизон ген. Кодай, заявил в поверителна беседа с българския генерален консул в Братислава Стефан Величков, че „нашите страни загубили много с навлизането в страната им“[145]. В по-глобална перспектива обаче операция „Дунав-68“ затвърждава безапелационно за повече от две десетилетия господството на доктрината „Брежнев“[146] за „ограничения суверенитет“ в съветската сфера на влияние.

ВОЕННА НАМЕСА НА ВАРШАВСКИЯ ПАКТ НА БАЛКАНИТЕ?

Редица изследователи и експерти поставят въпроса за евентуално нападение на армии на Варшавския пакт срещу Румъния след инвазията в Чехословакия през август 1968 г. Западните медии дискутират оживено подобна възможност не само през втората половина на 1968, но и в началото на 1969 г.[147] Предвид „възможностите за съветско нашествие в Румъния“ представителите на Гърция и Турция в НАТО поставят въпроса за укрепване отбраната на Северноатлантическия алианс на Балканите. Представителите

[145] *ДА МВнР*, Оп. 24-П, а.е. 2987, л. 58-64.

[146] Подробен анализ за приложението на т.нар. „доктрина Брежнев“ в: Ouimet, Matthew, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*.

[147] Първият аналитичен доклад относно възможна заплаха от военна интервенция в Румъния е докладван на президента на САЩ на 24 август 1968 г. – *LBJ Library*, National Security Council, Country File: Romania, Box 204, Intervention in Romania.

на САЩ, Великобритания и други западни държави окачествяват предложението за прегрупиране на въоръжените сили на НАТО в региона като „преждевременно“ и недостатъчно обосновано[148].

Макар дипломатическите представителства на Съединените щати в Източна Европа да предоставят информация, че „няма достатъчно сведения“ за подготовка на действия срещу Румъния и Югославия, в някои американски анализи се обръща внимание на необходимостта от засилване на контактите с режима на Тито.[149] В меморандум на Държавния департамент на САЩ от 1 октомври 1968 г. са изброени възможните форми на политическа, икономическа и военна подкрепа за Югославия:

> „Ние трябва да сме готови да се ангажираме с операции за военна подкрепа за Югославия при следните условия:
>
> [1] Само ако това е поискано от югославяните.
>
> [2] Никаква намеса на войски от САЩ или НАТО извън участието в логистични операции.
>
> [3] Тежко въоръжение и оборудване да не се предоставят.
>
> [4] В случай на военни действия бихме могли да предоставим портативно леко въоръжение.
>
> [5] Югославската военна дарба е в осъществяване на партизански операции. Ние бихме могли да осигурим подкрепа в това отношение“.[150]

Възможностите за американска подкрепа са обсъдени по време на среща на президента Линдън Джонсън с югославския вицепремиер Киро Глигоров на 4 октомври 1968 г. След посещение в Любляна през януари 1969 г. американският генерален консул в Загреб информира за мнението на словенските ръководители Крайгер и Брайник относно общите интереси на двете страни за „справяне с увеличаващото се напрежение, създавано от Съветите“ в Централна Европа и на Балканите.“.[151]

Военната интервенция на войски от Варшавския пакт в Чехословакия изостря неимоверно отношенията на Румъния с нейните съюзници. В ранната сутрин на 21 август 1968 г. е свикано извънредно заседание на румънското висше партийно ръководство. Сред приетите спешни решения са мобилизиране на „патриотичната гвардия от работници, селяни и интелектуалци“ в духа на концепцията за „народна отбрана“ и свикване на извънредна се-

---

[148] *The New York Times*, September 2, 1968.
[149] U. S. Department of State, Intelligence Note, No. 827, October 22, 1968.
[150] *FRUS*,1964-1968, vol. XVII, p. 108
[151] *NARA*, RG 59, Central Foreign Policy Files, 1967-1969, Box 1917.

сия на Националното събрание следващия ден за приемане на специална декларация „Основните принципи на румънската външна политика".[152] На 23 август Николае Чаушеску отправя искане чрез посланиците на СССР, Унгария, България и Югославия в Букурещ за осъществяване на консултации с правителствата на техните страни, а на 24 август заминава за Югославия за среща с югославския президент. В коментари след срещата между Тито и Чаушеску се посочва, че двамата балкански ръководители обсъдили „готовността си със съвместни действия да отблъснат една евентуална агресия от страна на Съветския съюз, България и Унгария"[153]. Тонът на румънския печат става по-умерен едва след поверителен разговор на Николае Чаушеску със съветския посланик в Букурещ А. Басов на 25 август 1968 г.

Не е излишно да се припомнят две съществени отлики между ситуацията в Чехословакия и тази в Румъния: 1. В своята вътрешна политика режимът на Чаушеску е ортодоксално комунистически, репресивен и лично авторитарен, т. е. не отправя идеологически предизвикателства за трансформация или ерозия на политическата система за разлика от „социализма с човешко лице" по време на „Пражката пролет"; 2. Румъния е единствената страна членка на Варшавския пакт, която граничи само със социалистически държави, и никога не отправя сигнали, че възнамерява да излезе от воения блок.

Разногласията между Румъния и нейните съюзници след август 1968 г. довеждат като практически резултат до оттегляне на румънските въоръжени сили от по-значително участие с войски и подразделения в тактически и оперативни учения на Варшавския пакт за период от няколко години. През март 1969 г. се провежда последното съвместно учение на флотите на СССР, България и Румъния, в което румънската страна участва със свои части и кораби. В доклад на командващия българския военноморски флот вицеадмирал Иван Добрев от 12 март се отбелязва:

> „В хода на ученията командването на ВМФ на Румъния прояви... подчертан стремеж към самостоятелни действия в собствената оперативна зона, при ограничено оперативно взаимодействие със съюзните флоти. Създаването на съюзни формирования от силите на съюзните флоти срещна открита съпротива и такива формирования бяха създадени след дълги увещания и голяма настойчивост от моя страна... При посещението ми в Мангалия командването на ВМФ на СРР изобщо отхвърли идеята за провеждане на общ разбор под претекст, че такива разбори не са полезни."

[152] *ANIC*, CC PCR, Cancelarie, Dosar: 133/1968, ff. 2-4.
[153] *ДА МВнР*, Документация, V/I/4.

В края на своя доклад вицеадмирал Добрев директно предлага: „Поради съществуването на известно нежелание от страна на командването на военноморския флот на Румъния за по-тясно сътрудничество, част от въпросите могат да бъдат решавани на двустранна основа между военноморския флот на България и черноморския флот на СССР.“[154] На съвместни оперативни учения през 1970 – 1972 г. Румъния не участва със свои войски, а само с официални наблюдатели от Генералния щаб. Едва през април 1973 г. румънската страна изпраща седем кораби за участие в съвместно военноморско учение в Черно море, а през 1975 г. на румънска територия се провежда тристранно учение с участието на войски и щабове от Румъния, България и Съветския съюз.[155]

След Чехословашките събития от 1968 г. в Москва и София обръщат специално внимание на проучване положението в Румъния и линията на румънското ръководство. Получаването на необходимата информация става по партийна и дипломатическа линия. В решение на Политбюро на ЦК на БКП от 27 май 1969 г. например е поставена задача на Министерството на външните работи: „Внимателно да се наблюдават процесите в румънската държава и РКП“.[156]

Архивната документация убедително показва, че през втората половина на 60-те и през 70-те години Леонид Брежнев възлага конфиденциалната „помирителна“ роля на Тодор Живков да убеждава, възпира и въздейства на Николае Чаушеску. Наред с това обаче двамата балкански комунистически управници взаимно се конкурират за по-голямо влияние и авторитет в региона и сред страните от Третия свят. Развитието на българо-румънските отношения в различните сфери дава интересна косвена информация и за отношението на Съветския съюз. Партийните и обществени връзки на различни равнища продължават през целия период, тъй като става въпрос за сходни еднолични комунистически режими. Взаимната полемика не е допусната в официалното медийно пространство, но идеологическите и външнополитически различия се разясняват в секретни бюлетини за партийния актив. Най-дълго продължава сътрудничеството по линия на специалните служби, което е замразено по лично настояване на председателя на КГБ Юрий Андропов едва в началото на 1972 г.

Сериозните трусове във Варшавския пакт през 60-те години на XX век, довели до отпадане на един и дистанциране на друг от балканските съюзници, както и многостранна въоръжена намеса във вътрешните работи

[154] *ДВИА*, Ф. 1027, Оп. 13, а.е. 13, л. 159-160.
[155] *ДВИА*, Ф. 48, Оп. 19, а. е. 21; Ф. 1027, Оп. 16, а. е. 35, 46; Оп. 19, а. е. 22.
[156] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 35, а.е. 704, л. 47.

на трета страна членка, забавят, но не прекъсват процеса на трансформация на военните и политически структури на организацията. Вътрешните конфликти в пакта същевременно карат изтъкнати западни експерти, като Збигнев Бжежински, да заговорят за „десателизация" и „хетерогенизация" на Съветския блок. Това довежда и до промяна на американската политика в посока на значително по-"диференцирана" позиция към всяка отделна източноевропейска страна. Въпреки „стагнацията" и „застоя" по време на второто Брежневско десетилетие и господството на доктрината за „ограничения суверенитет", Южният фланг на Варшавския пакт никога повече няма да бъде тъй монолитен и безпроблемен за съветския контрол, както изглежда в началото на 1960 година.

ПЪРВИТЕ ВЪТРЕШНИ КРИЗИ В НАТО

Първият по-сериозен политически проблем, възникнал между съюзниците от НАТО, е свързан с интерпретациите за обхвата на задълженията по чл. 5 от Вашингтонския договор. В чл. 6 на договора е фиксирано конкретно разбирането за трансатлантическото пространство, където следва да се прилагат поетите ангажименти за колективна отбрана – териториите на страните членки, принадлежащите им острови „на север от Тропика на рака", както и „Алжирският департамент на Франция". Още през декември 1952 г. обаче по време на сесия на Съвета на НАТО в Париж правителството на Франция повдига официално въпрос за оказване на подкрепа от съюзниците при водената от него война за запазване на отвъдморските колониални владения в Югоизточна Азия. Френският външен министър Робер Шуман аргументира искането с призива: „Войната в Индокитай е от такова значение за Запада, каквато е Корейската война". Позовавайки се на клаузите на Вашингтонския договор, останалите съюзници отклоняват френското предложение. В заключителната декларация на сесията на НАТО от 17 декември 1952 г. е изразена само „морална" подкрепа за въоръжената борба срещу „комунистическата агресия" в Югоизточна Азия, която „е в пълна хармония с целите и идеалите на Атлантическата общност".[157]

През есента на 1953 г. възникват различия в позициите на Италия и на „триумвирата" (САЩ, Великобритания и Франция) по въпроса за Триест. Въпреки настояванията на италианското правителство водещите партньори

[157] *Report of the North Atlantic Council meeting*, Paris, 15th – 18th December 1952 (London: HMSO, 1953), Cmd. 8732, p. 8.

стигат до становището, че „зона А (Триест)“ е извън „периферията на НАТО“, поради което не би следвало да се прилагат клаузите за колективна защита при хипотетично югославско нападение в тази спорна зона. По сходен начин след началото на Алжирската война САЩ и западноевропейските съюзници се въздържат от пряка военна подкрепа за френската армия и призовават за политическо решение на проблема с „отвъдморския департамент“. След обявяването на независимостта на Алжир през 1962 г. със специално решение на Съвета на НАТО от 16 януари 1963 г. „Алжирският департамент на Франция“ е заличен като израз в съдържанието на чл. 6 на Вашингтонския договор. Аналогична е негативната реакция на съюзниците от НАТО към сондажите от страна на администрацията на Линдън Джонсън в средата на 60-те години за оказване на подкрепа за войната на Съединените щати в Индокитай.

През пролетта на 1956 г. възниква политически проблем с най-малкия съюзник в Алианса – Исландия. В края на март 1956 г. представителите на почти всички парламентарно представени партии в Атлинга (исландския парламент) се обявяват за преразглеждане на предложеното за утвърждаване американско-исландско отбранително споразумение. След включването на комунисти в правителството на Исландия през май 1956 г. последва искане за изтегляне на американските войски от острова. В средите на НАТО и особено във Вашингтон позицията на Исландия предизвиква оживена дискусия, както по въпроса за американските военни бази, така и с „прецедента“ за участие на комунисти в управлението на страна от НАТО. Казусът е разрешен с активното посредничество на генералния секретар на НАТО лорд Исмей, който предлага своеобразно „джентълменско споразумение“ – исландските представители в алианса доброволно да се откажат да участват в строго секретни заседания и да получават конфиденциална информация по военни въпроси.[158] Без да притежава свои въоръжени сили (освен брегова охрана), до началото на 60-те години Исландия играе „жизнено важна роля“ в стратегическите концепции на НАТО поради своето местоположение и наличието на голяма американска военновъздушна база в Кефлавик. Това нейно геостратегическо значение отслабва с въвеждането на въоръжение на междуконтиненталните балистични ракети.

Безспорно най-сериозният трус в трансатлантическите отношения през първото десетилетие от историята на НАТО е предизвикан от Суецката криза и принципните разногласия между Вашингтон, Лондон и Париж относно нейното разрешаване. Различните гледни точки много отчетливо са отразени

[158]Heinemann, Winfried. „Learning by doing: Disintegrating Factors and the Development of Political Cooperation in Early NATO“. In: *NATO and the Warsaw Pact: Intrabloc Conflicts*, p. 44-47.

в личната кореспонденция между президента на САЩ Дуайт Айзенхауер и британския премиер Антъни Идън от юли – ноември 1956 г., въпреки традиционно приятелския тон в отношенията на двамата държавници.[159]

Ден след като египетският президент Гамал Абдел Насър обявява в Александрия намерението на своето правителство да национализира Суецкия канал, на 27 юли 1956 г. премиерът Идън отправя предложение до правителството на САЩ за тристранни консултации с участието на Франция по повод на мерките за преодоляване на близкоизточната криза. В своя отговор от 31 юли президентът Айзенхауер пледира за организиране на по-широк форум под егидата на ООН и се противопоставя на възможността от използване на военна сила. В послание на Идън до Вашингтон от 5 август още по-ясно са очертани целите на британското правителство – смъкване на Насър и „поставяне в Египет на режим, по-малко враждебен на Запада". В отговора си три дни по-късно Дуайт Айзенхауер за пръв път е по-остър:

> „Страхувам се, Антъни, че нашите гледища по ситуацията се различават."

Както посочват редица автори, главното различие е, че Великобритания и Франция продължават да разглеждат Суецкия канал като своеобразен „символ" на тяхната предишна колониална мощ, докато Съединените щати имат значително по-глобален подход. Едновременно с това в Лондон и Париж подценяват възможността от активна съветска намеса, докато във Вашингтон, напротив, смятат, че евентуална западна военна акция би усилила контактите на СССР с националистическия режим на полк. Насър. Още едно специфично обстоятелство оказва влияние върху политиката на Белия дом – в САЩ е в разгара си кандидатпрезидентска кампания, а едно от водещите послания на Айзенхауер за спечелване на втори мандат е изграждане на образ на „миротворец".

Британското и френското правителство настояват до края на август близкоизточната криза да бъде обсъдена на извънредно заседание на Съвета на НАТО в Париж. Държавният секретар на САЩ Дълес отклонява участие в срещата с убеждението, че Суецката криза не следва да бъде „въпрос на НАТО". По препоръка на Дълес Върховният главнокомандващ войските на НАТО в Европа ген. Алфред Грюнтър отлага предвидени консултации с английското военно командване. В действителност Великобритания и Франция нямат намерение да споделят със съюзниците си своите истински намерения,

[159] *The Eden-Eisenhower Correspondence, 1955-1957*, p. 149-189.

а по-скоро да демонстрират пред света, че Северноатлантическия съюз ги подкрепя безрезервно. На тайна среща в резиденцията на британския премиер в Чекърс на 14 октомври 1956 г. представители на двете страни договарят подготовката на военната операция „Мускетар". Десет дни по-късно на следваща тайна среща във вила в покрайнините на Париж е подписан секретният Севърски протокол за съвместната операция, насрочена паралелно с подготвяната израелска военна операция „Кадеш" в зоната на Суецкия канал. Във френско-британската среща в Севър участват израелският премиер Давид Бен Гурион, генералният секретар в министерството на отбраната Шимон Перес и началникът на ГЩ Моше Даян. Съединените щати изобщо не са уведомени от своите близки съюзници за постигнатите договорености и подготвяната въоръжена акция.

На 30 октомври, ден след израелското военно нахлуване в Египет, се стига до парадоксалната ситуация в Съвета за сигурност глобалните противници САЩ и СССР да са на една позиция относно приемането на спешна резолюция за „въздържане от употреба на военна сила", докато американските съюзници Великобритания и Франция налагат вето върху инициативата на президента Айзенхауер. Започналата френско-британска десантна операция в зоната на Суецкия канал е прекратена само няколко дни по-късно след недвусмислен ултиматум от Москва със заплаха за използване на военна сила. Официален Вашингтон прави всичко възможно да възпре Лондон и Париж от продължаване на „военната авантюра" в Близкия изток, а останалите съюзници в НАТО реагират остро срещу липсата на предварителни консултации по такъв важен въпрос. Концептуалните възгледи на американското правителство са изложени скоро след победата на Дуайт Айзенхауер на изборите през ноември в послание до Конгреса на САЩ от 5 януари 1957 г., известно като Доктрината „Айзенхауер" за Близкия изток.

Отказът на администрацията на президента Дуайт Айзенхауър да подкрепи англо-френската военна интервенция в района на Суецкия канал през октомври 1956 г. предизвиква първата сериозна криза в Северноатлантическия съюз. В резултат от Суецката криза няколко месеци по-късно британският премиер Антъни Идън е принуден да подаде оставка в полза на своя приемник Харолд Макмилън, който полага усилия да възстанови „специалните отношения" между Лондон и Вашингтон. Във Франция се засилват антиамериканските и националистически настроения във влиятелни политически кръгове. Препоръките в доклада на „трите мъдреци" (външните министри на Канада, Италия и Норвегия) от 17 ноември 1956 г. за осъществяване на по-ефективно политическо сътрудничество и усъвършенстване на полити-

ческите структури на алианса са предназначени да преодолеят възникналото недоверие и колизия в отношенията между водещите съюзници в Алианса. По сходен начин, десет години по-късно приемането на „Доклада Армел" (1967) се тълкува като успешен опит за неутрализиране на поредната криза в съюза, породена от излизането на Франция от военните структури на НАТО.

ГЕН. ДЬО ГОЛ И ФРЕНСКАТА ПОЗИЦИЯ

Повторното идване на власт на ген. Шарл дьо Гол през юни 1958 г. променя съществено външнополитическата линия на Франция. В най-голяма степен това рефлектира върху развитието на взаимоотношенията и координацията в Северноатлантическия пакт. Радикалната промяна в политиката на Париж се дължи в някаква степен и на външни фактори (Алжирската война, Берлинската криза, Кубинската ракетна криза, разпространението на ядрени оръжия), но преди всичко е отражение на персоналните възгледи на френския президент, част от които са били формулирани още в края на Втората световна война[160].

Скоро след първата си официална среща с новия френски президент в началото на юли 1958 г., генералният секретар на НАТО Пол Анри Спаак със силно смущение информира Вашингтон за исканията на дьо Гол за реформиране на съюза и разширяване на дейността му към Северна Африка и Близкия изток. По време на разговора е демонстрирана „твърдата концепция на генерала за водеща роля на Франция в световните работи и в Европа". Още по-смущаващо за Спаак е посланието на ген. дьо Гол до президента на САЩ Дуайт Айзенхауер и министър-председателя на Великобритания Харолд Макмилън от 17 септември 1958 г. за установяване на постоянен механизъм за консултации между трите държави като продължение на своеобразния „триумвират" за вземане на решения в НАТО от началото на 50-те години.[161] Исканията на френския президент са посрещнати негативно не само в САЩ, но и от редица западноевропейски правителства. В беседа с държавния секретар на САЩ през декември 1958 г. италианският премиер Аминаторе Фанфани без заобиколки заявява, че се „надява ген. дьо Гол да забрави за тази идея".

---

[160]Външнополитическите концепции при второто управление на ген. дьо Гол са разгледани в редица публикации, сред които особено полезен е монографичният труд на бившия президент на комисията по издаване на френски дипломатически документи [DDF] и член на фондация „Шарл дьо Гол" проф. Морис Вес – Vaisse, Maurice. *La grandeur. Politique étrangère du général de Gaulle, 1958-1968.*

[161]*FRUS, 1958-1960,* Vol. VII, part 1, p. 352, 357.

В началото на 1959 г. френското правителство повдига нови въпроси – за независимостта на френската флота в Средиземноморието, за развитие на самостоятелни ядрени способности, за „нереалността“ на предлаганата военна интеграция в съюза. Франция отказва също да интегрира своята противовъздушна отбрана в НАТО. По-късно е изложено и ново предложение за избиране на френски генерал за Върховен главнокомандващ силите на НАТО [SACEUR].[162] По време на разговорите на ген. дьо Гол с президента на САЩ в Елисейския дворец и в Рамбуйе в началото на септември 1959 г. отново не се стига до сближаване на позициите на Париж и Вашингтон по „ядрените въпроси“. Няколко месеца по-късно (февруари 1960 г.) Франция извършва успешни изпитания със собствено ядрено оръжие и става четвъртата страна в света членка на „атомния клуб“. Характерна е оценката на генералния секретар на НАТО Пол Анри Спаак в среща с президента Айзенхауер във Вашингтон в края на ноември 1959 г.:

„Позицията на ген. дьо Гол е голям източник на напрежение за нас в НАТО. Идеите на ген. дьо Гол са от времето на Меровингите.“[163]

Отношенията между официален Париж и НАТО остават напрегнати и в следващите няколко години. В навечерието на оттеглянето си от поста генерален секретар на организацията Пол Анри Спаак с „абсолютна откритост“ информира новия президент на САЩ Джон Кенеди, че „генералът [дьо Гол] не харесва НАТО и не вижда в НАТО разрешение на политическите проблеми“. Френският президент реално игнорира и новия генерален секретар на НАТО Дирк Стикер (смятан за твърде „проамерикански“ настроен), като в продължение на няколко месеца отказва да го приеме. В крайна сметка срещата се осъществява след застъпничество на западногерманския канцлер Конрад Аденауер.[164]

По време на посещението на съветския лидер Никита Хрушчов в Париж през март 1960 г. френският президент излага своите схващания за „détente, entente et cooperación“ (разведряване, съюз и сътрудничество), допълнена по-късно с друга негова афористична фраза за Европа „от Атлантика до Урал“. Предвид на развитието на Алжирската война и Берлинската криза конкретни стъпки в посока на „разведряването“ не са предприети от Париж до края на 1962 г. От средата на 1963 г. френският президент лансира нови инициативи

[162] *NAUK*, PREM 11/3255, 11/3334.
[163] *FRUS, 1958-1960*, Vol. VII, part 1, p. 520.
[164] По-подробно: Locher, Anna & Christian Nuenlist, „Containing the French Malaise? The Role of NATO's Secretary General, 1958-1968“, In: *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts*, p. 75-87.

за подобряване на отношенията Изток – Запад с френско „посредничество". Френските разбирания за „détente" са обяснени в разговори със съветския външен министър Андрей Громико и министър-председателя Алексей Косигин, а също и по време на посещението на ген. дьо Гол в Москва през юни 1966 г.[165] Както посочват някои автори, голистките концепции се основават на схващането за преодоляване на конфронтацията между двата блока и разделението на Европа и за ограничаване влиянието на двете суперсили в международната политика. Зад всичко това прозира неизменната визия на ген. Шарл дьо Гол за изграждане на „независима Европа под френско водачество"[166]. Частично обяснение за промяната във френската политика след януари 1963 г. е провалът на идеята за френско-западногерманско сътрудничество като основа на европейската сигурност, след като западноеграмнското правителство декларира привързаност към традиционните трансатлантически връзки с Вашингтон. Показателно е също налагането на вето от страна на Франция по въпроса за присъединяване на Великобритания към ЕИО. Основният мотив за управляващите в Париж да вземат през януари 1963 г. такова решение е „силната трансатлантическа позиция" на Лондон.[167]

Катализатор на засилващата се криза във взаимоотношенията между Франция и НАТО е дискусията в средата на 60-те години по повод на изграждането на „многостранни ядрени сили" на Алианса. В някаква степен оказва влияние и съпротивата на ген. дьо Гол и френския генералитет срещу стратегическата концепция за „гъвкаво реагиране", разглеждана в Париж като евентуална възможност за „пожертване" на Западна Европа в името на стратегическите интереси на Съединените щати. Натрупваните с години противоречия и различия в позициите довежда до публичното изявление на френския президент от края на февруари 1966 г. и последвалите официални декларации за излизане на Франция от военните структури на Алианса и категорично настояване за извеждане на международните щабквартири на НАТО от френска територия в шестмесечен срок.

Управляващите среди в САЩ посрещат меморандума на ген. Шарл дьо Гол от 10 март 1966 г. с „гняв и възмущение", въпреки че още години преди това Франция е дала ясни сигнали за самостоятелна отбранителна политика, особе-

---

[165]Съветско-френските отношения и „източната" политика на дьо Гол са разгледани детайлно в редица публикации на проф. Мари-Пиер Рей, директор на Центъра за руски и славистични изследвания в Сорбоната, както и в нейни непубликувани доклади на международни конференции в последните няколко години.

[166]В доклад на българския външен министър Иван Башев от 26 януари 1965 г. изрично се подчертава политиката на дьо Гол „за създаване на нов военнополитически съюз на Западна Европа под ръководството на Франция". – *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 34, а.е. 1, л. 14.

[167]По-подробно: *Origins of the European Security System*, p. 9.

но в областта на придобиване и използване на ядрени оръжия. От началото на 1966 г. френските въоръжени сили не участват в общи учения на НАТО. Както посочват някои американски изследователи обаче, министърът на отбраната на САЩ Робърт Макнамара използва действията на ген. дьо Гол като удобен повод за „хармонизиране" на отношенията на САЩ с по-малките съюзници в алианса и изграждане на по-ефективна отбранителна система, включително и в Комитета за планиране на отбраната и новоучредената Група за ядрено планиране.

Спешното изтегляне на всички натовски звена е описано драматично от дългогодишния френски служител в Международния секретариат на НАТО (1966-2007) Франсоа Льоблевенек:

> „В началото на юни Съветът реши да се изнесат от Франция военните щабквартири и да се установят за предпочитане в страните от Бенелюкс. През септември 14-те съюзнически представители в Комитета за планиране на отбраната се споразумяха Върховното съюзническо командване за Европа (SHAPE) да напусне Волюсо-Роканкур близо до Версай и да се премести в Шиевр-Касто край Монс в Белгия от 1 април 1967 г.
>
> Оставаше обаче проблемът със седалището на Алианса. През няколкомесечния период на неяснота се носеха какви ли не слухове. За кратко време се споменаваше Рим, но се оказа невъзможно да се намерят апартаменти в италианската столица, измъчена от хронична жилищна криза. Подхвърли се и името на Холандия, но там също възможностите за настаняване на отговаряха на нуждите на персонала на седалището. Лондон, който бе приел първото седалище на Алианса, се предложи отново, но бързо оттегли кандидатурата си при липсата на ентусиазъм от страна на съюзниците. След дълги преговори между страните, които искаха седалището да си остане в Париж, и привържениците на преместването, на 26 октомври 1966 г. бе взето решение седалището на Алианса да бъде установено в Брюксел."[168]

КИПЪРСКАТА КРИЗА И ГРЪЦКО-ТУРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Безоблачният начален период на военно-политическа интеграция на Турция и Гърция в западната отбранителна система е помрачен от възникналите сериозни противоречия в двустранните турско-гръцки отношения. След разгарянето на Кипърската криза през декември 1963 г. усилията на

[168] "Голямото преселение", *НАТО преглед*, 2007, № 2.

водещите партньори в НАТО и преди всичко на САЩ и Великобритания да постигнат приемливо компромисно решение на конфликта (преди да е преминал в пряк въоръжен сблъсък между двете съюзни балкански държави) предизвикват остри реакции както в Гърция, така и в Турция.

Ескалирането на турско-гръцките разногласия относно съдбата на Кипър поражда още в средата на 50-те години дилема за подходите при разрешаване на този сериозен нов конфликт в зоната на действие на Северноатлантическия съюз. Водещият спорен проблем е за политическия модел на съществуване на двуетническата кипърска общност след оттеглянето на Великобритания от острова. Дискусии предизвиква обаче и съпътстващият въпрос за формата на преговорния процес – в рамките на ООН, на НАТО, с посредничеството на Лондон или Вашингтон, според формулата 2+2 (Турция и Гърция и двете – турска и гръцка – етнически общности в Кипър).

Гръцката страна първоначално поддържа становището за урегулиране на конфликтния проблем чрез световната организация. Същевременно през юли 1958 г. Гърция предлага извънредно заседание на Съвета на НАТО по повод „предизвикани от турците безредици в Никозия". Британското правителство обаче настоява за особена „арбитражна" роля предвид стремежа на Лондон да съхрани своето политическо, икономическо и военно присъствие в региона. На 15 август 1958 година правителството на Харолд Макмилън излиза с предложение за провеждане на конференция в Лондон по въпроса за бъдещето на Кипър във формат 2+2 с активното посредничество на Великобритания. Две седмици по-късно в заседание на британското правителство категорично е отхвърлено компромисно предложение за посредничество, направено от генералния секретар на НАТО Пол Анри Спаак.[169] Поради това в самото начало на преговорния процес Съветът на Северноатлантическия съюз е пренебрегнат като решаващ международен фактор и форум за урегулиране на противоречията между две от своите членки. В следващите две години под егидата на Великобритания са проведени т. нар. Лондонско-Цюрихски преговори, които водят до обявяване независимостта на Кипър като двуединна държава.

Една глобална криза от октомври 1962 година предизвиква известно напрежение в турско-американските отношения. Палиативните инфарктни преговори между Вашингтон и Москва за урегулиране на Кубинската ракетна криза и предотвратяване на ядрена война между двете суперсили, които се водят и чрез паралелни тайни канали при сериозен дефицит на реално време

[169] *NAUK*, CAB 128/32, p. 447-448.

за постигане на взаимноприемливи решения, завършват със секретни договорености в най-тесен кръг. За поетия ангажимент от братята Кенеди след демонтиране на съветските ракетни установки и стратегически бомбардировачи от Куба да бъдат изтеглени в отговор американските ракети „Юпитер" от турска територия не са уведомени дори всички членове на специалния „ExCom" комитет към президента на САЩ[170]. Когато в Анкара достигат сведения за подобна договореност, турското правителство и общественост са силно уязвени, че този важен за тяхната национална сигурност въпрос е бил решен без каквито и да е консултации с Турция. Представителят на Анкара в НАТО споделя със своя американски колега: „Турция смята тези ракети „Юпитер" като символ на решимостта на Алианса да използва атомно оръжие срещу руско нападение против Турция". В свой по-късен коментар съветникът по национална сигурност при президента Кенеди Макджордж Бънди отбелязва, че за американците проблемът с ракетите „Юпитер" бил „рационален", докато за турците той е „емоционален".[171]

Първите по-сериозни антиамерикански и антинатовски изяви в Турция са скоро след публичното обявяване съдържанието на известното секретно предупредително писмо на президента на САЩ Линдън Джонсън до турския му колега Исмет Иньоню от 5 юни 1964 г. срещу осъществяване на подготвяната турска военна интервенция в Кипър. Съгласно информация на американското посолство в Анкара националистическият лидер Алпаслан Тюркеш дори отправил през ноември 1965 г. предложение в турския парламент за извеждане от НАТО на турските военни части, придадени към алианса[172]. За пръв път от влизането на Турция в НАТО се провеждат масови демонстрации, а в централния турски печат (Миллиет, Ватан, Улус, Йени газета). са поместени много материали срещу НАТО.[173] Известният политически коментатор Абди Ипекчи пише в „Миллиет":

> „Единствената страна, с която Турция е в конфликт през последните години, е Гърция – членка на НАТО. Организацията на Северноатлантическия съюз не взе отношение към този дълбок конфликт. Това породи сериозен въпрос за националната сигурност на Турция."[174]

---

[170] *ExCom* представлява вътрешен кръг от доверени лица в рамките на Съвета за национална сигурност на САЩ, които заседават ежедневно и взимат най-отговорните решения при урегулиране на Кубинската ракетна криза.
[171] Costigliola, Frank, „Kennedy, the European Allies, and the Failure to Consult", *Political Science Quarterly,* Spring 1998, p. 116-118.
[172] *NARA*, RG 59, Central Foreign Policy Files, 1964-1966, Box 1689, DEF TUR-US.
[173] *ДА МВнР*, Оп. 21, а.е. 2082, л. 4-5, 15-16.
[174] *БТА-МИНФ*, № 300, 22.12.1967, с. 37.

Гръцката общественост също се надява на подкрепа в средите на НАТО по въпроса за бъдещото устройство на Кипър. Българската легация в Атина изпраща информации, получени чрез авторитетни източници в правителството на Георгиос Папандреу, че Гърция настоявала за по-активна американска намеса в Кипърската криза. Според думите на сина на гръцкия премиер Андреас Папандреу:

> „В случай на турска агресия, която ще предизвика военни действия на Гърция, НАТО, като отбранителна организация, трябва да се намеси против този агресор. Иначе НАТО губи смисъла на своето съществуване и по-специално участието на Гърция в него".[175]

В разгара на следващата Кипърска криза през есента на 1967 г. антиамериканските настроения в Турция отново са широко демонстрирани. В доклад до София от 9 ноември 1967 г. българският посланик в Анкара съобщава, че такива чувства били демонстрирани дори сред личния състав на турската армия. Във военновъздушната база на САЩ в Диарбекир имало случаи на междуличностни конфликти между американски и турски военни.[176] Мисията на САЩ в НАТО изразява в свой доклад до Вашингтон загриженост от създаденото положение:

> „Наблюдаваме нарастващо безпокойство в Турция във връзка с нейната обвързаност с Алианса. Сегашните улични демонстрации и настояванията за предоговаряне на двустранните отношения между САЩ и Турция, както и увеличаващата се честота на изразяване на по-догматични позиции от турските представители тук [в Брюксел], предоставят достатъчно свидетелства, че сме изправени пред важна преоценка. Американските експерти изразяват своето безпокойство от оформяне на все по-независима турска позиция спрямо Алианса".[177]

В същото време турското правителство последователно отклонява евентуалната си подкрепа за САЩ във Виетнамската война с аргумента, че военният конфликт в Индокитай „не заплашва сигурността на Турция".[178] В меморандум на Съвета за национална сигурност на САЩ озаглавен *Позицията на САЩ спрямо Турция* се посочва също, че турските военноначалници „започват да се страхуват, че стратегията за „гъвкаво реагиране" на НАТО е

[175] *ДА МВнР*, Оп. 5ш, а. е. 106, л. 43; а. е. 124, л. 292-293, 382.
[176] *ЦДА*, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 1063.
[177] *NARA*, RG 59, Central Foreign Policy Files, 1967-1969, Box 1581, DEF-NATO.
[178] *ДА МВнР*, Оп. 5ш, а. е. 32.

предизвикана от желанието да жертват „фланговете“ за сметка на интересите на страните в централната зона на алианса“.[179]

Държавите от Варшавския пакт внимателно следят възникналите противоречия в Южния фланг на НАТО. В специален проучвателен доклад *Гърция и НАТО* на българската легация в Атина от 24 ноември 1967 г. изрично се подчертава:

> „През последните месеци Кипър придоби особено значение за НАТО. Излизането на Франция от Атлантическия съюз и кризата в Близкия изток издигат още повече цената на острова, който заема важно стратегическо място в невралгичния триъгълник между трите континента. Наличието на съветски военни кораби в Средиземно море е съвсем ново явление, което много безпокои стратезите от НАТО. Всичко това подтиква американците към бързо решаване на този проблем. Те са съгласни да подкрепят всяко решение, постигнато между Турция и Гърция за Кипър.“[180]

Турско-американските отношения са обект на внимателен анализ в редица разузнавателни информации на КГБ, получавани в София през тези години. В справка на КГБ от 5 август 1969 г. се говори за проявено открито недоволство на турски военни от „разпределението“ в НАТО на „зони за отговорност“ в Средиземноморието между Турция, Гърция и Англия[181]. В нова справка от 9 февруари 1970 г. се посочва: „По получени сведения правителството на [Сюлейман] Демирел внася за обсъждане в Меджлиса двустранните турско-американски военни споразумения, като се опитва да демонстрира пред обществеността своята „независимост“ в рамките на НАТО, за да отслаби демонстрациите в страната против САЩ и НАТО, и като подкрепя установяването на контрол над американските военни бази в Турция“.[182] Друга разузнавателна справка от 31 януари 1973 г. е специално посветена на състоянието на американско-турските отношения. В информацията на КГБ се обобщава:

> „ По получени сведения, в отношенията между Турция и САЩ в последно време са възникнали редица трудности. Двете страни се подозират една друга в желание да поставят своите национални интереси над общите съюзнически интереси.

[179] *NSA*, Washington, PPRD Collection, Box 8, NSSM – 227.
[180] *ДА МВнР*, Оп. 23, а.е. 942, л. 2-12.
[181] *АМВР*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 546.
[182] *АМВР*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 723.

Американците, осъществявайки своите планове, в редица случаи пренебрегват интересите на Турция. Турция на свой ред подхожда към редица международни проблеми от позиции, различни от американските, в частност по близкоизточната криза, европейската сигурност, съкращаването на въоръженията в Европа и Кипърския проблем... Недоверието между Турция и САЩ по основни международни въпроси се отразява и на техните взаимоотношения по въпросите на военното сътрудничество. В Турция все по-силно се изказва мнение за необходимост от създаване на собствена военна промишленост, осигуряваща турските въоръжени сили със собствено оръжие... Американците считат, че при съществуващото вътрешно положение в Турция значително се е понижила сигурността на военните им обекти, на първо място на тези, в които има ядрено оръжие. По тяхно мнение, обстановката в Турция не благоприятства спазването на всички необходими условия за охрана на тези обекти, тъй като в страната действат нелегални въоръжени групи, които, по мнение на американците, могат да осъществят диверсии срещу тези обекти."[183]

Налагането на военна диктатура в Гърция след преврата от април 1967 г. влошава отношенията на балканската страна членка на НАТО с редица съюзници в Западна Европа. Тези разногласия ясно се виждат в достъпната архивна документация на Държавния департамент на САЩ[184]. Скоро след установяването на режима на „черните полковници" започват оживени дискусии в НАТО за въвеждане на частично ембарго върху военната помощ за Гърция. Администрацията на президента Джонсън инициира серия от консултации с някои от своите съюзници (Великобритания, Западна Германия, Италия и Дания) по въпроса за отношенията с хунтата[185].

Новата администрация на президента Ричард Никсън полага усилия да промени частично американската позиция към военната диктатура в Гърция, без това да предизвика проблеми с Конгреса на САЩ или с някои европейски съюзници. В писмо до министъра на отбраната Мелвин Лейърд от 23 юни 1969 г. Хенри Кисинджър уведомява за гледната точка на президента Никсън, че военните доставки за Гърция „са важни за нашата сигурност". Същата позиция е обоснована по-категорично в меморандум на Съвета за национална

[183] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 1963.
[184] *NARA*, RG 59, Central Foreign Policy Files, 1967-1969, Box. 1549 [DEF-Greece]; 1581 [DEF-NATO]; 2157 [POL-Greece-USA].
[185] *FRUS*, 1964-1968, vol. XVI, p. 730 –731, 756-759, 767.

сигурност на САЩ от март 1970 г.[186] През юни 1970 г. Кисинджър отново съобщава на държавния секретар Роджърс и министъра на отбраната Лейърд позицията на Белия дом към въпроса за военните доставки: „Президентът утвърди следното решение: „Министър-председателят Пападопулос да бъде информиран предварително и строго конфиденциално за намерението на Съединените щати да възстановят продажбата на въоръжение за Гърция“[187].

В няколко разузнавателни информации от КГБ до София се посочват предприетите мерки от правителството на ген. Георгиос Пападопулос за стабилизиране на позициите си вътре в страната, за повишаване ролята на Гърция в НАТО и за преодоляване на международната изолация, наложена от някои западноевропейски държави. Цитиран е анализ на Политическия комитет на консултативната асамблея на Съвета на Европа за дилемата, пред която се изправя правителството на САЩ в отношенията си с военния режим: „да настоява за по-скорошно възстановяване на демокрацията в Гърция или да подкрепи хунтата, която по-добре може да осигури защитата на интересите на НАТО в региона“.[188]

В разузнавателна инфомация, получена през февруари 1971 г. в София от ген. Йон Станеску, председател на Съвета за Държавна сигурност на Румъния, специално се посочва:

> „Гръцките постоянни представители в НАТО са подложени на натиск и манипулиране от мисията на САЩ в главната квартира на НАТО. Американците ги обвиняват, че действат бавно в процеса за нормализиране на политическия живот в страната. Като резултат от това поведение отношенията между двете натовски делегации са в трудна ситуация. Началникът на гръцката военна делегация в НАТО ген. Палеогопулос специално се завърна в Атина, за да информира министър-председателя Пападопулос. В същото време един гръцки генерал е споменал, че посланикът в Брюксел А. Калаиреатос е имал „подозрителна позиция“ при разговорите си с представителите на САЩ и други страни от НАТО.“[189]

Опитите на влиятелни натовски кръгове да повлияят за промяна на вътрешната политика на военната хунта се споменават и в разузнавателна справка на унгарските тайни служби, изпратена до София на 1 юли 1971 г. Според информацията от Будапеща: „Група депутати от някои страни от

[186] *NARA*, Washington, RG 59, Central Foreign Policy Files, 1967-1969, Box 1549, DEF-GR; Box 2157, POL-GR; *NSA*, Washington, PPRD Collection, Box 5, NSSM – 90.
[187] *NSA*, PPRD Collection, Box 9, NSDM-67.
[188] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 723.
[189] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 1660.

НАТО, оглавена от бившия норвежки премиер Герантсон, проучват въпроса за възможно компромисно решение за подобряване на политическото положение в Гърция“[190].

На 15 юли 1974 г. гръцката военна хунта, използвайки части на националната гвардия, осъществява военен преврат в Кипър. Президентският дворец е разрушен, а в боевете загиват над 3000 привърженици на президента. Архиепископ Макариос обаче успява да напусне острова с помощта на британските войски и четири дни по-късно изобличава превратаджиите в реч пред Общото събрание на ООН в Ню Йорк. На 23 юли в резултат на общонародни протести в Гърция военната хунта е свалена и на власт идва временното демократично коалиционно правителство на Константинос Караманлис.

Междувременно, в съответствие с предварителния оперативен план „Йълдъз“ (Звезда), на 20 юли командването на турската армия започва крупна морско-десантна и въздушно-десантна операция. Планът за осъществяване на военната операция е с кодово име „Атила“. Към 23 юли 1974 г. съотношението на въоръжените сили на Турция и Гърция на острова, както се посочва в анализ на българското военно разузнаване, е: в жива сила 2:1, в танкове 7:1, в управляеми ракетни системи 9:1 в полза на турската страна[191]. След правителствената промяна в Атина, в Женева са инициирани тристранни турско-гръцко-британски преговори. Прекъсването на преговорите на 14 август довежда до нова по-масирана турска военна интервенция в Кипър. Военните действия продължават още пет дни, докато под натиска на САЩ и НАТО гръцката и турската страна не сядат отново на масата за преговори. В резултат на военната операция Турция окупира близо 40 % от територията на острова.

Кипърската криза създава изключително силни негативни настроения в Гърция срещу Северноатлантическия пакт. Лондонският *Таймс* обяснява в свой коментар реакцията на гръцкото общество по следния начин:

> „Гърците са сигурни, че държавният преврат срещу Макариос е бил съгласуван с Вашингтон и оттам лесно стигат до извода, че турското нахлуване също е било предвидено и запланувано там... Истинската стойност на НАТО за гърците е гаранцията срещу съветско нападение... но сега няма сериозна опасност от пряка съветска агресия в Гърция“.

В знак на протест новото гръцко правителство на Караманлис в специ-

[190] *АМВР*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 1666, л. 244.
[191] РУ ГЩ МНО. *Военният конфликт в Кипър* (София: ВИ, 1975).

ална декларация от 14 август 1974 г. обявява решението си за излизане от военните структури на Алианса и неучастие в многостранни военни маневри на НАТО в региона. В официално изявление министър-председателят Константинос Караманлис заявява: „Вследствие на доказаната неспособност на НАТО да спре Турция от провокиране на конфликт между двете съюзни държави гръцките въоръжени сили ще бъдат изтеглени от силите на алианса." Караманлис изпраща и остро послание в „голистки стил" до американския президент Джералд Форд. Този проблем продължава да създава грижи за НАТО и в следващите няколко години.

Решението на гръцкото правителство, както и реакцията на Съединените щати, са обект на засилено внимание от страна на източноевропейските специални служби. Темата е коментирана в няколко последователни информации на КГБ, получени в София в последните месеци на 1974 г. Още в справка от 20 август се споменава за оказан натиск от Вашингтон върху гръцкия премиер, за да не стигне до крайно нежелан разрив на връзките между НАТО и Гърция. На 23 август е изпратена нова справка от КГБ с получени сведения за дискусия в Постоянния съвет на НАТО. В информацията се отбелязва: „САЩ са раздразнени от позициите на Франция, Холандия, Дания и Норвегия и настояват за натиск върху Гърция за отмяна на решението за излизане от военната организация на НАТО... Надяват се на подкрепа от ФРГ, която може да окаже влияние върху правителството на Караманлис." В справка от 27 август са представени някои британски оценки за декларацията на Караманлис. Правителството на Великобритания се обявило за предприемане на активни мерки, за да се убеди Гърция да промени решението си. Според получените сведения британското правителство стигнало до извода, че в Алианса липсва „стратегически план за действие в случай на възникване на конфликти между отделните членки на блока", което налагало изменения в устава на организацията. В друга справка на КГБ от 2 ноември 1974 г. се съобщава за нова пропагандна кампания на американската правителствена информационна агенция ЮСИА. В нея се обосновавала тезата за важната роля на НАТО по време на Кипърската криза, благодарение на която Гърция и Турция били убедени да прекратят военните действия помежду си. Основен акцент в кампанията се поставял върху необходимостта от укрепване солидарността вътре в НАТО[192].

В послание от държавния секретар на САЩ Хенри Кисинджър до министъра на отбраната Джеймс Шлезинджър и директора на ЦРУ Уилям Колби

[192] *АМВР*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 2085.

от 8 април 1975 г. при подготовка на меморандум на Съвета за национална сигурност за Гърция ясно се подчертава:

> „Предложените цели на САЩ при предстоящите преговори е да се запазят до възможното равнище съществуващите американски ангажименти към Гърция, като в същото време се насърчи гръцкото завръщане към пълно партньорство в НАТО. Съединените щати ще трябва да възстановят изцяло ефективното използване на онези американски съоръжения [в Гърция], които са най-важни за интересите на националната сигурност на САЩ. Ако се наложи да се направят отстъпки, за да се получи гръцко съгласие по тези основни американски цели, Съединените щати могат да се съгласят на консолидиране или намаляване на най-малко съществените съоръжения."[193]

В следващ меморандум на Съвета за национална сигурност от 28 юли 1975 г. по същия въпрос се отбелязва: „Наше основно предположение е, че главните лидери в гръцкото правителство са твърдо ангажирани към политиката на тесен съюз с Запада и особено със Съединените щати."[194] Въпреки тези убеждения на американските експерти, през следващите няколко години Гърция продължава да е „слабото звено" в Южния фланг на НАТО.

Разгарянето на Кипърския конфликт в зоната на действие на Алианса създава за пръв път сериозната дилема за начало на въоръжени действия между две от съюзните държави в НАТО. Ескалирането на напрежението по време на Кипърската криза на три пъти (1964, 1967, 1974) предизвиква реална опасност от пряк военен сблъсък между турската и гръцката армии. Въпреки че кризисната ситуация не е разрешена или преодоляна, според редица изследователи в този комплициран случай НАТО демонстрира своите способности за урегулиране на възникнали сериозни противоречия на страни членки на организацията по мирен път. Нещо, което не е бил в състояние да постигне другият основен военнополитически блок по време на кризите в Унгария (1956) и Чехословакия (1968).

[193] *NSA*, PPRD Collection, Box 9, NSDM-291.
[194] *NSA*, PPRD Collection, Box 7, NSSM – 215.

3. ПРЕДИСТОРИЯ НА „РАЗВЕДРЯВАНЕТО" И ЕВРОПЕЙСКИЯ ДИАЛОГ

Два са основните фактори, които задържат развитието на двустранните и многостранни преговори за европейска сигурност и сътрудничество в продължение на повече от едно десетилетие след Женевската среща между ръководителите на САЩ, СССР, Великобритания и Франция през юли 1955 г. Доктрините за ядрено сдържане и последвалото разпространение на оръжия за масово унищожение и противоречивите усилия за урегулиране на „германския въпрос" влияят непосредствено върху политиката на двата водещи военнополитически блока. Проблемът за съдбата на разделена Германия и надпреварата в ядреното превъоръжаване са взаимносвързани в някаква степен, тъй като страхът от разполагане на ядрени оръжия на германска територия мотивира ответни политически и военни мероприятия и възникване на изключително сериозни глобални кризи в отношенията между суперсилите и техните съюзници от НАТО и Варшавския договор. Това предопределя постоянно индуциране на взаимно недоверие и погрешни преценки за целите на противната страна, които изначално блокират всякакви инициативи на едната или другата страна за стартиране на преговорен процес по въпросите на европейската сигурност и намаляване на международното напрежение.

„Германският въпрос" е сравнително добре проучен в съвременната европейска историография, поради което в следващите страници специално внимание ще бъде отделено на проблема за разполагането на ядрени оръжия в Европа и дипломатическите усилия за ограничаване тяхното разпространение. Развитието на европейския диалог през 60-те години на XX век създава благоприятни условия за динамизиране на българската външна политика, което се проявява в няколко специфични направления и е важна предпоставка за активната роля на българската дипломация през следващото десетилетие в рамките на Хелзинския процес.

РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ЯДРЕНО ОРЪЖИЕ В ЕВРОПА

Стратегическото превъзходство на Съединените щати при производството на атомни, термоядрени и водородни бомби (базирани на стратегически бомбардировачи) в първото следвоенно десетилетие е застрашено от успешните изпитания в Съветския съюз през 1957 г. на първите междуконтинен-

тални балистични ракети Р-7 (SS-6 Sapwood) и първите атомни подводници („Проект 627").[195] С двустепенната ракета Р-7 (8К71) са изведени в междупланетна орбита първите космически сателити „Спутник-1" и „Спутник-2", предизвикали психологически шок на Запад. През 1959 г. се създава нов род Ракетни войски (РВСН) в съветската армия, в който през следващото десетилетие постъпват на въоръжение общо 608 пускови установки за междуконтинентални ракети Р-12 (SS-4 Sandal) и 97 пускови установки за Р-14 (SS-5 Skean).

За малко повече от десет години „ядреният клуб" нараства от две на пет държави, произвели ядрени изпитания и въвели на въоръжение атомно оръжие в своите армии. С предполагаемите изпитания на атомно оръжие в Израел (1968 г.) и обявеният официално ядрен взрив в Индия (*Smiling Buddha*, 18 май 1974) броят на държавите, произвели собствени ядрени оръжия до края на Студената война се увеличава с още две[196].

ПЪРВИ ЯДРЕНИ ВЗРИВОВЕ:

Държава	Дата	Название	Вид	Мощност (КТ)
САЩ	16.07.1945	Trinity	Атомен взрив	19
СССР	29. 08.1949	РДС-1	Атомен взрив	22
Великобритания	3.10.1952	Hurricane	Атомен взрив	25
САЩ	1.11.1952	Mike	Термоядрен взрив	3100
СССР	12.08.1953	РДС-6с	Термоядрен взрив	400
Великобритания	8.11.1957	Grapple X	Термоядрен взрив	1800
Франция	13.02.1960	Gerboise Bleue	Атомен взрив	60
Китай	16.10.1964	596	Атомен взрив	22
Китай	17.06.1967	Тест 6	Термоядрен взрив	3300
Франция	24.08.1968	Canopus	Термоядрен взрив	2600

В духа на доктрините за неизбежността от водене на ядрена война в Европа и за „масирано възмездие" още през 1953 – 1954 г. Съединените щати инициират секретни преговори със свои съюзници от НАТО за разполагане на атомни оръжия на тяхна територия. За един период от петнайсет години (1953–1968) Вашингтон подписва общо 68 „ядрени" споразумения с пра-

[195] По-подробно за развитието на съветските ядрени оръжия до наши дни в: Андрюшин, Игорь; Чернышев, Александр; Юдин, Юрий. *Укрощение ядра. Страницы истории ядерного оружия и ядерной инфраструктуры СССР.*

[196] В проучване за Сената на САЩ е направено сравнение, че ядрения потенциал в света през 1981 г. е приблизително 18 000 мегатона, което надхвърля 6000 пъти цялата бойна мощ използвана във Втората световна война (3 мегатона) – Glossop, Ronald, *Confronting War*, p. 164.

вителствата на девет натовски държави.[197] Първото секретно споразумение за разполагане на американски атомни ракети „Тор“ във Великобритания е подписано на 9 март 1953 г. при посещението на британския външен министър Антъни Идън във Вашингтон. В съответствие с постигнатите договорености през септември 1954 г. във военновъздушната база Лейкънхийт на 70 мили североизточно от Лондон са разположени първите американски атомни оръжия в Европа.

В периода между 1957 – 1959 г. са проведени секретни преговори с още няколко държави членки на НАТО. Те се основават на постигнатите договорености на сесиите на Съвета на Северноатлантическия съюз през май и декември 1957 г. В допълнение към клаузите на споразумение между американското и датското правителства от април 1951 г. за изграждане на голяма американска военновъздушна база в Туле, Гренландия, през ноември 1957 г. министър-председателят на Дания Х. Ханзен е уведомен от посланика на САЩ, че предстои разполагане на ядрено оръжие (ракети земя-въздух „Найк“ и земя-земя „Онест Джон“) в тази база. Пред управляващите в Копенхаген съществува политическа дилема във връзка с декларираната още през 1949 г. официална позиция, че в Дания и Норвегия няма да бъдат разполагани ядрени оръжия. Освен това, със споразумението от 1951 г. датското правителство е предало на американската страна своя суверенитет над голяма част от територията на о-в Гренландия. Всичко това, наред и с оказвания дипломатически натиск от Москва, е причина в отчета си пред парламента през януари 1958 г. премиерът Ханзен да избегне споменаването на постигнатите договорености с правителството на САЩ. Първите публични дискусии в Дания на тази тема са едва след катастрофата на 21 януари 1968 г. на стратегически бомбардировач Б-52 с четири ядрени бомби на борда на седем мили от базата в Туле.[198]

През 1959 г. стартира по-мащабна програма за разполагане на ядрени оръжия във Федерална република Германия. За разлика от останалите натовски държави, американското правителство не е задължено да иска предварително разрешение от Бон или да подписва специално двустранно споразумение по този въпрос, тъй като ядрените оръжия са на разположение на американските войски, дислоцирани в Западна Германия, и се намират под едноличен американски контрол. Първоначално в американските воен-

[197]По-подробно: Kristensen, Hans. *US Nuclear Weapons in Europe*, Natural Resources Defense Council Paper, Washington D.C., February 2005, p. 24-25.

[198]Подробни данни за преговорите от 1957 г. са огласени от специално назначена правителствена анкетна комисия през януари 1997 г. – *Greenland during the Cold War. Danish and American Security Policy 1945-68* (Copenhagen: DUPI, 1997).

новъздушни бази в Бюхел, Рамщайн, Бьотинген и др. са складирани атомни бомби за стратегически бомбардировачи, а през 60-те години също ракети „Ланс", „Онест Джон" и „Пършинг-1".

В отговор на предложение на САЩ от октомври 1959 г. правителствата на Италия и Турция се съгласяват да бъдат разположени американски ядрени ракети „Юпитер" (с мощност 1,45 МТ) на тяхна територия. Определените за тази цел военновъздушни бази стават напълно оперативни през есента на 1961 г. В доклад до Вашингтон от 18 септември 1961 г. представител на Държавния департамент на САЩ информира подробно за изградените съоръжения за разполагане на 30 ракети „Юпитер" във военна база в Италия. Управлението на ядрената база на италианска територия е организирано на двустранна основа – с италиански командващ (ген. Грациани) и американски заместник-командващ (полковник от ВВС).[199]

За разлика от Италия военновъздушната база в Инджирлик до Адана край Средиземноморското крайбрежие (създадена на основата на турско-американско военно споразумение от декември 1954 г.) преминава по време на Ливанската криза през юли 1958 г. изцяло под контрола на ВВС на САЩ. Същото се отнася до втората по значение американска военновъздушна база в Чигли край Измир на Егейското крайбрежие, частично върната под турски контрол едва в началото на 70-те години. Останалите три бази на ВВС на САЩ в Турция, където през 60-те години се разполагат американски ракети, са на Черноморското крайбрежие край Синоп, Самсун и Трабзон.[200] След като през пролетта на 1963 г. започва демонтирането на ракетите „Юпитер" от Турция, правителството на САЩ взема решение за допълнително изпращане в Инджирлик на голям брой стратегически бомбардировачи Б-47 и Б-52 с ядрени бомби на борда, както и подводници с ракети „Поларис", базирани във военноморската база Рота в Испания. Те се намират под общото командване на Върховния главнокомандващ силите на НАТО в Европа, а оперативно са подчинени на командващия Шести американски флот в Средиземно море.

През 60-те години американски ракети са разположени също в Белгия, Холандия и Гърция. В съответствие със секретно канадско-американско споразумение от 16 август 1963 г., на 30 декември с. г. президентът Линдън Джонсън изпраща меморандум до министъра на отбраната Робърт Макнамара с разрешение за продажба на 28 тактически ракети „земя-въздух" за

---

[199]Според автора на документа Алън Джеймс двустранният контрол над ядрените оръжия формално нарушавал Закона за атомна енергия на САЩ – *NARA*, RG 59, Lot File 65D478.
[200]*NSA*, Record 232, Defense & Intelligence Organizations Collection, Box 6, „USAF Support in Turkey", US EUCOM Command Summary, No. 31, 1 November 1959.

нуждите на канадските въоръжени сили.[201] Интересно е да се посочи, че част от атомните бомби, закупени от Канада, са разположени в канадска военна база на територията на ФРГ. В началото на март 2010 г. публично достояние стана разследване на правителствена експертна комисия в Япония. В резултат на проучване на секретните дипломатически архиви на страната вече е документално установено, че през ноември 1969 г. японският премиер Ейсаку Сато и президентът на САЩ Ричард Никсън подписват секретно споразумение за разполагане на американско ядрено оръжие в югоизточна Япония (о-в Окинава) в случай на „извънредни ситуации". Това драстично нарушава „трите безядрени принципи" за непроизвеждане, непритежание и неразполагане на ядрено оръжие на японска територия, обявени от премиера Сато през декември 1967 г., заради което той е удостоен през 1974 г. с Нобелова награда за мир. Близо 40 години различните консервативни правителства на Япония последователно отричат съществуването на подобно тайно ядрено споразумение, въпреки че този факт е косвено потвърден от някои американски дипломати.

Най-голям брой американски ядрени оръжия, разположени в Европа (7300 ядрени бойни глави), е констатиран през 1971 г., след което до края на 70-те години тяхното количество е съкратено с около 1000 броя. Това се дължи на преценка на Обединения комитет на началник щабовете, подкрепена от министъра на отбраната Джеймс Шлезинджър през лятото на 1974 г., относно нарастващите рискове за „физическата сигурност" на големия брой атомни оръжия в Европа. Становището на Шлезинджър е частично повлияно от гръцко-турския въоръжен конфликт в Кипър, по време на който Пентагонът инструктира своите представители да демонтират ядрените бойни глави от ракетите „Найк Херкулес" и атомните бомби от стратегическите бомбардировачи, разположени във военновъздушни бази в Турция и Гърция.

Паралелно с програмата за разполагане на американски ядрени оръжия в Европа в края на 50-те години възниква концепцията за изграждане на многонационални ядрени сили на НАТО под американски контрол. Според някои автори тази идея е провокирана от дискусия в Бундестага в края на март 1958 г. за необходимостта западногерманската армия да бъде снабдена с ядрено оръжие. В свои поверителни беседи с британски и френски колеги американските президенти Дуайт Айзенхауер и Джон Кенеди неколкократно

[201] Действието на двустранното споразумение е прекратено двайсет години по-късно през 1984 г., когато от канадска територия са изведени всички ядрени оръжия – Clearwater, John, *Canadian Nuclear Weapons*.

изтъкват, че основна цел на тяхната инициатива за многонационални ядрени сили е да се предотврати създаването на независими национални ядрени сили в някои страни от Алианса, като визират конкретно „ядрените аспирации" на Бон. Подобна аргументация е използвана и в кореспонденцията между Джон Кенеди и Никита Хрушчов през 1963 г.[202]

Идеята за създаване на многонационални ядрени сили под американски контрол е отхвърлена категорично от ген. Шарл дьо Гол още през 1959 г. Въпреки това тя е поставена на обсъждане в доклад на Върховния главнокомандващ силите на Алианса ген. Лари Норстед по време на сесията на Съвета на НАТО през декември 1960 г. Тази идея отново е лансирана от министъра на отбраната на САЩ Робърт Макнамара в публична реч в Ан Арбър на 16 юни 1962 г. в контекста на приетите предния месец от Съвета на НАТО „Атински принципи" за достъп до ядрени оръжия. В рамките на последвалата дискусия в средите на НАТО през 1963-1964 г. са представени две различни концепции. Вашингтон продължава да отстоява инициативата за „многонационални сили" под техен контрол, докато Лондон формулира идеята за „Атлантически сили". Тъй като в крайна сметка се налага концепцията на Робърт Макнамара, в следващите редове ще бъде отделено място за изясняване възгледите на британското правителство.

По време на първоначалните преговори между президента Джон Кенеди и министър-председателя Харолд Макмилън през декември 1962 г. в Насау двете страни са единни по въпроса за отхвърляне „натиска от страна на ФРГ да притежава своя собствена ядрена сила"[203]. В специално заседание на британския кабинет в края на май 1963 г. министърът на отбраната Питър Торникрофт обаче представя някои възражения към американската концепция за „многонационални ядрени сили на НАТО". В меморандум до министър-председателя Торникрофт оспорва целесъобразността от създаване на такива многонационални сили от военна и финансова гледна точка. Сред аргументите на британския политик има два специфични пункта. Според него създаването на многонационални сили на НАТО би могло да „провокира" руснаците да „предоставят ядрено оръжие на своите съюзници". От друга страна, създаването на такива сили под патронажа само на една или две ядрени държави би допринесло за обособяване на „нов съюз вътре в НАТО" и по този начин да „отслаби единството на Атлантическия алианс".[204]

[202] *FRUS*, 1961-1963, Vol. VII.
[203] *NAUK*, CAB 128/37, p. 116-117.
[204] *NAUK*, CAB 129/113, p. 1-3.

Британската концепция за „Атлантически ядрени сили“ като алтернатива на концепцията на САЩ е представена детайлно при разговорите между премиера Харолд Уилсън и президента Линдън Джонсън в началото на декември 1964 г. във Вашингтон.[205] По време на сесията на Съвета на НАТО през май 1965 г. е постигнат консенсус (с изключение на Франция) за възприемане на американската концепция. В допълнение Робърт Макнамара предлага създаване на специална група за ядрено планиране (NPG), която да се състои от представители на САЩ, Великобритания, ФРГ и Италия и на още три страни от НАТО на ротационен принцип. Групата за ядрено планиране започва да функционира през април 1967 г., а през ноември 1969 г. представя във Военния комитет инструктивен документ за „тактическо използване на ядрено оръжие от НАТО“.[206]

За разлика от Вашингтон в Кремъл нямат намерение да „споделят“ своите атомни оръжия със съюзниците от Източна Европа до средата на 60-те години. Първата комунистическа държава, на която СССР предоставя част от ядрените си тайни, е Китай. През април 1956 г. по молба на Мао Цзедун е постигнато споразумение между двете държави за подпомагане на китайската ядрена програма. Въпреки че по време на международното комунистическо съвещание в Москва през ноември 1957 г. Мао представя екстремистката теория за „полезността на термоядрената война за световната революция“, специализираната съветска техническа и експертна помощ за развитие на изследователския атомен център край Пекин се увеличава чувствително през следващата 1958 г. През юни 1958 г. от секретния съветски атомен център „Арзамас-16“ са изпратени в Китай група ядрени експерти, които предоставят на китайските си колеги подробна документация за съветската атомна бомба от 1951 г. (РДС-2). Това допринася чувствително за развитието на практическата работа по създаване на собствено китайско ядрено оръжие. В резултат на възникналите идеологически и политически разногласия между ръководствата на двете страни, през юни 1959 г. в Кремъл вземат решение за преустановяване на оказваната техническа помощ за китайския атомен проект. Решението е мотивирано с неприемливото за Пекин обяснение, че Китай няма нужда да произвежда собствено атомно оръжие, тъй като може да разчита на защита от страна на СССР. Когато на 16 октомври 1964 г. е осъществен успешно първият китайски ядрен взрив, министър-председателят

[205] *NAUK*, CAB 128/39, p. 87-88; PREM 13/27. Британската концепция е предмет на критичен анализ при консултации между съветското и българското посолство в Лондон – *ДА МВнР*, Оп. 21, а.е. 679.
[206] Wheeler, Michael, „NATO Nuclear Strategy“, In: *A History of NATO*, Vol. 3, p. 131-132.

Чжоу Енлай иронично го обявява за „прощален салют“ към сменения два дни по-рано от поста си Никита Хрушчов.[207]

Първата държава, в която се разполагат съветски ракетни установки с ядрени бойни глави, също е извън Европа. В изпълнение на секретната операция „Анадир“ през август – октомври 1962 г. в Куба е дислоциран съветски военен контингент с личен състав от общо 42 000 души. До момента на обявяването на Кубинската ракетна криза (22 октомври 1962 г.) на карибския остров са разположени общо 42 балистични ракети Р-12 (от които 36 с ядрени бойни глави), 24 ядрени бойни глави за ракети Р-14, шест установки за тактически ракети „Луна“ и шест авиационни бомби за бомбардировачите Ил-28. При осъществяване на тайната операция военнотранспортните кораби са съпровождани от подводници, въоръжени с ракети Р-13 и торпеда с ядрени бойни заряди. Общият ядрен потенциал на 51-а дивизия от РВСН достига до 70 МТ. Едва след края на Студената война става известно, че дори в най-драматичните моменти на кризата (26-29 октомври) ядрените бойни глави не са били монтирани на ракетите Р-12, а командването на съветските войски в Куба имало категорична заповед да използва ядрено оръжие само след изрично разрешение от Москва.

През октомври 1960 г. в Главното командване на ОВС на ОВД е обсъден въпросът за доставяне на оперативно-тактически ракети и пускови установки за страните от Източна Европа. В изпълнение на приетото решение в периода 1961 – 1966 г. на България са доставени първите съветски оперативно тактически ракетни комплекси Р-11 (8К11), известни на Запад като *Scud-A*, както и тактически ракетни комплекси „Луна“ (9К714), известни на Запад като *Frog-4*. По същото време са сформирани самостоятелни ракетни подразделения към трите български армии – 56-а ракетна бригада към Втора армия (Марино поле, Карловско), 66-а ракетна бригада към Трета армия (Кабиле, Ямболско) и 46-а ракетна бригада към Първа армия (Самоков), както и 76-и ракетен полк, преустроен впоследствие в бригада, на разположение на Главното командване на БНА (Телиш, Плевенско). Отделно са създадени голям брой ракетни дивизиони, въоръжени с противотанкови ракетни комплекси „Шмел“, „Малютка“, „Фагот“. Както категорично свидетелства бившият командващ Ракетни войски ген. Димитър Тодоров, до края на Студената война България не е притежавала или приемала на своя територия ракетни бойни глави с ядрен заряд. В съответствие с постигнатите споразумения с

[207] *История советского атомного проекта (40-50-е годы)* (Москва: ИздАт, 1997), с. 303; You Ji, „The Soviet Model and the Breakdown of the Military Alliance“, In: *China learns from the Soviet Union*, ed. by Thomas Bernstein (Lanham: Lexington Books, 2010), p. 145.

Москва „утвърденият лимит от ядрени бойни глави със строго фиксиран килотонаж... се съхраняват на съветска територия и се придават на БНА“ едва след политическо решение от ръководството на Варшавския пакт.[208]

Идеята за разполагане на съветско атомно оръжие в страни от Варшавския договор (ГДР, Чехословакия и Полша) най-вероятно е обсъдена за пръв път през втората половина на 1965 г., след като в НАТО постигат съгласие за изграждане на многонационалните ядрени сили на Алианса. През декември 1965 г. е подписано секретно споразумение между министрите на отбраната на СССР маршал Андрей Гречко и на Чехословакия ген. Бохумир Ломски за изграждане на две съветски ракетни ядрени бази в северна Бохемия и Моравия. Практическото строителство на съоръженията започва в началото на 1967 г. и е окончателно завършено до края на 1969 г. По същото време започва строителство и на две съветски ракетни ядрени бази в Полша (проектът е с кодово название „Висла“) съгласно двустранно споразумение между министрите на отбраната на двете страни маршал Андрей Гречко и ген. Мариан Спихалски. По свидетелства на някои бивши полски и чешки генерали, анкетирани специално през 2002 и 2005 г. за Паралелния исторически проект за НАТО и Варшавския пакт, те са получавали съвсем оскъдна информация за наличието на ракетна техника в съветските военни бази на тяхна територия, без да имат реален достъп до тях[209]. От достъпната архивна документация е видно все пак, че първоначално установените ракетни установки са били без ядрени бойни глави, а и през целия период на съществуване на Варшавския пакт ядрените заряди са складирани отделно от ракетните комплекси.

ИНИЦИАТИВИ ЗА БЕЗЯДРЕНИ ЗОНИ В ЕВРОПА

Качественият скок в създаването на атомни оръжия през втората половина на 50-те години и дискусиите за тяхното разпространение в Европа пораждат ответни дипломатически и политически реакции в две направления – предложения за постигане на двустранни и многостранни споразумения за ядрено разоръжаване и забрана на ядрените изпитания и проекти за създаване на регионални безядрени зони в Европа. Поставянето на тези теми в международния дневен ред допълнително очертават някои концептуални различия в позициите на суперсилите и по-малките държави, например относно гаранциите за неупотреба на ядрено оръжие срещу страни, които не притежават такова или

[208]Тодоров, Димитър, *Ракетните войски на България*, с.306, 351.

[209]*Warsaw Pact Generals. Oral History Interviews* – www.php.isn.ethz.ch .

са декларирали публично своя неутрален статут. Възникват противоречия и в разбиранията за „денуклеаризация" (в региони, където не са установени ядрени оръжия) и „безядрени зони" (NWFZ), в които вече са разположени такива оръжия и реалната възможност е тяхното „съкращаване" или „замразяване".[210] Освен на регионални форуми многобройните проекти за всеобщо или частично разоръжаване са поставяни многократно и в Общото събрание на ООН, където е оценена и тяхната взаимовръзка с международното развитие и международната сигурност. По искане на генералния секретар на ООН Курт Валдхайм през лятото на 1980 г. е изготвено систематично изследване, в което е направен задълбочен преглед на инициативите за регионално разоръжаване и безядрени зони през последните двайсет години.[211] Многостранните дискусии за ядрено разоръжаване са важен съставен елемент от предисторията на Хелзинкския процес за европейска сигурност.

В съвременната научна литература продължава да има различия по въпроса доколко т.нар. План „Рапацки" от октомври 1957 г. представлява първата официална инициатива за създаване на „безядрени зони" в Европа и доколко това е независима полска идея или е осъществена в контекста на актуалната политика на СССР и Варшавския пакт.[212] В действителност първоначалната идея за „демилитиризирана зона" в Централна Европа, представена от Антъни Идън на Женевската конференция през юли 1955 г., е подновена в друг контекст от съветското ръководство през януари 1956 г. По време на конференция на ООН по разоръжаването в Лондон на 27 март 1956 г. първият заместник-министър на външните работи на СССР Анрей Громико предлага конкретна идея за създаване на демилитаризирана зона на територията на двете германски държави с отказ на ядрените сили от разполагане на атомно оръжие там.[213]

Концепциите за „общо разоръжаване" и „денуклеаризация" на двете Германии са въплътени в нови дипломатически инициативи на Москва през пролетта на 1957 г. Въпросът за неразполагане на ядрени оръжия в двете германски държави изрично е подчертан в комюникето за разговорите в Москва на 20 февруари 1957 г. между Никита Хрушчов и Тодор Живков.[214]

---

[210]Концентрирано изложение на темата в: Moorthy, P. *Nuclear Weapon Free Zones.*

[211] *UN General Assembly*, A/35/416 – General and Complete Disarmament. Study on all the aspects of regional disarmament. Report of the Secretary General, 8 October 1980, p. 3-64.

[212]Най-новите публикации по въпроса: Jarzabek, Wanda. *Hope and Reality,* CWIHP Working Paper No. 56, Washington, May 2008; Maruzca, Zoltan. *Denuclearization in Central Europe? The Rapacki Plan during the Cold War* (Budapest, May 2009) – www.coldwar.hu .

[213]Съветската политика по въпроса за „безядрени зони" в Европа е разгледана подробно в: *Lessons to be Learned from Non-Proliferation Failures and Successes.*

[214]*Външна политика на НРБ*, т I, с. 264.

Следващата стъпка е предложението на съветското правителство от 10 юни 1957 г. за обявяване на тригодишен мораториум върху провеждане на ядрени опити. На 8 август Националната камара на ГДР приема самостоятелна декларация за недопускане на ядрени оръжия на германска територия.

В началото на септември 1957 г. румънският министър-председател Киву Стойка излиза с паралелна регионална идея за организиране на съвещание на правителствените ръководители на всички балкански страни (Албания, България, Гърция, Румъния, Турция и Югославия) с цел укрепване на доверието и урегулиране на спорните двустранни проблеми. Българското правителство подкрепя румънската инициатива в изявление на премиера Антон Югов от 18 септември, а със специална декларация от 14 декември се обявява и конкретно срещу обсъжданото разполагане на ядрени и ракетни оръжия в Турция и Гърция[215].

На 2 октомври 1957 г. в реч пред Дванайсетата сесия на ОС на ООН министърът на външните работи на Полша Адам Рапацки излага концепцията за създаване на „безядрена зона в Централна Европа", която да обхваща териториите на ГДР, ФРГ, Чехословакия и Полша. Предният месец полското външно министерство е провело консултации по този въпрос със СССР, Чехословакия, ГДР и Унгария. Няма достатъчно данни за категоричен отговор на въпроса дали идеята за „безядрена зона" е била инициирана от Москва или самостоятелно замислена във Варшава. Планът „Рапацки" предизвиква широк обществен отзвук в Западна Европа, но е отхвърлен от ръководителите на страните от НАТО като „нереален". Един от най-важните аргументи за обосноваване на западната позиция е, че подобно решение би продължило съветското военно превъзходство в областта на конвенционалните оръжия в Централна Европа. Поради това е отхвърлено и посланието на съветския премиер Н. А. Булганин от 10 декември 1957 г. до министър-председателите на Великобритания, Франция и ФРГ и президента на САЩ.

В средата на януари 1958 г. българският министър-председател Антон Югов публично излиза в подкрепа на новото съветско предложение за среща на високо равнище по въпросите на разоръжаването и на плана „Рапацки". В същото време Югов използва възможността да обяви българското предложение за превръщане района на Балканите в „зона на мир и сигурност".[216] От българското посолство

---

[215] *Външна политика на НРБ*, т I, с. 299-301, 330-331.

[216] Българският министър-председател представя тази идея на извънредна сесия на парламента на 15 януари 1958 г. Поради обстоятелството, че България е приета за член на Организацията на обединените нации едва през декември 1955 г., а освен това до март 1959 г. не са възстановени дипломатическите ѝ отношения със Съединените щати, прекъснати през февруари 1950 г., до началото на 60-те години българското правителство не използва активно трибуната на ООН за излагане на свои външнополитически становища или инициативи.

във Варшава информират София, че полските медии са игнорирали напълно българската идея.[217] На 31 януари 1958 г. българският посланик Христо Боев е извикан за консултация в полското министерство на външните работи. Същият ден той информира София какво му е било съобщено:

„1. Инициативата на Народна република България в настоящия момент е преждевременна и затова полското правителство предлага да се отложи за няколко седмици;

2. Полша възнамерява да предприеме сериозна акция във връзка с нейното предложение за безатомна зона в Централна Европа;

3. Полската акция ще бъде предприета в най-скоро време; полското правителство се опасява, че ако се предприемат двете акции едновременно, това ще попречи и на двете акции;

4. Рапацки сега се намира в Москва. Той се е консултирал вече с Громико относно балканската инициатива;

5. Громико е съгласен със становището на Полша, че балканската инициатива е преждевременна и съветва в този дух да ми се отговори."[218]

Полското искане за отлагане на българската външнополитическа инициатива е представено в по-категорична форма пред българския посланик от министъра на външните работи Адам Рапацки на 4 февруари 1958 г. На 14 февруари е връчен специален меморандум на полското правителство, където се посочва, че правителствата на ГДР и Чехословакия са подкрепили модифицираният втори вариант на плана „Рапацки" за създаване на безатомна зона в Централна Европа.[219] Няколко месеца по-късно, на 4 ноември 1958 г. пред международната общност е представен трети вариант на полското предложение, който предвижда създаване на безядрена зона в Централна Европа в два последователни етапа – първоначално „замразяване" на съществуващите атомни оръжия, а впоследствие и пълна „денуклеаризация" в региона. За пореден път планът „Рапацки" е реактивиран в края на март 1962 г. в заседание на Комитета на ООН по разоръжаване („Комитетът на 18-те")[220]. В нова видоизменена редакция това предложение е обявено отново през февруари 1964 г. от полския ръководител Владислав Гомулка (план „Гомулка").

[217] *ДА МВнР*, Оп. 3-ш, а.е. 204, л. 7.
[218] *ДА МВнР*, Оп. 3-ш, а.е. 204, л. 17.
[219] *ДА МВнР*, Оп. 3-ш, а.е. 204, л. 21, 36.
[220] През март 1960 г. започва да функционира „Комитетът на 10-те", който прекратява своето съществуване в края на юни след оттегляне на делегациите от социалистическите държави. От март 1962 г. под егидата на ООН в Женева започва работата си в нов разширен състав „Комитетът на 18-те". Само за едно десетилетие Комитетът на ООН по въпросите на разоръжаването удвоява своя състав и през 70-те години включва представители на 40 страни.

Начинът на процедиране от страна на полското външно министерство през януари 1958 г. несъмнено допринася за задълбочаване на взаимното недоверие между ръководителите на правителствата на Полша и България в онзи конкретен момент. Това, което всъщност и полската, и българската страна недооценяват или пренебрегват, е, че съветското ръководство въобще не е склонно да предостави самостоятелна инициатива на своите източноевропейски „съюзници" в международната политика. Единственото, което е склонен да допусне Хрушчов, са координирани акции в изпълнение на основните стратегически външнополитически цели на Съветския съюз.

Подобна тенденция в съветската външна политика ясно се наблюдава при последвалото отношение на Москва към новите варианти на идеите за създаване на безатомни зони в Европа. След консултации в съветското външно министерство на ниво заместник-министри относно поведението на източноевропейските представители в заседанията на Комитета на ООН по разоръжаването („Комитетът на 10-те") в началото на март 1960 г., българският външен министър Карло Луканов информира Политбюро на ЦК на БКП за съдържанието на проведените дискусии:

> „При консултациите в Москва е бил повдигнат от полската делегация въпросът за възможното при предстоящите преговори поставяне на отделни регионални въпроси из областта на разоръжаването, като например „зони за уравновесено разоръжаване", с които се има предвид известната идея за безатомна зона в Централна Европа. На полските другари е било заявено, че вероятно не ще бъде уместно поставянето на подобни регионални проблеми на дадения етап от преговорите. При това положение нашата делегация, която имаше поръчение да консултира отнасящи се до нас подобни прояви, не е поставила на самото съвещание интересуващите специално нас въпроси, но е говорила по тях в частни беседи със съветските другари..."[221]

Междувременно в ноти до италианското правителство от 11 юли 1958 г. и от 16 април 1959 г. София протестира срещу намеренията за инсталиране на италианска територия на американски ракети. С други ноти на българското външно министерство, връчени на турската легация в София на 25 декември 1958 и отново на 2 април 1959 г., е предявен официален протест срещу плановете за разполагане на атомни оръжия на турска територия в близост до българските граници[222]. По това време Москва отправя също дипломати-

[221] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 6, а.е. 4124, л. 1-2.
[222] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 6, а.е. 3875, л. 1-3.

ческа нота (13 май 1959 г.) до правителството на Гърция, с която се обявява срещу евентуално разполагане на атомно оръжие на гръцка територия. В нотата се посочва, че „Балканският полуостров може и трябва да стане зона на мира и добросъседското сътрудничество между балканските народи". Тази позиция е демонстрирана още по-ясно в изказване на Никита Хрушчов при посещението му в Тирана в началото на юни 1959 г., в което се споменава за „зона свободна от ракетно и атомно оръжие" в района на Балканите и Адриатика. Правителството на СССР излиза също с официална декларация на 25 юни 1959 г. срещу евентуалното разполагане на американски ракети с ядрени бойни глави в Италия, Турция и Гърция. В духа на съветския дипломатически демарш на 8 юли 1959 г. е обявена декларация на българското правителство относно създаване на „безатомна зона на Балканите и в района на Адриатическо море". Тази идея е потвърдена в официалното изявление на Тодор Живков от 28 септември 1960 г. на Петнайсетата сесия на ОС на ООН в Ню Йорк.[223]

Единственият практически резултат от политическите действия на София и Букурещ е по линия на „обществената дипломация" чрез създаване на национални Комитети за балканско сътрудничество и добросъседство в Атина, Белград, Букурещ и София. По време на ежегодните регионални срещи на представители на тези комитети в периода 1961 – 1966 г. основната обединяваща тема е за „превръщане на Балканите в зона на мир, в зона без атомни оръжия".

Паралелно с инициативите за обявяване на Централна Европа и Балканите за зони „свободни от ядрено оръжие" в началото на 60-те години са издигнати допълнителни независими предложения от трети страни за Северна Европа. Първата подобна идея е изложена през есента на 1961 г. в ОС на ООН от шведския външен министър Устен Унден. Планът „Унден" има съществена отлика от инициативите на страни от Варшавския пакт. Той предвижда създаване на „безядрен клуб" там, където до този момент не е имало ядрени оръжия, а не демонтиране на съществуващи вече ракетни съоръжения. Планът „Унден" получава подкрепата на около 60 държави и е официално одобрен с резолюция № 1664 (XVI) на Общото събрание на ООН. През май 1963 г. президентът на Финландия Урхо Кеконен лансира ново предложение за обявяване на Северна Европа (имайки предвид скандинавските страни) за „безядрена зона". Тъй като тези предложения засягат три държави членки на НАТО, в две от които има вече разположени американски ядрени оръ-

[223] *Външна политика на НРБ*, т I, с. 446-448, 518.

жия, Съединените щати решително се противопоставят на тези регионални предложения. По-добра съдба имат инициативите за безядрени зони извън Европа с подписването на многостранните договори за неразпространение на ядрени оръжия в Антарктида (1 декември 1959 г.) и Латинска Америка (14 февруари 1967 г.) и декларацията на Организацията за африканско единство от 21 юли 1964 г. за „денуклеаризация" на Африка.

С официален меморандум от 20 май 1963 г. до правителствата на САЩ, Великобритания и съответните средиземноморски държави Москва разширява обхвата на предложението за безядрена зона в Югоизточна Европа с включване района на Средиземноморието[224]. В съзвучие с това предложение през юли 1963 г. при среща с генералния секретар на ООН У Тан в София българският премиер Тодор Живков подчертава: „Ние сме особено заинтересовани от осъществяването на нашето предложение за обявяване на Балканите и Средиземноморието за зони свободни от ядрено и ракетно оръжие". Тази тема е обсъдена за пореден път на среща на българския премиер с Никита Хрушчов в Москва през февруари 1964 г.[225]

На заседание на българското правителство през 1965 г. Тодор Живков актуализира позицията за осъществяване на общобалканска инициатива за превръщане на Балканите в безатомна зона и ограничаване на въоръженията и военните разходи на страните от региона. При среща със своя турски колега И. С. Чаглаянгил през октомври 1966 г. министърът на външните работи Иван Башев специално се спира на въпроса за „превръщане на Балканите и Адриатика в зона, свободна от атомно оръжие". Турският външен министър се съгласил, че „българското предложение за превръщане на Балканите и Адриатика в зона свободна от атомни оръжия е позитивен факт". Чаглаянгил изразява същевременно позицията на своето правителство, че тази идея „не е реалистична, тъй като в сегашните условия на високо развити технологии въпросите за мира не могат да бъдат разрешени чрез превръщане на една малка зона в свободна от ядрено оръжие докато остават много възможности за Москва да изстреля пряко ракети към Вашингтон"."[226]

След 1966 година темата за „Балканите – зона свободна от атомно оръжие" и за „общобалкански многостранни инициативи" изчезва не само от официалните комюникета на българските ръководители, но също и особено от изявленията на съветските лидери. Главната причина е решението на Москва

[224]В отговора на Вашингтон се изтъква, че съветското предложение цели единствено промяна на съществуващия военен баланс във вреда на САЩ и техните съюзници.
[225]*Външна политика на НРБ*, т II, с. 19, 51-52.
[226]*ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 6, а.е. 6409, л. 6-7.

да започне разполагане на ядрени оръжия в ГДР, Чехословакия и Полша в отговор на наличието на такива американски оръжия на западногерманска територия и създаването на многонационални ядрени сили на НАТО. Специфична роля оказва също съветската растяща подозрителност, че подобни идеи могат да доведат до създаване на „антисъветски" регионален блок на Балканите. Тези нови страхове са причинени не толкова от развитието на биполярната конфронтация между суперсилите, колкото от нови вътрешноблокови глобални (между СССР и Китай) и регионални (между СССР и Румъния) разпри. Появилите се вътрешни разногласия преди всичко се отразяват върху функционирането и усилията за трансформация на структурите на Варшавския пакт (1966-1969). От началото на 70-те години обаче те влияят и върху координацията на политиката на страните от Съветския блок по време на процеса на подготовка на конференцията за сигурност и сътрудничество в Европа. Твърд проводник на съветската политика срещу развитието на общи балкански инициативи през 70-те и 80-те години е министърът на външните работи Андрей Громико.

КЪМ КОНФЕРЕНЦИЯТА ЗА ОБЩОЕВРОПЕЙСКА СИГУРНОСТ

Практическото поставяне на въпроса за подготовка на общоевропейска среща по въпросите на европейската сигурност в средата на 60-те години несъмнено е повлияно от развитието на Берлинската криза (1958-1962 г.). Благотворно влияние оказва активизирането на френската политика на Изток и на съветско-френските консултации на високо равнище през 1963-1966 г. Ключова роля изиграва също формулирането на „новата източна политика" (*Ostpolitik*) на западногерманското правителство в края на 60-те години.

Идеята за свикване на европейска конференция за сигурност е формулирана за пръв път конкретно в изказване на полския външен министър Адам Рапацки пред Общото събрание на ООН през декември 1964 г. В някои руски публикации най-общо се споменава, че полската инициатива е била предварително координирана с Москва, докато полски историци твърдят, че в дипломатическите архиви във Варшава няма сведения за такива предварителни консултации.[227] В никакъв случай не бива да се пренебрегва ролята на полската външна политика в общоевропейския диалог и подчертаният стремеж на правителството на Полша за демонстриране на собствена национална

[227] Jarzabek, Wanda, *Hope and Reality*, p. 6.

позиция, особено по комплицирания „Германски проблем". Всички налични данни също така недвусмислено показват, че концепцията за „европейска сигурност и сътрудничество" се превръща в основна външнополитическа цел на новото съветско ръководство още с издигането на Леонид Брежнев за партиен лидер през октомври 1964 г. Многобройните персонални свидетелства на видни съветски дипломати (Андрей Громико, Анатолий Ковальов, Георгий Корниенко, Юрий Дубинин, Юрий Кашлев, Анатолий Добринин и др.) потвърждават, че за цяло едно десетилетие (1965-1975) тази цел става своеобразна „лична кауза" за самия Брежнев.

Официалната полска инициатива от декември 1964 г. е подкрепена в заседанието на Политическия консултативен комитет на Варшавския договор във Варшава през януари 1965 г. Въпреки че предварително тази тема не е включена в дневния ред, след нейното обсъждане ръководството на Варшавския пакт предлага в заключителния документ „да се свика съвещание на европейските държави, за да се обсъдят всички мерки, с които да се гарантира колективната сигурност в Европа". След Варшавското съвещание продължават двустранните консултации по тази тема. Например в специално заседание на 15 юни 1965 г. Политбюро на ЦК на БКП обстойно разглежда предложените идеи за „европейска сигурност".[228] Берлинската криза и въпросът за участие на западногерманската армия в многонационалните ядрени сили на НАТО предизвиква активизиране и на външнополитическите инициативи на ГДР, една от които е провеждането на съвещанието на ПКК на ОВД през януари 1965 г. В края на декември 1965 г. заместник-министърът на външните работи на ГДР Оскар Фишер пристига в София със специална мисия. Той отправя молба българското правителство да приеме ролята на посредник, като представи източногерманските предложения по въпроса за европейската сигурност пред шведското правителство.[229]

Въпросът за европейска конференция за сигурност и сътрудничество за пръв път е специално обсъден на заседанието на ПКК на ОВД в Букурещ през юли 1966 г. На 5 юли е приета „Декларация за укрепване на мира и безопасността в Европа". Съдържанието на декларацията е предварително обсъдено по време на срещи на заместник-външните министри (3-4 юни) и на външните министри (6-17 юни) в Москва. На тези предварителни срещи българските представители правят три конкретни предложения за подобряване текста на проектодекларацията. Те предлагат формулировката за „ненакърнимост на границите в Европа" да бъде изведена на по-предно място още в първия

[228] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 6, а.е. 5883.
[229] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 6, а.е. 6118, л. 77-83.

параграф, а идеята за „безядрени зони“ да бъде конкретизирана с посочване на районите на Централна Европа, Балканите и Адриатика и Северна Европа. Третото българско предложение отчита нарасналата роля на „неутралните държави“ (Швейцария, Австрия и Швеция) при обсъждане на въпросите за европейска сигурност.[230]

При срещата на външните министри се проявяват отделни различия в позициите на Румъния и останалите източноевропейски съюзници. Румънската делегация предлага свой отделен текст за общата декларация. Основните различия между предварителния съветски вариант и новия румънски текст не са само редакционни, но и концептуални. Румънското ръководство разглежда документа като „апел към народите в Европа“, докато в Москва той е характеризиран като „платформа за политическо действие“. На второ място, от Букурещ предлагат в параграфа за урегулиране на „Германския въпрос“ да има клауза за „обединението на Германия“, което съветската страна оценява като „нереалистична“ цел. Освен това румънците настояват за включване на въпроса за премахване на военните бази и присъствието на чужди войски на територията на други европейски държави и отдават специално внимание на „изискването за защита на държавния суверенитет и равнопоставеността“ на европейските страни при провеждането на обсъжданата конференция за регионална сигурност. По въпроса за „ненакърнимостта на границите“ румънската страна предлага да се добави, че този принцип е „основа за постигане на траен мир“ в Европа. В крайна сметка част от румънските предложения са включени в окончателния вариант на декларацията на Варшавския пакт, без да променят съществено основния смисъл и съдържание на първоначалния съветски текст.[231]

В „Декларацията за укрепване на мира и безопасността в Европа“ са формулирани седем принципни насоки, които отразяват най-общо схващанията на държавите членки на Варшавския договор. На първо място са изведени „принципите за независимост и национален суверенитет, равноправие, ненамеса във вътрешните работи и взаимна изгода“. На второ място, за пореден път декларативно се издига искането за „ликвидиране на военните организации“ на двата военнополитически блока. Третият пункт се отнася до съкращаване на въоръжения, създаване на „безядрени зони“ и премахване на чуждестранните военни бази. Четвъртото искане е да се „изключи възможността ФРГ да получи достъп до ядрено оръжие под каквато и да е форма“. На пето място се обсъжда проблемът за „ненакърнимостта на границите“,

[230] *ДА МВнР*, Оп. 32-П, а.е. 12, л. 42-44.
[231] *ДА МВнР*, Оп. 32-П, а.е. 16, л. 97-99; *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 34, а.е. 39.

като конкретно е посочена „линията Одер-Ниса и границата между двете германски държави". Мирното уреждане на „Германския въпрос" засяга следващия пункт в предложената програмна декларация. Последната насока твърде общо поставя въпроса за предприемане на практически действия по „свикването на общоевропейско съвещание" с крайна цел „да се създаде в Европа система за колективна сигурност".[232]

Проблемите за изграждане на нова система за колективна сигурност в Европа са обсъдени отново на извънредна среща на министрите на външните работи от Варшавския пакт през февруари 1967 г. в полската столица и по време на международно комунистическо съвещание в чехословашкия курорт Карлови Вари през април с. г. По настояване на ГДР и Чехословакия към принципните насоки от Букурещката декларация са добавени две нови предварителни условия – за признаване и равнопоставено третиране на двете „суверенни" германски държави и за приемане недействителността на Мюнхенския пакт за Чехословакия от септември 1938 г. „от момента на неговото сключване". Политическите цели са допълнени и с ново направление – за осъществяване на икономическо сътрудничество между държавите с различни социални системи в Европа. В апела „За мир и сигурност в Европа", приет на комунистическото съвещание в Карлови Вари, специално се обръща внимание на ролята на неутралните държави в развитието на процеса за европейска сигурност.

Николае Чаушеску отклонява поканата за участие в съвещанието в Карлови Вари под претекста, че Букурещ не е бил предварително консултиран по дневния ред. Твърде симптоматично е изявлението на Владислав Гомулка по време на среща в тесен кръг на останалите партийни лидери от Варшавския пакт в дните на международното комунистическо съвещание за необходимостта от посредничество на Тодор Живков пред Николае Чаушеску за преодоляване на възникналите различия в позициите и подходите на румънското ръководство[233].

Темата за европейския мир и сигурност е обсъдена специално при разговорите между Николае Чаушеску и Тодор Живков през април и септември 1967 г. При първия разговор през април в Букурещ румънският ръководител представя аргументите за позицията на своята страна да установи дипломатически отношения с ФРГ въпреки съгласуваната обща линия на страните от Варшавския пакт да се изчака с тази стъпка до изясняване на възможностите за урегулиране на „Германския въпрос" и международноправния статус на

[232] *Организация на Варшавския договор. Документи и материали,* с. 90-96.
[233] *A Cardboard Castle,* p. 240.

ГДР. Чаушеску изрично се обявява срещу „предпоставени и предварителни условия“ по този въпрос и допълнително обяснява, че тяхното искане за „ликвидиране на чуждите военни бази“ не е насочено срещу СССР, а цели „отслабване американското влияние в Европа“. Тодор Живков отбелязва, че „Германския въпрос“ стои в центъра на дискусията за европейска сигурност и че не е възможно да се постигне напредък в преговорите за европейска сигурност, без да се осигури равнопоставено третиране на двете германски държави.[234]

Западните реакции към новата „мирна офанзива“ на Варшавския пакт не са еднозначни, но преобладават скептичните оценки за твърде неясните очертания и очевидните пропагандни цели на представените предложения. Все пак през 1966-1967 г. отделни натовски страни (Дания, Италия) и традиционно неутрални държави (Австрия, Швеция) проявяват интерес към мероприятията за „адекватна подготовка“ на евентуална конференция за европейска сигурност. До началото на 1972 г. официален Вашингтон се отнася резервирано въобще към идеята за подобна конференция, като набляга в същото време на въпросите за поетапно ограничаване на въоръженията и военните сили в Централна Европа. Това е предизвикано от натиска на влиятелни представители на Конгреса на САЩ (главно сенаторите Уилям Фулбрайт и Майк Мансфийлд) за съкращаване броя на американските войски в Западна Германия, което кара Белият дом да постави алтернативата за изтегляне и на част от съветските войски от територията на ГДР.

Особено важно значение несъмнено има позицията на водещите държави в Западна Европа – Франция, Великобритания и Федерална република Германия. Както вече бе посочено в предходните страници, при управлението на ген. Шарл дьо Гол френската външна политика е ориентирана към минимализиране влиянието на двуполюсния модел и блоковия подход в отношенията Изток – Запад. От средата на 1963 г. ген. дьо Гол се превръща в най-активния западен радетел за установяване на нова европейска система за сигурност и организиране на общоевропейска конференция на високо равнище.

В среща със съветския министър-председател Алексей Косигин при посещението си в Москва през януари 1968 г. британският премиер Харолд Уилсън репликира своя домакин по въпроса за „независимата френска позиция на дьо Гол“ с думите: „Вероятно приемниците на дьо Гол [Мишел] Дебре, [Жорж] Помпиду или [Валери] Жискар [д'Естен] няма да следват този независим подход“[235]. Във френската историография е анализиран въпросът

[234] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 34, а.е. 53, л. 21-38.
[235] *NAUK*, PREM 13/2402.

за приемствеността и различията във външната политика на страната, след като ген. дьо Гол се оттегля и неговият приемник Жорж Помпиду идва в Елисейския дворец през юли 1969 г. Някои от ключовите приоритети – изграждане на нова система за европейска сигурност и френско-съветското „привилегировано" сътрудничество се запазват, други се доразвиват, а отделни голистки схващания са мълчаливо ревизирани или пренебрегнати. Водещият приоритет в политиката на Помпиду и неговия външен министър Морис Шуман през периода 1969-1974 г. е развитието на Европейската общност и поради това редица други проблеми се разглеждат в зависимост от осъществяването на тази цел.

За разлика от дьо Гол новият френски президент изоставя концепцията за Европа „от Атлантика до Урал". Неговите лични контакти със западногерманския канцлер Вили Бранд водят до укрепване на двустранните отношения като основа на европейската сигурност, макар Помпиду да изпитва известни резерви към намеренията и резултатите на „новата източна политика" на Бон. Френското правителство енергично изисква въвеждането на нов съществен елемент в дневния ред на бъдещата конференция за европейска сигурност – проблемът за човешките права и свободното движение на хора и идеи, което се превръща в третия дискусионен кръг от актуални проблеми наред с политическите теми и икономическото сътрудничество. В същото време Франция продължава да отхвърля блоковия подход в новата европейска система за сигурност, поради което категорично се противопоставя на предложения от суперсилите формат на преговори за съкращаване на въоръжения и войски в Централна Европа (MBFR).[236]

До началото на 1969 г. британското правителство предпазливо подкрепя инициативите за многостранна дискусия по въпросите на европейската сигурност, като последователно защищава позицията на внимателен и постепенен процес на „бдително разведряване" (*vigilant détente*) в отношенията между Изтока и Запада. Възгледите на официален Лондон са нагледно представени в съхранените стенограми на разговорите между премиера Харолд Уилсън и съветския лидер Леонид Брежнев през януари 1968 г. и между външния министър Джордж Браун и полския му колега Адам Рапацки през февруари 1967 г. Интерес представлява също информацията на британското посолство в Москва от юли 1967 г. за наличието на „ястреби" и „гълъби" в Кремъл и за особеното влияние на съветския министър на външните работи Андрей Громико при формулиране на политическата линия на СССР в междуна-

[236]Rey, Marie-Pierre,"France and the German Question in the Context of Ostpolitic and the CSCE, 1969-1974", In: *Helsinki 1975 and the Transformation of Europe,* p. 53-66

родните отношения. В конфиденциална оценка за Громико премиерът Х. Уилсън посочва, че проявявал „твърде много консерватизъм и непреклонност“ и го характеризира като „пленник на прецедентите и традиционните формулировки“.[237]

В беседата с полския си колега на 22 февруари 1967 г. британският външен министър изразява принципно съгласие с изложените идеи: „Казаното от Рапацки изглежда разумно. Времето на блоковия подход е отминало и днес имаме нужда от по-голяма гъвкавост при обсъждане въпросите на разведряването.“ Браун проявява по-голяма сдържаност и скептицизъм по въпроса за подготовката и дневния ред на бъдещото общоевропейско съвещание: „Конференцията за европейска сигурност може да бъде от голяма полза или да се превърне в катастрофа“. Според мнението на Адам Рапацки подготовката на конференцията би трябвало да започне с двустранни консултации и едва след съгласуване на ключовите проблеми в дневния ред да се премине към многостранна дипломация.[238]

При посещението на Харолд Уилсън в Москва през януари 1968 г. Леонид Брежнев използва за пореден път възможността да изложи схващанията за едновременно разпускане на НАТО и Варшавския договор, за признаване на следвоенните граници и съществуването на ГДР. Със сравнително по-твърд тон съветският лидер заявява в края на разговора: „Интерпретациите на британското правителство за конференцията за европейска сигурност не могат да предизвикат разбиране или подкрепа от съветското правителство. Британското правителство силно подценява въпроса за германския реваншизъм.“ Британският премиер реагира значително по-дипломатично: „Г-н Брежнев има право да гледа на проблема от своя историческа гледна точка“. По въпроса за НАТО Уилсън образно отбелязва, че това е отбранителна организация, която е „по-скоро щит, а не копие“.[239]

До края на 1966 г. отношенията на ФРГ със страните от Източна Европа са обременени от условията на доктрината „Холщайн“, според която германската нация е представлявана единствено от правителството в Бон, а взаимоотношенията с останалите държави зависят изключително от факта дали те са признали съществуването на ГДР. От началото на 1967 г. започва преформулиране на германската външнополитическа линия с обявяване на *Ostpolitik*, която е изработена в рамките на два етапа – при управлението на „голямата коалиция“ между християндемократи и социалдемократи (1966-

[237] *NAUK*, PREM 13/2405.
[238] *NAUK*, PREM 13/1699.
[239] *NAUK*, PREM 13/2402.

1969) и след идването на власт на социал-либералната коалиция (1969-1974). Водеща роля при създаване и отстояване на „новата източна политика“ имат Вили Бранд и неговият най-доверен съветник Егон Бар.

Още през март 1967 г. новият западногермански външен министър и лидер на социалдемократите Вили Бранд възлага на Бар изготвяне на обща концепция (*Gesamtkonzept*) по въпроса за отношенията с Източна Европа. Според предложения в средата на годината план за пръв път правителството в Бон предвижда установяване на сътрудничество с ГДР и източноевропейските държави, след което урегулиране на „Германския въпрос“ чрез подписване на двустранни договори и впоследствие провеждане на конференция за европейска сигурност. Според разбиранията на архитектите на *Ostpolitik* изграждането на нова система за европейска сигурност е необходимо условие за постигане на основната германска цел в бъдеща перспектива – обединението на Германия. Под ръководството на Егон Бар в периода март-юни 1968 г. са изработени три варианта (А, В и С) за характера на новата регионална система за сигурност. Според доклад на Бар до Вили Бранд от 26 юни 1968 г. в обобщения вариант на разработваната концепция се лансира и по-радикална хипотеза: „смяна на съществуващата блокова система със система за сигурност на равнопоставени европейски държави, чието съществуване се гарантира от суперсилите“.[240]

В навечерието на парламентарните избори през септември 1969 г., които довеждат до управлението на социалдемократи и свободни демократи с канцлер Вили Бранд, в нов концептуален документ „Външната политика на бъдещото федерално правителство“ Егон Бар обосновава по-нататък философията на *Ostpolitik* и позициите на Бон към конференцията за сигурност и сътрудничество в Европа. Както посочва проф. Нийдхарт, концепцията предвижда замяна на предишната политика на „сдържане“ и конфронтация с нов подход на „комуникация и трансформация“ в името на една дългосрочна „ревизионистка“ стратегия за мирна промяна чрез преговори на следвоенното статукво. В концептуалния документ на Егон Бар изрично се посочва: „Съветската цел е да легализира статуквото. Нашата цел е да го преодолеем. Това създава истински конфликт на интереси“.[241] Посоченото показва, че „новата източна политика“ на ФРГ има изключително важна – при това двойствена – роля в общоевропейския диалог. От една страна, благодарение на тази нова

[240]По-подробно в: Bange, Oliver, „An Intricate Web: Ostpolitik, the European Security System and German Unification“, In: *Helsinki 1975 and the Transformation of Europe*, p. 23-38.
[241]Niedhart, Gottfried, „Peaceful Change of Frontiers as a Crucial Element in the West German Strategy of Transformation“, In: *Helsinki 1975 and the Transformation of Europe*, p. 41.

политическа линия е създаден международен обществен климат, в който да се развият отношенията Изток – Запад като предпоставка за провеждане на конференцията за сигурност и сътрудничество в Европа. В същото време *Ostpolitik* изисква като предварително условие за тази конференция да бъде урегулиран международноправно „Германският въпрос", което е осъществено през първите три години от управлението на правителството на Вили Бранд (1969-1972).

Предисторията на Хелзинкския процес е белязана освен с първоначалните многостранни инициативи на страните от Варшавския договор също и с видимо активизиране на двустранните външнополитически контакти на всяка една от тези страни с държави от Западна Европа. Този нов елемент в международния живот на Стария континент характеризира и външнополитическата дейност на българското правителство в периода 1963-1969 г. Знакови са първите посещения през 1965 г. на австрийския външен министър Бруно Крайски в София и на първия вицепремиер на България Станко Тодоров в Лондон, както и официалната визита на министър-председателя Тодор Живков в Париж през октомври 1966 г. и разговорите му с френския държавен глава Шарл дьо Гол. През есента на 1966 г. се провеждат също първите двустранни консултации между българския външен министър Иван Башев и държавния секретар в западногерманското външно министерство Ралф Лаар[242], но възстановяването на дипломатическите отношения между двете страни е отложено поради оказания политически натиск върху София от правителствата на Полша и ГДР.

Активизирането на българската външна политика в тези години може да бъде нагледно илюстрирано с установяването и интензивното развитие на отношенията със скандинавските държави. В края на януари 1967 г. на първо посещение в България е президентът на Финландия Урхо Кекконен, а през март българският външен министър Иван Башев за пръв път посещава Дания и Норвегия. Два месеца по-късно шведският външен министър Торстен Нилсен пристига в България, а през септември 1967 г. министър-председателите на Дания и Норвегия Йенс Ото Краг и Пер Ботен имат разговори с българския премиер Тодор Живков в София.[243] Един от основните обсъждани въпроси по време на тези срещи е инициативата за провеждане на конференция за европейска сигурност.

---

[242] *ДА МВнР*, Оп. 22, а.е. 22.

[243] По-подробно вж. доклад на автора на международна конференция в Рейкявик през юни 1998 г. („Two Poles of the Cold War Confrontation in Europe: Bulgaria and the Nordic Countries"), публикуван в Интернет – www.coldwar.hu .

Активизирането на Кипърската криза в края на 1963 – началото на 1964 г. създава реални предпоставки за нормализиране и развитие на отношенията между балканските държави, членуващи в двата военни блока. Това нагледно може да се проследи от развитието на българо-гръцките и българо-турските връзки. През лятото на 1964 г. са финализирани преговорите за уреждане на основните спорни въпроси в отношенията на България с Гърция, в резултат на което е постигнато подписването на 12 двустранни спогодби. През ноември 1964 г. Политбюро на ЦК на БКП приема решение за подобряване на отношенията и с Турция. След изостряне на гръцко-турските отношения около Кипър турският премиер Исмет Иньоню информира българският дипломатически представител в Анкара за готовността на своето правителство за развитие на връзките си със съседна България. В заседанието на българското Политбюро обаче изрично се посочва: „Не бива да се допуска преговорите с Турция да окажат отрицателно влияние върху подобряване на българо-гръцките отношения, като се има предвид, че не е изключено от турска страна да се преследват и такива цели.“[244]

През март 1966 г. Министерството на външните работи в София е уведомено от „израелски източник“, че турското правителство щяло да продължи политиката си на подобряване отношенията с България „предвид изострените си отношения с Гърция за Кипър“. Председателят на парламентарната комисия по външна политика към Меджлиса Куртбег изрично посочва при среща с българския пълномощен министър в Анкара желанието на своята страна за подобряване отношенията със СССР и България, с които макар и да са с различен политически режим, не са воювали 50 години, докато с Гърция макар и съюзници, са в състояние на военен конфликт[245]. При срещата си със своя турски колега през октомври 1966 г. българският външен министър Ив. Башев настоява в текста на съвместното комюнике да отпадне предложения от турската делегация пасаж за Кипър. Година по-късно при нова среща между двамата турският външен министър Чаглаянгил посочва желанието на своята страна да развива добросъседските си отношения с България, Румъния и СССР, независимо от принадлежността на Турция към НАТО.[246] Нови важни двустранни договорености са постигнати по време на визитата на Тодор Живков в Турция през март 1968 г.

В името на линията за нормализиране и развитие на отношенията с балканските страни, членки на НАТО, държавите от Варшавския пакт са

[244] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 6, а. е. 5657.
[245] *ДА МВнР*, Оп. 5-ш, а. е. 32.
[246] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 6, а. е. 6409, 6770.

готови и на отделни отстъпки. Когато през ноември 1966 г. гръцките власти изгонват българския военен аташе в Атина, българското правителство решава да не отговаря с реципрочни мерки „с оглед да не се създава повод за влошаване отношенията с Гърция".[247] Дори след установяването на дясна военна диктатура в Гърция през април 1967 г. България се стреми в рамките на възможното да съхрани развитието на официални междудържавни контакти със своята южна съседка[248].

Уместен изглежда въпросът защо именно през 1969 г. е началото на Хелзинкския процес за европейска сигурност и сътрудничество. Наред с някои посочени вече мотиви и предпоставки очевидно сред важните политически фактори е възстановената консолидация на двата военнополитически блока след „френската" криза за НАТО и „чехословашката" криза за Варшавския пакт. Ползотворно влияние изиграва финализирането на десетгодишните преговори и подписването на 1 юли 1968 г. на Договора за неразпространение на ядрени оръжия и началните консултации между Москва и Вашингтон за ограничаване на стратегическите въоръжения, които довеждат през 1972 г. до сключване на първия подобен договор между двете суперсили (САЛТ-1).

[247] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 6, а. е. 6442.
[248] По-подробно в: Baev, Jordan, „Bulgarian Policy toward Greek Military Junta regime (1967-1974)", *Etudes Balkaniques,* Sofia, 2005, No. 4, p. 147-156.

ГЛАВА ТРЕТА

Хелзинкски процес за европейска сигурност (1969 – 1979)

Преговорите за европейска сигурност и сътрудничество, известни днес като *Хелзинкски процес*, от самото начало предизвикват периодични вълни от взаимно недоверие и неразбирателство между участващите страни за характера на преговорната рамка и ролята на ключовите международни актьори. Съществените различия са дали става дума за поредния „кондоминиум" на двете суперсили, за продължаващ „блоков подход" или за нов консенсусен модел на диалог между равнопоставени независими държави в Европа, без значение колко големи или малки са те. Дори отвъд тези три алтернативни модела по време на подготовката и провеждането на СССЕ се очертава ново групиране на регионална (средиземноморските държави), политическа (деветте държави от Европейската общност) или формално правна (неутралните държави) основа. Във всеки от тези блокове или групи съществуват свои „лоялисти" и „дисиденти". В този дух българите обикновено са описвани като „най-лоялен съюзник" на Съветския съюз, а един западен политик прави съответния паралел за холандците, наричайки ги „българите на НАТО".[1]

Три – четири десетилетия по-късно съвременната историография може да направи сравнително пълна и достоверна реконструкция на изключително динамичния процес на двустранни и международни консултации при подготовката и провеждането на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа. Уникалният форум на представители от 35 държави е призван да формулира принципите и механизмите за изграждане на нова регионална система за колективна сигурност и за постепенно преодоляване следвоенното разделение между Източна и Западна Европа. Днес вече са достъпни за проучване международните архиви на НАТО и Европейския

[1] Baudet, Floribert, „It was Cold War and we wanted to Win", In: *Origins of the European Security System*. p. 184.

съюз[2] за периода до средата на 70-те години и националните архиви на повечето страни от двата военнополитически блока[3] и на т. нар. „неутрални и необвързани страни". Разполагаме също с автентичните мемоарни свидетелства на активни участници в Хелзинкския процес (посланиците Джон Мареска, Жак Андреани, Луиджи Ферарис, сър Криспин Тайкъл, Юрий Дубинин, Адам Ротфелд и много други) и личните архивни фондове на водещи политици (Ричард Никсън, Джералд Форд, Джими Картър, Вили Бранд, Хелмут Шмит, генералният секретар на НАТО Манлио Брозио и др.). Това, което все още не е напълно постигнато обаче, е да се доизгради твърде сложната мозайка от преплитащи се и взаимно противоречащи си национални, регионални, вътрешноблокови и междублокови позиции и взаимоотношения. Особено като се има предвид, че за проучвания период се сменят правителствените екипи в повечето от страните, участнички в Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа.

1. ПРЕДВАРИТЕЛНА ПОДГОТОВКА НА СССЕ

Макар още на съвещанието на ПКК на ОВД в Букурещ през юли 1966 г. да е приета обща „декларация за укрепване на мира и сигурността в Европа", първата практическа инициатива на източноевропейските държави е обявена в Обръщение от съвещанието на ПКК в Будапеща от 17 март 1969 г. „относно подготовката и провеждането на общоевропейско съвещание по въпросите на сигурността и сътрудничеството в Европа". Този документ обаче продължава да е с твърде неясна и декларативна форма подобно на предходни политически документи на източноевропейския блок. Единствената конкретна формулировка е за „неприкосновеността на съществуващите в Европа граници".[4] Всъщност страните от Варшавския пакт за пръв път представят своите по-детайлни схващания по този въпрос по време на съвещанието на министрите на външните работи в Прага на 30 – 31 октомври 1969 г.

[2] Темата за СССЕ в Историческия архив на Европейския съюз (*HAEU*) в Брюксел може да бъде проучена преди всичко във фондове FMM 36-37, 56-57 и KM 47-48.

[3] Освен във водещите държави от НАТО напълно са достъпни дипломатическите архиви на Белгия, Дания, Канада, Холандия, докато Архивът на гръцкото външно министерство е разкрит за ползване до средата на 60-те години. Турция продължава да е единствената страна от НАТО, чиито правителствени архиви са почти напълно закрити за целия следвоенен период.

[4] *Организация на Варшавския договор. Документи и материали, 1955-1985,* с. 110-113.

Първите западни реакции към Будапещенската декларация са обяснимо изчаквателни и предпазливи. В справка на КГБ от 28 март 1969 г. относно получени сведения, „които се нуждаят от проверка", сред военните кръгове на НАТО съществувало опасение, че подготовката на общоевропейско съвещание „може да засили антиамериканските настроения в Европа". В информация на КГБ от 10 юни 1969 г. за проведената през април във Вашингтон сесия на Съвета на НАТО се цитира изказване на директора на Централното разузнавателно управление на САЩ Ричард Хелмс: „Изучаваме подробно въпросът и изясняваме причините и истинските цели на руснаците за обръщението от Будапеща. След това ще изложим своите съображения." В по-подробни справки от началото на август се уточняват различията между отделните становища в Алианса: Италия предложила за включване в комюникето на сесията на НАТО пункт за изразяване на принципно съгласие за свикване на съвещание за европейска сигурност, Англия се обявила против такова предложение, а САЩ настоявали предварително за изработване на единен подход към проблема. В справка от 31 октомври 1969 г. се изясняват допълнително позициите на водещите европейски съюзници на САЩ. Според получените данни, във Форин офис изучавали „новите анонси" за конференция за европейска сигурност, за да изработят своята тактическа линия. Мнението на официален Лондон е, че от гледна точка на британските интереси свикването на общоевропейска конференция в близко време е нецелесъобразно, тъй като се изисква време за изясняване „действителните цели и истинските намерения на Съветския съюз". Идването на власт на Вили Бранд означава чувствителен поврат в политиката на новото бонско правителство и конструктивни преговори с Изтока, но също така и прикриване искането за конференция с позоваване върху „сложността на германския въпрос".[5]

В дипломатическия обмен между източноевропейските столици има информации и за някои положителни коментари сред политическите кръгове на Запад. Една от първите двустранни консултации между страни от НАТО по този въпрос е при посещението на италианския премиер Мариано Румор във Вашингтон и разговорите му с президента Ричард Никсън две седмици след съвещанието на Варшавския пакт от 17 март. Източноевропейската инициатива е специално повдигната пред Държавния департамент на САЩ от съветския посланик във Вашингтон Анатолий Добринин. Очевидно по съветско искане три седмици по-късно и българският посланик Любен Герасимов е инструктиран от София да засегне пред държавния

[5] *АМВР*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 544, 644.

секретар Уилям Роджърс същата тема. По време на разговора си с българския дипломатически представител Роджърс реагирал с реторичен въпрос относно „нереалистичното“ практическо значение на документа от Будапеща[6]. Предвид на тези паралелни дипломатически демарши съветникът по националната сигурност Хенри Кисинджър се опитва в меморандум до президента Никсън да даде възможно обяснение за съветските мотиви да обявят инициативата за европейска конференция за сигурност в конкретния исторически момент:

> „В действителност Съветите може би са заинтересувани от възстановяване на някои от контактите Изток Запад, включително и икономическите отношения, които бяха прекъснати след тяхната инвазия в Чехословакия... Друг мотив, който може да е изиграл роля, се отнася до съветските усилия да консолидират Варшавския пакт. Това е първият важен документ, който всички източноевропейци, включително и румънците, са имали желание да подпишат.“[7]

РАЗЛИЧИЯТА ВЪВ ВАРШАВСКИЯ ПАКТ

В западните оценки специално внимание е отделено на позицията на Румъния, тъй като в предходните години и особено по време на военната интервенция в Чехословакия румънското ръководство се проявява като последователен и неизменен „дисидент“ в съвещанията на Варшавския пакт. Реалните мотиви на Букурещ да подкрепи безусловно декларацията на Политическия консултативен комитет от 17 март 1969 г. са обяснени от Николае Чаушеску при разговорите му с Йосип Броз Тито месец преди съвещанието в Будапеща. Румънският ръководител декларира, че неговото правителство е против предложената от Москва „по-тясна икономическа и военна интеграция“ едновременно в СИВ и ОВД. В същото време Румъния е готова да води по-активна външна политика със своите съседи и в Европа като цяло.[8] Демонстрираната активност на Букурещ е основана на предпоставката, че преговорите по европейска сигурност ще разрушат блоковия подход и по някакъв начин ще окуражат „независимата“ роля на по-малките държави в Европа. На заседание на Изпълнителния комитет на ЦК на РКП от 16 март 1969 г., ден преди Будапещенското съвещание, Николае Чаушеску, Емил

---

[6] *FRUS*, 1969-1976, Vol. XXIX, p. 191, 427.
[7] *FRUS*, 1969-1976, vol. XXXIX, p. 4.
[8] *AJBT*, KPR, I-2, Rumunija, K. 64 – *Informacija o poseti Predsednika SFRJ SRR*, SSIP, 12.02.1969.

Боднараш, Джордже Стойка и други обръщат специално внимание и на въпроса за преодоляване на наложената доктрина за „ограничения суверенитет“ в рамките на ОВД.[9]

Румънските цели са манифестирани по-енергично в серия от двустранни консултации, предприети от външното министерство непосредствено след обявяването на финландското предложение от 5 май 1969 г. за предварителни разговори в Хелзинки по въпроса за европейската конференция за сигурност.[10] По инструкции от Букурещ румънският посланик в София Николае Блежан информира българския първи заместник-министър на външните работи Геро Грозев за възгледите и намеренията на своето правителство към подготовката на европейската конференция. Румънската страна прави две нови предложения след Будапеща – за включване на въпроса за европейска сигурност на предстоящата 25-а годишна сесия на Общото събрание на ООН и за обявяване на 1970-а година (във връзка с юбилейната годишнина от края на Втората световна война) за „Година на мира, сигурността и сътрудничеството в Европа“. Посланик Блежан отбелязва също, че румънската страна е далеч от мисълта да опонира на волята на великите сили, но смята че нови инициативи на по-малките страни могат да „допринесат за разрешаването на важни международни проблеми“. Реакцията на българския заместник-външен министър е, че би трябвало внимателно да се прецени дали дискусия по европейската сигурност сред „не толкова заинтересувани от темата държави“ в ООН би ускорила или по-скоро забавила урегулирането на този въпрос.[11]

Наличната документация показва, че съвещанието на външните министри на Варшавския пакт в чехословашката столица през октомври 1969 г. е предшествано от конфиденциални двустранни консултации, инициирани от представителите на Съветския съюз. Така например, месец преди срещата на външните министри в София пристига началникът на Първи европейски отдел на съветското външно министерство Анатолий Ковальов, който представя пред българските си колеги някои предварителни съветски позиции – относно възможността за организиране на общоевропейска конференция още през първата половина на 1970 г., за формата на участие на ГДР в нея, както и за евентуална разменна отстъпка от страна на СССР при настояване на западноевропейските страни за участие на САЩ и Канада в конференцията.[12]

---

[9] *ANIC*, CC al CPR, Cancelarie, Dosar 16/1969, ff. 4-20.
[10] *AMAE*, Problema 241 (23) 9.S.7 – 1969, Direcția RI, Fila 35; Direcția OI, t. I.
[11] *ДА МВнР*, Оп. 16-МОД, а.е. 699, л. 11-14.
[12] *ДА МВнР*, Опис 20-П, а.е. 805, л. 180-183.

Консултациите с други източноевропейски страни показват съществуващите различия в целите и намеренията на отделните правителства при обсъждане на въпроса за европейска сигурност. Поляците развиват концепцията за изграждане на „система за колективна сигурност" в духа на предходните планове „Гомулка – Рапацки" от 1963-1964 г. Според тях едно от предложенията следва да се основава на идеята за постигане на „субрегионални" споразумения за икономическо сътрудничество между двата блока, съвместни инфраструктурни проекти и т. н. Още през август 1969 г. източногерманското външно министерство изготвя документ за „стратегическите цели" на тяхната държава – чрез обща съгласувана политика Варшавският пакт да прокара интересите на ГДР за международно признаване и приемане в ООН. В документа се посочва, че сред задачите на източноевропейския блок следва да бъдат „ограничаване" на „специалните отношения" между САЩ и ФРГ, предотвратяване превръщането на Европейската икономическа общност в „политически съюз" и извличане на тактически предимства от евентуалните разногласия между страните от НАТО.[13] Тази позиция е изразена по-ясно в писмо от външния министър Ото Винцер от 11 септември до партийното ръководство на ГДР, в което се настоява за изработване на „общ подход" на страните от Варшавския договор срещу Западна Германия. В допълнителен коментар към писмото членът на Политбюро Херман Аксен предлага източногерманската позиция да бъде изложена първоначално пред съветския външен министър Андрей Громико, преди да бъде представена на срещата на министрите на външните работи от Варшавския договор[14].

По време на предварителните двустранни консултации румънските представители депозират редица свои предложения – за извеждане на неевропейските войски от Европа, закриване на чуждите военни бази, връщане на чуждестранните войски в националните граници, а впоследствие и ликвидиране на двата военни блока. В отговор съветските представители задават риторичния въпрос: „Какво искате, да направим крачка напред в преговорите или да провалим още в началото самата идея за провеждане на европейско съвещание?"[15] По време на предварителна консултация с унгарския си колега на 18 октомври, съветският заместник-министър на външните работи Владимир Семьонов съобщава, че румънците настояват също съвещанието на министрите на външните работи да се проведе в Букурещ, а не в Прага. Поради повдигнатите от румънските и полските представители допълнителни въпроси, Семьонов моли унгарската деле-

[13] *PAAA*, Akten der MfAA der DDR, C 367/78.
[14] *PAAA*, Akten der MfAA der DDR, C 559/71.
[15] *ДА МВнР*, Опис 20-П, а.е. 805, л. 218.

гация „да съдейства за по-конструктивно“ протичане на предстоящото съвещание в чехословашката столица[16].

Част от различните гледища се проявяват на Пражкото съвещание на министрите на външните работи в края на октомври 1969 г. Полската делегация внася искане в проектодокументите изрично да се посочи „безусловното признаване териториалната цялост на всички европейски държави в техните сегашни граници“. Нейното предложение за приемане на „основни принципи на договора за колективна сигурност“ е окачествено като максималистично. Друга полска идея за предприемане на „частични стъпки от регионален характер по въпроса за разоръжаването“ също е отхвърлена като преждевременна. Румънската делегация настоява да се включи формулировка за „уважаване принципите на суверенитета, териториалната цялост и независимост и ненамеса във вътрешните работи“. В по-късен унгарски аналитичен документ за съвещанието се отбелязва, че румънските представители подхождат по въпроса за европейската конференция „с известни резерви“, тъй като усещат, че успехът на тази инициатива може да „увеличи влиянието на СССР в Европа“.[17] Източногерманската делегация заема твърдата позиция, че предварително условие за провеждане на общоевропейската конференция е гарантиране международноправния статут на тяхната страна. За пръв път на това съвещание в изказването на унгарския представител се формулира идеята, че предвижданата конференция няма да е „едноактен етап“, а трябва да доведе до създаване на „постоянни институции за европейска сигурност“.[18]

Най-пасивна е позицията на чехословашките домакини. Очевидно това се дължи на непреодоления психологически стрес от военната интервенция на войски от Варшавския договор на нейна територия предходната година и последвалата радикална смяна на голяма част от политическия и държавен елит в страната. В конфиденциален разговор с Тодор Живков през юли 1969 г. унгарският партиен лидер Янош Кадар споделя впечатленията си от скорошна среща с чехословашкия им колега:

> „С Густав Хусак разговарях два дни на четири очи. Този човек има някакви вътрешни проблеми. Той се пита дали ние му вярваме или не. Или, ако трябва другояче да го кажем, той се опасява, че сме го определили да извърши мръсната работа и имаме нещо наум да правим с него, след като си свърши работата“.[19]

---

[16] *A Cardboard Castle*, p. 348-349.
[17] *MOL*, XIX-J-1-j-VSZ, 10 doboz, 003272/1969.
[18] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 35, а.е. 1048, л. 2-12.
[19] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 60, а.е. 26, л. 41.

Допълнителна дискусия предизвикват различните оценки за новото правителство на Вили Бранд в Западна Германия, дошло на власт на 21 октомври 1969 г. Позитивните коментари на съветската, унгарската, полската и българската делегации за „новата източна" политика на Бранд и развитие на отношенията с ФРГ са остро атакувани от източногерманския външен министър Ото Винцер. Това принуждава Андрей Громико отново да вземе думата и индиректно да парира твърдата позиция на източногерманската делегация. В посочения унгарски анализ се отбелязва, че правителството на ГДР поддържа неприемливата за останалите съюзни държави позиция: „всичко или нищо" по въпроса за урегулирането на т. нар. „германски въпрос".

Възникналото напрежение между Съветския съюз и ГДР по този въпрос е усетено и на Запад. В два меморандума, изготвени в тези дни във Форин офис, се коментира разграничаването в позициите на ГДР и останалите държави от Варшавския договор след парламентарните избори във ФРГ. В един от документите е направен също изводът, че Съветският съюз няма да позволи провежданата от Леонид Брежнев политика на разведряване да бъде затруднена от „твърдоглавите" в Източен Берлин[20]. В друг доклад от британския посланик във Варшава се съобщава още за известни опасения сред полското ръководство от възможна едностранна договореност между Москва и Бон за сметка на полските интереси. „Призракът от Рапало[21] витае в полските коридори на властта" – е коментарът на британския дипломат[22].

По-нататъшното съгласуване позициите на страните от Варшавския договор, след като е получен официален отговор с декларацията на Съвета на НАТО от 10 декември 1969 г., отново е инициирано от СССР. След консултации с Москва, на 13 януари 1970 г. българският външен министър Иван Башев предлага в края на месеца в София да се проведе координационно съвещание на заместник-министрите на външните работи по проблемите на европейската сигурност[23]. По време на консултациите за пореден път се разкриват някои тактически различия и несъгласия между отделните източноевропейски държави. Предложението на унгарската делегация за създаване на специална комисия, която да обсъжда предварително всички въпроси, свързани с организирането на бъдещата общоевропейска конференция, е изоставено поради категоричното несъгласие на румънските представители. От своя страна, съветската и източногерманската делегация се обявяват

[20] *NAUK*, FCO 28, File 274 – GDR Recognition.
[21] След тайни преговори през април 1922 г. в Рапало е подписан съветско-германски договор за възстановяване на дипломатическите отношения между двете страни.
[22] *NAUK*, FCO 28, File 713 – Poland.
[23] *ДА МВнР*, Оп. 21-П, а.е. 436, л. 1-2.

срещу румънското предложение въпросите за европейската сигурност и сътрудничество да се поставят паралелно за обсъждане и в Икономическата комисия на ООН за Европа. Аргументът е, че в тази комисия не са представени всички заинтересовани държави, като ГДР, която още не е приета за член на световната организация, и поради това се нарушава принципът на равнопоставеността. Другото румънско предложение – да се проведе в срок от 2-3 месеца предварителна общоевропейска среща в Букурещ – е отклонено като „преждевременно и нереалистично". Полският представител посочва, че редица страни от НАТО несъмнено биха възразили първата предварителна среща да се състои в страна от Варшавския договор.[24] В анализ на Съвета за национална сигурност на САЩ тази румънска инициатива е окачествена като „палиативен опит да се предотврати блоковия подход"[25].

Два месеца след съвещанието в консултативна среща със съветския си колега Леонид Иличов в Москва румънският заместник-министър на външните работи Николае Екобеску рязко реагира срещу полското предложение работна група от представители на три държави (Финландия, Белгия и Полша) да осъществят подготвителната организационна работа по уточняване дневния ред на бъдещата европейска конференция. Екобеску изтъква като аргумент, че Румъния е предложила не по-малко инициативи, отколкото Полша. Той декларира също, че „създаването на група от три страни подчертава блоковата основа, което противоречи на тяхното мнение за широката извънблокова подготовка на съвещанието"[26]. Всъщност от самото начало на инициативата за свикване на конференция по европейската сигурност дипломатическите ходове и политическите декларации се съгласуват и оповестяват именно чрез централите на двете водещи военнополитически коалиции. Самостоятелните инициативи на трети страни, като Финландия, Австрия или Югославия, се интерпретират като проява на трета група страни – т. нар. „неутрални" или „необвързани" европейски държави. Не случайно, когато съветският посланик във Вашингтон Анатолий Добринин се интересува при среща с Хенри Кисинджър защо не са получили отговор на своето предложение до държавния секретар на САЩ Уилям Роджърс по въпроса за бъдещата общоевропейска конференция, коментарът на американците е лаконичен: „Всъщност ние дадохме отговор чрез Декларацията на Съвета на НАТО".[27]

[24] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 35, а.е. 1246, л. 194-195.
[25] *NSA*, PPRD Collection, Box 4, NSSM 83 – Current Issues of the European Security, August 17, 1970.
[26] *ДА МВнР*, Оп. 21-П, а.е. 455, л. 48-50.
[27] *FRUS*, 1969-1976, Vol. XII, p. 310.

Отново подобен процедурен въпрос е повдигнат от румънската делегация на следващото съвещание на заместник-външните министри в Будапеща на 19 юни 1970 г.[28] Румънският представител реагира срещу общото решение подготвяният проекто-меморандум да се разпространи сред останалите европейски държави от унгарската страна, като заявява, че Румъния самостоятелно ще депозира документа в останалите европейски столици. В отговор българският представител Раденко Григоров пояснява, че в съответствие с международната дипломатическа практика домакинът на срещата обикновено е оторизиран да разпространи приетите решения, както процедират и в НАТО. Григоров допълва, че би настъпило объркване, ако всяка от страните участнички реши паралелно да препредава един и същ документ.[29] Последвалото заседание на външните министри от Варшавския договор приема на 22 юни 1970 г. съгласуван Меморандум „за подготовката и свикването на общоевропейско съвещание по въпросите за сигурността и сътрудничеството в Европа". Наред с доуточняване на предложения още през октомври предходната година проект за дневен ред на съвещанието, в Будапеща се постига съгласие и по идеята на унгарската делегация да се предложи създаването на специален орган по въпросите на сигурността и сътрудничеството в Европа.

Задълбочени оценки от американска страна за общите мотиви и някои различия в позициите на страните от Варшавския пакт се съдържат в два документа на Съвета за национална сигурност и Държавния департамент на САЩ. В първия от тях от февруари 1970 г. (*NSSM-83*) се посочват евентуалните съветски цели:

– да се насърчат различията между САЩ и техните съюзници;

– да се стабилизират отношенията със Запада, за да има възможност да се оправят със съветско-китайските проблеми;

– да се осигури по-голям достъп до западни технологии;

– в процеса на всичко това да се постигне признаване от Запада на легитимността на съветското присъствие в Източна Европа.

Няколко месеци по-късно Държавният департамент представя през август 1970 г. допълнително аналитично проучване към меморандума на СНС (*NSSM-83*), озаглавено „Източни перспективи за европейската сигурност".

[28] Първоначално румънската страна проявява колебание дали да участва на съвещанието в Будапеща поради несъгласие с унгарските предложения, но след тримесечни дискусии с представители на СССР, България и други източноевропейски страни в крайна сметка дава своето съгласие – *AMAE*, Problema 241 (23) 9.S.7 – 1970, Direcția de Sinteză, t. IV.
[29] *MOL*, XIX-J-1-j-VSZ, 93 doboz, VI-1-SZH-1969.

Изготвянето на това проучване се основава на предпоставката, че американските преценки за европейската сигурност се базират до този момент на „съветските цели и западните отговори", без да отчита реалната ситуация в Източна Европа. Като подчертават, че „Източна Европа е твърде разнообразна, за да бъде характеризирана най-общо", експертите от Държавния департамент на САЩ предлагат кратки оценки за всяка една страна:

Чехословакия: В твърде тясната рамка, предоставена им от Кремъл, чехословаците вероятно виждат в конференцията за сигурност възможност за подновяване и развитие на техните контакти със Западна Европа... Дори само тази позиция ще бъде внимателно наблюдавана от Москва и промосковските елементи в Прага.

Унгария: Унгарците са пунктуални в съгласуването с Москва, преди да предприемат дори безобидни стъпки. В действителност по време на европейската конференция Будапеща ще действа много внимателно. Унгарците вероятно усещат, че тяхната роля активно да съдействат за провеждането на конференцията е особено полезна за тях, като демонстрират лоялност, съчетана с по-широка рамка на контакти със Запада.

Полша: Полша има в момента икономически проблеми, които не може да уреди само със съветска помощ, и затова за поляците са важни някои нови икономически импулси. Въпросите на полската сигурност са дори още по-важни... Подкрепата за една европейска конференция предлага на поляците допълнителни лостове в желанието им да комбинират политиката и икономиката при отношенията им с една „уравновесена" ФРГ, способна да удовлетвори част от полските нужди.

България: Като „най-лоялния съюзник" на Москва България използва всеки контакт със Запада от времето на Чехословашката криза, за да постави въпроса за конференцията за сигурност. Но докато служат на Москва, българите служат и на своите интереси... Една конференция за сигурност може да помогне да се върнат към „националистическата политика" от средата на 60-те години, която обединява движение към предпазливи вътрешни експерименти с по-идентифицирана „българска външна политика".

Румъния: Преследвайки своята националистическа политика, румънците разглеждат преговорите за конференция за сигурност през двустранните отношения, а също и като средство да увеличат контактите със Западна Европа, да отслабят връзките с източноевропейския блок и да подкопаят така наречената „доктрина Брежнев", която е основание за бъдеща съветска намеса или интервенция. По този начин румънците

се опитват да съдействат за създаване на „орган", който да поддържа Съветите по-ангажирани многостранно. Според тях това ще намали възможността за съветска намеса в двустранните работи.

Източна Германия: Една европейска конференция предлага на ГДР важна възможност да постигнат легитимност и приемане от останалите европейски държави и като резултат – в целия свят... В противовес на това предимство е безпокойството на ГДР, че атмосферата на разведряването би могла да стимулира нежелани тенденции във вреда на режима.[30]

АКТИВИЗИРАНЕ НА ДВУСТРАННИТЕ КОНСУЛТАЦИИ

Усещането на американските дипломати за осезаемо активизиране на българската дипломация в подкрепа на съветските усилия по инициативата за провеждане на конференция за европейска сигурност може да бъде нагледно потвърдено от материалите в Дипломатическия архив в София. В обобщена информация на Министерството на външните работи от 1 април 1970 г. се привеждат редица оценки за западноевропейските позиции след осъществени консултации с външните министерства на Франция, Италия и Швейцария. Съгласно информативния доклад френското правителство е проявило по-голям интерес към свикване на европейската конференция, но категорично се противопоставя на обвързването на тази инициатива с въпроса за предлаганите дискусии за съкращаване на войски и въоръжения в Централна Европа. Френските представители отхвърлят също предложението за тристранна подготвителна комисия, която смятат за формално потвърждение на блоковия подход. Швейцарското правителство все още няма ясно изразена позиция за дневния ред и процедурите по провеждане на конференцията. Що се отнася до Италия, българските дипломати определят позицията на новото италианско правителство като „изцяло пронатовска" и „стъпка назад" от линията на предходното национално правителство на Мариано Румор. Основното заключение след консултациите със западноевропейските колеги е, че е трудно да се повярва в идеята за начало на европейска конференция за сигурност през 1970 г. Главната препоръка в доклада е ускоряване на планираните консултации с други западни страни (Финландия, Турция и др.).[31]

[30] *NSA*, PPRD Collection, Box 4, NSSM 83 – *Current Issues of the European Security*, February 24, 1970; *European Security perspectives from the East*, US Department of State, August 17, 1970.

[31] *ДА МВнР*, Оп. 26, а.е. 3977, л. 334-336 – Въпросите на европейската сигурност са обсъдени специално в края на април 1970 г. при посещението на италианския външен министър Алдо Моро в София и разговорите му с Тодор Живков и Иван Башев – *ЦДА*, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 269.

В тези месеци се получава противоречива информация от българските дипломатически мисии в някои западноевропейски столици. След срещи с водещи белгийски и люскембургски дипломати българският посланик в Брюксел докладва в София, че външните министерства в тези две страни членки на НАТО смятат потенциала на двустранните разговори за „изчерпан" и че е дошло време за нов етап на многостранни преговори.[32] Различна информация пристига по същото време от българския заместник-представител в мисията към ООН в Женева Андрей Луканов. Той цитира в свой доклад до София конфиденциално мнение на негов британски колега от Форин офис:

„1. Изгледите за свикване на съвещание в близките една-две години не са благоприятни. Значителен брой западноевропейски страни продължават да имат съществени резерви.

2. По въпроса за дневния ред, предложен от социалистическите страни: Въпросът за отказ от употреба на сила нямал практически смисъл и не би внесъл нищо ново. Германският въпрос е по-добре да се остави на двете германски държави за урегулиране. Разискванията по т. 2 (икономическо и научнотехническо сътрудничество) биха имали резултат чрез апел до Икономическата комисия [на ООН] за Европа да положи усилия за развитие на сътрудничеството."[33]

Очевидно получаваната в София най-интересна информация относно западните позиции към конференцията за европейска сигурност е предоставяна на съветското ръководство и съответно от Москва пристигат подобни конфиденциални данни за „българските другари". В навечерието на срещата на министрите на външните работи от страните членки на НАТО през май 1970 г. в Рим потокът от конфиденциална информация от КГБ по темата за СССЕ нараства чувствително. Справка на КГБ от 4 май 1970 г. информира за молбата на американския президент Никсън при посещението на италианския премиер Емилио Коломбо и външния министър Алдо Моро във Вашингтон: „Италия да не предприема никакви инициативи по въпроса за европейската сигурност без предварително съгласуване със САЩ". В информация от 14 май се коментира позицията на правителството на ФРГ, а в следваща информация от 15 май се съобщават някои сведения относно секретните френско-британски и френско-западногермански консултации по въпроса за военните аспекти на европейската сигурност. В справка от 19 май се разглеждат становищата на Съединените щати и западноевропейските държави

[32] *ДА МВнР*, Оп. 21-П, а.е. 455, л. 88-89.
[33] *ДА МВнР*, Оп. 16-МОД, а.е. 698, л. 1-3.

към „новата източна политика“ на правителството на Федерална република Германия. Според получените разузнавателни данни „правителството на Бранд се стреми да увеличи различията между социалистическите страни с оглед да отслаби вътрешните връзки във Варшавския договор; Вашингтон се безпокои, че нормализацията на отношенията между ФРГ и Източна Европа би намалила зависимостта на Западна Германия от САЩ; Франция критикува Бон за недостатъчна твърдост в преговорите с Изтока“.[34]

Нови „неблокови“ инициативи са проведени през лятото на 1970 г. В отговор на поредното послание от Варшавския пакт с дипломатическа нота до унгарското посолство в Рим Ватикана за пръв път предлага индиректно своите „услуги“ в преговорите между Изтока и Запада. По време на последователни разговори с Леонид Брежнев и Ричард Никсън през юли финландският президент Урхо Кеконен подновява предложението за организиране на подготвително съвещание в Хелзинки на равнище посланици. Във Вашингтон той информира американския президент, че при разговорите в Москва съветските ръководители за пръв път използвали по- „гъвкав“ подход към Запада. През октомври специалният финландски представител Ралф Енкел посещава някои европейски столици, за да представи предложението на своето правителство. В разговор с българския външен министър Иван Башев той посочва, че най-важната и необходима тактическа стъпка е да се убедят заинтересованите страни в провеждане на първото подготвително съвещание, а колко още многостранни срещи ще има след него, „ще се види по-късно“.[35]

Идеята за институционализиране на европейската конференция за сигурност от самото начало среща противодействие от страните членки на НАТО. Както се вижда от аналитичен доклад на Държавния департамент на САЩ по този въпрос, западните страни се опасяват, че подобна институционализация отговаря на дълготрайната съветска цел за изграждане на система за европейска сигурност като инструмент за легитимиране разделението на Европа, увеличаване на съветското влияние в западната част на континента и извеждане на американските войски от Европа. В същото време, подчертават американските експерти, по-малките страни от Варшавския пакт подкрепят създаването на подобен постоянен орган за европейска сигурност с убеждението, че с него биха получили „по-голяма свобода за маневриране“ и осъществяване на собствените си национални интереси.[36]

---

[34] *АМВР*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 723, л. 289-290, 293, 335-337.
[35] *ДА МВнР*, Оп. 26, а.е. 3977, л.320-322..
[36] *NSA*, PPRD Collection, Box 6, NSSM 138 – NATO and East-West Negotiations Study, US Department of State, October 1, 1971.

ГЕРМАНСКИЯТ ВЪПРОС

В рамките на предварителните консултации по въпроса за европейската сигурност се очертава взаимозависимостта на тази тема с проблемите за урегулиране на „германския въпрос", предизвикал две от най-сериозните следвоенни международни кризи. Скоро след идването на социал-либералната коалиция на власт в Бон се създават условия за започване на двустранни и многостранни преговори за уреждане на този дълготраен спорен въпрос. На 12 август 1970 г. е подписан Московският договор между СССР и ФРГ, а след десетмесечни преговори на 7 декември 1970 г. е подписан и Варшавският договор между Полша и ФРГ. През лятото на 1970 г. са инициирани преговори между СССР, САЩ, Великобритания и Франция, които довеждат до Четиристранното споразумение от 3 септември 1971 г. за статута на Берлин. По същото време стартират за пръв път двустранни конфиденциални разговори между представители на двете германски държави, активно подкрепяни от Москва и Вашингтон. След постигане на две междинни споразумения през 1971 г., на 21 декември 1972 г. е подписан основният Договор за взаимоотношенията между ГДР и ФРГ, а през септември 1973 г. двете германски държави са приети за членове на ООН. Преговорният процес приключва успешно с подписване на 11 декември 1973 г. на Пражкия договор за отношенията между ФРГ и Чехословакия, с който окончателно се изчистват нерешените още от края на Втората световна война международноправни, политически, икономически и етнически проблеми, свързани със следвоенна Германия.

По време на твърде важните преговори с правителството на Бранд за уреждане на „германския въпрос" съветското ръководство инициира паралелни разговори с други западни лидери, за да изложи своите виждания за концептуалната връзка на този въпрос с проблемите за европейската сигурност. От особено значение са разговорите между президента на САЩ Ричард Никсън и съветския външен министър Андрей Громико във Вашингтон на 22 октомври 1970 г. В американската версия на стенограмата от разговорите са записани думите на американския президент: „По наше мнение, успехът на тази конференция би зависил основно от Съединените щати и Съветския съюз". В съкратената съветска информация за срещата се съобщава: „Никсън приключи тази тема с мисълта, че една общоевропейска конференция може да бъде проведена, ако СССР и САЩ достигнат до съгласие по въпроса".[37] Интересно е да се посочи, че при разговорите си с Никсън във Вашингтон

[37] *Soviet-American Relations. The Détente Years, 1969-1972*, p. 221, 228.

на 26 октомври румънският ръководител Николае Чаушеску настоява за по-активен принос от страна на Съединените щати, за да се постигне по-бързо споразумение за провеждане на конференцията за европейска сигурност.[38]

Двустранните съветско-западногермански и полско-западногермански преговори провокират организиране на две съвещания на лидерите на Варшавския пакт за по-малко от шест месеци. Политическият консултативен комитет е свикан на 20 август 1970 г. в Москва, една седмица след подписването на двустранния договор между СССР и ФРГ. В своето изказване пред съвещанието Леонид Брежнев отбелязва специално, че споразумението с Федералната република е постигнато „в резултат на координираната линия на социалистическите страни". В частни разговори със съветските домакини делегацията на ГДР използва възможността да изрази своето „безпокойство" от постигнатите „отстъпки" от страна на СССР.[39] Четири месеца по-късно след съгласуване на текста на двустранния договор между Полша и ФРГ ръководителите на източноевропейските държави се срещат отново в Източен Берлин на 2 декември 1970 г.[40] И този път в речта си Леонид Брежнев подчертава значението на координацията между съюзните държави като важно предварително условие и ефективно дипломатическо средство за постигане на общите цели:

> „Само в резултат на систематични консултации и съгласувани действия на цялата социалистическа общност на страните от Варшавския договор на нас ни се удаде да се придвижим значително напред както по въпроса за отношенията с Федералната република, така и най-общо по въпроса за стабилизиране положението в Европа. Затова трябва да запазим съвместната инициатива... Много е важно и в бъдеще да имаме възможност оперативно да провеждаме нашите срещи – на равнище на министри на външните работи или правителствени ръководители, или секретари на Централните комитети, за да може оперативно да реагираме на едни или други процеси, с които ни предстои да се сблъскваме."[41]

Най-ревностен поддържник на директивата за „единно действие" на Брежнев без особена изненада е Тодор Живков. В своето изказване на срещата в Източен Берлин той набляга изрично на този въпрос: „Главното, което трябва да отбележим, според нас, е обстоятелството, че и в бъдеще ние трябва

[38] *FRUS*, 1969-1976, vol. XXIX, p. 489.
[39] Sarotte, Mary. *Dealing with the Devil. East Germany, Détente, and Ostpolitik, 1969-1973*, p. 71, 82.
[40] Новата среща е предложена по време на конгреса на Унгарската социалистическа работническа партия през ноември.
[41] *AAN*, KC PZPR, XIA/106, k. 363.

да се придържаме към единната линия в решаването на стоящите сложни и големи въпроси, свързани и с окончателното регулиране на отношенията на ФРГ с нашите социалистически страни, и в тая връзка – въпросите за свикване на конференция за европейска сигурност."[42] В западните коментари за съвещанието на ПКК обаче се обръща специално внимание върху различията в позициите между ГДР и останалите източноевропейски страни.

На следващото съвещание на министрите на външните работи от Варшавския пакт в Букурещ през февруари 1971 г. се проявява директно противопоставяне между страната домакин и ГДР. Румънската делегация настоява в общия документ да отпадне абзацът, в който се определя задължение на всички страни членки за организиране на пропагандни мероприятия и размяна на информации относно дипломатическа дейност в подкрепа на легитимното участие на ГДР в общоевропейската конференция и приемането на страната в ООН.[43] По време на друга среща в Източен Берлин с посланиците на страните от Варшавския пакт министърът на външните работи на ГДР Ото Винцер информира за състоянието на двустранните преговори между двете германски държави.[44]

„Германският въпрос" е предмет на обстойни дискусии по време на съвещанието на ПКК на ОВД в Прага на 25-26 януари 1972 г. В по-късен доклад от 1 февруари след завръщането си от Прага унгарският партиен лидер Янош Кадар изброява три-четири различни становища за развитието на отношенията с Федерална република Германия. Делегацията на ГДР, „мълчаливо" подкрепяна от поляците, заела най- „екстремистки" позиции. Противоположни възгледи имала делегацията на Румъния. Трети подход е бил изразен от чехословашката делегация, негласно подкрепяна и от съветските представители. Според Кадар унгарците се опитали да заемат междинна умерена линия между останалите крайни становища, докато българите „запазили пълно мълчание" по спорните тези.[45]

Взаимоотношенията на Унгария и България с ФРГ се разглеждат паралелно в Будапеща и София в зависимост от ратификацията от Бундестага на договорите с Полша и СССР и развитието на преговорите между двете германски държави. Това специално е подчертано в заседание на унгарското правителство от януари 1971 г.[46] В друго заседание от февруари 1973 г. след сондаж от страна на Бон е прието решение, че преди началото на преки пре-

[42] *ДА МВнР*, Оп. 21-П, а.е. 78, л. 119-122.
[43] *ДА МВнР*, Опис 22-П, а.е. 282, л. 3-8.
[44] *ДА МВнР*, Оп. 5-ш, а.е. 839, л. 120.
[45] *MOL*, M-KS-288, F. 5/573.
[46] *MOL*, XIX-J-1-j, 00676/1971, 78.

говори със Западна Германия унгарското външно министерство трябва да проведе консултации със София и Прага за „хармонизиране на позициите".[47] Едва в средата на юли 1973 г. министърът на външните работи на Унгария Янош Петер предлага конкретно на западногерманските представители в Хелзинки да се обсъди въпроса за установяване на дипломатически отношения между двете страни.

Българското партийно ръководство приема по принцип още на 19 януари 1971 г. решение за „разширяване на отношенията на двустранна основа" с ФРГ, което е обсъдено месец по-късно от вицепремиера и министър на външната търговия Лъчезар Аврамов при разговорите му в Бон с Вили Бранд и Валтер Шел.[48] Подобно на Унгария, инициативата за предварителни разговори по въпроса за установяване на двустранни отношения е поета от западногерманското външно министерство в средата на януари 1973 г.[49] В предложение на Петър Младенов до Политбюро на ЦК на БКП въпросът за двустранните отношения се поставя в зависимост от изхода на двустранните преговори между ФРГ и Чехословакия.[50] През юни 1973 г. от Бон предлагат в края на август да се организира посещение в София на Валтер Шел, но в българското министерство на външните работи за пореден път преценяват, че това може да се осъществи само след нови консултации с другите източноевропейски страни.[51] В края на октомври в Източен Берлин е проведено консултативно съвещание на представители от страните членки на Варшавския пакт, на което наред с общата позиция по Берлинския въпрос се обсъжда също въпросът за консултациите на ФРГ с България, Унгария и Чехословакия за установяване на двустранни отношения.[52] На 2 декември 1973 г. от Бон пристига информация за финализиране текста на договора с Чехословакия и за желание на западногерманската страна да бъдат установени дипломатически отношения с България и Унгария.[53] На 12 декември в София са проведени заключителните преговори по установяване на дипломатически отношения между ФРГ и България, а в края на март 1974 г. най-сетне е осъществено уговореното преди посещение на министъра на външните работи Валтер Шел в София.

[47] *MOL*, XIX-A-83-a-516, jkv-1973, 5/0044.
[48] *ДА МВнР*, Оп. 27, а.е. 941.
[49] *ДА МВнР*, Оп. 5-ш, а.е. 1075, л. 4, 6.
[50] *ДА МВнР*, Оп. 23-П, а.е. 266.
[51] *ДА МВнР*, Оп. 5-ш, а.е. 1074, л. 59-60.
[52] *AMAE*, Problema 220/RFG-1973, Direcția OI, Fila 2143; Direcția III Relații, Fila 2632.
[53] *ДА МВнР*, Оп. 5-ш, а.е. 1075, л. 130, 137.

ЕВРОПЕЙСКО ПОЛИТИЧЕСКО СЪТРУДНИЧЕСТВО И ОТНОШЕНИЯТА СИВ – ЕИО

Преговорите за подготовка на конференция за европейска сигурност се явяват мощен катализатор за превръщане на Европейската икономическа общност в регионална организация с обща външна политика и политика за сигурност и нов важен актьор в международните отношения. Съществената трансформация на ЕИО стартира с решенията на Хагската конференция на организацията в началото на декември 1969 г., по време на която френският президент Жорж Помпиду очертава следващата стратегическа цел след постигане на икономическата интеграция между шестте западноевропейски държави – „завършване, разширяване и задълбочаване" на Общността. В декларацията от Хага тържествено се провъзгласява задачата да подготвят „пътя за обединена Европа, способна да поеме своите отговорности за света на бъдещето".

Програмата за развитие на европейското политическо сътрудничество е формулирана в доклад, представен от белгийския заместник-министър на външните работи Етиен Давиньон на министерска среща в Люксембургския дворец в Париж през октомври 1970 г.[54] Перспективната цел в доклада „Давиньон" е изграждане на „обединена Европа", а главните инструменти на общността са провеждане на редовни консултации, съгласуване на позициите и предприемане на съвместни действия в областта на външната политика.

Водещите мотиви за осъществяване на западноевропейско политическо сътрудничество са няколко. Страните от Европейската общност (ЕО) се противопоставят на двуполюсния модел на двустранно договаряне между суперсилите за рамките на общоевропейския процес. Срещу традиционния подход на Вашингтон и Москва за запазване на следвоенното статукво в духа на *Realpolitik* „Шестте" предлагат нова философия за поетапно премахване на бариерите и изграждане на мостове между Западна и Източна Европа. Към парадигмата за сигурност чрез общо и регионално разоръжаване западноевропейските държави добавят нови елементи в духа на едно по-широко разбиране на сигурността – проблемите за „човешкия фактор" и за „мерки за укрепване на доверието". Допълнителен стимул за обособяване на западноевропейска група паралелно с трансатлантическите консултации в НАТО е наличието на диктаторски режими в три от страните членки на Алианса – Португалия, Гърция и Турция, които не споделят възгледите на

[54] Като началник на кабинета на белгийския външен министър три години по-рано Давиньон активно участва в изготвянето на доклада „Армел" за трансформация на НАТО.

страните от ЕО за спазване на „човешките права“ и за принципите на „либералната демокрация“.

Важна роля за развитието на европейското политическо сътрудничество в навечерието на подготвителната конференция в Хелзинки изиграва първото разширяване на Европейската общност в началото на 70-те години. Още по време на конференцията в Хага през декември 1969 г. френската страна показва, че е преодоляла предходните предразсъдъци и съмнения, че Великобритания може да се окаже „троянският кон“ на Съединените щати при осъществяването на европейската интеграция[55]. От 1970 г. външните министри на страните кандидатки Великобритания, Дания, Ирландия и Норвегия участват в министерските срещи на Общността и допринасят за формулиране на съгласувана обща външнополитическа линия. С изключение на Норвегия парламентите на останалите три кандидатки ратифицират в началото на 1972 г. договорите за присъединяване към ЕО и от 1 януари 1973 г. Общността се превръща в организация на „Деветте“. На първата официална обща среща на „ЕО-9“ на 21 октомври 1972 г. в Париж е приета специална декларация, в която се обявява амбициозната цел до началото на 80-те години организацията да бъде трансформирана в Европейски съюз.

В хода на дискусиите за дневния ред на бъдещата конференция за сигурност още през 1971 г. в ЕО се формират две нови експертни групи по проблемите на СССЕ – подкомисия по политическите аспекти и ад хок група по икономическите аспекти. Координацията на външнополитическите усилия е утвърдена с решенията от Париж през октомври 1972 г. По време на предварителните многостранни преговори за СССЕ за пръв път „Деветте“ се проявяват като единна група в заседанието от 15 януари 1973 г. по въпроса за дневния ред на конференцията. Това е оценено впоследствие като публично „раждане на европейското политическо сътрудничество на международната сцена“.[56] По това време новата организационна форма на западноевропейска координация измества по значение политическите консултации в НАТО поради проявените различия с позициите на водещата сила в Алианса САЩ. В навечерието на втория етап на СССЕ в Женева по време на министерска среща на ЕО в Копенхаген на 13 септември 1973 г. е прието решение организацията да бъде представлявана на конференцията от специален участник в делегацията на страната, която на ротационен принцип е поела председателството

[55] В следващите две години Елисейският дворец дори демонстрира желание за изграждане на *„entente cordiale“* (сърдечен съюз) между Франция и Великобритания.

[56] Moeckli, Daniel, „The EC-Nine, CSCE, and the Changing Pattern of European Security“, In: *Origins of the European Security System*, p. 145-162.

на Общността[57]. По такъв начин при подписването на Заключителния акт от Хелзинки на 1 август 1975 г. италианският премиер Алдо Моро официално добавя към своята национална титла допълнението: „изпълняващ длъжността председател на Съвета на Европейската общност".

На министерска среща на ЕО на 14 май 1971 г. в Париж е прието друго ключово решение с важни последици. Европейската комисия е упълномощена да договаря търговски споразумения с трети страни, което поставя на дневен ред регулиране на взаимоотношенията с икономическата организация на източноевропейските държави (СИВ). Де факто контакти с отделни източноевропейски страни са били вече установени, например технически споразумения по търговия със селскостопански произведения с България, Полша, Румъния и Унгария. По-късно през февруари 1974 г. е създадена специална експертна група за Източна Европа, която през октомври внася в Съвета на ЕО конкретен документ с анализ за търговските отношения със страните от СИВ.[58]

След като през 1963 г. страните членки на Съвета за икономическа взаимопомощ са постигнали съгласие да не се установяват официални контакти с „Общия пазар", на Букурещкото съвещание на външните министри на Варшавския пакт през февруари 1971 г. за пръв път отново се поставя въпросът за отношенията между СИВ и ЕИО. Тази тема е повдигната също от унгарската, полската и румънската делегации на 56-то заседание на ИК на СИВ през януари 1972 г. След „продължителни разисквания" по настояване на делегациите на СССР, ГДР и България решението по дискусионния въпрос за официални контакти с ЕО е отложено за допълнително проучване.[59] Няколко дни по-късно, на съвещанието на ПКК на ОВД в Прага Леонид Брежнев изрично подчертава, че отношението към „Общия пазар" не е само икономически, но и „важен политически въпрос", който изисква „колективно" решение. Според съветския лидер, „сепаративните действия тук могат да нанесат вреда и да отслабят общите позиции". Брежнев продължава да отстоява предходната линия на двустранни контакти с държавите от ЕО:

„Като имаме предвид реалните възможности за свикване в недалечно бъдеще на общоевропейско съвещание по въпросите на сигур-

[57] В решението е записано, че тези представители „изразяват гледната точка на ЕО до степен съобразена с компетенциите и процедурите на Общността" – *HAEU*, Bruxelles, KM 48, COM SEC (73) 3280 – „Presence de la Commission pendant la 2eme phase de la CSCE".
[58] Romano, Angela, „Behind closed doors. Contacts between EEC and CMEA in the early 1970s", In: *The Helsinki Process: a Historical Reappraisal*, p. 107-122.
[59] *ЦДА*, Ф. 136, Оп. 54, а.е. 368, л. 8-10.

ността и сътрудничеството, според нас, ще бъде целесъобразно засега да продължаваме да провеждаме определената от решенията на СИВ и утвърдила се линия на непризнаване на Общия пазар: да отказваме да установяваме официални контакти с органите на ЕО и да осъществяваме връзките със страните членки на ЕО на двустранна основа."[60]

Предизвикан от твърдия натиск на Брежнев срещу установяване на преки контакти със западноевропейската икономическа организация, Николае Чаушеску повторно иска думата, за да представи нови аргументи, невключени в писменото му изявление.[61] Интересно е да се сравни официалното изявление на румънския ръководител Николае Чаушеску на съвещанието на ПКК в Прага с неговите конфиденциални становища, изразени по време на разговорите му с югославския президент Йосип Броз Тито в Тимишоара в края на ноември 1971 г. Според югославската версия на разговорите, съхранявана в личния архив на Тито, Чаушеску споделя своята загриженост от характера на преговорите между СССР и ФРГ:

„Бяха направени известни компромиси [от съветска страна], без да се консултират с останалите страни членки на Варшавския договор... Освен положителните аспекти на постигнатото споразумение между СССР и ФРГ съществува риск някои въпроси да бъдат уредени между Съветския съюз и Западна Германия за сметка на други страни. Като отчитаме позитивните резултати от политиката на Вили Бранд и Валтер Шел, в същото време не можем да си затваряме очите и да забравяме думите на дьо Гол: „Германците са си германци". Съществува тенденция дори това западногерманско правителство да провежда политика от позицията на велика сила."[62]

Въпреки непримиримата съветска позиция на следващи заседания на външните министри и в ИК на СИВ полските, румънските и унгарските представители неизменно поставят отново на обсъждане проблемът за двустранните и многостранни контакти с ЕИО[63]. По време на 62-то заседание на ИК на СИВ през април 1973 г. е утвърден предложеният документ за реда, формите и съдържанието на контактите между двете икономически организации. Предвижда се първоначално да се проведат „неофициални

[60] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 35, а.е. 2828, л. 172-173.
[61] *MOL*, M-KS-288, F. 5/573.
[62] *AJBT, KPR*, I-2, Rumunija, K. 74 – Izvestaj o poseti predsednika SFRJ Josipa Broz Tita SR Rumuniji, Beograd, SSIP, 1 decembra 1971.
[63] *ЦДА*, Ф. 136, Оп. 54, а.е. 405.

сондиращи контакти", след което да се инициират преговори по конкретните въпроси с цел подписване на „колективна търговска спогодба" между СИВ и Европейската общност. По това време ръководството на СИВ е приело решения за сключване на споразумения и с други капиталистически страни (Финландия и Мексико).[64] Едва на 74-то заседание на ИК на СИВ обаче през януари 1976 г. е взето решение „в духа на Заключителния акт от Хелзинки" да се пристъпи към изготвяне на проектодоговор за сътрудничество между двете регионални икономически организации[65].

Специфичен нов елемент в развитието на евроатлантическата система за сигурност в началото на 70-те години е обособяването на т. нар. „Еврогрупа" в рамките на Северноатлантическия съюз. Европейската група на НАТО е създадена през ноември 1968 г. по предложение на британския външен министър Денис Хили. Първоначално в нея участват министрите на отбраната на Белгия, ФРГ, Дания, Италия, Люксембург, Холандия, Норвегия и Великобритания. През 1969 г. се присъединяват Гърция и Турция, а през 1976 г. и Португалия[66]. Основна функция и цел на „Еврогрупата" е „рационализиране" и унификация на военната политика, разработка на единна концепция и стандартизиране на въоръженията и бойната подготовка и оптимизиране на военните бюджети на европейските страни членки на Алианса. В конкуренция с предложението на САЩ от май 1975 г. за създаване на „Атлантическа агенция по въоръженията" през февруари 1976 г. държавите от „Еврогрупата" създават своя „Европейска програмна група", в която се включва също и Франция. Редица западни анализатори откриват в тази нова регионална инициатива реално проявление на различните интереси на САЩ и Европейската общност във военно-икономическата област.[67]

ОТ ДВУСТРАННИ КЪМ МНОГОСТРАННИ ПРЕГОВОРИ

В изказването си на Букурещкото съвещание на министрите на външните работи от Варшавския пакт през февруари 1971 г. българският външен министър Иван Башев прави преценка на позициите на отделни страни в НАТО, като специално подчертава позитивната френска линия в подкрепа на скорошно провеждане на конференцията за европейска сигурност. Като

[64] *ЦДА*, Ф. 136, Оп. 55, а.е. 136, л. 10-13.
[65] *ЦДА*, Ф. 136, Оп. 63, а.е. 1, л. 11.
[66] В средата на 70-те години и в трите южноевропейски страни е възстановена политическата система на либерална парламентарна демокрация.
[67] По-подробно: Александров, Валентин, *Еврогрупата на НАТО*, с. 10-11, 18, 45-53.

отчита дипломатическите инициативи в последните месеци, Башев обобщава в заключение:

> „Никога досега за такъв кратък период от време в Европа не са били провеждани такъв голям брой многостранни и двустранни срещи и консултации на различно ниво по международни въпроси. По важно е обаче обстоятелството, че социалистическите страни съумяваха да използват умело резултатите от консултациите със западните държави, за да осъществят значително сближаване на позициите по дневния ред и по редица други въпроси, свързани с Европейската конференция... Без съмнение, огромната политическа активност около конференцията за европейска сигурност създаде по-благоприятни предпоставки за ускоряване решаването и на някои други много съществени въпроси в Европа.“ [68]

Периодичните двустранни консултации и информационен обмен продължават да съпътстват официалните съвещания на ПКК и външните министри. На 26 май 1971 г. българският заместник-министър на външните работи Раденко Григоров провежда в Москва поредните консултации със своя съветски колега Василий Кузнецов. Високопоставеният съветски дипломат информира поверително за състоянието и алтернативните варианти в преговорите по въпроса за статута на Западен Берлин. Той отбелязва също специалната подкрепа, оказвана от СССР на Финландия за осигуряване по-скорошно начало на многостранната подготвителна среща в Хелзинки. По време на разговорите в Москва Кузнецов споделя и за измененията в съветската позиция (изразена в реч на Леонид Брежнев в Тбилиси) спрямо западните настоявания за осъществяване на преговори по въпроса за съкращение на войски и въоръжения в Централна Европа.[69]

Секретна разузнавателна информация на КГБ за възгледите на различни западни държави и общите дискусии в главната квартира на НАТО в Брюксел продължава редовно да бъде изпращана в източноевропейските столици. Сред дискутираните теми са въпросите за „източната политика“ на правителството на Вили Бранд, „европейската политика“ на Вашингтон, двустранните консултации между западноевропейските съюзници от НАТО и ЕИО. Особено внимание се отделя на различните становища, изказани по време на срещата на Съвета на НАТО в Лисабон през май 1971 г. Голяма

[68] ДА МВнР, Оп. 22-П, а.е. 282, л. 141-154. Подобни оценки се съдържат в следващ доклад от 10 март – ДА МВнР, Оп. 27, а.е. 4371.
[69] ДА МВнР, Оп. 22-П, а.е. 282, л. 201-204.

част от аналитичната разузнавателна информация (справки на КГБ № 404 от 27 май, № 435 от 2 юни, № 444 от 5 юни, № 523 от 18 юли и др.)[70] са резюмирани в отделни информации за Тодор Живков и Политбюро на ЦК на БКП. Подобни разузнавателни сведения пристигат в София от Източен Берлин, Будапеща, дори все още и от Букурещ.[71] Например в информация, изпратена от Съвета за държавна сигурност на Румъния до София в началото на октомври 1971 г., се твърди:

> „В резултат на указанията на Секретариата на НАТО колектив, съставен от представителите на Белгия, Дания, Италия и Холандия, е разработил следния ориентировъчен план за страните от НАТО във връзка със свикването на общоевропейското съвещание за безопасност: националните делегации да се ръководят от министрите на външните работи, които ще обсъждат въпросите по дневния ред, а също и въпроса за формулата на съвещанието; съвещанието, което ще продължи приблизително една седмица, може да се ръководи от финландския министър на външните работи; след това съвещанието ще се раздели на три комисии, където националните делегации ще се ръководят от експерти."[72]

В справка на КГБ от 20 март 1972 г. са отразени подробно консултациите на федералния канцлер на Австрия Бруно Крайски в Париж, Лондон и Брюксел. Австрийският правителствен ръководител изразил готовността на неговата страна да допринесе за подготовката на европейското съвещание с оглед неговото провеждане през лятото на 1973 г. Според началника на канцеларията на федералния канцлер Янкович, позицията на Великобритания е претърпяла позитивна еволюция и е станала по-гъвкава и конструктивна. В друга справка от 28 март се съобщава за беседа на Бруно Крайски с Курт Валдхайм по въпроса за СССЕ. Генералният секретар на ООН заявил, че много държави от всички континенти с голямо внимание следят развитието на политическата обстановка в Европа, и изразил мнение, че е целесъобразно участие на наблюдател от ООН в СССЕ.[73] В информация за френско-американски двустранни консултации се посочва, че Франция се е обявила за начало на многостранни преговори за европейска сигулност, а САЩ настояли въпросът да се отложи след подписване на четиристранните споразумения за Западен Берлин.[74]

---

[70] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 1662, л. 117; а.е. 1664, л. 89-91, 99-101, 147-149.
[71] AMBP, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 1657, 1660, 1666.
[72] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 837, л. 227-228.
[73] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 1813
[74] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 1815

Разнообразни многостранни срещи на равнище посланици се организират в тези месеци в различни европейски столици с цел обмен на актуална информация или уточняване на нови схващания. Например по инициатива на полския посланик в Хелзинки на 30 ноември 1971 г. се събират ръководителите на дипломатическите мисии на източноевропейските страни във финландската столица. Основна тема на тяхната дискусия е обобщен преглед на дейността и намеренията на финландското външно министерство. По време на срещата в полското посолство съветският посланик Виктор Мальцев споделя със своите колеги нови данни за позициите на Дания, Швеция и Норвегия към подготовката на СССЕ.[75]

В речта си на съвещанието на ПКК в Прага на 25 януари 1972 г. Леонид Брежнев излага за пореден път концепцията за внимателно обмислени и координирани действия по повдигнатите спорни въпроси между отделните източноевропейски делегации. Най-активен проводник на съветската позиция за пореден път е Тодор Живков. В изказване непосредствено след речта на Брежнев българският ръководител твърдо застава в подкрепа на предложението за създаване на постоянна експертна комисия към ПКК за „разработване на съгласувана външнополитическа линия и тактика на държавите участнички във Варшавския договор" и на „специална работна група за разработка на проблемите на конференцията във всичките им аспекти: политически, икономически, военни и културни".[76]

Срещата на президента Ричард Никсън и генералния секретар Леонид Брежнев в Москва през май 1972 г. се превръща в повратен момент при предварителните преговори за свикване на СССЕ. Макар ръководителите на двете суперсили да са се договорили, че ще се консултират предварително със своите съюзници, преди да потърсят взаимни двустранни компромиси, същността на договореностите по време на личните разговори между лидерите на Съветския съюз и САЩ ясно показва, че главните споразумения ще бъдат съгласувани едновременно по официалните и поверителните канали между Москва и Вашингтон. Такъв „таен" конфиденциален канал („back channel") за обмен на спешна информация са периодичните срещи между Хенри Кисинджър и дългогодишния съветски посланик във Вашингтон Анатолий Добринин. Новоразкритата в последните години секретна документация в президентския архив на Ричард Никсън, както и архивните фондове на Министерството на външните работи в Москва потвърждават мемоарните свидетелства на Кисинджър и Добринин за особеното значение

[75] *ДА МВнР*, Оп. 5-ш, а.е. 899, л.78.
[76] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 35, а.е. 2828, л. 140-141.

на този вътрешен конфиденциален канал между ръководителите на двете суперсили. Обичайна практика от началото на 1973 г. е съветският посланик във Вашингтон да изпраща на Кисинджър поверителни информации за съветската позиция по важни въпроси на СССЕ, мерките за укрепване на доверието, преговорите САЛТ II, Близкоизточния конфликт и т.н. Обикновено тези справки са придружени с неформални послания, започващи с „Драги Хенри" и завършващи с „Топли поздрави, Анатолий".[77]

По време на съветско-американските разговори през май 1972 г. е преодоляно сериозно политическо препятствие чрез споразумяване за възприемане на принципа на „паралелизма" т.е. да се проведат два паралелни кръга от преговори за СССЕ и за съкращаване на въоръженията в Централна Европа.[78] Важният напредък в съветско-американските отношения се дължи преди всичко на успешното завършване на двустранните преговори по стратегическите въоръжения и подписаното на 26 май 1972 г. в Москва от Леонид Брежнев и Ричард Никсън споразумение *САЛТ-1*. Интересно е да се посочи също, че по време на разговорите в Кремъл американският президент моли съветския лидер за коментари и оценки относно вътрешнополитическото положение в три източноевропейски страни – Югославия, Унгария и Полша.[79]

Интензифицирането на двустранните преговори със западни партньори след съвещанието на ПКК в Прага провокира следващи многостранни и двустранни консултации във Варшавския пакт на равнище „посланици". Например в средата на март 1972 г. съветският посланик в Хелзинки Виктор Малцев поканва източноевропейските си колеги в посолството, за да ги информира за разговорите си с финландския външен министър Калеви Сорса по подготовката на СССЕ. Месец по-късно посланиците на Унгария, Чехословакия и Румъния в Хелзинки споделят с представителите на България, ГДР, Полша и СССР нови данни за консултации на техните заместник-министри на външните работи с отговорни представители на финландското външно министерство.[80] Когато българският посланик е запитан дали са правени подобни стъпки от страна на Министерството на външните работи в София, той избягва прекия отговор, макар още на 16 март 1972 г. да е предложил в шифрограма посещение на съответния български заместник-външен министър в Хелзинки за консултации по СССЕ. В действителност българо-финландските консултации по този въпрос са проведени два месеца по-късно (8-9

[77] *Rise to Détente* – Richard Nixon Presidential Library, NSC Files, Box 70, Folders 2-4.
[78] Това договаряне е потвърдено при следваща среща на Хенри Кисинджър с Брежнев и Громико в Москва през септември 1972 г.
[79] *Soviet-American Relations. The Détente Years, 1969-1972*, p. 876-878, 951.
[80] *ДА МВнР*, Оп. 5-ш, а.е. 1008, л. 20, 27.

май). Вероятното обяснение за подобно „отлагане" в духа на координираните източноевропейски инициативи може да е обстоятелството, че съветските представители са настояли за това „забавяне", за да могат чрез българите на по-късен етап да представят с по-солидни аргументи съгласуваната обща позиция на страните от Варшавския договор. В доклад до министъра на външните работи Петър Младенов от 16 май 1972 г. за консултациите си в Хелзинки посланик Петър Вутов намеква за подобно обяснение:

> „Съгласно вашите указания, на път за Финландия нашата делегация спря в Москва и има една консултативна среща с представители на Министерството на външните работи. Разменихме мнения, уточнихме и уеднаквихме становищата си по някои въпроси относно подготовката на многостранните консултации.[81]

Българското външно министерство продължава двустранните си консултации и с останалите източноевропейски държави. Например в средата на август 1972 г. в София са проведени консултации с делегация на румънското външно министерство. В информация за разговорите, изпратена до ЦК на БКП на 1 септември, се отбелязва, че „по основните въпроси, свързани с общоевропейската конференция, румънската страна стои на съгласуваните в рамките на Варшавския договор позиции". Информацията съобщава и за редица различия в становищата на двете съседни страни. Любопитен коментар правят участниците в румънската делегация по отношение на представителството на някои малки държави като Лихтенщайн, Сан Марино, Монако и Андора: „Ако се допуснат Монако и Андора, Франция ще разполага с три гласа". Други критични забележки на румънците са свързани с позициите на източноевропейските страни: „Някои страни от Варшавския договор в последно време издигали формулировки, различни от съгласуваните, каквато била например формулировката за съкращаване на въоръжените сили на първо място в Централна Европа." Очевидно е, че с тези бележки румънската делегация намеква за съветското становище относно рамките на бъдещите преговори по съкращаване на войски и въоръжения, което е било предварително двустранно съгласувано със САЩ. В заключение на информацията до ЦК на БКП се подчертава: „На разговорите нашата делегация, ръководена от Д. Греков, развиха разработените от междуведомствените групи предварителни становища, без да влиза в спор по въпросите, по които румънските другари изказаха мнения, различни от нашите."[82]

[81] *ДА МВнР*, Оп. 28, а.е. 4704, л. 47-49.
[82] *ДА МВнР*, Оп. 28, а.е. 4704, л. 54-58.

ЮГОСЛАВСКИЯТ ФАКТОР

Скоро след като на 10 март 1972 г. представя свое предложение за СССЕ, югославското министерство на външните работи провежда серия от консултации с останалите източноевропейски страни. Развитието на политическите контакти между Югославия и страните от Варшавския пакт, след като през август 1968 г. тези връзки са били замразени, е вдъхновено от Кремъл. Кулминацията на това „затопляне" на отношенията е по време на разговорите между Тито и Брежнев в Белград през септември 1971 г. На 18 април 1972 г. югославският посланик в София посещава българското външно министерство и отново изразява желанието на своето правителство за „по-чести взаимни контакти по отношение на СССЕ".[83] Това посещение е показателен дипломатически ход, след като именно по това време ескалира ново напрежение между двете съседни страни по някои „открити" двустранни проблеми (на първо място „македонския въпрос"). Всички налични архивни източници съвсем ясно показват, че и Белград, и София, се опитват да повлияят на съветските си колеги да подкрепят собствените им позиции по този спорен въпрос. Макар България да е най-близкият съветски съюзник, първоначално Кремъл действа твърде предпазливо, за да избегне сериозни компликации с Югославия. Съветското външно министерство оценява влиянието на Югославия в Движението на необвързаните държави и се старае да си осигури по-активна югославска подкрепа за една от основните съветски цели – успешно осъществяване на конференцията за европейска сигурност. Идентичните или сходни възгледи на двете правителства към регионалните въоръжени конфликти в Близкия изток благоприятстват осъществяването на подобна цел.

Следващ импулс за развитие на съветско-югославските отношения е срещата между Брежнев и Тито в Москва през юни 1972 г. Важна стъпка преди провеждането на тази среща е предложената от съветска страна предварителна консултативна среща на равнище заместник-министри на външните работи. Консултациите в Москва на 4 – 5 май потвърждават еднаквите становища на двете правителства по отношение на някои актуални регионални кризи – в Кипър и Близкия изток, както и относително сходните възгледи за дневния ред, процедурите и евентуалните институционни резултати от конференцията за европейска сигурност. Все пак проявяват се две по-съществени различия. Съветската страна се

[83] *ДА МВнР*, Оп. 28, а.е. 970, л. 8-9.

обявява срещу включването на нови регионални теми към проблемите за европейска сигурност, каквото е предложението за обсъждане на Средиземноморската сигурност. Според съветското външно министерство, поставянето на такива допълнителни въпроси би затруднило постигането на принципно споразумение по основните проблеми от дневния ред. Второто различие се отнася до евентуалната рамка на предложените преговори за разоръжаване. Съветският заместник-външен министър Николай Радионов отбелязва, че СССР „по принцип" е за осъществяване на преговори на „неблокова основа". Той информира югославския си колега, че „представителите на социалистическите страни в Женева си сътрудничат чрез провеждане на редовни многостранни консултации помежду си". Радионов дава да се разбере, че при желание югославски дипломати също могат да бъдат канени на тези срещи при обсъждане на някои „конкретни въпроси".

Съветската страна отправя твърде симптоматично изявление, след като югославските представители повдигат обвинения към българската позиция по „македонския въпрос". В пряк текст София е обвинена за създаване на политическо напрежение между двете съседни балкански държави. Съветският заместник-министър на външните работи много внимателно отклонява югославското искане за съветска намеса в югославско-българския спор:

> „СССР е наясно с проблемите в югославско-българските отношения... Това положение възпрепятства сътрудничеството между двете социалистически страни. В последните месеци обаче Съветският съюз долавя известно подобрение в тези отношения. Вие и българите сте наши приятели и не бива да се въвличате във взаимна полемика... Недвусмислените и ясни думи на Живков в неговите последни речи представляват една положителна тенденция... СССР подкрепя постигането на напредък в югославско-българските отношения."[84]

Югославските ръководители продължават в следващите месеци да твърдят, че всяка нова дипломатическа или политическа инициатива от София за подобряване на двустранните отношения е била направена под съветски натиск. Например в заседание на Комисията за международни отношения към ЦК на СЮК през февруари 1973 г. неколкократно прозвучават внушения от такъв характер:

[84] *AJBT, KPR*, 1-2, SSSR, K. 75 – Zabeleska sa konsultacija predstavnika SSIP-a I MIP-a SSSR v Moskvi, u MID SSSR, SSIP, Beograd, 12 maja 1972.

„Като имаме предвид, че България е „най-блоковата" страна от всички членки на Варшавския пакт, ние смятаме последното изявление на българския външен министър за резултат от съветското искане за създаване на по-добра политическа атмосфера в Европа и уреждане на европейските проблеми. Дипломатическото активизиране на българската политика е в съзвучие с настояванията България да подобри своите отношения със съседните държави на Балканите."[85]

В съгласие със съветското предложение за участие на югославски представители в многостранните източноевропейски консултации, през юни 1973 г. посланикът на Югославия в Москва е поканен да присъства на многостранна среща в Кремъл. На срещата Леонид Брежнев информира дипломатическите представители на социалистическите страни за своите разговори с Вили Бранд и Жорж Помпиду и за възгледите на съветското ръководство относно конференцията за европейска сигурност.[86] В информация на Съюзния секретариат за външните работи в Белград до президента Тито се посочва, че между съветската и югославската делегации на преговорите за европейска сигурност в Хелзинки и Женева е бил постигнат „много конструктивен диалог", въпреки някои известни различия в позициите на двете страни. Това твърдение е потвърдено и при разговорите между Леонид Брежнев и Йосип Броз Тито в Киев през ноември 1973 г. Съгласно югославските оценки, срещата в Киев е преминала в „напълно приятелска атмосфера", а Брежнев изглеждал „изненадващо открит и сърдечен"."[87]

Междувременно българският ръководител Тодор Живков аргументирано успява да убеди Леонид Брежнев в правотата на българската позиция към Югославия (специално по спорния „македонски въпрос") по време на поверителната среща между двамата в държавната резиденция „Воден" на 20 септември 1973 г. Награден с висшето българско отличие „Герой на НРБ", Брежнев много внимателно изслушва аргументите на Живков и накрая завява:

„Този разговор е исторически разговор, за него ще говорят поколенията след нас... Аз съм говорил с Тито и по македонския въпрос и съм ви разказвал за това. Благодаря ви за информацията, която днес

[85] *ASCG*, Fond 507, IX, S/a, K. 15, Nr. 262 – Informacija o sednici Komisije za medzunarodni odnose Predsednistva SKJ o jugoslovensko-bugarskim odnosima, 2 februara 1973.
[86] *ASCG*, Fond 507, IX-119/III-89, K. 26 – Zabeleska o razgovoru L. I. Breznjeva sa sefovima diplomatskih misija socijalistickih zemlja, Moskva, 14 juna 1973.
[87] *AJBT, KPR*, 1-2, SSSR, K. 76.

направихте. Тя ме обогати още повече и аз съм напълно съгласен с вас."[88]

Когато югославската делегация представя на Съвещанието в Женева през ноември 1973 г. предложение за включване на параграф за „защита на малцинствените права", българската делегация търси спешно консултация с ръководството на съветската делегация в СССЕ. По време на последвалите разговори Анатолий Ковальов, Лев Менделевич и Юлий Воронцов се съгласяват с мнението на българските си колеги, че такова противоречиво предложение следва да бъде мълчаливо отклонено. Югославското предложение предизвиква допълнително напрежение сред източноевропейските представители. Докато Унгария застава зад югославяните, румънската делегация остро се противопоставя. По свои национални съображения Испания и Белгия също се обявяват против.[89] В последвал доклад на югославското министерство на външните работи до президента Тито с очевидно раздразнение се съобщава за изразената румънска позиция. Югославските дипломати информират своя лидер, че „румънското поведение и становище предизвикаха изненада сред много делегации". В документа се добавя също: „за нашата делегация бе трудно да намери общ език с представителите на Румъния".[90] Интересно е да се видят възгледите на румънското ръководство по този въпрос, изразени в заседание на Президиума на ЦК на РКП от 4 февруари 1974 г. В своето изказване Николае Чаушеску първоначално заявява: „По принцип не трябва да обсъждаме националния въпрос, тъй като такъв не съществува в Румъния". Той твърдо отхвърля евентуалните планове на Белград за признаване на „сръбско малцинство" в Банат. По-нататък обаче Чаушеску предлага, ако все пак се засегне „македонския проблем", той да се обвърже с въпроса за правата на румънците в България, Югославия и Гърция.[91]

[88] *ЦДА*, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 360. В някои югославски анализи се отбелязва, че Живков се опитвал да повлияе на съветските лидери с аргументи от „великобългарската пропаганда". В беседа с югославския посланик в София Радован Урошев през април 1975 г. Тодор Живков ясно и недвусмислено подчертава: „Ако някой в Югославия си представя, че Съветския съюз може да окаже натиск върху нас... съвсем открито ще ви кажа, че това са нереалистични идеи или плод на болни мозъци". – Баев, Йордан, *Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България*, с.139.

[89] *ДА МВнР*, Оп. 21-МОД, а.е 27.

[90] *AJBT, KPR*, 1-2, SSSR, K. 76 – Drzanje I stavove Rumunije na drugoj fazi KEBS, SSIP, Beograd, 10 novembra 1973.

[91] *ANIC*, CC al PCR, Cancelarie, Dosar 133/1874, ff. 12-24.

2. СССЕ В ХЕЛЗИНКИ И ЖЕНЕВА: ЕТАПИ, ПОЗИЦИИ И РЕЗУЛТАТИ

ПРЕДВАРИТЕЛНА ФАЗА

След сондажни консултации с правителствата на над 30 страни през октомври 1972 г.[92], на 10 ноември Министерството на външните работи на Финландия официално отправя покана до представителите на всички европейски държави, САЩ и Канада да започнат многостранни предварителни разговори в Хелзинки. В навечерието на предварителната среща в Хелзинки нова координационна среща на заместник-външните министри от Варшавския пакт се провежда на 15 ноември в Москва. Съветският, полският, българският и унгарският представители изтъкват нуждата от бъдеща координация и общи действия, както и „разпределение на задачите" между източноевропейските делегации. Румънският заместник-министър на външните работи Николае Екобеску категорично се разграничава от останалите. Той посочва правото на всяка делегация да действа „самостоятелно" отвъд рамката на „блоковото мислене" и „блоковите интереси".[93]

Многостранни консултации се провеждат и по линия на Северноатлантическия съюз. При посещението си във Виена в края на юли френският външен министър Морис Шуман съобщава, че френското правителство смята да направи първите стъпки още есента за провеждане на предварителни консултации по СССЕ. В противен случай обществеността ще изкаже съмнение за искреността на правителствата в Западна Европа. В справки на КГБ от 19 октомври и 22 ноември 1972 г. се съобщава за позициите на западноевропейските съюзници, обсъдени на заседание на Съвета на НАТО в края на септември.[94] В отделни разузнавателни информации са анализирани последователно позициите на Великобритания, САЩ, Франция и ФРГ към предварителните преговори за СССЕ в Хелзинки.[95]

На 22 ноември 1972 г. в конгресния център Диполи край Хелзинки започват първите консултации на равнище посланици за подготовка на общоевропейската конференция по проблемите на сигурността. Още на

[92] След като съобщава за проведените консултации, на 28 октомври българският посланик в Хелзинки Христо Дорчев предлага на София „да се помисли за синхронизиране на позициите на социалистическите страни преди началото на Хелзинкската среща" – *ДА МВнР*, Оп. 23-П, а.е. 266, л. 54.
[93] *MOL*, XIX-J-1-j, 110 doboz, 208-IX, 00600/3/1972.
[94] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 1816
[95] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 1817

първото сутрешно заседание редица делегации са изненадани от промяна на техните места в залата, тъй като предната нощ финландските домакини са преподредили информационните табели съгласно френската азбука, а не според обичайната подредба на английски език. Отвъд чисто лингвистичното обяснение за промяната сведущите дипломати разбират, че палиативното действие е предизвикано от продължаващия да индуцира напрежение „германски въпрос". Още през март 1972 г. правителството в Бон е поискало от финландското външно министерство названието на страната да се изписва с Germany (Германия, Федерална република). През октомври обаче дипломатите в Бон получават списък, в който са изписани съкратено FRG, а другата германска държава с GDR. Политическият секретар на западногерманското външно министерство Бернд фон Щаден отправя остри възражения, а на 20 ноември в консултативно съвещание на Европейската общност в Хага външният министър Валтер Шел търси подкрепата на своите колеги от „Деветката". Въпросът е поставен следващия ден на консултативно съвещание на Съвета на НАТО в Брюксел. Уведомен е и съветският посланик в Бон, че западногерманската делегация може да не присъства на откриването. Няколко часа преди началото на срещата финландските домакини са принудени да отстъпят и до края на СССЕ имената на двете германски държави са поставени едно до друго с изписване на френски език – „Allemagne, RF" и „Allemande, RD".[96]

В първите дни след откриване на дискусиите в Хелзинки румънският представител Мирча Бъланеску предлага всяка една държава да изразява единствено собственото си мнение като "независима и суверенна" страна, „без значение дали принадлежи към един или друг военен съюз". В следваща среща със своите източноевропейски колеги Бъланеску поверително ги уведомява, че неговата твърда позиция е вследствие на строги инструкции, дадени му лично от Чаушеску. Няколко дни по-късно при посещение в Хелзинки заместник-външният министър Екобеску отново потвърждава, че позицията на неговата страна остава непроменена.[97] След възражения от страна на съветския представител Лев Менделевич пред румънските му колеги Мирча Бъланеску и Валентин Липати относно представените самостоятелни румънски предложения по „процедурните въпроси", на 27 ноември 1972 г. с телеграма от Букурещ Джордже Маковеску препоръчва на румънската делегация да установи по-тесни контакти със съветската

[96] Hakkarainen, Petri, „The FRG and the nexus between Western CSCE preparations and *Deutschlandpolitik*, 1969-72", In: *Origins of the European Security System*, p. 164-165.
[97] *ДА МВнР*, Оп. 5-ш, а.е. 1008, л. 93-94, 98.

делегация в Хелзинки.[98] На 19 декември 1972 г. по искане на ръководителя на съветската делегация Валериан Зорин представителите на социалистическите страни се събират отново, за да обсъдят резултатите от първия кръг на многостранните консултации и да съгласуват своите следващи координирани стъпки в Хелзинки[99].

Редовните обобщени доклади на българската делегация в Диполи съдържат множество детайли за координацията на действията на източноевропейските делегации. Така в доклад за резултатите от третия кръг на предварителните многостранни консултации (26 февруари – 6 април 1973 г.) посланик Крум Христов съобщава:

> „Дейността на делегациите на социалистическите страни на третия етап на многостранните консултации беше добре организирана, активна и целенасочена. Още в началото на този етап в нашето посолство се състоя съвещание за съгласуване на тактиката, а след това се провеждаха редовно срещи за уточняване на позициите по отделни въпроси и за разпределение на задачите в провеждане на нашата обща линия. Това позволи отделните делегации да бъдат по-инициативни и усилията им – по-резултатни...
>
> Благодарение на по-добрата съгласуваност и разпределение на задачите... нашата делегация беше по-активна, както при обсъждане на някои организационни въпроси, така и с предложенията, които внесе по търговията и по селското стопанство и с изказванията за обосноваване и подкрепа на предложенията, направени от Съветския съюз и другите социалистически страни.“[100]

На 14 юни 1973 г. посланик Христов информира Петър Младенов за „изключително напрегнатите“ диспути по време на последния четвърти кръг от подготвителните преговори. Само по първа точка от дневния ред (политически въпроси) са били направени над 30 предложения и около 130 допълнения. Относно активността на българската делегация Христов отбелязва, че първото българско предложение (за недискриминация в търговското сътрудничество) е провокирало оживени дебати в продължение на повече от месец. Българското предложение за преамбюл към трета точка от дневния ред (хуманитарни въпроси и културно сътрудничество), което било в разрез с

[98] *AMAE*, Problema 241/9.S.N. – 1972, Direcţia de Sinteză, Fila 3107. Tel. No. 03948, 039489, 039503, 03915, 08/081303.
[99] *ДА МВнР*, Оп. 5-ш, а.е. 1008, л. 111-112.
[100] *ДА МВнР*, Оп. 29, а.е. 4556.

предходно датско предложение, е причинило триседмична дискусия „за всяка дума и израз", докато накрая се намери компромисна формула. В заключение българският дипломат обобщава в доклада си до София:

> „Делегациите на Полша, ГДР, Чехословакия, Унгария и България действаха във всички случаи в пълна съгласуваност със съветската делегация, като винаги, когато беше необходимо, разпределяха помежду си задачите. Така българската делегация внесе две предложения по един от най-трудните и спорни въпроси.
>
> Румънската делегация често заемаше позиции, различни от нашите общи. Тя неведнъж действаше подчертано „самостоятелно", внасяше свои несъгласувани и несподелени предварително предложения, изненадваше в последния момент с максималистични претенции като например по военните аспекти на сигурността. С това си поведение тя създаде доста затруднения за позицията на социалистическите страни и заслужаваше „вниманието" на западните делегации. По много въпроси румънската делегация оказваше сериозни препятствия за общата линия...
>
> Консултациите започнаха и протекоха като упорита политическа борба по всички линии. През цялото това време западните страни действаха единно, с очевидно разпределение на задачи и работа. Известни противоречия имаше в Деветте по някои въпроси... Постигнатото в Хелзинки е плод на дълго дипломатическо сражение.[101]

В хода на предварителните дискусии за пръв път се използва нов своеобразен термин, който трайно влиза в международния дипломатически лексикон в следващите десетилетия. В дискусията по дневния ред на СССЕ е обсъдено предложение отделните проблеми да бъдат систематизирани в четири тематични групи, които швейцарският представител С. Кампиш образно назовава „кошници" (*Baskets*). Този израз допада на представителите на останалите делегации и от този момент в документите на съвещанието се появява определението за четири „кошници", символизиращи четирите кръга от дискусионни проблеми – по политическите, икономическите и хуманитарните аспекти и за институционалните форми на продължаване на СССЕ след заключителния етап в Хелзинки.

[101] *ДА МВнР*, Оп. 21-МОД, а.е. 8, л. 218-235.

ПЪРВИ ЕТАП НА СССЕ

Между 3 и 7 юли 1973 г. в Хелзинки се провежда първият етап на СССЕ с участието на министрите на външните работи от 33 европейски държави, САЩ и Канада. Приветствие произнася генералният секретар на ООН Курт Валдхайм. В изказванията си ръководителите на националните делегации излагат становищата на своите правителства по общите аспекти на сигурността и по конкретните теми на договорения дневен ред. Основният резултат на едноседмичната среща е утвърждаване на датите за началото на следващия „работен" втори етап на СССЕ: заседанията на предварителния Координационен комитет е предвидено да започнат на 29 август, а същинската работа в съответните комисии – на 18 септември 1973 г. От името на СССР министърът на външните работи Андрей Громико внася проект за „Генерална декларация за основите на европейската сигурност и принципите за отношения между държавите в Европа". В хода на пленарните заседания са направени редица други конкретни предложения. Съгласувано с останалите източноевропейски страни българският външен министър Петър Младенов предлага първият етап на Съвещанието да завърши със заключително комюнике, което се приема от останалите делегации.

В самото навечерие на първия етап на СССЕ се провежда консултативно съвещание на представителите на страните от Варшавския пакт. По време на срещата в Хелзинки са организирани също двустранни срещи с представители на държавите от НАТО[102]. Единственото сериозно затруднение в работата на първия етап е породено от предложението на Малта за поканване на Тунис и Алжир да участват като наблюдатели. Предложението не се приема поради липса на консенсус, но то предизвиква вътрешна дискусия и противопоставяне в рамките на Северноатлантическия съюз. Докато Франция, подкрепена от Испания, е склонна да застане зад предложението на Малта, делегациите на Канада, Дания и Холандия косвено се изказват в полза на друго искане – Израел също да бъде изслушан на Съвещанието. За преодоляване на разногласията допринася в някаква степен и българската делегация. По внушение на съветската делегация тя предлага въпросът, поставен от Малта, да се разгледа в „работна група". С този процедурен ход се цели да не се отклонява в излишни дискусии работата на пленарните

[102]Най-важната среща на българския външен министър в Хелзинки е с неговия западногермански колега Валтер Шел. Двамата се договарят да започне процедура по установяване на дипломатически отношения между НРБ и ФРГ и да се организира посещение на Шел в София в следващите месеци.

заседания и в крайна сметка спорното предложение на Малта да се отложи за неопределен период по време на следващия етап от СССЕ.

В информация на Петър Младенов до Политбюро на ЦК на БКП от 7 юли 1973 г. относно резултатите от съвещанието на външните министри в Хелзинки се посочват някои от съществените различия между източните и западните страни по отделните точки от дневния ред. Общата оценка и заключение на българския министър на външните работи е:

> „Очевидно е, че на втория етап ще има голям брой предложения. Освен това заключителните препоръки представляват определен компромис, което очертава само рамките на преговорите. Налице са много резерви, тълкувателни декларации, нескрити намерения за възражения по някои формулировки...
>
> Всичко това показва, че както социалистическите, така и капиталистическите страни не са отстъпили от своите позиции по същество на проблемите. Следователно, работата на втория етап ще бъде трудна, сложна и продължителна. Фактически успехът на Съвещанието ще зависи от работата на втория етап, тъй като тогава ще бъдат подготвени проектите на заключителните документи."[103]

В някои от западните оценки за първия етап на Съвещанието преобладава умерен скептицизъм относно бъдещата работа на форума. В информация от британския посланик в Хелзинки Томас Елиът от 16 юли 1973 г. например се посочва, че в повечето изказвания на външни министри не е било казано нищо ново, а речта на Андрей Громико изглеждала „сякаш нищо не се е случило през последните девет месеца". Британският дипломат безапелационно предлага на своето правителство: „След като Брежнев иска да има своята европейска среща на високо равнище, ще трябва да плати някаква цена за да я постигне".[104]

ВТОРИ ЕТАП НА СССЕ

От септември 1973 г. до юли 1975 г. в Женева продължава вторият етап на Съвещанието, наситен с изключително динамични и на моменти твърде комплицирани дискусии, както в пленарните заседания и работни групи, така и по време на многостранните и двустранни консултации в кулоари-

[103] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 35, а.е. 4243, л. 8-16.
[104] *NAUK*, PREM 15/2082.

те на конференцията. За период от две години в Женева се провеждат над 2 500 официални заседания на различните съвещателни органи, на които са разгледани 4 700 проекта, предложения и меморандуми на отделните делегации. Както Хенри Кисинджър има обичай язвително да казва в тези месеци, вероятно единствено съветският външен министър Андрей Громико е имал търпението и усърдието да прегледа внимателно всичките стотици хиляди страници конферентни документи.

Освен страните участници в Съвещанието по време на втория етап в Женева свои експертни становища изказват също представители на ЮНЕСКО и Икономическата комисия на ООН за Европа. С решение на Координационния съвет от 19 септември 1973 г. е постигнат консенсус между 8 октомври и 13 ноември да бъдат поканени да изложат своите гледища Алжир, Египет, Израел, Мароко, Сирия и Тунис.[105]

Работни органи на СССЕ
(Втори етап, Женева, 18.09.1973-21.07.1975)

КООРДИНАЦИОНЕН КОМИТЕТ			
Първи комитет (европейска сигурност)	*Втори комитет* (икономика, наука, екология)	*Трети комитет* (хуманитарна и други области)	*Работни групи* (WG)
Подкомитет A (десетте принципи)	Подкомитет D (търговски обмен)	Подкомитет I (човешки контакти)	WG 1 Продължение на СССЕ
Подкомитет B (мирно уреждане на спорове)	Подкомитет E (индустриално сътрудничество и проекти от общ интерес)	Подкомитет J (информация)	WG 2 Средиземноморски район
Подкомитет C (мерки за укрепване на доверие)	Подкомитет F (наука и технологии)	Подкомитет K (култура)	WG 3 Подготовка на третия етап
	Подкомитет G (околна среда)	Подкомитет L (образование)	WG 4 Технически аспекти на Заключителния акт
	Подкомитет H (сътрудничество в други области: транспорт, туризъм, миграция, обучение)		WG 5 Финансови въпроси

Вторият етап на СССЕ се открива официално на 18 септември 1973 г. в новоизградения Международен конферентен център в Женева. Той продължава с няколко паузи до 21 юли 1975 г. Периодични обобщени информации

[105] *ДА МВнР*, Оп. 5-ш, а.е. 1129, л. 167.

за отделните кръгове на многостранните преговори за европейска сигурност и сътрудничество са изпращани от българския външен министър Петър Младенов до Политбюро и Секретариата на ЦК на БКП. Освен някои конкретни данни за множеството дискусионни проблеми и промяната в позициите на отделните групи страни, в тези доклади се съдържат аналитични оценки за хода на многостранните преговори и прогнози за перспективите да бъдат постигнати взаимноприемливи консенсусни решения и формулировки.

Още в първата обобщена информация на Петър Младенов от 22 ноември 1973 г. се изброяват редица конфликтни теми, които предизвикват противоположни становища и предложения от участващите делегации. Сред тях са взаимовръзката между принципите за „ненакърнимост на границите" и „териториална цялост" с искането на някои западни делегации за „мирно изменение" на следвоенните граници; характера и обхвата на „мерките за укрепване на доверието", предоставяне на статут на „най-облагодетелствана нация" в търговско-икономическите отношения; възприемане на по-интензивен курс на човешки контакти и информационен обмен между Изтока и Запада и т.н. В документа сравнително позитивно се оценява началната дискусия, като специално се посочват „редица противоречия и различия" в конкретните позиции на страните от НАТО и ЕО, както и проявената „гъвкавост и сдържаност" от страна на неутралните държави. По отношение на българското участие Младенов отбелязва:

> „По мнение на ръководителите на съветската делегация българските представители работят много активно, провеждат много точно общата линия на социалистическите страни, оказват добра помощ, по специално на съветската делегация...
>
> Фактът, че нашата страна съвместно с Полша е вносител на цялостен проектодокумент по сътрудничеството в хуманитарната област, изисква заедно с полските другари да станем инициатори за изработване от братските страни на съвсем конкретни становища и тактики за измененията, допълненията и границите на компромисните решения, които бихме могли да приемем."[106]

В една от следващите информации на българския външен министър до висшето партийно ръководство (от 5 август 1974 г.) тонът на направените оценки е значително по-умерен предвид на многобройните безуспешни опити за постигане на компромис между непримиримите позиции на страните от двата

[106] *ДА МВнР,* Оп. 21-МОД, а.е. 20

военнополитически блока. Петър Младенов специално изтъква: „Непредвиденото удължаване се дължи на сложността на обсъжданите въпроси, за пръв път решавани в общоевропейски мащаб". В доклад на българската делегация в Женева от 20 декември 1974 г. въз основа на изнесените данни за ожесточени и непримирими дискусии в пленарната зала е направено следното заключение:

> „Предвид политическото значение на въпросите, които остават за разрешаване, може да се предположи, особено ако западните делегации продължават да прилагат същата тактика, че преговорите по тях ще бъдат продължителни. В такъв случай работата по основния политически документ може да бъде окончателно завършена не по-рано от месец май 1975 г...
>
> Опитът същевременно показва, че с приближаването на края на Съвещанието още по-чести ще бъдат опитите на едни или други държави да се възползват от правилата на консенсуса, за да решават собствени въпроси и да изтръгват отстъпки от другите участници."

В дните на Женевската среща се доусъвършенства създаденият през 1970-1971 г. „таен канал" (*back channel*) за спешни консултации между Москва и Вашингтон. Многобройни документални свидетелства показват, че този поверителен канал за обмен на информация е поддържан в тайна както от съюзниците, така и дори от собствените делегации на СССЕ в Женева. Например, на 28 февруари 1974 г. посланикът на САЩ в СССР уведомява за осъществяване на секретни консултации с началника на отдела за Северна Америка в съветското външно министерство Георгий Корниенко. Съветският домакин изрично подчертава, че това е „строго поверителна среща" и че „нищо не бива да се съобщава на нашите представители в Женева или на представители на други страни"[107]. Очевидно договорката е спазвана, тъй като през юни 1974 г. по повод на консултации между ръководителите на американската и съветската делегации в Женева Албърт Шерер и Юрий Дубинин, държавният секретар Кисинджър нарежда Шерер да бъде допълнително инструктиран, тъй като „не е наясно за нашите договорености със Съветите"[108]. Съветско-американските тайни контакти имат известно отражение и във взаимоотношенията между съюзниците от Северноатлантическия съюз. На 21 юни 1974 г. посланик Шерер информира Вашингтон: „Съобщих на Ковальов, че ще използвам срещата на представителите от НАТО, за да се опитам да окуража западноевропейците да проявят гъвкавост по въпроса". В друга телеграма от мисията на САЩ в Женева до Държавния

[107] FRUS, 1969-1976, Vol. XXXIX, p. 550.
[108] FRUS, 1969-1976, Vol. XXXIX, p. 635.

департамент се посочва, че ръководителят на германската делегация уведомил представителите на „Деветте“ относно появили се подозрения в Бон за възможна „американско-съветска сделка“ по ключови спорни проблеми на конференцията за европейска сигурност.[109]

Въпросът за взаимоотношенията между САЩ и Западна Европа през призмата на съветско-американските двустранни контакти е коментиран открито на най-високо равнище във Вашингтон. По време на разговор със съветския външен министър Андрей Громико на 4 февруари 1974 г. в Белия дом президентът Ричард Никсън подхвърля: „Ако вие сте по-гъвкави, ние ще имаме по-добър шанс да повлияем на нашите съюзници. Нашите две страни са заедно в техния общ подход в Женева; проблемът е в някои от нашите съюзници.“[110] Още по-директен е държавният секретар Хенри Кисинджър при обсъждане с президента Джералд Форд в началото на декември 1974 г. характера и насоките на предстоящата му среща с френския президент на о-в Мартиника:

> „Вижте какво Жискар [д'Естен] постигна при срещата си с Брежнев в Париж по въпроса за СССЕ. Те говорят неща, без да се консултират с нас. Трябва да покажем на Европа, че не можем да се оставим на милостта на някои европейци, които при това ни продават. Кажете на Жискар, че той може да бъде съюзник или неутрален, но не и двете едновременно... Мисля, че проблемът е ендемичен. Трима френски президенти вършат едно и също, а ние трябва да покажем на Европа, че не могат да вършат това... Германският кошмар е да избират между Франция и нас.“[111]

Новоразкрити документални данни показват, че различия в мненията и становищата относно хода и съдържанието на многостранните преговори са съществували не само между отделните делегации, но и между различни национални ведомства вътре в държавите от Варшавския договор. Наскоро разсекретена телеграма от американския представител в Женева Албърт Шерер до Вашингтон свидетелства, че ръководителят на полската делегация М. Доброславски споделил конфиденциално с него за съществуване на разногласия дори в Политбюро на ЦК на КПСС, а също и между ръководителите на съветската делегация – заместник-външния министър Анатолий Ковальов и посланик Юрий Дубинин. Един от членовете на съветската делегация посланик Юрий Кашлев си спомня тридесет години по-късно:

[109] FRUS, 1969-1976, Vol. XXXIX, p. 655, 659.
[110] FRUS, 1969-1976, Vol. XXXIX, p. 548.
[111] FRUS, 1969-1976, Vol. XXXIX, p. 782.

„Да се прокара през Политбюро такъв сложен документ като Заключителния акт от Хелзинки бе изключително трудна задача. Възражение срещу едни или други положения в документа възникваха от редица представители на мнозинството в Политбюро – военните, КГБ, идеологическия апарат на ЦК".[112]

Координацията на позициите на отделните страни от източноевропейския военнополитически блок се осъществява както на поредните срещи на министрите и заместник-министрите на външните работи, така също и на многостранни предварителни срещи на националните делегации преди заседанията в Хелзинки и Женева. Например непосредствено преди първия етап на СССЕ в началото на юли 1973 г. „по взаимно споразумение" отделните делегации внасят различните съгласувани предложения по отделните точки от дневния ред СССР по първа точка (т. нар. „първа кошница"), ГДР и Унгария – по втора точка (т. нар. „втора кошница"), Полша и България – по трета точка (т. нар. „трета кошница"), а Чехословакия – по четвърта точка (т. нар. „четвърта кошница").

По време на близо тригодишните консултации и преговори в Хелзинки и Женева, позициите на държавите от Варшавския договор, с изключение на Румъния, не се различават съществено. Различия се появяват единствено в дискусиите по някои „щекотливи" теми, като въпроса за възможна промяна на следвоенните граници „по мирен път" след споразумение между заинтересуваните страни, както и за „свободно движение на хора и идеи" и уважаване на основните човешки права и свободи. За разлика от Унгария и Полша, правителствата на ГДР и Румъния изключително болезнено реагират и по двете деликатни теми. В консултации със своите съюзници, ръководителите на Източна Германия квалифицират исканията за „свободно движение на хора и идеи" като „подривна дейност" и „идеологическа диверсия".[113] Румънският лидер Николае Чаушеску окачествява, от своя страна, в разговор с британския премиер Харолд Уилсън в навечерието на третия етап на СССЕ предложените формулировки по т. нар. „трета кошница" като „неуместни"[114]. Българското ръководство, съгласно коментар на експерти от Форин офис, провежда две различни публични линии на поведение: „идеологическите" речи били „по-твърди", но външнополитическите изявления се отличавали със сравнително умерен и „позитивен" стил.[115]

[112]Кашлев, Юрий, *Хельсинкский процесс 1975-2005*, с. 39, 44-45.
[113]*ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 60, а.е. 134, л. 44; PAAA, Akten der MfAA der DDR, C 372/78; C 376/78; C 393/78.
[114]PRO, *PREM* 16/392 – Discussion between Harold Wilson and Nicolae Ceausescu in Chequers, June 16, 1975.
[115]PRO, *FCO*, Record 28, File 2699 – Bulgaria and CSCE.

Характерна особеност в поведението на членовете на румънската делегация по време на консултациите в Женева е техният негласен отказ, под всякаква форма, да участват в многостранните координационни срещи на представители на държавите от Варшавския договор. Например в шифрограма от 31 август 1973 г. от Женева българският заместник-министър на външните работи Любен Петров съобщава за среща на източноевропейските делегации по инициатива на съветския заместник-външен министър А. Г. Ковальов. В информацията се отбелязва: „Отсъстваше само румънският представител под претекст, че бил зает“[116]. В меморандум на източногерманската делегация от 5 октомври 1973 г. относно „поведението на румънската делегация“ също се изтъква: „Румънците няколко пъти вече не участват на поредните координационни срещи по процедурни въпроси на делегациите от страните членки на Варшавския договор, като се позовават на т. нар. „технически затруднения“[117].

Характерна с нервния тон и взаимна размяна на язвителни реплики е неофициалната среща между Живков и Чаушеску в резиденция „Воден“ през май 1974 г.[118] Няколко месеца по-късно Живков споделя поверително с чехословашкия си гост Густав Хусак по повод трудните разговори с румънския лидер:

> „За отношенията с Румъния сме ви информирали. Има трудности. Състоя се среща между мен и Чаушеску. Миналата година аз го каних на лов. Много е доволен от лова. От разговора обаче не е доволен. Не ми е изпратил още ответна покана. Сега не желае може би да си разваля новогодишното настроение.“[119]

В навечерието на официалното посещение на Тодор Живков в Букурещ през юни 1975 г., българският ръководител провежда разговор със специално пристигнали от Москва двама старши експерти „по Румъния“ от съветското външно министерство и ЦК на КПСС. Те привеждат обобщена информация за основните различия между Румъния и останалите източноевропейски страни по паралелните преговори за европейска сигурност и за съкращаване на въоръжените сили в Централна Европа. Според съветските експерти, „сепаративната“ позиция на Румъния задържала приключването на преговорите за европейска сигурност и сътрудничество по четири основни въпроси: 1. Допускането на мирна промяна на границите при доброволно

[116] *ДА МВнР*, Опис 5-ш, а.е. 1129, л. 154.
[117] *PAAA*, Akten der MfAA der DDR, C 393/78.
[118] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 60, а.е. 146.
[119] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 60, а.е. 162, л. 27.

съгласие на две заинтересовани страни. 2. Мерките за доверие и предизвестяване за провеждане на крупни маневри от войски на двата военнополитически блока. 3. За правата и задълженията по двустранни и многостранни договори, които са в сила (коментарът на съветските експерти е: ако това задължение отпадне, застрашена е съдбата на многостранни договорености като четиристранното споразумение за Западен Берлин, а от своя страна, румънците ще поискат да имат „развързани ръце" по отношение на задълженията си към Варшавския договор). 4. Позоваване в Заключителния акт на СССЕ на преамбюла на Устава на ООН (срещу това искане остро възразява ФРГ, тъй като в Устава на световната организация от 1945 г. се визира Германия като противник на съюзените народи). Отчетени са и редица други различия с румънската позиция, главното от които е нежелание за коалиционно сътрудничество в рамките на Организацията на Варшавския договор.[120]

Друга характерна „балканска специфика", проявила се по време на Женевските преговори, е въпросът за гръцко-турските отношения в разгара на Кипърската криза. По време на посещението си в Москва през октомври 1974 г. държавният секретар на САЩ Хенри Кисинджър подхвърля на Леонид Брежнев и Андрей Громико: „Всеки [в Женева], който успее да накара гърците и турците да се съгласят за нещо, вече е успял да постигне много."[121]

На 14 януари 1975 г. Министерството на външните работи в София инструктира българския представител в Женева посланик Райко Николов: „На разговорите с др. Младенов [Димитриос] Бициос предложи българската и гръцката делегация на СССЕ да установят най-тясно сътрудничество. Др. Младенов заяви, че ще даде инструкции на нашата делегация да сътрудничи с гръцката по всички въпроси с цел скорошното завършване на втория етап... Не е изключено гърците да използват това за известно противопоставяне на нашата делегация с турската, затова засилете контактите и с турските представители."[122] Седмица по-късно Райко Николов съобщава в София:

> „Новоназначеният ръководител на гръцката делегация също така е получил указания за установяване на тесен контакт и сътрудничество с нашата делегация. Ние няма да допуснем това да става в ущърб на отношенията ни с турската делегация, с която поддържаме също добри контакти."[123]

---

[120] *ЦДА*, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 414.
[121] *FRUS*, 1969-1976, vol. XXXIX, p. 753.
[122] *ДА МВнР*, Оп. 7-ш, а.е. 88, л. 2.
[123] *ДА МВнР*, Оп. 7-ш, а.е. 89, л. 7.

Независимо от формалната равнопоставеност на всички страни участнички в Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа и възприетия принцип на консенсусно приемане на общите документи, постигането на взаимноприемливи компромисни решения и съгласуване на позициите най-често се осъществява на блокова основа с решаващото въздействие от страна на двете водещи суперсили. По такъв начин, в последните седмици от втория етап на съвещанието са преодолени някои обструкции и неприемливи искания от страна на Румъния, Югославия и Малта. Парадоксалното е, че след като източноевропейските представители не успяват да убедят румънската делегация да приеме съгласуваните в рамките на Варшавския договор общи позиции, Москва прибягва до „услугите" на страни от противния военнополитически блок. Част от последните препятствия пред окончателното приемане на заключителните документи са преодолени с постигане на взаимна договореност между външните министри на СССР и САЩ Андрей Громико и Хенри Кисинджър във Виена. Показателна е информацията в шифрограма на българския представител в Женева Райко Николов от 31 май 1975 г., в която се казва:

> „Особено много злоупотребява с принципа за консенсуса Румъния. Западните страни също се опасяват като нас, че Румъния, Югославия и Малта могат да забавят и усложнят редакцията на заключителния документ".[124]

Съхранената кореспонденция между румънската делегация в Женева и Министерството на външните работи в Букурещ от началото на юли 1975 г. отразява „натиска на големите държави" за промяна на румънската позиция. В няколко телеграми посланик Валентин Липати уведомява заместник-външния министър Джордже Маковеску за разговори с представители на съветската, американската и западногерманската делегация в Женева с настоятелни искания от тяхна страна за преодоляване на различията и постигане на консенсус по спорните въпроси, поставени от румънската страна.[125]

Един от последните дискусионни проблеми, които са урегулирани между двата военнополитически блока буквално седмица преди срещата на държавните ръководители от Европа и Северна Америка в Хелзинки в края на юли 1975 г., се отнася до условно назованата от журналистите „четвърта кошница". От името на държавите от Варшавския договор чехословашката делегация за пореден път внася предложение за създаване на специален

[124] *ДА МВнР*, Оп. 7-ш, а.е. 89, л. 190-191.
[125] *AMAE*, Problema 241/CSCE-1974, Direcția I Relații, Fila 5959, Tel. No. 032867, 032886, 032957; Fila 5960, Tel. No. 040783; 0074695.

консултативен комитет, в който да продължи дискусията по въпросите за европейската сигурност и сътрудничество след приключване на съвещанието в Хелзинки[126]. Източноевропейските представители напълно съзнават, че западните държави няма да приемат такова предложение, тъй като по принцип са против създаване на постоянен орган, който би довел до институционализиране на Хелзинкския процес и по този начин би допринесъл за легитимиране равнопоставеността на двата блока като юридически субекти. В някои западни анализи се твърди, че по това време съветското ръководство също не е настоятелно по този въпрос, поради опасения, че един постоянен орган би могъл да бъде използван от западните държави като инструмент за наблюдение спазването на поетите задължения в хуманитарната област („третата кошница"). В крайна сметка, всички застават зад „неутралното" предложение на Швеция за продължаване на процеса за европейска сигурност и сътрудничество чрез провеждане на последващи конференции на ротационен принцип в различни европейски столици.

ТРЕТИ ЕТАП НА СССЕ

По време на заключителния етап на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа, проведено от 30 юли до 1 август 1975 г. в зала „Финландия" в Хелзинки, ръководителите на 35-те държави имат възможност да изложат обобщено своята позиция в пленарните заседания. Значително по-интензивна е „кулоарната" работа по време на провежданите двустранни срещи между правителствените и държавни лидери, част от които поради изключително ограниченото време се уреждат буквално в последния момент. При официалните изказвания в пленарните заседания почти всички ръководители се стараят да запазят добрия тон в духа на тържествената обстановка, ознаменувала тригодишните трудни дискусии по въпросите за европейската сигурност. Единственото изключение е предизвикано от Кипърския конфликт и се проявява в изявленията на турския премиер Сюлейман Демирел, гръцкия му колега Константинос Караманлис и кипърския президент архиепископ Макариос III. Този специфичен „балкански дуел" е коментиран твърде недипломатично при срещата между Леонид Брежнев и Джералд Форд на 2 август. В стенограмата от разговора между лидерите на двете световни суперсили е отбелязано:

[126] *ДА МВнР*, Оп. 7-ш, а.е. 89, л. 122-123.

„Президентът: Много интересно е да се отбележи, че единственият спор, който се появи по време на [третия етап] на конференцията, не бе спор между Съединените щати и Съветския съюз, а между Турция, Гърция и Кипър.

Брежнев: Когато моите близки сътрудници чуха техните речи, помислиха, че ще има юмручна битка.

Президентът: Мисля, че от гледна точка на външния вид [Сюлейман] Демирел изглеждаше по-силен." [27]

Третият етап на СССЕ приключва с официална церемония по подписването на Заключителния акт, в който последователно се разглеждат постигнатите договорености по „четирите кошници". Сърцевината на Заключителния акт от Хелзинки е декларацията за принципите при взаимоотношенията между различните държави в Европа. Това е и най-обсъжданият през изминалите три години проектодокумент. За съгласуване и постигане на консенсус по най-спорните формулировки са били необходими месеци. „Десетте божи заповеди" на Хелзинкския процес се отнасят до:

1. Суверенно равенство, уважаване на правата, присъщи на суверенитета.
2. Неизползване на сила или заплаха със сила.
3. Ненарушимост на границите.
4. Териториална цялост на държавите.
5. Мирно уреждане на споровете.
6. Ненамеса във вътрешните работи.
7. Уважаване на човешките права и основни свободи, включително свободата на мисълта, съвестта, религията и убежденията.
8. Равноправие и право на народите да се разпореждат със своята съдба.
9. Сътрудничество между държавите.
10. Добросъседско изпълнение на задълженията по международното право.[128]

На 1 август 1975 г. държавните и правителствени ръководители на 35-те страни участници подписват Заключителния акт на СССЕ[129]. В последните

[127] *From Global Politics to Human Rights: The CSCE Follow Up Meeting*, Part 1, Global Issues - Gerald R. Ford Presidential Library, NSC Files, Box A-1, USSR. Ford-Brezhnev meetings, Helsinki.
[128] *Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе. Заключительный акт*, с. 333-338.
[129] От името на Ватикана подписва документа държавният секретар кардинал Агостино Касароли, а от Сан Марино – държавният секретар по външните работи Джан Луиджи Берти.

дни на Женевската среща възниква формалният въпрос в какво качество ще участват в заключителното заседание и ще подпишат финалния документ някои лидери на страни от Варшавския пакт (Леонид Брежнев, Едвард Герек и Янош Кадар), които официално заемат само висши партийни постове. Поради този специфичен казус е постигнато съгласие третият етап да се проведе на „най-високо политическо равнище". В телеграма от Женева посланик Райко Николов отправя запитване до Министерството на външните работи в София каква формулировка да бъде използвана за Тодор Живков. Отговорено му е, че българският ръководител ще подпише заключителния акт като „първи секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет на НР България".[130] Интересно е да се посочи, че в отпечатания в Швейцария Заключителен акт титлата на Л. И. Брежнев „генерален секретар на ЦК на КПСС" е допълнително поправена, като отпада предходната формулировка „глава на делегацията на СССР".[131] Що се отнася до правните интерпретации за статута на финалния документ от Хелзинки, характерно е становището, изложено в меморандум от заместник-държавния секретар на САЩ Робърт Ингерсол до президента Джералд Форд на 15 януари 1976 г.:

> „Заключителният акт на СССЕ не е договор, нито споразумение и поради това правно не е обвързан с [поставените] подписи. Въпреки това подписването на най-високо равнище създава силни морални и политически задължения за изпълнение на клаузите на Заключителния акт."[132]

По време на третия етап на СССЕ в Хелзинки се провежда неофициална среща, която не е отразена в публичното пространство, но дава импулс за изграждане на съвършено нов международен координационен инструмент в глобален мащаб. По време на работен обяд в посолството на Великобритания на 31 юли 1975 г. Джералд Форд, Харолд Уилсън, Валери Жискар д'Естен и Хелмут Шмит се договарят за организиране на среща по международните икономически въпроси предвид разгарящата се енергийно-икономическа криза в западния свят. Предложението за икономическия форум е на френския президент, направено по дипломатически път седмица по-рано.[133] В разговор с американския президент в Бон непосредствено преди срещата в Хелзинки западногерманският канцлер Шмит преразказва становището на Валери Жискар д'Естен:

---

[130] *ДА МВнР,* Оп. 7-ш, а.е. 88, *л.* 101; а.е. 89, л. 208.
[131] *Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе. Заключительный акт*, с. 406.
[132] *From Global Politics to Human Rights: The CSCE Follow Up Meeting,* Part 1, Global Issues – Gerald R. Ford Presidential Library, NSC Files, NSC-U/DM-137.
[133] *NAUK,* PREM 16/427.

„Най-голямата заплаха за Запада не са комунистите или южният фланг на НАТО, а икономическата способност на Запада... Ако оставим нещата по този начин в следващите пет години, това ще бъде политическа катастрофа. Западните лидери трябва заедно да направят един последен опит [да превъзмогнат икономическата криза]."[134]

От 15 до 17 ноември 1975 г. в замъка Рамбуйе край Париж за пръв път се провежда среща на високо равнище на най-индустриализираните западни държави (Великобритания, Италия, САЩ, Франция, ФРГ и Япония), получила съкратеното название *G-6*.[135] В експертен доклад на Съвета за национална сигурност месец по-рано изрично се посочва: „Основната дилема на срещата е, че публично тя ще демонстрира волята на западните лидери да се справят със съществуващите проблеми докато те самите не разбират напълно природата на новите видове проблеми, с които се сблъскват." По време на срещата на държавните и правителствени ръководители и министрите на външните работи и финансите на шестте развити западни държави последователно са разисквани проблемите за рецесията, международната икономическа политика, търговията, финансовите противоречия, както и въпросите за енергетичните и суровинни източници и стимулиране на икономическото развитие. Очевидно срещата е оценена положително във Вашингтон и западноевропейските столици, тъй като половин година по-късно Джералд Форд и Валери Жискар д'Естен се договарят да предложат организиране на нов подобен форум „Рамбуйе-2".[136] Тази форма на международни икономически консултации продължава в следващите години, а след края на Студената война прераства в по-широк и представителен формат (G-7, G-8, G-20).

От гледна точка на по-широката международна перспектива интерес представлява също позицията на още една глобална сила – Китай, към разведряването в Европа и подобряването на взаимоотношенията между Източна и Западна Европа. В информации, обменяни по време на т.нар. „ИНТЕРКИТ" координационни срещи между отговорни функционери и експерти от страните членки на Варшавския договор (с изключение на Румъния, но с участието на Монголия), се привеждат редица данни за враждебното отношение на Пекин към резултатите от СССЕ. При посещение на лидера на Християнсоциалния съюз в Западна Германия Франц Йозеф Щраус в Китай

[134] *FRUS*, 1973-1976, Vol. XXXI, p. 305.
[135] Basosi, Duccio, „Helsinki and Rambouillet. Security and Economic Matters, 1972-75", In: *Origins of the European Security System*, p. 222-236.
[136] *FRUS*, 1973-1976, Vol. XXXI, p. 349, 386-452, 489.

през януари 1975 г. Мао Цзедун и Чжоу Енлай призовали правителствата от НАТО да укрепят своята отбрана и ускорят военната си интеграция, тъй като Съветският съюз „възнамерявал да нападне Западна Европа".[137] Твърде показателени в това отношение са срещите на федералния канцлер Хелмут Шмит с Мао Цзедун и Дън Сяопин през ноември 1975 г. В информация до държавния секретар на САЩ Хенри Кисинджър след завръщането си от Пекин западногерманският ръководител съобщава любопитни данни за тона и характера на разговорите му с китайските си домакини:

> „Припомних на Мао, че според доктрината на Клаузевиц в случай на война политическото ръководство трябва да има първенство над военните ръководители, тъй като воденето на война е само една от алтернативите, оставени на политическите лидери. Човек не бива да бъде обсебен от идеята, че войната е единствената възможност. Мао бе категоричен, че ще има война със Съветския съюз. По негово мнение мирното съвместно съществуване не би могло да продължи дълго. Европа е толкова малка и разделена... Ако в следващите десет години Европа не успее да създаде политическа, икономическа и военна мощ, ще пострада. Европейците трябва да се научат да разчитат на себе си. Дън също каза, че разведряването или мира не могат да бъдат трайни. Според Дън ще се отива към война поради... съветските амбиции за световна хегемония и увеличаването на съветския военен и икономически потенциал."[138]

В по-късни политически и експертни оценки в страните от Варшавския договор преобладаващите мнения са, че с общи усилия за пръв път в съвременната история е създадена на широка континентална основа нова уникална платформа на международните отношения между страни с различни социални системи. На основата на поучителния тридесетгодишен опит на блокова конфронтация в разделена Европа за пръв път съвместно са изработени реални колективни мерки за укрепване на доверието и стимулиране усилията за двустранно и многостранно сътрудничество. За разлика от предходни епохи, когато системата на международните отношения се изгражда в неравнопоставения ракурс на диктат на победители над победени (Виенския конгрес, Парижките мирни конференции), в Хелзинки и Женева е изработен колективен кодекс на поведение (с т. нар. десет принципа на Заключителния акт), който има универсален характер с уважаване интересите

[137] *AAN*, KC PZPR, XI-A/596; *SAPMO-BA*, DY 30, IV B2/20/127.
[138] *PAAA*, Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland, B-150/339.

на всички участници и на всяка една страна поотделно. Без да е преодоляно блоковото мислене и политическо действие, Хелзинкският процес допринася съществено за началото на диалога и взаиморазбирането, които улесняват петнадесет години по-късно единодушното одобряване на Парижката харта за обединена Европа, съвсем скоро след падането на Берлинската стена и разпадането на комунистическата система.

Ролята на неутралните и необвързаните страни за преодоляване на противоположните позиции между двата блока и за намиране на общ език по спорните проблеми нараства изключително много по време на Хелзинкския процес. Тази нова тенденция е предмет на разнообразни анализи в Министерството на външните работи в София. В доклад за резултатите от СССЕ и продължаващата дискусия по въпросите за европейската сигурност и сътрудничество след Хелзинки българското Външно министерство определя участващите в консултациите западни държави в три категории: а/ неутралните държави (Финландия, Австрия и Швеция), които играят положителна роля и проявяват подчертан интерес към урегулиране на процеса на европейско сътрудничество; б/ страни, които не показват особен интерес към осъществяване на ангажиментите по силата на Заключителния акт (Турция, Гърция, Испания, Ирландия, Кипър и Португалия); в/ страни, които проявяват особена енергичност в някои специфични области, като т. нар. „трета кошница" с цел стимулиране на „идеологическата ерозия" на социалистическата система (Западна Германия, Великобритания, Франция, САЩ, Холандия)[139]. Ролята на главните неутрални и необвързани държави в Хелзинкския процес за европейска сигурност и сътрудничество е анализирана в специална разработка на Министерството на външните работи през ноември 1978 г., в която последователно се проучват позициите, целите и намеренията на правителствата на Швейцария, Австрия, Швеция, Финландия и Югославия.[140]

Доста по-различни по дух и съдържание от дипломатическите доклади са анализите на службите за сигурност и идеологическите институции в страните от Варшавския пакт. В повечето от тях се набляга на заплахата от „съгласуваното настъпление" на западната пропаганда срещу „социалистическата общност" по въпросите на хуманитарните измерения на задълженията по силата на Заключителния акт. По време на двустранни и многостранни

[139] *ЦДА*, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 1165 – „НРБ и някои проблеми на разведряването в Европа след СССЕ", София, 1 август 1976 г.

[140] *ДА МВнР*, „Позиции на европейските неутрални и необвързани държави по въпросите на сигурността и сътрудничеството в Европа и тяхното отражение върху политиката на НР България", Отдел „Политическо проучване, планиране и информация" на МВнР, София, 20 ноември 1978 г.

срещи на тайните служби и идеологическите отдели в комунистическите партии са формулирани нови задачи за организиране на ефективна защита срещу „империалистическата идеологическа диверсия“. Тази обединяваща цел като съществен елемент в конфронтационния двуполюсен модел след Хелзинки е възприета през втората половина на 70-те години на практика от всички страни членки на Варшавския договор, включително от „обичайния дисидент“ в пакта Румъния.

Анализът на българската дипломатическа и политическа активност и ролята на България при формулирането и осъществяването на общата политика на Варшавския пакт по отношение на СССЕ показва няколко не особено изненадващи заключения. Ако се сравни българската активност с инициативите на останалите източноевропейски съюзници, става очевидно, че българското правителство е далеч по-малко „оригинално“ и амбициозно в сравнение с Полша например, но и не толкова непреклонно и „твърдоглаво“ като ръководството на ГДР. В редица случаи политическата линия на София се доближава до тази на Будапеща и Прага. В обратен порядък българската позиция може да се сравни с поведението на съседна Румъния като противопоставена „балканска двойка“: най-лоялният и най-непокорният сред съветските съюзници. За разлика от румънските лидери, които демонстративно играят ролята на самостоятелния играч, опълчил се срещу съветската доминация, българското ръководство залага на формулата за „тясно сближение“ със Съветския съюз, което гарантира на България „икономически ползи“ срещу „политическа лоялност“. Трудно някой би могъл да твърди, че в тези години България е провеждала независима външна и отбранителна политика. Националният израз на специфичната българска външнополитическа линия би могла да бъде потърсена в по-конкретна регионална перспектива – Балканите, Близкия изток и някои други региони от т.нар. Трети свят.

Продължителният опит от различните етапи на СССЕ и установяването на редовни многостранни консултации на различни равнища без съмнение подобряват вътрешноблоковата координация и в двата военнополитически блока. Би могло също да се твърди, че Хелзинкският процес в някаква степен е разширил политическото взаиморазбиране и икономическото и културно сътрудничество между Западна и Източна Европа. При всички случаи обаче значимите позитивни резултати имат краткосрочно отражение, тъй като следващите регионални кризи (от Афганистан до Полша) предизвикват нова остра конфронтация по време на последната вълна на Студената война в началото на 80-те години.

3. ВИЕНСКИТЕ ПРЕГОВОРИ ЗА СЪКРАЩАВАНЕ НА ВЪОРЪЖЕНИТЕ СИЛИ В ЦЕНТРАЛНА ЕВРОПА

ПРЕДВАРИТЕЛНИ ДИСКУСИИ ИЗВЪН СССЕ

В самото начало на дискусията за европейската сигурност през 1969 – 1970 г. Съединените щати проявяват подчертана сдържаност и „незаинтересованост" към подготовката на общоевропейска конференция, като в същото време демонстрират стремеж за обвързване на този въпрос с идеята за начало на преговори по разоръжаването в Европа. Първоначално въпросът за съкращаване на войски и въоръжения в Централна Европа е свързан с инициативата за конференцията за европейска сигурност, но от началото на 1972 г. надделява становището за организиране на паралелен преговорен процес.

Още през октомври 1969 г. въпросът за подобни преговори е поставен на разглеждане в средите на Северноатлантическия съюз, като за целта е създадена специална експертна работна група, която представя през февруари 1970 г. във Военния комитет на НАТО „един симетричен и четири асиметрични модела" за съкращаване на войски на двата блока в Централна Европа.[141] През март 1970 г. Съветът за сигурност на ФРГ утвърждава проектодокумент, в който се представят главните критерии за провеждане на преговорите – взаимно и балансирано намаляване на войски и въоръжения и допълнителни мерки за наблюдение и контрол за изпълнение на постигнатите споразумения. Западногерманското предложение е обсъдено с някои от съюзниците и внесено за обсъждане в НАТО. Въпросът е поставен също по време на конфиденциална среща между президента Ричард Никсън и федералния канцлер Вили Бранд на 10 април във Вашингтон. Три дни по-късно Хенри Кисинджър изпраща до съответните правителствени агенции меморандум (*NSSM-92*) с искане в най-кратък срок да се изготви проучване по MBFR с представяне на „алтернативни подходи".[142]

Първите сериозни дискусии по MBFR се провеждат по време на министерската среща на Съвета на НАТО в Рим в края на май 1970 г. На съвещанието се сблъскват няколко различни позиции. Западногерманският проект е подкрепен от Италия и скандинавските страни, но среща конкретни възражения

[141] *FRUS*, 1969-1976, Vol. XXXIX, p. 56-57.
[142] *FRUS*, 1969-1976, Vol. XXXIX, p. 59-60.

от военното командване на Алианса (SHAPE и SACEUR). Делегацията на Великобритания внася свой модифициран вариант за обща позиция на Съюза. Френските представители решително се обявяват против идеята за отделни преговори за съкращаване на войски в Централна Европа с основния аргумент, че по принцип са против „блоковия подход" в преговорите за европейска сигурност и разоръжаване. В края на дискусията съюзниците се обединяват около компромисен документ, предложен от Канада и подкрепен от САЩ. В „канадския компромис" се съдържат четири ръководни принципа, които залягат в специална декларация за MBFR, приета на министерската среща в Рим:

„1. Взаимното съкращение на войски трябва да е съвместимо с жизнените интереси за сигурността на Алианса и не бива да доведе до военен ущърб на която и да е от страните предвид съществуващите различия от географско и друго естество.

2. Съкращението трябва да се основава на реципрочност, поетапност и балансираност по обхват и време.

3. Съкращението следва да обхване разположените (чуждестранни) и националните сили и техните въоръжения в договорения район.

4. Трябва да има адекватни проверки и контрол, за даосигурят спазване на споразумението по MBFR."[143]

След като в продължение на месеци Кремъл отстоява становището, че провеждането на конференция за европейска сигурност е предусловие за началото на преговори за намаляване на въоръжените сили в Централна Европа, на 13 май 1971 г. Леонид Брежнев в реч в Тбилиси за пръв път дава знак за възможно паралелно разглеждане на двете теми. В меморандум до президента Никсън съветникът по националната сигурност Хенри Кисинджър се опитва да анализира промяната в „съветското поведение". Според Кисинджър мотивите биха могли да бъдат – икономически затруднения поради значително увеличаване на съветския военен потенциал в Далечния Изток след въоръжените инциденти с Китай; желание за изтегляне на част от съветските войски от Чехословакия; стремеж към улесняване постигането на съгласие за скорошно провеждане на КЕС; както и „пропагандна акция" за спечелване на западноевропейското обществено мнение, настроено към съкращение на военните разходи.[144] В отговор на сигналите от Москва на 21 май президентът Никсън подписва секретен меморандум *NSDM-108* относно „Ръководство за преговорите по

[143]Haftendorn, Helga, „The Link between CSCE and MBFR: Two Sprouts from One Bulb", In: *The Origins of the European Security,* p. 237-239.
[144]*FRUS,* 1969-1976, Vol. XXXIX, p. 125.

MBFR". Няколко дни по-късно по време на Лисабонската среща на Съвета на НАТО е възприето американското становище за разделяне на преговорите по европейска сигурност и по съкращаване на войските в Централна Европа. Макар Франция категорично да се противопоставя на характера и формата на евентуалните преговори, след неколкократни двустранни преговори през януари и март 1972 г. е създадена специална френско-западногерманска работна група по MBFR, която провежда специално заседание за уточняване на позициите в навечерието на срещата на Съвета на НАТО през декември 1972 г.[145] Ръководството на Алианса достига също до съгласие по време на преговорите за съкращение на войски и въоръжения в Централна Европа да бъде създадена ад хок група от представители на дванайсетте страни членки на НАТО, които участват в преговорите.[146]

Администрацията на президента Ричард Никсън не желае да остави на Кремъл „илюзията, че разведряването е еднопосочна улица". Тази позиция е защищавана при разговорите на Хенри Кисинджър в Москва през април 1972 г. и при последвалото посещение на американския президент Никсън в СССР през май с. г.[147] В крайна сметка ръководителите на суперсилите достигат до компромисното становище за провеждане на паралелни преговори в Хелзинки по подготовката на конференцията за европейска сигурност и във Виена по въпросите за съкращаване на въоръжените сили и въоръженията в Централна Европа.

Подготвителните консултации по Виенските преговори стартират на 31 януари 1973 г. в сградата на Международната агенция за атомна енергия в австрийската столица. По предложение на съветската страна министрите на външните работи на страните от Варшавския пакт имат предварителни консултации на 15-16 януари в Москва. Андрей Громико представя обобщена информация за различните позиции и конкретни предложения на западните и източноевропейските държави относно дневния ред и рамката на преговорите. Според съветската страна по-правилно е да се поддържа предложението преговорите да се проведат в австрийската столица, а не алтернативното предложение на страните от НАТО това да стане в Женева, където заседават други международни органи (Комитетът на ООН по разоръжаване) и където продължават съветско-американските преговори за ограничаване на стратегическите въоръжения (САЛТ-2). В противовес на становището на страните от НАТО за участие само на държави от двата военнополитически блока (по формулата 12+5), съветското правителство е на мнение на консултациите да

[145] *PAAA*, Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland, B-150/247, 250, 269.
[146] *A Diplomacy of Hope*, p. 439-442.
[147] *FRUS*, 1969-1976, Vol. XIV, p. 33, 420-421, 539-540, 933-934, 1027-1035.

присъстват „всички европейски държави, които изявят желание за участие". Румънският външен министър Джордже Маковеску представя в Москва алтернативна концепция за разоръжаване в Европа, същността на която е „преговорите да се водят на широк фронт".[148] В подкрепа на съветското предложение българският министър на външните работи Петър Младенов призовава за „по-широко единство и сплотеност в нашите редове".[149]

Още в самото начало проличават различия в подходите на две от страните от Варшавския пакт. Въпреки че Унгария е считана за държава от района на Централна Европа, по „стратегически и оперативни съображения" унгарската делегация заявява, че ще участва в преговорите със специален статут на „наблюдател". До известна степен това отговаря и на обичайните представи за „Южноевропейския фланг" на Варшавския договор, в който влизат Унгария, Румъния и България. В отговор на възраженията на някои западни представители, унгарската делегация съобщава, че би могла да преразгледа своята позиция, само ако се обсъди и предложението за включване на Италия сред страните, които са обект на преговорите за съкращение на въоръжените сили. По време на предварителните консултации във Виена румънската делегация заема точно противоположна позиция, като изразява становище за пълноправно участие в преговорите.[150]

След около три месеци и половина оживени дискусии на 14 май по време на второто пленарно заседание на подготвителните консултации се стига до споразумение за участниците и процедурата на Виенските преговори. В тях е предвидено да участват делегации на 19 държави от НАТО и Варшавския пакт, 11 от които (7+4) са обект на преговорите и потенциални участници в постигнатите договорености. Останалите 8 „флангови" държави (България, Дания, Гърция, Унгария, Италия, Норвегия, Румъния и Турция) са със специален статут на „наблюдатели". Председателството на заседанията следва да се извършва на ротационен принцип, а вземането на решения – с консенсус. Съгласно общото желание преговорите имат конфиденциален характер и не подлежат на публично огласяване:

> „Произнасяните речи и документацията на пленарните заседания са поверителни с изключение на случаите, когато предварително не е съгласувана друга процедура. Официални протоколи на заседанията не се съставят, ако това не бъде изрично договорено."[151]

---

[148] *ДА МВнР*, Оп. 24-П, а.е. 296, л. 122.
[149] *ДА МВнР*, Оп. 24-П, а.е. 296, л. 90.
[150] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 161, л. 48-49.
[151] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 161, л. 50.

Третото пленарно заседание на предварителните консултации е на 28 юни 1973 г. На него е решено официалните преговори „по взаимното съкращаване на въоръжените сили и въоръженията и свързаните с това мерки в Централна Европа“ да започнат на 30 октомври. Въпросът за съгласуване на позициите във връзка с Виенските преговори е предмет на специално заседание на външните министри от Варшавския договор, проведено в Москва на 24 октомври 1973 г. Въпреки разясненията на съветския външен министър Андрей Громико, че държавите от НАТО настояват в преговорите да не участват европейски страни, които не са членки на един от двата военнополитически блока, румънската делегация категорично се обявява срещу условието преговорите да се водят на „блокова основа“ и призовава споразумението за съкращаване на въоръжени сили и въоръжения в Централна Европа да обхване и други европейски региони, като Балканите.

Румънците възразяват също и срещу полското участие като представител на ОВД в предварителната контактна група от три държави (Полша от ОВД, Дания от НАТО и домакинът на преговорите Австрия). Когато полският външен министър информира за постигнатите предварителни договорености, неговият румънски колега остро контрира, че „те не са давали мандат на никого да води преговори от тяхно име“. Той за пореден път заявява, че румънското правителство самостоятелно ще обяви съгласието си за участие във Виенските преговори на австрийските домакини и на страните членки на НАТО.[152]

В разузнавателен анализ на ЦРУ от октомври 1973 г. се очертават някои от вероятните различия в съветската и източноевропейските позиции на Виенските преговори. Посочва се, че румънците не харесвали модела на преговорите за ограничаване на въоръжените сили в Централна Европа, понеже бил на „блокова основа“ и се определял основно от интересите и целите на двете суперсили. Според американските експерти Румъния възнамерява да играе по-активна роля във Виенските преговори като продължава да се представя за „застъпник на малките европейски народи“ и настоява за по-широко представителство на европейски държави, пряка връзка с преговорите за европейска сигурност в Женева и включване на други регионални инициативи като „техния любим проект“ за Балканско регионално разоръжаване. Останалите източноевропейски страни, неспособни да повлияят по какъвто и да е начин върху съветските позиции, щели да оставят водещата роля на Съветския съюз в преговорите. Проблеми във взаимоотношенията между СССР и техните съюзници от Варшавския договор можело да възникнат

[152] *MOL*, XIX-J-1-j, 128 doboz, VI-1, 00457/5/1973.

едва на по-късен етап, когато преговорите отидат отвъд двустранното съкращение на въоръжени сили само на двете водещи световни сили и засегнат ограниченията и верификацията на въоръжените сили и въоръженията на останалите страни участнички в преговорите.[153] Прогнозата на американското разузнаване се потвърждава десетилетие по-късно при обсъждане на ДОВСЕ, както ясно се вижда от заседанията на Специалната комисия на държавите от Варшавския договор по разоръжаването.[154]

Макар и със статут на „наблюдател", българската страна започва още в края на 1972 г. конкретна подготовка за участие в преговорите по MBFR. В писмо от министъра на външните работи Петър Младенов от 1 декември 1972 г. до министъра на отбраната ген. Добри Джуров се предлага тясно сътрудничество между двете министерства и създаване на група от военни експерти по въпросите на разоръжаването, които да се включат в предвидения Комитет за преговори за намаляване на въоръженията и въоръжените сили в Централна Европа.[155] В ново писмо от Младенов до Джуров от 23 октомври 1973 г. е подновено предложението за създаване на специална експертна група в Министерството на отбраната и за включване на военни специалисти към българската делегация във Виена. В изпълнение на резолюция на ген. Джуров началникът на ГЩ на БНА ген.-полк. Атанас Семерджиев предлага създаване на щатна група от трима офицери, които „с оглед да получат съответната военно-дипломатическа и научна квалификация" да бъдат формално устроени на работа в Института по външна политика „Иван Башев" към Министерството на външните работи.[156] В българската делегация за Виенските преговори, оглавена от посланик Тодор Дичев, е включен военният представител полк. Георги Григоров.

ХОД НА ВИЕНСКИТЕ ПРЕГОВОРИ

Преговорите по съкращаване на въоръжени сили и въоръжения в Централна Европа започват на 30 октомври 1973 г. в двореца Хофбург в центъра на австрийската столица. В рамките само на първите три години (1973-1976) са проведени десет последователни кръга от преговорите, всеки с продължителност около два месеца и последваща „работна пауза" за национални консултации между отделните кръгове. Още на първите пленарни заседания става ясно, че

[153] *NARA*, RG 263 – NIE 11-12-73: Soviet and East European Attitudes toward MBFR.
[154] *ДА МВнР*, Оп. 45-10, а.е. 31; Оп. 46-10, а.е.24; Оп. 47-10, а.е. 31, 32, 40, 42-А.
[155] *ДА МВнР*, Оп. 23-П, а.е. 266, л. 60-63.
[156] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 161, л. 1-4, 43-45.

западните и източните делегации имат кардинални различия по два ключови въпроса – за принципа на „равномерно“ или „асиметрично“ съкращаване на войски и за обхвата на включените в преговорите въоръжени сили (само Сухопътни войски или също ВВС). Западните представители се обосновават с аргументите, че Варшавският пакт има значително предимство с войски и конвенционални оръжия (предимно танкове и артилерийски системи) в региона и че важно значение има „географският фактор“, тъй като водещият съюзник от НАТО САЩ се намира на около 5000 км от зоната на Централна Европа.

В първоначалните вътрешни консултации делегациите на страните от Варшавския договор възприемат тактиката на изчакване, за да преценят по-внимателно позициите на своите опоненти. Все пак на 8 ноември от името на четирите източноевропейски страни (СССР, ГДР, Чехословакия и Полша) съветските представители внасят официално „Проектоспоразумение за съкращаване на въоръжените сили и въоръженията в Централна Европа“. Две седмици по-късно на 22 ноември е представено и официалното предложение на седемте страни от НАТО. Както се изразява един от архитектите на политиката на НАТО в областта на СССЕ и MBFR д-р Хенри Кисинджър: „Моето собствено предпочитание за стила на преговаряне е да приемем една позиция, близка до това, което искаме да постигнем, и да останем на нея, отколкото да бъдем въвлечени в безкраен спор, който би объркал всеки.“[157] В най-общ план двете паралелни предложения на Варшавския пакт и НАТО могат да бъдат видяни в следната таблица[158]:

№	Предложения на ОВД, 8 ноември 1973 г.	Предложения на НАТО, 22 ноември 1973 г.
1	Съкращението обхваща чуждестранни и национални ВС	Съкращението обхваща в първия етап само войски и въоръжения на СССР и САЩ
2	Съкращението обхваща СВ, ВВС, както и ядрено оръжие в региона	Съкращението обхваща само СВ
3	Съкращението се осъществява на „равнопроцентна основа“ за двата блока за „еднородни и еднотипни единици“	Съкращението се основава на „асиметричния“ подход за постигане на балансирано равновесие в състава на СВ и въоръжения
4	а) През 1975 г. се осъществява съкращение от по 20 000 души и съответно въоръжение за страните от ОВД и НАТО; б) През 1976-1977 г. се провеждат нови съкращения с общо 15 % от личния състав	На първия етап СССР изтегля една танкова армия (5 дивизии) с около 68 000 военнослужещи и 1 700 танка т.е. 15%; Намаляване на СВ на САЩ също с 15% или около 29 000 военнослужещи
5	Съкратените чужди ВС се извеждат от региона със своето въоръжение, а националните се демобилизират	Въоръжението на извежданите войски на САЩ се складира във военни складове в района на съкращаване

[157] *FRUS*, 1969-1976, Vol. XXXIX, p. 1010.
[158] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 161, л. 6-8, 23-25, 79-83.

След приключване на първия етап на съкращенията западните страни предлагат общо за двата блока съкращение на войски до „общ таван“ от около 700 000 души за СВ или около 900 000 души за СВ и ВВС. Предложенията на страните от ОВД се различават съществено по три принципни пункта – съкращенията се отнасят от самото начало до чуждестранни и национални войски, обхващат „равнопоставен общ процент“, а не достигане до „общ таван“, предвиждат съкращаване не само на СВ, а и на ВВС и ядрено оръжие (където НАТО има редица предимства, главно в стратегически бомбардировачи). Един нов елемент, защищаван от самото начало от западните представители, е за договаряне на съпътстващи мерки за „укрепване на доверието“ или както е изложено в предложение на делегацията на САЩ от 15 март 1974 г.„мерки за укрепване на стабилността“. Известни допълнения към общото предложение на Варшавския пакт са направени от ръководителя на съветската делегация Хлестов на 31 октомври 1974 г.[159]

Когато на 8 ноември 1973 г. четирите страни от Варшавския договор, участващи пълноправно в преговорите (СССР, Полша, Чехословакия и ГДР), внасят съгласуван проект за споразумение, румънската делегация прави опит самостоятелно да внесе поправки и допълнения към този документ. Според информация на българските представители на Виенските преговори, румънските предложения са „в разрез с общоприетата съгласувана позиция на нашите страни участнички“.[160] В друга информация за хода на Виенските преговори, изпратена до София, се посочва: „По същество, [румънската делегация] не участва в съвместните дискусии. Без съгласие с другите социалистически делегации румънският представител в официално изказване на пленарното заседание направи предложения и възражения, отличаващи се от позицията на останалите страни от Варшавския договор.“[161]

През декември 1974 г. полк. Григоров съобщава в София отново, че в хода на последните консултации във Виена между делегациите от Варшавския пакт румънският представител остро заявил, че преговорите се провеждат „в недемократичен дух“.[162] Дори две години по-късно Министерството на отбраната в София е информирано от своя представител във Виена, че румънската делегация продължава негласно да отбягва участие в периодичните консултации между източноевропейските делегации.[163] В обобщаваща информация

[159] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 161, л. 142-143.
[160] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 161, л. 17.
[161] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 174, л. 8-10.
[162] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 174, л. 115-116.
[163] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 174, л. 8-10.

за българското участие във Виенските преговори военният представител на България полк. Георги Григоров посочва:

> „Делегацията на НРБ в преговорите СВСВ стриктно изпълняваше получените от ръководството на министерството инструкции... Във връзка с особената позиция на СРР подпомагаше активно съветските другари със специфични за нашата страна аргументи; защити пред останалите балкански страни (Турция и Гърция) и другите западни делегации проекта за споразумението; направи основно изказване на пленарно заседание в края на втория рунд за разбиване на ядрото на западната позиция за т.н. диспропорции и общ таван. Следваше развоя на преговорите СВСВ, активно участваше в кулоарната работа, при съгласуване на тактически ходове, изработване на становища между страните-членки на Варшавския договор." [64]

Въпреки началните очаквания от края на 1973 г. в следващите две години Виенските преговори сериозно „зациклят", като нито една от страните не дава ясни признаци за промяна на позиции и търсене на общи компромисни решения. Едва в пленарното заседание на 16 декември 1975 г. страните от НАТО внасят по-радикално ново предложение, като се съгласяват за включване още в първия етап на съкращение на войски и въоръжение от ВВС и ядрено оръжие (1000 ядрени бойни глави, 54 изтребители F-4 „Фантом" с ядрени бомби на борда и 36 ракетни установки „Пършинг I"[165]). Всъщност подобни „компромисни отстъпки" залягат още през пролетта на 1974 г. във „Вариант-3" на американските алтернативни сценарии за водене на преговорите със СССР и източноевропейските страни. Тази опция е съгласувана през есента на 1974 г. със съюзниците от Лондон и Бон и с Върховния главнокомандващ силите на НАТО ген. Ендрю Гудпастър. По искане на президента Джералд Форд на 4 февруари 1975 г. е изготвен специален меморандум на Съвета за национална сигурност *NSDM-284*, в който конкретно са визирани предвижданите съкращения на американско ядрено оръжие в Централна Европа. При посещението на съветския външен министър Андрей Громико във Вашингтон в средата на септември 1975 г. той е уведомен в най-общи линии за бъдещото предложение, което окончателно е съгласувано по време на срещата на Съвета на НАТО в Брюксел на 11-12 декември 1975 г.[166]

Отговорът на държавите от Варшавския договор е обявен в новото пред-

[164] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 161, л. 87-94.
[165] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 174, л. 3-5.
[166] *FRUS*, 1969-1976, Vol. XXXIX, p. 1016, 1052-1055, 1081.

ложение, огласено от съветската делегация в пленарното заседание в двореца Хофбург от 19 февруари 1976 г. За съдържанието на тази инициатива Леонид Брежнев уведомява Хенри Кисинджър месец по-рано при посещението на държавния секретар на САЩ в Москва. Отделно предложението е съобщено в аванс по време на неофициална среща между западните и източноевропейски делегации във Виена на 17 февруари. В съветското предложение се предлага още през 1976 г. двата блока да извършат съкращение на ВС в Централна Европа на „равнопроцентна основа" с 2-3 %. В отговор на предложението на САЩ за конкретно съкращение на ядрено оръжие Москва изразява съгласие да съкрати реципрочно и еквивалентно 54 свои самолети СУ-17 („Fitter"), 36 управляеми зенитно-ракетни системи СТРЕЛА-2М (SAM-2), както и определено количество оперативно-тактически ракети Р-300 (Scud-B). На следващия етап през 1977-1978 г. се предвижда съкращение на ВС и въоръжение също и на останалите страни от НАТО и Варшавския договор, обект на преговорите.[167]

Следващ ход на съветската дипломация е изненадващото обявяване за пръв път в заседанието от 10 юни 1976 г. на данни за личния състав на войските на Варшавския пакт в района (805 000 военнослужещи в СВ и още 182 300 във ВВС). Оповестените данни се различават от предварително съобщените западни изчисления (956 000 души в СВ и още 224 000 души във ВВС), което предизвиква допълнителни спорове и взаимни обвинения в съзнателни манипулации. Делегацията на САЩ оповестява своите ответни данни в заседанието на 15 декември 1976 г. (731 000 военнослужещи в СВ и още 190 000 военнослужещи във ВВС).[168] Отново обект на спорове са дефинициите за „военнослужещи в униформа", изключването от преговорите на спомагателните части, както и на френските въоръжени сили. Безплодните дискусии между делегациите на седемте държави от НАТО и четирите държави от ОВД продължават в следващите месеци и години без постигане на реални резултати, а след 1980 г. се наблюдава пълен застой вследствие на новата остра вълна на двуполюсна конфронтация.

Продължилите около тринайсет години преговори за съкращаване на войски и въоръжения в Централна Европа протичат с различна степен на интензивност и при рязко ограничена ефективност. Вдъхновени от паралелните преговори за СССЕ в Женева, първите месеци на преговорите в двореца Хофбург във Виена са по-наситени с намиране на компромисни решения и с оптимистични нагласи, но с течение на изминаващите седмици и месеци уни-

[167] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 174, л. 17-18.
[168] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 174, л. 59-60, 94-95; *FRUS*, 1969-1976, Vol. XXXIX, p. 1092-1093.

нието и разочарованието вземат връх. Впрочем българските дипломатически и военни представители в Западна Европа съобщават в София за преобладаващия скептицизъм сред управляващите кръгове там. В информация от българско военно аташе за мнение на негов белгийски колега се посочва: „Западните страни и командването на НАТО били убедени, че няма да се стигне до никакви резултати, но независимо от това считали за полезно обмяна на мнения по тези въпроси. Според него трябвало да мине дълъг период, за да се изживее наслоилото се недоверие между страните от двата блока."[169]

В редица публикации се търсят аналогии с Виенския конгрес от 1814-1815 г., образно наричан „Виенският концерт" на великите европейски сили. Направено е сравнение дори с известния афоризъм от времето на Виенския конгрес, когато уморен дипломат язвително отбелязал, че там не се марширува (няма напредък), а се танцува (т.е. върти се на едно място).[170] Някои коментари за Виенските преговори променят израза „танцува" с „пее". В този променен афоризъм има скрит ироничен смисъл. След като официалните срещи и протоколни вечери за „разбиване на ледовете" между делегациите на страните участнички не дават позитивен психологически ефект, по идея на британския представител сър Клайв посланиците започнали да се събират заедно и последователно изпълнявали свои популярни национални песни или импровизирали с „частушки" на актуални теми. Например в документ, съхранен в архивите на британското външно министерство под названието „The MBFR Song-book", се цитира популярна импровизация на тема „О, кога тези проклети разговори ще свършат, за да се прибера у дома". В нея се правели алюзии за безкрайни и безплодни пленарни заседания, ад хок групи, двустранни консултации...

В хода на Виенските преговори се забелязва ясно изразено желание от страна на Вашингтон и Москва за предварително договаряне помежду им, преди спорните проблеми да бъдат съгласувани със съюзниците. В дискусия между Андрей Громико и Хенри Кисинджър в средата на септември 1974 г. държавният секретар на САЩ използва като оправдание „затрудненията", които имали със своите европейски съюзници. Следва куриозен саркастичен диалог между външните министри на суперсилите:

„ГРОМИКО: Мисля, че Съединените щати са под натиск от страна на Люксембург по този въпрос.

КИСИНДЖЪР: А ние виждаме, че вие сте притискани от България!"[171]

---

[169] *ДВИА*, Ф. 42о, Оп. 6а, а.е. 49, л. 208.
[170] *Le congres ne marche pas, il danse.*
[171] *FRUS*, 1969-1976, Vol. XXXIX, p. 721-722.

Нерядко и в отделните национални делегации се наблюдава вътрешно напрежение между представителите на различните ведомства, обусловени от характерните особености на гражданско-военните отношения с видими различия в цели, нагласи, култура, субординационно поведение. И в Москва, и във Вашингтон лобиращите представители на военно-промишлените комплекси оказват „тиха съпротива" срещу всяко по-радикално предложение за съкращение на въоръженията. Твърде показателно е например отношението на висши представители на Пентагона и разузнавателните агенции към външнополитическите експерти от Държавния департамент. След заседание на Съвета за национална сигурност на САЩ от 23 януари 1975 г. представител на СНС подхвърля, че да се остави воденето на преговорите по MBFR на ръководителите на американската делегация във Виена посланиците Стенли Ризър и Джонатан Дийн било все едно „да се даде огън в ръцете на деца".[172] Независимо от очевидните противоречия и съзнателни манипулации, необичайно продължителният ход на Виенските преговори има в перспектива и някои благотворни резултати. Представителите на двата военнополитически блока успяват да постигнат взаиморазбиране и сближение по някои основни терминологични различия и в крайна сметка натрупаният опит за търсене на компромиси и взаимноприемливи решения води по-късно до изключително бърз напредък и постигане на многостранни споразумения при преговорите в Стокхолм (1983-1986) и Виена (1989-1992).

4. БЕЛГРАДСКАТА СРЕЩА: ПРОВАЛ ИЛИ НОВО НАЧАЛО

ИЗТОЧНА ЕВРОПА СЛЕД ХЕЛЗИНКИ

Срещата на високо равнище в Хелзинки и постигнатите многостранни договорености дават импулс за по-интензивни контакти и двустранни инициативи в различни европейски региони. Взаимодействието между двата военнополитически блока продължава обаче до голяма степен да зависи от развитието на отношенията между Съединените щати и Съветския съюз. Наред с това в някои райони, както е случая с Балканите, съществуват разно-

[172] *FRUS*, 1969-1976, Vol. XXXIX, p. 1053.

гласия не само на междублокова, но и на вътрешноблокова основа. Понякога противоречията между съюзни държави са не по-малко сериозни, отколкото между страни с различни социални системи.

На срещата на външните министри от Варшавския договор в Москва на 15 декември 1975 г. съвсем бегло се споменават реалните резултати от Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа. В същото време всяка една страна членка приема до края на годината собствени национални планове и програми за следващите стъпки в съответствие с решенията на Заключителния акт от Хелзинки. Например на 14 август 1975 г. унгарското правителство обсъжда доклад за решенията на заключителната среща на СССЕ в Хелзинки.[173] В края на август Президиумът на Чехословашката комунистическа партия специално обсъжда последиците от Заключителния акт за националната политика на страната. В друго заседание на чехословашкото партийно ръководство през април 1976 г. твърдо е декларирано, че „няма да бъде позволено на капиталистическите страни да злоупотребят с изпълнението на задълженията по Втората и Третата кошница, като се намесват във вътрешните работи на други държави".[174] В края на октомври 1975 г. източногерманското ръководство също обсъжда проблемите за изпълнение на поетите задължения по силата на Заключителния акт.[175] В информация от 15 ноември 1975 г. румънският първи заместник-министър на външните работи Джордже Маковеску докладва за проведените първи мероприятия в Румъния по изпълнение задълженията по Заключителния акт.[176] Някои от източноевропейските правителства (Полша, Унгария и Чехословакия) междувременно създават специални междуведомствени комисии по въпросите на СССЕ.

Българското ръководство прави преглед в началото на септември 1975 г. на конкретните задължения съгласно Заключителния акт и изисква от съответните правителствени ведомства да изготвят предложения за следващи национални действия. На 15 септември ГЩ на БНА представя своето становище относно мерките за укрепване на доверието, които следва да осъществи Министерството на отбраната в изпълнение на „военните аспекти" от Заключителния акт. В документа се посочва, че тези предложения следва да бъдат съгласувани с Министерството на външните работи и ЦК на БКП, а по-късно да бъдат проведени допълнителни консултации и със „съветските другари"

[173] *MOL*, XIX-a-83-a-587, jkv-1975, 9/00370.
[174] *A Cardboard Castle*, p. 398.
[175] *ДА МВнР*, Оп. 7-ш, а.е. 25, л. 147.
[176] *AMAE*, Problema 241/CSCE-1975, Direcția I Relații, Fila 5966.

в Москва.[177] Подобни конкретни предложения постъпват от Министерствата на външните и на вътрешните работи, както и от други министерства и правителствени комитети. На 19 ноември 1975 г. Секретариатът на ЦК на БКП приема специално решение № 1068 по този въпрос. В съответствие с това решение е създадена национална Координационна комисия на равнище заместник-министри по проблемите на сигурността и сътрудничеството в Европа. Председателството на комисията е възложено на първия заместник-министър на външните работи Борис Цветков. По същото време към Министерството на външните работи започва да функционира междуведомствена „Група по въпросите на сигурността и сътрудничеството в Европа".

Скоро след срещата в Хелзинки българското правителство чувствително разширява европейското и балканското направление в своята външнополитическа дейност. Само за три-четири месеца държавният глава Тодор Живков посещава Гърция и Турция, а външният министър Петър Младенов е на официално посещение в Холандия и приема в София своите колеги от Дания, Франция и Португалия. По време на разговорите на министър-председателя Станко Тодоров с австрийския канцлер Бруно Крайски във Виена през май 1976 г. двете страни специално отбелязват в заключителното комюнике „голямото значение на предстоящата среща в Белград"[178]. Интензивни двустранни консултации са проведени и на по-ниско експертно равнище. Например през януари 1976 г. старши представители на белгийското и българското Външно министерство обсъждат в Брюксел специфичният проблем за „човешките права" и „свободно движение" на хора и информация в съответствие с „Третата кошница" от Заключителния акт.[179]

По българска инициатива на 21 – 22 юли 1976 г. в София е проведена консултативна среща на заместник-външните министри от Варшавския пакт.[180] Съвещанието изслушва информации за външнополитическата активност на всяка от страните членки в диалога Изток – Запад и прави анализ на тактиката на западноевропейските държави относно бъдещото развитие на процеса на СССЕ.[181] Според получените сведения „забелязва се съгласуване на действията на страните от НАТО и ЕИО и разпределение на задачите между тях по различните проблеми на СССЕ". Едновременно с това западните страни се

[177] *ДВИА*, Ф. 1, Оп. 10а, а.е. 240, л. 74-75.
[178] Подобна оценка е направена също при посещението на австрийския президент Рудолф Киршлегер в София през септември 1976 г. – *Външна политика на НРБ*, т. IV, с. 42, 96.
[179] *ДА МВнР*, Оп. 7-ш, а.е. 17, л. 264.
[180] Румънската делегация единствена е на равнище „посланик".
[181] Софийската среща е изпусната в документалната публикация за съвещанията на заместник външните министри от Варшавския пакт – Békés, Csaba, „Records of the Meetings of the Warsaw Pact Deputy Foreign Ministers 1964-1989" – www.php.isn.ethz.ch . .

договарят за организиране на критична пропагандна кампания към страните от Варшавския пакт за „пренебрегване“ споразуменията по „Третата кошница“, „“форсиране“ изпълнението на споразуменията по „Втората кошница“ и „прекомерно наблягане“ върху десетте принципи от „Първата кошница“. Според оценките на Софийската среща идеите и инициативите на страните от НАТО за съдържанието и дневния ред на предстоящата Белградска среща все още имат „предварителен и общ характер“.

Дискусията на заместник-външните министри в българската столица отделя специално внимание върху спешната необходимост от изработване на „единен подход“ при подготовката на следващата среща на СССЕ. Изразено е общо съгласие, че значението на срещата в Белград не бива да се „преувеличава“, тъй като тя има само „консултативен“ и „работен“ характер и в никакъв случай не бива да доведе до „преразглеждане“ и „опити за ревизия“ на споразуменията от Заключителния акт.[182] Тя не би трябвало също да се превръща от западните държави в „Бюро жалби“ или „Контролна инспекция“ по изпълнение на задълженията в „хуманитарната област“. Основна цел на белградската среща според представителите на Варшавския пакт би следвало да бъде „обмен на мнения по бъдещата работа по укрепването и задълбочаването на разведряването в Европа“. В София е постигнато принципно съгласие за подкрепа на новата съветска инициатива за свикване на международни форуми по въпросите на околната среда, транспорта и енергетиката в духа на Заключителния акт. Подкрепено е и модифицираното швейцарско предложение за провеждане на експертна дискусия по изработване на „общоприемлив метод за мирно уреждане на споровете“. Поради твърде сложната политическа ситуация в района на Близкия изток перспективите за конструктивен и успешен диалог между европейските и средиземноморските неевропейски страни са оценени като „малко реални“. По отношение съдържанието на евентуалния заключителен документ от Белградската среща общото мнение на заместник-външните министри е, че такъв документ „не би трябвало да е много обширен или обвързващ и да не съдържа политически решения“. Няколко специфични предложения са направени от румънските представители на срещата в София, които повтарят исканията за недопускане „блоковия подход“ в преговорите по СССЕ и подчертават значението на поддържане на многостранно регионално сътрудничество.

[182]Любопитно е като факт, че точно по същото време в анализ на Съвета за национална сигурност на САЩ се отправя предупреждение срещу възможно намерение на Варшавския пакт да „изопачи значението на Заключителния акт“ – *From Global Politics to Human Rights: The CSCE Follow Up Meeting,* Part 1, Global Issues – Gerald R. Ford Presidential Library, NSC Files, NSC-U/DM137B, Memorandum for the President, August 16, 1976.

Основните изводи от Софийската среща са представени в обобщаващ доклад, изпратен до Тодор Живков на 1 август 1976 г.[183] Българският ръководител продължава и в следващите месеци редовно да бъде информиран за позициите на отделни страни към развитието на Хелзинкския процес. Например в средата на август 1976 г. той получава обобщен доклад за позицията на неутрална Австрия, а през ноември с. г. в кабинета му е получен друг аналитичен доклад от Външното министерство – „Югославия и подготовката на Белградската среща".[184]

Следващ кръг от многостранните консултации в рамките на Варшавския пакт е провеждането на поредното съвещание на заместник-външните министри на 23 – 24 ноември 1976 г. в Букурещ в навечерието на заседанието на ПКК на ОВД два дни по-късно. Основен обсъждан въпрос е приемането на окончателен вариант на предложената „Декларация за международното разведряване, укрепване на сигурността и развитие на сътрудничеството в Европа". Както се посочва в информация на българската делегация в Букурещ, важна роля за „конструктивния дух" и „подчертания стремеж да бъдат намерени общоприемливи решения" изиграват предварителните двустранни консултации между съветската и румънската делегация. Все пак на срещата се проявяват два спорни проблема. Румънските представители настояват за включване на параграф за многостранното регионално сътрудничество в Европа, като имат предвид главно Балканския регион. Българската делегация обаче обръща повече внимание върху двустранното сътрудничество, а впоследствие представя компромисна формулировка за „установяване на междудържавни отношения" в отделните части на Европа, която е подкрепена от останалите делегации. Второто разногласие е поради категоричното искане на източногерманската делегация да се включи текст срещу „силите на реакцията, милитаризма и реваншизма" във ФРГ. Поради остри възражения от страна на румънските домакини, този текст не е включен в окончателния вариант на декларацията.[185]

В края на годишното заседание на ПКК в Букурещ на 26 ноември е утвърдена предложената декларация за СССЕ. На заседанието са обявени две основни инициативи – проектодоговор за неизползване първи на атомно оръжие и за организиране на европейски конференции по енергийни, транспортни и екологични проблеми. Специален параграф в Декларацията

[183] *ЦДА*, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 1165. По-подробна информация се съдържа в доклада на първия заместник министър на външните работи Борис Цветков от 30 юли 1976 г.
[184] *ЦДА*, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 1172.
[185] *ДА МВнР*, Оп. 28-П, а.е. 281, л. 225-228.

подчертава значението на предстоящата Белградска среща за „обмен на мнения“ и „политически консултации“ между страните участници в СССЕ.[186] Друга дискусия по „военните акпекти“ на Заключителния акт се провежда на съвещание на Комитета на министрите на отбраната в София на 10 – 11 декември 1976 г. Всички източноевропейски делегации с изключение на румънските представители се споразумяват да провеждат координирана единна политика по въпроса. Румънският военен министър Йон Коман заявява, че „всяка страна трябва да следва своята собствена политика“[187].

На 20 декември 1976 г. Петър Младенов представя в Секретариата на ЦК на БКП обстоятелствен доклад относно работата на различните министерства, ведомства и масови организации след Хелзинки. По-специално той подчертава значението на въпроса за „хармонизиране и съгласуването на единен подход“ и осъществяване на тясно взаимодействие между представителите на Варшавския пакт. Според доклада българското правителство е положило усилия да активизира своите двустранни и многостранни контакти. От специално значение са разговорите на Тодор Живков с ръководителите на останалите балкански държави и подписването на общи декларации с ФРГ и Турция. В духа на „Втората кошница“ от Заключителния акт България повдига въпроса за „премахване на дискриминацията в международната търговия“ и допринася за „подготовката на проектоспогодба за основите на взаимоотношенията между СИВ и ЕИО“.

По въпроса за изпълнение на поетите задължения в хуманитарната област българското правителство предприема редица мерки за разширяване на „човешките контакти“ и „разпространение на информацията“, както и за осъществяване на културен и образователен обмен със западните страни. Според решение на съвещание на секретарите по идеологията и международното сътрудничество на източноевропейските комунистически партии, проведено във Варшава през януари 1976 г., на българската партия е възложено да координира общите мероприятия за „външнополитическа пропаганда“.

С оглед да изясни позициите и намеренията на западните страни в навечерието на Белградската среща през втората половина на 1976 г. българското Външно министерство провежда двустранни консултации с Финландия, Швеция, Великобритания и Швейцария. Други консултации по дневния ред на

[186] *ДА МВнР,* Оп. 28-П, а.е. 282. Предложенията са отхвърлени като „едновременно безполезни и неприемливи“ по време на консултации между Хенри Кисинджър и външните министри на Великобритания, Франция и ФРГ в навечерието на министерската среща на НАТО през декември 1976 г.

[187] BA-MA, Freiburg, DVW, 1/71033, GWS Nr. A 460 896, Protokoll Nr. 009, Bl. 11. –www.php.isn.ehtz.ch .

Белградската среща са организирани с външните министерства на Румъния, Югославия, ФРГ и Гърция. Поведението на страните от НАТО, отбелязва в доклада си Младенов, все още не е ясно изразено за разлика от неутралните държави, които действат по много по-конструктивен начин и имат конкретни предложения за „мерките за укрепване на доверието".

В заключение българският външен министър предлага основни задачи и мероприятия при подготовката за Белградската среща. Сред тях са използване на задълженията по Заключителния акт за разрешаване на някои двустранни проблеми, изработване на позиция по „малцинствения въпрос" и по „мерките за укрепване на доверието", по изясняване въпроса за перспективите за многостранно сътрудничество на Балканите и др. В духа на направените преддложения Секретариатът на ЦК на БКП утвърждава Програма за предстоящата дейност на националната Координационна комисия по въпросите на сигурността и сътрудничеството в Европа.[188]

Подобно на Съветския съюз и някои други източноевропейски държави, скоро след срещата в Хелзинки българските тайни служби чувствително интензифицират своята „превантивна" дейност срещу „идеологическата диверсия". Още през юни 1975 г. при среща с българския вътрешен министър Димитър Стоянов председателят на КГБ Юрий Андропов обсъжда задачите на КГБ и Държавна сигурност в „новите условия" след постигнатите на СССЕ споразумения в хуманитарната област. Той посочва, че „на проведеното в края на май всесъюзно съвещание на органите на КГБ... е направен изводът, че в условията на разведряване на международното положение противникът е активизирал дейността на специалните си служби срещу СССР и другите социалистически страни." Поради тези констатации са били набелязани мерки за активизиране дейността на органите за сигурност в СССР.[189] Един от най-характерните документи на КГБ в това отношение е докладът на Ю. В. Андропов до ЦК на КПСС от 15 ноември 1976 г. „За вражеската дейност на т.нар. „група за наблюдение изпълнението на Хелзинкските споразумения в СССР" и предложените репресивни мерки срещу представителите на московската „Хелзинкска група".[190]

По време на следваща среща между Юрий Андропов и Димитър Стоянов в Москва на 18 август 1977 г. председателят на КГБ информира българските си гости за току-що проведените разговори между Леонид Брежнев и Йосип

[188] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Информация от П. Младенов до Секретариата на ЦК на БКП относно „Изпълнението на Заключителния акт и подготовката за Белградската среща", София, 20 декември 1976 г., л. 1-9.
[189] *АМВР*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 1137, л. 70-73.
[190] *РГАНИ*, Ф. 89, Оп. 37, Д. 4, л. 1-4.

Броз Тито и за постигната договореност за обмен на специализирана информация между тайните служби на Съветския съюз и Югославия[191]. Във връзка с подготовката на Белградската среща на СССЕ съгласувано с югославската страна в Белград била изпратена оперативна група от КГБ. На югославското разузнаване били предадени редица разузнавателни информации за враждебна активност на усташки емигранти срещу югославски представителства в чужбина.

Анализът на архивите на Държавна сигурност показва ясно, че действията на службите за сигурност срещу „империалистическата пропаганда" и „идеологическата диверсия" чувствително се увеличават именно в края на 1976 – началото на 1977 г. Дори изброяването само на част от наличните инструктивни документи и оперативни информации доказва верността на подобно предположение. Например на 5 ноември 1976 г. началникът на Шесто управление на ДС ген. Петър Стоянов изпраща на министъра на вътрешните работи „Информация за опитите на противника да се възползва от Заключителния акт на Съвещанието в Хелзинки за активизиране подривната си дейност срещу НРБ". Оценката на българското политическо контраразузнаване е: „Реакционните сили в империалистическите държави считат, че Третият раздел на Заключителния акт на Съвещанието в Хелзинки може да им донесе най-голяма изгода в двубоя със социалистическата общност". Главно направление на „специфичните форми, методи и средства" на контраразузнавателната служба, информира ген. Стоянов, е „профилактиката и сигналната функция" и „съвместни активни мероприятия" с „братските органи за сигурност" в страните от Варшавския договор.[192] В друг доклад от 24 януари 1977 г. се акцентира на тактическите подходи на „идеологическата диверсия" след Хелзинки, особено сред „художествената и научнотехническата интелигенция" чрез „нарастващия международен научен и културен обмен".[193]

Българското външно разузнаване също ориентира част от дейността на своите резидентури зад граница в навечерието на Белградската среща. През октомври 1976 г. Първо главно управление на Държавна сигурност предлага детайлен план с конкретни разузнавателни мероприятия за придобиване на

[191] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 10, а.е. 1318, л. 144-166. В строго секретна информация за разговорите между й. Б. Тито и Л. И. Брежнев, изготвена на 14 септември 1977 г. в секретариата на югославския президент, има параграф за двустранното военнотехническо сътрудничество, но не е спомената и дума за договореност между специалните служби на Съветския съюз и Югославия – *AJBT*, KPR, 1-2, SSSR, K. 84 – Izvestaj o poseti Josipa Broza Tita SSSR, s. 5.
[192] *AMBP*, Ф. 22, Оп. 1, а.е. 51, л. 72-73.
[193] *AMBP*, Ф. 22, Оп. 1, а.е. 51, л. 77-78.

по-достоверни сведения относно западните позиции и цели по СССЕ. На 15 февруари 1977 г. в доклад до вътрешния министър началникът на външното разузнаване ген. Васил Коцев съобщава, че през последните три месеца до българското правителство и ЦК на БКП са били изпратени над 50 информации за западните становища относно развитието на Хелзинкския процес. Съвместно с КГБ били подготвени специални акттивни мероприятия с цел убеждаване на западноевропейската общественост в правотата на позициите на страните от Варшавския пакт и за „неизпълнение" задълженията по Заключителния акт от някои страни от НАТО.[194] На 27 април 1977 г. ген. Коцев представя нова разузнавателна информация „Дейността на противника срещу НР България по отношение на подготовката на Белградската конференция".[195]

На 21-22 февруари 1977 г. в Източен Берлин се провежда нова среща на заместник-министрите на външните работи от Варшавския пакт. Един от обсъжданите въпроси е подготовката на Белградската среща и в тази връзка е изслушана информация за намеренията на скандинавските държави по изпълнение Заключителния акт от Хелзинки. Направено е заключение, че по редица въпроси страните от Варшавския договор и скандинавските страни имат сходни възгледи, поради което тези държави (Швеция, Финландия, Исландия, Норвегия и Дания) трябва да бъдат „окуражени" да възприемат по-активна линия на поведение по въпроса за СССЕ. Заместник-министърът на външните работи на СССР Игор Земсков посочва в своето изказване, че някои западни държави „изглежда възнамерявали да внесат разделение между социалистическите страни" и затова „за всички нас е важно да направим по-ефективни нашите общи действия".[196]

В рамките на двустранните консултации на 2 март 1977 г. в София е получен инструктивен документ от съветското външно министерство „Указания за активизиране работата по разясняване позицията на СССР към подготовката на Белградската среща". Документът съдържа седем параграфа. Най-важната задача е да се изработи обща политическа концепция за Белградската среща и се постигне пълно разбиране за осигуряване „конструктивния дух" по време на срещата. Друго уточнение относно характера на Белградската среща е, че тя не бива да се разглежда като „второ съвещание за сигурност и сътрудничество в Европа", а само като „консултативна среща", която не е упълномощена да приема нови принципни решения.[197]

---

[194] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 12, а.е. 425-А, л. 80-81.
[195] *AMBP*, Ф. 1, Оп. 12, а.е. 426-А, л. 114-129.
[196] *MOL*, XIX-J-1-j, 1977, 156. doboz, VI-1, 001392/3/1977.
[197] *ДА МВнР*, Оп. 29-П, а.е. 186, л. 40-43 – „Указания об активизации работы по разъяснению позиции СССР в отношении подготовки к Белградской встрече".

Няколко седмици преди откриването на предварителните консултации в Белград, се провежда ново заседание на Комитета на външните министри на Варшавския договор. Съветският външен министър Андрей Громико призовава за „твърд отпор" срещу евентуалните опити на някои страни от НАТО за „ревизия" на Заключителния акт. Останалите външни министри в своите изказвания наблягат на своята дипломатическа активност в процеса на подготовка на дневния ред, рамките и процедурните условия за Белградската среща. Румънският представител Джордже Маковеску изразява „скептицизъм" по отношение на изпълнението на Заключителния акт и отново повдига някои специфични румънски предложения: за извеждане на чуждите войски и закриване на чуждите военни бази в Европа, за създаване на безядрени зони (по-специално на Балканите), за едновременно ликвидиране на двата военнополитически блока, за подписване на пакт за неупотреба на военна сила и др.[198] В заключителното комюнике на заседанието на Комитета на външните министри намират място и някои формулировки (например за „конструктивния характер" на Белрадската среща), които са били изложени още в инструктивния доклад на съветското външно министерство от 2 март 1977 г. В комюникето е направено също предупреждение, че „някои сили" могат да използват Белградската среща за цели, които „не отговарят на духа и линията на Заключителния акт" и да доведат до „изопачаване" на неговото истинско съдържание.[199]

НОВАТА ПОЛИТИКА НА САЩ

В средата на 70-те години са извършени някои съществени промени в управленските екипи във водещи страни от НАТО, които предизвикват определени изменения в тяхната политическа линия, включително по отношение на резултатите и перспективното развитие на Хелзинкския процес. Най-значими и концептуални промени са осъществени в САЩ след идването на Джими Картър през януари 1977 г. в Белия дом.[200]

Още по време на своята кандидатпрезидентска кампания през лятото на 1976 г. бившият губернатор на Джорджия Джими Картър окачествява водената от Никсън, Форд и Кисинджър рационална *Realpolitik* на „баланс

[198] *AMZV*, Prague, .j. 013.975/77 – www.php.isn.ehtz.ch .
[199] *Организация на Варшавския договор. Документи и материали. 1955-1985*, с. 201 – 204.
[200] Blanton, Thomas, „US Preparations for the Belgrade CSCE Meeting"; Biermann, Harald, „US Perceptions of the CSCE-Process"; Walker, Breck, „Neither Shy nor Demagogic – The Carter Administration Goes to Belgrade", In: *From Helsinki to Belgrade*, p. 61-87, 207-230.

на силите“ като „антиамериканска“, тъй като пренебрегва традиционния американски „идеализъм“. Политическите убеждения на президента Картър са основани на силен морално-етически императив, чиято сърцевина са християнските ценности и „защитата на човешките права и свободи“. Новата политическа линия на американската администрация е допълнена от идеологическия подход на съветника по националната сигурност Збигнев Бжежински, който обосновава геополитическите измерения на въпроса за човешките права. Според негов доклад до президента този въпрос поставя „съветските лидери в отбранителна позиция“, особено в контекста на преговорите за контрол над въоръженията. На коренно различна позиция са държавният секретар Сайръс Ванс и неговите заместници Уорън Кристофър и Антъни Лейк, които поставят преговорите по САЛТ-2 по-високо от „човешките права“ и настояват за провеждане на „тиха дипломация“ към другата суперсила вместо силно идеологизираната пропагандна кампания на Белия дом. Съществените промени във външнополитическите позиции на Вашингтон се проявяват ясно по време на Белградската среща и дори се материализират персонално с неочакваната замяна на ръководителя на делегацията в СССЕ и кариерен дипломат Албърт Шерер със съдията от Върховния съд Артър Голдбърг.[201]

Политическите промени в Бон след изненадващите оставки на външния министър Валтер Шел и канцлера Вили Бранд също внасят някои нови нюанси в западногерманската политика. Федералният канцлер Хелмут Шмит и министърът на външните работи Ханс Дитрих Геншер поставят *Ostpolitik* по думите на Оливер Банге[202] в „нова политическа рамка“, като наред с политическия процес на разведряване се предлага чувствително разширяване на икономическото и търговско сътрудничество с Източна Европа. Същевременно Шмит и Геншер се обявяват срещу „конфронтационната политика“ и „идеологизирания подход“ на Картър и Бжежински. В разговор с държавния секретар на САЩ Ванс и в писмо до президента Картър през пролетта на 1977 г. Хелмут Шмит обяснява своята критична позиция с опасението за прекратяване на установените работни контакти между двете Германии, довели след подписването на Заключителния акт от Хелзинки до емигриране на около 80 000 източногерманци на Запад. В навечерието и по време на Белградската среща

[201] За личния президентски избор на Голдбърг не е предварително консултиран дори държавния секретар Сайръс Ванс.

[202] Bange, Oliver, „The FRG and the GDR and the Belgrade CSCE Conference“, In: *From Helsinki to Belgrade*, p. 311-344.

канцлерът на ФРГ се опитва да играе своеобразната роля на „посредник" между Картър и Брежнев.

Известно несъгласие с политиката на новата американска администрация изразяват също френският президент Валери Жискар д'Естен и британският премиер Джеймс Калахан. Макар Франция да остава най-последователен поддръжник на източноевропейското „дисиденство", активизирано след съвещанието в Хелзинки, официалната политика на Париж продължава да е насочена към поддържане на „специални" отношения с Москва от времето на ген. дьо Гол. Британската външна политика е обяснена в изявление на новия външен министър Дейвид Оуен през 1977 г. В Лондон разглеждат резултатите от Хелзинки като стабилизиране на международната система, а признаването на следвоенните граници се тълкува в духа на програмната реч на бившия премиер Уинстън Чърчил от 1953 г. за „източно Локарно[203]" В анализи на Форин офис се поставя акцент също на излизането на Европейската общност на международната сцена като трета политическа сила след суперсилите.[204]

Броени дни след СССЕ в Хелзинки на заседание на 10 септември 1975 г. във Венеция Съветът на Европейската общност приема решение да се проведат консултации за изработване на единна политика по отношение на задачите, произтичащи от изпълнението на Заключителния акт. Месец по-късно специална работна група на ЕО представя доклад за основите на общата политика на „Деветте" по СССЕ.[2 5] През август 1976 г. в Брюксел е представен 450 страници доклад за отношенията Изток – Запад след Хелзинки. На 1 април 1977 г. в Европейската комисия е приет доклад на специалната експертна група за контактите между Общността и страните от Източна Европа. Поради някои несъгласия с новия външнополитически курс на Вашингтон групата на „Деветте" практически по време на срещата в Белград осъществява по-интензивни консултации и координация с представителите на „неутралните" държави, отколкото по линия на Северноатлантическия съюз.[206] От своя страна, неформалната група на „неутралните и необвързаните" страни провежда поредица от самостоятелни срещи в периода 1976-1977 г. Инициатор на първата подобна дискусия е финландското правителство, което организира в края на април 1976 г. дискусия в резиденция Кьонигщет, близо до Хелзинки с представители на Швеция, Австрия и Швейцария. Прието е

[203]На международна конференция в Локарно през октомври 1925 г. Германия подписва „гарационен пакт" и „арбитражни конвенции" за признаване на следвоенните граници.
[204]Hughes, Gerald, „Britain and the CSCE", In: *From Helsinki to Belgrade*, p. 298-302.
[205]*PAAA*, Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland, B-150/336.
[206]Romano, Angela, „The European Community and the Belgrade CSCE", In: *From Helsinki to Belgrade*, p. 264-265.

общо решение за установяване на форми на сътрудничество между „Четворката“ и за разширяване на съвместните консултации с други неутрални и необвързани държави като Малта, Кипър, Сан Марино и Лихтенщайн. През ноември 1976 г. във Виена се провежда втората среща на групата на „неутралите“, на която е обсъден швейцарски проект на „Споразумение за мирно уреждане на споровете“ (SRPD). Предвид на безпокойството на домакините от Белград, че подготвяната среща може да се превърне в нов „конфронтационен двубой“ между двата блока, в края на януари 1977 г. югославското правителство става инициатор за провеждане на трета среща, по време на която окончателно е обособена групата от седем „*N+N*“ държави (Австрия, Малта, Кипър, Финландия, Швеция, Швейцария и Югославия).[207]

СРЕЩАТА НА СССЕ В БЕЛГРАД

Както посочват някои участници в преговорния процес за европейска сигурност и сътрудничество, тонът на дискусията в Белград се различава от срещите в Женева и Хелзинки. В някаква степен това се дължи на „36-ият играч“ – създадените дисидентски и правозащитни групи в СССР и Източна Европа, сред които най-голяма известност придобиват московската „Хелзинкска група“, полската „КОР“ и чехословашката „Харта-77“.

Подготвителните консултации за продължаващите дискусии по линия на СССЕ се провеждат в новоизградения конгресен център „Сава“[208] в Белград от 15 юни до 5 август 1977 г. Същинската работа на конференцията протича в два етапа. Първият от тях се провежда от 4 октомври до 22 декември 1977 г., а вторият продължава от 16 януари до 8 март 1978 г. В рамките на проведените дискусии по време на първия етап на Белградската среща са направени общо около 90 отделни предложения или допълнения, а по време на втория етап – още около 100 нови предложения. От внесените 14 основни проектодокумента девет са направени от страни членки на Варшавския договор (България, ГДР, Румъния и Чехословакия представят в секретариата по две предложения, а СССР – едно), три са внесени общо от страните от НАТО и един проектодокумент – от групата на неутралните и необвързаните държави.[209]

---

[207] По-подробно: Fischer, Thomas, *Neutral Power in the CSCE. The N+N States and the Making of the Helsinki Accords 1975.*

[208] Трийсет години по-късно бившият кмет на Белград Живорад Ковачевич си спомня, че конструктивният проект на новата сграда е обсъден в края на април 1976 г., а самият конгресен център е построен в първоначалния си вид само за 11 месеца.

[209] *A Diplomacy of Hope*, p. 468-470.

В периода на подготвителните консултации продължават интензивните многостранни и двустранни срещи в рамките на двата блока. Въпросите на Белградската среща са обсъдени например по време на разговорите на Тодор Живков с Леонид Брежнев в началото на юни и в средата на юли 1977 г. и с Николае Чаушеску в началото на септември с.г. В съгласие с постигнатите предварителни договорености всяка една от източноевропейските делегации (с изключение на румънската) представят в основните пленарни заседания координирани общи инициативи: Полша предлага принципите на Заключителния акт да бъдат включени в националното законодателство на европейските държави и се обявява за премахване на съществуващите „търговски бариери"; СССР и България предлагат конкретни инициативи за развитие на „военното разведряване"; ГДР и Чехословакия правят предложение за евентуално институционализиране на политическите консултации на СССЕ.[210]

В тези месеци продължава също специалният обмен на разузнавателна информация относно позициите на западните държави. В обширен доклад от 29 юли 1977 г. началникът на българското външно разузнаване ген. Васил Коцев съобщава за възникнали разногласия вътре в НАТО и вероятна опозиция от страна на западноевропейските страни към „агресивната" и „арогантна" политика на САЩ. В разузнавателния доклад се привеждат данни, че дори най-близките американски съюзници (Великобритания и ФРГ) са скептични относно постигането на единна позиция на НАТО. Съобщава се също за призиви по време на многостранните срещи на Алианса делегациите на съюзните страни в Белград „да не си вредят една на друга". Началникът на българското разузнаване обръща внимание на специфичната ситуация на Балканите и на „диференцирания" подход на Вашингтон към Румъния и Югославия".[211]

В заседание на министрите на външните работи от Европейската общност в Брюксел на 22 ноември 1977 г. е съгласувана общата цел „да не се поставят преговорите в Белград под въпрос". Няколко дни по-късно обаче заявление на ръководителя на американската делегация Артър Голдбърг за „човешките права" в СССР и Източна Европа поражда ответни контраобвинения за „човешките права" в САЩ и блокиране на многостранните преговори по другите въпроси за европейската сигурност. В заседание на Съвета на НАТО от 8 ноември държавният секретар на САЩ Сайръс Ванс заема компромисна позиция и призовава за възприемане на единен западен подход по време на Белградската среща. Неговата позиция обаче контрастира с политическата

[210]Кашлев, Юрий, *Хелзинский процесс 1975-2005*, с. 59-65.
[211]*АМВР*, Ф. 1, Оп. 12, а.е. 425-А, л. 141-154.

линия, изразена от Збигнев Бжежински. В доклад на посланика на ФРГ във Вашингтон фон Щаден от 14 декември се съобщава, че Бжежински настоял за „твърд подход" и разкритикувал „прекалената европейска чувствителност по въпросите на разведряването", която давала повод Москва да не третира западноевропейците като „равнопоставени партньори".[212]

Още в началото на втория етап на Белградската среща съветският представител Юлий Воронцов „хвърля бомбата", както се изразяват някои дипломати. В пленарното заседание на 17 януари той представя съветски проект за заключителен документ, който напълно игнорира всички направени в предходните месеци предложения от другите делегации. Новата съветска позиция е оценена от западните делегации като липса на желание за търсене на взаимни компромиси. В стремежа си да „спасят" конференцията в Белград групата на неутралните и необвързани държави представя на 1 февруари чрез финландската делегация свой проект за заключителен документ. Неочаквано за всички френската делегация излиза на 4 февруари с алтернативно предложение. На срещата на външните министри от ЕО в Копенхаген на 14 февруари тази френска позиция е оценена като „неприемлив прецедент", тъй като не е била предварително консултирана с партньорите от Европейската общност и НАТО. Едва на 3 март вечерта повечето делегации се обединяват около новото компромисно предложение на „Деветте", представено от датската делегация, в което се отчитат и някои позиции на страните от Варшавския пакт. Краят на Белградската среща е белязан обаче от още един дипломатически скандал с изненадващи нови неприемливи предложения от страна на Малта и Румъния. След „поредица от кафе паузи" и кулоарни сондажи, в крайна сметка на 8 март 1978 г. е постигнат консенсус около предложението на Дания. У всички делегации остава обаче силно разочарование от постигнатите резултати и усещане за пълен застой на Хелзинкския процес за европейска сигурност и сътрудничество.

Първата обобщена оценка във Варшавския пакт за резултатите от Белградската среща е направена по време на заседание на Комитета на министрите на външните работи на 24 – 25 април 1978 г. в София. В предварителен доклад до Политбюро на ЦК на БКП от 14 април за резултатите от Белградската среща Петър Младенов изтъква, че дискусиите са преминали „под сянката на конфронтацията между Изтока и Запада". Общото в изказванията на източноевропейските външни министри в София е много умерен и сдържан оптимизъм за бъдещото развитие на Хелзинкския процес. Най-скептично е становището на румънския външен министър Щефан Андрей, който на

[212]Bange, Oliver, „The FRG and the GDR and the Belgrade CSCE Conference", In: *From Helsinki to Belgrade*, p. 327-328.

няколко пъти призовава резултатите от Белградската среща да не бъдат „надценявани“. Андрей Громико посочва като негативен резултат многократните западни атаки по въпроса за „човешките права“, но допълва, че страните от Варшавския договор дали „ефективен отговор“ на опитите за „намеса“ в техните вътрешни работи[213]. В заключителното комюнике след заседанието на Комитета на министрите на външните работи се усеща ясно разочарование от „конфронтационния подход“ по време на дискусиите в Белград.[214] Подобни оценки са изказани дори в по-категорична и остра форма няколко месеца по-късно в Декларация на ПКК на ОВД от 23 ноември 1978 г.[215]

ИНИЦИАТИВИ ЗА МНОГОСТРАННО БАЛКАНСКО СЪТРУДНИЧЕСТВО

Постигнатите договорености на срещата на високо равнище в Хелзинки през 1975 г. импулсират много по-интензивни двустранни и многостранни контакти и инициативи в различни региони на Европа. Взаимодействието и добросъседското сътрудничество между държави от двата блока обаче продължава да зависи в много голяма степен от позициите и развитието на отношенията между Съветския съюз и САЩ. Възгледите на двете суперсили често доминират над намеренията на техните по-малки съюзници в духа на схващанията за „сфери на интереси“ и „блоково противопоставяне“. Понякога дори колебливите и плахи усилия за регионално сътрудничество са блокирани и подчинени на „стратегическите интереси“ на Кремъл и Белия дом и актуалното развитие на съветско-американските отношения.

По такъв начин философията и политиката на Студената война допринасят в допълнение към традиционните исторически, културни, етнически и религиозни конфликти за отлагане разрешаването и „капсулиране“ на възникналите междудържавни и вътрешнодържавни проблеми на Балканите. В същото време в региона съществуват сериозни разногласия не само между блоковете, но и вътре в тях. Понякога противоречията между съюзнически страни са по-сериозни от традиционните различия между държави с различни обществени системи. Типичен пример представляват гръцко-турските и съветско-румънските взаимоотношения (впрочем във връзките на Румъния с други нейни съседки от Варшавския пакт също има моменти на напрежение).

[213] *ДА МВнР*, Оп. 31-П, а.е. 307; *AMZV*, Prague, .j. 013.519/78 – www.php.isn.ehtz.ch .
[214] *Организация на Варшавския договор. Документи и материали. 1955-1985*, с. 209-210.
[215] *SAPMO-BA*, DY 30/2351.

Международната ситуация в региона – един малък микрокосмос в Европа – допълнително се усложнява от амбициозната политика на Югославия като един от лидерите на Движението на необвързаните държави и специфичната линия на поведение на Албания, едновременно враждебна и към двата блока (а от началото на 80-те години и към бившия си съюзник Китай). Наред с всичко това обаче, в последното десетилетие на Студената война на Балканите се създава уникален модел на добросъседски връзки между държави от враждуващи военнополитически съюзи, но с някои сходни външнополитически цели и интереси (България и Гърция).

Специфичен момент в политиката на великите сили е също продължаващото прилагане на „диференциран" подход към източноевропейските режими от администрацията на президента Джими Картър. Най-ревностен експонент на тази политика е съветникът по националната сигурност Збигнев Бжежински. Тя е конкретно обоснована в президентската директива *NSC-21* от септември 1977 г. След като аргументът за „вътрешна либерализация" е еднакво неприложим при режимите на Живков и Чаушеску, в анализа на американската позиция към София и Букурещ е приложен друг критерий – за степента на „международна независимост", описан в документа по следния начин: „Относителна независимост от Съветския съюз при провеждането на външната политика и степента на асоцииране или противопоставяне на източноевропейските държави със съветските външнополитически инициативи".[216] Както вече бе посочено в предходните страници, за разлика от Чаушеску българският лидер основава своята външнополитическа линия на тесни отношения със Съветския съюз. До края на неговия режим поведението на Живков продължава да е мотивирано от формулата за „политическа лоялност" срещу „икономическа стабилност" и конкретни „придобивки" за развитието на бедната откъм енергийни ресурси малка България. На два-три пъти през 1979 – 1983 г. Тодор Живков си позволява да подхвърли предизвикателно през западни представители, че смятаната за „сателит" България е превърнала СССР в своя „икономическа колония", тъй като внасяла оттам суровини и енергийни ресурси, а изнасяла промишлени стоки и електроника.[217]

В началото на 70-те години в Кремъл очевидно по-тясно свързват румънската позиция със засилената активност на Китай на Балканите. След беседа с Леонид Брежнев в Ялта през септември 1971 г. Тодор Живков уведомява своите колеги в Политбюро за опасенията в Москва от евентуално групиране

[216] *NSA*, PPRD, PD/NSC 21, NSSD 5-82.
[217] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 60, а.е. 262, 323; Гартхоф, Реймънд, *Свидетелства за Студената война*, с. 134.

на Балканите между Югославия, Албания и Румъния, „свързани помежду си и с Китай", което би могло да отслаби южното крило на Варшавския пакт и дори да доведе „открито или прикрито" към регионален балкански блок „на антисъветска основа". Конфиденциалните разговори между Брежнев и Живков през септември 1973 г. в резиденция Воден засягат по-специално и този въпрос. Съветският лидер изразява силното си несъгласие с идеята за реализиране на многостранна среща на високо равнище на балканските ръководители, предлагана от Чаушеску и Тито, която би могла – според него – да има „антисъветски контекст".

Подобно на конфликта между двата балкански съюзници на НАТО относно Кипър, разногласията на Москва с три от четирите балкански комунистически режима оказват решаващо влияние за блокирането и провала на всякакви идеи за многостранно регионално сътрудничество. Нещо повече. В един момент в Кремъл изглежда се безпокоят не толкова от действията на НАТО в региона, колкото от разпространение на китайското влияние на Балканите и изграждане на „антисъветски" балкански блок между Югославия, Румъния и Албания. Една твърде изкуствена конструкция наистина, фикция на консервативното мислене в съветското външно министерство, управлявано от Андрей Громико.

Позицията на суперсилите влияе пряко и върху поведението на техните балкански съюзници. Идеята за многостранно балканско сътрудничество се лансира все по-често в средата на 70-те години от лидерите на Румъния и Гърция, а нейното мълчаливо саботиране се възлага на много по-силно обвързаните с политиката съответно на Вашингтон и Москва Турция и България. Това става очевидно само месец след подписването на Заключителния протокол на СССЕ. В заседание на Политбюро на ЦК на БКП на 2 септември 1975 г. се разглежда предложение, направено от Константинос Караманлис при срещите му с Тодор Живков, Йосип Броз Тито и Николае Чаушеску в Хелзинки. Гръцкият премиер предложил организиране в духа на Хелзинкския процес на балканска среща на равнище заместник-министри на външните работи. В лично послание до Живков от 18 август Караманлис обосновава отново своето предложение за общобалканска експертна среща.

В заседанието на Политбюро от 2 септември се обсъждат мотивите и целите на всяка една балканска страна по въпроса за провеждане на балканска експертна среща. В анализ на българското външно министерство от 28 август се посочва:

> „Има основания да се предполага, че гръцкото правителство действа в рамките на стратегическите цели на западните страни – да се отслабят, а след това и разкъсат връзките на балканските социалистически страни

със социалистическата общност, а на Румъния и България – със СИВ и Варшавския договор... Предложението изглежда има и антитурска насоченост."

Подобни формулировки напълно съответстват на „твърдолинейните" силно идеологизирани внушения, идващи от Москва. Според българския външнополитически анализ Румъния щяла „бързо и положително да откликне" на гръцкото предложение. Югославия имала повече резерви, но щяла „да даде съгласие, ако участва Турция". Албания проявила известен интерес, но „в момента едва ли ще се окаже способна да реагира с необходимата гъвкавост". Що се отнася до турското правителство, документът отбелязва: „В условията на острия си конфликт с Гърция и сравнителната си нестабилност трудно би могло да приеме една инициатива, изхождаща от Гърция." Основният извод на българското външно министерство е, че при актуалната ситуация на Балканите „не съществуват обективни условия за многостранни политически инициативи", но България следвало да възприеме „гъвкав подход", като съгласува действията си с Москва.[218] В крайна сметка с положителния отговор на Тодор Живков от 26 септември 1975 г. България става втората страна след Югославия, която официално приема предложението на гръцкия премиер за организиране на балканска експертна среща.

Показателно е обаче, че по време на преговорите Тодор Живков – Сюлейман Демирел през декември 1975 г. двамата държавници постигат съгласие, че съществуващите условия благоприятстват развитието по-скоро на двустранно, а не многостранно сътрудничество. Ако се стигне до многостранно регионално сътрудничество, то трябва да започне на по-ниско експертно равнище, и то само в определени съгласувани области.[219] Сходна позиция изразява външният министър Петър Младенов при посещението си в Белград през ноември 1975 г.

Първата многостранна балканска експертна среща, повлияна от духа и препоръките на Заключителния акт от Хелзинки, се провежда в Атина от 26 януари до 5 февруари 1976 г. В нея участват представители на всички балкански държави без Албания. Докато Румъния, Югославия и Гърция са представени на равнище заместник-министри на външната търговия или финансите, турската делегация е оглавена от директор на дирекция в Министерството на външните работи. Най-многобройна (с общо 14 експерти по транспорт, енергетика, туризъм, селско стопанство, съобщения, екология)

[218] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 35, а.е. 5442, л. 4-16
[219] *ЦДА*, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 1152, л. 5-7.

е българската делегация, но същевременно тя е на най-ниско политическо равнище – оглавявана от началника на управление в Министерстерството на външната търговия Петър Башикаров. В обстоен анализ на изследователския отдел на радио „Свободна Европа" за българското участие на срещата в Атина специално внимание се обръща на „съветския фактор" при определяне на българската външнополитическа линия:

> „Когато приемаме непряката роля на Съветския съюз, не бива да забравяме собствената българска политика към многостранното балканско сътрудничество. Разположена в географския център на Балканския полуостров България винаги е имала силно желание да играе водеща роля в региона... Вероятно тя щеше да изиграе по-активна и конструктивна роля, ако не бе възпирана от вдъхновени или наложени от Москва ограничения... Съществуването на някои различия в интересите на България и СССР по балканската политика би могло да обясни промените в становището на България по въпроса за многостранното [регионално] сътрудничество през последните 15 години."[220]

По време на срещата си с гръцкия премиер през април 1976 г. българският лидер изслушва внимателно аргументите на Константинос Караманлис в подкрепа на инициативите му за многостранно балканско сътрудничество.[221] Месец по-късно, в писмо до Андрей Громико българският лидер предпазливо обосновава необходимостта от установяване на регионално сътрудничество на Балканите „в някои области". В противен случай, пише Живков, България би могла да остане изолирана в региона.[222] Съветската позиция остава неизменна. При подготовката на заседанието на ПКК на ОВД през ноември 1976 г. в Букурещ румънската страна настоява в текста за регионално сътрудничество в Европа на съвместната декларация да се включи изрично пасаж за Балканите. След категорично възражение на съветските представители, румънците са принудени да оттеглят своето предложение.[223]

Темата е подробно обсъдена по време на беседата на Брежнев с Живков в Ялта на 14 август 1978 г. Леонид Илич е особено доверителен със своя балкански съюзник, с когото за изминалото десетилетие са установили особено близки лични отношения:

> „Аз зная, Тодоре, че на теб неведнъж ти се е случвало да говориш

[220] *OSA*, Fond 300, Subfond 8 – „Bulgaria and the Balkan conference in Athens", RAD Background Report 41/ 12 February 1976.
[221] *ЦДА*, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 1163, л. 7-8.
[222] *ЦДА*, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 1163, л. 14.
[223] *ДА МВнР*, Оп. 28-П, а.е. 281, л. 226.

откровено с Чаушеску. Очевидно необходимостта от такова въздействие сега става особено важна, още повече когато се има предвид, че румънците създават на България дипломатически усложнения със своята политика по отношение на балканското сътрудничество. Когато те вдигат шум по въпроса за установяване на сътрудничество между балканските страни, това не вършат просто така. В развитието на регионалното сътрудничество на Балканите румънците, а също така югославяните и гърците, виждат път към отслабване влиянието на страните от Варшавския договор в тази зона. В това се заключава същността на техния подход... Трябва решително да се противодейства на всякакви проекти за създаване на обособена групировка на балканските държави със свои „особени интереси".

В тези думи на Брежнев се състои квинтесенцията на твърдата позиция на СССР по този въпрос.

Живков, както и друг път се е случвало, се опитва внимателно да лавира в разговора, като постигне някои компромисни отстъпки, без да разсърди своя могъщ покровител, чрез когото получава значителна финансова и икономическа подкрепа за укрепване на българската икономика:

„Що се касае до нашата политика на Балканите, желая да изтъкна, че ние съгласуваме със Съветския съюз всички наши ходове... Обстановката на нашия полуостров е изключително сложна... Ходовете, които ние предприемаме тук, имат за цел да не допуснем България да бъде изолирана. Разбира се, в никакъв случай не бива да допуснем на Балканите да се създаде регионален съюз, който ще бъде насочен срещу Съветския съюз и срещу България. На Балканите има и някои общи проблеми, в чието решаване следва да участва и България. В противен случай ние ще се изолираме от другите балкански държави."

По-нататък Живков продължава:

„Искаме да бъдем добре разбрани. Ако към тези въпроси подхождаме тесногръдо и се придържаме стриктно към концепциите на някои (в случая българският лидер определено визира Андрей Громико) да не участваме в никакви общобалкански инициативи, ние ще се изолираме от другите балкански страни. А това няма да бъде от наша обща полза."[224]

[224] *ЦДА*, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 495.

Няколко месеца след като предпазливо е изложил пред съветския лидер своето становище, на среща с гръцкия премиер на о-в Корфу през април 1979 г. Живков се договаря с Караманлис да започнат подготовка за многостранна балканска среща на експертно равнище. В изпълнение на постигната договореност Константинос Караманлис в писма до ръководителите на Югославия, Румъния и Турция отново издига инициативата за многостранно балканско сътрудничество „в духа на Хелзинки". Тито и Чаушеску веднага подкрепят тази инициатива, но конкретен отговор от турска страна така и не пристига.[225] Очаквана е и позицията на САЩ. В секретен разузнавателен доклад за съществуващите противоречия между Съединените щати и Гърция, изпратен на Живков от българския министър на вътрешните работи Димитър Стоянов на 8 септември 1979 г., изрично се отбелязва: „САЩ разглеждат инициативата на Караманлис за многостранно сътрудничество като отрицателен фактор за гръцко-американските отношения".[226] Не е случайно също, че по време на поредната си среща с гръцкия премиер в София през октомври 1980 г. при обсъждането на въпроса за регионалното сътрудничество Живков подхвърля, че „среди извън Гърция" пречели на междубалканското разбирателство. Караманлис рязко отвръща: „Не трябва да им обръщаме внимание, защото не може други държави да ни диктуват каква политика да провеждаме".[227] В разговори с румънския ръководител Николае Чаушеску и с югославския външен министър Йосип Върховец по това време Тодор Живков отново използва възможността да декларира своята позиция по темата: „Нищо не пречи в духа на Заключителния акт в Хелзинки да се състоят срещи на експерти от балканските страни за възможностите за многостранно сътрудничество по конкретни въпроси."[228] Рязкото влошаване на международната обстановка и на отношенията Изток – Запад през 1980-1981 г. имат пряко негативно отражение върху инициативите за многостранно регионално сътрудничество. Възникналото ново сериозно напрежение в отношенията на Турция с Гърция и България през следващите години допълнително затрудняват провеждането на балканска среща на високо равнище почти до края на Студената война.

[225] ЦДА, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 1190, п. 11, 13, 15.
[226] ЦДА, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 1190, п. 4, л. 8.
[227] ЦДА, Ф. 1-Б, Оп. 60, а.е. 274, л. 18.
[228] ЦДА, Ф. 378-Б, Оп. 1, а.е. 1211.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Процесът на европейска сигурност и краят на Студената война

Въпреки разочароващите резултати от Белградската среща и продължаващия застой на Виенските преговори за съкращаване на въоръженията в Централна Европа втората половина на 70-те години продължава да е под знака на резултатите от Хелзинкския процес. Трудно е да се предвиди острата конфронтационна вълна от началото на следващото десетилетие, предизвикана най-вече от три ключови събития – въпросът за разполагане на американски балистични ракети в Западна Европа, съветската военна интервенция в Афганистан и политическата криза в Полша. Допълнителна роля за задълбочаване на противоборството между двете суперсили изиграват консервативният „геронтологичен синдром" в управлението на Кремъл и рязката промяна в политическия курс на Белия дом след идването на власт на новата администрация на Роналд Рейгън.

По сходен начин никой не може да предположи, че само няколко години след поредния ожесточен двуполюсен сблъсък в края на 80-те години ще се случат знаменателни събития в източната част на континента, които по мирен път ще доведат до преодоляване на половинвековното разделение и до създаване на благоприятни предпоставки за изграждане на обединена Европа. Дори в условията на биполярно противопоставяне примерът на Хелзинкския процес продължава да оказва съществено влияние върху търсенето на взаимноприемливи формулировки и компромисни решения и възможности за по-нататъшно развитие на преговорите за трайно укрепване на регионалната сигурност и сътрудничеството между европейските народи.

1. ПОСЛЕДНАТА КОНФРОНТАЦИОННА ВЪЛНА

ЕВРОРАКЕТИТЕ В ЗАПАДНА ЕВРОПА

В разгара на т. нар. „криза с евроракетите“ в началото на 80-те години двете противостоящи военнополитически организации лансират свои пропагандни тези с цел не толкова да докажат собствената си правота, колкото да дискредитират противника. Държавите от Варшавския договор твърдят, че рязкото влошаване на международната обстановка се дължи на решението на Съвета на НАТО от декември 1979 г. за разполагане на нови американски балистични ракети в Западна Европа, с което се нарушавало „военното равновесие“ между двата блока. Във Вашингтон и Западна Европа настояват, че това решение представлява отговор на подобно предходно действие с разполагане на съветски ракетни установки в страни от Варшавския пакт. Всъщност и двете позиции имат своя собствена предистория и са обусловени от реалната необходимост за модернизация и подмяна на всеки 15-20 години на остарелите оръжейни системи. Именно в средата и края на 70-те години се появява обективната възможност за смяна на предоставените на съюзниците в НАТО и Варшавския пакт балистични ракети „Першинг-1“ и съответно Р-12 (SS-4) и Р-14 (SS-5) със сходни оръжейни системи от следващо поколение „Першинг-2“ и РТ-21М „Пионер“ (SS-20). Този тип балистични ракети не са предмет на Виенските преговори за съкращаване на войски и въоръжения в Централна Европа, нито на съветско-американските преговори за стратегическите въоръжения по договора САЛТ-2, подписан от Леонид Брежнев и Джими Картър на 18 юни 1979 г.[1]

Косвено потвърждение на становището, че коалиционно решение за поредната модернизация на въоръженията в Ракетни войски и ПВО на страните от Варшавския договор е взето още през 1973 – 1974 г., е предложението на съветския министър на отбраната Дмитрий Устинов от 7 май 1976 г., утвърдено с правителствено решение № 1136рс, във връзка с предоставяне и усвояване на нови оръжия за противовъздушната отбрана на България, Унгария, Полша и Чехословакия. В документа се посочва, че българската армия предстои да получи през периода 1976 – 1980 г. усъвършенствани зенитно-ракетни комплекси за нуждите на противовъздушната отбрана 2К11 „Круг“ (SA-4),

[1] След съветската военна интервенция в Афганистан Конгресът на САЩ блокира процедурата по ратифициране на двустранния договор и поради това той не влиза в сила.

2К12 „Куб“ (SA-6), 9К32 „Стрела-2“ и др.[2] По това време (1974 – 1976 г.) в Ракетни войски на БНА остарелите оперативно-тактически комплекси Р-11 и Р-170 (ВК11) са заменени с по-новите Р-300 (9К72), известни на Запад като *Scud-B*. Приети са на въоръжение и по-модерните тактически ракетни комплекси „Луна-М“ (9К52), известни на Запад като *Frog-7*.

В съответствие с разпореждане от 11 март 1976 г. на министъра на отбраната маршал Андрей Гречко през пролетта на същата година в западните райони на СССР започва разполагане на новите ракетни системи със среден радиус на действие SS-20. Според по-късни западни данни само за година и половина в тези райони са разположени над 300 ракети от този вид. От края на 1976 г. осем пускови установки SS-20 са предоставени на ГДР и Чехословакия, а година по-късно и на Полша и България.

Новите балистични системи са своевременно идентифицирани от американското военно разузнаване. В материал от министъра на отбраната на САЩ Доналд Ръмсфелд до държавния секретар Хенри Кисинджър през ноември 1976 г. се коментира разполагането на съветски SS-20 на територията на държави от Варшавския договор.[3] В лекция пред лондонския институт за стратегически изследвания през октомври 1977 г. западногерманският канцлер Хелмут Шмит обявява загрижеността на своето правителство и на съюзниците от НАТО от разполагането на тези съветски ракетни комплекси в близост до територията на ФРГ и настоява за предприемане на допълнителни мерки за възстановяване на „военния баланс“. На 29 декември Збигнев Бжежински официално съобщава получените разузнавателни сведения за разполагане на съветски ракети SS-20 срещу Западна Европа. По същото време министърът на отбраната на САЩ Харолд Браун провежда консултации със съюзниците от НАТО относно евентуално въоръжаване с новосъздаденото неутронно оръжие[4] и съобщава за разработване на ракетни системи от следващо поколение МХ „Минитмен“. През април 1978 г. Групата за ядрено планиране в НАТО достига до консенсусно решение да се препоръча модернизация на тактическите ядрени оръжия, като въпросът за разполагане на „неутронно оръжие“ в Европа остава на заден план. Позицията на Алианса е повлияна от заключенията и препоръките в две аналитични изследвания за „колективен отговор на съветската военна заплаха“, проведени през 1976 – 1977 г. по инициатива на Върховния главнокомандващ силите на НАТО

[2] *РГАНИ*, Ф. 89, Оп. 27, Д. 14.
[3] *COSMIC-TOP Secret* – NARA, RG 59, Policy Planning Staff, 1969-1977, Box 367, Rumsfeld Briefing on Nuclear Balance, November 10, 1976.
[4] Правителството на САЩ обявява на 7 юли 1977 г., че разполага с „неутронна“ бомба.

ген. Александър Хейг – „Дългосрочно отбранително планиране“ (LTDP) и „Съюзническата отбрана през 80-те години“ (AD-80).[5] В свое изявление ген. Хейг окачествява предходните години (1964 – 1974) като „изгубеното десетилетие“ за НАТО.[6]

Анализът на позициите на Москва показва, че съветските лидери смятат своите решения за разполагане на новите ракетни комплекси в близост до територията на страните от Северноатлантическия съюз за рутинни действия, които не накърняват „военния паритет“ между двата блока. В Москва въобще не предполагат острата реакция и сериозното безпокойство на западноевропейските правителства по този повод. Според Малкълм Бърн[7] сред водещите мотиви за съветската позиция е възприемането на нови стратегически схващания за водене на настъпателни и отбранителни операции в Европа, при които ролята на оперативно-тактически оръжия като ракетните комплекси SS-20 е особено важна. Горещи поддръжници на подобна концепция са новите съветски ръководители в областта на отбраната и въоръжените сили – министърът на отбраната Дмитрий Устинов, началникът на Генералния щаб Николай Огарков и главнокомандващият ОВС на ОВД Виктор Куликов. Липсата на адекватна и гъвкава реакция се засилва от силното влияние на представителите на военнопромишления комплекс и надмощието на „консервативния триумвират“ в управлението на СССР (Устинов, Громико и Андропов), които през декември 1979 г. вземат „в тесен кръг“ съдбоносното решение за военна интервенция в Афганистан. Някои от съветските експертни разузнавателни и военни анализи от това време разглеждат разработването и внедряването на „точно тактическо оръжие“ (към което се причисляват новите тактически ракети „Пършинг-2“) като „дестабилизиращ фактор“ поради „увеличаване ударната мощ на въоръжените сили на Северноатлантическия блок“ и повишаване вероятността от възникване на локални военни конфликти.[8]

Въпросът за бъдещо разполагане на новите американски ракети „Пършинг-2“ и МХ в Западна Европа е поставен за пръв път официално в аналитичен преглед (*CNA-78*) за отношенията Изток – Запад, изпратен на 1 май 1979 г. от заместник-държавния секретар Антъни Лейк до Белия дом. В послание до държавния секретар Сайръс Ванс и министъра на отбраната

---

[5] Duffield, John, *Power Rules. The Evolution of NATO's Conventional Force Posture*, p. 205-218.
[6] Isby, David and Charles Kamps, *Armies of NATO's Central Front*, p. 15-16.
[7] Авторът изразява своята признателност към научния директор на Архива за национална сигурност във Вашингтон Малкълм Бърн за предоставения негов доклад „The Warsaw Pact and the Euromissile crisis, 1977-1983“, изнесен на международната конференция „*The Euromissiles Crisis and the End of the Cold War, 1977-1987*“ в Рим, 11 декември 2009 г.
8 *РГАНИ*, Ф. 89, Оп. 37, Д. 30, л. 32-34.

Харолд Браун съветникът по националната сигурност Збигнев Бжежински призовава за конкретни предложения по този въпрос, които да бъдат обсъдени със съюзниците от НАТО. На 9 май Ванс и Браун, съгласувано с Обединения комитет на началник-щабовете на американската армия, предлагат на президента да утвърди мероприятия за постигане на консенсус в Алианса за разполагане на 572 американски ракети (108 ракети „Пършинг“ и 464 крилати ракети „Томахоук“) в някои западноевропейски държави. В документа се предлага Картър да обсъди темата при разговорите си с Хелмут Шмит на 6 юни и по време на четиристранната среща с Маргарет Тачър, Валери Жискар д'Естен и Джулио Андреоти на 28 юни. Мероприятията предвиждат още продължаване на двустранните консултации в Алианса до края на септември, след което приемане на общо решение по време на ежегодната сесия на Съвета на НАТО през декември.[9]

След получаване на секретното послание от президента на САЩ западногерманският канцлер Хелмут Шмит поставя въпроса пред Федералния съвет за сигурност на ФРГ. В ново писмо до Шмит от 1 юни 1979 г. президентът Картър посочва:

> „Като резултат от собствените ни проучвания достигнах до извода, че Съюзът се нуждае от разполагане в Европа на нови ядрени оръжия с голям радиус на действие, способни да достигнат територията на Съветския съюз... Това ще демонстрира единството на Алианса и ще поддържа разбирането за силните американски ангажименти по отбраната на Европа. Разполагането на такива ракети във Федерална република Германия ще е част от тази стратегия.
>
> Споделям мнението ви, че такова разполагане трябва да стане само на основата на консенсус. Надявам се да постигнем такъв консенсус през декември 1979 г...
>
> Въпросът може да предизвика голям политически дебат в Европа, включително във ФРГ. Много хора ще почувстват страх да не се разрушат едновременно хуманитарните постижения на разведряването и Ostpolitik... Не мисля, че тези страхове са оправдани, тъй като напредъкът в разведряването по никакъв начин не противоречи на отбранителните усилия на Алианса.“[10]

---

[9] *From Helsinki to Gorbachev* – Jimmy Carter Presidential Library, NSC Brzezinski Files, Box 20, Folder: Alpha Channel (MISC). Предложението е утвърдено от Картър на 18 май.

[10] *Jimmy Carter Presidential Library*, Plains Files, Box 1. Документът е декласифициран през 1999 г. по искане на *Margaret Thatcher Foundation*.

В навечерието на декемврийската сесия на Съвета на НАТО Москва предприема „контраофанзива" с цел предизвикване разногласия сред съюзниците от Алианса и проваляне на предложението за разполагане на нови американски ракети. На 6 октомври 1979 г. Леонид Брежнев публично обявява намеренията на съветското правителство да изтегли 20 000 военнослужещи и 1000 танка от територията на ГДР. В рамките само на месец са изтеглени първите 1500 военнослужещи от състава на съветските войски в Източна Германия.[11] На състоялите се между 3 – 6 декември 1979 г. заседания на Комитета на министрите на външните работи в Източен Берлин и на Комитета на министрите на отбраната във Варшава декларативно е подкрепена новата „мирна офанзива" на СССР. Заявено е, че държавите от източноевропейския блок няма да допуснат постигане на „военно превъзходство" от НАТО чрез разполагане на нови американски тактически ядрени ракети в страни от Западна Европа.

На сесията на Съвета на НАТО на 12 декември 1979 г. е прието т. нар. „двойно решение" за „модернизация на ядрените средства и ограничаване на въоръженията". В съответствие с това решение се предвижда разполагане на американски ракетни системи с наземно базиране (108 ракети „Pershing II" и 464 крилати ракети BGM-109 „Tomahawk") в избрани страни от Западна Европа. Заедно с това е обявено, че САЩ ще изтеглят от Европа „веднага щом това стане възможно" 1000 свои ядрени бойни заряда. Паралелно се отправя призив за започване на преговори със Съветския съюз за последващо съкращаване на американските и съветските ядрени оръжия със среден радиус на действие. При провал на преговорите съюзниците от НАТО заявяват, че ще приемат разполагане на обявените 572 американски ракети на своя територия. В официалното комюнике за декемврийската сесия на Съвета на НАТО се подчертава:

> „Решението за модернизация, включващо и задължение за разполагане, е необходимо, за да се посрещат нуждите на НАТО в областта на възпирането и отбраната, да се даде надежден отговор на едностранното разполагане на съветските ядрени средства за ТВД и да се създаде основа за провеждането на сериозни преговори за ядрените оръжия за ТВД."[12]

Същевременно президентът Джими Картър обявява предложение за петпроцентно увеличение на отбранителния бюджет на Съединените щати.

[11] *CIA FBIS Trends*, Reston, VA, December 12, 1979 – CIA FOIA release of February 2005.

[12] *ДА МВнР*, ДОСИЕ НАТО: Документи, решения, 1979-1983, с. 6. Нови документи за преговорите по въпроса за „евроракетите" са публикувани в: „ Thirtieth Anniversary of NATO's Dual-Track Decision. The Road to the Euromissiles Crisis", Ed. by William Burr, *NSA Electronic Briefing Book*, Washington, 10 December 2009.

Независимо от решенията на декемврийската сесия на НАТО от 1979 г., през май – юни 1980 г. са проведени секретни двустранни преговори между правителствата на САЩ и Великобритания. В послание до британската министър-председателка Маргарет Тачър президентът Картър отговаря положително на молбата на Лондон за предоставяне на американски ракети „Трайдънт". В допълнително послание до Хелмут Шмит и Валери Жискар д'Естен от 18 юли американският президент посочва, че това решение на Вашингтон е „важна стъпка" към укрепване на „Атлантическата сигурност".[13]

Както отбелязват редица западни автори, съветското ръководство има сериозни илюзии относно способността да предотврати осъществяването на взетото решение за разполагане на „евроракети" чрез активизиране на „мирни кампании" в Западна Европа и задълбочаване на разногласията между съюзниците от НАТО[14]. Наистина в периода 1981 – 1983 г. в редица западноевропейски страни се провеждат мощни антивоенни и антиядрени акции – над 100 000 души в Хамбург, 400 000 души в Амстердам, около 200 000 души в Западен Берлин, също така в Париж, Рим, Брюксел, Лондон и т. н. Значителни по брой антивоенни демонстрации са организирани също в Ню Йорк (800 000 души) и други американски градове. Специфична проява на антиракетната кампания е обособяването на групата „Генерали за мир", състояща се от бивши висши военни, служили в структурите на НАТО.[15] Масовите протестни антивоенни акции обаче са неутрализирани до известна степен от промяната на западното обществено мнение след съветската военна интервенция в Афганистан и въвеждането на военно положение в Полша.

С идването на власт на Роналд Рейгън в Белия дом в началото на 1981 г. съветско-американските отношения се влошават изключително много. Непосредствено след встъпването си в длъжност по време на пресконференция новият американски президент декларира, че процесът на разведряването е бил досега „едностранна улица" и облагодетелства само интересите на СССР. Две години по-късно в силно емоционална реч пред годишната конференция на националната евангелистка асоциация в САЩ Роналд Рейгън обявява Съветския съюз за „империя на злото" и подчертава, че Съединените щати

[13] *Jimmy Carter Presidential Library*, NSC Brzezinski Files, Box 6, Box 23. Кореспонденцията е декласифицирана през 1999 г. по искане на *Margaret Thatcher Foundation*.

[14] Така например на 17 април 1980 г. Политбюро на ЦК на КПСС утвърждава „Допълнителни мероприятия по активизиране проявите на обществеността против решенията на НАТО за производство и разполагане на нови американски ракети в Западна Европа" – *РГАНИ*, Ф. 89, Оп. 31, Д. 46, л. 1-2

[15] Pasti, Nino, *Euromissiles and the balance of forces : propaganda & reality* (Helsinki: World Peace Council, 1983); Tatu, Michel, La bataille des euromissiles (Paris : Editions de Seuil, 1983); Bastian, Gert, *Frieden schaffen!: Gedanken zur Sicherheitspolitik* (Munchen: Kindler, 1983).

„ще търсят мира чрез сила“.[16] Публичната реторика на новата администрация напомня стила и подходите от началото на 50-те години. Трудно би могло да се предположи, че само след няколко години ще се осъществи невероятен поврат в съветско-американските отношения, довел в много голяма степен до края на Студената война. Интерес представлява оценката на дългогодишния съветски посланик във Вашингтон (1962-1986) Анатолий Добринин:

> „Смятам, че един от ключовете за разгадаване на „феномена Рейгън“ и неговите политически успехи е подценяването на неговата личност от политическите противници и някои политолози. Като президент той беше много по-сложна фигура, отколкото изглеждаше на пръв поглед... Ако внимателно проследим политическата кариера на Рейгън, ще се убедим, че той в редица случаи действаше много по-гъвкаво, отколкото би могло да се очаква, слушайки неговите изказвания.“[17]

Характерни за съществуващите нагласи и експертни оценки в страните от Варшавския пакт за „новия твърд курс“ на правителството на Рейгън са редица дипломатически и разузнавателни анализи от началото на 80-те години. Например в годишния доклад на съветското посолство във Вашингтон за 1981 г. се отправят обвинения, че възприетият „милитаристки курс“ на новата администрация в съответствие с военната доктрина за „реалистично застрашаване“ има за цел „получаване на глобално военно предимство над Съветския съюз“. В друга информация до ЦК на КПСС от 8 октомври 1981 г. се анализира новата програма на Пентагона за модернизация и развитие на стратегическите сили на САЩ с разработване на ново поколение бомбардировачи „Б-1“ и „Стелт“, балистични ракети „Трайдънт-2“, междуконтинентални балистични ракети МХ и др.[18]

В доклад на българското посолство в американската столица от края на 1981 г. за „новите моменти в политиката на САЩ при президента Рейгън“ също изрично се посочва:

> „Форсирането на разполагането на усъвършенстваните ракети стана крайъгълен камък на американската европейска политика. В него администрацията виждаше онзи инструмент, с който може да се засили и изостри военното напрежение в стария континент и на тази база да се разрушат основите на доверието и разведряването между Изтока и За-

[16] *Public Papers of the Presidents: Administration of Ronald Reagan,* 1981 (Washington DC, 1982), p. 57; 1983, (Washington DC, 1984), Vol. 1, p. 362-364.
[17] Добринин, Анатолий, *Строго секретно,* с. 726-727.
[18] *РГАНИ,* Ф. 5, Оп. 84, Д. 966, л. 36-38.

пада. Изхождайки именно от тези съображения, САЩ са твърдо решени да наложат разполагането на евроракетите."[19]

Обявяването от президента Роналд Рейгън през март 1983 г. на Инициативата за стратегическа отбрана (SDI), получила публичност като „Звездни войни", както и определението „империя на злото" за СССР[20] допълват параноята и усещането за „военна психоза" в ръководните среди на Съветския съюз. Това се вижда ясно от разгарянето на мащабна политико-военна и разузнавателна операция „ВРЯН" в страните от Варшавския пакт през 1982 1985 г. за „откриване признаците на подготовка на внезапно ракетно-ядрено нападение" от САЩ и НАТО.[21] В специален ситуационен анализ за „американските подходи към проблема за стратегическата стабилност", включително и по отношение на предлаганите системи за противоракетна отбрана, съветските експерти формулират общо седем военнотехнически аргумента за „несъстоятелността" на новите схващания на администрацията на президента Рейгън.[22]

На заседание на министрите на отбраната от НАТО в Брюксел на 30 ноември 1982 г. е препотвърдено решението за разполагане на американски ядрени ракети в Западна Европа през 1983 г., при условие че съветско-американските преговори за ограничаване на ядрените въоръжения (стартирани година по-рано в Женева) не доведат до конкретни резултати. В дискусиите на пролетната сесия на групата за ядрено планиране на Алианса, проведена на 22-23 март 1983 г. в Португалия, е направен извод, че СССР продължава да увеличава ядрените си сили. По-конкретно министрите на отбраната на страните членки на НАТО посочват в заключителния документ на срещата:

„При ядрените оръжия с голям обсег за театъра на военните действия СССР вече е разположил в пълна бойна готовност 351 установки за мобилните и точни ракети SS-20 с 1053 бойни глави. Заедно с ракетите SS-4 и SS-5, които също са в бойна готовност, СССР притежава около 1300 ракетни бойни глави с наземно базиране и голям обсег за ТВД... Освен това... СССР заменя по-стари ракети с по-малък обсег с един внушителен арсенал от нови по-точни системи – SS-21, SS-22 и SS-23,

[19] *ДА МВнР*, Оп. 38-П, а.е. 15, л. 69-70.

[2] Едно от огледалните образни сравнения на съветската пропаганда от това време е за „новите кръстоносци" в администрацията на Рейгън.

[21] По-подробно за мащабите и времевите рамки на операция „ВРЯН" в: Баев, Йордан, *КГБ в България*, с. 216-219.

[22] Представеният в Кремъл ситуационен анализ е изготвен от експерти в Института за САЩ и Европа, Института за международна икономика и международни отношения, Дипломатическата академия и други съветски „държавни ведомства" – *РГАНИ*, Ф. 5, Оп. 84, Д. 854, л. 40-46.

които, разположени на предни позиции, могат да достигнат далечни цели в Западна Европа."[23]

В следващо заседание на Групата за ядрено планиране на 27 октомври 1983 г. в Канада е прието т. нар. „Решение от Монтебело". С него се потвърждава за пореден път решимостта на страните членки за приемане на своя територия на предвидените американски тактически ракети, като същевременно е обявено, че „през следващите няколко години" от Западна Европа ще бъдат изтеглени 1400 бойни заряда.[24] Седмица след „Решението от Монтебело" на цялата европейска територия на НАТО (от Скандинавия до Адриатика) се провежда най-мащабното военно учение на Алианса със симулиране на ядрени удари „Ейбъл арчър". На 14 ноември 1983 г. започва разполагане на първите крилати ракети във Великобритания, а на 23 ноември е обявено началото на разполагане на тактическите ракети „Пършинг-2" във ФРГ. В знак на протест същия ден съветската делегация напуска преговорите за съкращаване на ядрените оръжия (СТАРТ) в Женева. През април 1984 г. във военната база на НАТО в Комисо, Италия са доставени първите 16 крилати ракети, а през 1985 г. започва доставката на такива ракети „Томахоук" и на холандска и белгийска територия. В съответствие с решенията на НАТО от 12 декември 1979 г. до началото на 1986 г. 160 от предвидените крилати ракети са разположени във Великобритания, 112 – в Италия, 96 – в Западна Германия и по 48 ракети – в Белгия и Холандия.

Позицията на държавите от Варшавския договор към решимостта на съюзниците от НАТО за разполагане на нови американски балистични ракети в Западна Европа е изразена в категорична форма на няколко последователни форума на пакта. На съвещание на Политическия консултативен комитет в началото на януари 1983 г. в Прага новият партиен лидер (след смъртта на Леонид Брежнев през ноември предната година) Ю. В Андропов твърдо заявява: „За съжаление днес ние нямаме друг избор освен да отговорим на провокативните действия на НАТО с контрадействия... Някои мерки вероятно ще трябва да бъдат взети в рамките на нашия съюз и от всяка една страна членка."[25] За съществуващите настроения сред ръководителите на източноевропейските държави красноречиво свидетелства също изказването на Тодор Живков на съвещанието в Прага:

[23] *ДА МВнР,* ДОСИЕ НАТО: Документи, решения, 1979-1983, с. 21-22.
[24] *ДА МВнР,* ДОСИЕ НАТО: Документи, решения, 1979-1983, с. 59-61. Единствено гръцкият министър на отбраната изказва резерви към осъществяване на приетото „двойно решение".
[25] *A Cardboard Castle,* p. 479.

„Ние напълно споделяме оценката, че напрежението в международните отношения се засилва, че заплахата от избухване на нова световна война нараства, че народите в Европа и в света преживяват опасен период, може би най-опасния след Втората световна война."[26]

Конкретно съветско предложение за „ответни мерки" е обсъдено на извънредна среща на ръководителите на държавите от Варшавския договор в Москва в края на юни 1983 г. Юрий Андропов уведомява своите колеги, че съветското правителство е взело решение да прекрати обявения преди две години мораториум върху разполагане на тактически ракети в западните райони на СССР и да установи допълнително съветски тактически ракетни комплекси в близост до границите на онези страни от НАТО, които приемат американски ракети на своя територия. В отговор на съветско настояване Ерих Хонекер и Густав Хусак дават съгласие за разполагане на териториите на ГДР и Чехословакия на „съответни ракетни системи като контрамярка на планираното разполагане на американски ядрени оръжия".[27] Приетите решения са обсъдени също на заседание на Комитета на министрите на външните работи в София на 13 – 14 октомври 1983 г. В информация на Петър Младенов до българското ръководство за резултатите от съвещанието в София по въпроса с „евроракетите" се посочва:

„При излагането на нашите позиции по този централен въпрос особено значение имат следните основни моменти:

– предупреждението, че държавите, които допуснат разполагането на нови ракети със среден обсег на своя територия, поемат пред всички народи тежка отговорност за последствията от тази стъпка;

– решимостта на държавите участнички във Варшавския договор да не допуснат в никакъв случай военно превъзходство над себе си...

В изказванията на участниците в заседанието (без Румъния) беше отново недвусмислено и категорично изразена готовността на техните страни да предприемат ответни мерки, в случай че бъдат разположени американските ракети. В тази връзка някои от тях предложиха да бъдат обсъдени колективно външнополитическите действия на съюзните страни след евентуалното разполагане на ракетите...

Румънската делегация предварително знаеше, че някои от нейните предложения няма да се приемат, но въпреки това ги постави на обсъждане, без да настоява особено за включването им в комюникето.

[26] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 67, а.е. 1664, л. 8.
[27] *A Cardboard Castle*, p. 483.

Това означава, че тя е имала указания да ги постави, за да регистрира особените си позиции по тези въпроси."[28]

На 25 октомври 1983 г. информационната агенция ТАСС и радио Москва обявяват намеренията на съветското правителство за предоставяне на правителствата на ГДР и Чехословакия на новите съветски ракетни комплекси Р-400 „Ока" (SS-23). Доставянето им на територията на двете централноевропейски държави започва през пролетта на 1984 г.[29] Година по-късно е сключено секретно споразумение за продажба на такива ракетни комплекси и на България. Тяхното разполагане в Телиш, Плевенско започва през лятото на 1986 г., когато с ферибота Варна – Иличовск в България са транспортирани осем ракетни установки SS-23. До 1989 г. западните страни не получават данни за наличието на новите съветски ракетни комплекси в България. Те не са предмет на съветско-американските преговори за съкращаване на ядрените оръжия, завършили успешно с подписване във Вашингтон през ноември 1987 г. на договора между САЩ и СССР за съкращаване на стратегическите ядрени оръжия (СТАРТ).[30]

ЕВРОПЕЙСКИЯТ ВЕКТОР

Кризата с „евроракетите" се отразява в някаква степен и върху трансатлантическите отношения и води до увеличаване на обществения натиск в Западна Европа по въпроса за атлантическото измерение на европейската сигурност. Наред с приемането на Единния политически акт от 1986 г. тези обществени настроения предизвикват първите публични дискусии за собствени европейски способности в областта на отбраната и сигурността. Най-ярък израз на тези настроения е изявлението на белгийския премиер Лео Тиндеманс през декември 1983 г. пред френския „Монд" и последвалата инициатива от февруари 1984 г. на френския външен министър Клод Шейсон за „реактивиране" на Западноевропейския съюз след дългогодишна политическа летаргия. На специална среща на министрите на външните работи

[28] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 67, а.е. 2365, л. 5-15.
[29] OSA, Fond 300, Subfond 8 – Asmus, Ronald, „Soviet Countermeasures to NATO's Dual-Track Decision?, RAD Background Report 250/25 October 1983; „Soviets to Deploy Additional Missiles in the GDR", RAD BR, 84/17 May 1984; Socor, Vladimir, „INF Negotiations and Soviet Nuclear Missiles in the GDR and Czechoslovakia", RAD BR 148/21 October 1986.
[30] Народното събрание взема решение за ликвидиране на притежаваните от България ракети SS-23 на 19 декември 2001 г.. Последната ракета от този клас е унищожена на полигона Змеево на 26 септември 2002 г.

и на отбраната от Европейската общност на 26 – 27 октомври 1984 г. в Рим е приета декларация, в която се призовава за реформиране на Западноевропейския съюз и активизиране на Съвета на ЗЕС. Три години по-късно на нова среща на ЗЕС в Хага за пръв път е приета специална „Платформа за европейските интереси в областта на сигурността", в която са формулирани базисните възгледи за „европейска идентичност". Най-важните положения в „Платформата" са в посока на развитие на европейски сили за колективна защита:

> „Европейците носят главната отговорност в областта на отбраната, както в конвенционален, така и в ядрен аспект. В конвенционалната област силите на страните членки на ЗЕС представляват съществена част от силите на съюза...
>
> Ние сме убедени, че една по-единна Европа ще даде значителен принос за съюза, в полза на западната сигурност като цяло. Това ще засили ролята на Европа в съюза и ще осигури базата за балансирани трансатлантически отношения. Ние сме решени да укрепим европейския стълб на съюза."[31]

В края на 70-те и началото на 80-те години се поставя началото на многостранно сътрудничество в рамките на европейската и евроатлантическата общност в една от най-чувствителните области на регионалната сигурност – борбата с международния тероризъм и организираната престъпност. Законова основа за организиране на такова двустранно и многостранно сътрудничество е приемането от Съвета на Европа на 27 януари 1977 г. в Страсбург на „Европейска конвенция за противодействие на тероризма". Тази тема е дискутирана обстойно на редица сесии на Съвета на НАТО и по време на Мадридската конференция на СССЕ.

По предложение на британския външен министър Джеймс Калахан на сесията на Съвета на Европейската общност в Рим през декември 1975 г. е взето решение за създаване на работна група за борба с политическия тероризъм в Западна Европа. На следваща среща на министрите на вътрешните работи в Люксембург през юни 1976 г. са създадени още четири експертни групи, които следва да проучат въпросите за организиране на регионално сътрудничество с цел осъществяване на взаимен информационен обмен, съвместно полицейско обучение, борба с наркотрафика и защита на ядрени обекти от евентуални терористични нападения.

---

[31] Cahen, Alfred, *The WEU and NATO. Building a European Defence Identity within the Context of Atlantic Solidarity*, p. 6-7, 83-96; *ДА МВнР*, ДОСИЕ НАТО: Документи, решения, 1987, с. 61-68.

От 1977 година започва редовно да функционира „Групата *Треви*“ с ежегодни заседания на министрите на вътрешните работи и на правосъдието на страните от ЕО.[32] Както се посочва в някои информации на българското разузнаване, от началото на 80-те години в Западна Европа се активизират съвместните въоръжени акции на т. нар. „евротерористи“ (включително и членове на третото поколение функционери от ултралевите терористични организации „Червените бригади“ в Италия, „Фракция Червена армия“ във ФРГ и „Пряко действие“ във Франция). Техните терористични действия вече са насочени предимно срещу висши военни, ръководни дейци от средите на военнопромишления комплекс и военни обекти на НАТО в Белгия, Гърция, Испания, Италия, Франция, ФРГ (например школата на НАТО в Оберамергау). По време на ежегодните срещи в рамките на „групата *Треви*“ през периода 1977 – 1989 г. са лансирани някои нови инициативи за многостранно сътрудничество: изграждане на европейска информационна мрежа с база данни за международни терористи (EIS), засилване на съвместния граничен контрол (особено след подписването на Шенгенското споразумение от 1985 г.), създаване на европейска полиция.[33] Тези идеи намират по-късно законодателен израз в договорите от Маастрихт (1992) и Амстердам (1997) за Европейски съюз.

По други оперативни сведения, получени в София през 1988 г., в американската военна база в Рамщайн, Западна Германия, е дислоцирана специализирана експертна група с кодово название *NEST*, която има специална подготовка за противодействие срещу възможни прояви на ядрен тероризъм. Екипите *NEST*[34] са създадени през 1975 г. със секретна директива на президента на САЩ Джералд Форд и за петнайсетгодишния период до края на Студената война реагират на повече от сто сигнали за възможни ядрени терористични нападения. Разполагането на такава команда в Рамщайн се интерпретира в обобщена информация от резидентурата на българското разузнаване в Бон по следния начин: „По наше мнение съществуването на NEST е доказателство за разширяване антитерористичните функции на НАТО.“[35]

---

[32] Oudenaren, John van, *Uniting Europe: an Integration to the European Union*, p. 232-234.
[33] *АНРС*, Ф. Литерни дела, № 16 168, т. II, л. 83; т. III, л. 91; т. IV, л. 13-14; № 16 434, т. IV, л. 51; т.V, л. 190; № 16 173, т. I, л. 135-136, т. III, л. 277; т. III-А, л. 125-134.
[34] Nuclear Emergency Search Team.
[35] *АНРС*, Ф. Литерни дела, № 16 169, т. V, л. 70-71.

ПОЛСКАТА КРИЗА И ВАРШАВСКИЯТ ПАКТ

Общественополитическите кризи в Полша след 1956 г. имат хроничен характер и се повтарят в различен вариант през няколко години. За разлика от бунта на интелектуалци и студенти от 1968 г. и локалните работнически вълнения от 1970-1971 и 1976 г., през юли 1980 г. избухва и се разраства из цялата страна масово народно недоволство, което предизвиква появата на първата публична опозиционна организация в държава от Варшавския пакт профсъюза „Солидарност". Опозиционните настроения срещу режима на Едвард Герек обхващат почти цялото полско общество и в хода на организираните протестни действия създават предпоставки за смяна на политическата система в страната.

Още от есента на 1980 г. на Запад оживено се коментира опасността от осъществяване на военна интервенция в Полша от армиите на Варшавския договор, подобно на операции „Вихър" в Унгария през ноември 1956 г. и „Дунав" в Чехословакия през август 1968 г. Първите автентични сведения за подготовка на план за въвеждане на съветски и източноевропейски войски на полска територия под вид на съвместно командно-щабно учение се появяват в полското емигрантско списание „Култура" в Париж през април 1987 г. Авторът Ришард Куклински е бивш полковник от Генералния щаб на полската армия, близък помощник на военните ръководители ген. Войчех Ярузелски и ген. Флориан Шивицки и „офицер за връзка" с Щаба на ОВС на ОВД. Едва след тайното му извеждане на Запад през ноември 1981 г. става ясно, че в продължение на години той доброволно сътрудничи на американското разузнаване.[36] Скоро след разпадането на СССР през август 1993 г. руският президент Борис Елцин връчва на своя полски колега Лех Валенса колекция документи от заседания на създадената на 25 август 1980 г. комисия на Политбюро на ЦК на КПСС по „ситуацията в Полша" (известна по-късно като „комисията Суслов"). Тези материали са в подкрепа на издигнатата още по време на Студената война теза, че съветските ръководители единодушно били против съветска военна намеса в съседна Полша. Внимателното запознаване с публикуваните документи на „комисията Суслов" обаче създава представата за преднамерен подбор – отсъстват каквито и да е данни за съветските намерения за времето от 3 септември 1980 до 23 април 1981 г.[37]

---

[36] След многократни искания за достъп до материалите, получавани от Куклински, на 11 декември 2008 г. ЦРУ разсекретява 81 документи, свързани с неговите информации от Полша.

[37] „Документы „комиссии Суслова". События в Польше в 1981 г.", *Новая и новейшая история*, Москва, 1994, № 1, с. 84-107.

Значително по-реална и обективна картина за взаимоотношенията на Кремъл и командването на Варшавския пакт с полското държавно и партийно ръководство описва в спомените си от края на 90-те години на XX век бившият началник-щаб на ОВС на ОВД ген. Анатолий Грибков, многократно посещавал Полша в кризисните месеци на 1980 – 1981 г. Той дава еднозначен и недвусмислен отговор по тази тема:

> „Закономерен е въпросът съществувал ли е реален план за въвеждане на съюзни войски в Полша? Такъв план имаше. Нещо повече, беше проведена рекогносцировка на маршрутите за придвижване до районите на съсредоточаване на войските, в която активно участие взеха и полски представители."[38]

В последните десетина години бяха обнародвани редица документални издания[39] и изследователски публикации[40], които дават възможност за поточни отговори на въпросите за ролята на Съветския съюз и останалите страни от Варшавския договор, както и за ответните реакции на държавите от НАТО по време на полската криза. В следващите редове ще бъдат приведени също и материали от архивите в София, за да се изясни и позицията на българското ръководство.

До началото на август 1980 г. в България не изразяват особено безпокойство от събитията в Полша, въпреки някои сведения за наличие на обществено недоволство и кризисни явления. В доклад на представителя на МВР във Варшава през април 1979 г. се съдържа сравнително умерена информация за „характера на опозицията в Полша". В следваща информация от 5 юли 1979 г. относно посещението на папа Йоан Павел II в родината му се отбелязва, че визитата е преминала „без конфликти" и довела до „успокояване на обстановката в страната".[41] В справка на българското външно министерство за вътрешнополитическото положение в Полша от началото на юли 1980 г. се твърди: „Сега дисидентите са наистина малка група изолирани от обществото, загубили влияние и разединени от вътрешни борби хора... Полша е здраво звено на социализма." След посещение във Варшава на 14-15 юли 1980 г. българският премиер Станко Тодоров също заявява в информация до

[38] Грибков, А. *Судьба Варшавского договора*, с. 145.
[39] *Poland, 1980-1982: Internal Crisis, International Dimensions*, A NSA-CWIHP Briefing Book; *From Solidarity to Martial Low: The Polish Crisis of 1980-1981.*
[40] Kramer, Mark, „In Case Military Assistance is Provided to Poland: Soviet Preparations for Military Contingencies", *CWIHP Bulletin,* Washington, Vol. 11, 1998, p. 102-109; Kramer, Mark, „The Kuklinsky Files and the Polish Crisis", *CWIHP Working Paper,* No. 59, Washington, March 2009.
[41] *АМВР,* Ф. 1, Оп. 10-А, а.е. 314, л. 26, 44. По-различни са оценките в аналитични материали на КГБ, изпратени в ЦК на КПСС по това време – *Досие „Ватикана",* с. 38-47.

Политбюро, че „полското партийно и държавно ръководство, независимо от съществуващите трудности в икономиката, подхожда с чувство на реализъм към решаването на сложните проблеми и предприема действени мерки за тяхното преодоляване, като взема под внимание настроенията на трудещите се.“[42] Трудно може да се допусне, че в такива поверителни документи съзнателно се прибягва до пропагандни клишета. Очевидно българското ръководство не съзнава по това време действителното състояние на общественополитическата криза в Полша.

Скоро след срещата си с полския комунистически ръководител Едвард Герек в Крим на 21 август 1980 г., Леонид Брежнев в писмо до Варшава настоява за преминаване в настъпление срещу „антисоциалистическите елементи“. Три дни след своето сформиране, на 28 август „комисията Суслов“ (М. А. Суслов, А. А. Громико, Ю. В. Андропов, Д. Ф. Устинов, К. У. Черненко) утвърждава строго секретна резолюция, в която се казва:

> „Положението в Полша остава напрегнато... Като има предвид извънредната ситуация, Министерството на отбраната иска разрешение на първо време да постави в пълна бойна готовност към 6.00 ч. сутринта на 29 август три танкови дивизии (една в Прибалтийски и две в Белоруски военни окръзи) и една механизирана дивизия (в Прикарпатски военен окръг) с цел създаване на група войски в случай на необходимост за оказване на военна помощ на Полската народна република.“[43]

Изострянето на политическата обстановка в Полша и вероятната съветска военна намеса са в основата на оживена дискусия на 23 октомври 1980 г. в Белия дом на специално създадената „кризисна“ група, в която участват държавният секретар Едмънд Мъски, министърът на отбраната Харолд Браун, съветникът по националната сигурност Збигнев Бжежински, началникът на Обединения комитет на началник-щабовете ген. Дейвид Джоунс и заместник-директорът на ЦРУ Франк Карлучи. Още в самото начало Бжежински формулира целта на срещата: „Ние няма да дискутираме възможността, а ще изходим от предположението, че Съветите са нападнали или ще нападнат [Полша][44]. Въпросът е как ще реагираме ние.“ По-нататък съветникът по национална сигурност на президента Картър уточнява: „Мисля, че ако Рейгън

[42] *ДА МВнР,* Оп. 36, а.е. 2308, л. 8-9, 37-40.
[43] *РГАНИ,* Ф. 89, Оп. 42, Д. 22.
[44] В по-ранен анализ на ЦРУ се посочва: „Не смятаме, че Москва сериозно има намерение да осъществи военна интервенция в Полша... Не е изключено обаче при развитие на полската криза Съветите да се намесят и с военни сили.“ – *CIA National Foreign Assessment Center*, „The Prospects for Soviet Military Intervention in Poland“, September 8, 1980 (FOIA release, 2 February 2005)

победи на изборите, Съветите могат да решат да нахлуят през декември". При последвалата дискусия държавният секретар и министърът на отбраната се обявяват против по-крайни ответни мерки като „поставяне на силите на НАТО в бойна готовност". Участниците в заседанието се обединяват около становището да подготвят вариант за дипломатически и икономически санкции и психологически мероприятия за „дискредитиране" на Съветския съюз.[45]

Част от американските оценки се градят въз основа на съобщенията на най-важния агент на ЦРУ в Полша – полк. Ришард Куклински. В информация от 1 декември 1980 г. (поместена в секретния бюлетин на ЦРУ с източник „Джак Стронг") той бие тревога за подготвяна военна интервенция на войски от Варшавския пакт с участието на 15 съветски, две чехословашки и една източногерманска дивизии.[46] Предполага се, че началото на операцията ще съвпадне с подготвяното командно-щабно учение „Союз-80" с участието на представители на армиите от Съветския съюз, ГДР, Полша и Чехословакия.

Според свидетелството на ген. Грибков командно-щабното учение на полска територия е било предвидено да се проведе през октомври 1980 г., но е отложено поради изостряне на вътрешнополитическата криза в страната и смяната на Едвард Герек със Станислав Каня. Неочаквано в края на ноември министърът на отбраната на СССР Дмитрий Устинов възлага на Главнокомандващия ОВС на ОВД маршал Виктор Куликов и началник-щаба ген. Анатолий Грибков да започнат подготовка за провеждане на ученията с начална дата 8 декември 1980 г. Непосредствено преди заседанието на Комитета на министрите на отбраната, състояло се от 1 до 3 декември в Букурещ, е взето съгласие и на военните министри на Чехословакия, ГДР и Полша. В Щаба на Обединените въоръжени сили в Москва на 1 декември пристигат ген.-лейт. Тадеуш Хупаловски (заместник-началник на ГЩ на полската армия), ген.-полк. Мирослав Банник (началник на ГЩ на чехословашката армия) и ген.-полк. Хорст Щехбарт (началник на Сухопътни войски на армията на ГДР). Съвместно с началника на ГЩ на съветската армия маршал Н. В. Огарков и началник-щаба на ОВС армейски генерал А. И. Грибков те обсъждат плана за провеждане на командно-щабното учение, в което се предвижда да вземат участие пет съветски, четири полски, две чехословашки и една източногер-

[45] *Jimmy Carter Presidential Library,* NSC Brzezinski Files, Box 33. Документът е декласифициран през 2000 г. по искане на *Margaret Thatcher Foundation.*

[46] В анализ на ЦРУ от 24 декември след проверка на съобщението на Куклински се посочва, че данните, с които разполага американското разузнаване, показват предислокация на три, а не на 15 съветски дивизии в близост до полската граница. Космическите разузнавателни сведения, предоставени от Агенцията за национална сигурност, също не потвърждават твърденията на Куклински.

манска дивизии. Началото на военното учение е планирано за 8 декември с оглед щабовете на съюзните държави да се развърнат в главния команден център на Северната група съветски войски в югозападна Полша (Легница) на 10 декември.[47]

Междувременно по предложение на източногерманския ръководител Ерих Хонекер на 4 – 5 декември 1980 г. се провежда спешна среща на лидерите на държавите от Варшавския пакт, посветена на положението в Полша. В свои спомени ген. Войчех Ярузелски разказва:

> „Срещата на високо равнище на страните, членки на Варшавския договор, беше истинско изпитание. Според традицията всеки ръководител на делегация вземаше думата поред. Всички, казвам всички, ни даваха уроци, обвиняваха ни, макар че стилът и формулировките бяха различни. Най-жлъчни бяха Хонекер и Хусак. Най-състрадателен – Кадар. Дори Чаушеску, който през 1968 г. се беше опълчил срещу интервенцията в Чехословакия, се почувства задължен да каже: „Отстъпките – това е капитулация на партията.“[48]

Истинските мотиви за видимата промяна в позициите на „постоянния дисидент“ във Варшавския договор Николае Чаушеску са анализирани в телеграми от посолствата на САЩ в Букурещ и Белград до Вашингтон. В доклад на посланика в Югославия Лари Игълбъргър до държавния секретар например се посочва, че някои официални публикации и изказвания на Чаушеску във връзка с полските събития имат за цел „да послужат като предупреждение за недоволните елементи в Румъния“ да не се повлияят от примера на независимите профсъюзи („Солидарност“) в Полша. Що се отнася до позицията на Тодор Живков, подобно на ситуацията в Чехословакия през 1968 г., публично той заема по-умерена линия на поведение, но в поверителни разговори е значително по-рязък и безкомпромисен. В разговор с члена на полското партийно ръководство Кажимеж Барчиковски на 15 септември 1980 г. българският лидер съвсем доктринерски обявява полската криза за „звено във веригата на империалистическото настъпление против нас“.[49] Живков излага обобщено възгледите си за положението в Полша в специално

[47] *CWIHP Virtual Archive*, Донесение от ген.-полк. Мирослав Банник до министъра на отбраната на Чехословакия ген. Мартин Дзур, 3 декември 1980 г.
[48] "Москва искаше да нахлуе в Полша", *Антени*, София, 6 май 1992. В протокола на заседание на Политбюро на ЦК на КПСС за резултатите от срещата се отбелязва: „В изказванията на всички другари се съдържаха съвети към полските приятели как да постъпят и доколко решително да настъпят срещу антисоциалистическите елементи".
[49] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 60, а.е. 272, л. 1-20.

послание, което е обсъдено на две заседания на висшето партийно ръководство в София (21 и 25 октомври). В изказването си на срещата в Москва на 5 декември 1980 г. той също като някои от своите източноевропейски колеги призовава за „настъпление срещу антисоциалистическите сили“ в Полша.[50]

В навечерието на извънредната среща на лидерите на Варшавския пакт в Москва и особено след получаване на първите тревожни съобщения за подготвяна съветска военна интервенция в Полша редица държавни и правителствени ръководители на страни от НАТО използват като възможно средство за сдържане свои устни или писмени предупреждения до Кремъл. Подобни предупредителни сигнали се съдържат в изявления на генералния секретар на НАТО Йозеф Лунс от 21 ноември 1980 г., в послание до Москва от американския президент Джими Картър от 3 декември[51] и в други подобни изяви на западноевропейски правителствени ръководители. Вероятно тези дипломатически демарши изиграват някаква роля за спиране на по-радикалния вариант на въвеждане на съветски и източноевропейски войски на полска територия.

Командно-щабното учение „Съюз-80“ е предвидено да завърши до 21 декември 1980 г., но по настояване на Кремъл то е продължено и през януари 1981 г. В началото на февруари делегация от 18 съветски генерали, начело с ген. Анатолий Грибков, са командировани в Полша, за да инспектират „боеспособността“ на полската армия. През март – април в главния команден център в Легница все още остават над сто съюзни генерали и офицери под командването на Главнокомандващия ОВС на ОВД маршал Виктор Куликов. Официалната версия е, че те участват в подготовката на следващото командно-щабно учение „Союз-81“.[52] Както посочва ген. Грибков, целта на тези действия била ясна на всички: „да се продължи натискът върху полското ръководство и общество“.[53]

В началото на април 1981 г. в западни периодични издания се появяват публикации, в които сензационно се съобщава, че Щабът на Обединените въоръжени сили на Организацията на Варшавския договор е бил „преместен“ от Москва в Легница. На 14 април Европейският парламент приема декларация, изпратена официално до правителствата на страните от Варшавския

[50] Политбюро на ЦК на БКП обсъжда ситуацията в Полша на следващо специално заседание в началото на юни 1981 г. след среща на Тодор Живков с маршал В. г. Куликов – *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 67, а.е. 271, л. 1-2.

[51] Предупредителното конфиденциално послание от Картър до Брежнев е пресъздадено в публична декларация на Белия дом от 7 декември 1980 г.

[52] Според донесения на Р. Куклински до ЦРУ от януари, февруари и април 1981 г. в ЩОВС е обсъдено участие също на български и унгарски военни части в подготвяното учение.

[53] Грибков, А. *Судьба Варшавского договора*, с.145.

пакт, че в случай на използване на „чужда сила“ в Полша Европейската общност ще замрази отношенията си и ще наложи икономическо ембарго спрямо страните от Източна Европа.[54] По спешно указание от съветския министър на отбраната маршал Устинов командният щаб в Легница е изтеглен обратно в Москва.

В тези месеци твърде активна дейност и взаимен информационен обмен относно развитието на събитията в Полша провеждат тайните служби на държавите от Варшавския пакт.[55] На 9 юни 1981 г. в МВР е получено послание от председателя на КГБ Юрий Андропов, в което се отправя искане към българските „чекисти“:

> „Моля за активизиране събирането на достоверни разузнавателни сведения по полските проблеми: 1. Реалното участие на Запада и Китай в полските събития; 2. Планове и намерения на западните страни, Китай, НАТО и ЕИО за използване на полската криза с антисъветски цели; 3. Факти за подривната дейност срещу Полша... 6. Подготовка от западните страни, НАТО и ЕИО на мероприятия в случай на интернационална акция на Организацията на Варшавския договор в Полша.“[56]

Окончателно решение за отхвърляне на плановете за военна интервенция и за оставяне полското правителство само „да се справи“ с вътрешнополитическата криза в своята страна е взето на заседание в Кремъл през юли 1981 г. Предвид особено тесните отношения между Москва и София интерес представлява казаното от българския външен министър Петър Младенов в разговор с полския посланик Владислав Напйерай на 6 октомври 1981 г. След като изразява българската позиция, че се налага да се действа „бързо и решително“, без да се правят повече „отстъпки“ на опозицията, Младенов отбелязва:

> „Спекулацията на Запад за намеса на Съветския съюз в Полша отминаха. Но Съветският съюз не може да бъде безразличен как ще се развива за в бъдеще Полша... Затова полските другари трябва сами да предприемат необходимите действия за разгрома на контрареволюцията и колкото по-рано това стане, толкова по-малко кръв ще се пролее.“[57]

---

[54] *ДА МВнР*, Оп. 38, а.е. 2162, л. 5.
[55] В Министерството на вътрешните работи постъпва многобройна информация от различните управления на Държавна сигурност, а в Прага е изпратена „оперативна група“, която непосредствено следи ситуацията в Полша – *АМВР*, Ф. 1, Оп. 12, а.е. 414а – 420а.
[56] *АМВР*, Ф. 1, Оп. 10-А, а.е. 756, л. 3-7.
[57] *ДА МВнР*, Оп. 38, а.е. 2192, л. 183.

След избирането на Войчех Ярузелски за партиен лидер на 18 октомври изключително се засилва натискът от страна на Москва за организиране на „операция Х“ (въвеждане на военно положение в страната). И в Москва, и в останалите източноевропейски столици продължават да се разпространяват становища, че полското ръководство се намира в „пълна парализа“ и е неспособно да се справи с кризата. В доклад от българското посолство във Варшава от 23 октомври се цитира оценка на член на „здравите сили“ в полското партийно ръководство:

> „Смяната на Каня с Ярузелски не променя нищо. И двамата са сковани от един и същ имобилизъм пред страха от конфронтация. При това Ярузелски е „генерал без армия“ и след него ще тръгнат вероятно генералите, но от майор надолу и особено войнишкият състав е твърде съмнително дали ще го последва в евентуална негова решимост да изведе армията към сблъсък...
>
> „Солидарност“ готвят кървав бял терор, ако завземат властта... [Членът на Политбюро Мечислав] Раковски... е казал: „Една Полша си отива, за да се роди друга“.[58]

Особено важно значение имат заседанията в Кремъл от 8 и 10 декември 1981 г. Първият важен извод, потвърден категорично в изказванията на Андропов, Громико, Устинов, Суслов и други членове на партийното ръководство, е, че не може да става дума за осъществяване на вариант с въвеждане на съветски войски на полска територия. Другата констатация е неяснотата относно намеренията на ген. Ярузелски и подозренията за „хитруване“ и нерешителност от негова страна. Всъщност операцията по въвеждане на военно положение на 13 декември 1981 г. се подготвя в пълна тайна дори от влиятелните съюзници в Москва. Този факт („строгата секретност“) се признава и в послание на Леонид Брежнев до Тодор Живков и другите източноевропейски ръководители от 13 декември.[59] Интересно е да се отбележи, че Ярузелски уведомява по едно и също време през нощта срещу 13 декември Леонид Брежнев и главата на полската католическа църква кардинал Йозеф Глемп за началото на военната акция.

Двусмисленото и предпазливо отношение към полския ръководител от страна на Кремъл продължава да се проявява и в следващите години. Характерна е дискусията в Политбюро на ЦК на КПСС след обстоен разговор с Войчех Ярузелски през април 1984 г. Външният министър Андрей Громико

[58] *ДА МВнР*, Оп. 38, а.е. 2138, л. 30-31.
[59] „Документы „комиссии Суслова“, с. 97-104.

заявява: „Нашият общ извод е, че Ярузелски още не е узрял за решителен поврат в политиката. С него трябва много да се работи, постоянно да му оказваме влияние." Министърът на отбраната Дмитрий Устинов добавя: „У мен се създаде усещане, че той не беше напълно чистосърдечен с нас... Казано накратко, трябва активно да работим с полските ръководители." Дори по-младият и перспективен партиен функционер Михаил Горбачов подхвърля: „Струва ми се, че ни предстои да изясним истинските замисли на Ярузелски, да се уверим дали той не иска в Полша да има плуралистична система на управление."[60]

В редица публикации се дискутира въпросът защо от Вашингтон не са информирали своевременно лидерите на опозиционния профсъюз „Солидарност" за подготвяното въвеждане на военно положение, след като предварително са научили за подготовката на операцията от пристигналия нелегално в края на ноември в САЩ полк. Ришард Куклински. В този смисъл интерес представлява стенограмата от секретно заседание в Белия дом с участието на президента Роналд Рейгън на 22 декември 1981 г., десет дни след обявяване на военно положение в Полша. В своето изложение държавният секретар Александър Хейг съобщава:

> „Защо църквата смени тона. Архиепископ Глемп каза, че трябва да бъдат умерени, за да се избегне повече кръвопролитие... Лех Валенса не желае да сътрудничи с един съветски агент (Ярузелски). Той е карта, която ще се изиграе в бъдещето... Изказването на [Вили] Бранд вчера от името на Социалистическия интернационал е катастрофа... В Бон [Ханс Дитрих] Геншер се противопоставя на нови инициативи, след като Съветите не са се намесили."

След информацията на Хейг президентът Рейгън, подкрепен в известна степен от министъра на отбраната Каспар Уайнбъргър и представителката на САЩ в ООН Джийн Къркпатрик, разкритикува „нерешителната" позиция на част от западноевропейските съюзници, наричайки ги язвително „малки пиленца".[61] В крайна сметка на заседанието в Белия дом е прието решение да се отправи остра осъдителна декларация срещу правителствата в Москва и Варшава с последващи икономически санкции и психологически атаки. Полската криза изиграва ролята на един от основните негативни фактори, допринесли за рязкото влошаване на съветско-американските отношения и

[60] *РГАНИ*, Ф. 89, Оп. 42, Д. 57, л. 2-7.
[61] *Ronald Reagan Presidential Library,* NSC Country Files, Box 91 283. Документът е декласифициран през 2004 г. по искане на *Margaret Thatcher Foundation.*

последвалия застой на преговорите за стратегическите въоръжения в Женева и на Мадридската конференция на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа.

МАДРИДСКАТА СРЕЩА

В съответствие с решенията на Белградската среща следващата конференция в рамките на СССЕ се провежда през есента на 1980 г. в испанската столица. Мадридската среща също е замислена да осъществи междинен преглед за изпълнение на задълженията по Заключителния акт от Хелзинки и да обсъди нови инициативи по ключови въпроси като съгласуване на мерките по укрепване на доверието в Европа. Подобно на Белградската среща, втората „follow-up" конференция на СССЕ започва с подготвителна консултативна сесия (9 септември – 10 ноември 1980 г.) и продължава в осем основни сесии. В първата пленарна сесия участват министри и заместник-министри на външните работи, а следващите са на ниво посланици. Предвид на усложнената международна обстановка и силно изострените съветско-американски отношения, наред с обичайните паузи между отделните сесии в хода на Мадридската среща има две твърде сериозни прекъсвания – за периода от 28 юли до 27 октомври 1981 г. и от 12 март до 9 ноември 1982 г. Макар да се очаква да се проведе за не повече от половин година[62], в действителност втората конференция на „следващите стъпки" по линия на СССЕ продължава точно три години и приключва своята работа на 9 септември 1983 г. Повечето политически коментатори са единодушни, че това е най-продължителната и най-сложна дискусия в рамките на Хелзинкския процес за европейска сигурност.

Характерна особеност на Мадридската среща е изключителната активност на неутралните и необвързани държави в пленарните заседания. В стремежа си да преодолеят пълния застой поради непреклонните конфронтационни позиции на двете суперсили тези държави предлагат най-важните проекти за компромисни заключителни документи (16 декември 1981 и 15 март 1983 г.). Отделно в индивидуално качество Югославия представя три проекторешения и Швеция едно. Друга специфична особеност е активната позиция на страни като Франция и Румъния, които внасят за обсъждане собствени предложения, без да са съгласувани с представителите на воен-

[62] На подготвителните консултации е предложено срещата в Мадрид да се състои от две основни сесии и да приключи на 5 март 1981 г.

нополитическите организации, към които принадлежат. И на тази поредна многостранна конференция на представители от 35-те страни участнички в СССЕ обаче се наблюдава „йерархически процес на вземане на решения, доминиран от „борд на директорите“ (САЩ, СССР, Франция, Великобритания и ФРГ).[63]

Подготовката на двата военни блока за срещата в испанската столица започва далеч преди нейното начало. Още на 25 септември 1979 г. Политическият комитет на НАТО създава ад хок група за съгласуване на общата съюзническа позиция и изготвяне на пакет от документи по мерките за укрепване на доверието (CBMs). Експертната група провежда общо девет заседания и на 19 декември внася проектодокумент с 25 предложени идеи и мероприятия.[64] В отличие от Северноатлантическия съюз държавите от Варшавския договор поставят основния акцент върху проблема за военното разведряване и разоръжаването. В този дух са формулировките и предложенията, утвърдени в заседанията на Комитета на министрите на външните работи на ОВД на 14 15 май 1979 г. в Будапеща и на 5 – 6 октомври с. г. в Източен Берлин.[65] По-детайлни консултации за приемане на обща стратегия и съгласуване на позициите на Варшавския пакт във връзка с предстоящата Мадридска среща са проведени в заседание на заместник-министрите на външните работи на 8 – 9 юли 1980 г. в Прага.[66]

Официалните изявления и декларации в дух на „умерен оптимизъм“ относно евентуалните резултати на втората конференция след Хелзинки контрастират с някои конфиденциални експертни становища далеч преди нейното начало. Красноречив пример са представените оценки и изводи в експертен семинар в края на март 1979 г. в София по линия на научните институти, пряко обслужващи висшите политически и държавни ръководства в СССР, България, ГДР и Полша. В прогнозен доклад на българската делегация от Института за съвременни социални теории (ИССТ) за политическите тенденции през следващите две години изрично се посочва:

> „Предстоящата Мадридска среща (1980) за обсъждане резултатите от СССЕ очевидно ще бъде използвана за засилване диверсионния натиск срещу социалистическите страни по въпроса за „човешките права“. Също там ще бъде продължена кампанията за „съветската военна заплаха“ срещу западноевропейските държави.“[67]

---

[63] *A Diplomacy of Hope*, p. 520.
[64] *A Diplomacy of Hope*, p. 505.
[65] *Организация на Варшавския договор. Документи и материали*, с. 244-252.
[66] *A Cardboard Castle*, p. 438-440.
[67] *ЦДА*, Ф. 311-Б, Оп. 2, а.е. 42, л. 6.

Първоначална оценка за дискусиите в подготвителната фаза и възможните резултати на конференцията е дадена на заседание на Комитета на външните министри от Варшавския пакт на 19 – 20 октомври 1980 г. във Варшава. В своето изказване съветският външен министър Андрей Громико призовава действията на делегациите на социалистическите страни в Мадрид да бъдат „настъпателни и конструктивни". В информация до Политбюро на ЦК на БКП от 30 октомври Петър Младенов подчертава, че основната цел на източноевропейските делегации е „на срещата да бъдат съгласувани практически стъпки за укрепване на европейската сигурност и сътрудничество и на първо място да се приеме решение за свикване на конференция по военното разведряване и разоръжаването в Европа". На заседанието на Комитета на министрите на външните работи позициите на западните държави по време на подготвителните консултации са характеризирани по следния начин:

> „САЩ имат намерение да наложат в Мадрид атмосфера на конфронтация със социалистическите държави, като използват за аргументи мита за „съветската заплаха", помощта за Афганистан и „нарушаването" на човешките права. Основната цел, която САЩ преследват, е да постигнат на високо равнище ревизия на политическите резултати от Общоевропейското съвещание, да разрушат основите на Заключителния акт и превърнат срещите от типа на Мадридската в инструмент за постоянен натиск над социалистическите държави, за контрол над вътрешния им живот...
>
> ГФР, Италия, Белгия и някои други държави, достигнали доста високо равнище на връзките си с нашите страни, явно не са заинтересовани всичко в Мадрид да се сведе до конфронтация. Те се надяват да бъде придвижен напред процесът на разведряване в Европа... Ръководителите на Франция като че ли са положително настроени по отношение на Мадридската среща...Неутралните и необвързаните държави имат още по-несъвпадащи със САЩ интереси."[68]

Независимо от чисто организационния характер на подготвителната сесия тя още от първите дни се превръща в арена на остър политически сблъсък между Москва и Вашингтон. Зад различията по организационно-процедурни въпроси всъщност стоят съществени политически противоречия в подходите на двете основни групи страни. Реалното блокиране на дискусията и възможният провал на Мадридската среща, преди да бъде официално

[68] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 66, а.е. 2663. л. 4-9

открита, предизвиква активизиране на усилията на третата група страни (N+N) за намиране на взаимноприемлив компромис. Въпреки това по време на подготвителните консултации не се стига до общо решение за дневен ред на Мадридската среща. Отделна работна група е принудена да се занимава допълнително с този въпрос по време на първата основна сесия. Тогава са формирани пет спомагателни експертни органа: 1. По въпросите за сигурността в Европа (принципите на междудържавните отношения и военните аспекти на сигурността). 2. По сътрудничеството в областта на икономиката, науката и технологиите и околната среда. 3. По въпросите на сигурността и сътрудничеството в Средиземноморския регион. 4. По сътрудничеството в хуманитарната област. 5. По „следващите стъпки" след приключване на конференцията в Мадрид.

В пленарни заседания по въпроса за сигурността в Средиземноморския регион са изслушани също представители на някои неевропейски средиземноморски държави (Алжир, Египет, Израел, Мароко и Тунис). Държавите от Варшавския пакт подновяват официално своето предложение за подготовка на отделна Конференция за военно разведряване и разоръжаване в Европа.[69] Западните делегации предлагат да се обсъди въпроса за организиране на сътрудничество в борбата срещу тероризма, както и да се проведе специална конференция по въпросите за човешките права и свободи. Делегацията на Румъния внася самостоятелен проектодокумент за организиране на всеки шест месеца на периодични срещи, наречени „Комитет на СССЕ". Румънските представители предлагат също следващата конференция след Мадрид да се проведе в Букурещ.[70]

В информация от Петър Младенов до българското ръководство за резултатите от втората основна сесия (27 януари – 10 април 1981 г.) се съобщава за обособяване на „твърдо" ядро в НАТО, представено от делегациите на САЩ, Великобритания, Канада и Холандия. Българският външен министър посочва, че страните от Европейската общност („Десетката" след приемането на Гърция в „Общия пазар") декларират на среща в Хага, че няма да се противопоставят, ако Мадридската среща продължи своята работа и след лятната пауза, главно за да имат възможност да оценят развитието на политическата криза в Полша. По отношение на дейността на българската делегация Младенов информира, че съвместно с делегацията на ГДР е вне-

[69] Съгласуваното предложение е направено от полската делегация, която предлага такава конференция да се състои във Варшава в средата на октомври 1981 г.
[70] *ДА МВнР,* Отдел „ООН и разоръжаване", „Информация относно първата фаза на Мадридската среща на държавите-участнички в СССЕ", Мадрид, 22 декември 1980, л. 1-32.

сла в пленарно заседание предложение „принципите от Заключителния акт да бъдат отразени в международните договори и споразумения“. След като представителите на Югославия внасят от името на неутралните и необвързаните страни формулировка за „националните малцинства“, по настояване на българската делегация при представяне на нов съветски проектодокумент в Мадрид спорният проблем за „националните малцинства“ изобщо е отстранен. Една от най-дискусионните теми на втората сесия е определянето на „географската зона“ в Европа за прилагане на мерките за укрепване на доверието във военната област.

След подновени двустранни консултации по време на продължителното прекъсване на Мадридската среща през лятото и есента на 1981 г. четвъртата основна сесия е открита на 27 октомври. До този момент са съгласувани над 80 % от въпросите, предложени за включване в Заключителния документ. Въпреки това последвалите разисквания в Мадрид не само не водят до напредък, но предизвикват отново политически сблъсъци и „втвърдяване“ на позициите на двете суперсили. По думите на посланик Юрий Кашлев за пореден път се създава „кризисна ситуация“, чиито външен израз са „дългите почивки между отделните заседания и отмяна на някои от тях“[71] Според справка на българското външно министерство за резултатите на четвъртата сесия, основна причина за подновените конфронтационни подходи е развитието на политическата криза и въвеждането на военно положение в Полша.[72]

По време на второто продължително прекъсване на Мадридската среща в заседание на Съвета на НАТО в Бон на 10 юни 1982 г. е приет концептуален документ, озаглавен „Програма за мир в условията на свобода“. Държавните и правителствени ръководители от Северноатлантическия съюз обявяват, че „всички принципи и разпоредби на Заключителния акт от Хелзинки“ представляват „неделимо цяло“, като специално подчертават значението на задълженията в хуманитарната област (човешките права и свободно движение на идеи и хора). Документът едновременно призовава за „постоянното подобряване на отбранителния потенциал на европейските страни членки на Съюза“ и за „стабилно равновесие на силите“ между двата блока. Същевременно в духа на реториката на администрацията на Роналд Рейгън цялата отговорност за рязкото влошаване на международната обстановка е вменена

[71] Кашлев, Юрий, *Хельсинкский процесс 1975-2005,* л. 74.
[72] *ДА МВнР,* Отдел „ООН и разоръжаване“, Справка: „Работата на Мадридската среща за периода 27 октомври – 18 декември 1981 г.“, София, 30 декември 1981 г., л. 1-12; *ЦДА,* Ф. 1-Б, Оп. 67, а.е. 756, л. 5-7.

на Съветския съюз, който е призован „да зачита международно признатите норми“ и да проявява „по-голяма въздържаност и отговорност“.[73]

Ответна оценка на ситуацията след прекъсване работата на Мадридската среща се съдържа в доклада на съветския външен министър Андрей Громико и в последвалата дискусия на заседанието на Комитета на министрите на външните работи от Варшавския пакт на 21 – 22 октомври 1982 г. в Москва. В информация на Петър Младенов до Политбюро на ЦК на БКП след завръщането му от Москва се привежда позицията на Москва за причините на „кризисната ситуация“ около конференцията на СССЕ:

> „Администрацията на Рейгън е възприела курс на подкопаване на Мадридската среща... Правителството на Рейгън е против постигането на сериозни резултати в Мадрид, тъй като това би затруднило неговите планове за по-нататъшно увеличаване на въоръжаването и особено за разполагане на новото американско ядрено оръжие в Западна Европа...
>
> Сред европейските съюзници на САЩ има колебания. От една страна, те изпитват тревога от евентуален провал на Мадридската среща, тъй като са заинтересовани от разведряването и от продължаването на общоевропейския процес. Но не е сигурно дали ще могат да удържат на американския натиск...
>
> По отношение на съюзниците на САЩ от НАТО трябва да се провежда строго диференциран подход. Особено важно е да се установят техните резервни позиции и също така да се види до каква степен те могат да влияят върху линията на САЩ.“[74]

Обновеният вариант на проект за Заключителен документ на Мадридската среща, внесен от групата на неутралните и необвързаните държави на 15 март 1983 г., в основни линии е оценен позитивно от представителите на двата военнополитически блока[75]. Някои допълнителнителни предложения към внесения текст обаче за пореден път застрашават успешния край на конференцията на СССЕ. Това предизвиква активизиране на усилията на страната домакин Испания за уреждане на необходимия взаимноприемлив компромис. В самото навечерие на заключителното заседание на Мадридската среща с участието на външните министри на страните участнички се случва събитие, характерно за силната „военна психоза“ от това време, което за малко

[73] *ДА МВнР*, ДОСИЕ. НАТО: Документи, решения, 1979-1983, с. 7-13.
[74] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 67, а.е. 1506, л. 7-9.
[75] На 18 април правителствата на Австрия, Кипър, Сан Марино, Финландия, Швеция и Югославия се обръщат с призив към правителствата на останалите страни участнички за обединяване около предложения от тях компромисен вариант на Заключителния документ.

не осуетява подписването на Заключителния документ и успешния финал на конференцията. На 1 септември 1983 г. сутринта съветски военен пилот сваля с две ракети край Сахалин навлезлия в забранена за граждански полети съветска територия южнокорейски пътнически самолет Боинг-747 (полет *KAL 007*) с 269 души на борда, включително и американския конгресмен Лари Макдоналд.[76] Това предизвиква остри реакции в последното пленарно заседание от някои западни външни министри, включително и от страна на държавния секретар на САЩ Джордж Шулц. За характера на създадената в последния момент драматична обстановка разказва Анатолий Добринин:

> „Шулц отправи резки нападки срещу СССР. Громико, както беше прието да се казва тогава в нашите кръгове, „даде отпор" на държавния секретар. След речите на министрите на САЩ и СССР напрежението на Мадридската среща достигна може би най-високата си точка...
>
> Рязката престрелка между министрите се съпровождаше с взаимни обвинения. Известната на всички хладнокръвност на Громико този път му измени. Възмутен, той хвърли на масата очилата си така, че едва не ги счупи.
>
> В мемоарите си по-късно Громико писа, че този разговор с Шулц е бил най-острият от всички, които е водил през дългите години с четиринадесетте държавни секретари на САЩ."[77]

Заключителният документ от Мадрид съдържа общо 40 страници текст. Най-съществения резултат от срещата е постигнатото съгласие в следващите години да се организират голям брой международни форуми в рамките на Хелзинкския процес. Сред постигнатите договорености са провеждане на:

Дата	*Място*	*Събитие*
17.01.1984	Стокхолм	Конференция по мерките за укрепване на сигурността и доверието и по разоръжаването в Европа (предшествана от подготвителна среща през октомври-ноември 1983 г.)
25.03.1984	Атина	Експертна среща по мирното уреждане на споровете
16-26.10.1984	Венеция	Семинар за икономическо, научно, културно и екологично сътрудничество в Средиземноморието
7.5.1985	Отава	Експертна среща по въпроса за човешките права
1985	Хелзинки	Отбелязване десетгодишнината от подписването на Заключителния акт на СССЕ

[76] След края на Студената война е декласифициран прихванат от Националната агенция за сигурност (NSA) запис на разговор между съветски военни пилоти. От записа става ясно, че едва четири часа след инцидента съветските пилоти осъзнават, че вместо американски разузнавателен самолет RC-135 са унищожили пътнически лайнер.

[77] Добринин, Анатолий, *Строго секретно,* с. 642; Громико, Андрей, *Памятное,* Книга вторая, (Москва: Политиздат, 1988), с. 240-243.

15.10.1985	Будапеща	Културен форум на СССЕ
15.4.1986	Берн	Експертна среща по въпроса за контактите между хората
4.11.1986	(Виена[78])	Трета многостранна конференция на СССЕ (предшествана от подготвителна среща през септември – октомври 1986 г.)

Българската оценка на хода и резултатите от Мадридската среща се съдържа в обобщаваща информация на външния министър Петър Младенов, утвърдена в заседание на Политбюро на ЦК на БКП № 889 от 9 ноември 1983 г. В документа се подчертава по-специално:

„Преговорите протекоха в сложна и напрегната международна обстановка, бяха трудни и остри, минаха през много перипетии. Те отразиха сблъсъка между двете основни направления в международната политика. Успешното завършване на срещата е важно политическо събитие с голям потенциал за благоприятното въздействие върху развитието на обстановката в Европа и света...

Този успех... доказва правилността на нашата теза, че дори в условията на голямо напрежение и при наличието на остри противоречия и разногласия, държавите с различен обществен строй могат да водят резултатни преговори, да намират чрез тях взаимноприемливи решения на спорните проблеми... Заключителният документ на Мадридската среща, постигнатата договореност за провеждане на редица форуми осигурява динамично продължаване на общоевропейския процес, спомага за развитието на диалога между Изтока и Запада както на многостранна, така и на двустранна основа, разкрива реални възможности за разпростиране на разведряването и във военната област.“[79]

2. ПОЛИТИКАТА НА СССР В ИЗТОЧНА ЕВРОПА

Последният период от историята на Организацията на Варшавския договор би могъл условно да бъде разделен на три подетапа: 1985 – 1986, 1987 – 1989 и 1990 – 1991 г. През първата част на този период вътрешните взаимоотношения между източноевропейските съюзници запазват характерните особености на предходната епоха с един постоянен „опозиционер“ в лицето на Румъния и с декларативните призиви за „твърдост и промяна“ в стил „Андропов“. В

[78] В Мадрид все още не е уточнено мястото на третата среща след Хелзинки.
[79] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 67, а.е. 2564, л. 9-23.

навечерието и по време на „нежните революции“ характерът на вътрешните противоречия и различията в позициите е много по-дълбок и разностранен. По това време се открояват сходни реакции и групиране на отделни страни, а линията на Горбачовата „перестройка“ е в своя зенит, с все по-силен обществен ефект и на Запад. Последният етап бележи неумолимо разпадането на източноевропейския военнополитически съюз независимо от плахите, закъснели и поради това обречени на неуспех опити на Кремъл да въздейства върху ситуацията. Съществено влияние върху развитието на събитията оказва обединението на Германия, но този проблем съзнателно е изпуснат в настоящото изследване главно поради обстоятелството, че проучената българска архивна документация не предоставя нови значими свидетелства по темата.

НАЧАЛО НА ПРОМЯНАТА

Първото съвещание на Политическия консултативен комитет на Организацията на Варшавския договор след идването на Михаил Горбачов на власт се провежда на 22 – 23 октомври 1985 г. в София. Става въпрос за редовно съвещание, предвидено първоначално да се състои на 15 – 16 януари[80], но отложено поради болестта и смъртта на предшественика на Горбачов Константин Черненко. Непосредствено след избирането му за генерален секретар на КПСС Михаил Горбачов има възможността да разговаря със своите източноевропейски колеги в Москва и във Варшава, но съвещанията на висшия политически орган на Варшавския пакт обикновено са представителната трибуна за предлагане на нови инициативи.

На съвещанието в София не се случва нищо знаменателно ново. В изказванията на Горбачов и на другите източноевропейски лидери отново прозвучава в духа на предишните години призив за „настъпление“ срещу „агресивните империалистически кръгове“, за провеждане на мероприятия за неутрализиране на „Инициативата за стратегическа отбрана“ (SDI) на САЩ, за недопускане „нарушаването на военния паритет“ между двата блока. Предложеният дневен ред на съвещанието също е в традиционен вид – обсъждане „актуалните задачи“ и изслушване доклада на главнокомандващия Обединените въоръжени сили на ОВД маршал Виктор Куликов. В процеса на дискусиите е добавен един нов акцент – за усъвършенстване механизма на функциониране на Организацията. На основата на предишно становище,

[80] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 66, а.е. 1025.

обосновано в заседания на Комитета на министрите на външните работи в Прага през април 1983 г. и в София през октомври 1983 г.[81] и доразвито в конкретно предложение на Михаил Горбачов, ПКК взима принципно решение за създаване на Многостранна група за текуща взаимна информация / МГТВИ/ и за обособяване на прес-група, която да организира регулярни пресконференции. Утвърдено е и предложението за ежегодни съвещания на ПКК. В отговор на настоятелно искане на румънската делегация в Протокола е включено компромисното решение за създаване на експертна група, която да проучи въпроса за съкращаване на войските и военните разходи на страните членки на пакта (Николае Чаушеску предлага едностранно намаляване на военните разходи в размер на 15-20%). Други предложения, записани в Протокола след проведената дискусия, са за по-активна позиция по въпросите за „човешките права" и „новия международен икономически ред"[82].

Скоро след съвещанието на Политическия консултативен комитет, на 19 – 20 март 1986 г. във Варшава се провежда поредното заседание на Комитета на министрите на външните работи на Варшавския договор. Тон на дискусията и решенията дава обстойният доклад на новия съветски външен министър Едуард Шеварднадзе. Специален акцент в неговото изказване е обосновката на тезата, че осигуряването на сигурността в Европа е преди всичко политическа задача, поради което следва да се решава главно с политически, а не с военно-технически средства. Съветският външен министър призовава към усъвършенстване именно на политическия механизъм на Съюза със създаване на постоянно действащи органи. В неговия доклад същевременно прозвучават и някои „настъпателни" нотки, главно във връзка с „опасността" от развитието на „атлантическата солидарност" и новата „западноевропейска отбранителна инициатива". По време на неофициалния разговор със своите колеги Шеварднадзе споделя конфиденциална информация за положението в Афганистан и други кризисни райони в света.

За пореден път единствен, който внася съществен дисонанс в разискванията, е румънският представител. Той отправя декларативен призив да бъде обявено едностранно решение за съкращаване на войските, въоръженията и военните разходи с 50% и за едновременно разпускане на Варшавския договор и НАТО до 2000 година.[83]

---

[81] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 67, а.е. 2045, 2365.

[82] „Протокол совещания ПКК государств – участников Варшавского Договора, София, 23 октября 1985", л. 1-5; „Информация до Политбюро от министъра на външните работи Петър Младенов, 27 октомври 1985", л. 1-12; „Оценка за съвещанието на ПКК, дадена от Тодор Живков в заседание на Политбюро, 30 октомври 1985", л. 1-4 – *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 1025.

[83] „Выступление Э. А. Шеварднаднадзе, 19 марта 1986", л. 1-22; „Информация до Политбюро от

Свидетелство за известно динамизиране дейността на ОВД е провеждането на поредното съвещание на ПКК само половин година след Софийското – на 10 – 11 юни 1986 г. в Будапеща. Във водещия доклад на Михаил Горбачов изрично се посочва необходимостта от „рязко активизиране курса на международната арена, главно чрез търсене на решения, свързани с прекратяване надпреварата във въоръженията, с коренно преустройство на цялата система на междудържавни отношения на основата на обща и равна за всички сигурност". Един от основните аргументи за този нов курс, съобщава Горбачов, е стремежът на Запада да постигне „икономическо изтощаване" на съветския блок чрез продължаване на политическата конфронтация и стартиране на нов кръг на военната надпревара. В тази връзка в изказванията и на Горбачов, и на Живков, и на други комунистически лидери се чувства определена неудовлетвореност от социалноикономическото състояние в източноевропейските страни и се призовава към преосмисляне на политическото взаимодействие и икономическото сътрудничество в рамките на блока[84].

Михаил Горбачов информира своите източноевропейски партньори за евентуалните компромиси, до които би могла да стигне съветската делегация в Женевските преговори за ограничаване на стратегическите въоръжения и ракетите със среден радиус на действие в Европа. Обсъден е и въпросът за съживяване на продължаващите вече тринайсет години Виенски преговори за съкращаване на конвенционалните оръжия в Централна Европа.

И на това съвещание ръководителите на източноевропейските държави проявяват публичен стремеж към „пълно единомислие" и подкрепят официално съветската линия[85]. Отново само Николае Чаушеску преповтаря предложението за съкращаване на войски, въоръжения и военни разходи с 30 % до 1990 г. и с 50 % до 2000 г. и за разпускане на двата блока до края на века. По-късно пред своите колеги от Политбюро на ЦК на БКП Тодор Живков с ирония и раздразнение говори за поредния опит на „великия миротворец" Чаушеску да смае света.[86]

министъра на външните работи П. Младенов, 24 март 1986, л. 1-9" – *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 1650.

[84] На заседание на Политбюро на ЦК на КПСС две седмици по-късно Михаил Горбачов предлага изработване на специална концепция „относно сътрудничеството със социалистическите страни". На този въпрос съветският лидер се връща отново в заседания на Политбюро от 25 септември и 13 ноември 1986 г. – *РГАНИ*, Ф. 89, Оп. 36, Д. 19; Оп. 37, Д. 7; *АФГ*, Ф. 2, Оп. 1 (Материалы А. С. Черняева).

[85] Още през март 1986 г. обаче Горбачов е съобщил в Политбюро на ЦК на КПСС за възникнали разногласия с някои „консервативни" съюзници: „Съгласно получената поверителна информация, Хонекер допуска изказвания, които свидетелстват, че той не разбира нашата постановка по въпроса за народното социалистическо самоуправление". – *РГАНИ*, Ф. 89, Оп. 36, Д. 18, л. 1; *SAPMO-BA*, DY 30/ J IV 2/2 085/029..

[86] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 1946.

Вследствие на многократните настоявания на румънската страна през септември 1986 г. в Букурещ се събира експертна група, за да проучи възможностите за едностранно съкращаване на въоръженията и войските на армиите от Варшавския договор. Дни преди това в официално изявление Николае Чаушеску призовава европейските правителства да съкратят въоръжените си сили и военни разходи с 5 %, като декларира, че Румъния възнамерява да осъществи подобно съкращение до края на годината. Представителите на останалите източноевропейски страни успяват да избегнат вземането на решение по този въпрос, позовавайки се на „липса на инструкции" от своите правителства.

Във връзка с подготовката на следващото заседание на Комитета на министрите на външните работи в Букурещ българското ръководство специално обсъжда своята позиция по спорния проблем. В приетото секретно решение от 3 октомври 1986 г. се посочва: „На настоящия етап не е в интерес на сигурността на нашата страна да осъществи предлаганите едностранни съкращения с 5 % на въоръжените сили, въоръженията и военните си разходи"[87]. Въпреки настойчивите румънски усилия да получат подкрепа за своите предложения в заседанието в Букурещ на 14 – 15 октомври 1986 г., всички останали съюзници ги отклоняват с аргумента за наличието на „крехко" равновесие в силите на двата блока, което би могло да бъде нарушено в ущърб на държавите от Варшавския договор[88]. На срещата на източноевропейските ръководители през ноември в Москва отново е пренебрегнато предложението за 10% съкращение.

НОВИЯТ КУРС НА ГОРБАЧОВ И РЕФОРМИРАНЕТО НА ОВД

През следващата 1987 година рязко зачестяват двустранните и многостранни контакти между източноевропейските лидери. В продължение само на една година Тодор Живков има пет срещи с Михаил Горбачов. Отделно в София пристигат със специални мисии секретарите на ЦК на КПСС Вадим Медведев[89] и Николай Слюнков, а българският министър-председател Георги Атанасов и министърът на външните работи Петър Младенов са приети от Горбачов в Москва.

От стенограмите на двустранните разговори между Живков и Горба-

[87] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е.2233.
[88] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 2286.
[89] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3223а.

чов през май и октомври 1987 г. проличава един любопитен нюанс. Макар съветският лидер да набляга на необходимостта от динамизиране на отношенията, развитие на инициативите и търсене на нови творчески пътища за социалноикономическо развитие, в неговите думи се прокрадват и нотки на забележима ревност и дори безпокойство от стремежите на някои източноевропейски страни да разширят контактите и сътрудничеството си със Запада или с Китай[90]. Например по време на срещата с Тодор Живков на 11 май 1987 г. Горбачов подмята: „Някои страни залагат повече от допустимото на Запада."[91] Още по-категорични са оценките на Михаил Горбачов при разговора му с Живков в Кремъл на 16 октомври 1987 г., продължил над два часа. Размяната на реплики между двамата комунистически ръководители е симптоматична:

> „ГОРБАЧОВ: Но до нас достигна информация, че в обкръжението на др. Тодор Живков има хора, които са за превръщането на България в „мини-ФРГ", в „мини-Япония". Подхвърлят се такива разговори. Тези разговори ни безпокоят. Около вас има хора с прозападна ориентация. Това Вие трябва добре да го знаете. Във Вашето обкръжение има хора, които смятат, че трябва да се вземат технологии от ФРГ, от Запада. Такива разговори, такава ориентация ни безпокоят. И ако около Вас има хора, които дори само си мислят за „мини-ФРГ" и „мини-Япония", не трябва да ги държите повече близо до Вас.[92]..
>
> ЖИВКОВ: Въпросите, за които говорите, не могат да не предизвикат безпокойство. У мен обаче възниква съмнение доколко обективна е информацията, която получавате. Може би ще трябва да поискате отново вашето посолство да анализира всичко, което става у нас... А може би, водени от кариеристични стремежи, някои или някой от висшия ешелон у нас[93] са заинтересовани да представят положението на нещата по този начин...
>
> ГОРБАЧОВ: Не мисля, че това е измислено."[94]

В спомените си Михаил Горбачов споменава за този случай като пример за „интригите" и „многоликата игра" на Тодор Живков: „Какво бе уди-

---

[90] За трудния път на нормализиране на съветско-китайските отношения по-подробно в: Vamos, Peter, „Only a Handshake but no Embrace: Sino-Soviet Normalization in the 80's" In: *China learns from the Soviet Union* (Lanham: Lexington Press, 2010), p. 79-105.

[91] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 2919.

[92] Очевидно става дума преди всичко за Огнян Дойнов, който скоро след това е отстранен от висшето партийно и държавно ръководство в София.

[93] Най-вероятно тук Живков визира Андрей Луканов.

[94] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3272.

влението ми, когато ми се случи да се сблъскам не просто с неискреност, но и с опити да се скрият от нас – най-близките съюзници – определени стъпки, които засягаха общите ни интереси."[95] Вадим Медведев, натоварен от Горбачов да отговаря в партийното ръководство за социалистическите страни, също говори за „коварството и двойната игра" на Живков, който „заигравал със Запада и водел задкулисни преговори с ФРГ и други западни страни."[96]

Въпреки широко рекламираните публични декларации за българо-съветска дружба и пълно единомислие, в действителност именно през 1987 година започва да се прокрадва взаимно недоверие и хладина в личните отношения между двамата ръководители, каквито Живков никога не е допускал при контактите си с Н. С. Хрушчов и Л. И. Брежнев. След като най-верният съюзник на Москва е третиран по този начин, очевидно много по-сериозни и тревожни са информациите, които пристигат по същото време от съветските посолства в Будапеща и Варшава. От друга страна, все по-трудни стават контактите на Горбачов с „консервативните" ръководители на Източна Германия и Чехословакия Ерих Хонекер и Густав Хусак, а взаимоотношенията му с Николае Чаушеску са съвсем формални. До 1989 година обаче тези вътрешни противоречия са прикрити и не излизат на повърхността.

През 1987 година в рамките на Варшавския договор се проявява отчетливо още едно задълбочаващо се противоречие между две съюзни държави, този път на етническа основа. На четиринайсетото заседание на Комитета на външните министри, проведено в Москва на 24 – 25 март, за пръв път Унгария се опитва да постави на многостранна среща проблема за своето етническо малцинство в Трансилвания. Разглеждането на румънско-унгарския спор е отклонено от останалите участници[97]. Скоро след това за пръв път в историята на ОВД двустранен конфликт между държави членки на пакта е „интернационализиран" и на по-широк международен форум. По време на Общоевропейската среща във Виена Унгария повдига въпроса за разногласията си с Румъния и дори търси индиректна западна подкрепа за това[98]. В същия период всички източноевропейски съюзници с изключение на СССР отказват да подкрепят България в подобен етнически спор със страна от НАТО – Турция, въпреки че българската страна го представя като част от атаката на „империализма" срещу социализма.

---

[95] Горбачев, Михаил, *Жизнь и реформы*, Книга вторая.
[96] Медведев, Вадим, *Распад*, с. 46-50.
[97] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 2805.
[98] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3591.

Най-важният резултат от поредното съвещание на ПКК на ОВД, проведено в Берлин на 28 – 29 май 1987 г., е обсъждането на проекта за нова Военна доктрина на Организацията на Варшавския договор[99]. Там за пръв път се декларира, че става въпрос за отбранителна военна доктрина и се обосновава „принципа на разумната достатъчност" на отбраната. Според този принцип Въоръжените сили на Варшавския договор трябва да се поддържат на равнище, при което всяко нападение срещу страна от пакта би довело до неприемливи щети за агресора.[100] Отново единствено румънската страна се обявява срещу приемането на единна отбранителна съюзна доктрина, а настоява за изработване на отделни военни доктрини за всяка страна.[101]

Българското ръководство взема решение за широко разгласяване на единната военна доктрина на Варшавския договор. Няколко месеца след приемане на документа обаче, по време на срещата си с Горбачов в Кремъл на 16 октомври 1987 г., Тодор Живков настоява, че би следвало предвид позицията на Турция да се преразгледа военната доктрина по отношение на южния фланг на НАТО и по-специално на Балканското стратегическо направление. Тази позиция е в съответствие със становищата на Министерствата на външните работи и на отбраната, изложени в специални доклади от 15 септември 1987 г. и по-късно от 1 август 1988 г. , че интересите на България изискват границите на зоната на преговорите за съкращаване на Въоръжените сили и конвенционалните оръжия да обхванат цяла Турция[102]. Аргументите за българската позиция са изложени в обобщаващ доклад на министъра на външните работи Петър Младенов от 2 февруари 1989 г.:

> „Специфичните ни отговорности за южния фланг на ОВД налагат в нашия подход да отчитаме значителните изключения от турската територия и сили, неучастието на СФР Югославия в преговорите и евентуалните съкращения, стремежът на СР Румъния към бързи и едностранни съкращения, както и обстоятелството, че на Балканите динамиката на ръста на военните усилия зависи не само от отношенията Изток – Запад, но и от военната надпревара между Гърция и Турция. В същото време икономическите ни интереси налагат да не се допуска изоставане на

[99] Преди съвещанието на ПКК по покана на съветския министър на отбраната маршал Сергей Соколов и на началника на ГЩ на СА маршал Сергей Ахромеев на 18 май в Москва пристигат началниците на генералните щабове на съюзните армии, за да им бъдат разяснени кардиналните промени в новата колективна военна доктрина. – *A Cardboard Castle,* p. 559-561.
[100] Тази теза Михаил Горбачов излага в дискусия за новата доктрина на ОВД на заседание на Политбюро от 8 май 1987 г. – *АФГ*, Ф. 2, Оп. 2, Материаллы А. С. Черняева
[101] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 2971; *ДА МВнР*, Оп. 57-П, а.е. 187; *SAPMO-BA*, DY 30/ J IV 2/201/1727.
[102] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3247, л. 1-5; а.е. 3475а, л.1-4.

Балканите от общите процеси на евентуални ограничения и съкращения на войските, въоръженията и военните разходи".[103]

Въпреки многократните дипломатически сондажи България не получава подкрепа от своите източноевропейски партньори по този въпрос освен единствено от другата заинтересована страна – СССР. До края на Виенските преговори предприеманите стъпки в тази насока са предмет на регулярни консултации и съгласуване между генералните щабове, министерствата на отбраната и на външните работи на България и Съветския съюз.

Общият тон по време на неколкократните срещи на ръководителите на страните от Варшавския пакт през цялата 1987 г., включително и на последната среща в Берлин на 11 декември, непосредствено след посещението на Михаил Горбачов във Вашингтон, продължава да е оптимистичен, говори се за направен „пробив", за „външнополитическо настъпление". Действително, по това време се наблюдава определено активизиране на действията и инициативите на източноевропейските държави, както и подобряване функционирането на политическите структури на пакта. В съответствие с предишни решения на ПКК и на Комитета на външните министри, през 1987 година започва да функционира Многостранната група за текуща взаимна информация /МГТВИ/. Работи и постоянната група „за човешките права", оглавена от български представител. Взето е също решение за създаване на Специална комисия по разоръжаването /СКР/, което обединява отделни предложения на Румъния и Съветския съюз, направени на Берлинското съвещание на ПКК. В заседание на висши представители на съюзните армии на 3 юли 1987 г. в Москва е предложено изграждане и на координационен политически орган към Главното командване на Обединените въоръжени сили на ОВД, а също и създаване на колективен военен печатен орган.[104] Създават се експертни групи и по конкретни проблеми. В началото на 1988 г. България например внася предложение за свикване в София на експертна група „за разработване на съображения и предложения за радикално оздравяване на обстановката в Средиземноморието"[105].

За периода от пролетта на 1987 г. до септември 1990 г., когато се взема решение за ликвидиране на експертните групи към Комитета на министрите на външните работи, МГТВИ провежда общо 26 заседания. По време на дискусиите определени страни внасят свои обобщителни информации по широк кръг конкретни проблеми, като обикновено тематиката и докладчиците са

[103] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3591, л. 5-6.
[104] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 64, а.е. 880, л. 6-7.
[105] *ДА МВнР*, Оп. 45-10, а.е. 27, л. 4.

предварително определени в Комитета на министрите на външните работи. Неколкократно се провеждат дискусии за хода на Виенските преговори, а сред разгледаните регионални проблеми са за урегулирането на конфликтите в Афганистан, Кампучия, Централна Америка, ситуацията в Близкия Изток, съветско-американските преговори на високо равнище, възстановяване на отношенията с Израел, положението на Балканите и т. н. Съпоставянето на различни източници и данни по отделните теми се отчита от всички участници като особено полезна форма на взаимно външнополитическо сътрудничество. В същото време през втората половина на 1989 г. и началото на 1990 г. тези заседания се използват за аргументиране на все по-различаващите се оценки и позиции на отделните държави.

Специалната комисия по разоръжаването се събира на първо заседание в началото на февруари 1988 г. във Варшава, като в нея участват заместник-министри на външните работи и висши военни (обикновено заместник-началници на генералните щабове). До края на 1988 г. се провеждат четири сесии на СКР, като най-съществени различия с общата линия се проявяват в позициите на Унгария и Румъния[106].

В навечерието на поредното съвещание на ПКК през юли 1988 г. във Варшава Николае Чаушеску прави най-радикалното предложение за промени в организацията и дейността на органите на Варшавския договор. На 4 юли 1988 г. от Букурещ се обръщат с молба към Москва за спешни двустранни консултации във връзка с нова румънска инициатива „За демократизацията и усъвършенстването на организацията и функционирането на органите на Варшавския договор". На последвалите на 7 юли консултации в Москва специалният румънски пратеник Йон Коман връчва на съветския външен министър Е. Шеварднадзе писмо от Чаушеску до Горбачов. Писма с идентично съдържание са изпратени следващия ден и на останалите източноевропейски ръководители. Румънските предложения съдържат пет пункта, най-важният от които е за извеждане на Политическия консултативен комитет извън структурите на Варшавския договор и по тоʹзи начин пактът да се превърне от военнополитическа изцяло във военна организация. Предлага се също и възприемане на ротационния принцип на ръководство на коалиционните политически и военни структури между представителите на всички съюзни държави със срок от една година.

В поверителна информация от съветското ръководство до София се отхвърлят всички румънски предложения с основния аргумент, че те „имат

[106] *ДА МВнР*, Оп. 45-10, а.е. 31, л. 4-69.

за цел да отслабят съществуващата сега система на военна организация на съюза". Политбюро на ЦК на БКП взима специално решение на първо време да не се отговаря на посланието на Чаушеску, а да се предложи въпросът да бъде разгледан в заседания на Комитетите на министрите на отбраната и на външните работи.[107] На съвещанието на ПКК във Варшава и на последвалото заседание на Комитета на външните министри в Будапеща през октомври 1988 г. вместо обсъждане на румънското предложение са издигнати други инициативи за усъвършенстване механизма на функциониране на Варшавския пакт. В речта си на съвещанието на ПКК на 15 юли Михаил Горбачов предлага „изменение в течение на две – три години на организационната структура на Въоръжените сили на ОВД" и едностранно разформироване на части и съединения на ОВД в Централна Европа /с численост 70 000 души/. Като основен принцип за изграждане отбранителната политика на Съюза се формулира тезата за „минимум необходими разходи – максимум необходими резултати"[108]. На последвалото заседание на КМВнР са утвърдени предложенията за създаване на Постоянен политически работен орган, за повишаване координиращите функции на генералния секретар на организацията, за провеждане на съвместни заседания на Комитетите на министрите на отбраната и на външните работи. Взето е също решение за създаване на отделна работна група „по усъвършенствуване на механизма на сътрудничество". В резултат на ново настояване от румънска страна за обсъждане на нейните предложения преди следващото съвещание на ПКК в Букурещ през юли 1989 г., през юни от Москва, Берлин и София са изпратени отговори, в които категорично се отхвърля румънската идея. В писмото от ЦК на БКП се отбелязва:

> „Извеждането на ПКК от рамките на Варшавския договор би било в разрез с нашето виждане за най-ефективните пътища за решаване на задачата за едновременното разпускане на военнополитическите съюзи в Европа чрез по-нататъшно засилване на политическия елемент в тяхната дейност и установяване на взаимоотношения на неконфронтационна основа".[109]

Друг съществен проблем, който възниква през 1988 – 1989 г. в отношенията на Москва с нейните източноевропейски съюзници, е все по-решителното искане от страна на Унгария и Полша за рязко съкращаване и извеждане на съветските войски от тяхна територия.[110] Скоро след Варшавското съвещание

[107] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3461
[108] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3464.
[109] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3685; *ДА МВнР*, Оп. 46-10, а.е. 27, л. 2-4.
[110] Чехословашкото правителство за пръв път поставя този въпрос едва през декември 1989 г. – *ДА МВнР*, Оп. 46-10, а.е. 25, л. 50.

на ПКК, на 8 септември 1988 г. държавният секретар на унгарското външно министерство Дюла Хорн за пръв път по-недвусмислено отправя искане за радикално съкращение или изтегляне на съветските войски от неговата страна. В последвало заседание в Кремъл Едуард Шеварднадзе се обявява за извеждане на съветските войски от Унгария, но Горбачов отвръща: „Засега трябва да се съкратят, а не да се изтеглят веднага."[111] Година по-късно унгарският министър-председател Миклош Немет отново повдига този въпрос пред Михаил Горбачов. Конкретните преговори между двете страни започват едва през февруари – март 1990 г.[112]

Въпросът за разработване на цялостна концепция в Москва за взаимоотношенията със социалистическите страни е поставен императивно от М. С. Горбачов в заседание на Политбюро на ЦК на КПСС от 21 януари 1989 г. Като информира за сондажа от страна на Хенри Кисинджър няколко дни по-рано относно реакцията на Кремъл при евентуално желание на някои страни от Източна Европа да се присъединят към западни регионални структури, Михаил Горбачов специално отбелязва:

> „Унгария е в навечерието на сериозен избор... Аз мисля, че всяка страна трябва да има и има свое собствено лице... Пътищата на нашето развитие ще бъдат много различни... Ние се нуждаем от механизъм, който да осигури нашето взаимно разбиране и взаимодействие. Ще възникнат твърде много политически, икономически и военнополитически въпроси. Ще трябва да ги отчетем в Комисията за Източна Европа при ЦК на КПСС. Ще трябва да създадем заедно ситуационни анализи. Например, как бихме реагирали, ако Унгария ни напусне и отиде в Европейската общност."[113]

В отговор на директивните искания, през февруари 1989 г. в комисията за Източна Европа при ЦК на КПСС, оглавена от Александър Яковлев, постъпват два аналитични документа: от Международния отдел на ЦК („Към стратегията на отношенията с европейските социалистически страни") и от т. нар. „Институт на акад. О. Богомолов" („Промените в Източна Европа и тяхното влияние върху СССР")[114]. В материала на Международния отдел на ЦК се описват няколко възможни сценария за бъдещо развитие на страните от Източна Европа. Значението на тези държави за Съветския съюз се

[111] *АФГ*, Ф. 2, Оп. 1, Материаллы А. С. Черняева; Ф. 3, Материаллы В. В. Загладина.
[112] *РГАНИ*, Ф. 89, Оп. 8, Д. 78, л.1-3.
[113] *АФГ*, Ф. 2, Оп. 1, Материаллы А. С. Черняева.
[114] *NSA*, READD Collection, Box 11.

разглежда както в икономически, така и в стратегически план като „пояс на сигурност“ за съветските интереси.

Политическата ситуация в Източна Европа неизменно е предмет на обсъждане и по време на срещите на Михаил Горбачов с някои западни ръководители (Хелмут Кол, Франсоа Митеран, Маргарет Тачър). По време на разговори в Кремъл на 5 юли 1989 г. френският президент е пределно откровен: „На всички е ясно, че Румъния – това е истинска диктатура. Единственият неясен момент е чия е тази диктатура: на самия Чаушеску или на неговата жена? За разлика от Чаушеску, който предпочита да завива гайките, Тодор Живков действа по-умно, бих казал дори хитро. Колко време е на власт?“ Горбачов отвръща също тъй директно: „Него вече трудно го държат краката... Когато го виждам, си спомням за Брежнев“.[115]

През драматичната 1989 година се открояват две противоположни тенденции в позициите на отделните държави членки на пакта, изразени ясно още по време на 18-то заседание на Комитета на министрите на външните работи през април в Берлин. От една страна Румъния и ГДР все по-открито отправят нападки към Москва и останалите съюзници за „направени отстъпки“ пред Запада и за предизвикване на вътрешна криза в „социалистическата система“[116]. От друга страна Унгария и Полша настояват за по-неконфронтационен и „неблоков“ подход, както и за радикално реформиране на политическия строй, включително до възприемане на плуралистична парламентарна демокрация, нещо немислимо до този момент. Чехословашкото ръководство е психологически обременено със „синдрома 1968 г.“ и предприема през есента на 1988 г. и първата половина на 1989 г. твърди репресивни действия във вътрешен план[117]. Позицията на „доайена“ сред комунистическите управници в Източна Европа Тодор Живков в някаква степен напомня линията му по време на Чехословашката и Полската кризи от миналите десетилетия. Официално той възприема по-умерен тон, публично възхваляващ „перестройката“ и „гласността“, но конфиденциално критикува „недопустимите отстъпки“ и „предаване на властта“. В хода на

[115] *АФГ*, Ф. 1, Оп. 1, Материаллы М. С. Горбачева.

[116] В коментар за срещата между външните министри от пакта в Берлин Петър Младенов посочва, че за пръв път в дванайсетгодишната история на Комитета на външните министри странатадомакин (ГДР) още в началото заема „специфичен, резервиран подход“ към международната обстановка. Младенов допуска, че вероятно между ГДР и Румъния е имало предварителни сондажи за съгласуване на единна позиция срещу процеса на „преустройството“ – *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3649. Предположението на българския външен министър е основателно. Още на 30 март Чаушеску поставя пред източногерманското ръководство въпроса за „противоречивите процеси в Унгария и Полша“. В отговор от ЦК на ГЕСП се споделя „същото безпокойство“. – *SAPMO-BA*, DY 30/ IV Z/2035/52.

[117] *Securitas Imperii*, 4/I, Sbornik k problematice bezpecnosnich sluzeb, Praha 1998, Doc. 1-109.

все по-задълбочаващите се противоречия между отделните държави от ОВД съветският лидер Михаил Горбачов неизменно повтаря и пред западни, и пред източноевропейски лидери за категоричния отказ от „Доктрината Брежнев" и за следване на т. нар. „Доктрина Синатра" – „всеки сам да върви по своя път". В последната двустранна среща между Михаил Горбачов и Тодор Живков на 23 юни 1989 г. съветският ръководител на няколко пъти изрично повтаря това.[118] Въпреки казаното от него, последващото отстраняване на Ерих Хонекер и Тодор Живков от властта не може да стане без решаващата намеса от страна на Кремъл.

Вътрешнополитическата ситуация в Унгария е основна тема по време на разговорите между Тодор Живков и Карой Грос на 16 17 април 1989 г. в София. Българският комунистически ръководител сравнява положението с 1956 г. и съветва по-младия си унгарски колега: „Ако не се предприемат енергични мерки, в това число и смели, рисковани акции, ще изпуснете положението..." За разлика от 1956 година обаче, допълва той, не може изобщо да се мисли за външна намеса. В строго секретна информация до Политбюро ден след приключване на разговорите Тодор Живков подчертава: „Аз останах с впечатление, че ние ще загубим Унгария. Това е положението и то трябва да ни бъде ясно."[119] Информацията е изпратена и в Кремъл чрез съветския посланик в София Виктор Шарапов. В края на май 1989 г. Живков подготвя „Тезисни съображения" за предстоящите си разговори с Горбачов, които споделя и в беседа със съветския посланик Шарапов. По повод на „тревожната ситуация" в Унгария и Полша той отбелязва евентуалните „опасни последици" за цялата система: „да се излезе от Варшавския договор и да се демонтира СИВ, като в най-добрия случай се наложи т. нар. *финландски* или *австрийски* модел"[120].

На съвещанието на Политическия консултативен комитет в Букурещ на 7 – 8 юли 1989 г. изненада предизвиква коренната промяна в позицията на Румъния по въпроса за ролята на Варшавския пакт. В информация до Политбюро на ЦК на БКП за Букурещкото съвещание Петър Младенов подчертава:

> „В изказването си др. Николае Чаушеску се обяви против едностранното разпускане на Варшавския договор, като посочи, че и след премахването на военните съюзи в Европа нашите страни трябва да продължат да взаимодействат, включително и във военната област."[121]

[118] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3698.
[119] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3636.
[120] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3665.
[121] *ДА МВнР*, Оп. 46-10, а.е. 26, л. 55; Оп. 60-П, а.е. 161; *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3707а; *SAPMO-BA*, DY 30/ J IV/967.

Ситуацията в Полша поражда още по-оживени дискусии само месец след съвещанието на ПКК в Букурещ. На 20 август 1989 г. Николае Чаушеску отправя призив за извънредна среща на ръководителите на страните членки на Варшавския пакт по повод на „антикомунистическите събития в Полша". Посланието на румънския диктатор е предадено спешно същия ден в последователни срещи на министъра на външните работи Йон Тоту с ръководителите на дипломатическите мисии на източноевропейските страни в Букурещ[122]. В него ситуацията в Полша със създаването на некомунистическо правителство се оценява директно като „заплаха" за съществуването на Организацията на Варшавския договор. Както Горбачов, така и останалите източноевропейски лидери отхвърлят румънското предложение, макар и с различни аргументи. Така например, в отговора на Ерих Хонекер се посочва, че „партийното и държавно ръководство на ГДР с голяма загриженост следи развитието на събитията в Полша", но провеждането на многостранна среща можело да се използва „за организиране на опозиционните кръгове в нашите страни"[123]. В специален телефонен разговор с Горбачов на 22 август полският премиер Мечислав Раковски изрично декларира, че Полша няма да излезе от Организацията на Варшавския договор.

Българският лидер също подготвя на 22 август специален секретен документ до Политбюро, озаглавен „Някои предварителни съображения за положението в Полша". Документът е предоставен за сведение и на полския премиер Раковски при срещата му със Живков в държавната резиденция в Евксиноград на 27 август 1989 г. В него неколкократно се критикуват полските комунисти, че „предават властта", въпреки че президентската власт, армията и полицията са в ръцете им. В края на писмото си Живков обобщава:

> „Полският феномен, ако може така да бъде наречен, има и национални, и интернационални измерения. Отзвукът от него е изключително голям във всички краища на планетата. Особено значим е резонансът в света на социализма. В зависимост от това как ще се излезе от създалата се ситуация в Полша – това очевидно трябва да бъде грижа и отговорност на всички братски партии."[124]

Лошите предчувствия на дългогодишния български лидер, управлявал

[122] Съпоставянето на шифрограмите, изпратени непосредствено след срещите при румънския външен министър от източногерманския посланик Плашке и временно управляващия българското посолство в Букурещ Цветан Николов (съответно до Берлин и София), показват идентично съдържание на посланието на Чаушеску до всички източноевропейски страни.
[123] *SAPMO-BA*, DY 30/ IV Z/2035/52.
[124] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3735а.

еднолично страната в продължение на близо 35 години, се сбъдват твърде скоро. Драматичните промени в Източна Германия, България и Чехословакия три месеца по-късно и финалните кървави събития в Румъния в края на годината окончателно променят политическата карта на Източна Европа и поставят с най-голяма острота дилемата за по-нататъшната съдба на бившия комунистически военнополитически съюз. Показателно е, че дори Горбачов и останалите членове на съветското ръководство, да не говорим за висшите военни ръководители в Москва, не могат да осъзнаят, че краят на Варшавския пакт е предизвестен и неминуем поради неспособността за коренно преустройство на организацията, все по-непреодолимите различия в интересите на отделните страни и общия психологически стремеж да се отхвърли миналото. Във формулираната в Кремъл през януари 1990 г. нова „Концепция за отношенията между СССР и държавите от Централна и Източна Европа“ се посочва:

> „В източноевропейските страни преобладава гледната точка за целесъобразността в преходния период да се запази ОВД като фактор на европейската стабилност. Варшавският пакт ще се превръща в деидеологизирана, предимно геополитическа организация (със запазване на военните функции на гарант за сигурността).“[125]

Впрочем няколкото аналитични материала на ЦРУ от тези месеци за промените в Източна Европа също не прогнозират вариант за скорошно ликвидиране на пакта. Това, до което достигат в своите анализи експертите от американското разузнаване за ефекта на „фундаменталните политически промени“ в страните от Източна Европа, е, че вече „Варшавският договор не представлява значителна заплаха за НАТО“ (*NIC M-90-10 002*). Все пак, в „*Национална разузнавателна оценка*“ на ЦРУ от 26 април 1990 г. (*CIA NIE-12-90*) категорично се посочва: „Ролята на комунистическите партии в Източна Европа е приключила и няма да се възобнови“. В документа се твърди също, че централноевропейските страни показвали стремеж към „по-тясно асоцииране със Запада“, докато балканските държави (България, Румъния и Албания) се ориентирали към „по-обособена роля“.[126]

---

[125] „К новой концепции отношений между СССР и государствами Центральной и Восточной Европы“, л. 13-14 – *NSA*, READD Collection, Box 11.

[126] Тези и още няколко аналитични документи на американското разузнаване бяха разсекретени от Центъра за изследване на разузнаването към ЦРУ през септември 1999 г. – *At Cold War's End. US Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989-1991.*

В духа на решенията на съвещанието на ПКК от юли 1988 г. до есента на 1989 г. се провеждат четири заседания на специалната експертна група „по въпросите за усъвършенстване на механизма за политическо и военно сътрудничество в рамките на Варшавския договор". Поради „дълбоките различия" между Румъния и останалите шест съюзни държави до обща съгласувана позиция не се достига.[127] На петото заседание на експертната група през февруари 1990 г. в Будапеща се стига до единомислие по няколко основни предложения – за разширяване и трансформиране на функциите на генералния секретар на ОВД, приемане принципа на ротация на длъжността Главнокомандващ Обединените въоръжени сили на ОВД. Не се постига съгласие по предложенията на Полша и Унгария за преместване седалището на организацията във Варшава и за създаване на конкретен механизъм за „контакти и взаимодействие" с НАТО. В информация на българското външно министерство за резултатите от заседанието в Будапеща се посочва: „Ходът на дискусията показа видимо разместване на интересите"[128].

В навечерието на поредното съвещание на ПКК през юни 1990 г. в Москва делегацията на Чехо-Словакия внася няколко радикални предложения – за ликвидиране дейността на експертните групи, преименуване на Комитета на министрите на отбраната във Военен комитет, преобразуване Щаба на Обединените въоръжени сили, като „съюзническите задължения се изпълняват изключително чрез отбрана на националните територии". Както и в предишните десетилетие, българското правителство продължава да провежда съгласувана политика с Москва почти до края на 1990 г. Едва на заключителния етап от Виенската среща се проявяват отделни различия в позициите на СССР и България, главно по въпроса за броя и съотношението при предвижданите съкращения на войски и въоръжение.

Съвещанието на ПКК в Москва приема важно решение за създаване на „Временна комисия от правителствени пълномощници по преразглеждане всички аспекти на дейността на Варшавския договор". Първата сесия на новата „Временна комисия" се провежда в Чехо-Словакия на 15 – 17 юли 1990 г. Повечето делегации изразяват съгласие за постепенно освобождаване от военните функции и тяхното „разтваряне" в бъдещите общоевропейски структури за сигурност. Единствено унгарската позиция

[127] *ДА МВнР*, Оп. 59-П, а.е. 168; Оп. 60-П, а.е. 162.
[128] *ДА МВнР*, Оп. 47-10, а.е. 34, л. 10.

е за по-радикални мерки, включително скорошно ликвидиране на самата организация. Делегациите на СССР, България и Румъния настояват Варшавския пакт да се преустрои в „договор на суверенни и равноправни държави", а Полша – в „договор за колективна система с чисто консултативни функции". На следващото заседание в София на 18 – 19 септември 1990 г. позицията на трите централноевропейски страни еволюира в по-категорична форма до искане за цялостно ликвидиране военните структури на пакта.[129]

В края на септември 1990 г. унгарското правителство предлага на 4 ноември в Будапеща да се проведе извънредно съвещание на Политическия консултативен комитет с цел трансформиране на ОВД в чисто политическа организация. През октомври Михаил Горбачов по дипломатически път уведомява унгарското правителство, че „поради заетост с вътрешнополитически дела" не ще може да участва в съвещание през ноември. В посланието на Горбачов основната тема на бъдещото съвещание е формулирана като „Мерки за коренни изменения в структурата и характера на Варшавския договор, с оглед развитието на интеграционните процеси в Европа".[130] По време на срещата на Михаил Горбачов с унгарския премиер Йожеф Антал през ноември 1990 г. в Париж окончателно е уточнено съвещанието на ПКК да бъде в края на февруари 1991 г. По-късно с официално писмо Михаил Горбачов уведомява българския президент Желю Желев за предложението през февруари 1991 г. съюзниците да оформят решение „за разпускане военните структури на ОВД до 1 април 1991 г."[131]

На 25 февруари 1991 г. в Будапеща е приет „Протокол за прекратяване действието на военните споразумения, сключени в рамките на Варшавския договор и за ликвидиране на неговите военни органи и структури". С това решение от 31 март се преустановява дейността на Комитета на министрите на отбраната, Обединеното командване на Обединените въоръжени сили, Военния съвет на ОВС, Щаба и Техническия комитет на ОВС и Единната система на ПВО на ОВС. Прекратява се действието на военните споразумения от 14 май 1955 г., 17 март 1969 г. и 18 март 1980 г.[132]

На 17 май 1991 г. чехословашкият президент Вацлав Хавел отправя официална покана до своите източноевропейски колеги за провеждане на заключително съвещание на Политическия консултативен комитет на 1 юли

[129] *ДА МВнР*, Оп. 47-10, а.е. 34, л. 32-35.
[130] *ДА МВнР*, Оп. 47-10, а.е. 27, л. 8, 18-19.
[131] *ДА МВнР*, Оп. 48-10, а.е. 38, л. 4.
[132] *ДА МВнР*, Оп. 48-10, а.е. 38, л. 9-13, 22-26.

1991 г. в Прага с цел подписване на съвместен Протокол за прекратяване дейността на Организацията на Варшавския договор. В уговорената дата 1 юли след тридесет и шест годишно съществуване престава да съществува източноевропейският военнополитически съюз. В подписания на първи юли Протокол от президентите на България (Желю Желев), Полша (Лех Валенса), Румъния (Йон Илиеску), Чехо-Словакия (Вацлав Хавел), вицепрезидента на СССР (Г. И. Янаев) и министър-председателя на Унгария (Йожеф Антал) се изтъкват четири основни мотиви и съображения за разпускането на Организацията на Варшавския договор:

1. „Дълбоките изменения в Европа, които означават край на конфронтацията и разкола в континента".

2. „Постепенен преход към общоевропейските структури за сигурност".

3. Стремеж на досегашните съюзници „да развиват отношенията помежду си на двустранна и, в зависимост от заинтересоваността, на многостранна основа".

4. Отчитане на обстоятелството, че държавите от двата военнополитически блока „вече не са противници и ще изграждат нови отношения на партньорство и сътрудничество".[133]

Анализът на изложените по-горе данни показва, че усилията за запазване на източноевропейския военнополитически съюз продължават дори след загърбване на основополагащите в предишните десетилетия принципи за идейнополитическа идентичност и сходство на военностратегическите интереси. В действителност определени различия в интересите между отделните страни членки на ОВД е имало и преди драматичната 1989 година, но те са туширани в името на единството на „социалистическата общност" пред лицето на „империалистическата заплаха". Закъснелите опити за продължаване съществуването на Организацията, макар и във видоизменен вид, показват главно стремежите на водещата държава в коалицията за осигуряване в някаква степен на своето продължаващо геополитическо влияние като регионална сила в тази част на Европа. Това обаче е в разрез с все по-отчетливо изразяваните намерения на останалите източноевропейски страни за присъединяване към водещите европейски и евроатлантически стуктури за сигурност, което неизбежно води до прекратяване дейността на Варшавския пакт. Ролята на България в този процес през изследвания период няма някакви особени

[133] *ДА МВнР*, Оп. 48-10, а.е. 38, л. 68-71.

отлики от българската позиция в предходните десетилетия. Политическото, държавно и военно ръководство на страната продължава да проявява пасивно-изчаквателна реакция към динамично протичащите обществени събития в края на десетилетието, водено от две доминантни цели: запазване приоритетните икономически и военнополитически връзки с Москва и осигуряване непокътнато в основата си съществуване на управляващия едноличен режим. Дори след смяната на властта през ноември 1989 г. значими изменения в позицията към участие в наследената източноевропейска военнополитическа организация не се наблюдават. От втората половина на 1990 г. съществува стремеж по-скоро за по-категорично обосноваване и защита на собствената национална позиция при финализиране на общоевропейските преговори за съкращаване на въоръжени сили и обикновени оръжия в Европа. България приключва своето участие в Организацията на Варшавския договор през юли 1991 г. така, както е влязла в него през май 1955 г. – без каквото и да е несъгласие или двоумение, но и без особени собствени инициативи или алтернативни проекти.

3. ПОВРАТЪТ В ПРЕГОВОРИТЕ ЗА ЕВРОПЕЙСКА СИГУРНОСТ

СТОКХОЛМСКИТЕ ПРЕГОВОРИ

В съответствие с решенията на Мадридската среща на 25 октомври 1983 г. започват триседмични експертни консултации на делегации от 35-те страни участнички в СССЕ за подготовка на Стокхолмската конференция по мерките за укрепване на сигурността и доверието и по разоръжаването в Европа. По време на подготвителните разговори е взето решение конференцията да приключи своята работа до 19 септември 1986 г. независимо от нейните резултати. Съображението за фиксиране на конкретна финална дата е обусловено от уточнената още в Мадрид дата за начало на третата среща за преглед изпълнението на договореностите по линия на Хелзинкския процес. В хода на обсъжданията се оформя също идеята Стокхолмската конференция да бъде разделена на два етапа. По време на първия етап участниците следва да разгледат основните мерки за укрепване на доверието и сигурността (МУДС),

а след оценките на общоевропейската среща през 1986 г. да се продължи с разглеждане на проблемите за разоръжаването в Европа.

Конференцията в Стокхолм е открита на 17 януари 1984 г. от министър-председателя на Швеция Улоф Палме в присъствието на външните министри на страните участнички. След първото пленарно заседание обсъжданията продължават на равнище посланици с активното участие на военни експерти. В условията на силна „военна психоза" и нов кръг от превъоръжаване с балистични ракети и в двата военнополитически блока е съвсем логично да се очаква, че на новия международен форум ще се възпроизведе за пореден път противопоставянето и конфронтационните подходи, характерни по това време във взаимоотношенията между Москва и Вашингтон.

Първите многостранни консултации в рамките на Варшавския пакт относно общата линия на поведение в Стокхолм се провеждат по време на заседанието на Комитета на министрите на външните работи на 19 – 20 април 1984 г. в Будапеща. В заседанието е формулирана приоритетната цел за „оздравяване" на международната обстановка и „връщане към разведряването" чрез „конструктивни и плодотворни преговори". Единствената съществена инициатива в това отношение обаче повтаря предходни декларативни и пропагандни ходове и не отговаря адекватно на предложенията на страните от НАТО за по-голяма откритост и преодоляване на „свръхсекретността" във военната дейност на страните от Варшавския пакт. На заседанието в Будапеща е съгласувано Обръщение към държавите от Северноатлантическия съюз за сключване на Договор за взаимна неупотреба на военна сила[134]. Правителството на страната докмакин (Унгария) е натоварено да връчи документа на посолствата на страните от НАТО. В информация до Политбюро на ЦК на БКП след завръщането си от Будапеща българският външен министър информира:

> „В контекста на нашата политика за диалог бяха разгледани резултатите от първата сесия на Стокхолмската конференция... Изтъкнати бяха възможностите и необходимостта от засилване на натиска върху страните от НАТО, включително и чрез активна работа с неутралните и необвързаните държави. Някои министри предложиха да конкретизираме нашите предложения и да ги внесем на следващата сесия като официални документи...
>
> В изказванията на заседанието беше особено подчертана необходимостта да се предприемат активни, целенасочени политически и дипло-

[134]Вариант на този документ е внесен официално от делегацията на СССР на Стокхолмската конференция в заседанието от 20 януари 1985 г.

матически действия за въвличане на западноевропейските управляващи кръгове в диалог по нашите предложения. Това изисква активизиране на политическите контакти на всички равнища при съблюдаване на диференциран подход от социалистическите страни."[135]

В периода от 17 януари 1984 г. до 19 септември 1986 г. са проведени общо 12 сесии на конференцията по мерките за укрепване на доверието и сигурността в Европа. През декември 1984 г. е постигната договореност за създаване на две работни групи, които да разгледат паралелно мерките в политическата и във военната сфера. От името на държавите от Варшавския договор през януари 1985 г. делегациите на България, ГДР и СССР внасят съвместно предложение за ограничаване мащабите на военната активност в Европа и прилежащите морски и въздушни пространства. Свои колективни предложения внасят и страните от НАТО, както и групата на неутралните и необвързаните държави. С индивидуални предложения излизат Румъния и Малта. На 6 юли 1984 г. гост на европейската конференция е генералният секретар на ООН Хавиер Перес де Куеляр, а в отделни заседания се изказват също поканените представители на средиземноморски държави (Алжир, Египет, Израел, Либия, Ливан, Мароко, Сирия и Тунис).

В резултат на възобновяване на съветско-американския диалог на високо равнище през 1985 – 1986 г. и постигнатите компромиси по спорния проблем за параметрите на уведомяването за провеждане на военни действия (учения, предислокация на войски, предоставяне на планове за военната активност през следващата календарна година), през лятото на третата година от Стокхолмската конференция се осъществява сериозен „пробив" и възможност за успешен завършек. Отделни детайли от заключителния документ обаче се уточняват до последния момент. Това води до консенсусното решение в 23 часа и 55 минути на последния конферентен ден (19 септември 1986 г.) часовникът в пленарната зала да бъде символично спрян, а окончателното съгласуване на документа продължава реално още три дни.[136]

Заключителният документ на Стокхолмската конференция съдържа общо 104 параграфа, групирани в шест раздела: 1. Неупотреба на сила или заплаха за използване на сила. 2. Предварително уведомяване за определени видове военна дейност. 3. Наблюдение на определени видове военна дейност. 4. Размяна на годишни планове във връзка с осъществяване на военна дейност. 5. Ограничителни положения. 6. Проверки и инспекции на териториите на

[135] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 67, а.е. 3031, л. 93-94.
[136] Кашлев, Юрий, *Хельсинкский процесс 1975-2005*, с. 94.

държавите, подписали документа. В параграф 94 изрично се подчертава, че приетите мерки „са насочени към намаляване на опасността от въоръжен конфликт, от неправилно разбиране или неправилни оценки на военната дейност" на противостоящата страна. В отделно приложение към документа се определя зоната за прилагане на мерките за укрепване на доверието и сигурността в Европа.[137] Както се посочва по-късно в анализи на западни експерти, въпреки умерения тон на документа от Стокхолм съгласуваните мерки за уведомление са значително подобрени в сравнение със задълженията по силата на Заключителния акт от Хелзинки.[138]

Интерес представляват конкретните стъпки, предприети от различните правителства по изпълнение на решенията на Стокхолмската конференция. Към генералния щаб на българската армия например е създадена специална „Група по мерките за укрепване на доверието и сигурността". В информация на тази група за изпълнението на Стокхолмските споразумения през 1987 г., изпратена за сведение до Министерството на външните работи, е обобщена наличната фактологична информация за планирани 47 учения, подлежащи на уведомяване и наблюдение (от тях 25 на държави от Варшавския договор, 17 – на държави от НАТО и 5 – на неутрални и необвързани страни). В заключителната част на информацията от ГЩ на БНА се систематизират няколко по-съществени изводи и препоръки на базата на натрупания уникален едногодишен опит при първо официално допускане в целия следвоенен период на наблюдатели и инспектори от страни членки на НАТО на учения на българската армия:

> „а) Замислите за провеждането на уведомявана и наблюдвана военна дейност следва да имат отбранителен характер независимо от отработваните въпроси. Всички карти, схеми и други материали, които се разработват за връчване и показване на наблюдателите и инспекторите по време на брифингите и на пунктовете за показ да не разкриват истинския замисъл на учението и схващанията ни за подготовката и воденето на бойните действия...
>
> б) При подготовката на войскови и командно-щабни оперативно-тактически учения да се разработва от ръководството специален план за приемане на инспекция...
>
> в) Групата към Генералния щаб, определена за посрещане, настаняване и осигуряване работата на чуждестранни инспектори, да се поддържа в постоянна готовност. Към нея да се предвидят сили и средства

[137] *Документ на Стокхолмската конференция*, с. 5-10.
[138] *A Diplomacy of Hope*, p. 559.

за извършване на непрекъснат радиоелектронен контрол през време на инспекцията...

е) До края на януари 1988 г. да се изпратят във войските основните материали, съдържащи опита от проведените през 1987 г. инспекции."[139]

ОТ РЕЙКЯВИК ДО МАЛТА

Най-важният фактор за позитивните промени в международната обстановка и чувствително подобряване на политическия климат при преговорите за европейска сигурност и сътрудничество е радикалният завой в развитието на съветско-американските отношения в края на 80-те години на XX век. Този процес не е еднозначен и съдържа драматични обрати, но в крайна сметка води до съществен поврат в концептуалните схващания и поведенческо-психологическите нагласи у лидерите на двете суперсили по целия „пакет" от глобални и регионални проблеми на международните отношения.

Първата среща между новия съветски ръководител Михаил Горбачов и президента на Съединените щати Роналд Рейгън на 19 – 20 ноември 1985 г. в Женева има опознавателен характер. Още в края на декември 1984 г. Рейгън получава непосредствени сведения от Маргарет Тачър при нейно посещение в Белия дом за личността на съветския лидер. Според британската министър-председателка при първата ѝ лична среща с Горбачов в Чекърс той е направил силно впечатление, отличавайки се с поведението си от останалите съветски ръководители („много по-чаровен, открит за дискусии и дебати").[140] И в следващите години консервативната „Желязна лейди" нерядко играе ролята на неформален посредник между Рейгън и Горбачов. В същото време социалистическият президент на Франция Франсоа Митеран подкрепя „новото мислене" на Михаил Горбачов и визията за „общ европейски дом"[141]. Тази теза кореспондира с една от водещите цели на френското правителство още от времето на ген. дьо Гол – преодоляване на следвоенното разделение на континента и осигуряване самостоятелната роля на Европа в международните отношения[142].

[139] *ДА МВнР,* Оп. 59-П, а.е. 168, л. 16-29.

[140] Стенограмата от разговора между Рейгън и Тачър е декласифицирана през 2000 г. по искане на *Margaret Thatcher Foundation.*

[141] Както посочва Владислав Зубок, новата концепция на Кремъл е повлияна от някои постановки в документите на Социалистическия интернационал и заключенията на комисията „Палме" за „общата сигурност" – Zubok, Vladislav, *A Failed Empire,* p. 289.

[142] За ролята на Митеран в края на Студената война в: Cogan, Charles, „The Florentine in Winter: François Mitterand and the Ending of the Cold War", In: *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc*

Непосредствено преди отпътуването на американския президент за Женева той получава аналитичен доклад от ЦРУ относно евентуалните намерения на Михаил Грбачов. Според доклада съветският лидер има твърде малки очаквания за някакъв сензационен поврат в съветско-американските отношения, а по-скоро иска да разбере „личните ангажименти" на президента на САЩ за възможен бъдещ напредък и подобряване на двустранните отношения.[143]

Женевската среща между ръководителите на САЩ и СССР не води до никакви сериозни резултати, тъй като и двете страни остават напълно на предишните си позиции. Постигнато е принципно съгласие по една единствена тема за възможността от сближаване на позициите по въпроса за 50 % съкращаване на стратегическите ядрени оръжия. Все пак установените лични контакти допринасят за възприемането на един по-умерен и прагматичен стил в кореспонденцията между двамата през следващите месеци. За пръв път от встъпването си в длъжност през 1981 г. Роналд Рейгън предлага в Женева възобновяване на установения в предходното десетилетие доверителен канал (back channel) за обмен на конфиденциална информация.

Инициативата за активизиране на преговорите между двамата лидери през следващата година е на Михаил Горбачов. В писмо до Рейгън от 15 септември 1986 г. той предлага „да отложим всички други дела и в най-близко време да се срещнем двамата за напълно конфиденциален и открит разговор, например в Исландия или Великобритания". Първоначално някои съветници в Белия дом изказват съмнения за целесъобразността на подобна среща, след като вече е бил договорен обмен на официални визити във Вашингтон и Москва през 1987-1988 г. След консултации с държавния секретар Джордж Шулц и министъра на отбраната Каспар Уайнбъргър американският президент приема на 30 септември предложението на Горбачов.[144] В записка до президента от 2 октомври държавният секретар Шулц настоява за възприемане на „позитивен и доверителен подход на срещата".[145]

Срещата в Рейкявик се провежда на 11 -12 октомври 1986 г. в кметството

Conflicts, p. 122-138.

[143]FOIA release, July 2001 – „Gorbachev's Personal Agenda for the November Meeting".

[144]Десет години по-късно началникът на кабинета на президента Доналд Ригън и ръководителите на американските делегации на преговорите в Женева и Виена Макс Капелман и Джонатан Дийн свидетелстват, че във Вашингтон са възприели предложението на Горбачов не като покана за официални разговори, а като предварителна „работна среща" между двамата лидери – *The 1986 Reykjavik Summit. Ten Years Later. A Symposium* (Reykjavik: Prime Minister's Office, 1996), p. 36, 68, 73-74.

[145]*NSA Archive*, „The Reykjavik File. Previous Secret Documents from US and Soviet Archives", Ed. by Svetlana Savranskaya and Thomas Blanton, October 13, 2006.

на исландската столица (Хьофди хауз). Освен официалните разговори между Михаил Горбачов и Роналд Рейгън в съседни помещения протичат паралелни работни срещи между външните министри на двете страни. По военните проблеми консултациите продължават между началника на ГЩ на съветската армия маршал С. Ф. Ахромеев и специалния съветник на президента на САЩ по въпросите за контрола над въоръженията Пол Нитце. И двете страни имат желание за постигане на „пробив" в преговорите. Постигнато е съгласие или сближаване на становищата по голям брой спорни теми за стратегическите ядрени въоръжения, тактическите ракети със среден обсег на действие, ефективните мерки за контрол и наблюдение (верификация) и т. н. Един от важните резултати, както отбелязва в своя реплика съветският външен министър Едуард Шеварднадзе, е намирането на „общ език" и взаимно разбиране за механизма на урегулиране на най-сложните спорни въпроси.

Изненадващо за съветската делегация, в един момент от преговорите президентът на САЩ предлага радикален вариант („нулев вариант") за пълно ликвидиране на ядрените оръжия в период от десет години. Той дори описва образно бъдеща приятелска среща между него и Горбачов през 1996 г., когато трябва да бъде унищожена последната балистична ракета от ядрения арсенал на Съединените щати и Съветския съюз. В този момент Шеварднадзе възкликва: „Двете страни са толкова близко до осъществяването на една историческа задача". При последващата дискусия обаче успехът на срещата е осуетен поради кардиналните различия на двете страни за американската Инициатива за противоракетна отбрана (SDI) с разполагане на бойни оръжейни системи в околоземното пространство.[146]

Срещата в Рейкявик има важни дълготрайни последици за подобряване на съветско-американските отношения, макар в краткосрочен план да провокира някои пропагандни и политически ходове, характерни за конфронтационния модел от предходните години. На 14 декември 1986 г. например ЦК на КПСС утвърждава постановление за отказ от едностранния съветски мораториум за осъществяване на подземни ядрени взривове и възобновяване на ядрените изпитания.[147] В същото време при неофициални разговори продължават дискусиите по най-спорните теми. В среща с бившите американски политически и военни ръководители Хенри Кисинджър, Сайръс Ванс, Харолд Браун и ген. Дейвид Джоунс на 4 февруари 1987 г. в Москва началникът на

[146]Руският вариант на стенограмите от двустранните разговори се съхранява в архива на Фондация „Горбачов" и е публикуван в: *Мировая Экономика и Международные Отношения,* Москва, 1993, № 4, с. 79-86; № 5, с. 81-90; № 7, с. 88-104; № 8, с. 68-78.
[147]*РГАНИ,* Ф. 89, Оп. 18, Д. 109, л. 1-4.

генералния щаб на съветската армия маршал Сергей Ахромеев неколкократно изтъква аргументи срещу разполагането на бойни компоненти в космоса в изпълнение на програмата за противоракетна отбрана. В хода на дискусията Хенри Кисинджър и маршал Ахромеев представят сходни виждания за усвояване на по-широк и глобален подход при преговорите за съкращаване на стратегическите оръжия. В изказванията на американските представители се набляга също на взаимовръзката между тези преговори и необходимостта от осигуряване напредък на дългогодишните Виенски преговори за съкращаване на конвенционалните въоръжения.[148]

Преговорите за съкращаване на стратегическите ядрени оръжия завършват успешно след известни компромиси и отстъпки и от двете страни. Допълнителен импулс дава решението на западногерманския канцлер Хелмут Кол през септември 1987 г. за извеждане от територията на ФРГ на разположените там балистични ракети „Першинг-1А". На 8 декември 1987 г. Роналд Рейгън и Михаил Горбачов подписват Договор за съкращаване на ракетните системи със среден обсег на действие (INF). Въпреки острите критики от страна на представителите на военнопромишления комплекс, в навечерието на посещението на американския президент в Москва в края на май 1988 г. Сенатът на САЩ ратифицира новия двустранен договор.[149]

След встъпването в длъжност на новия президент на Съединените щати Джордж Х. У. Буш в началото на 1989 г. диалогът между ръководителите на двете суперсили се активизира наново. На 17 януари 1989 г. бившият държавен секретар Хенри Кисинджър предава на Михаил Горбачов в Кремъл мнението на новия президент, че е необходимо да се възобнови доверителния канал за конфиденциална комуникация между Вашингтон и Москва.[150] При срещата си с Горбачов на 11 май 1989 г. държавният секретар на САЩ Джеймс Бейкър посочва:

> „Президентът ме помоли да ви предам, че ние желаем да възобновим взаимодействието със Съветския съюз по целия спектър на нашите отношения. Ние се стремим към активни, конструктивни, позитивни и постоянно разширяващи се отношения с вашата страна."[151]

[148] *АФГ*, Ф. 1, Оп. 1, Материаллы М. С. Горбачева.
[149] В разговори с американски представители по-късно Михаил Горбачов споделя за обстановката около окончателното изработване на текста на договора: „За да намерим изход от задънената улица ние потърсихме компромис с позицията на американската страна, но за това трябваше да преодолеем съпротивата на нашите военни".
[150] *АФГ*, Ф. 2, Оп. 1, Материаллы А. С. Черняева.
[151] *АФГ*, Ф. 1, Оп. 1, Материаллы М. С. Горбачева.

Интерес представлява персоналното сравнение между Рейгън и Буш, направено от Хелмут Кол при разговора му с Горбачов на 12 юни 1989 г. По думите на федералния канцлер, когато срещнал за пръв път Роналд Рейган той му направил „депресиращо впечатление", тъй като „не разбирал нищо от европейските работи". За разлика от него „Буш има много повече европейска визия за международните дела".[152] Динамичните промени в Източна Европа обуславят необходимостта от организиране на среща между Джордж Буш и Михаил Горбачов. Така се стига до подготовката на двустранната среща в Малта на 2 – 3 декември 1989 г., която продължава да предизвиква засилен интерес. Някои автори твърдят, че на срещата в Малта е постигната договореност за изграждане на нов модел на международна система, който заменя предходната „Ялтенска" система, функционирала в годините на Студената война. В последните години станаха достъпни руските и американските варианти на стенограмите от разговорите между Буш и Горбачов, които се съхраняват в техните лични архиви и са по-достоверни от мемоарните или публицистични твърдения и интерпретации.[153]

В началото на първата среща в Малта на 2 декември 1989 г. Михаил Горбачов излага вижданията си за необходимостта от прилагане на „нови подходи", различни от времето на Студената война. Той бърза да обоснове тезата си за преход към неконфронтационен модел на международната система за сигурност:

> „Ясно е, че ние вървим от двуполюсен към многостранен свят. Искаме или не, ще трябва да работим с една икономически интегрирана Европа... Трябва да престанем да гледаме един на друг като врагове и само от военна гледна точка. Това не означава, че предлагаме „съветско-американски кондоминиум".

Същата вечер по време на лична среща с президента Буш „на четири очи" Горбачов продължава да представя своите схващания за кардиналните политически промени в Европа. В хода на разговора той подновява една тема за цивилизационните принципи в развитието на съвременния свят, която е обсъждал два дни по-рано с папа Йоан Павел II във Ватикана:

> „Не мога да приема, когато някои американски политици заявяват,

[152] *АФГ*, Ф. 2, Оп. 1, Материаллы А. С. Черняева.

[153] Използваните тук архивни документи от *George H. W. Bush Presidential Library* и *Архив Фонда Горбачева* са включени в документален сборник, който предстои да излезе от печат през втората половина на 2010 г.: *Masterpiece of History: The Peaceful End of the Cold War in Europe, 1989,* Ed. by Svetlana Savranskaya, Thomas Blanton and Vladislav Zubok (New York-Budapest: CEU Press, 2010).

> че преодоляването на разделението на Европа трябва да се основава на западните ценности. По-рано ние бяхме заклеймявани за „износ на революция", а сега те говорят за износ на американските ценности. Ние говорим за „универсални човешки ценности"[154]

На втората пленарна среща следващата сутрин лидерите на двете сили обсъждат последователно голям кръг от регионални въпроси, но основните акценти са върху дискусията за евентуалното обединение на Германия, перспективите пред европейската интеграция и активизиране на многостранните преговори за съкращаване на обикновените въоръжения. Ръководителите на САЩ и СССР са единодушни, че трябва да се постигне решителен поврат на Виенските преговори, като се подпише общ договор до края на 1990 г. По въпроса за европейската интеграция М. С. Горбачов припомня мнението на Валери Жискар д'Естен за изграждане на „обединена федерална държава на Западна Европа" до края на 1992 г. и добавя, че той самият е лансирал идеята за „общ европейски дом".

Изненадващо за американските си събеседници, съветският лидер заявява, че в Москва разбират добре значението на „американската роля в Европа", с което дава да се разбере, че в Кремъл не се противопоставят на влиянието на САЩ в Западна Европа. Важен момент в дискусията е становището на Михаил Горбачов, че макар и създадени в друга епоха, двата военнополитически блока не трябва да се разрушават, а да се „модифицират" в по-скоро политически организации и да променят своята „конфронтационна природа". Интересно е сравнението на Владислав Зубок за позициите на Йосиф Сталин в Ялта и Потсдам и на Михаил Горбачов в Малта – експанзионистичните намерения на Сталин да извоюва каквото може от своите западни партньори и пацифисткият стремеж на Горбачов да се споразумее на всяка цена, без да поставя допълнителни условия за „отстъпки" от Вашингтон.[155] Генералният секретар на Западноевропейския съюз по това време Вилем ван Екелен привежда друга любопитна оценка за съветския лидер: „Един американски анализ за срещата в Малта описва Горбачов като енергичен човек, но без план, понякога водещ концептуална битка със самия себе си".[156]

По време на срещата в Малта съветската делегация представя проект за обща декларация. Най-съществената част от документа се отнася до из-

[154]В следващ разговор държавният секретар на САЩ Джеймс Бейкър предлага компромисна формулировка: „Нека да говорим за демократични ценности".
[155]Zubok, Vladislav, *A Failed Empire*, p. 328-329.
[156]Eekelen, Willem van, *Debating European Security*, p. 30.

вода, че „периодът на Студената война е свършил“ и до формулировката за необходимостта от създаване на „фундаментално нов модел за сигурност“. В тези два пункта всъщност е концентрирано основното послание на съветско-американската среща на високо равнище в Малта – за прехода към една нова историческа епоха и към нов световен ред.

ВИЕНСКИТЕ ПРЕГОВОРИ

От есента на 1986 г. до края на 1990 г. Виена се превръща в централно средище на няколко вида паралелни преговори по проблемите на сигурността и сътрудничеството в Европа. През септември 1986 г. започва третата среща на делегации от 35-те държави участнички в СССЕ, от 1987 г. стартират паралелни преговори на 23-те страни членки на ОВД и НАТО, а междувременно продължават до февруари 1989 г. със затихващи функции преговорите по ограничаване на обикновените въоръжения в Централна Европа, чието начало е поставено още през 1973 г. Съвсем скоро след приключването на Виенската среща в австрийската столица са инициирани нови преговори във формат 23 + 35 по укрепване мерките на доверие и сигурността и по разоръжаване в Европа (т. нар. конференция „Стокхолм-2“).

Виенската среща за „следващите стъпки“ (follow-up) на СССЕ има подготвителен етап от 23 септември до 6 октомври 1986 г. Тя продължава в шест основни сесии с пленарни заседания и шест обособени работни групи от 4 ноември 1986 г. до 19 януари 1989 г. В хода на срещата са внесени общо над 160 писмени предложения и проекти от участващите делегации. По инициатива на Варшавския пакт от 17 февруари 1987 г. започват паралелни консултации между 23-те страни членки на ОВД и НАТО по мандата на бъдещите преговори за съкращаване на въоръжени сили и обикновени оръжия в Европа. Макар и в рамките на СССЕ, тези консултации се провеждат в автономни заседания с привличане на нови цивилни и военни експерти към състава на отделните делегации. Сред най-острите дискутирани теми на паралелните преговори са въпросите за „географската зона“ на съкращаване на обикновените въоръжения в Европа, за видовете въоръжени сили и родове войски, които подлежат на съкращение, както и за изпълнение на задълженията в хуманитарната област (човешките права).

Още през първата година от началото на Виенската среща на СССЕ са постигнати значителни резултати, немислими при предходните конференции в Белград и Мадрид. Основната предпоставка за този „пробив“ в общоевро-

пейския преговорен процес е чувствителното намаляване на международното напрежение и по-изявения стремеж на представителите на двата военнополитически блока за постигане на общи компромисни решения. За пръв път делегациите на страните от Варшавския договор проявяват склонност за съгласие по деликатните теми за по-голяма откритост във военната област, допускане на инспекции и контрол върху военната активност на своя територия и съгласуване на общи подходи (например принципа на „разумната достатъчност“) по въпроса за съществуващите дисбаланси и асиметрии в структурата на въоръжените сили. В заседание на Комитета на министрите на външните работи на държавите, участнички във Варшавския договор, проведено в Прага в края на октомври 1987 г. ясно се подчертава:

> „Нашата цел на Виенската среща, по общо мнение, е да се ускори нейното успешно завършване, което сериозно би повишило динамиката на позитивните тенденции в европейските дела.“[157]

Координацията на съвместните действия и приемането на единна позиция от страните членки на Варшавския пакт по време на Виенската среща (1986-1989) се осъществява едновременно по няколко линии – в заседанията на Комитетите на министрите на външните работи и отбраната, в периодични дискусии на специализираните комисии и експертни работни групи (СКР, МГТВИ) и в редовните срещи между ръководителите на отделните делегации на конференцията на СССЕ. Някои по-спешни възлови проблеми се обсъждат на извънредни консултативни срещи, свиквани обикновено по съветска инициатива. По предложение на „висшето съветско ръководство“ например на 15 януари 1988 г. се свиква консултативна среща на ръководителите на делегациите на страните от Варшавския пакт „по въпроси на Виенската среща и мандатните преговори между 23-те от ОВД и НАТО“. В секретна информация на Министерството на външните работи в София се отбелязва, че основното изказване на консултативната среща по „военнополитическите проблеми“ е било направено от началника на ГЩ на СА маршал С. Ф. Ахромеев, който „разкри някои основни елементи от подхода на СССР към бъдещите преговори“. По въпроса за премахване на неравенствата във въоръженията СССР бил склонен да се съгласи на съкращения в танковете, при условие че НАТО съкрати своето превъзходство по тактическата ударна авиация (по 15 танка за един самолет). Това предложение се основава на разчети, които показват, че ОВД има около 20 000 танка повече от НАТО, а НАТО има около

[157] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3302, л. 8.

1400 самолети на тактическата авиация повече от Варшавския пакт. Маршал Ахромеев призовава съответните органи в съюзните държави да подготвят актуализирана информация за конвенционалните сили в Европа, която да бъде представена, след като се приеме мандата за бъдещите преговори.

По-неотстъпчива е съветската позиция относно споровете за обхвата на географската зона, като в замяна на включване на съветския Кавказ се настоява за „обхващане на цялата турска територия". Вследствие на предварителна молба на българската делегация в хода на последвалата дискусия делегацията на Полша подкрепя виждането за „военнополитическата специфика на южния фланг на ОВД". В същото време унгарската делегация оценява като „нереалистично" включването на цяла Турция в бъдещата зона.[158]

В две поредни заседания на новосформираната Специална комисия по разоръжаването на равнище заместник-министри на външните работи и заместник-началници на генералните щабове през февруари и май 1988 г. държавите от ОВД съгласуват обща концептуална схема за водене на преговорите с представителите на страните от НАТО. Концепцията обосновава поетапен принцип на водене на преговорите, който предвижда:

„– в началото на преговорите да бъдат разкрити съществуващите дебаланси и асиметрии;

– на първия етап да се отстранят разкритите дебаланси и асиметрии и се създадат зони с понижено равнище на въоръженията по линията на съприкосновение на двата съюза;

– на втория етап да се осъществят съкращения, намаляващи с 25% конвенционалните сили на двата съюза;

– на третия етап да се сведат конвенционалните потенциали до необходимите за отбрана, но недостатъчни за водене на настъпателни операции;

– да се създаде всеобхватна международна система за контрол и проверка на поетите задължения."[159]

В съответствие с официално предложение на СССР през март 1988 г. за обмен на сведения за въоръжените сили и оръжейни системи на ОВД и НАТО, на 17 май 1988 г. в Москва се провежда нова консултативна среща. Маршал Сергей Ахромеев запознава присъстващите със съветските експертни разчети за съотношенията на войски и въоръжения между двата военнополитически блока. Според представените от него данни за подлежащите на съкращение

[158] *ДА МВнР*, Оп. 45-10, а.е. 24, л. 1-7.
[159] *ДА МВнР*, Оп. 45-10, а.е. 31, л. 7-10, 17-18.

войски и въоръжения Северноатлантическият съюз разполага със 171 дивизии (2 400 000 д. личен състав), а Варшавският пакт – със 175 дивизии (2 300 000 д. личен състав). По отделните типове оръжейни системи съотношението е следното: превъзходството на НАТО в тактическа авиация е 1.2 пъти, в бойни хеликоптери – 1.5 пъти, в антитанкови ракетни системи – 1.5 пъти. От своя страна Варшавският пакт има предимство в тактически ракетни установки 7.6 пъти, в танкове – 2 пъти, в артилерийски системи – 1.2 пъти.[160]

В процеса на уточняване на позиции, критерии и параметри за водене на преговорите за съкращаване на обикновените оръжия в Европа възникват различия не само между представителите на отделните държави, но и между отделните политически и правителствени ведомства вътре в източноевропейските държави. В информационен доклад от българския заместник-външен министър Иван Ганев за резултатите от третата сесия на СКР през октомври 1988 г. се отбелязва:

> „СССР оставя впечатлението, че изпитва известни затруднения (както от обективен, така и от субективен характер) с подготовката за размяна на данни и за определяне на бойната еквивалентност на различните оръжия. Този фактор, наред с очертаващата се позиция на НАТО и обоснованите опасения да не се допусне блокиране на преговорите още в самото начало, подтикват към ново преценяване на искането преговорите да започнат с размяна и проверка на данните."[161]

При обсъждане на проектите за паралелните преговори за мерките по укрепване на доверието и сигурността (МУДС) и за съкращаване на въоръжените сили и обикновените въоръжения (ОВСЕ) в Европа представителите на Министерството на отбраната в София също изразяват известни резерви предвид особеното геостратегическо разположение на България. В писмо от началника на ГЩ на БНА ген.-полк. Атанас Семерджиев до заместник-министъра на външните работи Иван Ганев се посочват някои от съображенията, предизвикващи безпокойство сред военните експерти:

> „Не е отчетено неблагоприятното стратегическо положение на нашата страна и нейната по-голяма уязвимост... Определянето на зона за доверие на равна взаимна основа по 100 или 150 км на двете страни от границата, както се предвижда в меморандума, още повече ще утежни нашето положение, без да накърни особено сигурността на Турция...
>
> Това означава, че ще трябва да бъде ликвидиран практически целият

[160] *A Cardboard Castle*, p. 592-593.
[161] *ДА МВнР*, Оп. 45-10, а.е. 31, л. 28.

боен потенциал на нашата страна или той трябва да бъде изведен северно от Стара планина с всички произтичащи катастрофални последици, докато дълбочината 100-150 км ще засегне само два корпуса от турската армия и никак няма да засегне нейната авиация...

Тези съображения показват, че при интерпретацията на общите цели и принципи... трябва да се проявява по-голяма прецизност. Не би било разумно предварително да се ангажираме с позиции, които впоследствие по стратегически съображения могат да се окажат неизгодни за нас. Връщане назад не би могло да има."[162]

На съвещанието на ПКК на ОВД във Варшава (16-17 юли 1988 г.) се приема решение на следващото заседание на Комитета на министрите на отбраната в Прага през октомври да се изслуша уточнената информация за данните за числеността на въоръжените сили и основните видове въоръжения на държавите участнички във Варшавския договор и на страните от Северноатлантическия съюз. В Прага обаче е решено тези данни да се публикуват едва след като окончателно на Виенската среща се съгласува мандата на бъдещите преговори за съкращение на обикновени въоръжения. Междувременно на 25 ноември 1988 г. НАТО публикува свой доклад „Конвенционалните сили в Европа: фактите", в който се твърди, че Варшавският пакт има „огромно превъзходство по суша и във въздуха".[163]

Поради това, на ново свое заседание в София на 17 декември 1988 г. Комитетът на министрите на отбраната на ОВД решава също да обяви в средата на януари следващата година своите данни.[164] Специалната работна група по въпросите на военните разходи окончателно разглежда на свое заседание методите и средствата за оценка, съпоставяне и проверка на военните разходи на отделните държави.[165]

За пръв път в историята на Организацията на Варшавския договор през януари 1989 г. са огласени данни за съкращаване военните бюджети на страните от пакта за финансовата 1989 г. Съгласно публикуваната информация Съветският съюз намалява военния си бюджет с 14.2 %, Унгария – с. 19 %, България – с 12 %[166], а Източна Германия – с 10 %. В коментари на западни

[162] *ДА МВнР*, Оп. 59-П, а.е. 168, л. 6-9; *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3475а.
[163] *БТА-МИНФ*, № 330, 25 ноември 1988, с. 17-18.
[164] *ДА МВнР*, Оп. 59-П, а.е. 163, л. 221-226.
[165] *ДА МВнР*, Оп. 45-10, а.е. 24, л. 31-35.
[166] Освен намаляване на военните разходи в решението на българското правителство от 27 януари 1989 г. се обявява също съкращаване на 200 танка, 200 артилерийски системи, 20 самолета и 5 единици на ВМС – *Държавен вестник*, София, № 11, 7 февруари 1989 г.

военни експерти се обръща специално внимание на сериозните различия в представените съпоставителни данни за личен състав и асиметрии във въоръженията на двата блока: „Единственото нещо, по което има съгласие, изглежда е фактът, че Люксембург има шест антитанкови ракетни установки.“[167] В редица експертни публикации е направен анализ и съпоставка на твърде различните данни, представени официално от НАТО и Варшавския пакт, както и периодичните сведения в изданието на лондонския международен институт за стратегически изследвания (IISS) „Military Balance“.[168] Несъответствията в цифрите се дължат предимно на различните методики и подходи, тъй като в данните на ОВД обикновено се включват също ВВС и ВМС, в това число бойни самолети, базирани на самолетоносачи:

Наименование	*Данни на IISS*		*Данни на НАТО*		*Данни на ОВД*	
Организации	НАТО	ОВД	НАТО	ОВД	НАТО	ОВД
Числен състав	2.34 млн	2.14 млн	2.21 млн	3.09 млн	6.5 млн	5.32 млн
Дивизии	105	101	103	224	171	175
Танкове	22 000	53 000	22 224	51 500	80 000	40 300
Бойни самолети	4043	6762	3977	8250	10 500	14 100

По време на дискусиите на Виенската среща във формат *35* най-активни сред източноевропейските държави са Полша и България, които внасят свои предложения по въпросите за предотвратяване на „внезапно нападение“ и по мерките за укрепване на доверието и сигурността. През юни 1988 г. Варшава обявява нова инициатива за съкращаване на войските и въоръженията в Централна Европа, известна като план „Ярузелски“. През май 1987 г. българската делегация внася предложение за провеждане на екологическа среща на СССЕ в София. Това предложение е конкретизирано и прието от представителите на останалите държави участнички през ноември с. г. По въпросите за „хуманитарното измерение“ на Хелзинкския процес определени резерви проявяват за пръв път група страни от Варшавския пакт – ГДР, Полша и Чехословакия. При обсъждане на проект за текст за „националните малцинства“ в Европа българската делегация предлага допълнителна уговорка: „когато такива национални малцинства съществуват на техните територии“.[169]

Мандатът на преговорите за обикновените въоръжени сили в Европа е приет на 10 януари, а Заключителният документ на третата конференция на

[167] *OSA*, Fond 300, Subfond 8, Clarke, Douglas, „The Warsaw Pact Arms Cuts“, RAD Background Report 17/1 February 1989.
[168] *The Economist*, London, December 3, 1988, p. 30; *Правда*, Москва, № 104, 14 апреля 1989.
[169] *ДА МВнР*, Оп. 45-10, а.е. 30, л. 147.

СССЕ по „следващите стъпки“ – на 15 януари 1989 г., няколко дни преди приключване на Виенската среща. По въпроса за обхвата на „географската зона“ при бъдещите преговори (ОВСЕ) е постигнат компромис между двата блока – Съветският съюз отстъпва обект на преговорите да бъде не цялата, а 2/3 от азиатската територия на Турция. НАТО също отстъпва на искането някои „отвъдморски територии“ (от Азорските острови до Шпицберген) да бъдат включени в зоната на преговорите. Прието е решение за провеждане на голям брой последващи мероприятия (конференции и семинари) по широк кръг проблеми – информационния обмен, „човешкото измерение“, икономическото сътрудничество, екологическата защита и др.

В заседание на съветското ръководство на 24 януари 1989 г. е дадена висока оценка за успешния завършек на Виенската среща, на която е постигнат „безпрецедентен прогрес“ във взаимоотношенията между двата военнополитически блока. Близо 50 съветски държавни ведомства са натоварени да предложат мероприятия за изпълнение решенията на срещата. В сериозен дисонанс с тези оценки е дискусията в източногерманското ръководство същия ден. Един от основните изводи от заседанието в Източен Берлин е: „Много от положенията в заключителния документ на Виенската среща не отговарят на интересите на ГДР“.[170]

Българското партийно ръководство в две поредни заседания (7 и 14 февруари) обсъжда информация от външния министър Петър Младенов за резултатите от Виенската среща. В документа обобщено се представят възникналите противоречия и разногласия в отделните групи страни по време на продължилите две години и половина дискусии в австрийската столица:

> „Характерна особеност бяха и проявилите се за пръв път толкова релефно нюанси и различия в подходите и позициите на отделните социалистически страни – в пряка зависимост от формите и интензивността на преустройството в тях. Групата на ОВД бе по-сплотена по военните въпроси, а със значителни вътрешни различия в хуманитарната област...
>
> Характерно за водещите и за малките западноевропейски страни бе, че се отнасяха с подозрителност към всяко постигнато между СССР и САЩ взаимно разбирателство и се стремяха винаги да упражняват контрол върху преговорите дори с цената на забавянето им. Наред с това „умерените“ от западноевропейските страни – Франция, ФРГ, Италия – не можаха да парират претенциите на „екстремистите“ – САЩ, Канада, Англия и това също удължи преговорите и се отрази на резултатите им...

[170] *ДА МВнР*, Оп. 46-10, а.е. 25, л. 31-41.

Френско-американският спор също забави преговорите, но крайният му резултат съответстваше на позициите, защитавани и от ОВД...

В условията на растящи контакти Изток – Запад, посредническите възможности на неутралните и необвързаните продължават да намаляват."

В заседанието на Политбюро от 14 февруари 1989 г. е утвърдена специална „Програма за изпълнение на задълженията на нашата страна, произтичащи от Заключителния документ на Виенската среща". Сред предложените мероприятия е разработване на концепция от министерствата на външните работи и на отбраната за българската позиция по бъдещите преговори във Виена и „за последствията от тях за сигурността на България и южния фланг на ОВД". Най-съществени са мерките в хуманитарната и правна област: ускоряване приемането на Закон за задграничните паспорти и Закон за българското гражданство, изменения и допълнения на Конституцията с включване на нов раздел в областта на „хуманитарното сътрудничество", подготвяне на Законопроект за нестопанските сдружения, „който да регламентира конституционното право на гражданите да се обединяват в неформални обществени организации".[171]

Вероятно най-важното задължение, което приема българското правителство по време на Виенската среща, е да организира последващ форум на СССЕ за защита на околната среда в София. Софийското съвещание се провежда от 16 октомври до 3 ноември 1989 г. Въпреки напрегнатата социалноикономическа обстановка в страната и репресивните действия на властите срещу публична акция на неправителствената организация „Екогласност", работата на съвещанието е определена от чуждестранните делегации като много успешна. На форума в София са разгледани за пръв път в историята на Хелзинкския процес особено актуални въпроси като междудържавното взаимодействие за предотвратяване на природни аварии и замърсяването на трансграничните водни пътища и международни езера. На екологическото съвещание в българската столица са представени общо 37 писмени предложения, едно от които е на шведската делегация за създаване на „Европейски екологически фонд". Почти всички делегации се обединяват около Заключителния документ на Софийското съвещание, внесен от делегациите на Австрия, Финландия, Швеция и Швейцария. В последния момент единствено румънската делегация отказва да го подпише, тъй като от Букурещ възразяват

[171] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3591.

против формулировката за допускане на „прояви на отделни лица и неправителствени организации в защита на природата“.[172] След свалянето на режима на Николае Чаушеску новото румънско правителство съобщава, че оттегля предходните възражения и приема съдържанието на утвърдения от другите делегации текст. С това Заключителният документ от София става официален документ на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа.

В съответствие с решенията на третата среща на СССЕ на 9 март 1989 г. в австрийската столица се откриват две паралелни конференции – по съкращаване на въоръжените сили и обикновените оръжия в Европа (*ОВСЕ*, западна транскрибция *CFE*) във формат 23-те държави от НАТО и ОВД и по мерките за укрепване на доверието и сигурността (МУДС) във формат 35-те държави от СССЕ, известна като „Стокхолм-2“. Преговорите по ОВСЕ се провеждат в седем кръга и приключват със съгласуване на общ договор на 18 ноември 1990 г. Втората фаза на преговорите по МУДС завършва с подписването на Виенския документ на 17 ноември 1990 г., но съгласно приетото с консенсус решение продължава отново във Виена през следващата година и завършва с допълнителен документ, подписан на 4 март 1992 г.

Първите паралелни предложения на двата блока за зоната на преговорите и структурата на въоръженията, подлежащи на съкращение, са представени на Виенските преговори още през март 1989 г. По-основните спорове са по въпроса за включване на ударна авиация и бойни вертолети, както и по съветското предложение да се включат също военновъздушните и военноморските сили. Въпреки съществуващите различия, на заседанието на Комитета на министрите на външните работи на ОВД в Източен Берлин през април 1989 г. е направена констатация за наличие на „конструктивен подход“ и от двете страни. В информация за срещата на външните министри Петър Младенов отбелязва: „С изключение съпротивата около включване на ВВС и ВМС в позициите на НАТО липсват елементи, които биха представлявали сериозна трудност за постигане на договореност.“ По въпроса за преговорите по МУДС Младенов посочва „неготовността на Румъния да възприеме новите тенденции в хуманитарната област и авангардната позиция на Унгария по тези въпроси“.[173] В друга среща с началниците на генерални щабове от Варшавския пакт на 28 април 1989 г. в Москва съветският министър на отбраната маршал Дмитрий Язов подчертава: „Ние имаме инициативата на Виенските преговори и трябва да я задържим“.[174]

---

[172]Кашлев, Юрий, *Хельсинкский процесс 1975-2005*, с. 125-130.
[173]*ДА МВнР*, Оп. 46-10, а.е. 29, л. 4-12.
[174]*A Cardboard Castle*, p. 632.

Съюзниците от НАТО също отбелязват „съществен напредък" във взаимоотношенията между Изтока и Запада. Това е изрично поддчертано по време на срещата на Съвета на НАТО на 29 – 30 май 1989 г. в Брюксел. Все пак ръководителите на страните членки на Северноатлантическия съюз правят уговорката, че „бъдещето е обещаващо, но неясно". Под натиска на западноевропейските си съюзници Вашингтон отлага подмяната на ракетите „Ланс" в Европа с по-модерни ракетни системи за периода след 1992 г. Схващанията на Алианса са обобщени в приетия документ „Задълбочена концепция за контрол над въоръженията и разоръжаване", в която са формулирани целите на Алианса и три основни принципи за тяхното постигане: сигурност, стабилност и проверка.[175] По предложение на американския президент Джордж Буш съюзниците се съгласяват да включат в рамките на преговорите личният състав на ВВС и бойните самолети.

През есента на 1989 г. представителите на двата блока внасят нови предложения за обмен на военна информация и мерки за укрепване на стабилността, които в много отношения се допълват. В информация, подготвена в българското министерство на отбраната, се отбелязва, че предложенията за съкращаване на личния състав на СВ и ВВС, за информационния обмен и за мерките за контрол са сходни, но продължават да съществуват различия по отделните категории оръжия (авиация, танкове, артилерия), както и по въпроса за складираните оръжия.[176] Символичен смисъл придобива обстоятелството, че делегациите на двата блока представят в един и същ ден (14 декември 1989 г.) доближаващи се варианти на проектодоговор за обикновените въоръжени сили в Европа (ДОВСЕ). В заседание на многостранната работна група за текуща взаимна информация (МГТВИ) на ОВД през януари 1990 г. е отбелязан „неполемичния и деидеологизиран тон" в документите на декемврийската сесия на Съвета на НАТО. Общата оценка за хода на Виенските преговори в информацията, представена на срещата от съветската делегация, също е позитивна и оптимистична:

> „Поставихме начало на края на периода, когато разглеждахме международната обстановка през призмата на конфронтацията между Изтока и Запада... Като цяло няма несъвместими елементи в платформите между Изтока и Запада."[177]

[175] *NATO Comprehensive Concept of Arms Control and Disarmament*, Brussels, 30 May 1989.
[176] *МНО. Актуална политическа информация*, „Ход и резултати от третия кръг на преговорите по ОВС в Европа", София, 1 ноември 1989 г.
[177] *ДА МВнР*, Оп. 47-10, а.е. 28, л. 1-15.

В друго заседание на Специалната комисия по разоръжаването на ОВД в началото на януари 1990 г. се обсъждат подходите на двата блока по отношение на инициативата за провеждане на конференция в Отава за установяване на режим на „Открито небе", предложена от президента Джордж Буш през май предната година. В хода на дискусиите се появяват принципни и тактически различия в становищата на унгарската, полската и чехословашката делегации, от една страна, и оценките в проектодокумента, внесен от съветската делегация. В доклад на българското външно министерство за резултатите от срещата на СКР се отбелязва стремежа на Унгария да играе ролята на „посредник" между Изтока и Запада и се посочват демонстрираните различия между отделните делегации, които осуетяват постигането на обща съгласувана позиция.[178]

Разискванията по инициативата „Открито небе" за осигуряване на въздушен контрол над военната активност започват на 13 февруари 1990 г. в столицата на Канада с уникална първа среща между министрите на външните работи на 23-те страни – членки на НАТО и ОВД. Първият етап на преговорите приключва без значим резултат и продължава през следващата 1991 г. в Будапеща и Виена. Договорът за „Открито небе" е подписан на 24 март 1992 г. в Хелзинки след откриването на четвъртата среща за „следващи стъпки" на СССЕ. Паралелно с инициативата за „Открито небе" на 16 януари 1990 г. във Виена се събират за пръв път началниците на генералните щабове на държавите – участнички в преговорите по МУДС (включително и военните ръководители на двете суперсили ген. Колин Пауъл и ген. М. А. Мойсеев), за да сравнят своите военни доктрини.

През пролетта на 1990 г. в рамките на Варшавския пакт стартира нова дискусия за съгласуване на позициите на страните членки по въпроса за бъдещите „общоевропейски структури за сигурност". Тя е предизвикана частично от паралелни обсъждания по темата на извънредни съвещания на НАТО, Западноевропейския съюз и Европейската общност през април – май в Брюксел и Дъблин. Интерес представлява обменът на мнения по тази тема по време на 25-то заседание на МГТВИ, проведено на 22 – 23 май 1990 г. в Москва. Съветската концепция за създаване на общоевропейски структури за сигурност е изложена в меморандум на външния министър Едуард Шеварднадзе до външните министри на 35-те. Според схващанията на Москва ядро на бъдещите структури би могъл да стане „Съветът на Голяма Европа" – форум на висшите ръководители на държавите – участнички в СССЕ.

[178] *ДА МВнР*, Оп. 47-10, а.е. 31, л. 1-14.

В периода между срещите на този „Съвет“ се предвижда да заседава при спешни консултации оперативен орган, назован „тройка“, който е съставен от бившия, текущия и бъдещия председатели на СССЕ (избирани на ротационен принцип всяка година). В съветското предложение се предлага и създаване на консултативен механизъм и постоянен секретариат на СССЕ. Друга от идеите на Москва е създаването на специален център „за предотвратяване възникването на конфликти и посредничество за тяхното урегулиране“.

Според становището на унгарската делегация, необходимо било да се приложи нов подход към европейските структури, според който „съществуващите структури следва да претърпят модификация, а нежизнеспособните – да бъдат разпуснати“. Делегацията на Полша внася предложение за създаване на „Съвет за европейско сътрудничество“, а тази на Чехословакия – на „Комисия за европейска сигурност“. В документа, представен от българската делегация, се посочва, че процесът на обединение на двете германски държави и динамичното развитие на събитията в Европа изискват „по-решителни стъпки“ за формулиране на концепция за създаване на общоевропейски структури за сигурност. Българската позиция се основава на три основни принципи:

1. Преодоляване на конфронтацията и преход към конструктивно взаимодействие между Варшавския договор и НАТО.

2. По-нататъшно развитие на процеса на СССЕ като основен канал за взаимодействие между Изтока и Запада.

3. По-широко включване на източноевропейските страни в структурите за политическо, икономическо, хуманитарно и културно сътрудничество, създадени в Западна Европа.[179]

По време на срещата между президентите на САЩ и СССР Джордж Буш и Михаил Горбачов на 1 юни 1990 г. във Вашингтон е постигната договореност двете суперсили да направят възможното за ускоряване на преговорите за ОВСЕ и МУДС във Виена с оглед те да приключат до края на 1990 г. На 27 юни в австрийската столица започва работа експертна група, натоварена със задачата да доближи позициите на двата блока по отделните категории въоръжения, подлежащи на съкращение. Задачата за постигане на договорни споразумения по ОВСЕ и МУДС е определена за „висш приоритет“ на Алианса на срещата на Съвета на НАТО на 5 – 6 юли в Лондон. В отговор на поредно съветско искане държавите от НАТО обявяват, че след приключване на тези преговори ще бъдат инициирани преговори за съкращаване на

[179] *ДА МВнР,* Оп. 47-10, а.е. 29, л. 1-6, 49-56.

ядрените оръжия с малък обсег на действие, както и „следващи стъпки“ за контрол върху съкращението на обикновените въоръжения. По предложение на американския президент е обсъден въпроса след подписването на ДОВСЕ да се измени военната стратегия на Алианса – от „изнесена напред отбрана“ към „ограничено предно присъствие“. За следващите години се предвижда намаляване на военните бюджети на държавите членки, ограничаване броя на военните учения и преминаване към по-малки мобилни военни формирования. В друг документ на Белия дом, разпространен по време на срещата в Лондон, се подчертава, че „ДОВСЕ може да стане крайъгълен камък за изграждане на нова структура за сигурност в Европа“.[180]

В следващите четири месеци се проявяват определени разногласия и напрежение в отношенията между съюзниците вътре в двата блока при определяне на квотите и националните равнища на съкращаване при отделните категории конвенционални оръжия. По някои спорни въпроси в рамките на Варшавския пакт се обособяват отделни групи със сходни интереси, което е усетено и от западни експерти и коментатори.[181] Дискусиите в рамките на източноевропейския блок се активизират след окончателното приемане от експертната група в средата на юли 1990 г. на тавани за двата блока по отделните категории въоръжения. На 11 октомври се постига също споразумение за ограниченията специално за двата фланга (Северен и Южен) на блоково противопоставяне. Такова регионално споразумение е договорено по настояване на Норвегия и Турция, които изразяват безпокойство, че изтеглените от Централна и Източна Европа съветски военни части могат да бъдат допълнително прехвърлени край териториите на двете натовски държави. Споразумението от 11 октомври засяга конкретно България, Гърция, Исландия, Норвегия, Румъния и Турция, а също северните и южните военни окръзи на Съветския съюз. При определяне на максималните равнища на въоръженията за отделните държави е възприет принципът на „достатъчност“.

По такъв начин за всеки от двата блока са определени максимални тавани от 20 000 танка (от които 3500 на склад), 20 000 артилерийски системи (от които 3000 на склад), 30 000 бойни бронирани машини (от които 2700 на склад), 6800 бойни самолети и 2000 ударни вертолети. За двата фланга със споразумението от 11 октомври се определят за всеки от блоковете до 4700

[180] *COSMIC-TOP SECRET* – George H. W. Bush Presidential Library, „White House Fact Sheet. NATO Conventional Forces and Strategy“, „CFE Talking Points“, „CFE Follow-On Talking Points“, London, July 6, 1990.

[181] Dunay, Pal, „Bargaining While the System Was Falling Apart: Drafting the CFE in the Warsaw Pact“; Sharp, Jane, „Changing Russian Attitudes Toward Conventional Arms Control“, In: *The Treaty on Conventional Armed Forces in Europe*, p. 82-83, 118-119.

танка, 6000 артилерийски системи и 5900 бойни бронирани системи.[182]

С цел да се съгласува разпределянето на националните равнища на отделните категории въоръжения между шестте държави от Варшавския договор[183] на 29 юли 1990 г. правителството на Чехо-Словакия излиза с предложение в средата на октомври в Прага да се проведе заседание на Специалната комисия по разоръжаването. Към предложението, изпратено до правителствата в Будапеща, Букурещ, Варшава, Москва и София, е приложен проект на споразумение с конкретни цифрови данни за всяка една страна членка. Два дни по-късно българското посолство в Прага връчва нота (нон пейпър), в която се излагат българските съображение относно предложения проектодокумент. В отговора на министерството на външните работи на Чехо-Словакия се изтъква:

> „Даденият въпрос е комплициран поради необходимостта при решаването му да се вземат предвид принципа за достатъчност и способа за регионално деление на зони... В този план чехословашката страна споделя безпокойството на НРБ, още повече, че при тези запитвания, които направиха Турция и Гърция за националните равнища на танкове и бойни бронирани машини, наистина може да се получи съотношение на силите, неблагоприятно за НРБ...
>
> Чехо-словашката федерална република се надява, че всички страни – членки на Варшавския договор, ще проявят в това отношение благоразумие и ще достигнат до съвместно балансиран компромис... Къде да се търси изход? Не е изключено в някаква степен и за сметка на СССР."[184]

На 30 септември външното министерство на Чехо-Словакия изпраща на останалите страни от пакта нов вариант на споразумение за националните равнища на съкращение на обикновените въоръжения. Според ръководителя на българската делегагия и заместник-министър на външните работи Еньо Савов, това ново предложение „по принцип задоволява потребностите на трите централноевропейски страни (Унгария, Полша и Чехо-Словакия) и СССР, води до изкуствено конфронтиране на страните от южния фланг (България и Румъния) със СССР". На заседанието на СКР от 9 – 10 октомври

---

[182] „CFE Treaty Flank Document: Congressional Testimony", *Disarmament Diplomacy,* No. 14, April 1997.

[183] На третия кръг от преговорите по „Германския въпрос" във формат 4+2 на 17 юли 1990 г. в Париж е постигнато принципно съгласие между великите сили за обединението на Германия и принадлежността на страната към НАТО. От края на юли представители на ГДР не участват в работата на ОВД.

[184] *ДА МВнР,* Оп. 47-10, а.е. 32, л. 17-19.

не се постига съгласие за съотношението и числеността на артилерийските системи и танковете (например в чехо-словашкия вариант България следва да има 1400 танка, докато българската страна настоява за квота от 1500 танка, а за артилерийските системи се иска от София да намали наличното въоръжение не с договорените 33 %, а с 42, 2 %).[185] Поради липсата на консенсус дискусиите продължават в ново заседание на СКР на 26 – 27 октомври, отново в Прага. За пореден път преговорите протичат на „групова основа" с определено напрежение и противопоставяне между централноевропейските и балканските съюзници, както и между двете регионални групи и Съветския съюз. В докладна записка до правителството министрите на външните работи Любен Гоцев и на отбраната ген.-полк. Йордан Мутафчиев предлагат да бъдат утвърдени постигнатите в Прага договорености. В същото време двамата министри информират за сложната ситуация, в която е била поставена българската делегация:

„Председателят, подкрепян активно от Унгария и Полша и с мълчаливото съгласие на СССР, се опита да наложи България и Румъния да приемат съответно национални равнища на танковете 1420 и 1350 и по артилерията – 1450 и 1350. България и Румъния не приеха тези ниски цифри... Бе продължена линията на изолиране на нашата делегация, на пряко сблъскване със СССР и Румъния и в крайна сметка на заставяне не само радикално да намали, но и да приеме предлаганите ниски ранища. С други думи се търсеше решение на проблемите за сметка на България.

В залата на преговорите и извън нея чрез средствата за масова информация ЧСФР, Полша и Унгария създаваха обстановка за евентуално прехвърляне на цялата вина върху България и Румъния, преди всичко върху нашата страна, при непостигане на договореност. При така очерталата се неблагоприятна ситуация само навременното санкциониране на измененията в нашите искания и проявената гъвкавост и такт от страна на делегацията позволиха да бъдат постигнати действително максималните в тези условия равнища по танковете и артилерията. Следва да се има предвид, че допълнителното намаляване на националните равнища на СССР е резултат, дължащ се изключително на усилията на българската делегация."[186]

[185] *ДА МВнР,* Оп. 47-10, а.е. 32, л. 30-35.

[186] *ДА МВнР,* Оп. 47-10, а.е. 32, л. 37-41. Допълнителни подробности за оказвания натиск върху България има в първоначалния вариант на предложение от външния министър Виктор Вълков и министъра на отбраната Йордан Мутафчиев от 6 юни 1991 г. за ратифициране на ДОВСЕ – *ДА МВнР,* Оп. 48-10, а.е. 44. Сравни: л. 2-15 с л. 18-23.

Окончателното утвърждаване на трудно постигнатия компромис става по време на извънредна среща на министрите на външните работи и началниците на генералните щабове в Будапеща на 3 ноември 1990 г. с подписване на „Споразумение за максималните равнища на наличност на обикновени въоръжения и техника на държавите – участнички във Варшавския договор". В следващата таблица е направена съпоставка на предложените от Чехо-Словакия на 30 септември 1990 г. цифри и окончателните данни в споразумението от 3 ноември в Будапеща:

Категория	*България*		*Унгария*		*Румъния*	
	Прага	*Будапеща*	*Прага*	*Будапеща*	*Прага*	*Будапеща*
Танкове	1400	1475	820	835	1300	1375
Артилерия	1450	1750	900	840	1310	1475
Бойни самолети	235	235	179	180	263	430
Ударни вертолети	80	67	108	108	174	120
Бойни бронирани машини	2000	2000	1750	1700	2000	2100

Категория	*Чехословакия*		*Полша*		*СССР*	
	Прага	*Будапеща*	*Прага*	*Будапеща*	*Прага*	*Будапеща*
Танкове	1470	1435	1710	1730	13 300	13 150
Артилерия	1240	1150	1600	1610	12 560	13 175
Бойни самолети	348	345	463	460	3640	5150
Ударни вертолети	75	75	130	130	1500	1500
Бойни бронирани машини	2100	2050	2150	2150	20 000	20 000

Преговорите в австрийската столица приключват успешно с подписването на *Виенски документ* по мерките за укрепване на доверието и сигурността в Европа (17 ноември 1990 г.) и с последващо подписване в Париж на 19 ноември на Договора за обикновените въоръжени сили в Европа. Виенският документ разширява значително параметрите на договореностите от Стокхолм. В документа се разглеждат детайлно въпросите за обмен на военна информация, създаване на механизъм за консултации и сътрудничество при наличие на „необичайна военна дейност" и „опасни инциденти с военен характер", разширяване на взаимните контакти, осъществяване на периодични проверки, наблюдение и инспекции и т. н. Предвижда се също провеждане на ежегодно съвещание по оценка на изпълнението на договореностите по МУДС. Следващото съвещание се провежда отново в

австрийската столица и приключва с допълнен *Виенски документ*, подписан на 4 март 1992 г.[187]

Договорът за обикновените въоръжени сили в Европа се състои от общо 23 члена и осем допълнителни протоколи.[188] Неговата ратификация се осъществява в рамките на следващите две години, но с нов брой страни. След разпадането на Съветския съюз през май 1992 г. е приета *Ташкентската декларация* за присъединяване на осем държави от постсъветското пространство, а през 1993 г. след разделянето на Чехия и Словакия е постигнато съгласие между тях за разделяне на отговорностите по договора.

В коментарите на Запад първоначално преобладават оценките за „безпрецедентно събитие в историята на контрола над въоръженията". Както посочват някои наблюдатели във френската столица: „Нито в едно сражение за цялата история на човечеството не е било унищожено такова количество танкове, бронирани машини, артилерия и самолети, колкото за един час в Елисейския дворец на 19 ноември 1990 г."[189] Все пак не липсва и негативен отзвук, предимно във висшите военни кръгове в Москва и във Вашингтон. Както по-късно споделя Едуард Шеварднадзе, една от основните причини да се оттегли от поста министър на външните работи на СССР месец след подписването на ДОВСЕ е острата негативна реакция на влиятелни членове на висшето военно ръководство в Москва. В Пентагона и в ЦРУ в началото на 1991 г. също се отправят нападки към Белия дом и обвинения, че данните, представени от Варшавския пакт, не отговаряли на реалното съотношение на въоръжени сили и обикновени въоръжения. Това е една от причините по-късно да се настоява за нови допълнения и коригиране на договорените данни към ДОВСЕ.

ПАРИЖКАТА ХАРТА И НОВАТА АРХИТЕКТУРА ЗА СИГУРНОСТ В ЕВРОПА

По време на съвещанието на ПКК на ОВД в Букурещ през юли 1989 г. Михаил Горбачов подхвърля идеята за организиране на втора среща на най-високо равнище (подобна на първата при подписването на Заключителния акт от Хелзинки) в края на Виенската среща на СССЕ. Идеята е споделена

[187] *Документи на Парижката среща*, с. 201-261; *Документи по МУДС*, с. 5-65.
[188] *Документи на Парижката среща*, с. 11-199.
[189] Кашлев, Юрий, *Хельсинкский процесс, 1975-2005,* с. 188; McArdle, Catherine, „The Political Context of Conventional Arms Control Efforts in Europe", In: *The Treaty on Conventional Armed Forces in Europe*, p. 31.

и с лидери на други европейски държави. Очевидно е преценено, че за да се осъществи такава важна среща, предложението за нейното организиране не трябва да идва от Москва или Вашингтон. През февруари 1990 г. френският президент Франсоа Митеран формално предлага възможността срещата да бъде организирана в Париж след приключване на Виенската конференция на СССЕ. Окончателно решение за организиране на среща на държавните и правителствени ръководители на 35-те държави (след обединението на Германия техния брой остава с една по-малко) е взето през юни, а от средата на юли 1990 г. в продължение на четири месеца експертната група осъществява предварителната подготовка.

Парижката среща на най-високо равнище се провежда от 19 до 21 ноември 1990 г. В присъствието на ръководителите на държавите членки и на генералния секретар на ООН Хавиер Перес де Куеляр на 19 ноември е подписан Договорът за обикновените въоръжени сили в Европа. В следващи заседания се изказват държавните и правителствени ръководители, а в отделно уговорени двустранни срещи те обменят допълнително мнения по злободневни международни теми или въпроси от взаимен характер.

Ключовият документ, приет на срещата на високо равнище на 21 ноември 1990 г., е „Парижката харта за нова Европа". По своя смислов и емоционален характер това послание би могло да се сравни с „Атлантическата харта" от август 1941 г. или с „Декларацията за обединена Европа" от февруари 1945 г. В „Парижката харта" се обявява твърде приповдигнато краят на блоковата конфронтация и началото на „нова ера на демокрация, мир и единство". На преден план са изведени демократичните ценности и човешките права. Формулирани са също водещите акценти в бъдещата политическа дейност в рамките на Хелзинкския процес – човешко измерение, регионална сигурност, икономическо и културно сътрудничество, защита на околната среда, развитие на отношенията между правителствени и неправителствени организации, солидарност с останалите региони в света. За пръв път от 1975 г. е постигнато съгласие за усъвършенстване на механизма на политически консултации чрез създаване на нови структури в процеса към постепенно институционализиране на СССЕ. Основен орган става Съветът на СССЕ с периодични заседания на външните министри на страните членки. Помощен орган е Комитетът на висшите служители, упълномощен да провежда постоянни консултации и съгласуване на внесените документи в периодите между заседанията на Съвета. Отделно в три европейски столици се създават други помощни структури – Секретариат на СССЕ в Прага, Център за предо-

тватяване на конфликтите във Виена и Бюро по наблюдение и подпомагане на свободните избори във Варшава. С допълнителен протокол се урежда процентното съотношение на финансовия принос на всяка страна членка за нормалното функциониране на СССЕ.[190]

В спомените си бившият финландски президент Мауно Койвисто дава кратко образно сравнение на концептуалните документи от 1975 и 1990 г.: „Докато целта на Заключителния акт от Хелзинки бе да укрепи статуквото, целта на Парижката харта бе да стабилизира промяната."[191] По-нататъшното институционализиране и превръщане на СССЕ в регионална организация се осъществява по време на срещите на високо равнище в Хелзинки през юли 1992 г. и в Будапеща през декември 1994 г.

В хода на преодоляване на дългогодишните противоречия между двата военнополитически блока и очертаващия се успех на взаимните преговори, все по-често на Запад се задава въпросът за перспективите на съществуване и развитие на Северноатлантическия съюз. Още през януари 1989 г. един американски коментатор задава реторичния въпрос: „От 40 години ние сме готови за война в Европа, но дали сме готови за мира?"[192] Бъдещето на Алианса предизвиква оживена дискусия при отбелязване 40-годишнината от Вашингтонския договор през април 1989 г. Динамиката на политическите събития през 1989 година може да бъде илюстрирана с един анекдотичен случай, разказан през юни 1993 г. от бившия съветски външен министър Едуард Шеварднадзе. При своето безпрецедентно първо посещение в главната квартира на НАТО в Брюксел през ноември 1989 г. той допуска непростима грешка – забравя в конферентната зала папка с поверителни анализи. Развитието на събитията в Източна Европа след падането на Берлинската стена обаче правят безпредметни много от изводите и препоръките в забравената папка на съветския външен министър.[193]

Рухването на комунистическите режими в Източна Европа, дългоочакваните решения за радикално съкращаване на войски и въоръжения, разпускането на Варшавския пакт и разпадането на Съветския съюз безусловно обезсмислят много от предишните мотиви и аргументи за съществуването на НАТО като организация за колективна отбрана и поставят новия актуален въпрос за функционирането на един военнополитически „съюз без врагове".[194] Както язвително подхвърлят някои анализатори по това време, ликвидирането на Организацията на Варшавския договор и разпадането на СССР обезпокоило

---

[190] *Документи на Парижката среща*, с. 263-296.
[191] *Witness to History. The Memoirs of Mauno Koivisto – President of Finlandia 1982-1994*, p.168.
[192] Zuckerman, M., „The Key to the Alliance", *US News & World Report*, January 30, 1989, p. 83.
[193] *NATO Review*, 1993, No. 4, p. 7.
[194] "Alliance Without an Enemy", *US News & World Report*, November 11, 1991, p. 50.

наред със съветските генерали и техни натовски колеги, тъй като ги лишило от първоначалните основания на съществуване на НАТО.[195] Илюзиите за една нова универсална регионална организация за колективна сигурност в лицето на новосъздаващите се институционални структури на СССЕ скоро са сменени от скептицизъм, породен и от спомена за провала на Обществото на народите и неуспешните усилия за изграждане на система за колективна сигурност в Европа през междувоенния период. Ефективността на механизмите за вземане на решения, интегрираността на военните структури и потенциала на бойните способности на НАТО са съществено основание за продължаващо функциониране на алианса в новите международни условия. Тези констатации карат през 1991 – 1992 г. редица експерти да издигнат призива: „Старото НАТО е мъртво. Да живее новото НАТО!"

В своите първи коментари след драматичната 1989 г. анализатори от НАТО изтъкват важната роля на съюза за укрепване на международната сигурност. Някои европейски държавници лансират старата идея за Паневропейски съюз (На 31 декември 1989 г. Франсоа Митеран предлага „паневропейска федерация", а на 27 март 1990 г. Ханс Дитрих Геншер говори за „паневропейски мирен ред"). На сесията на Комитета за планиране на отбраната на 23 май 1990 г. се набляга на продължаващото значение на Алианса за колективната защита на Западна Европа. В същото време се посочват създадените перспективи за изграждане на бъдеща „архитектура за сигурност" в рамките на СССЕ.[196]

Промяната в позициите на страните членки към техните досегашни противници от Варшавския пакт е обявена публично в „Послание от Търнбъри", прието на съвещание на министрите на външните работи на НАТО в Шотландия в началото на юни 1990 г. Месец по-късно на срещата на високо равнище на държавните и правителствени ръководители в Лондон е направена цялостна преоценка на ситуацията в Европа. В Лондонската декларация на Съвета на НАТО от 6 юли 1990 г. се отбелязва:

> „Ние признаваме, че в нова Европа сигурността на всяка държава е неразделно свързана със сигурността на нейните съседи... Атлантическата общност трябва да протегне приятелска ръка към страните от Изтока, които бяха наши противници в Студената война".[197]

---

[195]В един коментар се твърди, че разпускането на Варшавския пакт се посреща като „символичен удар по ролята на НАТО като бранител на Европа" – *International Herald Tribune,* No. 33 592, February 27, 1991.

[196]*North Atlantic Assembly*, AJ 263 PC/ES (92) 2 – Working Group on the New European Security Order. Draft Special Report: CSCE and the New Europe, p. 10.

[197]*NATO Press Service*. Press Communiqué S-1 (90) 36.

На сесията в Лондон страните от НАТО отправят предложение към страните от Варшавския договор за установяване на дипломатически отношения на всяка една от тях с НАТО и покана към държавните и правителствени ръководители на тези страни да посетят главната квартира на Алианса в Брюксел. Броени дни след това генералният секретар на пакта Манфред Вьорнер за пръв път посещава Москва. Месец по-късно е осъществено първо посещение на източноевропейски правителствен ръководител в Главната квартира на НАТО. В изявления след разговорите си с Манфред Вьорнер унгарският премиер Йожеф Антал изтъква: „Ние смятаме Северноатлантическия съюз и атлантическата солидарност за отлично средство да се гарантират европейската и световната сигурност."[198] В началото на 1991 г. контактите на най-високо равнище между представители на Северноатлантическата общност и страните от Централна и Източна Европа се активизират. При посещение в Главната квартира на НАТО през март 1991 г. чехословашкият президент Вацлав Хавел отправя ясно послание: „Ние вярваме, че НАТО може да бъде солидно ядро, крайъгълен опорен камък за бъдещ паневропейски съюз за сигурност." Три месеца по-късно при посещение в Брюксел и полският президент Лех Валенса отбелязва: „Ние виждаме НАТО като траен елемент в европейската архитектура".[199]

На срещата на външните министри от Алианса в Копенхаген на 6 – 7 юни 1991 г. е приета специална декларация „Сътрудничеството със страните от Централна и Източна Европа". В документа се съдържа най-широката програма до този момент за сътрудничество с бившите източноевропейски членки на Варшавския договор в областта на военното сътрудничество и по въпросите на сигурността. При посещението на генералния секретар на НАТО Манфред Вьорнер в България през юни 1991 г. е постигната договореност за изпращане на няколко групи български военни специалисти и дипломати за запознаване със структурата и дейността на Северноатлантическия съюз и обсъждане възможностите за бъдещо сътрудничество във военнополитическата област. В края на юли по време на консултации в София посланикът на САЩ в НАТО Уилям Тафт предлага допълнителни инициативи за разширяване на контактите с българските държавни институции. В информация на отдел „Европейска и регионална сигурност" в българското външно министерство се посочва мнението на посланик Тафт по бъдещата международна архитектура за сигурност:

„Сигурността в нова Европа ще се гарантира от система от институции и взаимоотношения със специфични, но в същото време взаим-

[198] *БТА-МИНФ*, 18 юли 1990, с. 5-6.
[199] *NATO Review*, 1991, No. 2, p. 31-35; No. 4, p. 33-35.

нодопълващи се функции. Ключови елементи в нея ще бъдат СССЕ, НАТО, ЕО, Съвета на Европа и ЗЕС.

Във връзка с процеса на СССЕ г-н Тафт сподели, че след вълна от еуфория в Източна Европа по отношение на възможностите на СССЕ да стане основа на общоевропейската сигурност, предизвикана от срещата на най-високо равнище в Париж, е настъпил период на разочарование и пренасочване на вниманието към НАТО и ЕО. Според него, нито прекаленият ентусиазъм към СССЕ, нито пък скептичного отношение към него са оправдани. Процесът има голям потенциал и във взаимодействие с НАТО и ЕО може да се направи много за стабилността и сигурността на континента."[200]

По време на разговорите си с М. Вьорнер в Главната квартира на НАТО в Брюксел през ноември 1991 г. българският президент Ж. Желев поставя няколко въпроси от областта на двустранното и многостранно сътрудничество: за иницииране на диалог „по възможностите за предприемане на ад хок инициативи и процедури за предотвратяване и уреждане на кризисни ситуации и конфликти"; за разширяване на контактите по военна линия с изпращане на български офицери във военни училища на НАТО и сътрудничество в сферата на военното планиране; гражданско-военните отношения; контрола върху въздушното пространство и т. н. Президентът Желев изрично посочва: „Готови сме да се включим в съвместно планиране на общи действия в случаи на природни бедствия и потоци от бежанци, както и при други неконвенциални заплахи за сигурността в Европа".[201]

В съответствие с решенията на Лондонската среща на Съвета на НАТО в период на повече от година в средите на Алианса се организират предварителни дискусии за формулиране на нова стратегическа концепция на НАТО. Обсъждането за новите рискове и основните насоки в трансформацията на съюза се провежда на три паралелни нива: неформални срещи на постоянните представители на отделните страни членки в Главната квартира в Брюксел и заседания в Групата за преглед на стратегическата концепция на Алианса и Работната група за военната стратегия (*MC 400*). Цялостното дефиниране на новите функции и цели на Северноатлантическия съюз се съдържа в Римската декларация за мир и сътрудничество и новата Стратегическа концепция, приети на сесията

[200] *ДА МВнР*, Оп. 48-10, а.е. 24, л. 9-10, 22, 35-36. Възможно е думите на У. Тафт да са реплика към казаното от президента Желев на съвещанието в Прага от 1 юли 1991 г. при разпускане на ОВД: „Парижките договорености положиха началото на преход към обща извънблокова система за сигурност в Европа". – *ДА МВнР*, Оп. 48-10, а.е. 38, л. 73.
[201] *ДА МВнР*, Оп. 48-10, а.е. 24, л. 130-133.

на Съвета на НАТО в италианската столица на 7–8 ноември 1991 г. Основно място в разискванията на сесията в Рим и в приетите два водещи документа е отделено на пет съществени теми: отношенията с източноевропейските държави, новата политическа и военна стратегия на НАТО, идеята за европейска отбрана, перспективитие за развитие на СССЕ, както и вътрешнополитическото положение в Съветския съюз и Югославия. В информация от българското външно министерство за резултатите от Римската сесия специално се обръща внимание на различията в позициите на водещите натовски държави:

„Приетите в Рим решения са резултат на постигнатия компромис между двете основни виждания за ролята на НАТО в новата обстановка в Европа и света. САЩ, Великобритания, Холандия и Италия отстояват тезата за водещата военна и политическа роля на НАТО в европейската архитектура за сигурност. Запазването на съюза е стратегическа цел на САЩ, които се опасяват, че без НАТО и американското военно присъствие в Европа ролята им на континента ще намалява със създаването на мощен икономически и политически блок в Западна Европа. Затова САЩ се отнасят с резерви и загриженост към плановете за придаване на военна роля на политическия съюз на 12-те от Европейската общност... Великобритания също потвърди силните си резерви към по-съществени промени в ролята на САЩ и НАТО...

Франция традиционно разглежда НАТО като изразител на водещата роля на САЩ в Европа... Макар че официално Франция не оспорва необходимостта от запазване на военните структури на НАТО и американското военно присъствие на континента (предимно като контрабаланс на мощта на обединена Германия), тя разглежда трансформирането на съюза като реално укрепване на ролята на неговия „европейски стълб“. Поради това Франция с подкрепата на Испания и Белгия отдава първостепенно значение на създаването на политически съюз и европейска отбрана в рамките на Европейската общност и ЗЕС. Това намери израз във френско-германското предложение за създаване на съвместни европейски въоръжени сили под командването на Западноевропейския съюз. Паралелно бе издигнато англо-италианско предложение за европейски сили за бързо реагиране, които ще бъдат предназначени за действия извън зоната на НАТО... На срещата на НАТО в Рим бе постигнат важен компромис между тези две тенденции, който създава условия за успешно разграничаване на функциите между НАТО, ЕО и ЗЕС в близките месеци.“[202]

[202] *ДА МВнР,* Оп. 48-10, а.е. 24, л. 106-110.

На сесията на Съвета на НАТО в Рим по-ясно са определени главните фактори за радикално преустройство на съюза от организация за колективна отбрана в организация за колективна и международна сигурност. „Прераждането" на организацията е мотивирано в много отношения от създаването на мощна военна коалиция при операция „Пустинна буря" в зоната на Персийския залив и сериозното военнополитическо напрежение в района на Балканите. Възприемането на принципа „*Non-Article 5*" за евентуални военни действия извън евроатлантическата зона води в следващите години до трансформиране на отбранителния регионален съюз в миротворческа организация. Вторият фактор е политиката на „протегнатата ръка" с ясно изразена решимост за сътрудничество с бившите противници от Източна Европа. Този процес е същевременно изключително необходим за интеграцията между двете разделени в миналото части на Европа и съществена предпоставка за осигуряване на по-голяма стабилност и сигурност в цялото евроатлантическо пространство. На Римската сесия канадската делегация издига предложение за асоциирано членство в НАТО на „новите демокрации", а италианската делегация пледира да се сключат договори на двустранна основа с всяка една страна от Централна и Източна Европа. В духа на предишно предложение от Джеймс Бейкър и Ханс Дитрих Геншер от 2 октомври накрая се стига до мнението да се поканят източноевропейските правителства да участват в нов Северноатлантически съвет за сътрудничество (САСС). Тази инициатива е оценена в бившите страни от Варшавския пакт като начало на „качествено нов етап на партньорство".

Учредителното заседание на Северноатлантическия съвет за сътрудничество се провежда на 20 декември 1991 г. в Главната квартира на НАТО в Брюксел с участието на външните министри на 12 страни от НАТО и 9 страни от Централна и Източна Европа (от бившия Съветски съюз като отделни делегации участват министрите на външните работи на Русия, Естония, Латвия и Литва). В своето изказване държавният секретар на САЩ Джеймс Бейкър подчертава, че САСС би могъл да служи като „основен консултативен орган" между НАТО и страните партньорки и да „играе роля в контролирането на кризи в Европа".[203] Представителите на Унгария и Полша се опитват да аргументират прилагането на „диференциран подход" с установяване на по-тесни връзки между НАТО и държавите от Централна Европа. Колкото и парадоксално да изглежда, първата страна от бившия Варшавски договор, която официално декларира желание за включване в НАТО, е Русия. В спе-

[203] *North Atlantic Assembly*, AJ 261 PC/Eq (92) 4 –Sub-Committee on Eastern Europe and the former Soviet Union. Draft Interim Report, „The North Atlantic Cooperation Council", p. 5

циално послание до участниците в заседанието на САСС руският президент Борис Елцин поставя въпроса за „присъединяването на Русия към НАТО... като дългосрочна политическа цел".[204]

На срещата в Брюксел е приета „Декларация за диалог, партньорство и сътрудничество". Външните министри на 21-те държави участнички се договарят да установят по-тесни институционални форми на консултации и сътрудничество по политически въпроси и въпроси на сигурността.

Един от концептуалните въпроси, обсъждани на Съвета на НАТО в Рим и месец по-късно на срещата на Съвета на Европейската общност в Маастрихт, е за „европейската идентичност в областта на сигурността и отбраната" (ESDI). През 1990 – 1991 г. се организират три междуправителствени конференции на ЕО, където е направен опит за дефиниране на този проблем. С подписването през февруари 1992 г. на Договора за Европейски съюз (Договора от Маастрихт) за пръв път е формулирана задачата за обща външна политика и политика за сигурност, която „би могла да доведе в бъдеще до обща отбрана" чрез организацията на Западноевропейския съюз. В Рим и Маастрихт е направен опит за хармонизиране на задачите на НАТО, ЗЕС и бъдещия ЕС. В същото време различните концептуални възгледи на Париж и Вашингтон и публичното огласяване на таен доктринален документ на Пентагона през март 1992 г. създават допълнително напрежение сред европейските съюзници относно намеренията на САЩ като единствена свръхсила. Възниква въпрос и за евентуалното съперничество между „европейското" и „трансатлантическото" измерение в новата архитектура за международна сигурност.[205]

Важен елемент в развитието на европейската система за сигурност е сериозната трансформация на структурите на Западноевропейския съюз от края на 1989 до лятото на 1992 г. Към Съвета на ЗЕС са изградени няколко нови работни групи, а с решение на Съвета от 13 ноември 1989 г. в Париж е създаден Институт за изследване на сигурността с основна цел „да допринесе за идентичността на европейската сигурност". През юни 1992 г. в Петерсберг, Германия, страните, членки на Западноевропейския съюз, се обединяват около решението за по-широка концепция за сигурност, включваща хуманитарни, спасителни, мироопазващи операции и операции за управление на кризи. Допълнително в структурите на ЗЕС започват да функционират Планиращо звено и Комитет на началниците на генералните щабове от съ-

[204] *ДА МВнР*, Оп. 48-10, а.е. 24, л. 119.
[205] Sloan, Stanley, *NATO, the European Union, and the Atlantic Community*, p. 166-168.

южните армии.[206] Любопитен епизод в процеса на активизиране дейността на Западноевропейския съюз се случва на генералния секретар на ЗЕС Вилем ван Екелен при посещение в Москва през пролетта на 1991 г. По време на разговори в Генералния щаб на съветската армия началникът на ГЩ ген. Михаил Мойсеев задава риторичния въпрос дали Западноевропейския съюз като европейска структура за сигурност би предоставил регионална сигурност за Съветския съюз и страните от Източна Европа след разпускането на военните структури на Варшавския пакт.[207]

В началото на 90-те години на XX век една от централните дискусионни теми за „новия световен ред" е каква ще бъде международната система за сигурност в дългосрочна перспектива. Първоначалните коментари след политическите промени в Източна Европа и разпускането на ОВД са за изграждане на балансиран модел на колективна сигурност в рамките на СССЕ. Дипломатичният отговор на въпроса „Кой спечели Студената война" обикновено е, че всички са постигнали победа в името на демократичните ценности, общата сигурност и стабилност и новите измерения на многостранно и двустранно сътрудничество в Европа. В същото време от двете страни на Атлантика продължават теоретичните спорове за установяването на „еднополюсен" или „многофакторен" модел на международна система. Ако Русия след разпадането на Съветския съюз се разглежда като новия „болен човек" сред бившите европейски империи, в редица изявления и коментари се утвърждава тезата за „моралното лидерство" на Съединените щати в международните отношения. Това е отражение на специфичния „морален императив" в американските политически възгледи. Съвсем ясно послание отправя президентът на Съединените щати Джордж Буш в ежегодното си „Обръщение към нацията" от 28 януари 1992 г., месец след краха на другата суперсила:

> „По милостта на Господ Америка спечели Студената война... Светът, разделен преди на два въоръжени лагера, сега признава една единствена и превъзхождаща сила – Съединените американски щати... Ние сме лидерът на Запада, който се превърна в лидер на света." [208]

Призивите на изтъкнати американски политици и експерти за осигуряване „световното водачество" на САЩ и през XXI век несъмнено са допълни-

---

[206] *The Changing Functions of the Western European Union*, p. XX-XXII.
[207] Eekelen, Willem van, *Debating European Security*, p. 36-37.
[208] *Public Papers of the Presidents: Administration of George Bush, 1991* (Washington DC, 1993), Vol. I, p. 156-158.

телна предпоставка за периодичните кризисни прояви в развитието на трансатлантическите отношения в следващите две десетилетия. В същото време радикалните изменения в стратегическата среда за сигурност предизвикат паралелно протичане на два същностни процеса в регионалните европейски и евроатлантически организации – *трансформация* и *разширяване*. Успоредният процес на трансформация и разширяване едновременно на НАТО, ЕС и ЗЕС, допълнен с осъществяване на редица регионални инициативи в Европа, определя бъдещата архитектура на международна сигурност.

4. ПРЕХОД КЪМ МНОГОСТРАННО СЪТРУДНИЧЕСТВО НА БАЛКАНИТЕ

През втората половина на 80-те години в общоевропейски план се наблюдава чувствително подобряване на политическия климат, повишаване на взаимното доверие и интензифициране на междудържавния диалог. Трудно е обаче да се твърди същото за региона на Балканите. Към старите двустранни териториални и етнически спорове допълнително са активирани нови междудържавни и вътрешнообщностни конфликти. Реално всяко балканско правителство има проблеми с един или повече от своите съседи – Турция с Гърция и България, Югославия – с Албания, България и Гърция, Румъния – с Унгария. Към традиционните „кипърски", „македонски" и „косовски" въпроси се добавят още малцинствени („турски", „кюрдски" и „трансилвански") проблеми, както и гръцко-турския териториален спор в Егейско море. В някои експертни анализи се говори за поредна тенденция на „затвореност" (рамкираност) и „историческа обремененост" на балканското политическо мислене, за „двоично" противопоставяне по групи страни в зависимост от национални, а не идеологически интереси. Западни наблюдатели в същото време предричат връщане на Балканите към позабравената роля на „барутен погреб" в Европа.[209] Проницателно звучат думите на Главнокомандващия силите на НАТО в Европа ген. Джон Галвин, казани по време на военното учение „Дисплей дитерминейшън" през октомври 1990 г.: „Трябва да се концентрираме върху южния фланг, тъй като изглежда там ще бъдат в бъдеще проблемните зони".[210]

[209] *Балканите – 1987. Ситуационен анализ*, с. 22, 32, 47-48.
[210] *БТА-МИНФ*, № 288, 15 октомври 1990, с. 16.

Общоевропейските преговори за укрепване на доверието и сигурността и развитие на двустранните контакти допринасят за активизиране на многостранните инициативи и на Балканите. Въпреки сериозните междусъседски противоречия все пак в началото на 1988 година се реализира дълго подготвяната първа среща на министрите на външните работи на балканските страни след Втората световна война. Политическите промени в Източна Европа и успешният финал на Виенските преговори по МУДС и ОВСЕ откриват нови перспективи за развитие на взаимното сътрудничество и в сферата на отбраната и сигурността. Разгарянето на нови огнища на напрежение в региона в началото на 90-те години се превръща в сериозно предизвикателство и е своеобразен „лакмус" за способностите на европейските и евроатлантически структури за сигурност да се справят с възникналите кризисни явления след края на Студената война.

ГРЪЦКО-ТУРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ И НАТО

Дипломатическите сондажи на Вашингтон и Лондон и посредническите мисии на генералните секретари на ООН Курт Валдхайм и Хавиер Перес де Куеляр в края на 70-те и началото на 80-те години не оказват достатъчно силно въздействие за преодоляване на противоречията и за дълготрайно уреждане на кипърския проблем. Едностранното обявяване на т. нар. „Севернокипърска турска република" през 1983 г. с декларации, че „кипърските турци са неотделима част от великата турска нация", създава нови поводи за безпокойство относно по-далечните стратегически планове на Турция, а безизходицата на кипърската криза се задълбочава.[211] Допълнително изостряне на гръцко-турските отношения предизвиква двустранният спор за разделяне на континенталния шелф, ширината на териториалните води и въздушното пространство в Егейско море. Анкара многократно заявява, че не може да се съгласи с „превръщането на Егейско море в гръцко езеро". Според изявления на турски официални представители тяхното правителство би оценило едностранното обявяване от Гърция на ширината на териториалните води край островите в Егейско море от 6 на 12 мили като „casus belli" (повод за война).[212]

Противоречията между Гърция и Турция засягат пряко южния фланг на Северноатлантическия съюз. Те се отразяват преди всичко на усилията за

[211] *Балканите – 1984. Ситуационен анализ*, с. 265-277.
[212] *ДА МВнР*, Оп. 38-П, а.е. 119, л. 116-131.

връщане обратно на Гърция във военните структури на Алианса, уреждане на въпроса с американските бази в страната и уточняване „зоната за оперативен контрол“ на НАТО в Егейско море. Водените в периода 1975 – 1978 г. преговори във формат Гърция – Турция – НАТО не дават никакви резултати. По искане на гръцкия премиер Константинос Караманлис пред генералния секретар на НАТО Йозеф Лунс през юни 1978 г. Главнокомандващият силите на НАТО в Европа ген. Александър Хейг внася във Военния комитет на Алианса доклад за „специалните отношения“ между Гърция и НАТО. Предложението на ген. Хейг е съобразено в много отношения с гръцкото становище, включително и за откриване на съюзнически щаб в Лариса. Единствената страна от Съюза, която не приема доклада и налага „вето“, е Турция. Коригираният „план от Верона“, представен от Александър Хейг през септември, е отхвърлен този път от гръцкото правителство. В лично послание до американския президент Картър от 12 октомври 1979 г. Караманлис призовава за съдействие за постигане на споразумение с НАТО. В следващите месеци новият Главнокомандващ силите на НАТО в Европа ген. Бърнард Роджърс представя свое предложение. Гръцкото правителство първоначално отхвърля плана „Роджърс“, но през октомври 1980 г. се стига до постигане на споразумение за връщане на гръцките въоръжени сили в интегрираните военни структури на Алианса.[213]

След ликвидирането на американските военни бази в Иран през 1979 г. нараства значението на военните бази в Източното Средиземноморие. През януари 1980 г. влиза в сила ново споразумение с Турция по този въпрос, по силата на което 27-те американски бази и наблюдателни пунктове в страната следва да бъдат поставени под турско командване. По-комплициран е въпросът с американските бази в Гърция (военноморска база в Суда и военновъздушен център за електронно наблюдение в Ираклион на о-в Крит, военновъздушна база в Елиникон и комуникационен център в Неа Макри на юг от Атина). По време на предизборната борба през есента на 1981 г. лидерът на ПАСОК Андреас Папандреу обявява, че ще настоява за закриване на американските бази. След като Папандреу е избран през октомври за министър-председател са инициирани секретни гръцко-американски военни преговори. През 1983 г. е постигнато петгодишно междуправителствено споразумение за оставане на американските бази срещу по-изгодни финансови условия за гръцката страна. Същият вариант се повтаря при следващите парламентарни избори през 1985 г. В периода 1985 – 1989 г.

[213] *БТА-МИНФ*, № 207, 9 октомври 1979, с. 23-28; № 97, 14 май 1980, с. 18-35; *ИМОСИ*, Информационна справка, № 2, 9 януари 1980; № 120, 25 ноември 1982.

Вашингтон и Атина провеждат последователно 15 кръга от преговори, за да постигат съгласие при нови параметри на двустранното споразумение за американските военни бази.

През 1984 – 1985 г. гръцко-турските спорове относно акваторията на Егейско море отново се изострят. В новата гръцка отбранителна доктрина от януари 1985 г. официално е посочено, че основната заплаха за страната е от Изток (т.е. от Турция).[214] Правителството на Андреас Папандреу внася във Военния комитет на НАТО предложение за обявяване Егейско море за „закрита зона" за натовски учения. След като ръководството на Алианса отхвърля предложението, Атина обявява, че за пореден път отказва да участва в съюзнически военни учения в региона.[215] По време на пролетната сесия на НАТО в края на май 1986 г. турските представители поставят въпроса за демилитаризиране на гръцкия остров Лимнос. В отговор гръцката делегация налага вето върху разполагане на турски ракетни комплекси „Харпун" по Егейското крайбрежие. На декемврийската сесия на съвета на НАТО Гърция допълнително се противопоставя на предложение за изграждане на територията на Турция на учебен център за нуждите на военновъздушните сили на Алианса.[216]

През март 1987 г. спорът за континенталния шелф в Егейско море се изостря, а двете съседни съюзнически страни привеждат въоръжените си сили в повишена бойна готовност. След извънредна сесия на Съвета на НАТО, на 27 март 1987 г. с посредническа мисия в гръцката столица пристига генералният секретар на съюза лорд Карингтън. Опит за ново посредничество идва от страна на държавния секретар на САЩ Джордж Шулц, който през юни 1987 г. спешно се среща с гръцкия външен министър Каролос Папуляс в Рейкявик. В български експертен анализ от това време специално се разглежда ролята на Северноатлантическия съюз за уреждане на гръцко-турските териториални противоречия:

> „Развитието на кризата показва, че САЩ и НАТО могат да предотвратят военен сблъсък между Гърция и Турция, но не са в състояние да предложат компромисна формула за преодоляване на противоречията."[217]

Възобновяването на гръцко-турския диалог на високо равнище се осъ-

[214]Papacosma, Victor, „Greece and NATO: A Nettlesome Relations" In: *A History of NATO. The First Fifty Years,* Vol. 3, p. 366.
[215]*БТА-МИНФ,* № 45, 14 февруари 1985, с. 1-3; № 332, 28 ноември 1985, с. 4-5; № 71, 12 март 1986, с. 21.
[216]*ДА МВнР,* Оп. 57-П, а.е. 105, л. 15-22.
[217]*Балканите – 1987. Ситуационен анализ,* с. 42.

ществява по време на преговори между премиерите на двете страни Андреас Папандреу и Тургут Йозал през януари 1988 г. в рамките на икономическия международен форум в швейцарския град Давос. Това е първа подобна среща на правителствените ръководители на двете съседни държави от десет години. На балканската среща на министрите на външните работи в Белград през февруари 1988 г. допълнително се провеждат консултации между делегациите на Гърция и Турция. Въпреки това наследените спорни проблеми продължават да се отразяват върху характера и равнището на гръцко-турските отношения и след края на Студената война.

БЪЛГАРО-ТУРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ И ОВД

Един от сериозните дестабилизиращи фактори в междубалканските отношения през последните години на Студената война е разгарянето на остра криза в българо-турските отношения във връзка с масираната кампания за преименуване на българските турци. Тази правителствена акция има важно отражение във вътрешнополитически план и допринася за компрометирането и сваляне на режима на Тодор Живков. Поради това нейният генезис и развитие, както и първите за последните три десетилетия прояви на терористични актове и организирана съпротива срещу насилствените действия на държавните и местни власти са обект на редица проучвания и коментари в българската историческа и публицистична книжнина. Пренебрегнати бяха обаче международните измерения на т. нар. „възродителен процес“, което прави още по- ценна появата в началото на 2010 година на първото значимо документално издание по темата.[218]

Три месеца след началото на кампанията за масово преименуване на българските турци Анкара активизира своята дипломатическа и пропагандна дейност за противодействие на тази българска политика. Както се посочва в обобщени информации на Министерството на външните работи в София, само за периода 1985 – 1987 г. по турска инициатива въпросите за „турското мюсюлманско малцинство“ в България са поставени на повече от 30 международни форуми, предимно по линия на Организацията „Ислямска конференция“. Още през май 1985 г. темата е повдигната в заседание на Европейския парламент в Страсбург, а по предложение на групата на либералните

[218] *„Възродителният процес“. Международни измерения (1984-1989)*, т. II. Съставители на документалния сборник са Искра Баева и Евгения Калинова от Историческия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, а изданието е т. 61 от поредицата на ДАА „Архивите говорят“.

партии на 9 април 1986 г. в Страсбург се обсъжда проекторезолюция срещу „насилието на турското малцинство в България“.[219]

В началото на първата официална сесия на Виенската среща на СССЕ в заседанието от 6 ноември 1986 г. министърът на външните работи на Турция Вахит Халефоглу поставя въпроса за „турците в България“. Този конфликтен проблем в българо-турските отношения е допълнително „интернационализиран“ през следващите седмици. По време на заседание на Северноатлантическата асамблея в Истанбул в средата на ноември в комисията по социалните въпроси е изслушан доклад за „положението на турците в България и за правата на човека в Турция“. На 20 ноември турският външен министър посочва въпроса за „мюсюлманските турци в България“ пред специална сесия за правата на човека на Комитета на министрите към Съвета на Европа, а по същото време турският представител в световната организация поставя същия въпрос в дискусиите в Трети комитет на ООН.[220] Темата за насилието над българските турци е водеща поанта при разговора между Тодор Живков и заместник-държавния секретар на САЩ Джон Уайтхед през февруари 1987 г. През 1987 – 1989 г. на няколко пъти конфликтният проблем е предмет на дискусии в Комитета по правата на човека в ООН и специално е засегнат по време на конференцията по „човешкото измерение“ в Париж в края на май 1989 г.

Българското правителство на няколко пъти се опитва да ангажира на своя страна останалите държави от Варшавския пакт. Официалната българска позиция е представяна и при многостранни срещи с посланиците на социалистическите страни в София. С изключение на Москва, Източен Берлин и отчасти Прага, другите източноевропейски съюзници не проявяват желание за защита на българските тези пред международни форуми. През втората половина на 80-те години Унгария е ангажирана в друг спор с Румъния за правата на унгарското малцинство в Трансилвания.[221] Представителят на Държавна сигурност във Варшава информира в няколко доклада за използване на агент „Атила“ с цел проучване на забелязана „антибългарска“ дейност от страна на турското посолство в Полша, която е координирана с посолствата на други страни от НАТО.[222] В обзорна справка на ЦК на БКП от 10 юни 1988 г. се съобщава:

---

[219] *„Възродителният процес“. Международни измерения,* с. 114, 132, 212.
[220] *„Възродителният процес“. Международни измерения,* с. 344-347.
[221] Западни анализатори дори обсъждат вероятността за военен сблъсък между двете съседни държави – *OSA,* Fond 300, Subfond 8, RAD Background Report, No. 130, 27 July 1989, Clarke, Douglas, „The Romanian Military Threat to Hungary“.
[222] *АМВР,* Ф. 1, Оп. 10-А, а.е. 1429, л. 19-25.

„Досега в различните международни органи само съветските делегации (СССР, Белорусия и Украйна) са подкрепяли НР България, обикновено за да балансират намесата на САЩ и други страни в полза на Турция...

Въпреки усилията ни на различни равнища, другите социалистически страни не проявяват желание да защищават нашата кауза на международните форуми. Отношението им към възродителния процес у нас е различно и се определя от националните интереси на всяка отделна страна и отношенията с Турция."[223]

След една безрезултатна и силно конфронтационна среща между външните министри на България и Турция по време на Виенската среща на СССЕ през ноември 1986 г. и три кръга от преговори в Женева на ниво заместник-министри на 23 и 24 февруари в Белград се провеждат нови разговори между външните министри на двете съседни страни Петър Младенов и Месут Йълмаз. По време на срещата е подписан първият от близо четири години съвместен българо-турски протокол. Договорено е консултациите за нормализиране на двустранните отношения да продължат в експертни комисии.

В най-сериозния момент от кризата с българските турци през лятото на 1989 г. е потърсено посредничество между Анкара и София чрез съветския посланик в турската столица Алберт Чернишов. По време на срещата между Тодор Живков и Михаил Горбачов в Кремъл на 23 юни 1989 г. между обсъжданите теми е и т.нар. „турски въпрос". Съставителките на документалния сборник за международните измерения на „възродителния процес" с основание поставят въпроса доколко е вярна разпространяваната теза, че България изпробва „своеобразен модел", който по-късно евентуално да се приложи при решаване на мюсюлманския проблем в Съветския съюз.[224]

Известна светлина относно истинността на подобна теза или нейното фабрикуване може да даде авторът на настоящата монография, който имаше шанс за пръв път през 1990 – 1991 г. да проучи голяма част от документацията на висшето партийно ръководство на БКП по въпросите на външната политика, отбраната и службите за сигурност. В процеса на изследователската работа бяха открити три различни варианта на информация за срещата между Живков и Горбачов от 23 юни 1989 г. Два от вариантите днес са съхранени

[223] *„Възродителният процес". Международни измерения,* с. 582-583.
[224] Баева, Искра; Калинова, Евгения, „Българската държава и „възродителният процес" на международната арена", В: *„Възродителният процес". Международни измерения,* с. 9.

в Централния държавен архив в София.[225] Третият вариант съдържа някои редакционни промени и допълнения. По думите на бивши експерти в международния отдел на ЦК на БКП редакцията вероятно е била направена в кабинета на Милко Балев. Според тази версия Михаил Горбачов изслушал с „голямо внимание" изложението на Живков и в свой кратък коментар по „турския въпрос" подхвърлил: „Може би ще бъде целесъобразно в някои случаи по подобен начин да се действа и в Съветския съюз".[226] Очевидно „допълнената" информация е била предназначена за вътрешнопартийна употреба при отчаяните опити на Тодор Живков да легитимира своята провалила се политика по националния въпрос.

Отново по време на заседанието на Политическия консултативен комитет на ОВД в Букурещ през юли 1989 г. българският ръководител засяга „деструктивните действия на Турция на Балканите и разгърнатата безпрецедентна антибългарска кампания". Според Живков те били „част от по-общите планове, насочени против социализма като обществен строй". Призивите за подкрепа на българската позиция за пореден път не срещат нужното „разбиране" от страна на източноевропейските съюзници.[227]

През последните три месеца от управлението на Тодор Живков с посреднически инициативи за урегулиране на българо-турските отношения излизат емирът на Кувейт Джабер III ал-Ахмад ал-Сабах и генералният секретар на ООН Хавиер Перес де Куеляр. Нова среща между външните министри на България и Турция е осъществена след политическите промени от 10 ноември 1989 г. След края на Студената война българските правителства полагат необходимите усилия за изграждане на система от двустранни договори и споразумения с балканските страни членки на НАТО. На 20 декември 1991 г. началниците на генералните щабове на България и Турция подписват Софийски документ по взаимнодопълващи се мерки за укрепване на доверието и сигурността и военни контакти между двете страни.[228] Със сключването на двустранни споразумения в областта на отбраната с Гърция и Турция и засилено участие в дейността на военните структури на НАТО през 1993 г. българските правителства поставят началото на активно военно сътрудничество чрез адаптиране към ръководните принципи, стандарти и нормативни разпоредби на Северноатлантическия съюз и осъществяване на съвместни учения, семинари и други военнополитически и военнотехнически инициативи.

[225] *ЦДА*, Ф. 1-Б, Оп. 68, а.е. 3698.
[226] Баев, Йордан, *Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България*, с. 170.
[227] *ДА МВнР*, Оп. 46-10, а.е. 26, л. 48-58.
[228] *Документи по МУДС*, с. 66-69.

МНОГОСТРАННИ ИНИЦИАТИВИ

На 20 октомври 1981 г. българският държавен глава Тодор Живков излиза с ново предложение за „превръщане на Балканите в зона, свободна от ядрено оръжие". Негативната съветска позиция към подновяване на идеята за безядрена зона на Балканите в началото на 80-те години се основава на твърдението, че подобна инициатива би се възприела като косвена реакция срещу разполагането на съветски ракети в Централна Европа в отговор на решението на НАТО от 1979 г. за установяването на американски ракети в Западна Европа. Новата вълна на остра глобална конфронтация съвсем не благоприятства уреждането на регионални срещи между държави от двата враждуващи блока. Въпреки позицията на суперсилите обаче балканските ръководители продължават активен обмен на мнения относно възможността да започнат многостранни преговори помежду си. Темата е разисквана специално при разговорите на Тодор Живков с Николае Чаушеску през февруари 1983 г. и с Андреас Папандреу през ноември с. г.[229]

По това време гръцкият премиер излиза с предложение през януари 1984 г. в Атина да се проведе среща на правителствени експерти от балканските страни за обсъждане на темата за безядрената зона. В разговор с източногерманския си колега Ерик Хонекер Живков обяснява: „Докато ние бяхме инициатори за подобна идея, всички се въздържаха. Сега обаче с такава инициатива излезе Папандреу и се стигна до съгласие за среща." Въпреки това, продължава обяснението си Живков, съществуват сериозни различия между отделните държави – Румъния и Югославия например смятат, че въпросът за безядрена зона трябва да бъде само един от многото разисквани спорни въпроси. Турция, от своя страна, изтъква аргументи, че една балканска инициатива няма да е ефективна, докато не се постигне съгласие за общоевропейска среща по темата за ядреното оръжие в Европа."[230] Казаното от българския държавен ръководител се потвърждава и при разговорите му с югославската министър-председателка Милка Планинц през юли 1984 г. На повдигнатия от българска страна въпрос, ръководителката на югославското правителство по принцип изразява съгласие за подготовка на балканска среща във формат „мини-Хелзинки". Наред с това югославските представители настояват преди всичко да се тръгне към разрешаване на спорните двустранни проблеми, а едва след това да се пристъпи към създаване на безядрена зона

[229] *ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 60, а. е. 305, 318.
[230] *ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 60, а. е. 313.

на Балканите.[231] Въпреки това през 1984 г. в Белград се провежда експертно регионално съвещание на представители на балканските страни по въпросите на икономическото сътрудничество.

Паралелно с идеята за безядрени Балкани в средата на 80-те години е лансирана и сходна инициатива „за освобождаване на Балканите от химическо оръжие". Ръководителите на Румъния и България използват изказване на Андрей Громико на среща на външните министри на Варшавския пакт в Прага през 1983 г. за „освобождаване на Европа от химическо оръжие"[232]. Съветският външен министър изрично визира централноевропейския район, но неговото изявление е цитирано от Тодор Живков на заседанието на ПКК на ОВД в София през октомври 1985 г., за да обяви съгласуваното предложение България и Румъния да излязат с призив за превръщане на Балканите в „зона свободна от химическо оръжие"[233].

Съвместната българо-румънска инициатива е публично обявена на 22 декември 1985 г. На този въпрос е посветена и специална двустранна среща между външните министри на двете балкански страни Петър Младенов и Илие Вадува по време на заседанието на Комитета на министрите на външните работи на Варшавския пакт в Прага през март 1986 г. Двамата министри обсъждат получените информации, че тяхната съвместна инициатива е посрещната положително само в Атина и Белград. Турското правителство съобщило, че „подобни въпроси могат да се разглеждат само глобално". Албанските власти се дистанцират от подобна многостранна инициатива с аргумента, че на тяхна територия не е имало и няма да се произвежда или складира химическо оръжие.[234]

След началото на съветската „перестройка" позицията на Кремъл по въпроса за регионално сътрудничество и за безядрени зони в Европа определено се променя. В разговори с източноевропейските си съюзници Михаил Горбачов многократно декларира отказ от предишната доктрина „Брежнев" и стремеж към сравнително по-балансирани подходи и механизми на координация и външнополитическо сътрудничество в рамките на Варшавския пакт.

В позициите на двете суперсили продължава все пак да се проявява предишната чувствителност към реализирането на самостоятелни регионални инициативи, мотивирана от глобалните геополитически подходи на Москва и Вашингтон. Тази двусмисленост се усеща например в експертен доклад на

[231] *ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 67, а. е. 2323.
[232] *ДА МВнР*, оп. 43, а. е. 229, л. 33.
[233] *ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 68, а. е. 1025, л. 8.
[234] *ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 68, а. е. 1650.

съветското външно министерство за положението на Балканите от февруари 1988 г. В документа се отбелязва: „Идеята за безядрени Балкани благодарение преди всичко на усилията на НРБ постепенно се изпълва с конкретно съдържание." По-нататък обаче продължава да се защитава тезата, че основна цел на външната политика на Варшавския пакт на Балканите следва да продължи да бъде „неутрализиране на проатлантическите тенденции в политиката на Гърция и Турция".[235] Подобна двусмисленост се наблюдава и в позицията на другата суперсила – Съединените щати. Тяхната линия на поведение е коментирана от гръцкия министър-председател Андреас Папандреу при поредната му среща с Тодор Живков през септември 1986 г.:

> „Те говорят, че ще изтеглят ядрените си оръжия, но това са приказки. Те наистина ще изтеглят старите видове оръжия и ракети, за да инсталират по-мощни... Ето защо, за нас въпросът за безядрена зона на Балканите има особено значение и ние подкрепяме и ще подкрепяме с всички сили тази идея."[236]

Многолетните усилия за организиране на многостранна балканска среща се увенчават с успех в началото на 1988 г. На 24 – 26 февруари в Белград се провежда първата в последния половин век среща на министрите на външните работи на балканските държави. За пръв път в подобна регионална проява участва и официална албанска делегация, макар от Тирана да интерпретират конференцията като „неформално събиране".[237] Както посочва Петър Младенов в информация до Политбюро на ЦК на БКП за резултатите от Белградската среща, успех е дори само фактът, че „успяхме да се съберем на една маса".[238] В сферата на регионалната сигурност на срещата на външните министри са предложени редица мерки за укрепване на взаимното доверие: обмен на информация по националните военни доктрини, обявяване на мораториум и последващо съкращение на военните разходи, установяване пряка телефонна връзка между правителствените ръководители, министрите на отбраната и гранични войски с цел предотвратяване нежелателни инциденти и т.н. Българската делегация внася предложение за приемане на многостранна декларация за добросъседски отношения. В послание на Николае Чаушеску до конференцията се възобновява предишна инициатива на Букурещ за организиране на

[235] *ДА МВнР*, оп. 45-10, а. е. 28, л. 178-180.
[236] *ЦДА*, Ф. 1-Б, оп. 60, а. е. 386, л. 6. При посещението на А. Папандреу в София е подписана уникалната за страни от двата блока „Декларация за приятелство, добросъседство и сътрудничество между НР България и Република Гърция".
[237] *Информационен бюлетин на ИССТ,* София, 1988, № 8, с. 23, 29.
[238] *„Възродителният процес". Международни измерения,* с. 545.

конференция на държавните и правителствени ръководители на балканските страни.[239] Един от важните резултати на Белградската среща е постигнатата договореност подобни срещи на външните министри да бъдат организирани периодично, а между тях да се провеждат многостранни експертни консултации.

В изпълнение на договореностите от Белград на 7 – 9 март 1990 г. в Атина се провежда среща на „висши представители" на министерствата на външните работи от шестте балкански държави. По време на дискусиите са издигнати редица нови инициативи за многостранно сътрудничество. Гръцката делегация предлага в Атина да се създаде регионален Институт за икономическо сътрудничество, както и обща Търговско-промишлена палата. Българските представители излизат с инициативата за подписване на общобалканско споразумение за екологична защита. В заключителния протокол е отразена постигнатата договореност през септември 1990 г. в Букурещ да се проведе експертна среща, която да подготви втората конференция на министрите на външните работи от балканските страни през втората половина на октомври 1990 г. в Тирана. В информация на българското външно министерство е направен извод, че срещата в Атина е протекла „на основата на хармоничност и реализъм" в развитието на междубалканските отношения и създава условия за „преход от опознавателен към практически стадий и реализация на конкретни идеи" с оформяне и институционализиране на „специфичен механизъм за общобалканско сътрудничество".[240] След разпускането на Варшавския пакт разширеното сътрудничество между балканските страни в областта на регионалната сигурност се осъществява предимно в рамките на инициативите по линия на Северноатлантическия съвет за сътрудничество. Разпадането на бивша федеративна Югославия и разгарянето на въоръжени конфликти между отделните републики в постюгославското пространство осуетяват провеждането на общобалканска среща на държавните и правителствени ръководители в следващите години.

НАТО И ВЪЗНИКВАНЕТО НА „ЮГОКРИЗАТА"

Ако старото НАТО бе рожба на Студената война, отбелязва в своя лекция през декември 2003 г. помощник заместник-генералният секретар на Алианса по външните отношения Джейми Ший, новото НАТО е „дете" на Балканите.

Процесът на интензифициране на етнонационалните конфликти в

[239] *ДА МВнР*, оп. 45-10, а.е. 28, л. 118-119, 153-155.
[240] *ДА МВнР*, оп. 47-10, а.е. 28, л. 173-183, 189-193.

Югославия на базата на все по-непреодолими различия относно дилемата „федерация или самоопределение“ сравнително дълго време мълчаливо се избягва в официалните документи на НАТО за ситуацията в Европа. Изборите в Словения и Хърватско през април 1990 г., последвалите декларации и референдум за независимостта на Словения, сблъсъкът между сръбските селяни и хърватската полиция в Борово село през юли и обявяването на сръбски автономен район в Крайна през октомври 1990 г. се оценяват като „вътрешна работа“ на една от страните участнички в СССЕ. Дори началото на гражданската война непосредствено след обявяване независимостта на Словения и Хърватска на 25 юни 1991 г. се посреща с твърде предпазливи и неангажиращи заявления в Западна Европа. В среща с югославския и републиканските президенти през май 1991 г. президентът на Комисията на Европейската общност Жак Делор настоява за ненарушаване на вътрешните и международните граници и продължаващ интегритет на Югославската федерация. Съвсем в духа на Заключителния акт от Хелзинки на сесията на Съвета на НАТО в Рим през ноември 1991 г. в заявление по ситуацията в Югославия се отбелязва, че опитите да се променят съществуващите граници чрез употреба на сила или с политика на свършените факти са неприемливи. Страните, членки на Алианса, заявяват, че няма да признаят никакви едностранни промени на границите, вътрешни или външни, наложени с такива средства, а признаването независимостта на югославските републики може да стане единствено в рамките на общо уреждане.[241]

Подобно е становището в заседание на външните министри от Европейската общност. Съществуващите различия между отделните държави от ЕО затрудняват изработването на обща позиция. Докато Франция, Холандия, Белгия и Гърция все още са ориентирани в рамките на „статуквото“, Германия настоява за незабавно признаване на Хърватска и Словения. Италия в същото време предявява претенции за по-големи права на италианското малцинство в Хърватска. Европейската общност признава независимостта на Словения и Хърватска през януари, както и на Босна и Херцеговина през април 1992 г. В същото време, въпреки ясните заключения на комисията „Робер Бадинтер“ за наличие на всички необходими условия и Македония да бъде призната, непримиримата позиция на Гърция довежда до отлагане вземането на консенсусно решение по този въпрос през юни 1992 г.[242]

---

[241] *ДА МВнР*, оп. 48-10, а.е. 24, л. 109-110.

[242] *North Atlantic Assembly,* AJ 264 PC (92) 6 – George, B. „The War in Former Yugoslavia: Prospect for Resolution“; Steinberg, J. „The Role of European Institutions in Security after the Cold War: Some Lessons for Yugoslavia, *RAND Paper*, (Santa Monica, CA, 1992).

През 1992 г. Северноатлантическият съюз проявява все по-голяма загриженост от разширяването и ожесточаването на междуетническите конфликти в бивша Югославия. Политическата линия на НАТО продължава да бъде за координация с другите международни институции и предоставяне инициативата и отговорностите за разрешаване на „югокризата" върху ООН и Европейския съюз. Едва след извънредната сесия на Съвета на Алианса в Осло през юни 1992 г. е взето решение за по-активна позиция. На 16 юли 1992 г. започва операцията на НАТО „Морски наблюдател" в района на Адриатическо море. Въпреки че е координирана с операцията на ЗЕС „Остра бдителност", през следващите три месеца се допускат сериозни грешки при управлението на двете паралелни мисии. Това е повод генералният секретар на НАТО Манфред Вьорнер да разглежда възникналия проблем като „прецедент за бъдещето".[243]

В началото на 1992 г. Организацията на обединените нации има най-голям принос в усилията за постигане предотвратяване на въоръжените стълкновения. Съгласно приетата Резолюция № 743 на Съвета за сигурност на ООН през март 1992 г. в Хърватска са изпратени омиротворителни сили (UNPROFOR). Разгарянето на следващия въоръжен конфликт в Босна показва нагледно, че отлагането на политическото решаване на проблемите предизвиква все по-голямо изостряне на кризата със значително по-големи жертви сред гражданското население.

В свое изследване за „превантивната дипломация" по време на конфликтите в бивша Югославия С. Тувал повдига въпроса: „Можеше ли да се избегне тази война?"[244] Измежду факторите за видимо нерешителните и неангажирани първоначални реакции спрямо възникналата „югокриза" биха могли да се обобщят най-малко десет причини, свързани предимно с процеса на трансформиране системата за международна и регионална сигурност непосредствено след края на Студената война:

1. Въпреки успеха на многонационалната операция в Персийския залив Обединените нации не са подготвени за действия отвъд традиционното мироопазване. Доктриналните възгледи за новите мисии и задачи все още са в процес на формулиране, а концептуалният документ „Дневен ред за мира: превантивна дипломация, миротворчество и мироопазване" на генералния секретар на ООН Бутрос Гали е внесен в Общото събрание едва през юли

[243] *North Atlantic Assembly,* AJ 245 DSC/DC (92) 7 – Vos, H.; Richardson, B. „A European Security Identity after Rome and Maastricht.

[244] Touval, Saadia, „Case Study: Lessons of Preventative Diplomacy in Yugoslavia", In: *Managing Global Chaos*, p. 403-418.

1992 г. Организационните структури, институционалните инструменти и финансовите ресурси на ООН също са в процес на създаване.

2. Северноатлантическият съюз се намира в процес на преосмисляне на своите функции. Конфликтът се намира „извън пространството на съюза", което създава дилемата за прилагане на чл. 5 от Вашингтонския договор и активни действия отвъд „евроатлантическата зона".

3. След триумфалното обявяване на „Парижката харта за нова Европа" и изграждането на „трите стълба" на Европейския съюз в Маастрихт водещата европейска политическа организация е обърната предимно към своето собствено институционално преустройство и оставя „югокризата" да бъде урегулирана в рамките на ООН и СССЕ.

4. Западноевропейският съюз също се намира в процес на предефиниране на своите цели и разширяване на военните си способности. Едва през юни 1992 г. се стига до формулиране на т.нар. „Петерсбергски мисии" на ЗЕС.

5. Съществува силно нежелание сред страните, участнички в СССЕ, да нарушат който и да е от десетте принципи на Заключителния акт от Хелзинки. Сред тях са принципите за „ненакърняване на границите", „териториална цялост" и „ненамеса във вътрешните работи". В критичната първа фаза на „югокризата" регионалните организации за сигурност са пред дилемата как да примирят двата съперничещи си принципа на международната система – принципа за самоопределение срещу принципа за ненакърнимост на националните граници.

6. Позицията на Съединените щати е повлияна от правилото за „прецедента" – дезинтеграцията на Югославия може да се окаже опасен пример за подобни неконтролирани процеси във втората ядрена сила (СССР), които са нежелателни поради тяхната непредсказуемост. Предпазливостта на администрацията на Джордж Буш предизвиква известни критики за „нерешителност" и „изчакване".

7. Фактът, че Вашингтон и Москва в ранните етапи на конфликта проявяват слаб интерес към него, допринася за пасивността на всякакъв отговор от регионалните структури за сигурност и предоставя на другите нации свободата за маневриране и излъчване на разнопосочни сигнали.

8. Водещите западноевропейски държави имат сериозни различия помежду си в намеренията и действията, породени от различни исторически предпоставки и геополитически перспективи.

9. „Югокризата" и евентуалната международна намеса са внимателно преценявани от регионалните институции като тест и вероятен нов модел за урегулиране на етнически и вътрешнополитически конфликти в периода след Студената война.

10. Още от самото начало на „югокризата“ възникват множество различни проекти и инициативи на превантивна дипломация, които не са съгласувани съвместно. Основните посредници в преговорния процес нерядко действат паралелно, дори когато са представители на една и съща нация.

В първите години от развитието на югокризата (1990 – 1992) международната общност не успява да прецени конфликтния потенциал на създадените етнонационални противоречия. Както посочват редица експерти, европейските политици продължават да разчитат на „конвенционалния речник“ от времето на Студената война и се опитват да приложат палиативни краткосрочни мерки, без да положат достатъчно усилия за съгласуване на многостранната превантивна дипломация и потърсят трайни решения в по-дългосрочна перспектива. Активната намеса на Северноатлантическия съюз изисква преосмислянето на много нови дилеми – за първо бойно използване на съюзнически военни сили в цялата история на организацията, за миротворчески операции, различни от традиционните планове за колективна отбрана на страните членки, а впоследствие и постконфликтни мисии за изграждане на мира. Необходимите доктринални концепции и стратегии (например доктрините за „управление на кризи“, „гражданско-военно сътрудничество“, „мироподдържащи операции“ и „операции в отговор на кризи“) се обсъждат и приемат в рамките на следващото десетилетие. Историята на постепенното въвличане и увеличаване ролята на Алианса в международните усилия за разрешаване на „югокризата“ убедително показва способността на съюза за адаптиране към новите реалности в света след края на Студената война. Именно войната в бивша Югославия мотивира в най-голяма степен трансформирането на НАТО от традиционна организация за колективна отбрана по смисъла на чл. 51 от Устава на ООН в нов тип организация за кооперативна и международна сигурност в съвременния свят.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изучаването на Студената война е посрещано с известен скептицизъм дори след рухването на Берлинската стена и приключване на периода на глобалната двуполюсна конфронтация. Обичайните аргументи се основават на старата максима, че е необходима значително по-голяма историческа дистанция, за да се оценят обективно и задълбочено събитията и личностите от близкото минало. Последователното разкриване на архивите на Студената война и растящият обществен интерес предизвикват мощен импулс за иницииране на многобройни международни изследователски проекти и последващи монографични публикации. Потърсени са възможните отговори и интерпретации на голям брой енигматични въпроси, което провокира един от водещите историци на Студената война Джон Луис Гадис да възкликне триумфално още в края на 90-те години на XX век: „Днес ние вече знаем!“.[1]

Паралелно със съмненията на „традиционалистите“ в историческата наука възниква нов казуален диспут, този път с представителите на теоретичните школи в областта на политологията, международните отношения и стратегическите изследвания за сигурността. Специалисти по международна политика и регионална сигурност лансират твърдението, че доскорошният исторически опит е неприложим и ненужен, тъй като светът е навлязъл в качествено нова епоха със съвършено различни характеристики от предходния модел на международна система. Това становище на пръв поглед убедително кореспондира с привлекателната хипотеза на Франсис Фукуяма от 1989 година за „края на историята“, но дори авторът на провокативната сентенция е принуден да се самокоригира няколко години по-късно в други свои трудове.[2] В действителност някои „прагматици“ разглеждат твърде схематично и повърхностно натрупания исторически опит като своеобразно доктринално ръководство или педантично указание за „поуките от практиката“ *(Lessons Learned)*, а не като осмислен конструктивен модел за управление на процеси и явления или за възприемане на утвърдените „добри

[1] Gaddis, John Lewis, *We Now Know. Rethinking the Cold War* (New York: Oxford University Press, 1997).
[2] Фукуяма, Франсис, *Краят на историята и последният човек* (София: Обсидиан, 2006); Големият разлом (София: Рива, 2001).

практики“ на взаимодействие в йерархичните подсистеми на съвременните международни отношения.

Съвсем не е случайно, че в своите академични програми и професионални експертни курсове за следдипломно обучение водещи университетски центрове градят базисното познание върху класически исторически модели и тяхната последваща еволюция в различните културно-цивилизационни епохи. Преди едно десетилетие авторът на настоящия труд участва в представително сравнително проучване на учебните програми и модули по национална и международна сигурност и гражданско-военни отношения в над двеста университетски центъра от Европа и Северна Америка.[3] Независимо от различните акценти в актуалния изучаван материал, мнозинството от учебните програми включват в своите задължителни встъпителни лекционни курсове многобройни примери за еволюцията в стратегическото мислене от Пелопонеските войни през Наполеоновите войни до ядрената епоха, от Сун Дзъ през Карл Клаузевиц до Бърнард Броуди и Хенри Кисинджър. По сходен начин поведенческите модели в навечерието на Първата и Втората световна война или по време на Кубинската ракетна криза са сред най-използваните исторически илюстрации за обяснение на „дилемата за сигурност“ в теорията за международните конфликти.[4]

Паралелното изучаване на организационните модели и историческата еволюция на двата основни военнополитически блока в следвоенния свят разкрива редица причинно-следствени връзки при функционирането изобщо на организациите за колективна отбрана и сигурност. Коалиционното взаимодействие на междудържавно и наднационално равнище, съотношението между съюзни цели и национални интереси, между субординационно поведение и самостоятелни позиции – това са само част от корелативните връзки, които прехвърлят границите между две или повече международни политически системи. Преходът от защита на независимостта на отделната национална държава към осигуряване сигурността на регионалната или глобална международна общност поражда и други актуални въпроси, наследени от XX век, например за държавния суверенитет и въоръжената хуманитарна интервенция.[5]

Историческите поуки от еволюцията на първата и най-ефективна досега мирновременна регионална организация за колективна отбрана имат непосредствено съвременно значение. Анализът на историческото развитие на Северноатлантическия съюз би могъл да допринесе за отговора на симп-

---

[3] Стандартизираната анкета бе инициирана съвместно от международните центрове за политика за сигурност (GCSP) и демократичен контрол над въоръжените сили (DCAF) в Женева и Колумбийския университет в Ню Йорк (CIAONET).

[4] Най, Джоузеф, *Международните конфликти. Теория и история* (София: ПРАГМА, 1998).

[5] Миланов, Милан, *От Вестфалия до Багдад. Суверенитетът и въоръжената хуманитарна интервенция в условията на новия световен ред* (София: Горекс прес, 2009).

томатичния въпрос защо една военнополитическа коалиционна структура от годините на Студената война продължи своето съществуване при новата международна система след края на двуполюсния модел. Сам по себе си е уникален фактът, че през последното десетилетие НАТО увеличава своя състав с дванайсет нови страни членки, десет от които са били преди част от противниковия военнополитически блок. По такъв начин приблизително 43% от сегашните държави от Алианса са имали коренно различен политически коалиционен опит в близкото минало. От академична гледна точка сравнително по-лесно е изучаването на Варшавския пакт, приключил своето съществуване преди 20 години. В същото време трансформационният преход на страните от Централна и Източна Европа от една в друга обществено политическа система представлява съвършено нов цивилизационен опит и продължава да е с актуално съдържание, особено за държавите от постсъветското пространство.

Ако корените на политиката за сигурност и отбрана на Европейския съюз са заложени в предходната практика на Западноевропейския съюз, нима не е очевидно, че ЗЕС реално от момента на създаването си е една компилативна сянка на утвърдените взаимоотношения в рамките на Северноатлантическия съюз. Кое тогава налага отделянето на самостоятелен европейски вектор и обособяване на „европейската идентичност" от евроатлантическото ложе на Алианса? Историята на трансатлантическите отношения в следвоенния период предоставя достатъчно основателни аргументи за съществуващите концептуални различия в позиции и политики и неотложната нужда от намиране на баланс и синхронизация между двете водещи регионални организации за сигурност.

От Берлинския конгрес (1878) до Дейтънските споразумения (1995) и Пакта за стабилност в Югоизточна Европа (1999) балканският регион заема специфично място в европейската система за сигурност и в политиката на големите европейски държави. Повече от половин век след края на Втората световна война е необходим, за да се намери пътят към трайно урегулиране на исторически формиралите се сложни двустранни проблеми и да се създадат условия за устойчиво развитие на многостранното сътрудничество в Югоизточна Европа. Превръщането на Балканите от непосредствен обект на геополитическо въздействие в самоорганизиращ се фактор на стабилност и сигурност не е едноактен процес и продължава своята нелека еволюция и в наши дни. В рамките на общоевропейската интеграция вероятно историческият пример на балканските народи би могъл да има най-силно отражение при прилагане на „пътната карта за мир" в прилежащите към Европа конфликтни зони. Що се касае за перспективното развитие в региона, бихме могли да се съгласим навярно с умерено оптимистичния извод на Теодор Колумбис за

все по-доловимата тенденция на „дебалканизация на Балканите". Основан на Кантианската теория за демократичния мир и на т. нар. „преходна" школа, анализът на Колумбис набляга на взаимоотношенията между демокрация, развитие и роля на международните организации в рамките на един триъгълен модел за сигурност. Направен е изводът, че „пропастта, разделяща Балканите от Европейския съюз, ще намалява във възходяща проекция. Перспективите за членство в ЕС и НАТО функционират като мощно средство за самовъзпиране в Югоизточна Европа".[6]

Сложният многостранен преговорен процес за европейска сигурност и сътрудничество създава уникален набор от инструменти за двустранно и регионално договаряне и постигане на взаимноприемливи и консенсусни решения между противоборстващи групи от държави. Допреди няколко години автентичната (официална и кулоарна) история на Хелзинкския процес бе сравнително слабо разкрита в международен план и се нуждаеше от нов критичен прочит. Тази наситена с динамични събития и обрати тема все още е бегло и схематично маркирана в българската историография, въпреки осъзнаването на обстоятелството, че днес имаме все по-голяма нужда от общоевропейско и многофакторно мислене и действие. Историята на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа в последните две десетилетия на Студената война показва отчетливо не само изстраданите поуки, че „сигурността е неделима" и че инициативите за взаимно разоръжаване са обречени на успех само при осигуряване на съпътстващи мерки за укрепване на доверието, по-голяма откритост и контрол. Не по-малко ценни „открития" се съдържат във втората и третата „кошница" на договореностите в Заключителния акт от Хелзинки, които обуславят новите измерения на регионалната сигурност в Европа икономическа, екологична, информационна и човешка сигурност.

Глобализационните процеси в човешкото развитие мотивират новите разширени мисии на регионалните организации за сигурност като важна движеща сила в съвременната глобална международна система на XXI век. Новото разбиране за един по-тясно свързан свят с много по-динамично взаимозависимо междурегионално сътрудничество в областта на трансевропейската и евроазийската сигурност логично водят до визията за НАТО и Европейския съюз като глобални миротворци, предоставящи международна кооперативна сигурност отвъд традиционните рамки на техните предишни ангажименти. Следвайки моделите на глобализма и регионализма, съвременният свят търси нов баланс между по-глобално управление и многополярност вместо стария „баланс на силите" на историческата европейска *Realpolitik* или двуполюсния „баланс на ужаса" от времето на Студената война.

[6] Couloumbis, Theodore, "Debalkanizing the Balkans with the Kantian Theory of Democratic Peace", *Woodrow Wilson International Center Working Paper*, (Washington D.C., March 2007).

СЪКРАЩЕНИЯ*

БЗНС	Български земеделски народен съюз
БНА	Българска народна армия
БРСДП (о)	Българска работническа социалдемократическа партия (обединена)
ВВС	Военновъздушни сили
ВГУ	Второ главно управление на ДС
ВКР	Военно контра-разузнаване
ВМС	Военноморски сили
ВРЯН	Внезапно ракетноядрено нападение
ВС	Въоръжени сили
ГДР	Германска демократична република
ГРУ	Главно разузнавателно управление на съветската армия
ГЩ	Генерален щаб
ДКО	Държавен комитет на отбраната
ДОВСЕ	Договор за обикновените въоръжени сили в Европа (1990)
ДРВ	Демократична република Виетнам
ДС	Държавна сигурност (между 1965 и 1968 г. Комитет за държавна сигурност)
ЕИО/ЕО	Европейска икономическа общност/Европейска общност (EEC/EC)
ЗЕС	Западноевропейски съюз (WEU)
ИК на СИВ	Изпълнителен комитет на Съвета за икономическа взаимопомощ
ИМОСИ	Институт за международни отношения и социалистическа интеграция
ИССТ	Институт за съвременни социални теории
КГБ	Комитет за държавна сигурност на СССР
КМО	Комитет на министрите на отбраната на ОВД
МВнР	Министерство на външните работи
МВР	Министерство на вътрешните работи
МГТВИ	Многостранна група за текуща взаимна информация на ОВД
МНО	Министерство на народната (националната) отбрана
МНР	Монголска народна република
МУДС	Мерки за укрепване на доверието и сигурността, Договор по МУДС (1990)
НРБ	Народна република България
ОВД	Организация на Варшавския договор
ОВС	Обединени въоръжени сили на ОВД
ОК	Обединено командване на ОВС на ОВД
ОН	Общество на народите
ОС на ООН	Общо събрание на Организацията на обединените нации

* Не са включени съкращения на наименования, използвани само един път и обяснени в конкретния текст, както и актуални названия (ЕС, КНР, КНДР, НАТО, САЩ, ФРГ).

ПВО	Противовъздушна отбрана
ПГУ	Първо главно управление на ДС
ПКК	Политически консултативен комитет на ОВД
ПНР	Полска народна република
ПОРП	Полска обединена работническа партия
РВСН	Ракетни войски със стратегическо предназначение на СССР
РИА	Руска информационна агенция („Новости“)
РКП/РРП	Румънска комунистическа партия/Румънска работническа партия
РСЕ/РС	Радио „Свободна Европа“/Радио „Свобода“ (RFE/RL)
РУМНО	Разузнавателно управление на Министерството на народната отбрана
СА	Съветска армия
САСС	Северноатлантически съвет за сътрудничество (NACC)
СВ	Сухопътни войски
СЕНТО	Организация на Централния договор (CENTO), в периода 1955 1958 г. под наименованието *Багдадски пакт*
СИВ	Съвет за икономическа взаимопомощ
СКР	Специална комисия по разоръжаване на ОВД
СРР	Социалистическа република Румъния
СССЕ/ОССЕ	Съвещание/Организация за сигурност и сътрудничество в Европа
СССР	Съюз на съветските социалистически републики
СФРЮ	Социалистическа федеративна република Югославия
СЮК	Съюз на югославските комунисти
ТВД	Театър на военните действия
УНР	Унгарска народна република
УСРП	Унгарска социалистическа работническа партия
ФКП	Френска комунистическа партия
ЦК на БКП	Централен комитет на Българската комунистическа партия
ЦК на КПСС	Централен комитет на Комунистическата партия на Съветския съюз
ЧССР/ЧСФР	Чехословашка социалистическа република/ЧехоСловашка федерална република
ЩОВС	Щаб на Обединените въоръжени сили на ОВД
ABM	Anti-Ballistic Missile treaty (1972) Договор за противоракетна отбрана
CBM	Confidence building measures Мерки за укрепване на доверието
CFE	Conventional Armed Forces in Europe treaty (1990) Договор за обикновените въоръжени сили в Европа (ДОВСЕ)
CIA	Central Intelligence Agency Централно разузнавателно управление на САЩ
COE	Council of Europe Съвет на Европа
CSCE	Conference on Security and Cooperation in Europe Съвещание за сигурност и сътрудничество в Европа (СССЕ)
DC	Defence Committee Комитет по отбраната на НАТО
DPC	Defence Planning Committee Комитет по планиране на отбраната на НАТО

EDC	European Defence Community Европейска отбранителна общност
FOIA	Freedom of Information Act (1966) Закон за свобода на информацията в САЩ
INF	Intermediate Range Nuclear Forces treaty (1987) Договор за ядрените сили със среден радиус на действие
MBFR	Mutual and Balance Force Reduction Взаимно и балансирано съкращение на въоръжените сили (в Централна Европа)
MAP/MDAP	Mutual Assistance Program/Mutual Defense Assistance Program Програма на Пентагона за оказване на военна помощ на чужди държави
MC	Military Committee Военен комитет на НАТО
NAA	North Atlantic Assembly Северноатлантическа асамблея
NIE	National Intelligence Estimate Национална разузнавателна преценка на ЦРУ
N+N	Neutral+Non-Aligned countries Неутрални и необвързани страни (в Европа)
NPG	Nuclear Planning Group Група за ядрено планиране на НАТО
NPT	Treaty on the Non-Proliferation of the Nuclear Weapons (1968) Договор за неразпространение на ядреното оръжие
NSA	National Security Agency Агенция за национална сигурност на САЩ
NSC	National Security Council Съвет за национална сигурност на САЩ
NWFZ	Nuclear Weapons Free Zone Зона свободна от ядрено оръжие
SACEUR	Supreme Allied Commander Europe Върховен съюзен командващ на НАТО за Европа
SALT	Strategic Arms Limitation Talks Преговори за ограничаване на стратегическите въоръжения
SDI	Strategic Defense Initiative Инициатива за стратегическа отбрана на САЩ
SG	Standing Group Постоянна експертна група на НАТО
SHAPE	Supreme Headquarters Allied Powers Europe Върховна щабквартира на съюзните сили в Европа
START	Strategic Arms Reduction Talks Преговори за съкращаване на стратегическите въоръжения
UNPROFOR	United Nations Protection Force Сили на ООН за защита (в бивша Югославия)

ИЗТОЧНИЦИ И БИБЛИОГРАФИЯ

I. АРХИВНИ ИЗВОРИ

1. АМВР **Архив на МВР, София**

Фонд 1, (Секретариат и Колегиум на МВР, ЦИОУ), Описи 10-12;

Фонд 2, (ВГУ), Описи 1-4;

Фонд 3, (ВКР), Опис 1;

Фонд 22, (Шесто управление ДС), Опис 1

2. АНРС **Архив на НРС, София**

Фонд 9 (Служебен архив на ПГУ), Описи 2-4, 4а;

Фонд *Литерни дела* (отдел 04 на ПГУ)

3. АФГ **Архив Фонда Горбачева, Москва**

Фонд 1, Опис 1 (Материаллы М. С. Горбачева), 1986-1990;

Фонд 2, Описи 1-2 (Материаллы А. С. Черняева);

Фонд 3, Опис 1 (Материаллы В. В. Загладина), Опис 2 (Материаллы Г. Х. Шахназарова)

4. БТА **Архив на БТА, София**

БТА-МИНФ (Служебен бюлетин „Международна информация"), 1956-1991

БТА-С1 (Специален бюлетин С-1),1985-1989

БТА-Анализи (бюлетин „Анализи и прогнози"), 1990-1992

5. ВИБ **Военноисторическа библиотека, София**

Фонд *Ръкописи, служебни издания и нормативни документи*, 1951-1999

6. ДА МВнР **Дипломатически архив на МВнР, София**

Описи *Служебен архив*, 1946-1991;

Описи МОД (*Международни организации и договори)*, 1969-1975

Описи П (*Поверителен архив*), 1944-1990;

Описи Ш (*Шифрограми*), 1944-1976

7. ДВИА **Държавен военноисторически архив, Велико Търново**

Фонд 1 (Канцелария на МрНО), Описи 2,3,7,10,10а

Фонд 22 (ГЩ на БНА), Описи 1,8а

Фонд 24, (Оперативно управление-ГЩ), Описи 2,10а

Фонд 42о (Отдел „Международни връзки"-МНО), Описи 3, 6а

Фонд 48 (Първа българска армия), Опис 19

Фонд 1027 (Щаб на ВМС), Описи 13,16,19

8. РГАНИ **Российский государственный архив новейшей истории, Москва**

Фонд 5 (Материаллы Политбюро ЦК КПСС), 1953-1990

Фонд-Коллекция 89 (Документы Архива ЦК КПСС), 1947-1991

9. ЦДА **Централен държавен архив, София**

Фонд 1-Б, (ЦК на БКП, 1944-1989), Описи 5-8, 22, 24, 34-36, 49, 51, 58, 60, 64, 66-68;

Фонд 146-Б, (Г. Димитров, 1941-1949), Описи 2, 4-6

Фонд 147-Б, (В. Коларов, 1941-1949), Описи 2-3

Фонд 214-Б, (Вл. Поптомов, 1941-1951), Опис 1

Фонд 311-Б (Архив на ИССТ,1968-1990), Описи 1-2

Фонд 378-Б, (Т. Живков, 1950-1989), Опис 1

Фонд 117 (Президиум на НС), 1961-1970

Фонд 136 (Министерски съвет), Описи 41-63 (СИВ), 1965-1976, Описи 83-86 (Поверителен архив на МС), 1944-1992

Фонд 412 (Комитет за защита на мира), 1965-1978, Описи 4-5

10. AAN **Archiwum Akt Nowych, Warszawa**

KC PZPR (Фонд на ЦК на ПОРП), Опис XI-A (Канцелария на първия секретар на ПОРП); Опис XI-B (Секретариат на Политбюро), 1963-1976

11. AJBT **Arhiv Josip Broz Tito, (Arhiv Srbije I Crne Gore), Beograd**

Kabinet Predsednika Republike, K. 64-84, 1962-1977

12. AMR **Archivele Militare Romane, Bucureşti**

MSM (Marele Stat Major), Direcția Operații, 1951-1966

13. AMAE **Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti**

Problema 220, Problema 241/9.S.7, 1967-1975 (Дирекции I, III, *Анализи* и *Международни организации*, секции НАТО, СССЕ, ФРГ)

14. AMSZ **Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa**

Departament IV (Западна Европа), 1965-1978, DSIP (Проучвания и планиране)

15. ANIC **Archivele Nationale Istorice Centrale, Bucureşti**

Fond CC al PCR, Cancelarie, 1963-1975

16. ASCG **Arhiv Srbije I Crne Gore, Beograd**

Fond 507 (CC SKJ, Komisija za medunarodne veze), K. 3-26, 1960-1976

17. ΑΣΚΙ **Αρχεια Συγχρονης Κοινωνικης Ιστοριαζ, ΑΘΗΝΑ** (Архив за съвременна социална история, Атина)

Документи на ЦК на ГКП, 1944-1956, Ф. 20 (Информации и кореспонденция), К. 356 (БКП), К. 366 (ЮКП), К. 383 (КПСС)

18. CWIHP Virtual Archive **Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington DC,** Cold War International History Project & History and Public Policy Program Virtual Archive – www.wilsoncenter.org

19. LBJ Library **Lyndon B. Johnson Presidential Library, Austin, TX**

Country Files, (Eastern Europe); Papers of Assistant Secretary of State Anthony Solomon; National Security Council Files, 1964-1968

20. LOC **Library of Congress, Washington DC**

Manuscript Division, *Dmitrii Volkogonov Papers*, Reels 1-20, 1941-1994

Microfilm Collection 96/6398 – Polish Military Records, *CAW*, Warsaw, Reels 1-25, 1945-1959

21. MAE **Ministère des Affaires Etrangères, Archives Diplomatiques, Paris**

Affaires Politiques, Série Z (Europe), 1944-1955, (Bulgarie), v. 1-28

22. MOL **Magyar Országos Levéltár** (Унгарски държавен архив), Budapest

M-KS-288 (Фонд на ЦК УСРП), 1963-1974; XIX-J-1-j (Фонд на МВнР), 1967-1975

23. NA **Narodni Archiv, Praha**

Arhiv UV KSC, Fond 2 (1970-1976)

24. NARA **US National Archives & Records Administration, College Park, MD**

RG 59 (State Department), Decimal Files (1944-1949), Central Foreign Policy Files (1951-1990); Deputy Assistant Secretary for Political-Military Affairs Subject Files (1951, 1962-1966);

RG 218 (Joint Chiefs of Staffs), Geographic Files (1948-1958), Gen. Bradley Papers (1949-1953), Gen. Redford Papers (1953-1957), Gen. Taylor Papers (1962-1964);

RG 263 (CIA), Entry 29, Box 10-18, National Intelligence Estimates, (1951-1992)

25. NATO Archives **NATO Archives, Brussels**

Committee of the Three (CT), 1956

Defence Planning Committee (DC/DPC), 1949-1969

Military Committee (MC/MCM/SG), 1949-1966

Harmel Exercise, 1966-1967

26. NAUK **National Archives of the United Kingdom, Kew, London**

CAB 128-129 (1947-1975), PREM 11, 13, 15-16 (1952-1975),

FO/371 (Political), 1944-1955; FCO/28 (Eastern European & Soviet Department), 1968-1975; FCO/33 (Western European Department), 1967-1975; FCO/41 (Western Organisations Department), 1973-1975

27. NSA **National Security Archive, Gelman Library, GWU, Washington DC**

PPRD Collection (National Security Council Reviews & Directives), Box 1-10 (1948-1995);

READD (Russian & Eastern Bloc Archival Documents Database), Box 1-15 (1943-1992)

Record 14, NARMIC Collection, Box 11 (1981-1983);

Record 232, Defense & Intelligence Organizations Collection, Box 4-6 (1959-1985)

28. OSA **Open Society Archive, Budapest**

Fond 300 (*RFE* Situation & Background Reports), Subfond 8, (Publications Department, 1956-1989); Subfond 20 (Bulgarian Unit, Subject Files: Warsaw Pact, 1955-1990)

29. PAAA **Politisches Archiv des Auswartigen Amt, Berlin**

Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland, Band-150, 1966-1975

Akten der MfAA der DDR, ESK/KSZE, 1965-1976

30. PHP Virtual Archive **Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact** (currently **PHP on Cooperative Security**), **Zurich**

Virtual Archive www.php.isn.ethz.ch

31. SAPMO-BA **Die Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR, Bundesarchiv, Berlin**

DY 30 (ZK der SED), 1961-1989

32. VHA **Vojensky Historicky Archiv, Praha**

Fond MNO (1959-1969)

II. ДОКУМЕНТАЛНИ СБОРНИЦИ

1. България във Варшавския договор. CD Документален сборник Отг. ред. Йордан Баев (София: ИК 96+, 2000)

2. България и Студената война. Документи от личния архив на Тодор Живков, 1956-1989 Отг. ред. Йордан Баев (София: ИК 96+, 2002)

3. България – непризнатият противник на Третия райх. Документи, 1944-1945 Отг. ред. Витка Тошкова (София: ИМО, 1995)

4. Българските специални служби през годините на Студената война. Документи Отг. ред. Йордан Баев (София: ИК 96+, 2005)

5. „Възродителният процес". Международни измерения (1984-1989), т. II, Съст. Искра Баева и Евгения Калинова (София: Държавна агенция „Архиви", 2009)

6. Външна политика на НРБ. Документи и материали, т. I, 1944-1962 (София: Наука и изкуство, 1970); т. II, 1963-1969 (София, 1971); т. III, 1970-1975 (София, 1984); т. IV, 1976-1978 (София, 1988); т. V, 1979-1980 (София, 1988); т. VI, 1981-1982 (София, 1990)

7. Гартхоф, Реймънд, *Свидетелства за Студената война* Съст. Йордан Баев (София: Унискорп, 2001)

8. Грибков, Анатолий, *Судьба Варшавского Договора: Воспоминания, документы, факты,* (Москва: Русская книга, 1998)

9. Досие „Ватикана". Непубликувани новоразсекретени документи на българските и чужди тайни служби и материали от личния архив на Тодор Живков Съст. Йордан Баев (София: Унискорп, 2002)

10. Димитров, Георги, *Дневник* (София: Университетско издателство, 1998)

11. Димитров, Димитър (Съст.): *Съветска България.* Из архива на Форин офис, т. 1, 1956-1963, (Лондон: BBC, 1994); т. 2, 1964-1966, (Лондон: BBC, 1999)

12. Документ на Стокхолмската конференция по мерките за укрепване на доверието и сигурността и за разоръжаване в Европа (София: Военно издателство, 1986)

13. Документи на Парижката среща на високо равнище на държавите-участнички в СССЕ. Съвместна декларация по ДОВСЕ. Виенски документ на преговорите по МУДС. Парижка харта за нова Европа (София: МНО, 1990)

14. Документи по МУДС (София: МО, 1992)

15. Досие. НАТО: Документи, решения, 1979-1983 (София: МВнР, 1984); 1987 (София: МВнР, 1989)

16. КГБ и Държавна сигурност – връзки и зависимости. Документален сборник. 1950-1991 Отг. ред. Татяна Кирякова (София: КРДОПБГДСРСБНА МТ Студио, 2009)

17. НАТО на Балканите. 1949-1999. CD Документален сборник, Отг. ред. Йордан Баев (София: ИК 96+, 2001)

18. Организация на Варшавския договор. Документи и материали 1955-1985 (София 1985)

19. Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе. Заключительный акт. Хельсинки 1975. (Lausanne: Reunies S.A., 1975)

20. Assessing the Soviet Threat. The early Cold War years. (Washington: CSI, 1997)

21. At Cold War's End. US Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989-1991, Ed. by Benjamin Fischer (Washington D.C., 1999).

22. A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact, 1955-1991 Ed. by Vojtech Mastny & Malcolm Byrne (Budapest-New York: CEU Press, 2005)

23. The Changing Functions of the Western European Union. Introduction and Basic Documents Ed. by Bloed, Arie & Ramses Wessel (Utrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1994)

24. Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence, Vol. 3 (Princeton University Press 1984)

25. Cold War International History Project Bulletin, Issues 1-16, Washington DC, 1992-2008

26. COSMIC-TOP SECRET. Declassified US and British Documents on NATO Military Planning and Threat Assessments of the Warsaw Pact Ed. by William Burr & Robert Wampler. (Washington: NSA, 2001)

27. Documents on the History of European Integration, vol. 3, Ed. by Wilfried Loth (Berlin & New York: Walter de Gruyter, 1989)

28. The Eden-Eisenhower Correspondence, 1955-1957, Ed. by Peter Boyle (University of North Carolina Press, 2005)

29. The End of the Cold War. A Documentary Reader Ed. by Mircea Munteanu (Washington: CWIHP, 2006)

30. Foreign relations of the United States [FRUS], *1948. Western Europe*, Vol. III (Washington DC: Government Printing Office, 1974)

31. FRUS, 1949. Western Europe, Vol. IV (Washington, 1975)

32. FRUS. 1950, Central and Eastern Europe; The Soviet Union, vol. IV (Washington, 1980)

33. FRUS, 1951. European Security and the German question, Vol. III, Part 1 (Washington, 1982)

34. FRUS, 1952-1954. Western European Security, Vol. V, Part 1 (Washington, 1983)

35. FRUS, 1955-1957. Western European Security and integration, Vol. IV (Washington, 1986)

36. FRUS, 1958-1960. Western European integration and Canada Vol. VII, Part I (Washington, 1993)

37. FRUS, 1958-1960, *Eastern Europe,* Vol. X, Part 2, (Washington, 1994)

38. FRUS, 1961-1963, *Arms Control and Disarmament*, Vol. VII (Washington, 1995)

39. FRUS, 1961-1963, *Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey,* vol. XVI, (Washington, 1994)

40. FRUS,1964-1968, *Eastern Europe,* vol. XVII, (Washington, 1996)

41. FRUS, 1969-1976, *Eastern Europe. Eastern Mediterranean,* Vol. XXIX, (Washington, 2007)

42. FRUS, 1969-1976,European Security, Vol. XXXIX (Washington, 2007)

43. FRUS, 1969-1976, Documents on Eastern Europe, 1973-1976, Vol. E-15, Part 1 (Washington, 2008)

44. FRUS, 1973-1976, Foreign Economic Policy, Vol. XXXI (Washington, 2009)

45. From Global Politics to Human Rights: The CSCE Follow Up Meeting, Belgrade 1977. Documentary Briefing Book Ed. By Mircea Munteanu & Kristina Terzieva (Washington: CWIHP, 2008)

46. From Helsinki to Gorbachev, 1975-1985: The Globalization of the Bipolar Confrontation. Documentary Briefing Book Ed. by Mircea Munteanu & Barbara Zanchetta (Washington: CWIHP, 2006)

47. From Solidarity to Martial Low: The Polish Crisis of 1980-1981, Ed. by

Andrzej Paczkowski, Malcolm Byrne and Lech Walesa (New York-Budapest: CEU Press, 2008)

48. NATO Strategy Documents, 1949-1969 Ed. by Gregory Pedlow (Brussels: NATO Archives Office, 1999)

49. Poland, 1980-1982: Internal Crisis, International Dimensions, A NSA-CWIHP Briefing Book (Washington, 1997)

50. Public Papers of the Presidents: Administration of Ronald Reagan, 1981 (Washington DC, 1982); 1983, Vol. 1 (Washington DC, 1984)

51. Public Papers of the Presidents: Administration of George Bush, 1991, Vol. I (Washington DC, 1993)

52. Retragerea trupelor sovietice, 1958 Ed. by Ioan Scurtu (Bucuresti: Editura Didactica si Pedagogica, 1996)

53. The Rise of Détente, 1965-1974. Documentary Reader Ed. by Mircea Munteanu, Christian Ostermann et all (Washington: CWIHP, 2002)

54. The Road to Helsinki: The Early Steps to the CSCE. Document Reader Ed. by Mircea Munteanu, Christian Ostermann et all (Washington: CWIHP, 2003)

55. Romania and the Warsaw Pact, 1955-1989. A Document Reader, Vol. 1-2 *Ed. by* Mircea Munteanu (Washington: CWIHP, 2002)

56. Romania within the Warsaw Pact: Ambivalence & Ambiguities 1955-1981. Documentary Collection Ed. by Dennis Deletant & Mihail Ionescu (Bucharest: IPSDMH, 2002)

57. Soviet-American Relations. The Détente Years, 1969-1972 (Washington DC: Government Printing Office, 2007)

58. The Soviet Estimate: U.S. Analysis of the Soviet Union, 1947-1991 (Alexandria, VA: Chadwick Healey, 1995)

59. Two Centuries of U.S. Foreign Policy. The Documentary Record Ed. by Stephen Valone (Westport, CT: Praeger, 1995)

60. US Nuclear Strategy. A Reader Ed. by Lawrence Freedman and Gregory Treverton, (New York University Press, 1989)

III. МЕМОАРИ, НАУЧНИ МОНОГРАФИИ И СПРАВОЧНИ ИЗДАНИЯ

1. Александров, Валентин, *Еврогрупата на НАТО* (София: Партиздат, 1983)

2. Александров, Евгени, *Психология на международните отношения* (София: Партиздат, 1989)

3. Андрюшин, Игорь; Александр Чернышев и Юрий Юдин, *Укрощение*

ядра. Страницы истории ядерного оружия и ядерной инфраструктуры СССР (Саров: АЦПН, 2003)

4. Боев, Иван, *Политиката на САЩ на Балканите, 1975-1985* (София: Партиздат, 1988)

5. Бруз, Владимир. *Деятельность организации Варшавского договора по обеспечению Европейской безопасности. Историографическое исследование,* Автореферат д.и.н. (Москва: ВУ, 2008)

6. Балканите 1984. Ситуационен анализ (София: ИССТ & ИМОСИ, 1985)

7. Балканите 1987. Ситуационен анализ (София: ИССТ & ИМОСИ, 1987)

8. Балканите в международните отношения. 1944-1948 (София: Издателство на БАН, 1984)

9. Васильева, Нина; Гаврилов, Виктор, *Балканский тупик? Историческая судьба Югославии в ХХом веке* (Москва: Гея, 2000)

10. Генов, Георги (Ред.). *Европейско политическо сътрудничество и интеграция* (София: Албатрос, 1999)

11. Георгиев, Николай, *Пътят ни до Хелзинки* (София: Издателство на БЗНС, 1976)

12. Горбачев, Михаил, *Жизнь и реформы*, Книга 2 (Москва: Новости, 1995).

13. Гудев, Павел, *Эволюция системы политических консультаций в рамках Североатлантического альянса : 1949-1969 гг.* Автореферат к.и.н. (Москва: ИВИ РАН, 2005)

14. Динков, Динко, *България в европейската интеграция* (София: ИК 96+, 2002)

15. Добринин, Анатолий, *Строго секретно* (София: Труд, 2005)

16. Доуърти, Джеймс; Пфалцграф, Робърт, *Теории за международните отношения. Общ преглед,* ч. 1-2, (София: Атика, 2004)

17. Живков, Тодор, *Мемоари*, (Велико Търново: Абагар, 1997)

18. Зикулов, Васил, *Военното разузнаване на България и студената война,* (София: Българска книжица, 2007)

19. Золотарев, Владимир, *Военная безопасность отечества. Историко-правовое исследование* (Москва: Канон пресс, 1998)

20. Йончев, Димитър, *Равнища на сигурност* (София: НБУ, 2008)

21. Калинова, Евгения; Искра Баева, *Българските преходи 1939-2002,* (София: Парадигма, 2002)

22. Кашлев, Юрий, *Хельсинкский процесс 1975-2005: Свет и тени глазами участника* (Москва: Известия, 2005)

23. Кривошеев, Григорий (Ред.), *Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооруженных сил. Статистическое исследование* (Москва: Олма пресс, 2001)

24. Медведев, Вадим, *Распад. Как он назревал в „мировой системе социализма"* (Москва: Международные отношения, 1994)

25. Михайлов, Любомир, *Военната доктрина на Варшавския договор* (София: Партиздат, 1988)

26. Младенов, Бойко; Игор Дамянов, *Политическа история на Европа* (София: ИК 96+, 1997)

27. Младенов, Петър, *Животът: плюсове и минуси,* (София: Петекс, 1992)

28. Най, Джоузеф, *Международните конфликти. Теория и история* (София: ПРАГМА, 1998)

29. Огорков, Александр, *Секретные войны Советского Союза. Первая полная энциклопедия* (Москва: Эксмо, 2008)

30. Пантев, Пламен, *От ядрено „сплашване" към всеобща взаимна и равна сигурност* (София: УИ „Св. Климент Охридски", 1992)

31. Пантев, Пламен, *Международните преговори в областта на сигурността* (София: Софи-Р, 2006)

32. Семерджиев, Атанас, *Преживяното не подлежи на обжалване* (София: ИК Христо Ботев, 1999)

33. Слатински, Николай, *Измерения на сигурността* (София: Парадигма, 2000)

34. Стефанов, Георги, *Международните съюзи. Въпроси на теорията на международните отношения* (София: Наука и изкуство, 1984)

35. Стефанов, Георги, *Безядрените зони* (София: Партиздат, 1988)

36. Стефанов, Георги, *Теория на международните отношения* (София: Сиела, 2004)

37. Стефанов, Георги, *Теория на международната сигурност* (София: Сиела, 2005)

38. Стефанова, Слава, *За сигурност в Европа* (София: Наука и изкуство, 1980)

39. 100 години независима България: стълбовете на държавността, (София: ВИ, 2009)

40. Строителството на Българските въоръжени сили. История и политика (София: СОСЗ, 2002)

41. Тито – Стальин. Зборник радова (Београд: АСЦГ, 2007)

42. Тодоров, Димитър, *Ракетните войски на България* (София: Еър Груп 2000, 2007)

43. Тошкова, Витка, „Дипломация на ограничения суверенитет (1944-1989)", В: *История на българите, т. IV, Българската дипломация от древността до наши дни,* (София: ИК Труд, 2003), с. 533-613

44. Тръмски, Славчо, *Невъзможни истини*, (София: Славика-РМ, 1994)

45. Уилсън, Кевин; Ян ван дер Дусен, *История на европейската идея* (София: ВИ, 2004)

46. Фонтен, Паскал, *Една нова идея за Европа. Декларацията Шуман 1950-1990* (София: ЦЕИ, 1990)

47. Чубарян, Александр (Ред.), *Холодная война. Новые подходы, новые документы.* (Москва: ИВИ РАН, 1995)

48. Чубарян, Александр (Ред.), *Сталинское десятилетие холодной войны: факты и гипотезы* (Москва: Наука, 1999)

49. Чърчил, Уинстън, *История на Втората световна война*, т. 6, (София: ИК Труд, 1995)

50. Шопов, Любомир; Чавдар Младенов, *Виенски преговори* (София: Народна младеж, 1987)

51. Aldrich, Richard, *Espionage, Security and Intelligence in Britain 1945-1970* (Manchester University Press, 1998)

52. Baylis, John, Ken Booth and Phil Williams, *Contemporary Strategy,* Vol. II, *The Nuclear Powers* (Beckenham, Kent: Croom Helm, 1987)

53. Bencik, Antonin. *Rekviem za Prazske jaro.Duverna informace o priprave a provedeni sprnove intervence varsavske petky v Ceskoslovensku 1968* (Praha: Tempo, 1998)

54. Benett, Kovrig, *Of Walls and Bridges. The United States and Eastern Europe* (New York University Press, 1991)

55. Bernstein, Thomas (Ed.), *China learns from the Soviet Union* (Lanham, MD: Lexington Books, 2010)

56. Best, Anthony (Ed.), *International history of the twentieth century and beyond* (London: Routledge, 2004)

57. Bilandzic, Vladimir (Ed.), *From Helsinki to Belgrade – The First CSCE Follow-up Meeting* (Belgrade: OSCE mission to Serbia, 2008)

58. Botoran, Constantin; Mihai Retegan, *Transylvania and the Romanian-Hungarian Relations. A New Approach* (Bucuresti, 1993)

59. Brown Cave, Anthony, *Operation World War III: Dropshot. The US Plan for War with the Soviet Union in 1957* (London: Arms and Armour Press, 1979)

60. Brown, Seyom, *The Faces of Power. Constancy and Change in US Foreign Policy from Truman to Clinton* (New York: Columbia University Press, 1994)

61. Cahen, Alfred, *The WEU and NATO. Building a European Defence Identity within the Context of Atlantic Solidarity* (London: Brassey's, 1989)

62. Carlsnaes, Walter et all. (Eds.), *Handbook of International Relations* (London: SAGE, 2002)

63. Clearwater, John, *Canadian Nuclear Weapons* (Toronto: Dundern Press, 1998)

64. Cohen, Richard and Michael Mihalka, *Cooperative Security: New Horizons for International Order* (Garmisch Partenkirchen: George Marshall Center, 2001)

65. Creg, Ed, *General of the Army. George Marshall: Soldier and Statesman.* (New York: Cooper Square Press, 1990)

66. Crocker, Chester, Fen Hampson and Pamela Aall, *Managing Global Chaos* (Washington, DC: USIP Press, 1996)

67. Cronin, Bruce, *Institutions for the Common Good. International Protection Regimes in International Society* (Cambridge University Press, 2003)

68. Dalsijo, Robert. *Life-Line Lost: The Rise and Fall of „Neutral" Sweden's Secret Reserve Option of Wartime Help from the West* (Stockholm: Santerus Academic Press)

69 Dijk, Ruud Van /Ed./, *Encyclopedia of the Cold War*, Vol. 1-2, (MTM-New York/Routledge, London, 2008)

70. Dimitrijevic, Bojan, *Jugoslavia I NATO*, (Beograd: Vojna stamparija, 2003)

71. Duffield, John, *Power Rules: The Evolution of NATO's Conventional Force Posture* (Stanford University Press, 1995)

72. Dunn, Keith and Stephen Flanagan (Eds.), *NATO in the Fifth Decade* (Washington DC: NDU Press, 1990)

73. Eyal, Jonathan (Ed.), *The Warsaw Pact and the Balkans: Moscow's Southern flank* (London: Macmillan, 1989)

74. Eekelen, Willem van, *Debating European Security 1948-1998* (The Hague: Sdu Publishers, 1998)

75. Epley, William (Ed.), *International Cold War Military Records and History* (Washington: DoD, 1996)

76. Fischer, Benjamin, *A Cold War Conundrum: The 1983 Soviet War Scare*, (Washington DC: Center for the Study of Intelligence, 1997)

77. Fischer, Thomas, *Neutral Power in the CSCE. The N+N States and the Making of the Helsinki Accords 1975* (Baden-Baden: Nomos, 2009)

78. Freeman, Chas, *Arts of Power. Statecraft and Diplomacy* (Washington DC: USIP Press, 2002)

79. Fromkin, David, *In the Time of the Americans. The Generation That Changed America's Role in the World* (New York: Knopf Publishers, 1995)

80. Gaddis, John Lewis, *Strategies of Containment. A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War* (Oxford University Press, 2005)

81. Galtung, Johan, *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*, (London: Sage, 2001)

82. Ganser, Daniele, *NATO's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*, (Zurich: ETHZ, 2005)

83. Garthoff, Raymond, *The Great Transition: American-Soviet Relations and the End of the Cold War* (Washington DC: The Brookings Institution, 1994)

84. Glossop, Ronald, *Confronting War. An Examination of Humanity's Most Pressing Problem* (Jefferson, NC: McFarland, 1987)

85. Graaf, Beatrice de (Ed.), *Battleground Western Europe: Intelligence operations in Germany and the Netherlands in the twentieth century* (Amsterdam: Het Spinhuis, 2007)

86. Greenland during the Cold War. Danish and American Security Policy 1945-68 (Copenhagen: DUPI, 1997)

87. Grenwille, John /Ed./, *The Major International Treaties of the Twentieth Century*, London: Routledge, 2001)

88. Hamby, Alonzo, *Man of the People. A Life of Harry S. Truman.* (Oxford University Press, 1995)

89. Hannimaki, Jussi, *The Flawed Architect. Henri Kissinger and American Foreign Policy* (Oxford University Press, 2004)

90. Harper, John, *American Vissions of Europe. Roosevelt, Kennan and Acheson.* (Cambridge Univ. Press, 1994)

91. Heiss, Mary Ann and Victor Papacosma /Eds./, *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts,* (Kent, OH: Kent State University Press, 2008)

92. Heuser, Beatrice, *Western „containment" policies in the cold war: the Yugoslav case, 1948-1953, (*London: Routledge, 1989)

93. Hoffenaar, Jan (Ed.), *Military Planning for European Theatre Conflict during the Cold War* (Zurich: CSS-ETH, 2007)

94. Holsti, Kalevi, *International Politics. A Framework for Analysis* (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1983)

95. Ikenberry, John, *After Victory. Institutions, strategic restraint, and the reliability of order after major wars* (Princeton University Press, 2001)

96. Isby, David and Charles Kamps, *Armies of NATO's Central Front* (London: Jane's, 1985)

97. Jarzabek, Wanda, *Hope and Reality: Poland and the Conference on Security and Cooperation in Europe, 1964-1989,* CWIHP Working Paper No. 56, (Washington DC: Woodrow Wilson Center, May 2008)

98. Jordan, Amos and William Taylor, *American National Security* (Baltimore : The Johns Hopkins Press, 1982)

99. Kaplan, Lawrence, *The Long Entanglement. NATO's First Fifty Years* (Westport: Praeger, 1999)

100. Kaplan, Lawrence, *NATO 1948. The Birth of the Transatlantic Alliance, (*Rowman & Littlefield Publishers, 2007)

101. Katzenstein, Peter (Ed.), *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1996)

102. Kiraly, Bela (Ed.), *The Ideas of the Hungarian Revolution* (New York: Columbia University Press, 2002)

103. Kramer, Mark, *The Kuklinski Files and the Polish Crisis of 1980-1981: An Analysis of the Newly Released CIA Documents on Ryszard Kuklinski,* CWIHP Working Paper No. 59, (Washington DC: Woodrow Wilson Center, March 2009)

104. Kühnhardt, Ludger, *Crises in European Integration: Challenges and Responses, 1945-2005* (Oxford: Berghahn Books, 2008)

105. Lake, Anthony and David Ochmanek (Eds.), *The Real and the Ideal. Essays on International Relations* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2001)

106. Lakovic, Ivan, *Zapadna vojna pomoc Jugoslaviji 1951-1958* (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006)

107. Lebow, Richard Ned and Janice Stein, *We All Lost the Cold War* (Princeton University Press, 1994)

108. Lebow, Richard Ned, *Coercion, Cooperation, and Ethics in International Relations* (London: Routledge, 2007)

109. Lefler, Melvyn, *For the soul of Mankind. The United States, the Soviet Union, and the Cold War* (New Work: Hill and Wang, 2007)

110. Legault, Albert and Michel Fortmann, *A Diplomacy of Hope: Canada and Disarmament, 1945-1988* (McGill University Press, 1992)

111. Lund, Michael, *Preventing Violent Conflicts. A Strategy for Preventive Diplomacy* (Washington DC: USIP Press, 1996)

112. Luthi, Lorenz, *Sino-Soviet Split. Cold War in the Communist World* (Princeton University Press, 2008)

113. MacEachin, David, *CIA Assessments of the Soviet Union: The Record Versus the Charges. An Intelligence Monograph*, (Washington DC: Center for the Study of Intelligence, May 1996)

114. Mackintosh, Malcolm (Ed.), *The Future of European Alliance Systems. NATO and the Warsaw Pact* (Boulder : Westview Press, 1982)

115. Mark Smith, Alastair, *A Theory of Alliances* (University of Rochester Press, 1995)

116. McArdle, Catherine and Lawrence Freedman (eds.), *The Treaty on Conventional Armed Forces in Europe: The Politics of Post-Wall Arms Control* (Baden-Baden: Nomos, 1996)

117. McCullough, David, *Truman* (New York: Simon & Schuster, 1992)

118. McInnes, Colin (Ed.), *Security and Strategy in the new Europe* (New York: Routledge, 1992)

119. Mastny, Vojtech, *Learning from the Enemy. NATO as a Model for the Warsaw Pact,* (Zurich 2001)

120. Mastny, Vojtech and Sven Holstmark /Eds./, *War Plans and Alliances in the Cold War: Threat Perceptions in the East and West*, (London: Routledge, 2006)

121. McCullough, David, *Truman* (New York: Simon & Schuster, 1992)

122. Meneguzzi Rostagni, C. (Ed.), *The Helsinki Process. A Historical Reappraisal*, (Padova: CEDAM, 2005)

123. Moorthy, P., *Nuclear Weapon Free Zones* (New Delhi: Concept Publishing Co, 2006)

124. Nalepa, Edward, *Oficerowie Radzieccy w Wojsku Polskim w latach 1943-1968,* t. II (Warszawa: Wojskowy Instytut Historyczny, 1992)

125. Nelson, Daniel, *Soviet Allies: The Warsaw Pact and the Issue of Reliability* (Boulder : Westview Press, 1984)

126. Nelson, Daniel, *Alliance behavior in the Warsaw Pact* (Boulder : Westview Press, 1986)

127. Neutrality and Defence: The Swedish experience, Review Internationale d'Histoire Militaire, No. 57, (Stockholm, 1984)

128. Nikitin, Alexandr (Ed.), *Lessons to be Learned from Non-Proliferation Failures and Successes* (Amsterdam: IOS Press, 2009)

129. Njolstad, Olav (Ed.), *The Last Decade of the Cold War: From Conflict Escalation to Conflict Transformation* (London: Frank Cass, 2004)

130. Nolfo, Enio di, *The Atlantic Pact Forty Years Later: A Historical Reappraisal*, (Berlin & New York: Walter de Gruyter, 1991)

131. Oudenaren, John van, *Uniting Europe: an Integration to the European Union* (Lanham, MD: Rower & Littefield, 2005)

132. Ouimet, Matthew, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy* (University of North Carolina Press, 2003)

133. Papacosma, Victor; Pierre Laurent (Eds.), *NATO and the European Union. Confronting the Challenges of European Security and Enlargement* (Kent State University Press, 1999)

134. Papacosma, Victor et all (Eds.), *NATO after fifty years* (Wilmington: SR Books, 2001)

135. Persak, Krzysztof; Lukasz Kaminski (Eds.), *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe* (Warsaw: IPN, 2005)

136. Pitt, David; Gordon Thompson (Eds.). *Nuclear-Free Zones* (London: Croom Helm, 1987)

137. Powaski, Ronald, *The Entangling Alliance. The United States and European Security, 1950-1993* (Westport: Greenwood Press, 1994)

138. Prados, John, *The Soviet Estimate. US Intelligence Analysis of Russian Military Strength*, (New York: Dial Press, 1982)

139. Radchenko, Sergey, *Two Suns in the Heavens: The Sino-Soviet Struggle for Supermacy* (New York/Budapest: CEU Press, 2009)

140. Reynolds, David /Ed./, *The Origins of the Cold War in Europe. International Perspectives*, (Yale University Press, 1994)

141. Riste, Olav (Ed.), *Intelligence in the Cold War, Organisation, Role and International Cooperation*, (Oslo: NIDS, 2001)

142. Rowinski, Jan (Ed.), *The Polish October 1956 in World Politics* (Warszawa: PIIA, 2007)

143. Sarotte, Mary, *Dealing with the Devil. East Germany, Détente, and Ostpolitik, 1969-1973* (University of North Carolina Press, 2001)

144. Ross, Steven, *American War Plans, 1945-1950* (London: Frank Cass, 1996)

145. Schelling, Thomas, *The Strategy of Conflict* (Harvard University Press, 1980)

146. Schmidt, Gustav (Ed.), *A History of NATO. The First Fifty Years*, Vol. 1-3 (London: Palgrave, 2001)

147. Simon, Jeffrey (Ed.), *NATO-Warsaw Pact Force Mobilization* (Washington DC: NDU Press, 1988)

148. Sloan, Stanley, *NATO, the European Union, and the Atlantic Community. The Transatlantic bargain reconsidered* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2003)

149. Shapley, Deborah, *Promise and Power. The Life and Times of Robert McNamara* (Boston: Litle Brown, 1993)

150. Trachtenberg, Mark, *A constructive peace: The making of the European settlement, 1945-1963* (Princeton Univ. Press, 1999)

151. Vaisse, Maurice, *La Grandeur. Politique étrangère du general de Gaulle, 1958-1968* (Paris: Fayard, 1998)

152. Verona, Sergiu, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania. 1944-1958* (Duke University Press, 1992)

153. Volgyes, Ivan (Ed.), *The Political Reliability of the Warsaw Pact Armies: The Southern Tier* (Duke University Press, 1982)

154. Walt, Stephen, *The Origins of Alliances* (Cornell University Press, 1990)

155. Weiss, Thomas (Ed.), *Collective Security in a Changing World* (Boulder: Lynne Rienner, 1993)

156. Wells, Samuel; Paula Bailey (Eds.), *New European Orders, 1919 and 1991* (Washington DC: Woodrow Wilson Center Press, 1996)

157. Wenger, Andreas; Vojtech Mastny and Christian Nuenlist (Eds.), *Origins of the European Security System. The Helsinki process revisited, 1965-75* (London: Routledge, 2008)

158. Westad, Odd Arne (Ed.), *Reviewing the Cold War. Approaches, Interpretations, Theory* (London: Frank Cass, 2000)

159. Witness to History. The Memoirs of Mauno Koivisto – President of Finlandia 1982-1994 (London: Hurst & Co Publishers, 1997)

160. Zubok, Vladislav, *A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2007)

IV. ОСНОВНИ ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА

А. Монографии

1. Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България (София: ИМО „Св. Георги победоносец", 1995)

2. Μπαεω, Ιορδαν, Μια ματια απ έξω.Ο εμφιλιοζ πολεμοζ οτην Ελλαδα. (Αθηνα: Φιλιστορ, 1999)

3. (Co-editor Edwin Micewski), *Civil-Military Relations Teaching Guide & Curriculum* (Vienna: Austrian National Defense Academy, 2004)

4. (съавтор с Валери Рачев, Георги Бахчеванов, Цветан Семерджиев и др.), *Национална и международна сигурност* (София: Военно издателство, 2005)

5. КГБ в България. Сътрудничеството между съветските и българските тайни служби. 1944 – 1991 (София: Военно издателство, 2009)

Б. Научни студии и статии

6. (съавтор с Николай Котев), „Споразумението „Чърчил-Сталин" за „сфери на влияние" на Балканите от октомври 1944 г.", *Международни отношения*, София, 1993, № 1

7. „НАТО и преустройството на въоръжените сили в страните от Централна и Източна Европа", *Военноисторически сборник,* София, 1993, № 5

8. „България и създаването на военната организация на Варшавския договор", *Военноисторически сборник,* 1995, № 4

9. „Началото на студената война в Европа и мястото на България в нея", *Лица на времето*, т. 1, (София: ЦИПИ, 1996)

10. „Доктрината Труман – глобализъм и геополитика", *Военен журнал*, София, 1997, № 2

11. „Изграждане на военната структура на Организацията на Варшавския договор. 1955-1969", *Военноисторически сборник,* 1997, № 5

12. „Bulgaria and the Political Crises in Czechoslovakia /1968/ and Poland /1980-1981/", *CWIHP Bulletin*, Washington DC, vol.11, 1998

13. „Die politischen Krisen in Osteuropa in der Mitte der funfziger Jahre und die bulgarische Staatsfuhrung", In: *Das internationale Krisenjahr 1956*, (Munchen: Oldenbourg, 1999)

14. „Стратегията на НАТО на Балканите (1949-1969)", *Военноисторически сборник*, 1999, № 5

15. „Съветската политика в Източна Европа (1986-1989). Нови документални свидетелства", В: *Модерният историк. Въорбажение, информираност, поколения* (София: ИК Даниела Убенова, 1999)

16. „Първото разширяване на НАТО: Балканите 1951", *Международни отношения*, 2001, № 3

17. „Български разузнавателни анализи за военноморската мощ на НАТО в Източното Средиземноморие (1955-1975)", *Годишник на Военноморския музей*, Варна, т. 1, 2001

18. „1989: Bulgarian transition to pluralist democracy", *CWIHP Bulletin*, Washington DC, vol.12/13, 2001

19. „Przemiany polityczne w Europie Srodkowej a przejscie Bulgarii do systemu demokracji pluralistycznej", In: *Polska 1986-1989: koniec systemu*, t. 1 (Warszawa: Trio/ISPPAN, 2002)

20. „България и изграждането на коалиционните военни и политически структури на Варшавския договор. 1955-1969", В: *125 години от възстановяването на българската държава и българската армия*, (София: Военно издателство, 2003)

21. „55 години НАТО: продължаващото разширение на съюза", *Военноисторически сборник*, 2004, № 2

22. „The Bulgarian Leadership and the Polish October of 1956", In: *The Polish October 1956 in World Politics*, (Warsaw: Polish Institute of International Affairs, 2007)

23. „Das Staatliche Verteidigungskomitee der Volksrepublik Bulgarien 1952–1990", Potsdam, www.nationaler-verteidigungsrat.de/de/verteidigungsraete_im_warschauer_pakt/bulgarien

24. „The Warsaw Pact and the Southern Tier's Conflicts. 1959 – 1969", In: *NATO and the Warsaw Pact: Intra-bloc Conflicts* (Kent, OH: Kent State University Press, 2008).

25. (Co-author Kostadin Grozev), „Bulgaria, Balkan Diplomacy, and the Road to Helsinki", In; *The CSCE 1975 and the Transformation of Europe*, (Oxford-New York: Berghahn Books, 2008)

26. „The Warsaw Pact", In: *Encyclopedia of the Cold War*, Vol. 2, (MTM-New York/Routledge-London, 2008)

27. „Bulgaria and the Balkan Pact (1953-1954)", *Balkanski Pakt 1953/1954,* (Beograd: Vojna stamparija, 2008)

28. „Eastern Europe and the Six Day War: The Case of Bulgaria", In: *The Soviet Union and the June 1967 Six Day War* (Stanford University Press/Woodrow Wilson Center Press, 2008)

29. „Bulgaria and the Warsaw Pact Consultations on the CSCE Process: From Helsinki to Belgrade", In: *From Helsinki to Belgrade: The First CSCE Follow-up Meeting in Belgrade 1977/1978*, (Belgrade: OSCE Mission to Serbia, 2008)

30. „Bulgarisch-sowjetische militarische Zusammenarbeit 1955 bis 1964", In: *Der Warschauer Pakt* (Berlin: Ch. Links Verlag, 2009)

EUROPEAN SECURITY SYSTEM AND THE BALKANS IN THE COLD WAR YEARS
Jordan Baev

CONTENTS

Introduction 9

Chapter I
Regional security structures in Europe after World War II 29

1. The Balkans and division of Europe 29
The Percentage agreement· South Slav federation; Truman doctrine

2. The Western Union: from Brussels to Washington treaties 45
A Balkan cause for the Western Union; The Brussels treaty; The birth of NATO

3. The Atlantic solidarity 53
NATO organizational establishment; First Alliance enlargement: the Balkans· European defense community; The Molotov plan; NATO strategic views on South East Europe

4. The Soviet model of a regional security system 78
The origins of the East European defense system; Warsaw Pact organizational establishment; East European bloc doctrinal views; The Crimean meetings; The Bulgarian strategic defense management

5. The Balkan pact: un unthinkable union during the Cold War era 118
A possible neutrality during the bipolar model; A war against Yugoslavia?; Yugoslavia in NATO?; The Balkan pact; Non-aligned Yugoslavia

Chapter II
From confrontation to dètente and dialogue 143

1. Inter-bloc confrontation in a peace time 143
NATO scenarios for nuclear wars; Warsaw Pact scenarios for nuclear wars; Western intelligence estimates on the Warsaw Pact; East European intelligence estimates on NATO

2. Intra-bloc crises 173
The Warsaw Pact political crises in 1956; Poland – the first dissident; Albanian and Romanian cases; The intervention in Czechoslovakia; The Warsaw Pact military interference in the Balkans?; First internal crises in NATO; Gen. de Gaulle and the French position; The Cyprus crisis and the Greek-Turkish relations

3. The origins of the detente and the European dialogue 219
Nuclear proliferation in Europe; Nuclear free zones initiatives; Toward the European security conference

Chapter III
The Helsinki process for European security (1979-1989) 245

1. Preliminary preparation for the CSCE 246
The Warsaw Pact internal differences; Bilateral consultations acceleration; The German issue; European political cooperation and the EEC-CMEA relations; From bilateral to multilateral negotiations; The Yugoslav factor

2. CSCE sessions in Helsinki and Geneva: phases, positions, results 277
Preliminary phase; First phase; Second phase; Third phase

3. The MBFR negotiations in Vienna 298
Preliminary discussions outside the CSCE; The Vienna negotiations development

4. The Belgrade follow-up meeting: a failure or new start 309
Eastern Europe after Helsinki; A new USA policy; The Belgrade CSCE follow-up meeting; Initiatives for multilateral cooperation in the Balkans

Chapter IV
The European security process and the Cold War end 331

1. The last confrontation wave 332
The euromissiles in Western Europe; The European pillar; The Polish crisis and the Warsaw Pact; The Madrid CSCE follow-up meeting

2. The Soviet policy in Eastern Europe 361
The beginning of the change; The new Gorbachev's course and the Warsaw Pact reforms attempt; The Warsaw Pact dissolution

3. The landmark of the European security negotiations 380
The Stockholm negotiations; From Reykjavik to Malta; The Vienna negotiations; The Paris charter and a new security architecture in Europe

4. A transition to multilateral cooperation in the Balkans 416
The Greek-Turkish relations and NATO; The Bulgarian-Turkish relations and the Warsaw Pact; Multilateral cooperation; NATO and the rise of the Yugo-crisis

Conclusion 433

Abbreviations 437

Sources and Bibliography 440

Review: **Prof. Dr.Sc. Tsvetan Semerdjiev**,
The Warsaw Pact and NATO:
the two bipolar nucleus parts of the Cold War reactor 461

Варшавският договор и НАТО: двете части на реактора на Студената война

Важна част от политическата митология за Варшавския договор и НАТО са разбиранията за техните различия. Въпреки че Варшавският договор и НАТО са обособени организационни и социални феномени, те са част от една обща метасистема, която обединява средата, субектите и конфликта помежду им в общо холистично цяло. Това схващане трябва да лежи в основата на извличането на поуките от миналото, за да се гарантира тяхната достоверност. Такова е и възприетото в настоящия труд разбиране. Авторът му поставя в центъра на изследователския интерес историческия процес и разкрива неговата същност и съдържание в края на XX век чрез сравнение на двата базови елемента на пораждащия го метамодел на Студената война – Варшавския договор и НАТО. На тази основа той възстановява глобалния контекст на доктрините и политиките на двата пакта, в който протича конфликтът между тях.

Основните изследователски методи, използвани от автора, са реконструирането на жизнените истории на НАТО и Варшавския договор (което се прави за първи път у нас) и сравнителният анализ на процесите на тяхното създаване и развитие. Той използва голям брой нови документи, събирани в течение на 20 години от архивите на 12 държави. Ценността на подхода е голяма, тъй като той се превръща в ефективен инструмент за кодификация на документален материал и генериране на аргументи за оценка на натрупания исторически опит.

В монографията историята на двата пакта се представя като идеологически мотивирано организационно поведение, което се е случило във времето и е породило съществени последствия и символни значения. Историята на Варшавския договор и НАТО се възстановява в рамките

на стройна каузална конструкция, която разкрива критичните фактори и обстоятелства, мотивирали едно или друго политическо решение. Първият интерпретативен пласт на тази конструкция се формира от разсекретените документи и данни. Върху него се надгражда пространството на интерпретациите, в което е направен сравнителният анализ, разкриващ същността и съдържанието на биполярното ядро на реактора на Студената война. В това пространство глобалният конфликт на XX век се описва като сложно, взаимосвързано, самоорганизиращо се поведение на два идеологически мотивирани субекта. Тази част на изследването има значителен принос в разбирането на това как различията в жизнените цикли на двата пакта са повлияли на днешната представа за тези организации. На свой ред сравнителният анализ разкрива обстоятелствата, определили решенията на политиците в глобален план, и идентифицира факторите, които са моделирали тяхното поведение. Това е ключов момент в изследването, тъй като синтезът на концептуалните пораждащи модели на двата пакта дава доказателства в полза на хипотезата, че те имат общи измерения, които могат да послужат за намирането на различията между тях и идентификацията на техните параметри и състояния.

Едно от най-значимите предизвикателства, пред които е изправен авторът на изследването, е изборът на теоретични рамки, които да се използват за обяснение на изследваните феномени, и дали въобще такива да се използват. За да стане ясна същността на дилемата, трябва да се спомене, че изследователите на Студената война се разделят на две групи: такива, които използват теоретични рамки, и такива, които извличат заключенията си от детайлни мемоарни и описателни изследвания. По-голямата част от книгите и статиите, при това най-добрите, не използват каквато и да било теоретична структура. Те са дали едни от най-ценните приноси в изследванията на Варшавския договор и НАТО, без да се базират на някаква теория. В отличие от тях, авторът на настоящата работа е избрал по-трудния път. Без да декларира това експлицитно, той въвежда основни категории, дефинира разбиране за метасистемния характер на Студената война, диференцира равнищата на сравнението и проследява историческите прецеденти на организационното поведение. По този начин той вгражда в наратива своя обяснителна концептуална рамка и насочва вниманието към сравнението. Следвайки хронологията на събитията, авторът разкрива водещите исторически процеси, представя класическите им интерпретации и проследява оп-

итите за политическото им легитимиране. Изложението е подредено така, че да отрази каузалната специфика на процесите и ситуациите. Текстът се формира в рамките на общата концептуална схема: състояние на знанието, анализ на контекста, разкриване на факторите, довели до конкретното политическо решение и организационно поведение.

Двадесет години след края на Студената война стана възможно да се формира нова концептуална рамка, която да постави центъра на тежестта на сравненията върху документите и фактите, без да се отчита политически мотивираната необходимост. Именно верният усет и задълбоченото разбиране на тези реалности са дали на автора на настоящето изследване възможност да построи концептуалната рамка на базата на едно безпристрастно научно сравнение, недопускащо митове и подвеждащи стереотипи. Полученият краен продукт е впечатляващ. Публикуваните в този труд нови знания и професионализмът, с който са получени, го нареждат до най-добрите съвременни монографии за НАТО, Варшавския договор и Студената война. Няма съмнение, че талантливо представеният от автора разказ за историята на двата пакта ще предизвика интереса и на широката читателска публика, която ще има възможността да открие, че за много неща от близкото минало е невярно и неточно осведомена.

31 март 2010 г.

Цветан Семерджиев
Професор по национална
и международна сигурност

Йордан Баев

Системата за европейска сигурност и Балканите в годините на Студената война

Българска
Първо издание

Редактор Ваня Ангелова
Коректор Милка Стефанова
Технически редактор Петко Богданов

Предпечат и експонация „Дедракс“ ООД
Формат 70Х10/16. Издателски коли 29

Печат „Симолини – 94“ АД – София

Издателство • Дамян Яков •
www.damyanyakov.com

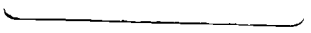

Д-р Йордан Баев е доцент по съвременна история и по военнополитически проблеми на сигурността във Военна академия „Г. С. Раковски“. Има близо 250 научни и научнопопулярни публикации в над 20 държави от Европа, Северна и Южна Америка и Азия по проблемите на политическата, военната, дипломатическата и разузнавателната история, история на организациите за европейска и евроатлантическа сигурност, гражданско-военни отношения и международни мироподдържащи операции.

Публикуваните в този труд нови знания и професионализмът, с който са получени, го нареждат до най-добрите съвременни монографии за НАТО, Варшавския договор и Студената война. Няма съмнение, че талантливо представеният от автора разказ за историята на двата пакта ще предизвика интереса и на широката читателска публика, която ще има възможността да открие, че за много неща от близкото минало е невярно и неточно осведомена.

Проф. д.н. Цветан Семерджиев

Човечеството непрекъснато се оглежда назад, за да търси в миналото отговорите за своето бъдеще. Книгата на Йордан Баев за пореден път доказва, че винаги има нещо ново, което осмисля и прави по-ясни личностите, проблемите и събитията от динамичните и бурни години на двуполюсното противопоставяне. Авторът прави интересни разкрития, обобщавайки в труда си своите 20-годишни изследвания на архивите в 12 държави. Това е книга, която си заслужава да бъде прочетена.

Проф. д.н. Нина Дюлгерова

„Студена война“ е безпрецедентно название на един продължителен и особен период от съвременната световна история. В тази война противниците не бяха само злодеи или само рицари. Разграничението между тях днес не може да бъде трасирано само поради резултатите от нея. Именно поради това, темата за тази война е много труден проблем за сериозен научен анализ. Йордан Баев е приел това предизвикателство. Той изследва на широк план една от най-невралгичните точки в параметрите на Студената война - Балканите, поставени в общия контекст на процес, който засягаше дори и онези, които условно не участваха пряко в него.

Дали понятието всеобща сигурност ще се окаже толкова мобилно колкото и увереността, че най-сетне я имаме. На този въпрос отговаря Йордан Баев с една академична акуратност и отлична документална и библиографска информираност. Онова, което се е случило в недалечното минало, все още излъчва пулсации, чиито произход би следвало да разбираме. Затова непременно прочетете тази книга. В нея ще видите обобщения и детайли, които сте си въобразявали че познавате!

Проф. д.н. Андрей Пантев

ISBN 954-527-485-9
9 789545 274855
Цена 16,00 лв.

www.damyanyakov.com
store.bg
Поръчайте на адрес www.store.bg/42819